

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
რეჯემ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტი

**ქართულ-თურქული საერთაშორისო სამეცნიერო
კონფერენცია**

15-16 დეკემბერი, 2017, გორი, საქართველო

GORI STATE TEACHING UNIVERSITY
RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY

**Georgian-Turkish International
Scientific Conference**

December 15-16, 2017, Gori, Georgia

წინამდებარე სამეცნიერო შრომების კრებული მოიცავს გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტში 2017 წლის 15-16 დეკემბერს ჩატარებულ ქართულ-თურქულ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე წარმოდგენილ სამეცნიერო ნაშრომებს.

The Collection covers the scientific works presented at Georgian-Turkish International Scientific Conference at Gori State Teaching University held on December 15-16, 2017.

საორგანიზაციო კოლეგია:

თავმჯდომარე: გიორგი სოსიაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი

თანათავმჯდომარეები:

ჰუსეინ ყარამანი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი

მეჰმეტ ბიზერი, არდაჰანის უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი

საორგანიზაციო კომიტეტი:

თავმჯდომარე: გიორგი ხორბალაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელი, ასოცირებული პროფესორი

თანათავმჯდომარე: **ალი ბილგინი,** რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის ვიცე-რექტორი, დოქტორი, პროფესორი

წევრები:

ლევან მიდოდაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ხარისხის უზრუნველყოფის სამსახურის უფროსი, პროფესორი

ანა იმნაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის საერთაშორისო და საზოგადოებასთან ურთიერთობის სამსახურის უფროსი, ასოცირებული პროფესორი

გივი გაგნიძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის სამეურნეო სამსახურის უფროსი

გიორგი ტეტუნაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ბიუჯეტირებისა და შესყიდვების სამსახურის უფროსი

ბეჟან რომელაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის საინფორმაციო ტექნოლოგიების უზრუნველყოფის სამსახურის უფროსი

პროგრამული კომიტეტი:

თავმჯდომარე: ალექსანდრე მღებრიშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის რექტორის მოადგილე, პროფესორი

წევრები:

ალი ბილგინი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის ვიცე-რექტორი, პროფესორი

საკირ აიდოგანი, არდაჰანის უნივერსიტეტის ვიცე-რექტორი, პროფესორი

ელდარ მამისთვალაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის ხელმძღვანელი, პროფესორი

ვიანორ ახალაია, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ქართული ენისა და ლიტერატურის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის ხელმძღვანელი, პროფესორი

მეჰმეტ კურჩუკი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის განათლების ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი

სალიპ საბრი იავუზი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის თეოლოგიის ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი

ალაატინ კიზილტანი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის ადმინისტრაციულ მეცნიერებათა და ეკონომიკის ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი

სერეფ კილიჩი, არდაჰანის უნივერსიტეტის ინჟინერიის ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი

მეჰმეტ კილდიროღლუ, არდაჰანის უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და ლიტერატურის ფაკულტეტის ვიცე-დეკანი, ასისტენტ პროფესორი

კუტაი უსტუნი, არდაჰანის უნივერსიტეტის ადმინისტრაციულ მეცნიერებათა და ეკონომიკის ფაკულტეტი, ასისტენტ პროფესორი
თამარ გოგოლაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
ნელი ჭამპურიძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პედაგოგიკისა და მეთოდის კათედრის ხელმძღვანელი, პროფესორი
თეა ხორგუაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ბიზნესის ადმინისტრირების კათედრის ხელმძღვანელი, პროფესორი
ივანე ბალახაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პრაქტიკული სამართლის კლინიკისა და სოციალურ მეცნიერებათა კათედრის ხელმძღვანელი, უფროსი მასწავლებელი
ზურაბ ჩხიკვაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის უცხო ენების კათედრის ხელმძღვანელი, პროფესორი

სარედაქციო კომისია:

წევრები:

თამარ გოგოლაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
ჰარუნ ჩიმქე, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი, დოქტორი
ბექირ გუზელი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის კვლევითი ასისტენტი
ოზან სელჩიქი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის სპეციალისტი
სელიმ შიმშექი, რეჯეპ ტაიპ ერდოღანის უნივერსიტეტის ლექტორი
ელენე ხოჯევანიშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
მარიამ კობერიძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
მარიკა შერაზადიშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
მარინე ცერცვაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
ზურაბ ჩხიკვაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი

ტექნიკური რედაქტორი:

გიორგი ყაზიშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ხარისხის უზრუნველყოფის სამსახურის სამეცნიერო მიმართულების მთავარი სპეციალისტი

ORGANIZATIONAL BOARD:

Chair: Prof. Dr. **Giorgi Sosiashvili**, Rector of Gori State Teaching University;

Co-chairs:

Prof. Dr. **Hüseyin Karaman**, Recep Tayyip Erdoğan University, Rector;

Prof. Dr. **Mehmet Biber**, Ardahan University, Rector;

ORGANIZATIONAL COMMITTEE:

Chair: Assoc. Prof. Dr. **Giorgi Khorbaladze**, head of the administration at Gori State Teaching University

Co-chair: Prof. Dr. **Ali Bilgin**, Recep Tayyip Erdoğan University, Vice Rector;

Members of the Committee:

Prof. Dr. **Levan Midodashvili**, head of the Quality Assurance Service at Gori State Teaching University;

Assoc. Prof. **Ana Imnadze**, head of the Public and International Department at Gori State Teaching University;

Mr. **Givi Gagnidze**, head of the Logistics Department at Gori State Teaching University;

Mr. **Giorgi Tetunashvili**, head of the Procurement and budgeting Department at Gori State Teaching University;

Mr. **Bezhan Romelashvili**, head of the Informational Technologies Department at Gori State Teaching University

PROGRAM COMMITTEE:

Chair: Prof. Dr. **Aleksandre Mgebrishvili**, deputy rector at Gori State Teaching University;

Members of the Committee:

Prof. Dr. **Ali Bilgin**, Recep Tayyip Erdoğan University, Vice Rector

Prof. Dr. **Şakir Aydoğan**, Vice-Rector at Ardahan University;

Prof. Dr. **Eldar Mamistvalishvili**, head of the Research Centre for History and Archaeology at Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Vianor Akhalaia**, head of the Research Centre for Georgian Literature and Language at Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Mehmet Küçük**, Recep Tayyip Erdoğan University, Dean of Faculty of Education

Prof. Dr. **Salih Sabri Yavuz**, Recep Tayyip Erdoğan University, Dean of Faculty of Theology

Prof. Dr. **Alaattin Kızıltan**, Recep Tayyip Erdoğan University, Dean of Faculty of Economics and Administrative Sciences;

Prof. Dr. **Şeref Kilic**, Dean of Engineering Faculty at Ardahan University;

Asist. Prof. **Mehmet Kıldıroğlu**, Vice Dean of Humanities Science and Literature Faculty at Ardahan University;

Asist. Prof. **Kutay Ustun**, Faculty of Economics and Administrative Sciences at Ardahan University; Prof. Dr. **Tamar Gogoladze**, Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Neli Champuridze**, head of the Department of Pedagogics at Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Tea Khorguashvili**, head of the Department of Business Administration at Gori State Teaching University;

Mr. **Ivane Balakhashvili**, head of the Department of Social Sciences and Street Law Clinic at Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Zurab Chkhikvadze**, head of the Department of Foreign languages at Gori State Teaching University;

EDITORIAL BOARD:**Members of the board:**

Prof. Dr. **Tamar Gogoladze**, Gori State Teaching University;

Assist. Prof. Dr. **Harun Çimke**, Faculty of Science and Letters, Recep Tayyip Erdoğan University;

Research Assistant Mr. **Bekir Güzel**, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Recep Tayyip Erdoğan University;

Spec. Mr. **Ozan Selcik**, School of Foreign Languages, Recep Tayyip Erdoğan University;

Lecturer Mr. **Selim Şimşek**, School of Foreign Languages, Recep Tayyip Erdoğan University;

Prof. **Elene Khojevanishvili**, Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Mariam Koberidze**, Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Marika Sherazadishvili**, Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Marine Tsetrtsvadze**, Gori State Teaching University;

Prof. Dr. **Zurab Chkhikvadze**, Gori State Teaching University.

Technical Editor:

Dr. **Giorgi Kazishvili**, Chief Specialist at Quality Assurance Department at Gori State Teaching University

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ჰუმანიტარული მეცნიერებები

- იოსებ ალიმზარაშვილი - ქართლისა და დაღესტნის ურთიერთობის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტები მე-18 ს. 30-იან წლებში – 9
- ვიანორ ახალაია - რუსეთ-თურქეთის ომი დავით კლდიაშვილის მემუარებში და ჭანეთი – 15
- დავით ახლოური - ცხრაზმის საერისთავოს ურთიერთობა ჩრდილო კავკასიელ ხალხებთან (ალან-ოსები) – 17
- ლატავრა ბუკია - თედო სახოკიას პიროვნებისთვის - თურქეთი ემიგრაციის წლების კვალდაკვალ – 21
- კლარა გელაშვილი - მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების ლიტერატურული დისკურსის დეფინიციისთვის – 27
- ექრემ გიუზელი - აბულჰაჯ ჰამიდ თაჰრანის მოსაზრებები მისი ლექსების ადრესატების – ნაზირესა და სხვა პოეტების – შესახებ – 35
- ნები გუმუში - 1835 წლის მოსახლეობის აღრიცხვის დავთრების მიხედვით აჭარაში არსებული საგანმანათლებლო საქმიანობის ზოგიერთი დეტალის შესახებ – 39
- თამარ გოგოლაძე - ა. ფურცელაძის „მაცი ხვითას“ პერსონაჟთა გეოგრაფიული გარემო (საქართველო, თურქეთი, საფრანგეთი) – 43
- რესულ თურანი - შავ ზღვაში პირველი მსოფლიო ომის დროს ჩამირული რუსული სამედიცინო დანიშნულების გემი „პორტუგალი“ – 47
- ქეთევან მარგიანი, მარინე კაკაჩია, მარინე ჯღარკავა - ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნები ქართველურში – 54
- მაია კიკვაძე - ქოლგა და გმღე – 58
- მარიამ კობერიძე - ზმნის ახლანდელი დროის ფორმები ქართულსა და თურქულში (შეპირისპირებითი ანალიზი) – 64
- ელდარ მამისთვალიშვილი - დომენტი IV კათალიკოსი - ტყვისყიდვის წინააღმდეგ მებრძოლი – 68
- ქეთევან მარგიანი - სვანური საკუთარი სახელები (-ბი,-ყან,-ხან ანთროპოფორმანტები) – 72
- ნინო მაშია - სახვნელი იარაღების აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულსა და მეგრულ-ლაზურში – 77
- მურად მთვარელიძე - ქრისტე და მარიამი რუჰი ბაღდადის პოეზიაში – 81
- ლელა მიქავა - ფრაზეოლოგიზმები, იდიომატური სიტყვაწარმოება და არანორმატიული ლექსიკა თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში – 85
- ნაილე მიქელაძე - საკულტო ხესთან დაკავშირებული გადმოცემები ქართულ ფოლკლორში (საკმეველის უძველესი დამზადების წეს-ჩვეულება აჭარის ფოლკლორში) – 92
- ციალა ნარაკიძე - სატრფიალო ლექს-სიმღერები ლაზურ ფოლკლორში – 96
- ნიკოლოზ ოთინაშვილი - ფრონეს ხეობის სოფლების (ატოცი, ებრალეთა დასახლება) საკუთარი სახელების სტრუქტურა 1728 წლის ოსმალური აღწერის მიხედვით – 103
- რუსუდან სალინაძე - ზმნურ ფორმათა ყალიბები თურქეთელ ქართველთა მეტყველებაში – 106
- ელზა ფუტკარაძე - ზოგიერთი ლექსიკური ერთეულისა და ხატოვანი სიტყვა-თქმის შესახებ ზედა მაკახ-ლურში – 110
- ტარიელ ფუტკარაძე - ქართული ენა თურქეთში „რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ქარტიის“ კონტექსტში – 115
- თეა შავლაძე - ინგლისური და ქართული გამოცანების შედარებითი კვლევა – 119
- მარინე ცერცვაძე - ქართულ-თურქული ლიტერატურული ურთიერთობანი ჟურნალ „განთიადის“ 2016 წლის 1-2, 3-4 ნომრებში – 121
- ნელი ჭამპურიძე - დევნილთა სევდა - „მესაფლავენი“ – 125
- ოთარ ჯანელიძე - საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და თურქეთის ურთიერთობების ისტორიიდან (1920-1921 წწ.) – 128

სოციალურ-ეკონომიკური მეცნიერებები

- დილარა აილა, აქიფ ზია ბაირაქი - თურქეთში წიაღისეული ენერჯისა და მთლიანი შიდა პროდუქტის მოხმარების ეკონომეტრიკული ანალიზი - 136
- მუსა გიუნ - ნახშირორჟანგის გამონაბოლქვი, ეკონომიკური ზრდა და ენერჯის მოხმარება საქართველოსა და თურქეთში - 145
- ონდერ დილექი - რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტის გამოყენებით მეცნიერებათა პროფესიული სკოლის სტუდენტების შემოსავლისა და გასავლის მიმართება - 149
- ნათია ილურიძე - ციფრული ეკონომიკა - მომავლის ეკონომიკა - 155
- ნესტან ლომია - ისლამი და ფილოსოფია - 158
- თამარ მაკასარაშვილი, ლია ნადირაძე - ციფრული რეკლამირების ინოვაციური მეთოდების გამოყენების მექანიზმები საქართველოში კონკურენტუნარიანი ბიზნესის ფუნქციონირებისათვის - 162
- ნესტან მამუჭაძე - ბექა (ფარნა) ჩილაშვილი (ფაჰრეთთინ ჩილოღლუ) - საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი, რედაქტორი და მწერალი - 166
- თამარ ნადირაძე - რისკის მახასიათებლები და მართვის მეთოდები - 173
- ჰასან ორუჯუ, თოლგაჰან შაფაქი, სულიმან ქანდეშირი - ტერმინის „მომუშავე ბავშვი“ სამართლებრივი და ფსიქოლოგიური მიმოხილვა - 177
- ალი რიზა სანდალჯილარი - თურქული საექსპორტო საქონლის საერთაშორისო კონკურენტუნარიანობის შეფასება - 182
- ალი რიზა სანდალჯილარი, ფიქრეთ იეთქინი - მდგრადი განვითარება და საბანკო სექტორი - 188
- იოსებ სანიკიძე - რიტმი და მელოდია პუბლიცისტურ ტექსტში - 194
- ირფან სანჯაქი, ქადირ სანჯაქი - რუსული ავიაკრიზისის მიმოხილვა - 198
- ქადირ სანჯაქი, ირფან სანჯაქი - საერთაშორისო მიგრაციის კონცეფცია საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიის პერსპექტივით - 204
- საადეთ ელა ფელენქი, ალი აჯარაი - სამსახურში დაკავებისა და შემდგომი წინსვლის მიმართება: კვლევა საბანკო და საფინანსო სექტორების შესახებ - 210
- სულიმან ქანდეშირი, ჰასან ორუჯუ, თოლგაჰან შაფაქი - საშიში საქონლის გადატანის რეჟიმი (მიმოხილვა 861-ე მუხლის ფარგლებში) - 217
- ჰეიდარ ქარადაღი, მუსტაფა შითი, აჰმეთ შითი - საერთაშორისო ფინანსური ცენტრების მნიშვნელობა ეკონომიკის განვითარებაში (სტამბოლის მაგალითზე) - 224
- თოლგაჰან შაფაქი, სულიმან ქანდეშირი, ჰასან ორუჯუ - ადამიანთა ტრეფიკინგის დანაშაულის ადგილი და მნიშვნელობა თურქეთის საკანონმდებლო სისტემაში - 229
- ხალიანა ჩიტაძე - ტურიზმის განვითარება სტატისტიკა და პერსპექტივები საქართველოში - 236
- თეა ხორგუაშვილი, ნათია ხორგუაშვილი - რისკების მართვის კონცეპტუალური საკითხები საჯარო ფინანსების მართვაში - 240

CONTENTS

Humanities

- Ioseb Alimbarashvili** - *Political-Economic Aspects of Kartli and Dagestan Relations in the 30s of the 18th Century* – 9
- Vianor Akhalaia** – *Russian-Turkish War in the Memoirs of Davit Kldiashvili and Chaneti* – 15
- Davit Akhlouri** - *Eristavi of Tskhrazmas Relationship with North Caucasian people with Alan Ossetians* – 17
- Latavra Bukia** - *For the Personality of Tedo Sakhokia – Turkey in the Footsteps of Emigration Years* – 21
- Klara Gelashvili** - *For the Definition of the Literary Discourse of the 90s of the 20th Century* – 27
- Ekrem Güzel** - *The Thoughts of Abulhak Hamid Tahran Over The Poets That He Wrote Nazire and Poems about Them* – 35
- Nebi Gümüſ** - *About Some Details of Educational Activities in Achara According to the 1835 Book of Census* – 39
- Tamar Gogoladze** - *The Characters of "Matsi Khvitia" by A. Purtseladze Geographical Environment (Georgia, Turkey, France)* – 43
- Resul Turan** - *The Russian Hospital Ship "Portugal", Which Was Sunk in The Black Sea During The World War I* – 47
- Ketevan Margjani, Marine Kakachia, Marine Jgharkava** - *The Verbs Denoting Conversation in the Kartvelian Languages* – 54
- Maia Kikvadze** - *"Umbrella" (Kolga) and "gölge"* – 58
- Mariam Koberidze** - *Present Tense Verb Forms in Georgian and Turkish Languages (Comparative Analysis)* – 64
- Eldar Mamistvalishvili** - *Catholicos Domenti IV - the Fighter Against Slave Traders* – 68
- Ketevan Margjani** - *Svan Proper Names (the Anthropoformants: -bi, -qan, -khan)* – 72
- Nino Mashia** - *Vocabulary Denoting Ploughing Tools in Georgian, Megrelian and Laz Languages* – 77
- Murad Mtvarelidze** – *Christ and Maria in the Poetry of Ruhi Bagdatli* – 81
- Lela Mikava** - *Phraseological Units, Idiomatic Word – Formation and Non – Normative Vocabulary in the Modern Georgian Literary Language* – 85
- Naile Mikeladze** - *The Stories About the Cult Tree in Georgian Folklore (Ancient Rule of Making Incense in Adjarian Folklore)* – 92
- Tsiala Narakidze** - *Love Lyrics in Laz Dialect* – 96
- Nikoloz Otinashvili** - *Structure of Proper Names in Villages of Phrone Gorge (Atotsi, Iudish Settlement) According to Osmal Records of 1728* – 103
- Rusudan Saghinadze** - *Shapes of the Verb Forms in Speech of Georgians Living in Turkey* – 106
- Elza Putkaradze** - *Some Lexical Units and Figurative Phrases in Upper - Machakhela Vocabulary* – 110
- Tariel Putkaradze** - *Georgian Language in Turkey in the Context of "the Charter of Regional or Minority Languages"* – 115
- Thea Shavladze** - *The Comparative Study of English and Georgian Riddles* – 119
- Marine Tsertsvadze** – *Georgian-Turkish Literary Relations in the Magazine "Gantiadi" from 2016, №1-2, 3-4* – 121
- Neli Champuridze** - *Melancholy of the Internally Displaced People – "The Grave-diggers"* – 125
- Otar Janelidze** - *From the History of Relationships between the Democratic Republic of Georgia and Turkey (1920-1921)* – 128

Social and Economic Sciences

- Dilara Ayla, Akif Ziya Bayrak** - *Econometric Analysis of Relationship Between The Fossil Energy Consumption and The Real Gross Domestic Product in Turkey* – 136
- Musa Gün** - *CO₂ Emission, Economic Growth and Energy Consumption in Georgia and Turkey* – 145
- Önder Dilek** - *Income and Expenditure Relationship of Recep Tayyip Erdoğan University Fındıklı School of Applied Sciences Students* – 149
- Natia Iluridze** – *Digital Economics - Economics of the Future* – 155
- Nestan Lomaia** - *Islam and Philosophy* – 158
- Tamar Makasarashvili, Lia Nadiradze** - *Mechanisms of Using Innovation Methods of Digital Advertising in Georgia for the Functioning of Competitive Business* – 162
- Nestan Mamuchadze** - *Beka-Pharna Chilashvili (Fahrettin Chiloglu) - Public figure, Publicist, Editor and a Writer* – 166
- Tamar Nadiradze** - *Financial Risk Characters and Methods of Management* – 173
- Hasan Örucü, Tolgahan Şafak, Süleyman Kandemir** - *A Legal and Psychological Review of The Concept of Child and Child Workers in Turkish Law System* – 177

- Ali Rıza Sandalcılar** - *An Evaluation on The International Competitiveness of Turkish Export Commodities* – 182
- Ali Rıza Sandalcılar, Fikret Yetkin** - *Sustainable Development and Banking Sector* – 188
- İoseb Sanikidze** - *Rhythm and Melody in Journalistic Texts* – 194
- İrfan Sancak, Kadir Sancak** - *Aircraft Crisis Discussed in The Media of Azerbaijan in The Context of The Media's Function of Molding Public Opinion* – 198
- Kadir Sancak, İrfan Sancak** - *International Migration Concept by International Relations Theories' Perspective* – 204
- Saadet Ela Pelenk, Ali Acaray** - *Examining of The Relationship Between Empowerment Climate and Job Engagement: A Study on Banking and Finance Sector* – 210
- Süleyman Kandemir, Hasan Örucü, Tolgahan Şafak** - *Regime for Transportation of Dangerous Goods (Examination Within The Framework of Article 861 of TCC)* – 217
- Haydar Karadağ, Mustafa Şit, Ahmet Şit** - *The Importance of International Financial Centers in Economic Development: The Case of Istanbul* – 224
- Tolgahan Şafak, Süleyman Kandemir, Hasan Örucü** - *Place And Importance of The Crime of Human Trafficking in The Turkish Legal System* – 229
- Khaliana Chitadze** - *Statistics and Perspectives of Tourism Development in Georgia* – 236
- Tea Khorguashvili, Natia Khorguashvili** - *Risk Management Conceptual Issues in Public Finance Management* – 240

ჰუმანიტარული მეცნიერებები Humanities

იოსებ ალიმბარაშვილი
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ქართლისა და დაღესტნის ურთიერთობის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ასპექტები მე-18 ს. 30-იან წლებში

„ლეკიანობა“ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთმნიშვნელოვნად უარყოფით მოვლენადაა შეფასებული. ეს პროცესი საქართველოში საუკუნეზე მეტ ხანს გრძელდებოდა და მისი თანამედროვე თუ მომდევნო პერიოდის მკვლევარ-მოგზაურთაგან (როგორც ქართველი, ისე საქართველოში მყოფი უცხოელი) არ დარჩენილა ვინმე, რომ ამ საკითხს მეტ-ნაკლებად არ შეხებოდა.

იგი იზოლირებული მოვლენა არ ყოფილა და ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში, ირან-ოსმალეთსა და რუსეთის იმპერიებში ხსენებულ პერიოდში განვითარებული სოციალ-პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესების ერთობლიობაში უნდა განვიხილოთ.

ცნობილია, რომ საუკუნეების განმავლობაში ჩრდილო-კავკასია ფარად უდგა საქართველოს და, რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, ქართველი მეფეები ამ ფაქტორს თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ, ამიტომაც პოლიტიკური ქორწინებებიც ქართველ გვირგვინოსნებს, უმეტესწილად, ჩრდილო-კავკასიელებთან აკავშირებდათ.

XIX და XX საუკუნის 90 წლის განმავლობაში საქართველო რუსეთის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო, ამიტომ ეს მოვლენა განიხილებოდა და ფასდებოდა იმგვარად, როგორც ეს იმპერიის ინტერესებს ესაჭიროებოდა. როგორც ჭარ-ბელაქანისა და მთიანი დაღესტნის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი ი. პეტრუშევსკი მიუთითებდა: „მთელი მთიანი დაღესტნის მოსახლეობის (განურჩევლად – ავარების, წახურების და სხვ.) „მონათვლა“ ლეკებად, ხოლო „ლეკის“ გაიგივება დაუნდობელ მკვლელებსა და მძარცველებთან, თვითმპყრობელი იმპერიის ერთადერთ მიზანს ემსახურებოდა: გაემართლებინა რუსეთის მიერ კავკასიის ანექსია და რუსეთის კულტურულ მისიას – დაეცვა ქრისტიანული საქართველო და სომხეთი „მუსულმანი ბარბაროსებისაგან“ ...ამ ფონზე ძალზე მოსახერხებლად გამოიყურებოდა მთელი დაღესტნელი მოსახლეობის წარმოჩენა ავაზაკებად, რომელთაგან საქართველოს დაცვა მხოლოდ რუსეთის ძლიერ ხელს შეეძლო¹.

რუსეთი მოხერხებულად სარგებლობდა იმ ქართველი მოსახლეობის განწყობილებით, რომელთაც გამუდმებული „ლეკიანობის“ პირობებში არაერთი ახლობელი ჰყავდათ დაკარგული და შურისძიებისათვის მიზეზი საკმაოდ ჰქონდათ². ხსენებულს კარგი მაგალითია მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის მიერ 1845 წლის დარგოზე, შამილის წინააღმდეგ ლაშქრობა, რომელშიც ქართველების საკმაოდ დიდი რაოდენობა იღებდა მონაწილეობას, თანაც საკუთარი ინიციატივით. ლაშქრობის ერთ-ერთი მონაწილის – დიმიტრი მეღვინეთხუცესიშვილის თქმით, მათი მოტივაცია სწორედ იმით იყო განპირობებული, რომ ქართველებს კარგად ახსოვდათ ლეკების მიერ ქართლ-კახეთის საუკუნოვანი ძარცვა-რბევა, ამიტომ „აღტაცებულნი მხიარულებით ულოცვლით ჩვენ ურთიერთთა, ვითარცა წინსვლასა და დაცემას იმათ მტერთა ზედა, რომელთაგან მოხრებაი ჯერეთცა არ გვაქვს დავიწყებულიო“³. იგივე პათოსია დაღესტნელების წინააღმდეგ ბრძოლის დიდი გამოცდილების მქონე გრიგოლ ორბელიანის მიერ ძმის – ილიკოსადმი 1848 წლის 16 აგვისტოს ტურჩიდადიდან გამოგზავნილ წერილშიც: „სალტას, ქუდალას, ყუპპას, კოპორს იდგნენ ორი ათასი კომლი კაცი, მგონია უფრო მეტი (საუბარია ადგილობრივ მოსახლეობაზე – ი.ა.); ახლა სად არიან,

¹ Петрушевский И. Джаро-белаканские вольные общества в первой трети XIX столетия, Тифл., 1934, გვ. 46.

² გიორგი ანჩაბაძე. თანამედროვე საქართველოსთვის ჩრდილოკავკასიური ფაქტორის ჩამოყალიბების ისტორიული წინაპირობები (2008 წლამდე). – კრებ.: „ჩრდილო კავკასია და საქართველო“; ნაწ. I, თბ., 2012, გვ. 6.

³ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დიმიტრი მეღვინეთხუცესიშვილის პირადი საარქივო ფონდი 30; QD-986; საბუთი 18.

რა იქმნენ? – წლეულს გერგებლიც ამ გვარად გაღეწეს (რუსებმა – ი.ა.); დარჩა მხოლოდ ცარიელი სალი კლდე. – მამა-ვაცხოხონე, ეს სულ საქართველოს სისხლის დადადისია“.¹

კახეთში „ლეკიანობა“ შედარებით ადრე, XVI ს. მიწურულიდან დაიწყო. რაც შეეხება ქართლს, ვითარება აქ განსაკუთრებით ვახტანგ VI-ის ირანში წასვლის შემდეგ გამწვავდა, როდესაც ორი დიდი ქვეყნის ინტერესს (ირანისა და ოსმალეთის) რუსეთის ამბიციებიც შეეჯახა.

1711 წელს სეფიანთა ირანის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო ლეკებისა და დაღესტნის სხვა ხალხთა მეთაურმა ჰაჯი დაუდმა, რომელსაც მიემხრო ყაზი-ყუმუხის მფლობელი სურხაი-ხანი. ო. მარკოვას შეფასებით, ლეკების თავდასხმები აზერბაიჯანის ირანულ სახანოებზე ატარებდა არა მხოლოდ პოლიტიკურ, არამედ სოციალურ ხასიათსაც და მიმართული ირანელი მმართველებისა და ფეოდალების მკაცრი მოპყრობის წინააღმდეგ. ლეკების ეს გამოსვლები XVIII ს. I მეოთხედში ირანისათვის წარმოადგენდა რეალურ საშიშროებას, მით უფრო, რომ იგი თურქეთის მხარდაჭერით სარგებლობდა.²

ოსმალეთი ირანში არსებულ ყველა წინააღმდეგობას მოხერხებულად იყენებდა და მის ერთ-ერთ მთავარ „იარაღად“ დაღესტანი იქცა. მით უფრო, რომ ეს ორივეს (თურქეთსაც და დაღესტანსაც) აწყობდა. თურქეთს იმიტომ, რომ მის ტრადიციულ მეტოქეს – ირანს კიდევ უფრო ასუსტებდა, ხოლო დაღესტნისათვის მთავარი მიზანი მარცვა-რბევა და მისგან მიღებული ნადავლი იყო. პორტა ხვდებოდა, რომ თუ მისთვის შექმნილ ხელსაყრელ მომენტს არ გამოიყენებდა, ამ მომენტით მისი მეორე, შედარებით ძლიერი მეტოქე – რუსეთი – აუცილებლად ისარგებლებდა, ამიტომ, ლეკიანობის გამომწვევმა მიზეზებმა დაღესტნის გარემოც იჩინეს თავი, კერძოდ, ოსმალეთ-ირანის მტრული ურთიერთობის სფეროში. ასეთ ვითარებაში დაღესტანთან დამოკიდებულების საკითხმა ვახტანგისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიიღო.³

XVIII ს. 20-იანი წლების დასაწყისიდან რუსეთი სამხრეთ კავკასიაში უკვე აქტიური და ამბიციური პოლიტიკური მოთამაშის სახით გამოჩნდა, მით უფრო, რაც ვახტანგ VI-მ პოლიტიკური ორიენტირი საბოლოოდ რუსეთზე გააკეთა.

ქართლის მეფის იმედი მართლაც არ ჩანდა უსაფუძვლო. რუსეთის საიმპერატორო კარს სერიოზული საბაზი გააჩნდა კასპისპირეთში ლაშქრობის დასაწყებად. რუსი ვაჭრები, რომლებიც სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებთან და ირანთან ვაჭრობდნენ, ჯერ ერთი, გზებზე მიმოსვლისას მთიელი დაღესტნელების თავდასხმების მუდმივი საფრთხის ქვეშ იმყოფებოდნენ და მეორეც – ირანელი მმართველები, რომლებიც რუსეთის კავკასიაში დამკვიდრებას ეწინააღმდეგებოდნენ, რუსი ვაჭრების მიმართ თვითნებობდნენ,⁴ რუსებისათვისაც ნათელი გახდა, რომ თუ ირანში შექმნილ ვითარებით არ ისარგებლებდნენ, მაშინ სამხრეთ-კავკასიისა და კასპისპირა აზრეშუმით მდიდარი რაიონები შეიძლება ოსმალეთის ხელში მოქცეულიყო. როგორც ზურაბ ავალიშვილი შენიშნავდა: „მთავარი პოლიტიკური სტიმული რუსეთისათვის ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობისა, იყო იმის საშიშროება, რომ ირანის დასუსტებით კასპის ზღვის ნაპირებზე თურქეთი დამკვიდრდებოდა“.⁵

პეტრე I-მა მიზეზად მოიღო ირანის ქვეშევრდომის - სურხაი-ხან ყაზი-ყუმუხელის მიერ შემახაში რუსი ვაჭრების გაძარცვისა და დახოცვის ფაქტი და 1722 წელს ზუბოვის მეთაურობით ლაშქრობა წამოიწყო კასპისპირეთში⁶. 1723 წლის 12 სექტემბერს შაჰ თამასპმა მთელი კასპისპირეთი: ასტრახადიდან - დარუბანდამდე რუსეთს „სამუდამო მფლობელობაში“ დაუთმო, მათ შორის, ძირითადი სააზრეშუმო რაიონებიც.⁷

მოვლენებს არც „ბრწყინვალე პორტა“ ჩამორჩა და რაკი ირანს თავისი მემკვიდრეობის დაცვის თავი აღარ ჰქონდა, შირვანის ცენტრი, შემახა, აიღო, დაღესტან-შირვანის მმართველად ჰაჯი დაუდი დასვა და დაავალა, ყოველგვარი საშუალებით განედევნა კასპისპირეთიდან რუსეთი, რადგან იგი ყოველად მიუღებელი იყო მისთვის⁸.

¹ გრიგოლ ორბელიანი. წერილები, ტ. I, *აკაკი გაწერელის* რედ. თბ., 1936, დოკ. 123, გვ. 183.

² О. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва 1966, გვ. 102-103.

³ ვარლამ დონდუა. დავით გურამიშვილი და საქართველოს ისტორია. თბ., 1959, გვ. 75.

⁴ შოთა ლომსაძე. სამცხე-ჯავახეთი. (XVIII საუკუნის შუაწლებიდან XIX საუკუნის შუა წლებამდე). თბ., 1975, გვ. 20-21.

⁵ ზურაბ შარაშენიძე. ირანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. თბ., 1970, გვ. 4.

⁶ А. К. Материалы для истории Дагестана (Казикумухские и Кюринские ханы). *Сборник сведений о Кавказских горцах*, вып. II, Тифл., 1869, გვ. 9-10.

⁷ Петрушевский И. П. Сборник: „История Ирана с Древнейших времен до конца XVIII века“, Л., 1958, გვ. 314

⁸ Джевдет паша. Описание событий в Грузии и Черкасии по отношению к Оттоманской империи от 1192 года по 1202 год хиджри. (1775-1784). Перевод на русск. язык М. А. Гамзова. – *Русский Архив*. кн. I. № 3. М., 1888. გვ. 372.

თუმცა, თურქეთის აშკარა გაღიზიანებას რუსეთი ამ ეტაპზე მაინც ერიდებოდა. ეჭვის საფუძველი რომ არ მიეცათ, კასპისპირეთში ლაშქრობის პარალელურად, რუსეთის იმპერატორმა პორტას შესთავაზა, თვითონაც გაეგზავნა იქ დამკვირვებლად თავისი კომისარი¹.

სულთანის კარზე „ჩრდილოელთა“ დიპლომატიური ხრიკებს კარგად ხვდებოდნენ, ამიტომ პეტრე I-ს მალევე მოსთხოვეს შეეჩერებინა სამხედრო მოქმედებები ერთმორწმუნე და თურქეთის მფარველობაში შესული ლეკების წინააღმდეგ და გაეყვანა ჯარები დაღესტნიდან.² ასეთ ვითარებაში რუსეთის ინტერესი საქართველოსადმი მეორე რიგის ამოცანად იქცა, მისთვის მთავარი ირან-ოსმალეთთან ურთიერთობების „დალაგება“ იყო.

შექმნილი მდგომარეობით ისარგებლეს ოსმალებმა და იბრაჰიმ ფაშას 50 ათასიანი ჯარი თბილისი-საკენ დაიძრა. მათ თბილისი უბრძოლველად დაიკავეს. 1723 წლის 10 ივლისს სულთან აჰმედ III-ს მიართვეს თბილისისა და გორის ციხეების გასაღებები.³ ვახტანგისათვის ისიც ცნობილი გახდა, რომ 1724 წლის 22 ივნისს რუსეთს თურქებთან სტამბოლში ზავი დაედო, რომლის ძალითაც მთელი საქართველო ოსმალეთის გავლენის სფეროში რჩებოდა.

ყოველმხრივ შევიწროებულ ქართლის მეფეს საკუთარ ქვეყანაში აღარ დაედგომებოდა და 1724 წლის 15 ივლისს 1200 კაციანი ამალით რუსეთს გაემგზავრა, როგორც თამარ ოთხმეზური წერდა: „ქართლი ერთბაშად დაიცალა პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანებისაგან“.⁴ შექმნილი არეულობით მაშინვე ისარგებლეს ლეკებმა და დაეცნენ დიღომს, დუშეთს, თელავს... დაარბიეს და ტყვე-ნადავლი გაიტაცეს⁵.

1727 წელს გარდაიცვალა იესე-მუსტაფა. ოსმალებმა ქართლი დაანაწევრეს, ერასტი ყაფლანიშვილს სომხით-საბარათიანო მისცეს, მცხეთის ზემოთ – ბაგრატ ციციშვილს, ზემო ქართლი – გივი ამილახორს, ქვეყანა აღწერეს და მძიმე გადასახადები დააკისრეს. ქართლში „ოსმალთა“ ოფიციალურად დაიწყო. კონსტანტინე კახთა მეფემ ოსმალთა წინააღმდეგ კვლავ ლეკების გამოყენება სცადა და მოურიგდა: ლეკებმა კახეთი დატოვეს, სამაგიეროდ მეფემ (კონსტანტინემ) მათ საკუთარ ქვეყანაზე გზა გაუხსნა. მართალია, ლეკებს საბოლოოდ არც ამის შემდეგ შეუწყვეტიათ კახეთის მარცვა-რბევა, მაგრამ ამიერიდან ისინი უმთავრესად მაინც „უპატრონო და მდიდარ“ ქართლს ესხმოდნენ თავს და არბევდნენ⁶. ძალზე მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილა ამ დროს გორი. ვახუშტი ბატონიშვილის გადმოცემით: „ჟ“დ (ჟამად – ი.ა.) მეფის ვახტანგის ჟამსა იყო ცარიელი (გორი – ი.ა.) შემდგომად დაიპყრეს ურუმთა, მერმე შანადირ დაარღვივა ციხე; არამედ დამალყოფილი ოსმალთა, და ლეკთა, და ყიზილბაშთაგან შემცირდა ქალაქიცა“.⁷

ამასობაში ლეკები უკვე მთელ ქართლ-კახეთს იყვნიენ მოდებულნი. ისაყ-ფაშა, უსუფ ფაშა, ოსმან ფაშა (ქართლის გამგებლები 1727-35 წლებში) ოსმალ-ქართველთა ჯარით ამაოდ დასდევდნენ მათ მუხრანთან, ნადარბაზევთან, ნიჩბისთან, დიდგორთან, თელათგორთან, ქვიშხეთთან, სურამთან, წრომთან, მეჯვრისხევთან... ლეკთა სხვა რაზმები იმავე დროს საციციანოს, თრიალეთს, საბარათიანოს, ქიზიყს აწიოკებდნენ.

სანამ ვახტანგი გადასახლებაში იმყოფებოდა, რუსეთს, ირანსა და ოსმალეთს შორის ხუთი ომი მოხდა და ამდენივე ზავი დაიდო. თითოეულ მათგანში ქართლის სამეფო ტახტის საკითხს გარკვეული ადგილი ეკავა: რუსეთ-ირანის 1729 წლის 13 თებერვლის რემტის ხელშეკრულების მესამე მუხლით რუსეთმა აღიარა ოსმალეთის უფლებები ქართლისა და კახეთის სამეფოებზე⁸.

1731 წელს ოსმალებმა შაჰ-თამასპი დაამარცხეს და ჰამადანის საზავო ხელშეკრულებით ირანმა კვლავ აღიარა აღმოსავლეთ საქართველოს გადასვლა ოსმალთა ხელში⁹.

¹ З. Авваловъ. Присоединение Грузии къ Россiи, გვ. 55.

² Н. Смирнов. Политика Россiи на Кавказе в XVI-XIX веках. М., 1958, გვ. 66.

³ მურმან პაპაშვილი. დაღესტნის როლი რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკურ ურთიერთობაში 1722-1724 წწ. – საქართველო და ევროპის ქვეყნები (პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული ურთიერთობები) თბ., 1991, გვ. 143-144.

⁴ თამარ ოთხმეზური. აღმოსავლეთ საქართველო 1723-1735 წ.წ. („ოსმალთა“). ნაშრომი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1975, გვ. 76.

⁵ სოსო (იოსებ) ალიშბარაშვილი. ლეკიანობა აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ., 2011, გვ. 46-48.

⁶ ნიკოლოზ ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II, გვ. 164-165

⁷ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 367.

⁸ Договoры Россiи с Востоком (политические и торговые), собрал и издал Т. Юзефович, СПб 1869, გვ. 190-191.

⁹ ვახტანგ გურული. საქართველო და გარე სამყარო (1700-1921), თბ., 2011, გვ. 15-16.

1732 წლის 21 იანვრის რუსეთ-ირანის რემტის ხელშეკრულების მერვე მუხლით, შაჰი ვალდებული იქნა დაეტოვებინა ქართლის ტახტზე დააბრუნებდა ვახტანგ VI-ს, როგორც კი ქართლზე ირანის პროტექტორატი აღსდგებოდა¹.

რუსებთან დროებითი მშვიდობით ისარგებლა ირანის ტახტზე ახლად ასულმა ნადირ-ხანმა, ქერმანშაჰთან 15 ათასიანი ჯარით 45 ათასი ოსმალთა სასტიკად დაამარცხა და ბაღდადს ალყა შემოარტყა. 1733 წლის 9 დეკემბერს ნადირსა და ოსმალთა აჰმედ ფაშას შორის ზავი დაიდო, რომლის მიხედვით, ირანს უბრუნდებოდა ოსმალთაგან მიტაცებული ტერიტორია: ერევანი, განჯა, შირვანი, თბილისისა (ქართლის) და კახეთის ჩათვლით², თუმცა, სულთანმა მაჰმუდ I-მა (1730-1754 წწ.) ზავი არ ცნო და ირანთან ომი განაახლა. პორტას გეგმის მიხედვით, ყირიმის ხანი ჩრდილოეთიდან, დაღესტნის გავლით უნდა შეჭრილიყო ირანში. ეს ყველაფერი რუსული ტერიტორიების სიახლოვეს ხდებოდა, რაც მის ომში ჩაბმასაც არ გამორიცხავდა, თანაც ერთდროულად, ირანსა და ოსმალეთთან.

1735 წელსვე „ოსმალთა“ „ყიზილბაშობით“ შეიცვალა, მაგრამ ქართლის მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა.

ლევებისათვის სულერთი იყო, ქართლში ყიზილბაშები იბატონებდნენ, თუ ოსმალები, მათთვის ყველაზე მისაღები მტრის ძალმომრეობით დამაბუნებელი და წინააღმდეგობის უნარს მოკლებული ქვეყანა იყო. ამჯერად მათ სპარსელების წინააღმდეგ დაიწყეს ბრძოლა და არც ამ ეტაპზე დააყარეს ქართლ-კახეთს ხეირი. დაეცნენ ყელქცეულს, დირბს, ხვედურეთს, ბეზნისს, დუშეთს, აიკლეს და უამრავი ტყვე-ნადავლი წაიყვანეს.

ლევების შემოსევები ქართლში „ოსმალთა“ დროსაც არ შეწყვეტილა, მაგრამ თუ ადრე ოსმალები აქეზებდნენ და აფინანსებდნენ კიდევ ლევებს ქართლის სარბევად, რათა მისი დასუსტებით თავიანთი მდგომარეობა განემტკიცებინათ, ახლა სიტუაცია შეიცვალა, ნ. ბერძენიშვილის შეფასებით: „ლევები ახლა უკვე სულთნის მხარეს არბევდნენ“³, ამიტომ „კონფლიქტი“ მათ შორის გარდაუვალი გახდა. საქმე ისაა, რომ დაღესტან-ოსმალეთის პოლიტიკური კავშირი XVIII ს. 20-იანი წლების დასაწყისში შემთხვევითი არ იყო. რელიგიური ერთიანობის გარდა, ამ ურთიერთობებს წმინდა პრაქტიკულ-ფინანსური ხასიათი ჰქონდა.

ერთი მხრივ, ოსმალეთი მოხერხებულად იყენებდა დაღესტნისა და ირანის რელიგიურ (სუნიტურ-შიიტურ) შუღლს და ლევებს მუდმივად აქეზებდა ირანის ჩრდილოეთ პროვინციებზე სათარეშოდ, რითაც ტრადიციულ მეტოქეს კიდევ უფრო ასუსტებდა.

მეორე - დაღესტნის საშუალებით იგი აქტიურად ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის დამკვიდრებას სამხრეთ კავკასიაში.

და მესამეც, ლევები მუდმივად უზრუნველყოფდნენ ოსმალეთის ტყვეთა ბაზრებს საქართველოში ნაშრონი ძვირფასი „ნედლეულით“, რასაც მისთვის დიდი შემოსავალი მოჰქონდა.

ეს პირობები ჩრდილო კავკასიელებს სავსებით აკმაყოფილებდათ, რადგან მათ ფიზიკურ არსებობას ძარცვა-რბევით ნაშრონი ნადავლი და ტყვეების გაყიდვით მიღებული შემოსავალი განაპირობებდა. ოსმალეთი, არა თუ ხელს უშლიდა, არამედ უხვად აფინანსებდა დაღესტნელთა თარეშს, რითაც მათ ცხოვრების „სახსრით“ მუდმივად უზრუნველყოფდა.

ამრიგად, ეს ურთიერთობები წმინდა პრაქტიკულ-გამოყენებითი ხასიათის იყო და სულაც არ მომდინარეობდა ერთმანეთისადმი რაიმე სიმპათიით. როგორც ო. გიგინეიშვილი წერდა: „ოსმალები იყენებდნენ თავისი ინტერესების სასარგებლოდ არა ლევებს, არამედ ლეკიანობას, როგორც სოციალურ მოვლენას“⁴. ქართლში „ოსმალთა“ დამყარების შემდეგ თურქებსა და დაღესტნელებს შორის მოკავშირეობის აუცილებლობა მოიშალა. ოსმალებმა ქართლში გაბატონება დაღესტნის გარეშე მოახერხეს, ირანს მოცემული დროისათვის თავისი პრობლემები ჰყოფნიდა, რუსეთი ხელსაყრელ დროსა და ვითარებას ელოდებოდა.

ამიტომ, ოსმალეთისათვის ჩრდილო-კავკასიელთა ძველებურად ძარცვა-თარეში, ამჯერად „თავის საპატრონოში“ – ქართლში, უკვე მიუღებელი იყო.

თავის მხრივ, არც დაღესტნელები იღებდნენ ხელს ტრადიციულ „ხელობაზე“. საქმე ისაა, რომ ლე-

¹ Договора России с Востоком... გვ. 201.

² Армянская анонимная хроника 1722-1736 г.г. пер. З.М. Бунятова. Баку 1988. გვ. 48, შენიშვნა 106.

³ საქართველოს ისტორია. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია. ნაწ. I. უძვ. დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე. თბ., 1948, გვ. 439.

⁴ ოთარ გიგინეიშვილი. ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბ., 1982, გვ. 60.

კებისათვის ყველაზე ხელსაყრელი მისგან შორს მყოფი თურქეთი იყო. მას შემდეგ, რაც ოსმალებმა ქართლი დაიპყრეს, ისინი ჩრდილო-კავკასიას უშუალოდ გაუმეზობლდნენ და გამორიცხული არ იყო, რომ მის დაპყრობასაც მოინდომებდნენ. ამიტომ დაღესტნურ-თურქულმა მოკავშირეობამ ამ ეტაპზე აზრი დაკარგა.

1735 წლიდან სპარსელების მიერ ქართლიდან ოსმალების განდევნამ და „ყიზილბაშობის“ დამკვიდრებამ დაღესტნელების ორიენტაცია ისევ შეცვალა. დაღესტნურ-ოსმალურ დუეტს თანამშრომლობის საფუძველი კვლავ გაუჩნდა. ახლა მათთვის საერთო მტერი სპარსეთი იყო, ამიტომ ერთად „დაუწყეს ცემა“, როგორც ყიზილბაშებს, ისე საქართველოს“.¹

ნადირ-ხანის დაღესტანში (1735-1744 წწ.) ლაშქრობებისა და მარცხის შემდეგ, დაღესტან-ქართლის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობები კვლავ პოზიტიურ ჭრილში გადავიდა. როგორც „ჭარის ომების ქრონიკის“ ავტორი გადმოგვცემს, დაღესტნელებს ზავიც შეუკრავთ თეიმურაზ II-სთან და მისთვის მიძველებიც მიუციათ. ზავის დადების შემდეგ, ქართველებსა და ლეკებს შორის კარგი ურთიერთობა დამყარებულა და ლეკები ხშირად ჩამოდიოდნენ კახეთში ხორბლის, სიმინდისა და მარილის შესაძენად.²

უცნაურია, მაგრამ ფაქტია, რომ „ოსმალთა-ყიზილბაშობის“ დროს ლეკები, მართალია ველური ფორმებით, მაგრამ მაინც საქართველოს ერთგვარ სამხედრო მოკავშირედ გვევლინებოდნენ. XVIII ს. 20-იანი წლებიდან მოყოლებული 40-იანი წლების პირველ ნახევრამდე ქართლ-კახეთის ისტორია სავსეა ლეკების – ჯერ ოსმალებთან, ხოლო შემდეგ ყიზილბაშებთან ბრძოლის მაგალითებით და ამ ბრძოლებში უმეტესწილად სწორედ ლეკები იმარჯვებდნენ. მართალია, ისინი ქართლ-კახეთისათვის ისეთივე მტრულ ძალას წარმოადგენდნენ, როგორსაც ოსმალ-ყიზილბაშები, მაგრამ საქმე სხვა რამეში იყო. ქართლში ჯერ ოსმალების, ხოლო შემდეგ ყიზილბაშების გაბატონებით ლეკებს „ნადავლში“ მოზიარე გაუჩნდათ, ამიტომ, ისინი აქ ყოფნისას დაუნდობლად ებრძოდნენ „ოსმალთა-ყიზილბაშობისას“ – ოსმალებს, ხოლო „ყიზილბაშობისას“ – ყიზილბაშებს. სამართლიანად მიანიშნებდა თეიმურაზ ბოცვამე: „პარადოქსალურად არ უნდა გვეჩვენოს იმის აღნიშვნა, რომ „ოსმალთა-ყიზილბაშობის“ პერიოდში ლეკთა შემოსევებიც კი, რომლებიც აუცილებელ შეჯახებას იწვევდა გაბატონებულ ოსმალებთან თუ ყიზილბაშებთან, რამდენადმე არყევდა მათ ბატონობას“.³ XVIII საუკუნის II ნახევარში დაღესტნელების ბრძოლის „სუბიექტი“ კვლავ შეიცვალა და მათი „სამიზნე“ ქართველები და მათი მოკავშირე რუსები გახდნენ.

ზემოთქმული კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ „ლეკიანობა“, ძირითადად, სოციალურ მოვლენას წარმოადგენდა. საქმე ის იყო, რომ ნედლეულით მდიდარი და სამხედრო თვალსაზრისით არცთუ ძლიერი ქართლი დაღესტნისათვის ყველაზე ახლო მეზობელი იყო, რაც განაპირობებდა კიდევაც მის აგრესიას.

ლიტერატურა:

ანჩაბაძე გიორგი. თანამედროვე საქართველოსთვის ჩრდილოკავკასიური ფაქტორის ჩამოყალიბების ისტორიული წინაპირობები (2008 წლამდე). – კრებ.: „*ჩრდილო კავკასია და საქართველო*“, ნაწ. I, თბ., 2012.

ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – *ქართლის ცხოვრება* IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **სიმონ ყაუხჩიშვილის** მიერ. თბ., 1973.

ბერძენიშვილი ნიკოლოზ. XVIII ს. საქართველოს ისტორიიდან. – *საქართველოს ისტორიის საკითხები*. ტ. II თბ., 1965.

ბერძენიშვილი ნიკოლოზ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. თბ., 1966.

ბოცვამე თეიმურაზ. დაღესტანი XVIII ს. წიგნში: **ზურაბ ანჩაბაძე, თეიმურაზ ბოცვამე, გიორგი თოგოშვილი, მარინე ცინცაძე.** *ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები*, ნაკვ. I. თბ., 1969.

ბოცვამე თეიმურაზ. საქართველო-დაღესტანის ურთიერთობის ისტორიიდან (XV-XVIII სს.) თბ., 1968.

გიგინეიშვილი ოთარ. ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბ., 1982.

გურული ვახტანგ. საქართველო და გარე სამყარო (1700-1921), თბ., 2011.

დონდუა ვარლამ. დავით გურამიშვილი და საქართველოს ისტორია. თბ., 1959.

ლომსაძე შოთა. სამცხე-ჯავახეთი. (XVIII საუკუნის შუაწლებიდან XIX საუკუნის შუა წლებამდე). თბ., 1975.

¹ თეიმურაზ ბოცვამე. ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საგარეო., გვ. 170.

² *Хроника войн дия Джара. под ред. В. Хулуфлу и с прим. Е. Пахомова, Баку 1931*, გვ. 36

³ თეიმურაზ ბოცვამე. საქართველო-დაღესტანის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 169.

ოთხმეზური თამარ. აღმოსავლეთ საქართველო 1723-1735 წ.წ. („ოსმალობა“). ნაშრომი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1975.

ორბელიანი გრიგოლ. წერილები, ტ. I, *აკაკი გაჩეჩელის* რედ. თბ., 1936.

პაპაშვილი მურმან. დაღესტნის როლი რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკურ ურთიერთობაში 1722-1724 წწ. – *საქართველო და ევროპის ქვეყნები* (პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული ურთიერთობები) თბ., 1991.

საქართველოს ისტორია. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია. ნაწ. I. უძვ. დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე. თბ., 1948.

შარაშენიძე ზურაბ. ირანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. თბ., 1970.

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დიმიტრი მეღვინეთხუცესიშვილის პირადი საარქივო ფონდი # 30; QD-986.

Авваловъ З. Присоединение Грузии къ Россiи, СПб., 1901.

А. К. Материалы для истории Дагестана (Казикумухские и Кюринские ханы). *Сборник сведений о Кавказских горах*, вып. II, Тифл., 1869.

Армянская анонимная хроника 1722-1736 г.г. пер. З.М. Бунятова. Баку 1988.

Договоры России с Востоком (политические и торговые), *собрал и издал Т. Юзефович*, СПб 1869.

Джевдет паша. Описание собитии в Грузии и Черкасии по отношению к Оттоманской империи от 1192 года по 1202 год хиджри. (1775-1784). Перевод на русск. язык **М. А. Гамазова.** – *Русский Архив*. кн. I. № 3. М., 1888

Маркова О. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва 1966.

Петрушевский И. Джаро-белаканские вольные общества в первой трети XIX столетия, Тифл., 1934.

Смирнов Н. Политика Россiи на Кавказе в XVI-XIX веках. М., 1958.

Хроника войн для Джара. под ред. **В. Хулуфлу** и с прим. **Е. Пахомова**, Баку 1931.

Ioseb Alimbarashvili

Gori State Teaching University

POLITICAL-ECONOMIC ASPECTS OF KARTLI AND DAGESTAN RELATIONS IN THE 30S OF THE 18TH CENTURY
ABSTRACT

The article deals with the aspects of political and social-economic relations between Kartli and Dagestan in the 30s of the 18th Century. At this time, “Osmaloba” and “Kizilbashoba” were going in the country, which was caused by Vakhtang VI's rolling into Russia.

During this period, the North Caucasian attacks were intensive, which is known in the history of Georgia as “Lekianoba”.

In the paper, this process has been analyzed in Kartli during 20-25 years, based on narrative and documentary sources and literature and it is confirmed that, the attacks of the North Caucasian were compulsory and not intended and this process was no less damaging for Dagestan. This process prevented both sides from political and social-economic development.

Russia has benefited from the endless conflict of neighbors, at first, he conquered Kartli and then, with the participation of Georgians - Dagestan.

რუსეთ-თურქეთის ომი დავით კლდიაშვილის მემუარებში და ჭანეთი

თადარიგში მყოფი სამხედრო პირი, რუსეთის არმიის ოფიცერი, I მსოფლიო ომის გამო ხელახლა გაწვეული მოქმედ არმიაში, მწერალი დავით კლდიაშვილი ომის დროს ლაზეთში (ჭანეთში) მსახურობს. იგი მემუარების ერთ თავს უძღვნის რუსეთ-თურქეთის ომს, სადაც საკმაოდ ცნობებს გვაწვდის და რეალურ სურათს წარმოაჩენს ომის შედეგად გაუბედურებული და საკუთარი მიწა-წყლიდან აყრილი ლაზეთის ყოფა-ცხოვრების შესახებ. აი, რას წერს იგი ერთგან: „საოცარ სანახაობას წარმოადგენდა ეს მხარე აჭარის წყლიდან დაწყებული. უკან დახევაზე ოსმალებს თან გაერეკათ მცხოვრებნი და სრულიად დაეცარიელებინათ აქაური სოფლები. შემდეგ აქ გადაიარა რუსის ჯარმა-ყაზახ-პლასტუნებმა, განთქმულმა თავიანთ მხეცობით, შეუბრალებლობით და მცარცველობით. ამათ სულ ერთიანად მოფშვნეს ღვთის ანაბარად მიტოვებული სოფლები, იყვნენ გაუმაძღარ ცარცვაში-საცარცვაში კი ბლომად იყო, რადგან გარეკილი მცხოვრებლები იძულებულნი იყვნენ მიეტოვებინათ მთლად თავიანთი ავლა-დიდება, თავისი ქონება. ცარცვას არ სჯერდებოდნენ პლასტუნები, შეუბრალებლად აქცევდნენ სახლებს, წვავდნენ, რაც საუკეთესო შენობები იყვნენ...“

არავითარი ჭაჭანება ადამიანის, აგერ-აგერ ისმოდა მხოლოდ ძაღლის ღმუილი, საზარელი ღმუილი, გულის მომკვლელი, შეწუხებული ამ სანახაობით უნებლიედ ეკითხებოდი შენს თავს: სადაა ეს ამოდენა გარეკილი ხალხი, სად ყრიან? უპატრონოდ არიან ეს საცოდავი დედაკაცები, მამაკაცები, მოხუცებულები, აკვნებიდან ამოყვანილი ბავშვები!“

ნანახისაგან შეძრული და თავზარდაცემული დავით კლდიაშვილი ამჟღავნებს რა თავის დამოკიდებულებას ომისა და ძალადობისადმი, წერს: „ბორცახის კომენდანტი მეუბნებოდა, რომ სახლები ნგრევას ვერ გადავარჩინეო, და ბოლოს ვიფიქრე, მეფის რუსეთის ჯარი ჯვარს პატივს სცემს და ერთ სახლზე მივაჭედვინე დიდი ჯვარიო, მეგონა, მოერიდებოდნენ და შენობას ხელს არ ახლებდნენ, იმედი ტყუილი გამოდგა - შენობა მაინც დაანგრიეს, ტყუილუბრალოდ, დარჩა მხოლოდ აღმართული ჯვარიო.“

ახლო წარსულში რუსეთის მიერ აფხაზეთსა და სამაჩაბლოში ჩადენილი ეთნოწმენდა მთელი თანმხლები უბედურებებით რუსების მიერ ლაზეთში მაშინდელ ნამოქმედარს ხომ არ გაგონებთ? ასე რომ, ვფიქრობთ, თითქმის საუკუნის წინ დაწერილ ამ სტრიქონებს დღეს ცხოველმყოფელობა თუ მოჰმატებია, თორემ განელებით სრულებით არ განელებია.

როგორც ადრე ვწერდით, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ დ. კლდიაშვილი წელიწად-ნახევარი ცხოვრობდა ლაზეთით დასახლებულ პირონიტში, ბუნებრივია, იგი დაინტერესდებოდა მაცხოვრებელთა ყოფა-ცხოვრებით, იყო თუ არა მათ ადათ-ჩვევებში, ქცევასა და ფსიქიკაში შემორჩენილი რაიმე ქართული ნიშან-თვისებები, საერთოდ, მათი ბედით გულგრილი ვერ დარჩებოდა. როგორც მემუარებიდან ჩანს, მწერალი მოლაპარაკებია ბათუმში საქველმოქმედო საზოგადოების წარმომადგენლებს, რათა მოეელოთ სოფლები და ჩაეტარებინათ ახსნა-განმარტებითი შეხვედრები მოსახლეობასთან მათი ისტორიული წარსულისა და დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ. მემუარების ავტორი დასძენს: „საზოგადოების თბილისურმა მთავარმა გამგეობამ კიდევ გამოაგზავნა კონსტანტინე კობახიძე იმ დავალებით, რომ მიეარ-მოეარა სოფლები და გამოერკვია მცხოვრებთა მიმართულუბა. კობახიძე ჩამოვიდა ჩემთან პირონიტში და აქედან მიდი-მოდიოდა სოფლებში. დიდად კმაყოფილი ბრუნდებოდა იგი ხოლმე და აღტაცებით ჰყვებოდა ლაზეთთან ნალაპარაკების შესახებ. ზოგ სოფელში ასეთ რამესაც ჰქონია ადგილი: სახლში, სადაც კრება იყო, შუაზე ჩამოკიდებდნენ საფარებელს, რომ ქალებსაც საფარებელს ამოფარებულთ, მისცემოდათ საშუალება მოესმინათ კომახიძის სიტყვა. კომახიძე უყვებოდა თუ ვინ იყვნენ ლაზეთი. აცნობდა მათ ისტორიულ ცხოვრებას და ამგვარებს. ყველგან დიდ ინტერესს იწვევდა ეს გაცნობიერება ხალხში“ (1, 317). თვითონ ეს ფაქტიც ბევრ რამეზე მეტყველებს. დიდებული წარსულის გახსენება-გაცნობიერება, ამ საქმის ორგანიზატორთა აზრით, საქართველოს, ლაზეთის მომავლის სამსახურში უნდა ჩამდგარიყო.

„ჩვენებურებად საინტერესო რამდენიმე შეხვედრაზე მოგვითხრობს დ. კლდიაშვილი. მაგალითად, აბუსლეღ ლაზ ჰასან ჰუსეინ ამივ-ოღლისთან. მის თანასოფლელებს გადაუწყვეტიათ სოფელში ქართული სკოლის გახსნა, შეუგროვებიათ კიდევ საჭირო თანხა, სტამბოლში კაცი გაუგზავნათ

ნებართვის მისაღებად, მაგრამ ომის გამო შეფერხებულა ეს საქმე. ან მუსტაფა ბექირ ოღლი, რომლის ნამდვილი გვარი ჩხეიძეა, „მუსტაფა ისეთნაირად ლაპარაკობდა ქართულს, ისეთი ლამაზი გამოთქმით, რომ ხშირად განგებ ავალაპარაკებდი, რომ მისი მშვენიერი ქართული მოგვესმინა“ – (1, 316) და ა. შ.

როგორც ადრე აღვნიშნე, პირონიტში ხვდება სამეცნიერო მივლინებით მყოფი ი. ყიფშიძეს და თავის მემუარებში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ ამ შეხვედრას აღწერს. ეს მოგონება საინტერესოა იმით, რომ „...ი. ყიფშიძე წარმოჩენილია როგორც კარგი მცოდნე ჭანური კილოკავებისა, ნამდვილი პროფესიონალი და უბადლო პიროვნება“. აი, ეს მოგონება:

„მაცნობეს, ვილაც თქვენ გკითხულობთო. გამოვედი ოთახიდან, ჩემ წინ იოსებ ყიფშიძეა, მოგზაურის ტანისამოსში ზურგზე პატარა ჩანთა, ხელში კოლოფი.

- იოსებ! - მივაძახე გაკვირვებულმა, - იოსებ, საიდან, რამ გადმოგაგდო აქ?!

იგი მოვიდა სოფელ ვიწედან ფეხით - სამგზავრო ტვირთის მზიდავის პატოსიას თანხლებით. იგი მოგზაურობდა ლაზისტანში ჭანურ-მეგრულის შესწავლის მიზნით. მთხოვა მომეხმო ადგილობრივი მცხოვრებნი, რომ მათგან ჩაეწერა ხალხური ლექსები, ზღაპრები და თხზულებები. მოვიხმე თავდაპირველად მოხუცი მუსტაფა. მუსტაფას ხან ქართულად, ხან მეგრულად გამოელაპარაკა, გულიანი მუსაიფი გააბეს, მაგრამ როცა იოსებმა იწყო წერა, მუსტაფა რაღაც შიშს მიეცა, ჩაჩუმდა და ითხოვა განთავისუფლება - ავად შევიქენიო. მოხუცებულს შიში შეეპარა. არაფერ სახიფათოში გაებათ და ვერასგზით წინანდელ ხალისზე ვერ მოვიყვანეთ. გავსწიეთ ზღვის ნაპირზე დუქნებისაკენ: აქ გამოვატანიე მაგიდა, დავაჯინე იოსები, შემოუსხი ლაზები და გაიმართა საუბარი. ლაზები გაკვირვებას იყვნენ ყიფშიძის ლაზური კილოკავების ზედმიწევნით ცოდნით: თქვენ, პირონიტელები, ასე ხმარობთ ამ სიტყვას, არხავებმა ასე იციან, ვიწები ასე ამბობენ, სოფლები კი ამგვარად გამოთქვამენ. შეყრილი ხალხი ისე დაინტერესდა, ისე ჩაიყოლა, შეახალისა, რომ პირდაპირ საყურებელი რამ სურათი იყო:

- გატაცებული მეცნიერი ამოდრავებულ ხალხს შორის. მეორე დღეს ყიფშიძე შევაჯინე ცხენზე, გავაყოლე კაცი და გავამგზავრე, როგორც მას უნდოდა, ხოფაში, კვლევის გასაგრძელებლად. თან წერილი გაუგზავნე ჩემს კარგ მეგობრებს კეჯანოღლებს და ომერიაზაკ-ოღლებს, რომ ხელი შეეწყოთ იოსებისთვის, ხოფაში და მის მიდამოებში. ყიფშიძე ერთი კვრა დარჩა, გაფაციცებული მუშაობდა და დიდი პატივისცემა მოიპოვა მაცხოვრებლებში“ (1,317-318).

იოსებ ყიფშიძემ მოიპოვა ძვირფასი და ჟანრობრივად მრავალფეროვანი ჭანური ტექსტები, რომლის გადარჩენილი ნაწილი 1939 წელს გამოსცა არნ. ჩიქობავამ. მნიშვნელოვანია ის, რომ „ჭანური ტექსტები“ სამივე კილოკავის, ხოფურის, ვიწურ-არქაბულის და ათინურის მონაცემებს მოიცავს. არნ. ჩიქობავა, ხაზს უსვამს რა ამ ტექსტების ჭეშმარიტ ისტორიულ მნიშვნელობას, წერს: „ყოველი ჭანი თურქულად ლაპარაკობს, მამაკაცებმა ჩვეულებრივ თურქული უკეთ იციან, ვინემ დედა-ენა, სახელმწიფო, სარწმუნოება, მწერლობა ისევ თურქულის შეფარდებითს წონას აძლიერებს. ჭანურის პოზიციები დღითიდღე სუსტდება. ჭანური მეტყველება სასვეა თურქული სიტყვებით... ჭანური მეტყველება კატასტროფულ მდგომარეობაშია... „ქართული ენათმეცნიერება... კარგავს ძვირფას საუნჯეს, ქართველურ ენათა შედარებით-ისტორიული ძიებისას მიუცილებელს. დანაკარგის ანაზღაურება შეუძლებელი იქნება და მთელი სიმწვავით იზადება აუცილებლობა ყოველი ჭანური სიტყვის, ყოველი ჭანური ფორმის აღნუსხვისა და ფიქსაციისა“ (2,573).

დავით კლდიაშვილის მემუარები რეალურ სურათს წარმოაჩენს იმ დროს რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად გაუბედურებული და საკუთარი მიწა-წყლიდან აყრილი ლაზების ყოფა-ცხოვრების შესახებ. რამდენიმე ასეული წლის წინათ გამაჰმადიანებულ ლაზებს კიდევ შემორჩენიათ ქართველებთან ოდინდელი ეროვნული ერთიანობის შეგნება. იმედის ნაპერწკალი, ხალხის მეხსიერების სიღრმეშია გულუბრყვილოდ ჯერ კიდევ დაცული: დადიანი ვარ დოღურას „დადიანი არ მომიკვდეს“, მაფა ვარ დოღურას „მეფე არ მომიკვდეს“ (3,176).

მწერალი შეძლებისდაგვარად ცდილობს ხელი შეუშალოს ბედის უკუღმართობის გამო გაპარტახებულ-გავერანებული თვისტომის სრული დენაციონალიზაციის საბოლოო პროცესს...

ლიტერატურა:

1. დ. კლდიაშვილი, ტ. II, თბ., 1981.
2. არნ. ჩიქობავა, შრომები, III, 2008.
3. ი. ყიფშიძე, თხზულებანი, თსუ გამომცემლობა, 2015.

Vianor Akhalaia
Gori State Teaching University
RUSSIAN-TURKISH WAR IN THE MEMOIRS OF DAVIT KLDIASHVILI AND CHANETI
ABSTRACT

The military personnel in the army, the Russian army officer, who is re-enlisted in the re-army of the World War II, writer David Kldiashvili is serving in Lazia (Chaneti) during the war. He presents one of the memoirs to the Russo-Turkish war and provides us with enough information to show the real picture about the life and life of lashes from their land and water. Here is what he writes: "It was a spectacular sight that started from the water of Adjara. The Ottomans had to go back to the villages of the village and to find the villages that were here. Later, the Russian army and the Kazakh-plastuns went through their wild beasts, in a sense of inconvenience and inclination. They were completely abandoned by the villages that were abandoned by God, and they were greedy in the cemetery, but the lurking was a bloc because the inhabitants were forced to abandon their whole glory, their property. Plastuns did not believe in the Cretaceous, they made their homes, burned, and burned the best buildings ... "Did Russia's Lazety do not think that their actions in Abkhazia and Samachablo in the recent past?

If we take into consideration that D. Kldiashvili lived for a year and a half in the dormitory where he lived in the lasers. Naturally, he would be interested in the life of the residents, whether they were in their customs, behavior and psyche, any Georgian features that could not remain indifferent to their fate ...

It is interesting to note that the writer's meeting with Ioseb Kipshidze, a well-known scientific scholar in Lazeti (Chaneti), is interesting. Kipshidze has been presented as a true expert and talented person with a good knowledge of Chan Kilokavas ...

In the memoirs we will tell you about some of the interesting events. Kldiashvili. For example, Abu Salem Lass Hasan Hussain Ashish-Ogli. Its villagers decided to open the Georgian school in the village and get the necessary sum, in Istanbul, to get a permit, but because of the war it was hampered. Or Mustafa Bekir Ogli, whose true surname is Chkheidze, "Mustafa talked like this in Georgian, with a beautiful expression that I would often tell you to tell her beautiful Georgian."

The writer tries to prevent the final process of complete denationalisation of the desolate-disenchanted character due to fraudulent mischief ...

დავით ახლოური
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ცხრაზმის საერისთავოს ურთიერთობა ჩრდილო კავკასიელ ხალხებთან (ალან-ოსები)

ცხრაზმის საერისთავოს ისტორიისა და მისი ჩრდილო კავკასიელებთან, კერძოდ კი ალან-ოსებთან, ურთიერთობის შესახებ, ქართულ წერილობით წყაროებში არაერთი საინტერესო ცნობა მოგვეპოვება, რომლებსაც ქვემოთ მიმოვიხილავთ... ბუნებრივია, ყველაზე უფრო ვრცლად „მეგლი ერისთავთა“-შია საუბარი, რომელიც ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატიანეა და დაწერილია ცხრაზმისხვეელი ერისთავის ვირშელ მესამის სიცოცხლეში ლარგვისის მონასტერში. იგი ქართლის ცხოვრების ერთ-ერთი გადამუშავებული წყაროა და იმ პერიოდის ისტორიული მწერლობის ძეგლებს შორის თვალსაჩინო ადგილი უკავია. უფრო მეტიც, მისი „როგორც სოციალური ისტორიის დოკუმენტის მნიშვნელობა სცილდება საქართველოს ფარგლებს.“ (ს. ჯანაშია, გვ. 167). მეგლი, ივანე ჯავახიშვილის სამართლიანი მოსაზრებით, მე-14 საუკუნის დასაბრუნებისა და მე-15 საუკუნის დამდეგით უნდა დათარიღდეს. (ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 266). იგივე მოსაზრებას გამოთქვამს პროფესორი ვ. კიკნაძეც (ვ. კიკნაძე, ყანჩაეთის სვინაქსარი და მისი მნიშვნელობა „მეგლი ერისთავთა“ დათარიღებისათვის, გვ. 56). არსებობს სხვა ვერსიებიც... ქართულ ისტორიოგრაფიაში არც მისი ავტორის შესახებაა ერთგვაროვანი მოსაზრება. მკვლევართა ნაწილი (ნ. ბერძენიშვილი, შ. მესხია, ვ. ბერიძე...)

ფიქრობს, რომ ავტორი ავგაროზ ბანდაისძეა, მეორე ნაწილი (ს. კაკაბაძე, ვ. კიკნაძე, ვ. ლუნაშვილი) ავტორად გრიგოლ ბანდაისძეს მიიჩნევს.

მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეთა მიჯნაზე ლარგვისის მონასტერში მწიგნობართა მთელი დასი მოღვაწეობდა, მათ შორის მამა-შვილი ავგაროზ და გრიგოლ ბანდაისძეები, რომლებიც ცნობილი იყვნენ თავიანთი მწერლობით, მხატვრობით, საზოგადოებრივი საქმიანობით.

ძეგლის დასაწყისშივე ავტორი საუბრობს ოსთა სამეფოში ატეხილ სისხლისმღვრელ შინაბრძოლებზე, რის შედეგადაც, საგვარეულოს უფროსი შტო ამარცხებს უმცროსს და ძეგლის სამეფოდან: „მაშინ მძლე ექმნეს შვილნი უხუცესისა ძმისანი და გარდმოიყვანეს მთასა ზახისისა შვილნი უმრწემესისანი - როსტომ, ბიბილაი, წითლოსანი და ძენი სამეოცდაათი მონითა კეთილითა და მოიყვანნეს ქვეყანასა დვალეთისასა.“ (შ. მესხია, „ძეგლი ერისთავთა“, გვ.344).

ძეგლის მიხედვით, ოსთა სამეფოდან გამოძევებული როსტომი და მისი ამაღა შეეცადა ფიცით დაერწმუნებინა დვალელები, რომ მეფობას არ იკისრებდნენ. დვალელებმა მათ „მისცეს ქუეყანა ბოზალეთაი და უწოდნეს ბიბილურნი“, მაგრამ, როცა გამოიხიზნულებმა სახლებისა და ციხეების აგებას მიჰყვეს ხელი, დვალელები შეიკრიბნენ და „თქუს: ვხედავთ ვითარითა საქმითა იწყეს შენებად ოსთა ამათ მეფეთა. დაღათუ სახელვსდევით ბიბილურად, არამედ ესე ვერ დაჰფარავს გუარნათესაობას მათსა: და შემდგომად მცირედისა ჟამისა ეუფლნენ ყოვლისა ქუეყანასა ჩვენსა და მართუეთა სხამდის და ბოლოითა დაბმამდის განვაძოთ ორთავ გუელი მუცლით ჩუენით.“ დვალელებმაც „აღიყუანეს და მოასხეს ხეცა ისროლისასა, ნაკაფუნს როსტომ და ყოველნი ძმანი და მონანი მისნი.“ ახლა უკვე დვალთაგან დევნილი როსტომი დახმარებას უწევს ცხრაზმისხვევლებს გრუელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ხუთთვიანი უშედეგო ბრძოლის შემდეგ ცხრაზმისხვევლებმა მხოლოდ როსტომის, მისი ძმების და მათი ამაღის დახმარებით შეძლეს გრუელთა ძლევა. გამარჯვებით აღფრთოვანებული ცხრაზმისხვევლები აცხადებენ: „არა განვიშორთ ჩუენთაგან ამიერთაგან კაცი ესე გოლიათი, არამედ უყოთ ყოველი, რამცა უნდეს მას.“ („ძეგლი ერისთავთა“, გვ. 345).

ლარგვისის მამასახლისი, გვარად ხუციანდაბისძე, როსტომს ურჩევს, ცხრაზმისხვევში დამკვიდრების გარანტად ითხოვოს საფლავი მონასტერს, „რამეთუ ყოველთა დიდებულთა და აზნაურთა საფლავი აქა არს და სოფელნი ესე, რომელნი ღმრთივ გვირგვინოსნისა ისტვინიანე აღმშენებლისაგან შემოწირული არიან, იყო წინამძღვარ მათდა.“ („ძეგლი ერისთავთა“, გვ. 345). როსტომმა მოითხოვა საფლავი ლარგვისს და „საჯდომად სახლი შუა საყდრის შვილთა და ცხრაზმის ერისთავის ნაქონებნი მამული. და მისცეს ესე ყოველი ცხრაზმისხვევლთა, შუა ცხრაზმას ციხისთავისა ნაქონებნი სოფელნი და ქუეყანანი, საფლავი ლარგვისს და საჯდომი (რეზიდენცია -დ.ა.) ქვენიფნევს და უწოდნეს ქუენიფნეველნი, რამეთუ სხუაი სახელი არა ინებეს.“ („ძეგლი ერისთავთა“, გვ. 345)

ძეგლის ავტორის მიხედვით, ყოველივე ამის შემდეგ, საჭირო იყო როსტომის ცხრაზმის ხეობაში გაერისთავება ბიზანტიის იმპერატორს იუსტინიანეს ეცნო. იუსტინიანემ გაითვალისწინა ცხრაზმისხვევლთა სურვილი და როსტომს უბოძა: „შვიდნი ესე ხევნი, განსაგებელნი ეკლესიისანი და ყოველნი აზნაურნი მკვიდრნი მას შინა და უწოდა ერისთავ ცხრაზმისხვევისა და შემოსა სამოსლითა მით, რომელ ემოსა მაშინ მეფესა, და შეაცვა ბეჭედი და საყური და სარტყელი თვისი, საჭურველი და ცხენი თორნოსანი, დროშია და შუბი.

ესე ყოველი მიუბოძა მეფემან ისტვინიანე როსტომს და წარმოგზავნა სიხარულით. მაშინ როსტომ აღაშენა ქალაქი ლარგვისს და განასრულა და შეამკო ყოვლითურთ ეკლესიაი.“ („ძეგლი ერისთავთა“, გვ. 346).

ცხრაზმის ხეობაში გაერისთავებული როსტომი აგრძელებს აღმშენებლობით მოღვაწეობას: აგებს ციხეებს, სახლებს, წინამძღოლობს ცხრაზმისხვევლთა ლაშქრობებს და განუსაზღვრელი სიყვარულითა და ავტორიტეტით სარგებლობს თავის ხალხში. „არავინ იპოებოდა მართოდ მბრძოლი როსტომისი და შეიყუარნა ყოველმან ერმან ცხრაზმისხვევისმან.“ („ძეგლი ერისთავთა“, გვ. 346).

მართალია, „ძეგლი ერისთავთა“ ქსნის საერისთავოს წარმოშობის საკითხის კვლევისას ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირველწყაროს წარმოადგენს, ჩვენ მაინც აღნიშნულ ძეგლს უტყუარ დოკუმენტურ მასალად ვერ მივიჩნევთ. როგორც თავის დროზე შოთა მესხიაც შენიშნავდა, „მეთოთხმეტე საუკუნე ქსნის საერისთავოს ჩამოყალიბების და გაფორმების საუკუნეა. ქსნის ერისთავებმა ამ დროისათვის უკვე გაიჩინეს რეზიდენცია - „დარბაზოვანი“ და „თავადი ციხე“ ქვენიფნევს, საგვარეულო მონასტერი ლარგვისს. ე.ი. ყველაფერი ის, რაც ფეოდალურ საქართველოში დიდებული თავადის აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენდა. ეს პროცესი ვირშელ მესამის მოღვაწეობის დროისთვის დასრულებული ჩანს. ამ დროისთვის ერისთავებს მხოლოდ თავიანთი გვარის წარსულისა და სიდიდის მაუწყებელი ძეგლია

აკლდათ. ამგვარი ძველიც მალე შეიქმნა, რომელიც იდეოლოგიურ გამართლებას აძლევდა ყველაფერ იმას, რაც საქართველოს, კერძოდ, ქსნის საერისთავოს პოლიტიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში ფაქტად იყო ქცეული.“ (შ. მესხია, „ძველი ერისთავთა“, გვ. 316).

ამდენად, არაა გამორიცხული, ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთანეს ავტორს თავის მონათხრობში ბევრი რამ შეელამაზებინა, ზოგიერთი არარეალური ფაქტი რეალურად ეჩვენებინა, რათა კიდევ უფრო განედიდებინა ერისთავთა ისტორია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ძველის ავტორი თავისი დროის კვალობაზე საკმაოდ განათლებული პიროვნება ყოფილა. იგი ცნობილია, როგორც მწიგნობარი, კალიგრაფი, მხატვარი. (ვ.ბერიძე, ძველი ქართველი ოსტატები, გვ.14).

დავუბრუნდეთ ქსნის საერისთავოს წარმოშობის „ძველი ერისთავთა“-სეულ ვერსიას, ძველის მიხედვით, ქსნის საერისთავო მეექვსე საუკუნეში უნდა ჩამოყალიბებულიყო. ამ ვერსიას ზოგიერთი მკვლევარი ცალსახად იზიარებს, მათ შორის მისი ერთ-ერთი გამომცემელი თედო ჟორდანიას („ქრონიკები,“ ტომი 2).

„ძველი ერისთავთა“ გარდა ქსნის საერისთავოს წარმოშობაზე და ერისთავთა წარმომავლობაზე სხვა წყაროებშიცაა საუბარი. იოანე ბატონიშვილის 1799 წელს შედგენილ ქართველ თავადაზნაურთა გვარეულობის საერთო ისტორიის მიხედვით, როცა გამწვავებული იყო საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკა ნოინთაგან: „მაშინ მოვიდნენ ეს აწ წოდებული ერისთავთა წინაპრნი სამეფოსა ოსეთის ხეობითგან, რომელიც არის ნარად წოდებული ადგილი, რომელნიც იყვნენ გვარით გორჭიანნი, რომელნიცა აწცა არიან ნარსა შინა გვარნი მათნი. ამათნი უკუმ მოვიდნენ შინა, წელსა ქეს აქეთ 1235. ბიბილა უკმ დაესახლა ადგილსა წოდებულსა ქვენიფნევს, რომელი აწ იწოდების იფნევად. რატი დაესახლა ჟამურის ხეობასა შინა და უკანასკნელ დროსა მეფობისა კონსტანტინესა მსახურებისათვის მიიღეს თავადობისა ხარისხი წელსა 1412 - სა შინა და იწოდნენ ბიბილურები ქვენაფნოველებად გუარითა და იყვნენ ნაიბად ერისთავთა და მართვიდნენ ადგილთა მათ. შემდგომაც რა მიიღო მეფობა სიმონ მეფისა ძმამან დაუდხანად წოდებულმან, ამან იმოყვრა ელიზბარ ქვენაფნოველი და დაუმტკიცა ერისთავთა განსამტკიცებლად თავისა თვისაც. წელსა ქეს აქეთ 1569 და მუნითგან იწოდებიან გვარნი ამათნი ერისთავად.“ (ი. ბატონიშვილი, შემოკლებითი აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, გვ. 37).

გ. თოგომშვილი ყურადღებას ამახვილებს ს. ბარათოვის ცნობაზე, რომლის მიხედვითაც ოს თავადებს, გვარად დუდარუკოვებს, შეურიგებიათ სამკვდრო-სასიცოცხლოდ გადაკიდებული ქსნისა და არაგვის ხეობის მოსახლეობა და მათთვის ზავის პირობებიც დაუდგენიათ. მადლობის ნიშნად ძმებიდან როსტომი ქსნის, ხოლო სიღამონი არაგვის ხეობათა მამასახლისებად მოუწვევიათ. საქართველოს მეფეს კი, ვითომ მხედველობაში მიუღია მათი დამსახურება, ჩამომავლობა და ისინი ერისთავებად გაუმწესებია. (გ. თოგომშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (უძველესი დროიდან მეთოთხმეტე საუკუნის დამდეგამდე), გვ. 215-217). ბარათოვის ცნობის თითქმის იდენტურია ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანის თხზულებაში დაცული ცნობა, რომელიც ქსნის ერისთავთა მამამთავრად როსტომს მიიჩნევს და მის ოვსთა მეფისაგან ჩამომავლობაზე მიუთითებს. (ალ. ჯამბაკურ-ორბელიანი, მეფის ირაკლი მეორის დროის ცოტა ამბები ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირნი). ეს ცნობები აშკარად რეალობასაა მოკლებული და ნაწილობრივ, ისევე როგორც იოანე ბაგრატიონის ცნობა „ძველი ერისთავთა“ გავლენას განიცდიან.

დავით გვრიტიშვილის მიხედვით, არსებულა დავით ციციშვილის საქართველოს თავადაზნაურთა გუარ-შთამომავლობაზე „შემოკლებითი მოთხრობა,“ მაგრამ იგი იმდენად მიუღებელი ყოფილა, რომ მკვლევარი ანგარიშს არ უწევს. (დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობების ისტორიიდან, გვ. 60).

ავგაროზ ბანდაისძე, იოანე ბატონიშვილი და ს. ბარათოვი ქსნის ერისთავთა წინაპრებს ოვსთა მეფის შთამომავლებად მიიჩნევენ. ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ქსნის ერისთავთა ოსური წარმომავლობის უარყოფა. ამ საკითხს ქსნის საერისთავოს ისტორიისათვის არა აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. მთავარი რეალობის დადგენაა. დ. გვრიტიშვილი არ გამორიცხავს ქსნის ერისთავთა ოსურ წარმომავლობას: „ქსნის ერისთავების ოსთაგან წარმომავლობა არ უნდა იყოს არაჩვეულებრივი რამ, მით უმეტეს, რომ იმ ხანებში საქართველოსა და ოსეთის სამეფო კარს შორის ჯერ კიდევ პატრონყმური ურთიერთობა იყო და შეიძლება საქართველოს მეფეს, რომელიმე, თუნდაც წარმოშობით ოსი, მითუმეტეს, რომ იმდროინდელი საქართველოს სახელმწიფოებრივი სისტემა ეროვნული განსხვავების ნიშნებს არ აქცევდა ყურადღებას, საქვეყნოდ გამრიგედ-ერისთავად დაესვა. (დ. გვრიტიშვილი, გვ. 61).

გ. თოგომშვილი ცალსახად იზიარებს ქსნის ერისთავების ოსთაგან წარმოშობას და აღნიშნავს: „ოსები, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს ქსნის ერისთავებს, მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში

გადმოვიდნენ მცირერიცხოვანი ჯგუფის სახით, შინაგან არეულობის გამო. ისინი პატივით იქნენ მიღებული და, ბოლოს, ხეობის მმართველობის სადავეებიც ჩაიგდეს ხელში." (გ.თოგოშვილი, გვ. 217).

ქართული ისტორიოგრაფია გამორიცხავს ქსნის ერისთავთა ოსთაგან წარმოშობას. ეს ისეთივე ლეგენდაა მიჩნეული, როგორც ორბელიანების ჩინეთიდან მოსვლა, ამილახვრების-იტალიიდან, ციციშვილების-იერუსალიმიდან, წერეთლების-დაღესტნიდან, შერვაშიძეების-შირვანიდან.

რატომ დასჭირდა ავგაროზ (გრიგოლ?) ბანდაისძეს ასეთი ლეგენდის შეთხზვა? ხომ არ იყო იგი ერისთავთაგან ნაკარნახევი? არაა გამორიცხული. მითუმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ „მეგლი ერისთავთა" საგვარეულო მატიაწა და ქვენიფნეველთა განდიდებას ისახავს მიზნად.

საყურადღებოა რამდენიმე გარემოება. ჯერ ერთი, გასათვალისწინებელია, ქართულ-ოსური კეთილმეზობლური დამოკიდებულება. ჯერ კიდევ ფარნავაზმა მიათხოვა თავის და ოვსთა მეფეს... გიორგი პირველიდან მოყოლებული ქართველი მეფეები ხშირად უმოყვრდებიან ოსებს. მეთერთმეტე საუკუნიდან მომწიფებულია საკითხი საერთო კავკასიური სახლის შექმნისა და ამ პერიოდის ცნობილი ისტორიკოსის ლეონტი მროველის ჰიპოთეზაც ქართველთა ეთნოგენეზის შესახებ კავკასიელი ხალხების (მათ შორის ქართველებისა და ოსების) გაერთიანებას ემსახურება მიზნად. გავიხსენოთ ის ფაქტიც, რომ ქართველთა ყველაზე ძლიერად გამოჩვენებაში დიდგორის ველზე 500-მა ალან-ოსმაგ შეიტანა წვლილი. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ქსნის ერისთავთა ოვსთა, საერისთაოს მაცხოვრებელთა ოვსთა და უფრო მეტიც, ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე, ქსნის ერისთავთა ოვსთა მეფის შთამომავლებად მიჩნევა საპატიო და სასურველი უნდა ყოფილიყო. იოანე ბატონიშვილის მსგავსად, რატომ არ მიიჩნია ავგაროზ ბანდაისძემ „ოვსთა მეფის შთამომავალთა", შემდგომში ერისთავთა, გადმოსვლა და დამკვიდრება მეცამეტე საუკუნის მოვლენად? - იგი მეთოთხმეტე საუკუნის მოღვაწეა, ასე თუ ისე, იმ ეპოქის შვილი, რომელზეც იოანე ბატონიშვილი საუბრობს, ამდენად „ოსურ თემაზე" შექმნილ ლეგენდას, თავისი დროის ქართულ რეალობას ვერ მოარგებდა. ამიტომ, სხვა რომ არ იყოს, მოვლენების დაძველება და მეექვსე საუკუნეში გადატანა აუცილებელი იყო.

ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატიაწაში ცხრაზმისხველთა და ოსთა ურთიერთობის სხვა ფაქტებსაც ვხვდებით. შალვა ქვენიფნეველს, რომელიც მეცამეტე - მეთოთხმეტე საუკუნეების მოღვაწეა, ცოლად შეურთავს ოვსთა მეფის ასული შირდი, „რომელმან განადიდა პატივი მონასტრისა ამის და შექმნა ყოველი სამსახური ეკლესიისა: ოქროსა და ვერცხლისა ბარძიმი, ტაბაკნი, კანდელი და სხუაი ყოველი სამკაული, და მოჭედნა ხატნი და შეამკო ხატი თეთროსანი წმინდათა ნაწილებითა და ყოვლითა სამკაულითა." („მეგლი ერისთავთა," გვ. 348).

ვ. ლუნაშვილის აზრით, „ოვსთა მეფე" უნდა იყოს ჟამთააღმწერელთან დასახელებული „ოვსთა მთავარი ბაყათარ," რომელიც შალვა ქვენიფნეველთან ერთად მიუძღოდა მონღოლთა ლაშქარს დავით მერვეს წინააღმდეგ. ამ ქორწილით ცხრაზმის ერისთავი განამტკიცებდა პოლიტიკურ კავშირს ქართლში მოთარეშე ოსებთან და მათი თარეშისაგან გადაარჩენდა მის გამგებლობაში მყოფ საერისთაოს. ეს პოლიტიკური კავშირი დავით მეფის წინააღმდეგ იყო მიმართული. (ვ. ლუნაშვილი, ქსნის საერისთავოს პოლიტიკური ისტორია, გვ. 55-56).

მეცამეტე საუკუნის 70-იან წლებში, მონღოლთა წაქეზებით, ოსები ქართლში გადმოდიან და გორს იკავებენ. „მეგლი ერისთავთა" მიხედვით გიორგი ბრწყინვალე „მოადგა ოვსთა, გორს მყოფთა, და ჰბრძოდა სამ წელ." მეფის ლაშქრის მხარდამხარ ცხრაზმისხეობელებიც იბრძოდნენ ერისთავ ვირშელის მეთაურობით. „ხოლო ვირშელი და ლაშქარი მისი უმჯობეს ჰბრძოდა სპისა ყოვლისაგან, და აქებდეს ქებითა დიდითა, რომელი ესე შეიშურვეს მთიულთა არაგვისთა და თქუეს: უკუეთუ ჰომსა ამას გარეგანსა უმჯობეს არიან, არამედ მივიდეთ მთასა ლომისისასა და მუნ შემეზნენ ჩუენ და იხილოთ, რომელი უმჯობეს ვართ." („მეგლი ერისთავთა," გვ. 350). როგორც ვხედავთ, ოსების წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართველთა მეფის წინაშე განსაკუთრებული ერთგულება და თავდადება გამოუჩენიათ ცხრაზმისხეველებს, რის გამოც სამეფო კარის შექებაც დაუმსახურებიათ. თუმცა რამდენად იქცა ეს ფაქტი შემდგომში არაგველებისა და ქსნელების დაპირისპირების საბაზად, ეს სხვა საკითხია.

ცხრაზმისხეველებისა და ოსების ურთიერთობის ისტორია, რომელიც „მეგლი ერისთავთაშია" გადმოცემული, ურთიერთთანადგომის, კეთილმოყვრობისა და... დაპირისპირების მაგალითებსაც მოიცავს. მაგრამ, უფრო მეტად, ამ ურთიერთობების დადებით კონტექსტში ჩვენებას ცდილობს ავტორი, ამაყობს იმით, რომ ერისთავები ოსთა სამეფო სახლის „წარმომადგენლები არიან."

ლიტერატურა:

1. ბატონიშვილი ი., შემოკლებითი აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, 1997.
2. ბერიძე ვ., ძველი ქართველი ოსტატები, 1967.
3. გვრიტიშვილი დ., ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობების ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები), 1955.
4. თოგოშვილი გ., საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (უძველესი დროიდან მეთოთხმეტე საუკუნის დამდეგამდე), 1958.
5. კიკნაძე ვ., ყანჩაეთის სვინაქსარი და მისი მნიშვნელობა „ძველი ერისთავთა“ დათარიღებისათვის (მეთხუთმეტე საუკუნე), წიგნში ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, 1982.
6. მესხია შ., „ძველი ერისთავთა“, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, 1954.
7. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წიგნი 2, 1897.
8. ლუნაშვილი ვ., ქსნის საერისთავოს პოლიტიკური ისტორია, თბ., 2005.
9. ჯავახიშვილი ივ., ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1945.
10. ჯანაშია ს., შრომები, ტომი 2, 1952.

Davit Akhlouri

Gori State Teaching University

ERISTAVI OF TSKHRAZMAS RELATIONSHIP WITH NORTH CAUCASIAN PEOPLE WITH ALAN OSSTIANS ABSTRACT

The monument of Eristavi is one of the important sources in History of Georgia, which is written in Monastery of Largvisi in the life of Virshel third. In this work is emphasized about the relationship between Tskhradzmkhevi and Ossetians . According to the monument the ancestors of ksani were representatives of the Royal Ottoman Empire. They received the title Eristavi outstanding courage.

How real are these stories? Have you created legend for their glory? These questions are answered in this work. We also talk about on Shalva Qvenipneveli, which was dissolved by Ossetians and participation in the war of Tskhradzmkhevelebis, which was produced by George Brilliant to free Gori the Ossetians.

ლატავრა ბუკია

საქართველოს საავიაციო უნივერსიტეტი

თედო სახოკია პიროვნებისთვის - თურქეთი ემიგრაციის წლების კვალდაკვალ

თედო სახოკიამ თავისი ცხოვრების გარკვეული ნაწილი დროის სხვადასხვა მონაკვეთი ემიგრაციაში გაატარა. პირველი 1900-1903 და 1903-1905 წლები, ყველაზე ხანგრძლივი 1909-19016 წლები. ემიგრაციაში ყოფნისას ის სწავლობდა, სწავლის პარალელურად სამეცნიერო მოღვაწეობას ეწეოდა, საფრანგეთში სორბონის უნივერსიტეტში და პარიზის ანთროპოლოგიურ სკოლაში. იღებდა მონაწილეობას სამეცნიერო ექსპედიციებში, 1902 წელს თედო სახოკია არჩეულ იქნა, რეიმსის (საფრანგეთი) აკადემიის წევრ-კორესპოდენტად, ხოლო 1904 წლის ერთ-ერთ სხდომაზე, პარიზის ანთროპოლოგიური საზოგადოების საზღვარგარეთელ წევრ-კორესპოდენტად.

ემიგრაციაში ყოფნისას, ურთიერთობა ჰქონდა ემიგრაციაში მყოფ ქართველ საზოგადო მოღვაწეებთან: საფრანგეთში - არჩილ ჯორჯაძესთან, გიორგი ლასხიშვილთან და სხვებთან. მათთან ერთად მონაწილეობას იღებდა საქართველოში „საქართველოს სოციალ-ფედერალისტთა პარტიის“ ჩამოყალიბებასთან ერთად პარიზში არალეგალურად გამოცემული ქართული გაზეთის „საქართველოს“ გამოცემას. აგრეთვე არალეგალურად მის საქართველოში შემოტანა-გავრცელებას.

1905 წლისათვის, საზღვარგარეთ საფრანგეთში მყოფი თედო სახოკია პარტიის დავალებით საქართველოში ბრუნდება. იმპერიის მასშტაბით საყოველთაო რევოლუციური გამოსვლებში მონაწილეობისა და ცარიზმის საწინააღმდეგო პროპაგანდასთან ერთად, საქართველოში შემოტანილი შვეიცარული საბრძოლო იარაღის, თოფების მიღება განაწილების საქმეს ხელმძღვანელობს.

საზღვარგარეთიდან წამოღებული იარაღის გადმოცლა შავი ზღვის სანაპირო პუნქტებში სწორედ თედო სახოკიას ხელმძღვანელობით უნდა მომხდარიყო. ამავე საქმის გამო დაწყებული გამოძიების შედეგები დასრულდა, - თედო სახოკია ციმბირში გადასახლეს და სამუდამო პატიმრობა მიუსაჯეს, სასამართლო და გამოძიების პროცესები დიდხანს გაჭიანურდა. მოსარჩელე მხარეთა მიერ გასაჩივრებით უმაღლეს ინსტანციებში, მაგრამ საბოლოოდ მიესაჯა „ყოველგვარი ღირსების აყრა“, გადასახლება ციმბირში, სამუდამო პატიმრობა.

ციმბირში თედო სახოკიამ რამდენიმე თვე დაყო, 1908 წლის შემოდგომიდან - 1909 წლის მაისამდე, და მოახერხა გამოქცევა. მიუხედავად უამრავი ხიფათისა და ფათერაკისა მშვიდობიანად მოაღწია საქართველოს, მაგრამ საქართველოში ვერ ჩერდება, იძულებულია თავშესაფარი, რომელიმე უცხო ქვეყანაში ეძებოს, სახამ რუსეთის ხელისუფლებისაგან ხელშეუხებლობის გარანტს არ მიიღებს. მეგობრების დახმარებით ემიგრაციაში მიდის და ხანგრძლივად, 1909-1916 წლამდე, რჩება, ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებში, ვიდრე რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებისგან საქართველოში დაბრუნების უფლება მიეცა.

დროის ამ მონაკვეთზეა ყურადღება გამახვილებული საკონფერენციო ნაშრომში, ციმბირიდან დაბრუნებული, სახამ ემიგრაციაში საბოლოოდ დამკვიდრებამდე, ე. ი. პერიოდი, როდესაც ციმბირიდან გამოქცეული, საქართველოში დაბრუნებული, ცდილობს და ფიქრობს საქართველოსთან ახლოს, ოსმალეთის ახლად დაარსებულ სახელმწიფოს შეაფაროს თავი.

თედო სახოკიას ცხოვრების ამ მონაკვეთის შესახებ ცნობები, ძალიან მოკლედ, აღწერილი აქვს თავის „ავტობიოგრაფიულ მოგონებებში“ და აგრეთვე, მოგონებანი „ციმბირში“. შედარებით ვრცლად ამ პერიოდზე ცნობებია წერილებში, რომელიც ძირითადად მეუღლის, ნადე სახოკიასადმი აქვს გამოგზავნილი და ეხება თითქმის ყველაფერს, თედოს ცხოვრებას ემიგრაციაში, მის ყოველდღიურ საქმიანობას. წერილები ეხება, როგორც საზოგადოებრივ, ასევე პირადი ხასიათის საკითხებს. ამ წერილების, საფუძველზე შესაძლებელია თედო სახოკიას ემიგრაციაში ყოფნის 1909- 1916 წლების მოვლენების ქრონოლოგიური სიზუსტით აღწერა.

ციმბირიდან საქართველოში არალეგალურად ჩამოსული, დიდხანს ვერ ჩერდება ჟანდარმისა და პოლიციის შიშით, მეგობრების დახმარებით, მალულად გადადის ბათუმში და იქიდან კი ლაზი ბეგების დახმარებით, შავი ზღვით, გადაჰყავთ ხოფაში, ხოფიდან ტრაპიზონში, აქედან ტრაპიზონ - მარსელ - პარიზი და საბოლოოდ ბელგია - ბრიუსელში, მკვიდრდება, როგორც ემიგრანტი პოლიტიკური დამნაშავე, რუსეთის ხელისუფლებისაგან ხელშეუხებელი.

ბათუმში ჩასულ თედოს ემიგრაციაში წასვლამდე თანაპარტიელები და ძველი ნაცნობი მეგობრები ხვდებიან, ეხმარებიან ქვეყნის საზღვრების მშვიდობიანად გადაკვეთაში, ჩამოდის აგრეთვე სოხუმიდან ნადე კეკელია შვილთან, ორი წლის თინასთან, რათა იხილოს მეუღლე შორეული ციმბირის ათასგვარ ხიფათს გადარჩენილი, სასწაულებრივად სამშობლომდე მშვიდობით ჩამოდწეული მეუღლე.

შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე, თედო სახოკიას საქართველოში დარჩენა აღარ შეიძლებოდა. მეგობრების ხელშეწყობით ბათუმში ჩასულს, აჭარელმა ბეგმა ლორთქიფანიძემ, მისი საზღვარზე გადაყვანა ორ მენავე ლაზს მიანდო, რომლებიც პასუხიმგებელი იყვნენ თედო სახოკიას მშვიდობით გაყვანაზე.

თედო სახოკია ხშირად იგონებდა, ამ გადაყვანის ეპიზოდს, ვრცლად აქვს აგრეთვე ეს სიუჟეტი ჩართული „ავტობიოგრაფიაში“, თუ როგორი საუბარი გააბეს ამ ლაზებმა (ლაზურ ენაზე) თედოს შესახებ: „ამ ჭინჭრაქს, თურმე რუსეთის ფადიშაჰის ჩამოგდება განუზრახავს“, შემდეგ დაურიდებლად, ხმამაღლა, რაც თედოს კარგად ესმოდა, განიზრახეს მისი ძარცვა და ზღვაში გადაგდება, მაგრამ თავი შეიკავეს, რადგან თედო მათ ლაზურად გამოელაპარაკა, მოლაპარაკების შემდეგ თედოსი და

განსაკუთრებით, მოერიდათ ბეგის რისხვისა. თედომ თურქეთის ტერიტორიას უვნებლად მიაღწია. (სახოკია 1969: 238-239).

თედო სახოკია ამ მოგზაურობის დაწყებიდანვე აქცევს ყოველგვარ წვრილმანს ყურადღებას, რომელიც შემდგომ გამოყენებული აქვს თავის ეთნოგრაფიულ თუ სხვა სახის, აღწერებში. ამჯერად ნავი, რომლითაც გადაიყვანეს, ლაზისტანში ყურადღებას ამახვილებს ნავის წინ ცხვირზე ჩამოკიდებულ ქვაზე, რომელიც იყო გახვრეტილი და ბაწარი ჰქონდა გაყრილი, შეღებილი იყო ლურჯად. ადგილობრივი მენავეების რწმენით ამგვარი დანიშნულების ქვა, (ავგაროზი) წარმოადგენდა სიმბოლოს, ნავის გამარჯვებისა და მშვიდობიანად გადაადგილებისას, იცავდა ნავს დელვისა ყოველგვარი ზარალისგან”. (სახოკია 2012: 187)

თედო სახოკიას გადწყვეტილი ჰქონდა გაჩრებულიყო და დაკვიდრებულიყო თურქეთში იმჟამად ახლადდაარსებულ ოსმალეთის რესპუბლიკაში (1908 წელი) გამოენახა სამუშაო და ოჯახიც, მეუღლე შილთან ერთად, წაეყვანა. მისი ამ გადაწყვეტილების შესახებ ცნობებს ვეცნობით პირადი ხასიათის წერილებიდან. ნადე სახოკიასადმი წერილში წერს, თავის ცხოვრებაზე ხოფასა და შემდგომ ტრაპიზონში; წერილიდან ჩანს, რომ ნადე სახოკია აპირებს გამგზავრებას ქმართან ტრაპიზონში. (სახოკიას ფონდი N73; ფ.764). „ჩემო სიცოცხლე ხოფაში ორშაბათს ჩამოვედი, მაგრამ იქ დარჩენა არ შეიძლებოდა და ჯერ ერთი, ცხოვრება ძვირი ყოფილა. აპირებს გამგზავრებას პარიზში შემდეგ კი ბრიუსელში ტრაპიზონიდან - ბანძაში. (სახოკიას ფ. N73. 766)

მოგზაურობისას თედო სახოკია აღწერს ერთ-ერთ ლაზურ სოფელს ხოფაში: „თვალწინ გადაშლილი სოფელი, მისი მოსახლენი - ლაზები... (მაგრამ მას თავისი მდგომარეობა არ აძლევდა საშუალებას ყოველივე ნანახის ჩაწერისა), ავი სევდანარევადა აღწერს კიდეც, „აჰა, ამისთანა ხელსაყრელი კარს მომდგარი შემთხვევა და თავად კი ხელფხმეკრულად გრძნობდე თავს - ლტოლვილი და უსახსრო--- ჩვენი ძმები, ჩვენს გულმკერდს, ჩვენს მიწა-წყალს საუკუნოებით მოწყვეტილები, თავისუფლად, შინაურულად მენახა, მათს შორის დავტრიალებულვიყავ, მათს სულსა და გულს ჩავწვდომოდი, საერთო ენა გამომენახა სალაპარაკოდ, მეძებნა ნიადაგი ჩვენს შორის ძველის გაწყვეტილის კავშირის აღდგენისა..

თედო აგრძელებს: „ეს რა ხდება სამეგრელოსა და გურიის სოფელი ხომ არ გადმოტყორცნილა აქეთ - ფიცრული სახლები, ხეებით სავსე ეზოები, ... ხეებზე გასული ვაზები, ფორთოხლისა და ლიმონის ხეები. იქვე წყაროები, სადაც წყლის ამოსაღებად და კოკაში ჩასახსმელად მეგრული ტარიანი ხრიკებია... მეგრული ლაპარაკი ქალებისა და ბავშვებისა... თედოს მოსვლისას მამაკაცები ყანებში გასულიყვნენ სამუშაოდ, ასე რომ, უმამაკაცო ოჯახში შესვლა, როგორც არა მაჰმადიანს, სათაკილოდ და საშიშრადაც კი მოეჩვენებოდა... თვალებით მიესალმებოდა იქაურობას და, ვიდრე რაიმე უსიამოვნება - და შესაძლოა დიდიც - შეხვდებოდა, ამჯობინებდა დროზე გასცლოდა...

გულდაწყვეტით აღწერს ამ მხარეს საქართველოდან ჩამომორებულს რომ ხედავს, „ვწყვეტილი ჩვენს უბედო ბედს, რომელიც იმთავითვე სდევნიდა მოსისხლე მტრებით გარშემოვლებულ საქართველოს განაპირა ადგილებს, ამ ადგილებს მტრების სათარეშოდ ხდიდა, გულიდან გვგლეჯავდა, მათში მცხოვრებლებს ენას, სარწმუნოებას, აზროვნებას უცვლიდა და გუშინდელ ქართველს დღეს საზოგადოდ ქართველისათვის უცხოა და მტრად გადაკიდებულ ადამიანადა ხდიდა...ოცნებამ გამიტაცა: იქნება მოვესწროთ იმ დღეს, როცა უკულმა დატრიალებული ჩარხი ბედისა წაღმა დატრიალდეს და ეს გულიდან მოწყვეტილი, სამოთხისებური და თან უსაზომოდ ტანჯული და გაწამებული მხარე ისევ დაუბრუნდეს საქართველოს, ისევ ჩაეკრას თავის დედას გულში, ისევ ხელი-ხელს ჩაკიდებულნი, ერთმანეთს მხარში ამომდგარნი შევებრძოლოთ ცხოვრების უკუღმართობას რომ, ოდნავადაც არი, დავიამოთ სიცოცხლე ჩვენი-მეთქი”..(სახოკია1969: 240)

ხოფაში თედო სახოკია ხვდება სოხუმის ციხის საპყრობილეში მასთან ერთად მყოფ ამხანაგს, ლაზ ახმეტ ბეჟირ-ოღლის, რომელიც საზღვარგარეთიდან იარაღის გადმოტვირთვაში მონაწილეობდა და დატუსაღებულთა შორის, ისიც იხდიდა სასჯელს. ციხეში ბეჟირ-ოღლის ქართული წერა-კითხვაც კი ასწავლა და სწორედ ერთმანეთის ნახვით დიდად გაიხარეს „ახმეტს მივწერე ქართულის ასოებით და ქართულისავე სიტყვებით - ჩამოსულიყო და ვენახე. წერილი მიეღო თუ არა, ქუდგადაგლეჯილი გამოქცეულა და ქაქანით მოვიდა. გადამეხვია, როგორც დიდი ხნის უნახავ ძმას ...დამიკოცნა გული, ხელები. რაც რამ საალერსო სიტყვები იცოდა, სულ ჩემთვის დახარჯა ... გარშემო ხალხი გამტერებული დარჩა, ასეთ მოყვარულ მეგობრებს რომ გვხედავდა მისს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა, როცა ვუამბე, რომ მეც მისებრ გამოქცეული ვიყავ, მხოლოდ ცოტათი უფრო შორი ადგილიდან და მანძილიც მეტი მქონდა გამოვლილი, ვიდრე მან გამოიარა სოხუმიდან ხოფამდე... ბევრი ძვირი თქვა ნიკოლოზისა,

ცუდი კაცი იყო. ...,აი ჩვენ ვაჯობეთ, - სულთან ჰამიდი ჩამოვადეთ ტახტიდან, რესპუბლიკა გვაქვს. ყველანი გვეუბნებიან, თავისუფლები ხართო, მაგრამ ჩვენი ფუნარა (ღარიბი) ხალხისთვის არაფერი მოუტანია, მისი მდგომარეობა არ გამოკეთებულა; მჭადი როგორც მაშინა გვექონდა გაჭირვებით საშოვარი, ახლაც ისევე გაჭირვებით ვმოულობთ, გადასახადებს ისევ ძველებურად გვახდევინებენ და ის კი არა მომატებიათ. შეიძლება ყველაფერი ერთბაშად არ მომხდარიყო, მერე, დრო და ჟამი გაივლის, შეიძლება უკეთესობა დაგვეტყოს, დღევანდელი ჯანაბეთი (ჯოჯობეთური) ცხოვრება გამოიცვალოს, კარგი ყისმათი (ბედი) დაგვიდგეს... შეიძლება ვნახოთ, ჯანუმ..”(სახოკია 2012: 196)

სთხოვს დროებით მასთან დარჩენას, რასაც ვერ ახერხებს, რა თქმა უნდა თავისი პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე.

ხოფიდან გემით გადადის ტრაპიზონში, სადაც მას თავისი თანაპარტიელი მემედ-ბეგ აბაშიძე ხვდება. საინტერესოა, მემედ აბაშიძეც, ბათუმიდან საიმპერიო ხელისუფლების მიერ, იძულებით გადმოხვეწილი. „ხოფიდან ტრაპიზონში უნდა ჩავსულიყავ და იქ მომეხერხებინა რაიმე საქმის შოვნა და დარჩენა, როგორც სამშობლოდან დასამხარ ადგილას. მით უფრო რომ ამ ქალაქში მეგულებოდა ჩემი პარტიული მეგობარი მემედ-ბეგი აბაშიძე, რომელიც ნიკოლოზის მთავრობას ბათუმში არ დაუყენებია და ისიც ტრაპიზონში გადაბარგებულა. სადაც უფრო მოახერხებდა ცხოვრებასთან ბრძოლას”. (სახოკია 2012: 198)

თედო სახოკიას ფათერაკები ყოველთვის თან სდევდა აქაც ხოფიდან გამომგზავრებამდე გემის მოლოდინში პოლიციის ანუ ხელისუფლების წარმომადგენელი (ჩვენებური ბოქაული) - აღნიშნავს თედო, აქ მისი წარმომავლობაზე გაამახვილეს ყურადღება. ამჯერად, სომეხი ეგონათ. მაგრამ ბოქაულის დაუდევრობისა გამო გაუშვეს, „მე რათ უნდა დავიჭირო, სულ ერთია, ტრაპიზონს ვერ ასცდება, ნაპირას გასვლისას ჩაუხვდებიან და თუ დასაჭერი ვინმეა, ფიქრი არ არის, არსად გაუშვებენო. თან ტელეგრამა უკვე გაგზავნილი ჰქონია ტრაპიზონში”

თედო სახოკიას მისი პოლიტიკური მდგომარეობა და უსხსრობა არ აძლევს საშუალებას, თავისი დაუოკებელი წყურვილი ყოველივეს აღწერისა მაგრამ მოკლედ მაგრამ მაიც ახერხებს გადმოსცეს; - „ხოფიდან დილის ორ საათზე გავედი საღამოს უკვე რიზეში ვიყავი, მართლა რომ მშვენიერი საყურებელი იყო რიზეს მიდამოები, ფორთოხლისა და ლიმონის ხეებით გადაფენილი. ორივე ეს ხილი აქ ისევე მოყავთ, როგორც ჩვენში ვაშლი. სიცივე და ყინვა არ იცის, მამასადაძმე, ეს ხეები თავს სრულებით თავიანთს სამშობლოში ჰგრძნობენ, ისევე, როგორც იტალია-ესპანეთში”.

ტრაპიზონში თედო სახოკიას დამხვედრი თანაპარტიელი, მემედ-ბეგ აბაშიძე იმედიტ ეუბნება სამშვიდობოს მის ყოფნაზე, „ნუ გეშინია, რესპუბლიკაში ვართო!..”, მაგრამ თედო სახოკიას მშვიდობიანი ცხოვრებისათვის ჯერ კიდევ საკმაო პირობები და სამუშაო ადგილი სჭირდებოდა თავისა და საქართველოში ოჯახის რჩენისათვის. თედო სახოკია ტრაპიზონში დამკვიდრებაზე გადმოცემული აქვს შემდეგი; „დავბინავდი შუაგულ ქალაქში, ერთად-ერთ რიგიან სასტუმროში, სასტუმროს გარდა ორიოდ შენობა კიდევ მოიძებნება აქ, ცოტათიც არის, სახლს ჰგავს. ეს გახლავთ ტრაპიზონის ცენტრალური და ეგრეთწოდებული ევროპული ნაწილი, სადაც ევროპულ გემოვნების კაცს შეუძლია თვალს წყალი ასვას. პერიფერიები, თუნდ კომერციული ნაწილი ქალაქისა, ერთი მეორეს მიყრილ დაბალ ქოხ-მახებს წარმოადგენს. თვით მდებარეობა-კი საუცხოვო აქვს ქალაქს: ზღვის პირიდან თანდათან ტერასებად აჰყვება აღმართს და ამნაირად მთელი ქალაქი შეფენილია გორაკზე და ზედ გადასცქერის ზღვას, რომელიც საუცხოო სანახაობას წარმოადგენს. ამ სიმშვენიერის აღწერის გვერდით საუბრობს ქალაქზე: „ქალაქში არ არის ის რასაც ევროპულის ქალაქს უეჭველად მოსთხოვთ. არ არის მოკირწყლული და დაგეგმილი ქუჩები, არ არის წიგნთსაცავი, თეატრი. არსადაა რესტორანი, ქუჩების ელექტრონით განათება ... გაზეთი .. არავითარი ქარხანა, და ა. შ. ყველაზე გულდასაწყვეტად აღნიშნავს, ერთადერთი, რაც აქ გამართულად არის აბანოა, თავისი მექისეებითურთ. და სწორედ ამ მექისეთა ფუნქციას ასრულებენ შავშელები და იმერხველები, სულ დარჩეული ბიჭები. ამბობენ, ტრაპიზონელებისათვის აბანო, ერთგვარი დიდი ოჯახი არის და ქალების როლს მექისეები ასრულებენო! და აი ამაზე წუხდა, ოღონდაც, რომ საწყენი ქართველის თავმოყვარეობისათვის.

ტრაპიზონის მოსახლეობის შემადგენლობასაც ასახელებს საერთო რიცხვი აქ მაცხოვრებელთა 100 000 შეადგენს, ხოლო აქედან 7000 ბერძნებს და 6000 სომხებს ასახელებს და შემდგომ ლაზებს.

ტრაპიზონის, როგორც სატრანზიტო ქალაქის მნიშვნელობაზე ამახვილებს ყურადღებას. ევროპიდან შემოსული საქონელი ამ გზით არზრუმისაკენ მიდის, აგრეთვე აქედანვე შემოდის საქონელი სტამბულიდან ევროპისაკენ გასაგზავნად. ასეთთა რიცხვს შეადგენს თუთუნი, ტყავეულობა, კვერცი და სხვა.

აღწერს ტრაპიზონის ისტორიას „როგორც ვიცით, მე-XII საუკუნეში ტრაპიზონის იმპერიის დედა-ქალაქი ტრაპიზონი იყო“, ამხვილებს ყურადღებას თამარ მეფის მეფობის ოქროს ხანაზე და მისი გავლენის სფეროებზე, იმდროინდელი საქართველოსთვის. აგრძელებს და მიყვება თხრობას, „ქართველების პრეტენზია ამ ქალაქზე ამითღა თავდება და აგრეთვე იმით, რომ აქ გვიმარხია იმერეთის უკანასკნელი მეფე სოლომონ მე-II-ე. (1772-1815წწ) სოლომონ მეფე საქართველოდან რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებისაგან დევნილი, რომელსაც თავის ამალით ტრაპიზონის ახლოს ერთს პატარა სოფლისათვის შეუფარებია თავი, და აქ დიდხანს არ გაუვლია, გარდაცვლილა. აქვე ბერძნების წმ. გიორგის ეკლესიაში დაუსაფლავებიათ. თუ დღეის პარალელს გავავლებთ, წმინდა მეფე სოლომონ II-ის საფლავი უკვე აღარ გვაკავშირებს. (2012: 200,) მისი ნეშტი, საქართველოში ჯერ კიდევ, 1990 წელს გადმოასვენეს, წმინდანად შრაცხეს და გელათის მეფეთა სამვალეში დაკრძალეს.

გადმოცემისას ლაზებზე შემდეგს აღწერს, „ერთ დროს ლაზების ქალაქში, ლაზურს ელემენტს დღეს სრულიად უმნიშვნელო ადგილი უჭირავს. ჯერ ეს ერთი, ლაზები ძალიან ცოტანი არიან, და ვინც არიან, ისინიც მხოლოდ წვრილ ვაჭრობას მისდევენ. თავს სრულებით დაჩაგრულებად გრძნობენ, სუფრის ბოლოს გდებულები. ეს უქნია ოსმალეთის იმპერიალიზმს, რომელიც თვინიერ ოსმალებისა, სხვა ეროვნებას არა ჰგუობს. თქვენ წარმოიდგინეთ, ლაზები ჰმალავენ კიდევ თავის ვინაობას, ლაზობა და ლაზური ლაპარაკი ერცხვინებათ. ინტელიგენტი მათ შორის იშვიათი მოვლენაა. ჩემს იქ ყოფნაში ერთადერთ ლაზს შევხვდი, ვეტერინარს. ამასღა ჰქონდა შეგნება, რომ ის ქართველის ჩამომავლობისა იყო, რომ ქართველთა ისტორია იმავე ლაზების ისტორია იყო. ჩვენ აზრს ერთმანეთს ფრანგულის საშუალებით ვაგებინებთ. მთხოვა მიმეცა მისამართი ისეთი დაწესებულებისა, საიდანაც შესძლებოდა გამოეწერა წიგნები ჩვენის ძველის ცხოვრების შესახებ. „წერა-კითხვის საზოგადოებაზე“ მივუთითე და კიდევაც გამოეწერა, ფრანგულ ენაზე, რაც რამ მოგვეპოვებოდა მის გამოსაყენებლად.

ტრაპიზონში დაბინავების შემდგომ „მეორე დღესვე იცოდა მთელმა ქალაქმა ჩემი იქ ჩასვლისა და დაბინავების შესახებ. ამჯერად თედოს სადაურობის (სომხობის), ამბავი უნდა გარკვეულიყო, ამბობს „ერთს მშვენიერ დღეს კაცი მოვიდა სასტუმროში: ვალის (გუბერნატორის) კანცელარიაში გთხოვენ, ფრანგული ენის თარჯიმნის საშუალებით გამომკითხეს ვინაობა, სადაურობა, მიზეზი ტრაპიზონში დაბინავებისა. რამდენადაც შევძელი, დავარწმუნე, რომ განზრახვანი ჩემნი ოსმალეთის ახალგაზრდა რესპუბლიკის მიმართ სრულებით მშვიდობისმოყვარული ხასიათისა იყვნენ, რომ სულით და გულით ვნატრობ მის აღორძინებას და რითაც შეემძლება, მზადა ვარ ხელი შევუწყო მის პოპულარიზაციას და განმტკიცებას-მეთქი. ამ თარჯიმანს შემდეგ დამალაპარაკეს მეგრულად ერთ ლაზ ქითაჩბისთან ან ჩვენებურათ კანცელარიის მოხელესთან და ამან ჩემს ორატორობაზე უკეთესად დაამშვიდა ყველანი. ესეც რიზეში სომხად შეცნობილი თედოს ისტორია. ამის შემდგომ აღნიშნავს, „ჩემი ნაცნობი გავლენიანი პირებიც ჩაერივნენ საქმეში და ტრაპიზონის ხელისუფლების წარმომადგენელი და მე თითქმის მეგობრებად დავემორდი ერთმანეთს“.

თედო სახოკია ტრაპიზონში ქართველ კათოლიკე ბერების მონასტერში ცხოვრობდა გარკვეული პერიოდი, სანამ მოახერხებდა საზღვარგარეთ მარსელში გამგზავრებას. იქიდან კი ბრიუსელში. „კიდევ კარგი ბინა უსასყიდლოდ მაქვს: ქართველ კათოლიკე ბერების მონასტერს შევაფარე თავი, აქ გავიცანი ფაღავა პოლიციაში გუბერნატორის თანაშემწედ, მეტად კარგი კაცი აღმოჩნდა გაეხარდა ჩემი ნახვა,... ის დამპირდა ბილეთის აღებას და ხვალ გავემგზავრები გემით საფრანგეთში“, ამავე წერილში აიძვედებს მეუღლეს, რომ ყველაფერი კარგად იქნება და მოახერხებს ისიც მასთან ჩასვლას, „აბა შენ იცი ჩემო კარგო, რომ დაიტანჯე მაგრამ ცოტაც მოვითმინოთ. ღმერთი მოწყალეა რაკი ცოცხალი გახლავარ, გადავრჩი იმ დასაქცევ ქვეყანას იმედია, აწი არა მიშავს რა“, მოიკითხავს შვილებს იმედით, რომ შეძლებს მალე მათ ნახვას. ამხვილებს ყურადღებას პასპორტზეც, - გამოუგზავნოს საფრანგეთში გადაღებული სურათი, რომელსაც ფრანგულად აწერია სახელი და გვარი, „რათა ამ სურათმა პასპორტის მაგივრობა გაუწიოს“. (სახოკიას ფონდი: N 73: N776).

ტრაპიზონში იმედით ჩამოსულს გაუცრუვდა იმედი, რაიმე სამუშაოთი დაკავებისა უშედეგო აღმოჩნდა, „ჩემს აქ ფეხისმოკიდებას ვერაფერი ეშველა... რაიმე საქმის შოვნა და არსებობისათვის წყაროს გაჩენა ყოვლად შეუძლებელია; ევროპულ ენების ცოდნაც ვერაფერსა შველის კაცს. მაშასადამე ფუჭი იყო ოცნება სამშობლოდან ოჯახობის დაბარებაზე. სხვა გზა არ იყო, ისევ დასავლეთ ევროპას მივაპყარ თვალი,.. (სახოკია,2012:2020) „ერთი ამოდ, შემრჩა-ღა საქართველოდან ლტოლვილი იმერეთის მეფის სოლომონის საფლავის ქვის დათვალიერება. (სახოკია 1969: 240) ტრაპიზონიდან სტამბულში ორი კვირა ჩერდება. „აქაც ჩავუსწარი გალათაში მოედანზე გამართულ სახრჩობელებს და ზედ დაკიდებულს ახალგაზრდა რესპუბლიკის ორგულებს... აქაც ვეძიე ბედი, მაგრამ, რადგან აქაც

მწელი საპოვნელი შემექმნა, სამუდამოდ გამოვეთხოვე ოსმალეთის ახალგაზრდა რესპუბლიკას და მის სატახტო ქალაქს... სალონიკთან ახლოს ვნახე სახლი, სადაც დაემწყვდიათ ადამიანის სისხლით გაუმაძღარი, აღმოსავლეთის დესპოტის ნამდვილი წარმომადგენელი, რისხვა და თავზარდამცემი მთელის ოსმალეთის ისტორიისა - აბდულა ჰამიდი, კაცი, რომლის წინაშე შიშითა ძრწოდა მთელი 20 მილიონი ხალხი ესოდენ საუკუნეთა განმავლობაში... თავისი თვალთ დაინახა თავისი ტახტის დამსხვრევა, დაინახა გაბატონება ხალხისა, რომელიც, მისი აზრით, მისი ფერხთა მტვერი უნდა ყოფილიყო.." (სახოკია 2012: 202-203).

სტამბულიდან - მარსელი - პარიზი - ბრიუსელი. (ბელგიის დედაქალაქში დაიდო ემიგრანტული ბინა, თედო, როგორც პოლიტიკური დამნაშავე, ბელგიის მთავრობის კანონის ძალით, რუსეთის მთავრობის მხრიდან ხელუხლებელი იყო.

ემიგრაციაში საბოლოოდ დამკვიდრებამდე, ბედის მამებარი თედო სახოკიას ისტორია, რომელიც მცირე ხნით, დაუკავშირდა, საქართველოს მეზობელ თურქეთს; - ახლადდაარსებულ ოსმალეთის რესპუბლიკას.

საზღვარგარეთ ყოფნის დროს თედო სახოკია ცდილობდა გაეცნო და დაახლოებოდა მეცნიერების, ლიტერატურისა თუ სხვა დარგის ცნობილ და გავლენიან პიროვნებებს, გაეცნო მათი მუშაობა. „ვეცილობდი გამეცნო მათთვის ჩვენი ქვეყანა, ჩვენი ხალხის გაჭირვება, მისი პოლიტიკური ჩაგვრა რუსეთის იმპერიალიზმის მიერ, ჩვენი თავგანწირული ბრძოლა ამ დამონავებულ მდგომარეობისაგან თავის ხსნისათვის. ყოველი მათგანის თუნდ უბრალო თანაგრძნობის სიტყვა მალამოდ ეხებოდა ქართველის დაკოდის გულს და შიგ იმედს უსახავდა, რომ პოპულარული გახდებოდა სახელი საქართველოსი, მის სვე-ბედის თანაგრძნობთა რიცხვი თანდათან გაიზრდებოდა და შეიქმნებოდა ერთგვარი მიმდინარეობა აზრისა, ამალეობდა ერთგვარი ხმა უკმაყოფილებისა და პროტესტისა, რომლისათვის ანგარიში უნდა გაეწია რუსეთის მთავრობას“.

თედო სახოკიას ემიგრაციიდან დაბრუნებულს, საქართველოში ხელახლა საზოგადოებრივ ფერხულში ჩასაბმელად საუშაო და სახსარი სჭირდებოდა, მას კიდევ ერთხელ მიეცა შესაძლებლობა ტრაპიზონში მუშაობისა, რომელიც კიდევ ერთხელ დააკავშირებდა, წლების წინ გავლილ ნაცნობ ადგილებს. თედო სახოკიას ამ მუშაობის შესახებ ცნობებს მხოლოდ პირად წერილებში ვხვდებით, მიწერილს მეუღლის ნადე კეკელიასადმი. წერილიდან ირკვევა: „1916 წლის 6 სექტემბერი, ამბოხს; - მემლეეთენ ადგილას (ქალაქთა კავშირი) ტრაპიზონში, თვეში 300 მანეთი ყოველივე მზამზარეულზე მე მგონი იქითა კვირას მომიწევს წასვლა“, აქ არ საუბრობს რა სახის სამუშაოს შესრულება მოუწევდა მაგრამ წერილიდან შეიძლება გავარკვიოთ, ეს სახელმწიფო სამსახურთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, ხოლო იმავე წლის 26 სექტემბრის წერილში კი აუწყებს; - „ქუთაისში ნახევარი დღე დავრჩი: მეორე დღეს ბათუმში წავედი, პარასკევს საღამოს ტფილისში დავბრუნდი. ტრაპიზონის რაინას უფროსმა გენერალმა, რომელიც აქეთაა არამცთუ ნებართვა უნდა მომცეს, არამედ ადგილიც. ამის ცდაში ვარ მე მგონი ერთი კვირა მოუწდება ამის გამორკვევას“. გამომდინარე წერილიდან აშკარაა, სამუშაოს საძებნელად ყველა ღონეს ხმარობს ჰქონდეს, რაც შეიძლება მაღალანაზღაურებადი, სამსახური, რათა თავისუფლად შეძლებოდა საკუთარი თავისა და ოჯახის რჩენა, განსაკუთრებულად მეუღლის, რომელიც უკურნებელი სენით (ჰლექით) ავადმყოფი ჰყავდა, მისი მდგომარეობა მძიმე იყო.

თედო სახოკიას ემიგრაციიდან დაბრუნების შემდეგ, ირკვევა ნადე კეკელიას ჯანმრთელობის მდგომარეობა მეტად დამძიმდა, თავისი ცხოვრების უკანასკნელი დღეები თავის მშობლიურ მარტვილის სოფელში ბანძაში გაატარა და იქვე დაკრძალული. საინტერესოა მისი ავადმყოფობაც, საზოგადოების ინტერესს მოკლებული არ ყოფილა, მას სანუგეშო წერილით ამხნევენს წმინდა ბერი ალექსი შუშანია. გარდაცვლილს (1918 წ) ასევე გამოასათხოვარი სიტყვა უძღვნა საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქმა წმინდა ამბროსი ხელაიამ.

თედო სახოკია ემიგრაციიდან დაბრუნების შემდეგ, მიუხედავად მისი ესოდენ მძიმე პირადი ოჯახური ცხოვრებისა, აქტიურად ერთვება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. 1916 წლიდან იყო საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენაში აქტიურად ჩართული და საკათოლიკოსო საბჭოს წევრი. ქართული ეროვნული ღირსების სარწმუნოების დაცვისთვის აქტიური მებრძოლი, ათეიზმის პერიოდში „მამული, ენა, სარწმუნოების“ – წმინდა ილია მართლის ფორმულირებაში ჩადებული იდეის მატარებელი. წლების მანძილზე 1924 წლამდე, პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა, ხოლო შემდგომ სიცოცხლის ბოლომდე (1956 წ) სამეცნიერო, ლიტერატურულ, საგამომცემლო, თუ სხვა აქტიური საზოგადოებრივი საქმიანობით იყო დაკავებული.

ზემოთ აღწერილიდან გამომდინარე თედო სახოკიას მიერ ემიგრაციაში გატარებული წლები, აღსანიშნავია, იმით, რომ წლების მანძილზე შეინარჩუნა უტეხი სული და საარაკო გამძლეობა, სამშობლოსა და ოჯახს მონატრებულს გაეტარებინა 12 წელი ემიგრაციაში.

ამრიგად, თედო სახოკიამ ემიგრაციის წლების კვალდაკვალ, მიუხედავად დროის იმ მცირე პერიოდისა, რა დროც დაჰყო ახლადდაარსებულ ოსმალეთის რესპუბლიკაში, მოვლენები, აღწერილი პირადი ცხოვრების ისტორიის პარალელურად, ძალიან საინტერესო და აღნიშვნის ღირსია.

ლიტერატურა:

1. სახოკია თედო, კრებული. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1969.
2. სახოკია თედო, ციმბირში მოგონებანი, 1905 წლის რევოლუციის დროიდან ლიტერატურის მუზეუმში. თბილისი, 2012.
3. კორნელი კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი; თედო სახოკიას ფონდი N73.
4. სახოკია თედო, მოგონებათა ფურცელი - ჩემი საუკუნის ადამიანები, თბილისი, 1969.

Latavra Bukia

Aviation University of Georgia

**FOR THE PERSONALITY OF TEDO SAKHOKIA – TURKEY IN THE FOOTSTEPS OF
EMIGRATION YEARS**

ABSTRACT

Tedo Sakhokia a historian, lived and worked at the end of the XIX and the first half the XX centuries. His contribution in the Georgian historiography is invaluable. For his struggle against imperialistic. Tedo Sakhokia was arrested, repressive and exile. He lived in emigration twice in 1900-1905 and 1900-1916. Belgium, France, England.

The work presents Tedo Sakhokia's immigration to the end of its existence. The focus is on the period of time spent in the newly-populated Ottoman republics, hoping to escape from life imprisonment (Siberia) in close proximity to Georgia. Because of the current situation, the emigrant's apartment is forced to go to Europe.

While staying in emigration Tedo Sakhokia, carried on his educational and scientific activities. In France he took active part in importing to Georgia and spreading weapon and illegally printed paper “Georgia”. He also collaborated with Archil Jorjadze, Giorgi Laskishvily and others. In Italy-with Michael Tamarashvily, and Oliver and Marjory Wordrop - in England.

In 1916 Tedo Sakhokia returned to his homeland and started public activities. From 1924 till the end of life he spend his time on literary.

კლარა გელაშვილი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების ლიტერატურული დისკურსის დეფინიციისთვის

XX საუკუნის 90-იანი წლები უმნიშვნელოვანესი ეტაპია ჩვენი ერის მრავალსაუკუნოვან ისტორიულ პროცესში. ეს არის ეროვნული მოძრაობის ფაქტობრივი გენეზისის, მისი მიზნებისა და ორიენტაციების ფორმირების საწყისი ეტაპი, სადაც დაკარგული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის რესტავრაციის ტენდენციები ჩამოყალიბდა. ეს იყო მიძინებული ეროვნული ცნობიერების აღდგენისაკენ სწრაფვა. ქვეყნის შიგნით მიმდინარე პოლიტიკურმა პროცესებმა ხელი შეუწყო „რკინის ფარდის“ რღვევას, სოცრეალიზმში გაბატონებული იდეოლოგიური კურსის უკუქცევადი პროცესების განვითარებას, სადაც პროპაგანდის შემაფერხებელმა ლოგიკიამ, დიდი გავლენა მოახდინა

ლიტერატურულ-კულტურული პროცესების განვითარებაზე. ამგვარად, გარე ფაქტორებმა სერიოზული ცვლილებები შეიტანა ქართული ლიტერატურის ევოლუციაში. ჩვენი მიზანია წარმოვაჩინოთ, თუ როგორ აისახა პოლიტიკური პროცესების განვითარების ფონზე შექმნილი ეროვნული ტრაგედიის სურათი ქართველ მწერალთა შემოქმედებაში.

ზემოაღნიშნულის ასახვას წინ უძღოდა პოლიტიკური კურსი, რომელმაც სათავე ეროვნული მოძრაობიდან აიღო და რომლის ღერძი იყო ანტისაბჭოთა მოძრაობა, ზვიად გამსახურდიასა და მერაბ კოსტავას მეთაურობით. ამ პერიოდმა მთელი ეპოქა შექმნა ეროვნული იდეის რეალიზაციისთვის ბრძოლის ისტორიაში. ეროვნული და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის იდეის პროპაგანდას ხელი შეუწყო ზ. გამსახურდიას რედაქტორობით გამომავალმა გამოცემებმა: „ოქროს საწმისი“, „საქართველოს მოამბე“, „საღვთისმეტყველო კრებული“. ეს იყო ეროვნული თვითშემეცნების გაღვივების საწყისი პროცესი.

საქართველოს ეროვნული მოძრაობის პირველი ფუნდამენტური პოლიტიკური მოთხოვნა, რომელიც 1988 წლის 12 ნოემბრის მრავალათასიან მანიფესტაციაზე დაფიქსირდა, იყო დამოუკიდებლობის მოთხოვნა. სულ მოკლე პერიოდში გაცხადდა „ლიხნის წერილის“ შინაარსი, რამაც ეროვნული ძალების დიდი რეაქცია გამოიწვია. ფაქტობრივად, ამ პერიოდიდან თავს იჩენს აფხაზეთის პრობლემა.

პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული წნეხით გამოწვეულმა პროტესტმა კულმინაციას 1989 წლის 9 აპრილს მიაღწია. ამავდროულად აქტუალური გახდა ოსური სეპარატიზმიც.

უდანაშაულო ადამიანთა მსხვერპლთმეწირვა, ტერიტორიული მთლიანობის დაკარგვა და საკუთარ სამშობლოში ლტოლვილის სტატუსით თავმჯდომარეებულ ადამიანთა ხვედრი, ტრაგედიის თავიდან აცილების გზები თუ გარდაუვალი პროცესები დღემდე აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს და განსხვავებულად წარმოჩინდება თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში (და არა მარტო ლიტერატურაში!). მისი შესწავლა და ობიექტური ანალიზი საინტერესოს ხდის თემას, რომელიც დღემდე სწორედ ამავე მიზეზითაა აქტუალური.

90-იანი წლების ბოლოს საქართველოში განვითარებულმა მოვლენებმა ქვეყნის ყველა სფეროზე მოახდინა გავლენა. ყოველივე ამან თავისი კვალი დატოვა როგორც პოლიტიკურ, ასევე ლიტერატურულ სივრცეში. სამოქალაქო ომმა, რომელიც ფაქტობრივად კარგად შენიღბულ რუსეთ-საქართველოს ომს წარმოადგენდა, დაზარალებული დატოვა ყველა - მონაწილე, დაღუპული, უგზოუკვლოდ დაკარგული თუ სიტუაციის რეალურად აღმქმელი.

მწერლობას უყურადღებოდ არ დაუტოვებია ქართველი ხალხის ბრძოლა ეროვნული თავისუფლებისათვის. სულიერმა წნეხმა და ტრაგიკულმა შედეგმა ასახვა ჰპოვა ქართულ ლიტერატურაში, რომელიც კოლონიალური სივრცის იდეოლოგიური წნეხიდან მიმდინარე პროცესების ფონზე სხვა განზომილებაში აღმოჩნდა. ისტორიის ამ მონაკვეთმა, რომელმაც ეროვნული დეპრესია გამოიწვია, სხვადასხვაგვარი შეხედულებებით დატვირთული ლიტერატურა შემოგვთავაზა.

ლიტერატურა, როგორც ზედნაშენური კატეგორია, მკაფიოდ ასახავს საზოგადოებრივ ცხოვრების ისტორიული ხასიათის მოვლენებს. თავის მხრივ ისტორიულ მოვლენათა განვითარება განაპირობებს ლიტერატურის განვითარების გზასაც. მაგრამ ლიტერატურის სპეციფიკური ბუნება ის არის, რომ მასში სხვადასხვაგვარი მიდგომითაა ასახული ეპოქის რეალური სურათი, მოვლენები და ფაქტები. ომის თემატიკის ლიტერატურამ აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია საზოგადოებაში. მწერლობის წინაშე მრავალი ისეთი ახალი საკითხი დადგა, რომელიც დაუყონებლივ მოითხოვდა პასუხის გაცემას. პარტიული იდეოლოგიიდან გათავისუფლებამ ხელი შეუწყო ისეთი ლიტერატურის შექმნას, სადაც საზოგადოების პრობლემები დაუფარავად იქნებოდა წარმოჩენილი.

საინტერესოა, როგორ შეფასდა და რა კუთხით წარმოჩნდა ქართულ ლიტერატურაში საქართველოს პირველი პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას პოლიტიკური მოღვაწეობა, თბილისში, სამაჩაბლოსა და აფხაზეთში განვითარებული მოვლენები.

ნაირა გელაშვილის რომანი, „პირველი ორი წრე და ყველა სხვა“, თავისთავად მიგვანიშნებს „მთავარ“ და მის ირგვლივ განვითარებულ მოვლენებზე. რომანი მოთხრობათა ერთი ციკლია, სადაც ნარატორი, ფოკალიზატორი და აქტორი ერთმანეთს იმდენად ემთხვევიან, რომ ძნელია ერთმანეთისგან გამიჯვნა. ტექსტი, მთლიანად, მნიშვნელოვანი ისტორიაა, რომელშიც მთხრობელი თანამონაწილეა წიგნში გადმოცემული მოვლენებისა. იმ სუბიექტურ მოსაზრებებს კი, რომელიც მას აღნიშნული საკითხისადმი გააჩნია, სხვადასხვა მთხრობელის პირით ახმოვანებს.

რომანში გადმოცემულია მესამე თვალთ დანახული ქართული ხასიათი, ველიჩკოს შეფასება ჩვენს შესახებ ასეთია: „ქართველების უცნაური აგზნებულება, თეატრალურობა + ბინარული აზროვნება + სიზარმაცე + ცუდი განათლება შანსს არ დაუტოვებს მავან სერიოზულ სახელმწიფო მოღვაწეს (ასეთი კიდეც რომ გამოჩნდეს), გადადგას ნამდვილად საჭირო ნაბიჯები, გააგებინოს ხალხს, რომ გადარჩენა განათლებაში, ცოდნაში, შრომაში, წესიერებასა და აზროვნებაშია და არა „ვერბალურ ბუნტში“, ყოყობასა და უზარმაზარ სახელმწიფოებთან ავადმყოფურ დაპირისპირებაში“ [გელაშვილი, 2009: 763]

გარდა ამისა, რომანი ეძღვნება კიდეც ერთ მნიშვნელოვან თემას, რომელიც დღეს ტოტალურად ბატონობს საქართველოში, ქვეყანაში, სადაც საზოგადოებას განათლება რეალურად არ სჭირდება, განათლებული ადამიანი კი ხშირ შემთხვევაში დაცინვის ობიექტი ხდება: “პრობლემა, რომელიც ლაიტმოტივის სახით არის რომანში და სტრუქტურულად განსაზღვრავს მას, ესაა შემეცნების წყურვილის ძალიან, სასოწარმკვეთად დაბალი დონე საქართველოში, როცა ცოდნის სიყვარული უკვე აღარ იგრძნობა და შემეცნების წყურვილი, თვითონ სამყაროს შემეცნების წყურვილი დასულია იმდენად ნულს ქვემოთ, რომ პერსპექტივა არ ჩანს”.

ნაირა გელაშვილის მოქალაქეობრივი დამოკიდებულება, პოზიცია და წინასწარმეტყველური შიში იმისა, რომ „სამხრეთ ოსეთსა“ და აფხაზეთის გარდა სხვა ნაწილებიც არ დაგვეკარგოს. გასაგებია საშიშროება, რომ ჩვენი კულტურის, განათლებისა და მეცნიერების სრულ დაცემას, ჩვენი ტერიტორიების სხვა დიდ მეზობლებზე გადანაწილება გამოიწვევს, რისი ალბათობაც ძალიან დიდია, რადგან ამ ფაზაში ჩვენ უკვე შევავიჯეთ... 9 აპრილის შემდგომ ისევ აქტუალურია თემა, ერეკლე II-ის გადაწყვეტილების შესახებ: „მთელი ცხოვრება თავს ვიმტვრევდი, მაინც რატომ შეუერთა ერეკლე მეორემ საქართველო რუსეთს, ჩვენზე მეტი პატრიოტი იყო, სხვა თუ არაფერი, კაცი ასი ჭრილობით ჩავიდა მიწაში-მეთქი, და ახლა მივხვდი: გარეშე მტრების კი არა, არამედ ქართველების შიშით გააკეთა ეს, რომ ქართველებს ერთმანეთი, ანუ საკუთარი თავი არ ამოეწყვიტათ!“ [გელაშვილი, 2009:764]

წიგნში გადმოსაცემი მასალა გადანაწილებულია თარგმანის ცენტრის თანამშრომლებზე. 9 აპრილის მოვლენებისადმი, თბილისის, სამაჩაბლოსი და აფხაზეთის ომებისადმი სუბიექტური აზრის გადმოსაცემად, ნარატორი სხვადასხვა მხატვრულ ხერხს მიმართავს.

საზოგადოება, რომელმაც ბავშვები საკუთარი ხელით ჩაუსხა ურჩხულს ხახაში, მხოლოდ მოკლულებისა და მკვლელებისაგან არ შედგებოდა. მთელი პასუხისმგებლობა უნდა გადანაწილდეს მიტინგის ორგანიზატორებზე.

ყველაზე უსუსური ადამიანები ენდნენ მათ გვერდით მდგარ ცნობილ პიროვნებებს. სწორედ მათ არ უნდა დავიწყებოდით 1956 წლის 9 მარტი!

მომიტინგეებს ემატებოდნენ მშობლები, ახლობლები. რაც უფრო იზრდებოდა წრე, მით უფრო ვიწროვდებოდა და ქრებოდა განცდა საშიშროებისა.

ხელისუფლების მიერ დანახულ რეალურ საფრთხეს თვალს და ყურს არიდებენ მიტინგის ორგანიზატორები, რადგან კულმინაციამდე სულ რაღაც ორი ნაბიჯია დარჩენილი... დაე, ყოფილიყო დაცემა, რბევა, ოღონდ არა ნებაყოფლობითი დაჩოქება. ერთი სისხლი იყო, მეორე ცრემლი-ვერმიულწველობისა. პირველს ფიზიკური შანსი ეკარგებოდა. მეორეს - ეძლეოდა განმეორებითი ცდისა, მაგრამ დროს მეტი ფასი დაედო, ვიდრე ადამიანებს... „იქ მოზღვავებული ხალხისთვის ყველაზე მეტი ავტორიტეტი ზ. გამსახურდიასა და მ. კოსტავას ჰქონდათ. ამიტომ მხოლოდ მათ სიტყვას დაუჯერებდნენ.. ეს უნდა ყოფილიყო მიტინგის დაშლის კატეგორიული მოთხოვნა და არა ფორმალური მზრუნველობის გამოხატულება, თუ გინდათ ქალები და ბავშვები შინ წაბრძანდითო, ორფოჭულად რომ შესთავაზა წინა დღეებში გამსახურდიამ“ [გელაშვილი, 2009:429] როდესაც საბედისწერო წუთის წინ პატრიარქი საერო წინამძღოლს სთხოვს, მოუწოდოს ხალხს დაშლისაკენ, რადგან სხვა გზაც არსებობსო, მოღალატედ გამომაცხადებენო და, მისგან პასუხად უარი მიიღო... (მას რომ სცოდნოდა, ისტორიულ ჭრილში მავანთაგან მაინც ასე მოინათლებოდა, იქნებ დაზოგილიყო სისხლი... კ.გ) მომიტინგეთათვის ბელადის აზრი ცნობილია. ახლა პატრიარქი მიდის მათთან და საშიშროების შესახებ საუბრობს. მოუწოდებს უბედურების ასაცილებლად ეკლესიას მიაშურონ, მაგრამ... მოძღვარი მარცხს განიცდის, რადგან ცხადია, ეკლესია და პატრიარქი ხალხისთვის აღარ არსებობს..სამკაულივითაა- საჭიროებისამებრ მოიხსნის ან, გაიკეთებს. პირველმა „არა“-მ გადაუარა მასას და პატრიარქის ხელიდან წაგლეჯილ მიკროფონში ი. წერეთელმა „მამაო ჩვენო“ წამოიწყო... აპრილის ტრაგიკული ღამის მოვლენათა ანალიზისას მწერალი არა მარტო გამსახურდიას, არამედ ეროვნული მოძრაობის სხვა ლიდერებსაც არ ინდობს.

ქვეცნობიერში არსებულმა სისხლის კულტმა, რომელიც ინტელიგენციის დიდ ნაწილში იყო გაბატონებული, „ვიდრე სისხლი არ დაიღვრება“-მ, დიდად შეუწყო ხელი ლიდერთა მხრიდან სისხლზე გათვლილ სპეკულაციას. თუ სისხლი და მსხვერპლი ასეთ უნივერსალურ მისიას კისრულობს, ქრისტეს ჯვარცმის შემდგომ, ბევრად უფრო მძლავრად დავეციოთ, ვიდრე მანამდე?! განიწმინდება ის, ვინც საკუთარ ცოდვებს აცნობიერებს, სინანულს განიცდის და გარდაქმნას ახერხებს. „...შრომა და აზროვნება რომ ეზარებათ, გამოიგონეს უნივერსალური წამალი-სისხლი! და მხსნელი-მესია!“ [გელაშვილი, 2009:433]

„...მერე მივმართეთ ეკლესიას და მოვთხოვეთ, ჩვენს პათოლოგიურ უპასუხისმგებლობას შეწირული ქალები და გოგონები წმინდანებად შეერაცხა. ისინი, რომელთაც უფლება არ მივეციოთ, ღვთისმსახურს დამორჩილებოდნენ. ისინი დაემორჩილენ და შეეწირენ უღმერთობას. არც შეგნებულად არ ასულან ეშაფოტზე, ისინი ჩვენ გავიმეტეთ, სწორედ ამიტომ არიან წმინდანები...“. აქვე, აზრთა თანმიმდევრულად, ავტორს მოჰყავს მერაბ მამარდაშვილის მიერ გაბედული, ხმამაღლა გამოთქმული მოსაზრება: „...ეს „ეროვნული გამარჯვება“ და დღესასწაული კი არ იყო, არამედ - სირცხვილი, სასჯელი და დამარცხება!“ [გელაშვილი, 2009:433]

...პოლიტიკურ სცენაზე სისხლისღვრა გლოვის დემონსტრაციამ შეცვალა...ჩვენი საზოგადოების ცნობილი წარმომადგენლების თხოვნაზე, მოწამლულია ეს ადგილი, გავიტანოთ ყვაილები და გავერიდოთ ჩვენცო,- მათ მოლაღატეები უწოდეს. ამ ფაქტით გაოგნებულ და შეურაცხყოფილ აკაკი ბაქრაძეს შემდეგი სიტყვები აღმოხდა: „მთელი ცხოვრება სინათლეს ვაღვიძებდი და თურმე სიბნელე გამომიღვიძებია.“ [გელაშვილი, 2009:434]

საზოგადოების უდიდესი ნაწილისათვის მიუღებელი ხდება ნ. გელაშვილის კრიტიკული დამოკიდებულება ზვიადის ხელისუფლებისადმი, რომელსაც იგი არ მალავს. იგივე-ქვეყნის შიგნით დატრიალებული უბედურება...განუკითხაობა... ავტორი შინაგან შფოთს ვეღარ უმკლავდება. გრძნობს მოთხოვნილებას, ხიფათის წინათგრძნობა საზოგადოებას გაუზიაროს, ადამიანურად ისაუბრონ, იმსჯელონ, გადაწყვიტონ... ..თავშეყრის საბაზი დაბადების დღეა. ენაკვიმატი თამადის ხელმძღვანელობით წარმართულმა მხიარულებამ სასწრაფოდ აისხლიტა გაუბედავი მცდელობა გახსნისა... „მხოლოდ ა. ბაქრაძემ იგრძნო, რაც მაწუხებდა და თავისებური ღიმილით ხმადაბლა მითხრა: „ეგ აქ არ გამოვყო.“ „ეს“ არც სხვაგან და არც არასდროს არ გამოვიდა.“ [გელაშვილი, 2006:252]

„1989 წლიდან იწყება ჩემი მარტოობა: საკუთარი ხალხის უზარმაზარი ნაწილი მძვინვარედ მიპირისპირდება...“ [გელაშვილი, 2006:250]. წინასწარმეტყველება ახდა. 9 აპრილს დაღუპული უდანაშაულო ადამიანების სისხლმა თუმც ძირი გამოუთხარა კომუნისტურ წყობას, მაგრამ საძირკველიც ჩაუყარა ბელადის კარიერას, რომელმაც ვერც 1924 წლის მაგალითი, ვერც 1956 წლისა ვერ გაითვალისწინა და იგივე 1989 წელს დამართა თავის ხალხს... „და თუ ჩვენ მსჯავრს არ გამოვუტანთ 9 აპრილს და ისევე მშვენიერ საშუალებად ჩავთვლით ადამიანის სისხლს რაღაც ფსევდოეროვნული მიზნების მისაღწევად, სულ ამ გზით მოგვიწევს სიარული - სისხლის გზით და იქ, სადაც სისხლი ასე იაფია, ცხოვრება ვერ აშენდება.“ [გელაშვილი, 2009:435]

რა თქმა უნდა, რომანი “პირველი ორი წრე” არაა დოკუმენტური, თუმცა ეს ის შემთხვევაა, როდესაც დოკუმენტების, ასევე ავტორისეული ხედვებისა და ტკივილების ერთიანობა ახლიდან განგვაცდევინებს ჩვენი ქვეყნის არეულ თავგადასავალს. ეს წიგნი სწორედ ამ არეულობის გააზრებისა და მის არსში წვდომის მცდელობაა.

ზვიად გამსახურდია, როგორც ლიტერატურული პერსონაჟი, საინტერესოდ არის გააზრებული ცნობილი ქართველი მწერლის, ოთარ ჩხეიძის რომანში „არტისტული გადატრიალება“. ავტორის აზრით, როდესაც იმიტაცია და სიცრუე ქვეყნის ბედისწერასა და მომავალს განსაზღვრავს, ეს უკვე ტრაგედიის წინაპირობა ხდება. ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში არაერთხელ აღინიშნა, რომ 1991-1992 წლების პოლიტიკური მოვლენების წარმოჩენისას ოთარ ჩხეიძე არ დამდგარა არც დამარცხებულის და არც გამარჯვებულის მხარეს. მან მიუკერძოებლად წარმოაჩინა მის თვალწინ გათამაშებული დრამატული მოვლენები, ორად გახლეჩილი და ურთიერთდაპირისპირებული ქართული საზოგადოება.

თბილისის ომის დასასრული, სამწუხაროდ, დამარცხებათა მთელი ციკლისა და მიმდევროვნული დეპრესიის დასაწყისი აღმოჩნდა, რაც რომანში მთავარანგელოზის მიერ თბილისის დატოვების სიმბოლური სცენით არის გადმოცემული: „ეგრევე გადაუვლის თბილისსა თავზე, დანგრეულ თბილისსა, გაპარტახებულ თბილისსა, ცოდვილ თბილისსა, რო არც იცის რა შესცოდა. ფრთას ფრთას შემოჰკრავს მთავარანგელოზი გაბრიელი, აფრინდება მყინვარიდანა. ერთწამს თითქოს რო ერთადაც მიფრინავენ, მერე გაჰქრება მთავარანგელოზი. მფრინავი იტყვის: „თითქოს რო მწვერვალი მოსწყდა“

მყინვარსა, მეგონა თერგში ჩაიფუშებოდა. არა. შეიკუმშა. ფრთები გამოისხა გაჰქრა უეცრად" [ჩხეიძე, 2002:367].

ისინი კი, ვითომდა ქვეყნის ბედ-იღბალზე ზვიადზე მეტად მზრუნველნი „მოსკოვის სულით გაბერილან, მოსკოვის თვალთ იცქირებიან, მოსკოვს აწონებენ თავსა" [ჩხეიძე, 2002:190].

თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში ერთ-ერთი მტკივნეული და აქტუალური თემა სამაჩაბლოში განვითარებული მოვლენებია. ეს პროცესიც ავად თუ კარგად ზვიადის სახელთანაა დაკავშირებული. ქართულ-ოსური ურთიერთობების დაძაბვა იწყება 80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან. მას მძლავრი ბიძგი მისცა სსრკ-ში 1985 წელს დაწყებულმა გარდაქმნის პროცესმა, რომელმაც ამოატივტივა ორივე ხალხის წინარე საბჭოური ისტორია და რუსეთის იმპერიის ნგრევისდროინდელი დაპირისპირება. საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დაწყების პარალელურად აფხაზეთსა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში გააქტიურდნენ აფხაზური და ოსური სეპარატისტულ მოძრაობები. ოსურმა სეპარატიზმმა ბევრად უფრო ადრე გამოიღვიძა. მისი განვითარების ზენიტი ე.წ. „პერესტროიკას" უკავშირდება.

80-იან წლებში, ცხინვალში, პირველი მიტინგი ოსებმა გამართეს. აქციებიდან ამეკვებდნენ შემრიგებლური მისიით მისულ ქართველებს. საქართველოს ტერიტორიაზე ქართული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებამ, რომ იტყვიან, ცეცხლზე ნავთი დაასხა.

ერთადერთი, 1989 წლის 9 აპრილის ტრაგედია ვინც იზივინა, ესენი იყვნენ ოსები.მათ დაარბიეს ქართველთა მშვიდობიანი მანიფესტაციები, დახიეს საქართველოს ეროვნული დროშები. ცხინვალიდან გამოაძევეს საქართველოს მამინდელი კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი.. ... ყოველივე ამან მეტად აღაშფოთა ქართული საზოგადოება. საზღვარი ჰქონდა მოძმეთა ჩაგვრის ატანას სამაჩაბლოში და, აქედან გამომდინარე, ეროვნული მოძრაობის მიტინგზე, რომელიც თბილისში გაიმართა, გადაწყდა, რომ იქ მცხოვრებ მკვიდრ ქართველებთან სოლიდარობის ნიშნად, 1989 წლის 23 ნოემბერს, ცხინვალში მრავალათასიანი მანიფესტაცია გამართულიყო.

სამაჩაბლოს პრობლემის, ისევე როგორც თბილისისა და აფხაზეთის ომების გამომწვევი და ხელისშემწყობი მიზეზები სხვადასხვაგვარ ასახვას ჰპოვეს ქართულ ლიტერატურაში.

„იმ დღეს ღმერთმა გვიშველა, გადავრჩით სისხლისღვრას. ვფიქრობთ, რომ ეს იყო პოლიტიკურად ყოვლადგაუმართლებელი აქცია. ამ მიტინგის ორგანიზატორებს, დარწმუნებული ვართ, არ ჰქონდათ სწორი და რეალური ინფორმაცია. სამწუხაროდ, მრავლად იყვნენ,ორივე მხრიდან, არამკითხე მოამბენი, რომლებიც არასწორ ინფორმაციას აწვდიდნენ ზვიად გამსახურდიას" [დარბუაშვილი, 2014:165]

დღემდე არასწორი დამოკიდებულება სამაჩაბლოში სიტუაციის ხელოვნურად დაძაბვასთან დაკავშირებით. დღიდან ოსეთის ავტონომიური,(შემდგომ სოციალისტური და ბოლოს დემოკრატიული) ოლქის არსებობისა, ოსურ მოსახლეობაში ყოველთვის შეინიშნებოდა ქართველთაგან გამიჯვნის მცდელობები. ოსური სეპარატიზმი თანდათან ძლიერდებოდა და შესაბამის მომენტს ელოდა.

... 90-იან წლებში, ცხინვალის თეატრში ლერი პაქსაშვილმა „ ბახტიონი" წარმოადგინა. პრემიერის დღეს ოსებმა თეატრის თავზე ოსური დროშა ააფრიალეს. ამ ფაქტს არ ჰქონდა არც იურიდიული, არც სამართლებრივი გამართლება. შეურაცხყოფილი დასი უარს აცხადებდა თამაშზე, მაგრამ პრემიერა შედგა...საზოგადოება სეპარატისტებს თეატრალური წარმოდგენით აღფრთოვანებული მაყურებლის მხურვალე აპლოდისმენტებით „დაუპირისპირდა".

...ოსური საზოგადოების უკან ყოველთვის რუსეთი იდგა. მათი „დამსახურებით" ოსეთი მუდამ რჩებოდა ქართველებთან ანგარიშსწორების პლაცდარმად.

90-იან წლებში საქართველოში აგორებულმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ტალღამ ოსი სეპარატისტების გეგმები გამოაცოცხლა. თბილისსა და ცხინვალში ერთდროულად მიმდინარეობდა ეს პროცესები.ჩვენ რუსეთს ვემიჯნებოდით, ისინი კი ჩვენ გვთვლიდნენ მოძალადეებად და ჩვენგან დამოუკიდებლობისათვის ემზადებოდნენ.

მანამდე კი: „ცხინვალში მეგობრულად ცხოვრობდნენ სხვადასხვა ეროვნებისა და ხასიათის ხალხი. ლხინიც ერთი ჰქონდათ და ჭირიც. სადღეგრძელოც ასეთი იცოდნენ-საქართველოს გაუმარჯოს ლიახვის ხეობებითურთო. ჭირის სუფრაზე კი- ვინც ზღუდრის გვერდზე განისვენებს, განურჩევლად ეროვნებისა, ყველას სული უცხონოს ღმერთმაო.." [დარბუაშვილი, 20014:170]

რა ხდება დღეს?!- თანდათანობით ხდება ინტეგრირება ჩრდილოეთ ოსეთთან... „ ოსურ მხარეს მიაჩნია, რომ მათმა ყოფამ ქართულ სახელმწიფოში ყველანაირად ჩამოარჩინა. დაჩაგრა როგორც სოციალურად, ასევე კულტურულად, დემოგრაფიულად. საინტერესოა, რუსეთის შემადგენლობაში

ყოფნის წლებში რამდენად გაიზარდა მათი რიცხოვრივი რაოდენობა, რა რანგშია ასული მათი კულტურა, ენა, საერთოდ ოსური მეობა?" [დარბუაშვილი, „ფიქრები საქართველოს მომავალზე" 2004:6]

პროტაგონისტი ავტორის წინათგრძნობა შიშნარევია. ამისი საფუძველი ეროვნული შუღლის ის ნაპერწკალია, რომელიც დიდი ხანია აალებას ლამობს...

დამაბული სიტუაცია, რომელიც სამაჩაბლოში შეინიშნება ცუდ ნიშანს აძლევს ქართველ მოსახლეობას. განსაკუთრებით სხვაგვარი იყო ცხინვალის ცის ქვეშ გათენებული ბოლო ახალი წლის დამე:

„ბედის სასწორთან მოძმის დალატიც

და მოლოდინიც სისხლისფერია,

ამიცრემლდება უეცრად თვალი,

სამაჩაბლოში ქართლის ცრემლია" [დარბუაშვილი, 1994:5]

მამათა და შვილთა მარადიულ ბრძოლაში, როგორ ისტორიულ არეალშიც არ უნდა მიმდინარეობდეს ეს პროცესი, ბოლო სიტყვას შვილები ამბობენ. „მემკვიდრეობითობის მამოდრავებელი ძალაა თაობა. ჩვენ ხშირად ვიყენებთ გამოთქმას: კულტურა თაობიდან თაობას გადაეცემა. ბუნებაში ყველაფერი იცვლება. ზოგი ცვლილება ევოლუციურია, ზოგი რევოლუციური." [გაფრინდაშვილი, 2012:187]

ჩვენი თემის შემთხვევაში საქმე სხვაგვარადაა. თბილისში, სამაჩაბლოსა და აფხაზეთში განვითარებულმა მოვლენებმა ერთმანეთს არა სხვადასხვა თაობა, არამედ პოლიტიკურად, მოქალაქეობრივად და ბიოლოგიურად ერთ საფეხურზე მყოფი მასები დააპირისპირა.

თბილისის ომმა ზოგს რწმენა დაუნგრია, ზოგს-სახლი. ზვიადის ხელისუფლების დამამხობელი დაჯგუფებები ლაფში სვრიან და ეჭვქვეშ აყენებენ მის ეროვნულობას. დაძრწიან, მარცვავენ, კლავენ...განუკითხაობა სრულიად კავკასიაზე ვრცელდება. „ომი კი არა, კოოპერატივია. სომხურ-თათრული კავკასიური კოოპერატივი. ერთმანეთს სახლებს ვუნგრევთ, ცოლებს ვუხოცავთ, შვილებს ვტაცებთ, მერე ფულს ვთხოვთ, ამ ფულით „მუხებს"და „ზემლია-ზემლიას" ვყიდულობთ და ერთმანეთის სახლებს ვუშენთ. წვერცანცარა რუსის ჟურნალისტები მოეთრევიან, ბატონი დემოკრატები და ჩვენზე წიგნებს წერენ, მამაცი რუსის ჟურნალისტები ბრძოლაში კამერით დარბიან და რამე. ეგაა დღეს მთელი ჩვენი ამბალოვი. რუსი წერს, თან, როგორც აწყობს, ისე. დღეს შენ გაქებს, ხვალ-იმას, ზეგ კიდევ-იმას და ა.შ." [მორჩილაძე, 2004:119]

ყველა უბედურების სათავეს კომუნისტური რეჟიმი წარმოადგენს იმ წვრილ-წვრილი სახელმწიფოებისთვის, რომლებიც მის შემადგენლობაში შედიოდნენ. კოლონიურ რეჟიმს თავისი შეხედულება ჰქონდა გლობალურ ცივილიზაციაზე. მათი აზრით „ნებისმიერი ხალხი შეიძლება გახდეს ცივილიზებული,თუ თავისი კულტურული განვითარების პროცესში უარს იტყვის ეროვნულ ტრადიციებზე." [გაფრინდაშვილი, 2012:194]

კოლონიალიზმის ეპოქამ მოახერხა შეექმნა ეროვნული ტრადიციების უარყოფი-ვესტერნიზებული ელიტა, რომელმაც დასავლეთის სულიერი ტყვეობა განიცადა(ეს ისტორიულ ჭრილში ძალიან ჰგავს თურქეთის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე ქართველთა იძულებით გამაჰმადიანებას. და თუ ზემოხსენებული ელიტის ალიბი კოლონიური რეჟიმია, საინტერესოა, რატომ არ გვინდა, თურქობის პერიოდით ავხსნათ ქართველთა იძულებითი გამაჰმადიანება?! კ.გ)

„ბოლშევიკებმა ყველანი ერთად შეგვშალეს ჭკუიდან, სომხებიც, თათრებიც, ქართველებიც, პროფესორებიც და ტაქსისტებიც.." [მორჩილაძე, 2004:134]

1992 წლის 14 აგვისტოს საქართველოს სამხედრო ფორმირებებმა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის საზღვარი გადაკვეთეს და გზებისა სარკინიგზო კომუნიკაციების დაცვის მიზნით მის ტერიტორიაზე შევიდნენ. ეს ოპერაცია, თუ მაშინდელ სახელმწიფოს მეთაურს დაუუჯერებთ, წინასწარ იყო შეთანხმებული ავტონომიური რესპუბლიკის ხელმძღვანელობასთან, კერძოდ ვლადისლავ არძინბასთან. მაშინ საქართველოში სამოქალაქო ომი მძვინვარებდა და აღნიშნული ოპერაცია სამეგრელოში მოქმედ ზვიადისტა პარიზანული შენაერთების წინააღმდეგაც იყო მიმართული. მიუხედავად იმისა, რომ ოპერაცია წინასწარ იყო შეთანხმებული აფხაზეთში საქართველოს სამხედრო ფორმირებებს ოჩამჩირის რაიონში ცეცხლი გაუხსნეს. ასე დაიწყო ომი აფხაზეთში რუსეთსა და საქართველოს შორის, რომელიც შევარდნაძის ხელისუფლების უნიათო პოლიტიკის წყალობით საერთაშორისო ასპარეზზე დღემდე ქართულ-აფხაზურ კონფლიქტად არის მონათლული.

აფხაზეთის ტერიტორიაზე გაგრძელებულმა, რუსეთის შავბნელი ძალების მიერ ინსპირირებულმა ტრაგედიამ სამასი ათასამდე დევნილი მიაკედლა ნაომარ დედაქალაქს. სოხუმის ომმა კიდევ ერთხელ

ჩამოხსნა ნიღაბი იმპერიულ რუსეთს. პირად ინტერესებს ჩვენშიც ბევრმა შეწირა საერთო საქმე. ზვიადზე შურისძიების მიზნით, ლოთი ქობალია „რომელსაც უკანასკნელ წუთამდე ელოდნენ, როგორც მხსნელს, სოხუმს არ მიუახლოვდა... ..სოხუმის დაცემის პირველსავე დღეს, 1993 წლის 27 სექტემბერს, სეპარატისტებმა მოკლეს გაზეთ „აფხაზეთის ხმის“ რედაქტორი-ხუტა ახალაია. სამი დღის შემდეგ მისი ცხედრის დამარხვის ნებართვა მოხუცმა ქალმა ითხოვა. რუსის ჯარისკაცმა ქრთამი მოსთხოვა მოხუცს. ქალმა აცახცახებული ხელით ძლივს ჩამოიძრო ოქროს კბილები და, მისცა...

„-ვინ ხარ, ქალო შენ? - დაეკითხა იქვე მდგომი შავგვრემანი ბოვეიკი, რომელიც სომხურად უქცევდა.

- მე დედა ვარ, დედა! - იყო პასუხი.

- კი მაგრამ ამ ხნის კაცს დედა როგორ შემორჩა ცოცხალი? - გაიოცა ქერამ.

- დედები არასდროს კვდებიან და არც თავიანთ ქვეყანასა და შვილებს ტოვებენ გასაჭირის ჟამს.

ალბათ, თქვენც რომ მენახეთ დახოცილები და დაყრილები, ასე მოვიქცეოდი." [ჯანელიძე, 2005:12]

მოხუცის ოქროს კბილებს გადამთიელი ეპატრონება...

ამ თემას, 1993 წელს, თუმცა სხვა კონტექსტში, ნაირა გელაშვილი შემდეგნაირად ეხება: „

მამასადამე გულს ვყიდი! მეც იმ ქვეყნის მოქალაქე ვარ, სადაც ყველაფერი იყიდება-უხილავი საგნებიდან დაწყებული, ოქროს კბილებით, ხატებით, ხალიჩებით, ხავერდის მუთაქებით, ქორწინების ბეჭდებით და ბავშვებით დამთავრებული... ჩემს სამშობლოზე იაფი ქვეყანა დედამიწაზე აღარსადაა. [გელაშვილი, 2006:80]

მავანნი თვლიან, თითქოს ნ. გელაშვილი ყველა უბედურების სათავედ ზვიად გამსახურდიას მიიჩნევდეს...

მოთხრობა ჩარჩოში სადაც ნარატორი ნაწარმოების გმირია, კითხვაზე, თუ რატომ აპირებს ერთ-ერთი პიროვნება ცხინვალისგან წამოსვლას, პასუხად ლეულობს, რომ ოსი ნაციონალისტები ანტიქართულ რადაცეებს სთხოვენ და მიზეზი ესააო.

„-ერთი შემთხვევა ახლავს ვთქვა, რომ თუ ცხინვალმა საქართველოსგან გამოყოფა აიკვიტა, თავს დაიღუპავს. იმიტომ, რომ ეს უსამართლობაა.

-სოხუმმა თუ აიკვიტა?

-სოხუმიც დაიღუპება.

და, თბილისი?

თბილისიც საფრთხეში იქნება! [გელაშვილი, 2009:372]

ომის თემისადმი სხვადასხვაგვარი მიდგომა და აღქმა ავტორის ინდივიდუალურობაზე მეტყველებს. ამა თუ იმ საგანს შეიძლება ყველამ სხვადასხვა მხრიდან შეხედოს მოაზროვნე ადამიანი ნაკლებად იზიარებს სხვის აზრს და თუ მას ამ განსხვავებული შეხედულებისათვის გარიყვით ემუქრებიან, პოზიციას მაინც არ იცვლის, რადგან ეს მისი სუბიექტური აზრია და სთვლის, რომ თავისი ქვეყნის სასიკეთოდ, სხვაგვარი პოლიტიკური ალლო და ქმედება გამართლებდა.

ადამიანების ერთმანეთთან დაპირისპირების ფინალურ ბოქლომს უზენაესი ხსნის და სამშობლოსადმი მათი ერთნაირი დამოკიდებულებით ამართლებს. „მე ამ საქმეს ვეღარ ვუშველი და ამიტომ შენ გვედრები, შემრიგებლო და დავგასვენე ერთმანეთისგან, ერთმანეთთან და ერთმანეთით." 1993 წ. [გელაშვილი, 2006:85]

ეს გახლავთ უახლესი ისტორიის ფასეულობათა ამსახველი ტიპური ნიმუშები პოსტკოლონიალური ლიტერატურიდან. სახეზეა სხვადასხვა ავტორის მიერ დანახული ჩვენი რეალობა. თბილისის ომის გამომწვევი და, სამაჩაბლო-აფხაზეთის დაკარგვის მიზეზები. XX საუკუნეში, ქვეყნის დაუწყობელი პოლიტიკიდან გამომდინარე, აქტუალური გახდა პიროვნებათა გაუცხოება, რაც განსაკუთრებით ომიანობის პერიოდში გამოიკვეთა. ეს კარგად ჩანს ჩვენს მიერ განხილულ ნაწარმოებებში, სადაც პერსონაჟები ყოფითი რეალობის საკუთრებას წარმოადგენენ. საკითხისადმი სხვადასხვაგვარი მიდგომით გამოირჩევიან სხვადასხვა თაობის ავტორები. თუმცა, ორივე შემთხვევაში მისასალმებელი გამხდებოდა.

თემა „მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების ლიტერატურული დისკუსიის დეფინიციისთვის“ ვფიქრობთ, საინტერესოა და აქტუალური. აღნიშნული მასალით მოკრძალებული წვლილი შეგვაქვს პოსტკოლონიალური ლიტერატურის შესწავლის საქმეშიც, რაც მეტად მნიშვნელოვანი და აუცილებელია ერის სამომავლო პერსპექტივისთვის.

ლიტერატურა:

1. ჩხეიძე ო. „არტიტული გადატრიალება“, თბ., 2002.
2. გელაშვილი ნ. „პირველი ორი წრე და ყველა სხვა“, თბ., 2009.
3. გელაშვილი ნ. „სარკის ნატეხები“, თბ., 2006.
4. გელაშვილი ნ. „დრო, პური და ღვინო“, თბ., 2006.
5. დარბუაშვილი შ. „ფიქრები სამაჩაბლოზე“, 2005.
6. დარბუაშვილი შ. ჟურნალ „ხაშურის მუზეუმების მოამბე“, N1, 2005.
7. დარბუაშვილი შ. „ფიქრები საქართველოს მომავალზე“, გაზ. „ლიტერატურული ცხინვალი“, N4, 2004.
8. დარბუაშვილი შ. „ლტოლვილი მქვია“, თბ., 1996.
9. გაფრინდაშვილი ნ. „შედარებითი ლიტმცოდნეობის თეორიის საფუძვლები“, თბ., 2012.
10. მორჩილაძე ა. „მოგზაურობა ყარაბაღში“, თბ., 2004.
11. ჯანელიძე ჯ. „როცა გამარჯვებულთ ასამართლებენ“, თბ., 2005.
12. www.radiotavisupleba.ge
13. www.goodreads.com
14. Httpsllold.bsu.cdu.ge
15. www.amerikiskhma.com
16. www.parliament.ge
17. www.spekali.tsu.ge

Klara Gelashvili

Sokhumi State University

FOR THE DEFINITION OF THE LITERARY DISCOURSE OF THE 90S OF THE 20TH CENTURY ABSTRACT

The 90s of the 20th century is a very important stage in the multi-centuries historical process of our nation. This is the initial phase of the actual genesis of the national movement, the formation of its goals and orientations, where the lost national statehood restoration trends were formed. It was the desire to restore national self-awareness.

The ongoing political processes in the country contributed to the collapse of the “Iron Curtain”, the development of reversible processes of the ideological course prevailing in socialism, where the propaganda hinder logic has greatly influenced the development of literary and cultural processes. Thus, external factors have made serious changes in the evolution of Georgian literature.

Our goal is to show how the picture of the national tragedy was created in the background of the development of political processes in Georgian writers creations.

The abovementioned reflection was preceded by a political course that took the lead from the national movement whose axis was led by the anti-Soviet movement, led by Zviad Gamsakhurdia and Merab Kostava. This period has created an epoch in the history of struggle for realization of national ideas.

The propaganda of national and state independence promoted by Z. Gamsakhurdia’s edition published the editions of “Golden Fleece”, “Georgian Moambe”, “Theological Collection”. This was the process of launching national self-awareness.

The first fundamental political demand of the Georgian National Movement, which was observed on the 12th of November 1988, was the demand for independence.

Within a short period of time, the content of the “Likhni letter” was announced, which led to the reaction of the national forces. In fact, the problem of Abkhazia also comes from this period.

Political, social and cultural pressure protests culminated on 9 April 1989. All the same time, Ossetian separatism also become actual.

Sacrificing innocent people, the loss of territorial integrity and the fate of refugees in their homeland, these ways of avoidance tragedy or inevitable processes lead to different opinions and are presented differently in Georgian literature. (And not only in literature)

Its study and objective analysis makes the topic interesting that is still the same for the same reason.

ABDÜLHAK HAMİD TARHAN' IN NAZİRE VE ŞİİR YAZDIĞI ŞAİRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

ÖZET

Bu bildirinin amacı, Abdülhak Hamid Tarhan'ın nazirelerini ve bazı şairler hakkında yazdığı şiirleri incelemek ve onlardaki eleştirel yanları göstermektir. Nazirecilik, Türk edebiyatında oldukça gelenekseldir. Eleştirinin şiirdeki varlığı da söz konusudur. Abdülhak Hamid çağdaşları hakkında birçok şiir yazmıştır. Hamid şiir, günlük ve mektuplarında Türk şairleri hakkında dikkatlere sahiptir. Onun Türk şiirine ve edebiyatına yaklaşımlarını anlamak oldukça önemlidir. Böylece onun poetik tavrını nesrin yanında şiirde de anlayabiliriz. Dahası şiirler bazen eleştirel metinler olarak da okunabilir. Bu tarz okumalar edebiyat eleştirisine katkı sağlayabilir. Bu anlamda Hamid'in şairler hakkında yazdığı şiirleri incelemek önemlidir.

THE THOUGHTS OF ABULHAK HAMID TAHRAN OVER THE POETS THAT HE WROTE NAZIRE AND POEMS ABOUT THEM

ABSTRACT

The purpose of this paper is to examine the poems written by Abdullhak Hamid Tarhan about poems in early modern Turkish literature. Writing nazire and poem about poets was a very traditional way in the Turkish literature. Also the existence of criticism and praise in poetry is known in the tradition of Turkish literature. By Hamid was written many poems about his contemporary poets. He has some considerations on Turkish poets in his poems, dairy and letters. Understanding of his approaches to Turkish poets, poetry and general Turkish literature is quite important. In this way, we can grasp his poetic attitude and criticism not only in prose but also in poetry. Furthermore, sometimes, poems can be read as a critical text. This kind readings can contribute to literary criticism. In this sense, to examine the poems written by Hamid about poets have importance.

Abdülhak Hamid Tarhan, Türk edebiyatında *şair-i azam* olarak anılmış bir şahsiyettir. Şiirleri kadar, şiir ve edebiyat hakkındaki görüşleri de söz konusudur. Onun çağdaşı edebiyatçılarla olan ilişkileri de bilinmektedir. Edebî bir muhit kurmuş olan Hamid, gerek yazıları gerek sohbetleriyle edebiyat dünyasında etkili bir isim olmuştur. Çağdaşları hakkında görüş ve eleştirileri olan Hamid, bu görüşlerini anı ve mektuplarında dillendirdiği gibi zaman zaman şiirlerinde de ifade etmiştir. Bu anlamda, devrinin şairlerine hem nazire yazmış hem de onları şiirlerine konu edinmiş bir şairdir. Nazire yazmak, özellikle divan şiirinde kuvvetli bir varlığa sahiptir. Divan şiirinde çok revaçta olan bu gelenek, nazire tezkireleri meydana getirecek kadar hatırı sayılı bir yere sahiptir. Günümüzde nazire yazmanın azaldığını görebiliriz. Nazirecilikte doğrudan ana metne gidilir, bu ana metinden hareketle yeni bir şiir inşa edilir. Burada şairin bir iddiası vardır, çok beğenilen ve dolaşıma giren şiirin daha iyisini yazma ya da en azından onla aynı kıymette yazabilmektir. Fakat genellikle nazireler, asıl şiirleri aşamazlar. Abdülhak Hamid Tarhan da bazı şairlere nazireler kaleme almıştır. Bunlar Namık Kemal' in "*lâzımsa*" gazeline ve Recaizade' nin *Hasbihal* şiirlerine yazılan nazirelerdir. Ayrıca Namık Kemal' in *Hürriyet Kasidesi' ne* nazire sayılabilecek *Hürriyet Neşidesi* ile *İkinci Hürriyet Neşidesi* şiirleri de vardır.

Şiir geleneğinde şairler ilgili, şairlerin ölümü üzerine, şiirler yazılmıştır. Bazı şiirler ithaf şeklindeyken bazıları da şairleri doğrudan konu etmektedirler. Hamid, bu anlamda, Şinasi, Ziya Paşa, Üsküdarlı Talat, Süleyman Nazif, Celal Sahir, Tevfik Fikret ve Ahmet Haşim için müstakil şiirler kaleme almıştır. Bunlar genellikle şairlerin ölümü üzerine, övücü ifadelerle abartılı bir üslupla kaleme alınmışlardır. Onlara duyulan saygıyı dile getiren hatırlanışlık mahsulüdürler. Hamid' in bu şairler hakkındaki asıl düşüncelerini şiirleriyle birlikte anı ve mektuplarında bulmak mümkündür. Şiirlerinde yazdıkları ile mektuplar ve anılarında bıraktığı intibalar genellikle paraleldir. Hamid, bu şairler hakkında olumlu fikir ve hisler beslemektedir. Şiirlerindeki hissilik, mektup ve hatıralarında daha objektif bir hâl alır. Dolayısıyla Hamid' in nazire yazdığı ve şiirlerine konu ettiği şairler hakkında neler hissedip düşündüğünü yazarken nesirlerinin yanında şiirlerine de bakmak fayda sağlayacaktır. Hamid'in hakkında şiir yazdığı şairler şunlardır: Şinasi, Ziya Paşa, Üsküdarlı Talat, Süleyman Nazif, Celal Sahir, Tevfik Fikret ve Ahmet Haşim.

Hamid, Ziya Paşa için bir şiir yazmıştır. Şiir, *Ziya Paşa* başlığını taşır. Hamid' in mektup ve anılarında Ziya Paşa üzerinde ayrıntılı durduğu görülmez. Çeşitli vesilelerle zikredilir, ancak bu bir fikir beyanı değildir, daha ziyada anlatılan hadiselerde Ziya Paşa' nın da adının geçmesi sebebiyledir. Ancak bir hatırasında Ziya Paşa' nın *Tartuffe*

¹ Arş. Gör. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Rize. ekrem.guzel@erdogan.edu.tr

isimli Moliere' den tercüme ettiği eseri beğenmez Hamid. Onun Ziya Paşa ile ilgili asıl görüşlerini yazdığı şiirde bulmak mümkündür. Bu şiir dört bentten meydana gelmektedir. Şiirde Ziya Paşa' nın bir nur olduğu insanları tenvir ettiği, kaleminin zalimane olduğu (*olur tiğ-i zebânın zalimâne*)¹, hakikati ile tedirgin edici olduğu ve böyleyken aydınlığı ile namının yerleri gökleri aldığına dair şeyler söylenir. Ziya Paşa' nın hataları teşhiri ve kendini beğenmişlerin, eksiklikleri olanların kusurlarını göstermedeki hüneri bilhassa vurgulanır. Ayrıca şiirde inkılâbın yaşanmasına sebep olanlardan biri olarak da görülür şair. "*Bu halka tercüman olmaktadır sen*"² gibi dizelerle Hamid, Ziya Paşa' yı toplumun sesini aksettirdiğini düşünürken buna paralele olarak da onun hürriyet fikri ile aydınlanmış biri olduğunu söyler. Şiir, Ziya Paşa' nın ölümü üzerine yazılmış olduğu için- Aşiyân dergisinde Merhum Ziya Paşa ismiyle neşredilmiştir- daha ziyade övücü ifadeler ihtiva eder. Hamid Namık Kemal, Ekrem ve Şinasi' de olduğu gibi birinci dereceden bir üstadı olarak görmüyor Ziya Paşa' yı. Nitekim Namık Kemal ve Ekrem bir önacı ve üstad-ı edeb olarak zikrolunurken, aynı şeyi burada görmeyiz. Zaten Ziya Paşa' nın diğer iki şaire göre daha farklı fikirleri benimsediği hesaba katılırsa Hamid' in Ziya Paşa' ya mesafeli kalması daha iyi anlaşılır. Ancak yine de, şiirde, sözünü sakınmayan tarafı ile her zaman hakikati ifade eden bir şahıs olan bir Ziya Paşa tasavvuru ön plandadır. Bir hakikat ifşacıdır Ziya Paşa. Şiirleri, hakikatin inkişafıdır. Şiirin sonlarında "*Ziya, sensin bu cemiyette masûm*" dizeleriyle şairin temiz karakteri ile irtihal ettiği ve geride kalanların ise sorumlu insanlar olarak kaldığı ifadeleriyle şairin ruhuna hürmet gösterilir.³

Hamid' in hakkında şiir yazdığı bir diğer şair ise Şinasi' dir. Şiir *Şinasi Merhum* başlığını taşır, şairin ölümü üzerine yazılmış bir mersiye'dir. Hamid şiirde Şinasi' den üstat ve çığır açıcı biri olarak bahseder. Dört kısımdan meydana gelen manzumede Şinasi, "*şair-i bi-nazîr*" dir. "*Öyle bir mektep eyledin bünyâd/Çıktı tilmîzler bütün üstâd!*" mısraları ise Şinasi' nin bir üstat olarak telakki edildiği görülür.⁴ Nitekim şiirin tamamında buna benzer bir durum ile *Şinasi' nin icat ettiği şeylerden* iftihar ile söz edilir. Hatta o kadar ki Şinasi' nin mezarını tavaf edenler bile kanatlanıp uçacaklarını sanırlar. Hamid hatıralarında Şinasi için "üstad-ı edeb" diye bahseder. Mektuplarında "*Filvaki Şinasi ne idi?*" diye sorar ve cevabını da "*Onun en büyük fazileti Kemal' i meydana çıkarmasıdır; edebiyat kütüphanemizin miftahlarını öyle mâhir bir ele vermesidir.*" şeklinde vererek, onun asıl yaptığı şeyin Namık Kemal' e verdiği istikamet olduğunu ifade eder.⁵ Hamid bir mektubunda ilham aldığı şairlerden söz ederken "*en sahih feyz u ilhâmı Şinasi ve Kemal ve Ekrem mektebinde telakki*" ettiğini ifade eder. Bu sözler Şinasi' nin Hamid tarafında bir üstat olarak, kendisine asıl ilhamı veren esas şairlerden biri olarak görüldüğünü gösterir. Yalnız kendisini etkilediğini söylemekle kalmaz, edebiyatın yenileşmesi ve Namık Kemal gibi insanların yetişmesinde de Şinasi' nin büyük role sahip olduğundan bahseder. Şinasi' nin öncülüğü "*Âlem-i edebiyatımızın ki Şinasi' nin eser-i inşasıdır...*"⁶ sözleri ile ifadesini bulur. Hamid, Şinasi-Kemal mektebi diye söz eder yeni şiir anlayışından. Nitekim daha sonra bunu devam ettirenler için Fikret-Cenab mektebi ifadelerini kullanır. Özetle Şinasi yeni tarz şiirin öncüsü olarak görülür. Hamid' e göre, bir çığır açmıştır. Şairliği ve şiirlerinin kudreti ön plana çıkarılmaz Şinasi' nin. Namık Kemal gibi şiirdeki mahareti pek zikredilmez. Bu da Şinasi' nin Hamid' in sanat anlayışından çok fikir dünyasının inşasında aktif rol oynayan bir kişi olduğunu gösterir.

Hamid' in nazire yazdığı ve en fazla etkilendiği şairlerden biri Namık Kemal' dir. Hamid, Namık Kemal ile sürekli mektuplaşmış ve onun görüşlerine değer vermiştir. Hem hatıralarında hem mektuplarında ondan övgüyle bahsetmiştir. *Hürriyet Neşidesi* ile *İkinci Neşide-i Hürriyet* isimli şiirlerinde Namık Kemal' in *Hürriyet Kasidesi*' nin tesirleri açıkça görülür. Ayrıca *Namık Kemal Beyin Gazeline Nazire* isimli bir de naziresi vardır. Bu şiir Namık Kemal' in "*lazımsa*" redifli gazeline nazire olarak kaleme alınmıştır. Ancak Namık Kemal bu şiiri pek beğenmez: "*Lâzımsa gazeline gördüm. Ne yalan söyleyeyim, yine beğenmedim.*"⁷ Hamid, Namık Kemal' i bir ağabey, bir öğretmen olarak görür:

"On dört Şaban tarihli mektubumun cevabını Şubat' ın beşinci günü Edirne' de aldım.
Yine biraderâne ve âli-himmetâne birtakım ihtarlar etmişsiniz. Ben de biraderâne ve
âcizâne teşekkürler ederim..."⁸

Namık Kemal' in hüsnühattan tutun da üslûba kadar birçok notada Hamid' e bir nevi rehberlik ettiğini mektuplar ve hatıralarda görmek mümkündür. Mektuplarında "*en sahih feyz u ilhâmı Şinasi ve Kemal ve Ekrem mektebinde telakki*" ettiğini söylemesi Namık Kemal' in onun üzerinde ne kadar fazla etkili olduğunu gösterir.⁹ Hamid' in hatıra ve mektuplarında en fazla geçen kişilerin başında gelir Namık Kemal. Bu da Hamid' in ona atfettiği kıymetin devamlılık gösterdiğine delalet etmektedir. Hamid, Namık Kemal' i *edebiyat âleminin güneşi* olarak tasvir

¹ TARHAN, Abdülhak Hamid; **Bütün Şiirleri 3**, Yayına Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 412.

² **Bütün Şiirleri 3**, s. 412.

³ a.g.e, s. 412.

⁴ a.g.e, s. 414.

⁵ **Abdülhak Hamid' in Mektupları I**, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, s. 250.

⁶ a.g.e, s. 305.

⁷ **Bütün Şiirleri 3**, s. 420.

⁸ **Abdülhak Hamid' in Mektupları I**, s. 28.

⁹ **Abdülhak Hamid' in Mektupları II**, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, 671-672.

eder. Aynı mektupta Ekrem' i *mehtabı* ve *Sezayi'* yi de *yıldızlı gecesi* olarak görür. Sonra da güneş olmadan diğerlerinin bir anlamı kalmayacağını ifade ederek Namı Kemal' i en başa alır.¹ Ekrem' e yazdığı bir mektupta şunları söyler: “*Âlem-i edebiyatımızın ki Şinasi' nin eser-i inşasıdır, Kemal ile sen tulü ve gurubunu, şimşekleriyle yıldızlarını gösterdiniz.*”² Namık Kemal onun için bir ihya edicidir. Hamid' in sık sık beraber zikrettiği üç isim vardır, bunlar Namık Kemal, Ekrem ve Seza' dir. Ekrem' e yazdığı bir mektubunda “*Kemal denildiği zaman oturuyorsam kalkıp gezerim; Ekrem denildiği vakit yüreğim oynar; Sezayi nâmını işittiğim demde ise gözlerim yaşıyor.*”³ sözleri ile bu kişilere duyduğu muhabbeti ifade eder.⁴ Mektuplarında Hamid' in edebiyatın bu üç önemli şahsiyetiyle sohbet etme iştiağını çektiği defalarca dile getirilir.

Hamid, Recaizade Mahmud Ekrem' in *Hasbihal* başlıklı şiirine *Nazire-i Hasbihâl* isimli bir nazire de kaleme alır.⁵ Ayrıca Ekrem için *Ta' lim Edebiyat İçin Üstad-ı Sâniye Tebrik ve Teşekkür* isimli bir şiir yazar.⁶ Şiirde Ekrem' in örnek alınan, ön açıcı bir üstat olduğuna göndermede bulunulur. Onun ağzından çıkan her söz bir ders niteliği taşır. Şiirin başlığında üstad-ı sani geçer, üstatlarından birincisi Namık Kemal ikincisi Ekrem' dir. Bu övücü ifadelerle başlayan şiir yine bu minval üzere devam eder. Şiirdeki ifadelerin mübalağalı bir tarzda söylendiği dikkati çeker. O kadar ki Ekrem' in nesrini görenler yıldızların raks ettiğini, şiirini işitenler ise huriler nağme söylediğini sanırlar. Şiirin konusu Ekrem' e yöneltilen tenkitler ve *Talim-i Edebiyat* isimli eser olduğu için daha ziyade bunlar üzerinde durulur. Hamid, Ekrem' e yapılan tenkitleri bertaraf etmeye çalışır ve *Talim-i Edebiyat* için de “*Üstâdlık nişânı gördüm ben ol eserde/Şakirdiyim, vazifem tebrike iktidâdır.*” mısralarına yer verir.⁷ *Talim-i Edebiyat'* a yöneltilen tenkitlere, Hamid' in mektup ve hatıralarında da değindiği ve onları haksız gördüğünü de ifade etmek gerekir. Zaten bu şiirdeki fikirler hayalî ve abartılı bir hüviyet arz etmektedirler. Hamid' in Ekrem hakkındaki asıl fikir ve kanaatlerini hatıra ve mektuplarında görürüz.

Hamid, hatıralarında, *İçli Kız* isimli eseri için “*Onda biraz Kemal' in, birçok da Recaizade Ekrem' in tesiri vardır.*” sözleriyle Ekrem' den etkilendiğini ifade eder.⁸ Yine Garam' dan “*mevzuunu bir dereceye kadar Recaizade Ekrem' den aldığım bu manzume*” diye söz ederek Ekrem' in üzerinden ne kadar etkili olduğunu söyler.⁹ Yine Hamid' in eserlerini, okumaları ve değerlendirmeleri için, Namık Kemal ve Recaizade' ye göndermesi de söz konusudur. Bu durum şairin Ekrem' in fikirlerine ehemmiyet verdiğine, onu üstat olarak gördüğüne işaret eder. Nitekim Hamid, birçok yerde üstat Ekrem ifadesini kullanır. Bir mektubunda Ekrem' e şunları yazar:

“*Âsâr-ı âcizânemi meşmûl-i nazar-ı iltifat edenlerden olduklarını bilmekle müftehir ve hakk-ı fakirânemde mebzul olan niam-ı teveccühât-ı kerimâneleri başka suretle tahdîse gayr-ı muktedir meftunân-ı faziletlerinden olduğum için yeni tab' ettirilmiş olan Nesteren nâmlı risalemi taraf-ı devletlerine tesyir ediyorum. Memul ederim ki sâir neşiyat-ı şakirdânemin zât-ı vâlâ-yı üstadîlerinden gördüğü âsâr-ı iltifata bu defaki tecrübe-i kalemiyyem de mazhar olur.*”¹⁰

Hamid, Ekrem ile çok dostane bir münasebet içindedir. Mektuplarında “*...mücerred seninle bir yarım saat görüşmek için buradan İstanbul' a gidip gelmeyi yorgunluğum zamanında yatağıma girmek kadar asan bulurum.*” sözleriyle Ekrem' e duyduğu muhabbeti ifade eder. Yine Namık Kemal' i de kast ederek “*Münhasıran vatanı değil, ben dünyayı sizin için seviyorum. İnsaniyeti sizin için beğeniyorum.*”¹¹ şeklinde ifadeler kullanırken de Hamid' in bu şair dostuna karşı ne kadar muhabbet beslediğini görmekteyiz. Sonuç olarak Hamid' in Ekrem' i sevip saydığını, ondan ilham aldığını, eserlerinin değerlendirilmesi noktasından kendisine itimat ettiğini, hem şair ve yazarlığına hem de

¹ **Abdülhak Hamid' in Mektupları I**, s. 219.

² **a.g.e.**, s. 305.

³ **a.g.e.**, s. 245

⁴ Hamid' in Namık Kemal hakkındaki fikirleri ve iki şair arasındaki münasebet için bkz. TANSEL, Fevziye Abdullah; **Husûsî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

⁵ Recaizade' nin *Hasbihal* şiirine yazılmış nazireler için bkz. TÖRENEK, Mehmet; **Recaizâde Mahmut Ekrem' in “Bülbül” Redifli Şiiri ve Ona Yazılan Nazireler**, A. Ü. Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Dergisi, C. 14, Erzurum, 2004, s. 169-185.

⁶ **Bütün Şiirleri 3**, s. 117.

⁷ **Bütün Şiirleri 3**, s. 120.

⁸ **Abdülhak Hamid' in Hatıraları**, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994, s. 402.

⁹ **a.g.e.**, s. 418.

¹⁰ **Abdülhak Hamid' in Mektupları I**, s. 100.

¹¹ **a.g.e.**, s. 218-219.

edebiyatçılığına itibar ettiğini, edebi sohbetlerinde görmek istediğini, onu her platformda savunacak kadar takdir ettiği bir dostu, üstadı olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Hamid' in *Üsküdarlı Talat İçin* başlıklı şiirinde ise Üsküdarlı Talat hakkındaki düşüncelerini buluruz.¹ Şiirde Talat, şairlerin iftiharını olarak anılır. Talat' in ölümü üzerine yazıldığı anlaşılıyor şiirin. Şairin pek genç yaşta öldüğünden bahsedilir. Kısa bir şiir olan bu manzumede Talat' in nüktedan ve şathiye tarzı şiir yazarı olduğunu öğreniriz. Bunun haricinde Hamid' in bu şairin belirgin vasıflarını öne çıkardığı görülmez. Şiirin hatırlanışlık sebebiyle yazıldığı anlaşılır. Bir görüş ifadesinden ziyade Talat' in ölümünden duyulan teessüfün ifadesi söz konusudur. Üsküdarlı Talat, eski tarz şiirler ve hicviyeler yazar ve pek tanınmayan bir şairdir. Şiir, Hamid ile şahsi münasebetleri olması sebebiyle kaleme alınmış gibidir.

Hamid *Süleyman Nazif İçin* başlıklı bir şiir yazar.² Şiir, Süleyman Nazif' in ölümü üzerine kaleme alınmıştır. Şair, bir şehir dehası olarak betimlenir. Şiirde, Hamid, Süleyman Nazif' in ölümü üzerine hissettiği teessürü yazmıştır. Dolayısıyla Hamid' in şair üzerindeki fikirlerinden ziyade ona duyduğu sevgi söz konusudur. Hamid' in Süleyman Nazif hakkında ne düşünüp hissettiğini mektuplarında görmek mümkündür. Hamid, Süleyman Nazif ile görüşüp mektuplaşacak kadar sıkı bir münasebet içerisindeydi. Bilhassa bazı devlet işlerinde ondan yardımlar talep etmektedir. Hamid' in ona verdiği ehemmiyeti mektuplarda görmek mümkündür. Mesela bir mektubuna nûr-ı aynım “üstâd-ı mekârim-mutad” sözleri ile başlar.³ Hamid' in Süleyman Nazif' in şair ve edipliği ile ilgili değerlendirmelerine pek rastlanmaz, münasebetleri daha çok dostça bir alaka üzerinde ilerler. Hamid, fikir ve his dünyasının teşekkülünde pay sahibi olanları sayarken Namık Kemal, Şinasi ve diğer bazı divan şairlerinden sonra Süleyman Nazif' i de zikreder.⁴ Bu bilgiler haricinden Hamid' in Süleyman Nazif ile alakalı doğrudan bir fikir ve değerlendirme beyanı yoktur. Onun hakkında beslediklerini yakın dostluklarından çıkarabiliriz. Hamid, bazı ihtiyaçlarını Süleyman Nazif' ten rica edecek kadar samimidir. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Hamid' in Süleyman Nazif' ten sanatsal olarak etkilenen bir münasebeti yoktur. Şair hakkındaki fikirleri müspettir, fakat bu dostluk sınırları içinde kalan bir değerlendirmedir. Yoksa Ekrem ve Namık Kemal' de olduğu gibi düşünce dünyasının şekillenmesinde çok da pay sahibi değildir. Nitekim Hamid' in Süleyman Nazif' ten yaşça büyük olması da bu görüşü kuvvetlendirir.

Hamid, Celal Sahir için de şiir yazmıştır. Mektuplarında “*Ben Celâl Sahir' i pek beğeniyorum. Ve diyebilirim ki genç şairlerimiz içinde yegânedir.*”⁵ ifadelerine yer verir. Celal Sahir için iki şiir yazan Hamid, bunlardan birini *Celal Sahir' e* diğeri de *Celal Sahir İçin* başlıkları ile neşreder. *Celal Sahir' e* isimli şiir Celal Sahir' in bir tablonun altına yazdığı şiirinden dolayı kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu şiirde, şairin yazdıkları ile resim levhası arasında bir ilişki kurularak anlatılır. Hem şiir levhaya hem de levha şiire yani resme letafet vermektedir. Bu vesile ile Celal Sahir' in yeni bir üslup sahibi olduğu (*genç bir levha, taze bir üslûp*) ifade edilir.⁶ Mektuplarında ifade ettiği gibi Hamid, bu genç şairden ümitlidir. *Celal Sahir İçin* başlıklı şiirde de, övgülü ifadeler kullanır. Celal Sahir' in şairliğiyle ilgili memnuniyetini dile getirir. O kadar ki çiçekler onun şiirini kudretinin göstergesi olarak (*Ezhâr, o hâke serpilen eş' arı Kudret' in*) ifade edilir.⁷ Her iki şiirde de aynı izlenim vardır: Yeni şiir anlayışını devam ettirecek yeni bir üslup olarak görülen bir şair söz konusudur. Hamid' in Celal Sahir için düşünceleri daha ziyade onun ümit vaat eden genç ve yenilikçi bir şair olduğu yönündedir.

Hamid' in Tevfik Fikret için yazdığı *Tevfik Fikret* isimli bir manzumesi de vardır.⁸ Diğer şairler için yazdığı abartılı ifadeleri bu şiirde de görürüz. Eserleri “âsâr-ı Hüda”dır, ilhamlı ve etkilidirler. Melekler, Fikret' in kabri üzerinde uçuşup dua ederler. Onun şahsına ve eserlerine duyulan bir hasret vardır. Fikret' in nuru doğusu-batısı olmayan batmaz bir güneştir. Şiirin sonlarına doğru Hamid' in mısraları yere basmaya başlar ve şairin meziyetlerinden söz edilir. Buraya kadar hayalî bir tablo çizerken, bundan sonra Hamid, Fikret' in şiire yeni bir tarz ve renk kattığından söz eder. “*Nazmında onun yer bulmaz köhne edâlar, hâyide nidâlar.*” mısrayla da Fikret' in yenilikçi tarafına dikkat çeker.⁹ Hatta Fikret' in kabri bile yeni bir tarzdadır. Onun şiiri de edebîlik kazanan şairler arasında yerini almıştır. Aynı beğeniye mektuplarında da görürüz. Hamid, Fikret' in şiir kabiliyetini beğenir, onu “*tarz-ı mahsus ve müstesna sahibi olan üstadlardan*” sayar.¹⁰ Ona göre Fikret, Fransız edebiyatına vakıf mektep sahibi bir şairdir. Zaten Hamid-Ekrem gibi şairlerin Fikret gibi Batı tesirindeki şairlere iyi gözle bakmaları gerekir. Eski tarz şiiri yıkan ve yeni bir şiir tarzı ihdas eden şairlerin, eski şiiri devam ettirmek isteyenler karşısında bir cephe oldukları da hesaba katılırsa, dayanışma içinde olmaları gerekir. Bu bağlamda, Hamid' in yenilik taraftarı olanlara karşı bir sempati beslediği açıkça görülür. Fikret de bunlardan biri olduğundan aynı sempati onun için de geçerlidir.

¹ **Bütün Şiirleri 3**, s. 259.

² **a.g.e.**, s. 261.

³ **Abdülhak Hamid' in Mektupları II**, s. 738.

⁴ **Abdülhak Hamid' in Hatıraları**, s. 49.

⁵ **Abdülhak Hamid' in Mektupları II**, s. 681.

⁶ **Bütün Şiirleri 3**, s. 150.

⁷ **a.g.e.**, s. 150.

⁸ **a.g.e.**, s. 189.

⁹ **a.g.e.**, s. 190.

¹⁰ **Abdülhak Hamid' in Mektupları II**, s. 719.

Hamid, Ahmet Haşim için ise *Ahmet Haşim' e* başlıklı ve bir dörtlük tutan kısa bir şiir kaleme almıştır. Şiirde Haşim' in hayatı "*bir sür-ı muvakkat*" olarak betimlenir. Daha sonra da ölümüyle halkı mateme gark eden bu büyük şairin sıfatlarının edebiyat olduğu ve zamanla kıymetinin daha iyi anlaşılacağı ifade edilir.¹ Şiirin bir hatırlanışlık eseri olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla Haşim hakkındaki asıl düşünceler için Hamid' in mektuplarına bakmak gerekir. Mektuplarında da, Hamid, Haşim' i nesri ve şiiri güçlü bir şair olarak görür. Ölüm haberini aldığı yazdığı bir mektupta Haşim için şunları yazar:

"Ahmet Haşim, benim takdirimce, nesrinde Cenab Şehabbettin' in en mümtaz peyavidir. Fakat nazmında kendisinden başka kimseyi hatıra getirmez. Bence onun mensurelerinden ibaret olan şairliği manzumelerindeki şiirlerinin çok fevkindedir. Eş' arı ise-kendisinin şiir telakki ve tarif ettiği tarzda olmak şartıyla- elbette güzel addolunmak lâzım gelir."²

Haşim' i nadir bir zekâ olarak değerlendiren Hamid, onun nesrini Cenab' ın nesrine benzetirken şiirde kendine has, kimseye benzemen bir tarzı olduğunu, mensurelerinde ise asıl şairlik kuvvetinin ortaya çıktığını düşünür. Hamid'in Haşim'in mensurelerini manzumelerinden daha üstün görmesi manidardır. Hamid göre, Haşim bazı hastalıkları ve erken ölümü yüzünden asıl muazzam ve mükemmel mevkii bulamamıştır. Bu gibi hükümler de bize Haşim' in Hamid' din beğeni ve takdirini kazanmış bir şair olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

Abdülhak Hamid' in Hatıraları, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994.

Abdülhak Hamid' in Mektupları I, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.

Abdülhak Hamid' in Mektupları II, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.

TANSEL, Fevziye Abdullah; Husûsî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

TARHAN, Abdülhak Hamid; Bütün Şiirleri 3, Yayına Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.

TÖRENEK, Mehmet; Recaizâde Mahmut Ekrem' in "Bülbül" Redifli Şiiri ve Ona Yazılan Nazireler, A. Ü. Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Dergisi, C. 14, Erzurum, 2004.

ნები გუმუში*

1835 წლის მოსახლეობის აღრიცხვის დავთრების მიხედვით აჭარაში არსებული საგანმანათლებლო საქმიანობის ზოგიერთი დეტალის შესახებ

1835 Yılı Nüfus Defterleri Işığında Acarada Eğitim Faaliyetleri Üzerine Bazı Tespitler

აბსტრაქტი

აჭარის რეგიონში, რომელიც დაახლოებით ოთხასი წლის განმავლობაში ოსმალეთის სახელმწიფოს მფლობელობაში იყო, რამდენიმე საგანმანათლებლო დაწესებულება არის დაარსებული და გაზრდილია უამრავი მეცნიერი. 1835 წლის მოსახლეობის აღწერის დავთრებზე დაყრდნობით მოხსენებაში განხილული იქნება აჭარაში არსებული საგანმანათლებლო საქმიანობა. აღწერის დავთრები შესაძლებლობას მოგვცემს დავაზუსტოთ, რომელ სოფელში ვინ მუშაობდა მასწავლებლად, ვინ იყო წასული სხვადასხვა ქალაქში განათლების მისაღებად და სხვა.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, ოსმალეთის სახელმწიფო, ბათუმი, მედრესე.

Özet

Acara bölgesinin Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı yaklaşık dört asırlık sürede Batum ve çevresinde birçok eğitim müessesesi kurulmuş ve pek çok ilim adamı yetişmiştir. Bu bildiride bölgede Osmanlı döneminde yapılan tek nüfus kayıtları olan 1835 yılına ait nüfus defterlerindeki verilerden yola çıkılarak bölgedeki ilmi faaliyetler hakkında bazı

¹ *Bütün Şiirleri 3*, s. 328.

² *Abdülhak Hamid' in Mektupları II*, s. 767.

* Prof. Dr. Nebi Gümüş, Tiflis Büyükşehirliği Din Hizmetleri Müşaviri, nebigumus@yahoo.com

tespitler yapılacaktır. Nüfus defterlerinde hangi köyde kimlerin ilim ehli olduğu, kimlerin ilim tahsili için hangi şehirlere gittiği, eğitim için hangi şehirlerin tercih edildiği ve benzeri sorulara cevap bulmak mümkün gözükmemektedir.

Anahtar kelimeler: Acara, Osmanlı Devleti, Batum, medrese

Giriş

Nüfus defterleri, bölge tarihi için yeni ve önemli kaynaklardır. Bu kaynaklardan yola çıkarak bölge insanı ve dönem hakkında bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Kayıtlarda askeri potansiyelin görülmesi hedeflendiğinden sadece erkek nüfus yer almaktadır. Kişilerin bedeni özellikleri zikredilmekte ve varsa engelliler hakkında da bilgiler verilmektedir. Kayıtlarda bazı kimselerin görevleri ve kayıt tutulma zamanında başka yerde iseler bununla ilgili bazı bilgilere yer verilmektedir. Bu tür kayıtlardan bölge insanının eğitim durumu ile ilgili bazı sonuçlar çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Bu bildiri için Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Çürüksu¹ (Kobuleti), Acara-i Ulya² ve Acara-i Süfla³ nüfus defterleri incelenmiştir. Defterde bazı kimseler için tahsilde oldukları kaydedilmiştir ve tahsil için hangi şehirlerde oldukları belirtilmiştir. Ayrıca kadı, müftü, imam, vekil imam ve cami hatibi gibi kayıtlardan belli düzeyde ilim ehli olanları tespit etmek mümkün olmaktadır.

Eğitim hakkında fikir verecek en fazla kullanılan ifadeler ise genellikle “tahsil-i ilimde” ve “tahsilde” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Gonio Batum Nüfus Defterinde⁴ tahsil için veya başka sebeplerle ikâmet yerinde bulunmayanlar hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Bu defterde imam ve muhtarlarla büyük idareciler dışında kişiler hakkında açıklayıcı diğer bilgilere pek rastlanmamaktadır.

NÜFUS DEFTERLERİNDE EĞİTİME İLİŞKİN KAYITLAR

A. AŞAĞI ACARA (ACARA-İ SÜFLA)

Osmanlı idari sisteminde ve arşiv belgelerinde Aşağı Acara olarak kaydedilen bölge bugünkü Keda ve çevresini ifade etmektedir.

Acara-i Süflâ Nüfus Defterinde bulunan kayıtlarda bazı kimseler için İstanbul, Sivas, Basra, Bağdat ve başka bazı yerlerde bulduklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Eğitim için buralara gittiklerine dair bir kayıt bulunmadıkça bunların eğitim faaliyeti için buralarda bulduklarını söylemek zordur. Bununla birlikte kayıtlardaki bazı ifadelerden bu yönde çıkarımlar yapmak mümkün görünmektedir. En azından bazı kimseler için böyledir. Mesela Mezina (Mezibna) Köyü imamı 72 yaşındaki Memi Efendinin 30 yaşındaki oğlu Numan Efendi ve 20 yaşındaki Şirin Ali için Mısır tarafında oldukları kaydedilmektedir. Bilindiği üzere efendi unvanı Osmanlıda sadece ilim ehli için kullanılmaktadır. Bu durumda Numan Efendi ve kardeşinin ilim için Mısır’da bulduklarını düşünebiliriz. Ayrıca babalarının da ilim adamı olması bu düşünceyi desteklemektedir. Ursuva (Ortsva) Köyünden 40 yaşındaki Ardahanlıoğlu Osman bin Mehmed Süleyman için elinde beratı bulunduğu ve köyün bir mahallesinde imam olduğu kaydedilmekte fakat nüfus sayımı sırasında İstanbul’da bulunduğu belirtilmektedir. Her hangi bir açıklama bulunmamakla birlikte ilmi bir faaliyet için bulunduğu en güçlü ihtimal olarak akla gelmektedir.

Aşağı Acara bölgesindeki köylerde yaşayanlarla ilgili kayıtlarda karşılaşılan eğitime dair bazı kayıtları şöyle zikredebiliriz.

Daba Köyünden 25 yaşında Molla Ali bin Mehmed Efendi için İstanbul’da tahsilde denmektedir. Molla Ali’nin babası Mehmed Efendinin unvanından onun da ilim ehli olduğu anlaşılmaktadır. Molla Ali’nin kardeşi 22 yaşındaki Süleyman hane reisi olarak görüldüğüne göre babalarının sağ olmadığını düşünebiliriz.

Tshmorisi köyünden 55 yaşındaki Ali Efendi bin Ahmed için Acara-i Süfla kazasının kadı naibi ve aynı zamanda köyün imamı olduğu kaydedilmektedir. Bu kayıttan anlaşılmaktadır ki, bu kişi Acara-i Süfla sancağının kadılığını vekâleten yürütmektedir.

Aho Köyünden 35 yaşındaki Ahmed Efendi bin Murad Efendi için İstanbul’da tahsilde olduğu kaydedilmektedir. Babasının Murad Efendinin de âlim olduğu anlaşılmaktadır. Köy imamı 35 yaşında sarı sakallı orta boylu Süleyman Efendi bin Ali olarak kaydedilmiştir.

Dandalo Köyünden 15 yaşındaki Gül Ahmed için “tahsil-i ilimde” denilmektedir, fakat ilim tahsili için nereye gittiği belirtilmemektedir. Köyden 50 yaşındaki Hacı Kasım Efendi bin Mehmed’in 8 yaşındaki yeğeni Hüseyin Osman’ın da tahsilde olduğu kaydedilmektedir. Hüseyin Osman ile Gül Ahmed’in amca çocukları olduklarını düşünebiliriz. Zira Gül Ahmed ve Hüseyin Osman 59. ve 60. hanelerde kayd edilmişler ve her ikisinde de hane reislerinin babalarının ismi Mehmed olarak tespit edilmiştir. Yine gençleri tahsile yönlendirenin Hacı Kasım Efendi olduğunu tahmin etmek mümkündür. Kayıtlarda köy imamı olarak 50 yaşındaki Salih Efendi bin İbrahim kaydı yer almaktadır.

Sağorya Köyünde, 40 yaşındaki Mehmed Sakıb Efendi bin Hasan için Batum Sancağı kadısı ve beratıyla köyün imamı olduğu kaydedilmektedir.

¹ BOA, NFS.d, 2763

² BOA, NFS.d, 2759

³ BOA, NFS.d, 2758

⁴ BOA, NFS.d, 1170

Meris Köyü merkezinden 30 yaşındaki Molla İsmail için İstanbul'da tahsilde olduğu belirtilmektedir. Köyün vekil imamı Şirin Ali Efendinin 15 yaşındaki oğlu Molla Salih'in de eğitim için Batum'da olduğu kaydedilmektedir.

Zubzu Köyünden 35 yaşındaki Molla Ali bin Mehmed'in eğitim için başka bir yerde olduğu kaydedilmekte fakat nerede olduğu açıklanmamaktadır. 18 yaşındaki Mehmed ve Bekirbaşoğlu Mehmed bin Ahmed için Mısır'da tahsilde oldukları kaydedilmektedir. Ayrıca 35 yaşındaki Molla Mehmed bin Şirin Ali için İstanbul'da tahsilde olduğu zikredilmektedir. Sivas tarafında olduğu belirtilen 50 yaşındaki Saroğlu Osman Efendi bin Süleyman için Zubzu Köyü Şotize (veya Şutibize) Mahallesi imamı kaydının yanı sıra "halen Batum müftüsü" denilmektedir. Dikkat çekici bir kayıt olarak köy halkından 80 yaşındaki Hacı Ahmed bin Abdullah için İstanbul'da Karagümrük kazasında Tahta Minare'de olduğu belirtilmektedir.

Dolokan Köyünden 30 yaşındaki Osman bin Mehmed için "berat-ı padişahi ile" köyün imamı olduğu ifade edilmektedir.

Keda'da ikinci hanede 58 yaşındaki Mehmed bin Hacı Sulibek kaydedilmiş ve sancağın kayıtlarını tutan kişi olduğu belirtilmiştir. Keda'dan 35 yaşındaki Memed Efendi bin Ahmed için İstanbul'da müderris olarak çalıştığı kaydedilmektedir. Bilindiği üzere Keda, Osmanlı döneminde âlim ve müderrisleri ile meşhur bir yer olmuştur.

B. YUKARI ACARA (ACARA-İ ULYA)

Osmanlı idari sisteminde ve arşiv belgelerinde Yukarı Acara olarak kaydedilen bölge bugünkü Hulo ve çevresini ifade etmektedir.

Acara-i Ulya Nüfus Defterinde bulunan kayıtlarda bazı kimseler için İstanbul, Sivas, Basra, Bağdat ve başka bazı yerlerde bulduklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Defterde eğitim için başka yerlere gidenlerle ilgili bazı bilgileri şu şekilde zikredebiliriz.

Hule Köyünden (bugünkü Hulo) 53 yaşında Hasan Efendi bin Selim Efendi için "müderris-i cami-i müşarun ileyh ve liva-i mezbur" denilmektedir. Yine Hulo'dan 21 yaşındaki Mehmed bin Selim'in İstanbul'da tahsilde olduğu belirtilmektedir.

Alme Köyünde yer alan kayıtlar, Acara-i Ulya Sancağının en önemli görevlilerinin bu köyden olduğunu göstermektedir. Mesela naib-i liva olarak kaydedilen ve kadı naibi olarak görev yaptığı anlaşılan 52 yaşındaki Mehmed Efendi bin Mustafa Efendi birinci hanede kayd edilmiştir. Mehmed Efendi için ayrıca "nazır ve mukayyid-i defter-i liva-i mezbur" kaydı bulunmaktadır. İkinci hanede kardeşi 45 yaşındaki Osman Efendi bin Mustafa Efendi "müfti-i liva-i mezbur" denilmektedir.

Ğorcom Köyü, Ahmed Tevfiki Paşa Camii Evkafına ait olarak kaydedilmiştir. Bu durum, köyden toplanan vergilerin ilgili vakfa ait olduğunu göstermektedir. Vakfın yöneticisinin Paksazeler Köyünde (bugünkü Paksadzebi) birinci hanede kayıtlı 65 yaşındaki Sadık Mehmed bin Mustafa olduğu kayıtlıdır. Kendisi için "nazır-ı evkaf-ı Ahmed Tevfiki Paşa" kaydı yer almaktadır.

Beglet nahiyesi Danisparaul Köyünden 40 yaşındaki Ahmed Efendi bin Halim için "Sivas tarafında tahsilde" denilmektedir. Aynı hanede kayıtlı 32 yaşındaki kardeşi Süleyman Efendi için de aynı kayıt bulunmaktadır. Riket mahalesinde kayıtlı 53 yaşındaki Mehmed bin Hasan için Çıldır beylerbeyinin hazinedarı olduğu kayıtlıdır. Riket'te 30 yaşındaki Süleyman Efendi bin Mehmed için Ahmed Tevfiki Paşa Camii ikinci imamı kaydı yer almaktadır. Bu kayıtlardan ayrıca Beğlet'in nahiye merkezi olduğu çevredeki Danisparaul ve Riket gibi bazı yerleşim yerlerinin köy veya mahalle olarak buraya bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Tskhalta nahiyesi Dablana Köyünden (bugünkü Tsablana) 31 yaşındaki Hasan bin Ömer ve Cvana Köyünden 25 yaşındaki Molla Selim için Kars'da tahsilde oldukları belirtilmektedir.

Tbet Köyünden 25 yaşındaki Molla Süleyman bin Mehmed ve 35 yaşındaki Ahmed Efendi bin Ali Efendi için tahsil için İstanbul'da oldukları belirtilmektedir. Ahmed bin Süleyman ve 22 yaşındaki Molla Numan bin Ali için eğitim için Kayseri'de oldukları kaydedilmektedir.

Kizinizeler (Kizinizeebi) Köyünden 18 yaşındaki Molla Ahmed bin Molla Mehmed için Kars'da tahsilde denilmektedir.

C. KOBULETİ (ÇÜRÜKSU)

Osmanlı idari sisteminde ve arşiv belgelerinde Çürüksu olarak kaydedilen bölge bugünkü Kobuleti ve çevresini ifade etmektedir.

Çürüksu Nüfus Defterinde bulunan kayıtlarda bazı kimseler için Trabzon, Sivas, Kayseri, Şam, Bağdat veya başka yerlerde oldukları kaydedilmektedir. Çürüksu bölgesinden eğitim için başka yerlere gitmiş olanlara dair bazı kayıtlarla ilgili birtakım bilgileri şu şekilde zikredebiliriz.

Kobulet'te birinci hanede Mir Edhem bin Mir Mehmed kaydedilmiştir. Kayıtta kendisinin Kobuleti sancağının sancakbeyi, mütesellimi, nazır ve kayıtları tutan kişisi olduğu belirtilmektedir.

Didvake Köyünden 25 yaşındaki Molla Reşid bin Hasan için Kars'ta tahsilde denilmektedir.

Dagva Köyünden 95 yaşındaki Molla Osman bin Selim için Çürüksu sancağının kadı vekili olduğu belirtilmektedir. Yine aynı köyden 27 yaşındaki oğlu Mehmed için Mısır'da katib olduğu kaydedilmektedir.

Çahat Köyünden 10 yaşındaki Ahmed bin Hasan için Acara tarafında tahsilde olduğu zikredilmektedir.

Husuban Köyünden 13 yaşındaki Yusuf için Acara-i Ulyada tahsilde denilmektedir.

D. ACARA'DA EĞİTİME DAİR BAZI TESPİTLER

1. İlim Tahsili İle İlgili Bazı Tespitler

Nüfus defterindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Acara'dan gençler ilim tahsili için İstanbul, Batum, Kars, Hulo, Bağdat, Mısır gibi ilim merkezlerine gitmektedirler. İlim tahsili için gidilen yerler arasında % 33 ile en çok tercih edilen yerin İstanbul olduğu görülmektedir. İlim için Acara dışına gidenlerin yaklaşık üçte biri İstanbul'a gitmişlerdir. İstanbul'u ikinci sırada Kars izlemektedir ve burayı tercih edenlerin oranı % 20'ye yaklaşmaktadır. Tercih sırasında üçüncü ve dördüncü sırada Sivas ve Kayseri medreseleri gelmektedir. Mısır'a kadar başka yerlere de Acaradan ilim için gidildiği görülmektedir. Bölgedeki öğrencilerin eğitim için aslında en çok Batum ve Hulo'daki medreseleri tercih ettiklerini düşünebiliriz. Fakat kendi bölgelerindeki medreselere gidenlere dair kayıtlarda bilgi bulunmayabileceğini söyleyebiliriz. Zira sayım sırasında bölgede oldukları için ikamet yerlerine gitmiş olabilirler ve bu yönde bir tespiti ihtiyaç duyulmamış olabilir.

Nüfus defterlerinde ilim tahsili için Acara dışına gidenlerin yaş gurupları hakkında da bazı kayıtlar yer almaktadır. Nüfus defterlerine bakıldığında ilim tahsili için başka yerlere gidenlerin hemen her yaştan oldukları görülmektedir. En genç olanın Dandalo Köyünden 8 yaşında olduğu görülmektedir. Bunu Kobuleti'nin Çahat Köyünden 10 yaşında bir gencin takip ettiğini kaydetmek gerekir. Bunları 13 ve 15 yaşındaki kişilerin izlediğini görmekteyiz. Bundan sonra ise 18 yaş ve yukarısında olanlara rastlanmaktadır. Eğitim için başka yere gidenler içinde yaşı en yüksek olan ise Danisparaul Köyünden 40 yaşındaki Ahmed Efendi bin Halim'dir. Bu kişinin nüfus kayıt işlemleri sırasında tahsil için gittiği Sivas'ta olduğu kaydedilmektedir. Bundan sonra ise yaşı yüksek kişiler olarak 35 yaşında pek çok kişiye rastlanmaktadır.

2. Acara'da Medreseler

Acara'da Batum'da bir medresenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Meris Köyünün vekil imamı Şirin Ali Efendinin 15 yaşındaki oğlu Molla Salih'in eğitim için Batum'da olduğu kaydedilmektedir. Kobuleti'nin Çahat Köyünden 10 yaşındaki Ahmed bin Hasan için Acara tarafında tahsilde olduğu zikredilmektedir. Bu medresenin Batum'daki medrese olduğu düşünülebilir. Zira başka bir kayıttta Hulo medresesi için Yukarı Acara ifadesi kullanılmaktadır.

Acara'da Hulo'da da bir medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira Hulo'dan Hasan Efendi bin Selim Efendi için "müderri-i cami-i müşarun ileyh ve liva-i mezbur" denilmektedir. Bu kayıttan Hulo Camiinde bir medrese bulunduğu ve Hasan Efendinin bu medresenin ve bütün Acara-i Ulya Sancağının müderri olduğu anlaşılmaktadır. Kobuleti'nin Husuban Köyünden 13 yaşındaki Yusuf için yer alan Acara-i Ulyada tahsilde kaydından bu medresenin Hulo'daki medrese olduğu anlaşılmaktadır. Zira nüfus defterlerinde Yukarı Acara'da başka bir medrese kaydına rastlanmamaktadır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, kendi bölgelerindeki öğrenciler en çok yakınlarındaki medreseleri tercih etmiş olmalıdırlar. Fakat bu medreselerde eğitim görenler için nüfus defterlerinde kayıtların yer almaması normal karşılanmalıdır. Zira nüfus kayıt döneminde bu kişilerin köylerine giderek buralarda buldukları düşünülebilir.

3. Acaralı İlim Adamları ve İdareciler

Nüfus defterlerinden 1835 yılında Acara bölgesindeki bazı ilim adamları, idareciler ve entellektüelleri tespit etmek mümkün olmaktadır. Defterlerde yer alan bazı kişileri şöylece tespit edebiliriz.

1835 yılında Çürüksu (Kobuleti) Sancağının sancakbeyi Mir Edhem bin Mir Mehmed'dir. Kendisi aynı zamanda sancağın mütesellimi, nazırı ve nüfus kayıtlarını tutan kişisi olarak kaydedilmiştir.

Bu dönemde Acara-i Süfla sancağının kadılığını Tshmorisi Köyünden Ali Efendi bin Ahmed yürütmektedir. Batum Sancağı kadısı ise Mehmed Sakıb Efendi bin Hasan olarak gözükmektedir. Çürüksu (Kobuleti) sancağının kadılığını Dagva Köyünden Molla Osman bin Selim yürütmektedir. Çürüksu kadısının yaşı dikkat çekicidir ve Molla Osman bu sırada 95 yaşındadır. Acara-i Ulya Sancağında kadı naibi olarak Mehmed Efendi bin Mustafa Efendi görev yapmaktadır.

Müftülük görevini yürütenlerin isimlerini de tespit edebiliyoruz. Batum müftülüğü görevini yürüten kişi, Zubzu Köyünden 50 yaşındaki Saroğlu Osman Efendi bin Süleyman olarak kaydedilmektedir. Acara-i Ulya müftüsü olarak Osman Efendi bin Mustafa Efendi görev yapmaktadır.

Ayrıca Acara bölgesinde sancakbeyi, kadı veya müftü olarak görev yapanlar dışında ilmiye sınıfı olarak değerlendirilebilecek diğer kişilerle ilgili olarak şu kayıtlar da dikkat çekmektedir. Keda'dan Memed Efendi bin Ahmed için İstanbul'da müderri olarak çalıştığı kaydedilmektedir. Acara-i Süfla Sancağının nüfus kayıtlarını kaydeden, Keda'da kaydedilmiş olan Mehmed bin Hacı Sulibek'dir. Aşağı Acara'da Zendega Köyünden Pirzadeoğlu Molla Osman için köyün imamı olduğu fakat henüz elinde beratı olmadığı, berat için İstanbul'a yazı yazıldığı belirtilmektedir. Yine Acara-i Süfla'nın Abukebta köyünden birisi için hatiplik görevi için İstanbul'a yazı gönderildiği kaydedilmektedir. Acara-i Ulya Sancağının nazır ve kayıtlarını tutan kişisi olarak Alme Köyünden Mehmed Efendi kaydedilmiştir. Beglet nahiyesi Danisparaul Köyünden Riket mahalesinde kayıtlı Mehmed bin Hasan için Çıldır beylerbeyinin hazinedarı olduğu kayıtlıdır. Riket'te 30 yaşındaki Süleyman Efendi bin Mehmed için Ahmed Tevfiki

Paşa Camii ikinci imamı kaydı yer almaktadır. Paksazeler Köyünden 65 yaşındaki Sadık Mehmed bin Mustafa'nın Ahmed Tefviki Paşa Evkafının nazırı olarak gözükmektedir. Kobuleti'nin Dagva Köyünden Çürüksu müftüsünün oğlu Mehmed için Mısır'da kâtip olduğu kaydedilmektedir.

SONUÇ

Acara bölgesinde 1835 Yılında düzenlenen nüfus defterlerinden yola çıkarak ilmi faaliyetlere dair bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Batum ve Gonio nüfus defterindeki kayıtlarda bu yönde açıklamalar olmadığı için Batum, Gonio ve çevresi hakkında bilgilere sahip değilsek de Çürüksu (Kobuleti), Acara-i Süfla (Aşağı Acara) ve Acara-i Ulya (Yukarı Acara) bölgelerinden kimlerin ilim tahsili için İstanbul, Kars, Kayseri, Sivas ve başka yerlere gittiklerini öğrenebilmekteyiz. Batum ve Hulo'da birer medresenin faaliyette olduğunu tespit edebildiğimiz gibi bu dönemde köylerde kimlerin imamlık yaptığını, ayrıca müftü ve kadı olarak kimlerin görev yaptığını da tespit etmekteyiz. Bölge tarihi için yeni bir kaynak olarak nüfus defterlerinden yola çıkarak başka yeni bilgilere ulaşmak imkânı da bulunmaktadır.

თამარ გოგოლაძე
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ა. ფურცელაძის „მაცი ხვიტია“ პერსონაჟთა გეოგრაფიული გარემო (საქართველო, თურქეთი, საფრანგეთი)

ქართული ისტორიული რომანი, თუმცა XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან იღებს სათავეს (გრ. რჩეულიშვილი), 1869-1871 წლებში შექმნილმა ა. ფურცელაძის რომანმა „მაცი ხვიტია“ თავისი პოპულარობით სამართლიანად დაიმკვიდრა ადგილი ამ ჟანრის ნაწარმოებთა შორის. რომანი XVII-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, სამეგრელოს, სამთავროების მეტოქეობასა და ბრძოლას ასახავს, ამდენად ისტორიულიცაა და სოციალურიც. იგი მაღალ თუ დაბალ წოდებას შორის განსხვავებულ ურთიერთობის ფონზე ვითარდება. აღნიშნულ ისტორიულ ფონად გამოყენებულ პროცესში ერთობა სამთავროების ურთიერთობა გარემოსთან, მეზობლებთან, რასაც მწერალი თავისი გმირების სამოქმედო არეალადაც აქცევს. დასავლეთ საქართველოს გარდა ესენია თურქეთი, საფრანგეთი.

1867 წლიდან ანტონ ფურცელაძე ზუგდიდშია და სასამართლოს გამომძიებლის მოვალეობას ასრულებს. „სამეგრელოს ჯერ მე შინაურულათ არ ვიცნობ და არცა მქონია ჯერობით ამისთვის მოცალეობა. სამსახური, რომელიც დღეს მე მაქვს, სრულებით არ მაძლევს ჯერობით მოცლას. ... მაშინაც არის, თუ მოგვეცა დროება. ვეცდები, შინაურულად მოკლედ გავიცნო სამეგრელო და ვაცნობებ მკითხველებს მეგრელების ცხოვრებას და იმათს მდგომარეობას. ... მეგრელების ნიჭიერებაზედ ეჭვი არ არის, სადაც კი მეგრელი იგრძნობს, რომ ესა და ის საქმე ჩემთვის საჭიროაო, ის ადვილად ითვისებს ყოველს სასარგებლოს საქმესა. ნიჭიერებასთან ამათ არც მხნეობა და არც გაბედევა აკლიათ. მაგრამ ამაზედ შემდეგში ვილაპარაკებ, როდესაც უფრო გავიცნობ ამ ხალხსა“. (ა. ფურცელაძე, 2000:148) - წერდა ანტონ ფურცელაძე „დროების“ კორესპონდენციაში „ზუგდიდიდან, 19 მარამობისთვის“. მან 2 წელიწადში (1869 წლამდე) შესანიშნავად შეისწავლა სამეგრელოს და მის მცხოვრებთა ყოფა, ხასიათები და, სავარაუდოდ, ის ისტორიული დოკუმენტები, რაც ზუგდიდში მოიძია, ხოლო შემდგომ გამოიყენა კიდევ თავისი რომანისათვის „მაცი ხვიტია“, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობის“ 1871-1872 წლების ნომრებში და მაშინვე დაიმკვიდრა დიდი ინტერესი, თუ პოპულარობა მკითხველში.

ერთი შეხედვით ცხადია, რომ ა. ფურცელაძე აღწერს სამთავროებად და სამეფოებად დაქუცმაცებული საქართველოს ერთი ნაწილის, დასავლეთ საქართველოს, მცხოვრებთა ყოფას, თუმცა მისთვის არაა ასე თუ ისე ისტორიული ეპოქა, მხოლოდ ფონი სჭირდება.

XVII-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოში ცალკე გამოიყოფოდა აფხაზეთის, სვანეთის, სამეგრელოს, გურიის სამთავროები. მაგრამ თითოეული სამთავროს შიგნითაც მიმდინარეობდა

დაქუცმაცების პროცესი. „სამეფო-სამთავროებში ფეოდალური მმართველობის ჩამორჩენილი ფორმები უარესად დაბალი აღმოჩნდა. ფეოდალთა სამოხელეო გამგებლობაში მყოფი რაიონების მიწები უკვე დიდი ხანია საფეოდალო სახლების სამემკვიდრეო მფლობელობაში მოქცეულიყვნენ. სათავადო სახლები, ანუ „სათავადოები“ გარკვეული პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული უფლებებით აღიჭურვნენ. მეფე-მთავრებმაც, რომლებიც ქვეყნის დაშლის შემდეგ უკვე წვრილ-წვრილი სახელმწიფოებრივი ერთეულების მესვეურნი იყვნენ, აღიარეს საგვარეულო - ფეოდალური ოჯახების თავკაცთა - თავადთა საგამგეო უფლებები მათვე საფეოდალოებში“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV 1973:11-12).

ამ მოვლენას ანტონ ფურცელაძე ტექსტში ასე გადმოსცემს: „როდესაც სახელმწიფოს მოშლია ჩარხი მმართველობისა, ძნელია ყოფილა ამ ჩარხის მომართვა, თუ რომ ის მთლად საძირკვლიანად არ შეიცვალა და არ დაბადა ის წესი, რომელიც სრულებით სხვარიგად წარმართავს საქმეებს და მოსცემს სულ სხვა მომართულებასა.

ძველს საქართველოს სამეფოს დაემართა ისე, ერთხელ, როდისღაც მჭიდროდ შეკრებილი სამეფო, თვისის მმართველების უნიჭობის გამო, გაიყო ათას ნაწილად და, რამდენიც ხანი გადიოდა, იმდენაც ისეც მცირე ერი თანდათან ცალკეედებოდა ერთმანეთს, თანდათან უძლურდებოდა. იქამდის იჩინეს უძლურება საქართველოს მეფეთა, რომ თვითონ ძლიერს და დაუნდობელს კაცს, რომელსაც თავის თავის მეტი არა ახსოვდა რა და ფეხებზედ ეკიდა ქვეყნის სარგებლობა და იმის საცოდაობა, შეეძლო ადვილად შეედგინა თავისთვის პატარა სამეფო ანუ სამთავრო ისეც პაწაწინა საქართველოში და მეფენიც უძლურნი იყვნენ ამ ავაზაკებსა და ქვეყნის დამცემლებთან, ერთხელ როდესღაც ერისთავთაგანი, რომელნიც ინიშნებოდნენ ხალხისა, მამასახლისებისა და ბოლო დროს მეფეებისგან, იქნენ, უძლურებისა გამო ქვეყნის მმართველებისა, მემკვიდრეებად, გაუდგა მეფეთა და დააწესეს ცალკე სამთავროები, რომლებითაც ისინი არამც თუ არა ჰშველიდნენ თავის ნათესავ ერს და თავის მეფეებს, პირიქით არ უშლიდნენ მტრობას, არ ისვენებდნენ არც თითონ და არ ასვენებდნენ არც სხვა საქართველოს ხალხსა და იმის მეფეებს“ (ა. ფურცელაძე, 1958:63-64).

ეს პროცესი წარმოდგენილია ოდიშსა და სამურზაყანოს შორის წინააღმდეგობებით. ფურცელაძე უცნაური სიმარტივით აღწერს, როგორ ჩაიგდო ხელში ალიშბეი შერვაშიძემ სამურზაყანო: „თავისი სამურზაყანო იყო აფხაზთა მთავრისაგან წართმეული ნაწილი სამეგრელოსი და შეერთებული აფხაზეთთან. შემდეგ ეს ერგო წილად მურზაყან შერვაშიძეს და შეადგინა ცალკე სამთავრო. და ახლა ამ ერთი ბეწვა ნაფლეთს სამურზაყანოში წესდებოდა სამთავრო ნაბაკევისა და საბერიოსაგან“ (ა. ფურცელაძე, 1958:64).

მწერალი აქ განსაკუთრებულ მანერას მიმართავს: იგი ხან ასახელებს, ხანაც ალაგ-ალაგ, ძირითადად კი მხოლოდ მთავარს, მის მეუღლეს, მთავრის შვილს (პატონისკუას) ხმარობს. მთავარი კვანძი ნაწარმოების კონფლიქტისა ისახება კვაჯი შერვაშიძეს, სამეგრელოს მთავარსა და, მისი სიკვდილის შემდგომ, გურანდუხტა დედოფალსა და სადადიანოს ერთ-ერთ მემკვიდრეს, მანუჩარ დადიანს, მის მეუღლე კესარიას, შორის, რომელთა ჭიდილში ერთობა აფხაზეთი, სვანეთი და, რაც ყველაზე უცნაურია, ოსმალეთი, მოგვიანებით ბიზანტიაც.

ა. ფურცელაძე მხატვრული ოსტატობით აღწერს ჭანისწყალს, რუხისა და ჭაქვიჯის ციხეებს, ფიცხსა და შფოთიანს ენგურს. ამ ფონზე მოჩანან მთავრები (ალიშბეი, კვაჯი, გურანდუხტა), რომლებიც არ ერიდებიან საკუთარი თუ სხვისი სამთავროების გადაწვას, ქალ-ვაჟთა მოტაცებასა და ოსმალეთში გაყიდვას საკუთარი მიზნების მისაღწევად, ტექსტის ფონი არაა მხოლოდ ფონი, ესაა პერსონაჟთა მშობლიური კუთხის ის მონაკვეთები, სადაც ისინი მოქმედებენ, იბრძვიან, უყვართ თუ სძულთ ერთმანეთი. გურანდუხტას გადაცმა კესარიად, სამალავით გასვლა და თავისი სტრატეგიული გეგმის განხორციელება, თვით მისი სიკვდილიც, წარმატებისა და ზეაღსვლის შემდგომ მოულოდნელი და დამაინტრიგებელია.

საქართველოს ამ კუთხეების, როგორც გმირთა სამოქმედო ასპარეზის, წარმოჩენის შემდგომ, ა. ფურცელაძე გურანდუხტას, შერჩეული ულამაზესი ქალ-ვაჟებით და მაცის შეყვარებული ეკა ჩილჩავათი, დამხმარე ძალის საძიებლად ოსმალეთს, სულთანის სამეფო კარზე გაამგზავრებს.

მივუბრუნდეთ „მაცი ხვითაში“ აღწერილი ეპოქის დათარიღების საკითხს, რამდენადაც, თუ XVI-XVII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს (სამეგრელოს სამურზაყანოს) გეოგრაფიული გარემოს განსაზღვრა მეტ-ნაკლებად აღნიშნულ დროს უახლოვდება, აუცილებელია ოსმალეთის (თურქეთის) სულთანის, ვეზირის, თუ, ზოგადად, ოტომანთა იმპერიის დროითი დაზუსტება, მით უმეტეს, რომ ავტორი არც სულთანს, ასახელებს, არც დიდ ვეზირს. თუკი კვლავ ანტონ ფურცელაძის ტექსტს მივმართავთ, გურანდუხტას მხარდამჭერი სულთნის სიკვდილის შემდეგ თვით იმპერიაში შეიცვალა

მდგომარეობა: „გურანდუხტას სიკვდილი მოვიდა სტამბოლს. ამ ხანებში მოკვდა ჯავრისაგან მისი მწყალობელი სულთანიც, რომელიც ამჟამად ეომებოდა რომელსამე ევროპის ხელმწიფებსა და ნიადაგ მოსდიოდა თავისი ჯარების დამარცხებისა და ნახევარ საოსმალოს მტრისაგან დაჭერის ამბავი. აქამდე დაუმარცხებელი და მტერთათვის შესაზარავი მფლობელი შეურყეველის ოტომანის ბრწყინვალეს პორტისა ვერ ინელებდა ამ თავის დამარცხებას. ის გზავნიდა ახალ-ახალ ჯარებს, ახალ-ახალ სარდლებს, მაგრამ ყველა ამო იყო: ჯარისკაცები იყვნენ ბრყენი და მოუხეშავნი, მაშინას მსგავსად გამოწყობილნი და გონებაც მაშინად ქცეოდათ: სარდლები იყვნენ გონებაგაუხსნელნი, დაჩვეულნი განცხრომით ყოფნას და დაიმედებულნი მხოლოდ თავის გარეგანს მუშურულს სანახაობაზე, - ისინი იყვნენ დახელოვნებულნი მხოლოდ ხაზინისა, ჯარებისა და თავისავე ხალხის ცარცვაში, რომელსაც იმათ სულთანი არასდროს არ უშლიდა და თვითონაც ხელს უმართავდა. რადგან ისიც თავის მოხელეებით უყურებდა ხალხს, როგორც პირუტყვთ, რომელთაც მხოლოდ უნდა ემუშავნათ თავისი პატრონებისათვის. ამის გამო ამ ომებში, სარდლები მხოლოდ ცდილობდნენ, რომ თვითონ გამდიდრებულიყვნენ და სალდათებმა კი, შიმშილი და სიტყვისაგან შეწუხებულთ, არ იცოდნენ რაზედ უნდა გამოედოთ თავი და შეკვდომოდნენ მტერსა. პირველ შეხვედრაზე არა ჯარები უფრო გამორბოდნენ, არა სარდლები. სარდლებს ენახებოდათ იმოდენა ქონების დატოვება და უნდოდათ კიდევ ეცოცხლათ, რომ დამტკბარიყვნენ თავისის მრავალთა საცხოვრებლითა; ჯარისკაცები ინახავდნენ თავს თავისის უპატრონოდ და უსაზრდოვოდ დატოვებულის ცოლ-შვილს საპატრონოდ. ამ ამბავმა სულთანი თანდათან შეაშფოთა და იმან ირჩია, რომ არ მოსწრებოდა თავის საშინელს დამტრობას, გადაუწყვიტა თვითვე თავის თავს სიკვდილი“ (ა. ფურცელაძე, 1958:183-184).

რომელ სულთანზე აქ საუბარი? ჩვენი ვარაუდით, ეს არ უნდა იყოს სულეიმან კანუნი (1520-1566 წ.წ.) აქ თუ გავითვალისწინებთ, რომ მანუჩარ I დადიანი ებრძვის გურანდუხტს, სამეგრელოს ტახტის დასაუფლებლად, მანუჩარ I დადიანი კი მოღვაწეობდა 1590-1611 წ.წ., ე.ი. რომანში განვითარებული პერიოდი XVI საუკუნის დასასრულისა და XVII საუკუნის დასაწყისისა უნდა იყოს. ხოლო სულთანი, რომელმაც პატივით მიიღო გურანდუხტა, სულეიმანის შემდგომი სულთანი. რომანის ტექსტში წარმოდგენილია სულთნისა და ვეზირის ურთიერთობანი გურანდუხტთან, ეკას მირთმევა საჩუქრად სულთანისათვის, მისი ჰარემში მოთავსება და იქიდან გაქცევა. მაცის უშედეგო მცდელობა, ამერეს სერალის კედელზე ეკას გამოსაყვანად, ეკას (მამაკაცურად გადაცმულის), გულწასულ მდგომარეობაში პოვნა შავი ზღვის ნაპირზე ფრანგი ვაჭრის მიერ და საფრანგეთში წაყვანა.

სტამბოლი ა. ფურცელაძეს არ აუწერია, იგი მხოლოდ ზღვის სანაპიროს წარმოადგენს ტექსტში, ისიც ზოგადად; „იმის შორიახლოს (მაცის შორიახლოს - თ.გ.) ირეოდნენ ათასობით ხომალდები, ნავები, ფელუკები და სხვადასხვანაირი ზღვაში სასიარულო კაზმულები. ხალხი ჭიანჭველის გორასავით მიდიოდა და მოდიოდა ამ ადგილებისაკენ. ყველა მოძრაობდა, ყველას ეჩქარებოდა ცხოვრებას გზას და იჩენდეს სიცოცხლეს“ (ა. ფურცელაძე, 1958:169).

ა. ფურცელაძე თავის გმირს, ეკას, კეთილი ფრანგების წყალობით, საფრანგეთში მოახვედრებს, კერძოდ მარსელში, სადაც ჩილჩავას ასული გარკვეულ პერიოდს გაატარებს. მარსელი ავტორს აღწერილი არ აქვს, თუმცა აღნიშნავს, რომ ზნეობრივი კოდექსით ფრანგები განსხვავდებიან ქართველებისაგან.

„ეკა ჩავარდა თავის უნებურად ამ თავისუფალს ხალხში, სადაც ვერა ხედავდა კაცი ქალ-ვაჟში გარჩევას, სადაც სულ სხვა რიგი ცხოვრება იყო, ვიდრე იმათ ოდიში, მაგრამ ცხოვრება უფრო ტკბილი, ხალისიანი, შემრგო და დამშვიდებული“ (ა. ფურცელაძე, 1958:208). ეს კარგად მოჩანს ფრანგი ადვოკატის სიტყვაში მაცის სასამართლოზე.

არსებობს კიდევ ერთი საკითხი, რომელიც ავტორმა წარმოადგინა „მაცი ხვითაში“ და, ჩვენი აზრით, არ იყო მასზე გამახვილებული ყურადღება ლიტერატურათმცოდნეობაში, გარდა მკვლევარ მიხეილ ზანდუკელისა, რომელმაც თავის გამოკვლევაში ანტონ ფურცელაძის შემოქმედებაზე სწორედ ადვოკატის სიტყვაზე გააკეთა ძირითადი აქცენტი: მკვლევარი აღნიშნავს: „ფრანგი ვეჭილი თავის გრძელ (და უნდა ითქვას გაჭიანურებულ, მოსაწყენ) სიტყვაში, აკრიტიკებს რა არსებულ წყობილებას, ცდილობს გამოსავალი მისცეს კანონმდებლობის წარმომადგენელთ“ (მ. ზანდუკელი, ტ. III, 1978:304). ამას მკვლევარი ავტორის მიერ საკუთარი მრწამსის მკითხველთა წინაშე გამოტანის სურვილით ხსნის. ამაში ჩვენც ვეთანხმებით მკვლევარს, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ფრანგი ვეჭილი ამ სიტყვას ბიზანტიელი კანონმდებლების წინაშე წარმოთქვამს, იმათ წინაშე, ვინც დაიპყრეს ოდიში. ბიზანტიის პოლიტიკა სამეგრელოს გადაგვარებისაკენაა მიმართული. ტექსტში ავტორი თითქოს რუსეთის იმპერიის პოლიტიკის ჩვენებას იძლევა შეფარვით: „ამანაც (ბიზანტიის სარდალმა - თ.გ.) დააწესა სასწავლებლები, სადაც გარდა ღვთისმეტყველებისა და თრინჯულისა და ასურულის ენისა არს ასწავლიდა. ამ

სასწავლებლებიდან გამოდიოდნენ თავხედი სწავლულები, რომელთაც თავის ზევით კაცი არ გააჩნდათ და თავის ცხვირს იქით არას ჰხედავდნენ, აგრეთვე შეეტყობთ ბიზანტიელთა, რომ ევროპაში სხვა რიგი სამართალია და ამათაც დააწერეს მათგარი სამართალი. ერთის სიტყვით, გარედან ის ჰგავდა განათლებულს სახელმწიფოს, შიგნიდან იყო იგი მოშლილი ჩარხი, იგი თვითნება ბრძანებელი, რომლისთვისაც გარეშე თავის სურვილისა, არ არსებობდა არავითარი ნება, არავითარი სიმართლე... დიდი სურვილი ჰქონდა მმართველობას, რომ სამეგრელოში ყოველი საქმის წარმოება ყოფილიყო ბიზანტიელთა ენაზე, მეგრელებმა ყველამ არ იცოდა ბიზანტიური, რომ შესძლებოდათ გასამართლება ამ ენაზე, რასაკვირველია, მოსამართლენი, რომელნიც იყვნენ მეგრელებისათვის ბიზანტიელთაგან დაწესებულნი, რომელთაც არ იცოდნენ მეგრელთა ჩვეულება, არც იმათი საზოგადოებრივი ცხოვრება, გადმონაცემი ადათები; არ იცოდნენ მათი ჭკულისა და აზრის მდგომარეობა, იმათი ისტორიული ცხოვრება და აღზრდა... ისინი სდევნიდნენ და დასცინოდნენ ყოველს ამათს ცხოვრებას, ყოველს ამათს მოქმედებას... შემოიტანეს ბიზანტიური ენა ყველა საქმის წარმოებასა და ყველა სამართველოსა და სასამართლოს საქმეებში; აღკრძალეს ქართული ენა სასწავლებლებში, სდევნიდნენ თვით იმათაც, ვინც ამათთან ილაპარაკებდა ქართულს..." (ა. ფურცელაძე, 1958:195-197).

თუმცა ყოველი დამპყრობელის ქმედება დამონებულ ქვეყანაში ამგვარ სტანდარტებს ექვემდებარებოდა, ვფიქრობთ, აქ ავტორმა გასაქანი მისცა მისდრონდელ საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური მდგომარეობის ასახვას რუსეთის იმპერიის უღელქვეშ.

ამკარა „მაცი ხვითა“ ერთგვარად არღვევს ისტორიული რომანის კანონებს, რისი მაგალითიც სწორედ იმ გეოგრაფიული გარემოს ასახვა ტექსტში, რომლის ფონზეც იშლება პერსონაჟთა ქმედებანი.

ლიტერატურა:

- ა. ფურცელაძე, 1958: ფურცელაძე ა., „მაცი ხვითა“, „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი, 1958;
- მ. ზანდუკელი, III, 1978: ზანდუკელი მ., თხზულებანი, ტ. III, თსუ, თბილისი, 1978;
- საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, 1973: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973;
- ა. ფურცელაძე, 2000: ფურცელაძე ა., „პუბლიცისტური წერილები“, თბილისი, 2000.

Tamar Gogoladze
Gori State Teaching University
THE CHARACTERS OF "MATSI KHVITIA" BY A. PURTSELADZE
GEOGRAPHICAL ENVIRONMENT
(Georgia, Turkey, France)
ABSTRACT

Georgian historical novel, "Matsi Khvitia" by A. Purtseladze, created in 1869-1871, dates back to the 60s of XIX century (G. Rcheulishvili), is fairly popular among the works of this genre. The novel reflects the rivalry and struggle within the Western Georgia of the XVII-XVIII centuries, namely Samegrelo. It is historically and socially evolved on the background of a different relationship between lower and higher status. In this historic process, the relations of the Principality with neighbors the author had used as an area of actions taken by its characters. These are Turkey, France.

Although the story of one of the - Eka and Matsi, is developing in Turkey (Eka's locking in Istanbul, in Sultan's harem, and Matsi's attempt to release her), the author avoids specifying and defining the name of Sultan and his veil, which tells the story of a more fairy-tale, And the attention is drawn Gurandukht's political attempts and Eka's feelings.

It is also the story of Eka's arrival in France, namely to the owner of a trading vessel of Marseille, to Madame Josephson, her life in Marseille.

The characters' acting area, typical to that epoch was considered by the author as important but not as the main part of the novel. Thus, the description has a fabulous adventurous type and adds more romance to the novel "Matsi Khvitia". From this point we may consider the novel as historic, social and adventurous novel. The acting area of the main characters of the novel, Turkey and France, strengthens the mentioned point.

THE RUSSIAN HOSPITAL SHIP “PORTUGAL”, WHICH WAS SUNK IN THE BLACK SEA DURING THE WORLD WAR I.

Abstract

The purpose of this study is to analyse the hospital ship Portugal which was sunk during the World War I, the period beginning with the bombardment of Black sea coast, Russian occupation of Rize and attempt to occupy Trabzon. On the Black sea coastal area, during the Turkish and Russian armies' conflicts, the Red Cross ship named Portugal, carrying and curing the wounded soldiers, was sunk off Rize by a German submarine. That incident rose debates between Russia, Turkey, Germany and Bulgaria. For Russian Government that was a deliberate act performed by Germans. According to the other side of the incident, the hospital ship was carrying troops and supplies from Batumi to the front. They also claim that there was not enough sign and lighting showing that it was a hospital ship. In this study, this case will be analysed through the circumstances existing before and after the incident.

Key Words: Blacksea, Portugal, Rize, Red Cross, Ship, Submarine

Introduction

The Black Sea Raid was an Ottoman naval sortie targeting Russian ports such as Odessa, Sebastopol, Feodosia, Yalta, Novorossiysk in the Black Sea on 29 October 1914, and supported by Germany. The raid led Ottomans to draw into the First World War. As a reaction to the attack, the Russian Black Sea Fleet bombarded Black Sea coastal line. By advancing from east, The Russian forces captured Arhavi, Ardeshen and on 7 March 1916 Rize in Eastern Black Sea. With the capture of Trabzon on 18 April 1916, Russian army ruled the region until the 24 February 1918. At the beginning of the operations, while Russian troops were advancing towards Trabzon from Arhavi, violent clashes broke out along the coast. Hospital ships called *Portugal*, *Equator* and *Pierre le Grande* was commissioned by the Russian authorities in order to transport dead and wounded soldiers. In this study, one of the hospital ships named *Portugal*, which was sunk by German submarine between Rize and Trabzon in 1916 will be analyzed.

I. The Hospital Ship *Portugal* and Her History

On March 30, 1916 in the Black Sea, the hospital ship called *Portugal* was attacked and sunk off Rize by the German submarine.¹ *Portugal* was built in Marseilles in 1886 and working as a goods and passengers ferry in the famous French company called Messageries Maritimes Company. The ship made her maiden voyages to America and Far East.² Recently, her passenger and good service was between Marseilles, Iskenderun, Istanbul and Odessa in the Mediterranean and Black Sea.³

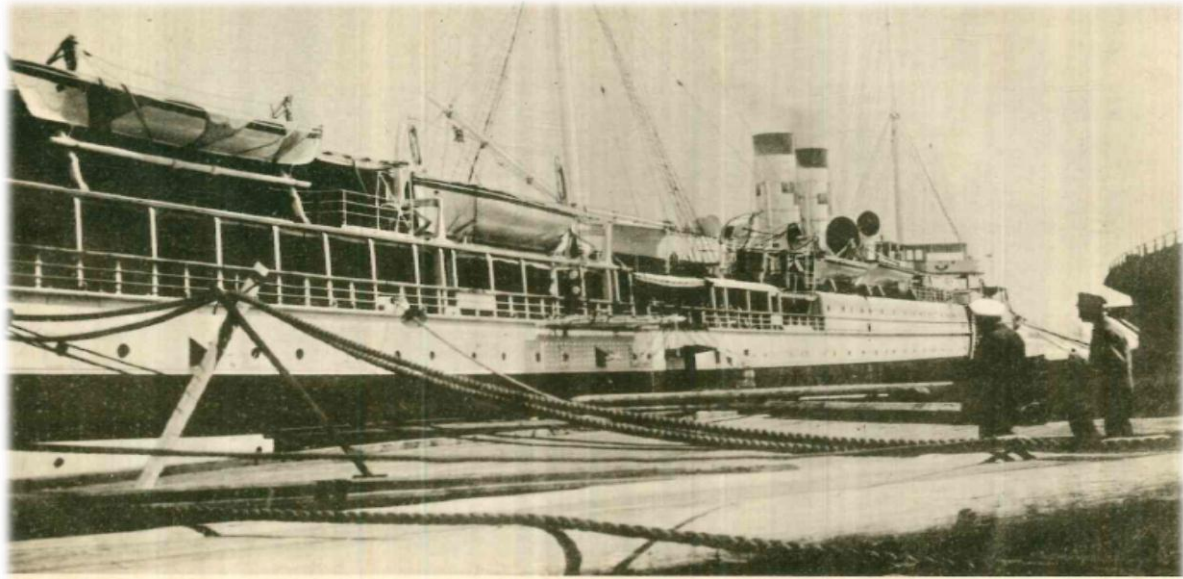
---

¹ BOA, HR.SYS, 2419/33, 08 April 1916.

² *Novoe Vremya*, 01 April (19 March) 1916.

³ *Niva, İllustrirovanny Jurnal Literaturi i Sovremennoy Jizni*, No: 14, Petrograd 1916, p. 256.

Госпитальное судно „ПОРТУГАЛЬ“ въ Одессѣ.
Le „PORTUGAL“ vaisseau-hôpital à Odessa. The hospital ship „PORTUGAL“ at Odessa.

The Hospital Ship *Portugal* at Odessa

The *Portugal* with goods and passengers from Marseilles arrived at the port of Odessa, where she remained as a consequence of the closing of the Dardanelles. Also, she was damaged during the Odessa bombardment by Turkish fleet. The *Portugal* was struck five times by the enemy's shells which killed two men on board, set the vessel on fire, and caused considerable damage. After being taken to Nikolaev, the *Portugal* was requisitioned by the French Government, and placed at the disposal of the Russian Naval Authorities. During the war, because of the need, the ship was transformed into the hospital-ship and given to the service of Russian Red Cross.¹

The tonnage of the ship was 9.805 tons, breadth of 460 and 46 feet respectively; the interior of the steamer contained large saloons, with plenty of light, a room for surgical operations, furnished with all necessary technical accessories, rooms for dressing wounds, an apothecary's dispensary, laboratory, disinfecting chamber, camp-church, stores rooms, and so forth. For the medical service in the ship, there were 3 doctors, 26 nurses and medical personnel. The ship had the capacity to give 800 people health service.² The ship had the right to enjoy privileges granted by international law about hospital-ships.³ The ship had 141 Russian and French crew and total capacity to carry 1,000 people. Having serviced to take up wounded soldiers along the sea shore Ardeshen, Rize Port, Fakhtia, Tiribon and Of, the ship could have the chance to make only 5 voyages, beginning on 27 February, 1916.⁴

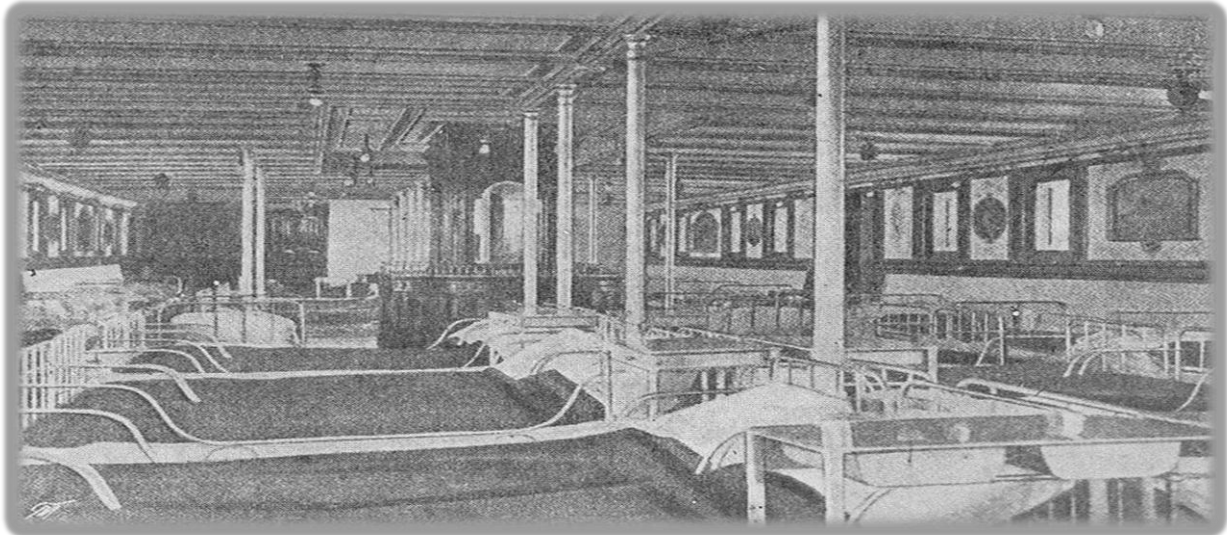
¹ Nikolay Mihailoviç Minasyan, *Mejdnarodnie Prestupleniya Tretego Reyha*, Saratov 1977, p. 135.

² *Novoe Vremya*, 01 April (19 March) 1916.

³ *Niva, Illustrirovannyj Jurnal Literatury i Sovremennoj Jizni*, No: 14, Petrograd 1916, p. 256.

⁴ V.B. Simonehko, V.G. Abašin, A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, "Gibel, Miloserdnih Korabley, (K 100-Letiyo Tragedii na Çernom More)", *Morskaya Meditsina*, Tom 2, No 2, 2016, pp. 81-84.

One of the wards in hospital ship *Portugal*

II. The Attack of German Submarine

On the morning of 30th March, *Portugal*, with the three boats behind her to carry the wounded from the shore, was on her way from Batum to Of, a district in Trabzon. After passing Rize, because of her increasing speed, water, heaved up by the rapid rotation of her screw, threatened to swamp the middle one of the three boats that were being trailed behind.¹ According to a source, the ship stopped engines in Fatih Burnu², in another opposite Cape Fidji* and the crew tried to pump the water out, which had swashed over into the aforesaid boat. At that time the distance from shore was 5 or 6 verst**.³ There were no wounded on board except for the Red Cross officials and the ship's crew. Suddenly, the crew who saw the periscope of the submarine *U-33* and the ship captain alerted to be calm and no precautions were taken to avoid suspicion.⁴ The approaching submarine discharged a torpedo, which however missed its aim. Then shot out another torpedo, and struck the engine room of the *Portugal* amidships on the starboard side.⁵ According to dispatch, sent by the Red Cross Captain L.V. Golubev in the Caucasus Army to General Governor; the second torpedo, from the distance of 20-25 sajen (43-54 meters) hit, and end of the explosion, the ship divided into two.⁶ And ...there was a burst of deafening ears.⁷ The ship was completely sunk in to the bottom less than a minute and a half. The Russian torpedo boat *Smetliviy*, sailing to meet the *Portugal*, noticed the periscope of the submarine *U-33* and attacked. However, *U-33* could escape from the attack.⁸

¹ **Vişoçayşe Uçrejdennaya Çrezvıçaynaya Sledstvennaya Kommisiya**, Sankt Peterburg 1916, pp. 4-6.

² "The Blood-Maniacs", **The New York Times**, 05 April 1916.

* A region, close to Surmene in Trabzon; **The Black Sea Pilot: The Dardannelles, Sea of Marmara, Bosphorus, Black Sea, and Sea of Azov**, First Edition, Washington 1920, p. 300.

** 1 verst:1,0668 km.

³ Grigorov A.İ., **Kniga Pamyati: Çernomorski Flot v Velikoy Voyne 1914-1918 godov**, 2014, pp. 12-13.

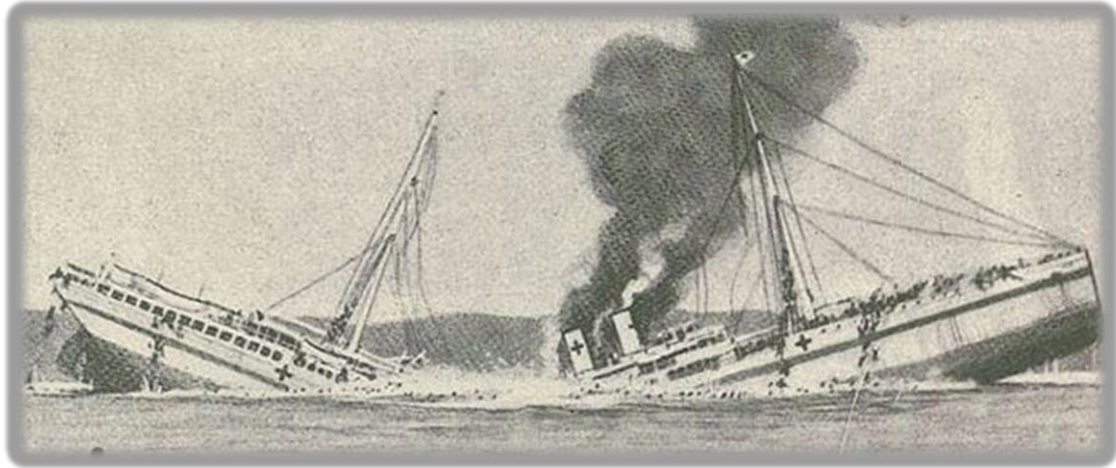
⁴ **The War on Hospital Ships: From the Narratives of Eye-witnesses**, London 1917, pp. 4-5; **Niva, İllustrirovanniy Jurnal Literaturı i Sovremennoy Jizni**, No: 14, Petrograd 1916, pp. 255; **Militärgeschichtliche Zeitschrift**, Volume 62, Oldenbourg 2003, pp. 463.

⁵ Gerhard Granier, "Pirat oder Kriegsmann? Die aktive Teilnahme von Handelsschiffen am Sheekrieg von 1914 bis 1918 und die Fälle der Kapitäne Fryatt und Blaikie", **Militaergeschichtliche Zeitschrift**, 62, Potsdam 2003, p. 462; V.B. Simonehko, V.G. Abaşın, A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, "Gibel, Miloserdnhı Korabley, (K 100-Letiye Tragedii na Çernom More)", **Morskaya Meditsina**, Tom 2, No 2, 2016, p. 84.

⁶ **Novoe Vremya**, 01 April (19 March) 1916.

⁷ **Vişoçayşe Uçrejdennaya Çrezvıçaynaya Sledstvennaya Kommisiya**, Sankt Peterburg 1916, pp. 5-7.

⁸ **Niva, İllustrirovanniy Jurnal Literaturı i Sovremennoy Jizni**, No: 14, Petrograd 1916, p. 255.

The sinking of the *Portugal*

III. Rescue Efforts

Within a few minutes, the Russian torpedo vessels *Jarkiy*, *Smetliv*¹ and the fishing vessels and boats around ran to help.² The rescue efforts were managed by Mihail Mihailovich Domerschikov, commander of the Russian military unit in Rize port. He was rewarded with gold weapons due to its timely intervention.³ According to the statements of Tihmenev, commander of *Portugal*, 158 of 273 people were rescued and placed in the infirmary of the Red Cross in Rize. The Red Cross deputy, Count Groholski, continued his exploratory activities in the hope of finding other survivors. Among the survivors were seriously injured.⁴ In different sources are given numbers, ranging from 85 to 115 for the people who lost their lives.⁵ This number is 115 in Ottoman archival sources.⁶

Upon the order of the Russian Emperor, according to the report of the commission established to investigate the case under the chairmanship of Senator Aleksis Krivtsov, 85 people lost their lives. According to a list drawn up by the authorized Chief Delegate of the Russian Red Cross Society to the Army of the Caucasus, the following people listed below were lost in the sinking of the *Portugal* on the 30th of March 1916; 1. Count Leonide Tatishchev, delegate from the Russian Red Cross Society. 2. Captain Herman Bautz, assistant. 3. Paul Levitsky, manager. 4. Alexander Ratvinsky, pharmaceutical chemist. 5. Niemchenko, assistant engineer. 6. Baroness Anna Mayendorf, senior sister of mercy. 7. Baroness A. Valentine Arpshofen, sister of mercy. 8. Xenia Likhtanskaya, sister of mercy. 9. Tatiana Alexandrova, sister of mercy. 10. Ekaterina Vasiliu, sister of mercy. 11. Sophia Ovchinnikova, sister of mercy. 12. Elena Voronova, sister of mercy. 13. Anna Minaeva, sister of mercy. 14. Elena Selaeva, sister of mercy. 15. Henrietta Medrikhovskaya, sister of mercy. 16. Emilia Yushtchuk, sister of mercy. 17. Nina Obolsina, sister of mercy. 18. Alexandra Tikhmeneva, manageress of linen stores. 19. Ekaterina Krushevskaya, nurse. 20. Alexis Pankrishev, surgeon. 21. Princess Anna Andronnikova, sister of mercy. 22. Eugenie Fleginskaya, sister of mercy. 23. Ekaterina Tuinyakova, sister of mercy. 24. Elena Azerskaya, sister of mercy. 25. Felix Nevinsky, sanitary assistant. 26. Kuzma Dotza, sanitary assistant. 27. Grigory Krovoi, sanitary assistant. 28. Fedor Stepenenko, sanitary assistant. 29. Alexis Skulsky, sanitary assistant. 30. Vasili Gukhnov, sanitary assistant. 31. Konon Pilenko, sanitary assistant. 32. Zinovi (Matvyei) Letviov, sanitary assistant. 33. Peter Kinyeson, sanitary assistant. 34. Peter Klassen, sanitary assistant. 35. Porfeni Topor, sanitary assistant. 36. Zakhari Ambrosimo, sanitary assistant. 37. Yakov Ilyunkin, sanitary assistant. 38. Policarp Burdugov, sanitary assistant. 39. Yefim Tkachenko, sanitary assistant. 40. Grigori Kusli, sanitary assistant. 41. Lukiani Smoyeli, sanitary assistant. 42. Yefrim Kanishevsky, sanitary assistant. 43. Anani Zabolotni, sanitary assistant. 44. Paul Chertok, sanitary assistant. 45. Irina (surname not ascertained), chambermaid from the *Russian Steamship and Trading*

¹ V.B. Simonehko, V.G. Abaşın, A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, “Gibel, Miloserdnih Korably, (K 100-Letiye Tragedii na Ćernom More)”, **Morskaya Meditsina**, Tom 2, No 2, 2016, p. 84.

² **Niva, İllustrirovanny Jurnal Literaturı i Sovremenny Jizni**, No: 14, Petrograd 1916, p. 256.

³ V.B. Simonehko, V.G. Abaşın, A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, “Gibel, Miloserdnih Korably, (K 100-Letiye Tragedii na Ćernom More)”, **Morskaya Meditsina**, Tom 2, No 2, 2016, p. 84.

⁴ **Novoe Vremya**, 01 April (19 March) 1916.

⁵ **The War on Hospital Ships: From the Narratives of Eye-witnesses**, London 1917, pp. 4-5; Derleyen Grigorov A.İ., **Kniga Pamyati: Ćernomorski Flot v Velikoy Voyne 1914-1918 godov**, 2014, pp. 12-13; “Portugal Sinking Fans Russians Anger”, **The New York Times**, 04 April 1916; “Engines Stopped us U-Boat Came Up”, **The New York Times**, 04 April 1916.

⁶ **BOA**, HR.SYS. 2419/33, 08 April 1916.

Company. In addition to the above, 21 men of the Russian crew perished, and 19 of the French crew, altogether 85 persons.¹

Among the survivors, there were the wife of Count Tatischev, nurse and poet E.V. Mineyeva, the ship commander Tihmenev, 53 crew members and 57 caregivers.² With the help of the torpedo ship *Smetliviy*, 11 of the 26 nurses were rescued. The name of the nurses, Glafira Tatişeva, Svişeva, Yanuslaviet, Samoylova, Poslavskaya, Bankovskaya, Şaturnova, Plohotnikova, Zenkeviç and Ekaterina Ovçinnikova. The other rescued people were the commander Tihmenev, French commander Duvan, chief engineer Saptovski, doctors Voevodin and Glinski, and priest Dobrovolski. 125 people from the Russian team and health officials and 13 people from the French team were rescued. 125 persons from the Russian crew and medical personnel and 13 people from the French team were rescued.³

Группа французскихъ офицеровъ и матросовъ, спасшихся съ госпитальнаго судна „ПОРТУГАЛЬ“.
 Groupe d'officiers et matelots français rescapés du vaisseau-hôpital le „PORTUGAL“.
 Group of French officers and sailors, saved from the hospital ship „PORTUGAL“.

A Group of French Sailors saved from the hospital ship *Portugal*

The Red Cross nurses on the *Portugal*

**The Red Cross Vice Count E.V. Tatischev's wife
 Poet E. Mineva.**

Georgian Princess Aneta Andronnikova Host Her Life

¹ *Vişoçayşe Uçrejdennaya Çrezviçaynaya Sledstvennaya Kommisiya*, Sankt Peterburg 1916, pp. 8-10.

² *Niva, İllustrirovannyi Jurnal Literaturı i Sovremennoy Jizni*, No: 14, Petrograd 1916, p. 256.

³ "Engines Stopped us U-Boat Came Up", *The New York Times*, 04 April 1916.

On 7 April 1916, a writing table from the sunken hospital ship was thrown on to the beach by the waves at the station of Kobuleti, near Batum. By an examination of various papers found in the drawers of the table, there was list of the sick and wounded officers and privates who were removed from the town of Rize to Batum on board the *Portugal* on March 22th, 1916 that this vessel served not only wounded Russians, but also wounded Turks, for whom there was a special and separate saloon.¹

IV. Discussions about the Attack

After the incidence, the Red Cross Society issued protests in all its branches in allies and neutral countries.² And Russia argued that the bombardment was the violation of the Hague Convention³, and issued a protest against Germany, Bulgaria and Ottoman states.⁴ However, the journal *Niva*, published in Saint Petersburg, declared that the Turks are not capable of such villainy; they have, at least, a certain nobility of character. The sinking of the "Portugal" was the work of Germans.⁵ Russian authorities also did not think that the attack was done by Turks. Although the war ships, *Goeben* and *Breslau*, officially belong to Turkish navy, there was no Turkish official aboard. Russian authorities were of opinion that the attack was done intentionally by the Germans.⁶ Moreover, according to Georgian writer R. Gabashvili, during the attack to the *Portugal*, there were also Georgian crew in submarine *U-33*.⁷ From this point of view, it is understood that Germans, with the help of Georgian crew, attacked the ship on which also there were many Georgian people. 05 April, the semi-official news agency, in Petrograd, gave out the following statement: "*The communication issued by Turkish General Headquarters under date of April 4 that a Russian transport with troops and war material was sunk near Batum, is false, as the only ship sunk was the hospital ship "Portuga", which had on board neither troops nor war material, but only Sisters of Charity, nurses and the necessary crew for handling the vessel.*"⁸

In an official statement issued by Petrograd, it is declared that neither Germany nor Turkey has made any announcement on this subject.⁹ The Red Cross Conference in Stockholm resulted in a rupture between the German and Russian Red Cross, owing to the refusal of Germany to express regret for the attack of the Russian hospital ship *Portugal*. Turkey admitted that a Turkish submarine had sunk the *Portugal* in the Black Sea. The vessel according to the report, was steering toward a landing place heavily laden and towing several loaded punts, in which there were numerous persons. The commander and other officers of the submarine, the statement added, "were justified in believing the ship was a transport which was on the way to land troops and supplies."¹⁰ By command of the Emperor Nicolas II, Senator Alexis Krivtsov was appointed as President of *Extraordinary Commission of Inquiry*. That commission prepared a report based on eyewitnesses asserting that the *Portugal* was an official hospital ship carrying only medical equipment.¹¹

In response to this report, the Turkish Government prepared a report indicating that the ship was already seen at night. All the lights of the *Portugal* were off except for a weak light on the top of his podium. The ship had not been illuminated well neither according to the instructions of the sea routes nor as stated in the Hague Convention. Also being a military base, the Turkish side was suspicious of the ship because many of the ships from Batum carried arms and troops to the front. Because of these reasons, the violent explosion occurred within the ship was due to large quantities of explosives stored. Despite all these suspicions and negligence, Turkey declared sincere regrets for the Red Cross staff, which lost their lives on board.¹²

After this incidence German Government promised to be careful about hospital ships, but on June 25, 1916, another Russian hospital ship *Vpered*, on the way to Trabzon, was attacked by the German submarine *U-38*. The ship sunk 32 miles away from Batumi, about 2.5 miles off the coast (about 4 km) across the mouth of Hopa River. There were 67 people on the ship, 60 of these could be rescued. The Germans again claimed that *Vpered* also had no any sign

---

¹ **Vişoçayşe Uçrejdennaya Çrezviçaynaya Sledstvennaya Kommisiya**, Sankt Peterburg 1916, pp. 8-10; V.B. Simonehko, V.G. Abaşın, A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, "Gibel, Miloserdnh Korablye, (K 100-Letiyu Tragedii na Çernom More)", **Morskaya Meditsina**, Tom 2, No 2, 2016, pp. 81-84.

² **Niva**, **İllustrirovanny Jurnal Literaturı i Sovremennoy Jizni**, No: 14, Petrograd 1916, p. 256.

³ **BOA**, HR.SYS. 2419/33, 08 April 1916.

⁴ **Novoe Vremya**, 01 April (19 March) 1916.

⁵ **Niva**, **İllustrirovanny Jurnal Literaturı i Sovremennoy Jizni**, No: 14, Petrograd 1916, p. 256.

⁶ "By Perceval Gibbon", **The New York Times**, 04 April 1916.

⁷ R. Gabashvili, **Rats Makhsavı, Tsignşı Dabruneba**, Tbilisi 1992, pp. 170-172.

⁸ "Portugal Case Angers Czar", **The New York Times**, 06 April 1916.

⁹ "New U-Boats in Black Sea", **The New York Times**, 06 April 1916.

¹⁰ "Red Cross Breach Wider", **The New York Times**, 16 April 1916.

¹¹ **Vişoçayşe Uçrejdennaya Çrezviçaynaya Sledstvennaya Kommisiya**, Sankt Peterburg 1916.

¹² **BOA**, HR.SYS, 2429-2, 06 December 1916.

showing that it was a hospital ship.¹ Four ferryboats, four sailboats and two fishing boats were sunk by the German submarines *U-33* and *U-38* in 1916.² At the end of World War I, a total of 57 ships were sunk by *U-33*. The commander of *U-33* Ganser and the commander of *U-38*, attacking *Vpered*, Maks Valentayner, were declared war criminals.³

Conclusion

In 1916, Red Cross Hospital ship the *Portugal* was sunk by a torpedo from German submarine *U-33*. Russian Government stated that the incidence was barbarism and vengeance. However, German Government stated that the ship had no adequate lighting and sign to be seen hospital ship. Due to the route of the ship, it was thought that the ship was transporting the troops and supplies. Despite the Russian claims, after the second torpedo, a violent explosion occurred within the ship. For German and Turkish governments, it must have been due to large quantities of explosives stored in the ship. Moreover, Georgian writer R. Gabashvili stated that during the attack to the *Portugal*, there were also Georgian crew in submarine *U-33*. From this point of view, it is understood that Germans, with the help of Georgian crew, attacked the *Portugal*, on which also there were many Georgian people. Also, Russian Government and journals, from the beginning declared that the *Turks are not capable of such villainy; they have, at least, a certain nobility of character. The sinking of the "Portugal" was the work of Germans.*

BIBLIOGRAPHY

1. Archive Documents

Ministry of Ottoman Archives (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) (BOA)

BOA, HR.SYS,

2. Newspapers

- *Novoe Vremya*

- *The New York Times*

3. Books and Articles

- A.İ. Grigorov, **Kniga Pamyati: Çernomorski Flot v Velikoy Voyne 1914-1918 godov**, 2014.

- Gibson, R.H. Maurice Prendergast, **The German Submarine War 1914-1918**, Periscope Publishing Ltd 2002.

- Granier, Gerhard, "Pirat oder Kriegsmann? Die aktive Teilnahme von Handelsschiffen am Sheekrieg von 1904 bis 1918 und die Fälle der Kapitäne Fryatt und Blaikie", **Militärgeschichtliche Zeitschrift**, 62, Potsdam 2003.

- **Ilustração Portuguesa**, 2.ª série, no 564, 11 de Dezembro de 1916.

- **Niva, İllustrirovannyi Jurnal Literaturı i Sovremennoy Jizni**, No: 14, Petrograd 1916.

Minasyan, Nikolay Mihailoviç **Mejdunarodnie Prestupleniya Tretego Reyha**, Saratov 1977.

- **Militärgeschichtliche Zeitschrift**, Volume 62, Oldenbourg 2003.

- Simonehko, V.B., V.G., Abaşın A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, "Gibel, Miloserdnih Korably, (K 100-Letiye Tragedii na Çernom More)", **Morskaya Meditsina**, Tom 2, No 2, 2016.

- **The War on Hospital Ships: From the Narratives of Eye-witnesses**, London 1917.

- **Vişoçayşe Uçrejdenyaya Çrezviçaynaya Sledstvennaya Kommissiya**, Sankt Peterburg 1916.

---

¹ V.B. Simonehko, V.G. Abaşın, A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, "Gibel, Miloserdnih Korably, (K 100-Letiye Tragedii na Çernom More)", **Morskaya Meditsina**, Tom 2, No 2, 2016, pp. 86-87.

² R.H. Gibson, Maurice Prendergast, **The German Submarine War 1914-1918**, Periscope Publishing Ltd 2002, p. 127.

³ V.B. Simonehko, V.G. Abaşın, A.A. Sergoventev, A.S. Aleksandrov, "Gibel, Miloserdnih Korably, (K 100-Letiye Tragedii na Çernom More)", **Morskaya Meditsina**, Tom 2, No 2, 2016, pp. 86-87.

ქეთევან მარგიანი, მარინე კაკაჩია
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
მარინა ჯღარკავა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნები ქართველურში

მეტყველების ამსახველი ლექსიკა ქართველურში უაღრესად მრავალფეროვანია. სვანურში, მეგრულსა და ლაზურში ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნები საკმაოდ უხვადაა.

მეგრულში ლაპარაკის აღმნიშვნელი ძირითადი ზმნებია: **რაგადანს** “ლაპარაკობს, ამბობს”, **თქუნს** “იტყვის”, **იჩიებუ** “ლაპარაკობს, საუბრობს”, **უწინს** “ეტყვის”.

ყველაზე ხშირად მეტყველებაში გვხვდება ზმნები **რაგადანს** და **იჩიებუ**. **რაგადანს** ზმნას ენაცვლება **იტყუ** “იტყვის”, **თქუუ** “თქვა”, ხოლო სასხვისო ქცევის ფორმას **ურაგადუ(ნ)** - უწინს//უწოლენს “ეტყვის”, **უწუუ//უწოლუ//უწოლუ** “უთხრა” ზმნები. **რაგად** ძირისგან ვნებითის ფორმაც იწარმოება და პოტენცი-ალისიც; ვნებითი - **ირაგადუ(ნ)** “ითქმება”, რომელსაც გააჩნია წყვეტილისა და თურმეობითის ფორმები: **ირაგადუ** “ითქვა”, **რაგადებე(ლ/რე)(ნ)** // **რაგადელე(ნ)** “თქმულა”; პოტენციალისი - **ირაგადე(ნ)** “ითქმება” (ერთპირიანი) და **არაგადე(ნ)** (ორპირიანი). აღნიშნება კაუზატიური ფორმაც: **ორაგადაფუნს** “ალაპარაკებს”.... **რაგად** ძირზე პრევერბების დართვით ხშირად იცვლება სემანტიკური სახე (**აკარაგადანს** “ცუდ სიტყვებს მიადევნებს, ზურგს უკან ამბობს”, **გიორაგადანს** “დაალაპარაკებს, ნათქვამს ზედ დაამატებს”, **აკირაგადანა** “მოილაპარაკებენ”, **გილარაგადანს** “დადის და დალაპარაკობს”, **მირაგადუნა** “მოილაპარაკებენ” და ა.შ.).

1. ქუურჩქილი, ბაბაკოჩი **რაგადანს** “უსმინე, უფროსი კაცი ლაპარაკობს”; 2. ირდას თის **ურაგადუქ** “ყოველდღე მას ველაპარაკები”; 3. **აკირაგადელს** ჯიმალენქ “მოილაპარაკეს ძმებმა”; 4. **აკარაგადანს** უბადოს “ცუდს მიადევნებს უკან”; 5. უჩა ხენწიფე ვადგანებენსი **გიორაგადესგ** “შავი ხელმწიფე არ დაგანებებსო,—ზედ დაალაპარაკეს”; 6. მუს რე **გილარაგადანს?** “რასაა, რომ დალაპარაკობს?”; 7. მუმაქ **კინარაგადუუ** ათე კუბეცის “მამამ უკან მიალა პარაკა ამ ვაჭარს”; 8. ლეჯეფი ონჯუას **მირაგადუნა** “ღორები საღამოს მოილაპარაკებენ”; 9. ბოში, მუს რე **მირაგადუქ?** “ბიჭო, რასაა რომ მელაპარაკები?”; 10. ირფელი **ვერაგადე** “ყველაფერი არ ითქმის”; 11. **გორაგადეს** ართიანწკალა “გაისაუბრეს ერთმანეთში” (ქაჯაია II, 507-508).

რაგადანს ზმნას მომავლის ფორმა არ გააჩნია. ამ შემთხვევაში მას ენაცვლება **თქუნს** “იტყვის”, **უწინს** “ეტყვის” და **იტყუ(ნ)**. ეს უკანასკნელი მარტვილურ-ბანძურ მეტყველებაში გვხვდება და სწორედ ამიტომ აქვს შეტანილი თავის “მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში” ო. ქაჯაიას. **ვიტყუუქ//იტყუუქ** “ვიტყვი” ფორმების გამოყენება მეგრულის სხვა კილოკავებში საეჭვოა.

ერთ სემანტიკურ ველში შეიძლება გავაერთიანოთ შემდეგი ზმნები:

ბარდალანს “უთავბოლოდ, დაბნეული ლაპარაკობს”, **ბობოხანს** “ბუხბუხებს, ტრაბახობს”, **ბარდ-ღალანს** “როშავს, ლაყბობს”, **ბურდინუნს** “ბოდილობს, ბოდავს”, **ბურდდინუნს** “ბურდდუნებს”, **პურტყინუნს** “პურტყუნებს, პუტპუტებს”, **ბურტყინუნს** “დაბალი ხმით ლაპარაკობს, ბურტყუნებს”, **ბურხინუნს** “რიხით ლაპარაკობს”, **ბურდინუნს** “ბურდდუნებს, დუდდუნებს, ბოდავს”, **ბუყინუნს** “ბლუყუნებს”, **გილარაქვალანს** “ხმამაღლა უთავბოლოდ ლაპარაკობს”, **დადღალანს//დადღალანს** “ჯაჯღ-ღანებს”, **დვარდვალანს** “როშავს, ყველაფერს ამბობს, რაც ენაზე მოადგება”, **დირდინუნს** “დუდუნებს, დაბალ ხმაზე გაურკვევლად ლაპარაკობს”, **გედუდინუნს** “გაურკვევლად ლაპარაკობს”, **დღურდინუნს** “თავისთვის რაღაცას ბურტყუნებს”, **თირთინუნს** “დუდუნებს, ჩქარა გაურკვევლად ლაპარაკობს, ბუბუნებს”, **თირთხინუნს**, **თხირთხინუნს**, **თხვანთხვალანს**, **ტყვანტყვალანს**, **თხუმინუნს** “ცხვირში ლაპარაკობს, თხიპინებს”, **კავალანს** “ხმამაღლა ლაპარაკობს”, **კვაკვალანს**, **გეკვაკვალანს** “როშავს, მთელი დღე ლაპარაკობს, მიშაპრენტანს” “სისულელეს ამბობს”, **მიშარაგადანს** “ჩაალაპარაკებს”, **პანტალანს** “პრუტუნებს, სისულელეს ბოდავს”, **პაჭკვალანს** “ჩიფჩიპებს”, **პუტინუნს** “პუტუნებს, ჩუმად ლაპარაკობს, ჩურჩულებს”, **რანტალანს**, **რანგვალანს**, **რანგალანს** “უჭკუოდ, უშნოდ ლაპარაკობს, როტავს”, **ფურცინუნს**, **ფურსინუნს** “ენამოჩლექით ლაპარაკობს, ჩიფჩიფებს”, **ფურცქინუნს//ფუცქინუნს** “ჩურჩულებს”, **ქადაგენს**

“ქადაგებს, ბევრს ლაპარაკობს”, **ღაბაჩანს** “მხიარულად ხმამაღლა უთავბოლოდ ლაპარაკობს”, **ღანდაღანს** “უღონოდ, უძლურად ლაპარაკობს”, **ღარჩაღანს**, **ღვარჩაღანს** “სასიამოვნოდ ლაპარაკობს, ჟღერტულებს”, **ყვაყვალანს** “წვრილი ხმით ლაპარაკობს, წკაწკავებს, ყიყინებს”, **ყირყინუნს** “ყროყინა ლაპარაკი”, **ყვაბალანს** “როშავს”, **ჩვაგალანს**, **ჩქვაფალანს**, **ჯვაბალანს**, **ჯვატალანს** “უაზროდ, სულელურად ლაპარაკობს”, **წკვანტალანს** “წიკვინებს”, **წკვაპალანს//წკვაპალანს//წყვაპალანს** “უაზროდ ჩიფჩიფებს (უკბილოს ლაპარაკი)”, **წკუფინუნს** “წვრილ ხმაზე ლაპარაკობს, წივის”, **წკაპალანს** “წრიპინებს”, **წყირწყინუნს** “წიკვინებს”, **ჭკვარჭკვალანს** “ზავმვივით ლაპარაკობს”, **ჭყარჭყალანს**, **ჭყირჭყინუნს** “ჭიჭყინებს”, **ხაფალანს** “სასიამოვნოდ ლაპარაკობს”, **ხვასქალანს** “უაზროდ ლაპარაკობს”, **ხვაპალანს** “ბოხ ხმაზე სასიამოვნოდ საუბრობს”, **ხუფინუნს** “მხიარულად ლაპარაკობს”, **ჯარღალანს** “ხმაურით ლაპარაკობს”, **ჯაჯღალანს** “ჯაჯღანებს”...

უმეტესობა ამ ზმნებისა ხმაბამეითია. ისინი ხშირად გადატანითი მნიშვნელობით იხმარება და სარკაზმის, ირონიის, უკმაყოფილობის გამოსახატავად უფრო გამოიყენება მეტყველებაში. მაგალითად:

ლაპარაკის სხვადასხვა მანერის გადმოსაცემად მეგრულში ფრაზეოლოგიზმებიც ბევრი გვხვდება, ქართულის “**ენას ატლიკინებს**” ტიპისა: **ნინას უდარდალუნს** „ენას უდარდალებს, ყბედობს, მოსაბეზრებლად ლაპარაკობს“, **ნინას უდარდალუნს** „ბევრს ლაპარაკობს, ხმამაღლა მოსაბეზრებლად ლაპარაკობს“, **ნინას უდარდალუნს** „უადგილოდ, უთავბოლოდ ლაპარაკობს“, **ნინას უტარკალუნს** „ენას ატლიკინებს“, **ნინას ულაბამუნს** “ყბედობს”, **ნინას ურსხაპალუნს** “ჩქარა ლაპარაკობს” და სხვ.

მოყვანილი მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ უმეტესობა ამ ზმნებისა ან აქტივის ფორმისაა, რადგან სემანტიკურად სუბიექტის რეალურ მოქმედებას გადმოსცემენ. ისინი მოქმედებითი გვარისაა (რელატიური, ორპირიანი), ან საშუალო-მოქმედებითებია (აბსოლუტური), თუმცა ეს დაყოფაც ზოგჯერ პირობითია, რადგან ერთსა და იმავე ფორმას კონტექსტის მიხედვით ეცვლება პირიანობის გაგება. მაგ.: მუდგასიე **ბურდღინუნს**, ვეგმაგინუ, მუ ოკონი “რადაცას **ბურდღუნებს**, ვერ გავიგე, რა უნდა“ (ბურდღინუნ-ს თინა თის “ბურგღუნებს ის მას”); თუნთიშორო ბურდღინუნს “დათვივით **ბურდღუნებს**“ (ბურდღინუნს თინა “ბურდღუნებს ის”); მნიშვნელობის სხვაობას განაპირობებს სუბიექტის (წინადადებაში - ქვემდებარის) კატეგორია : ადამიანთა და არაადამიანთა. როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითიდან ჩანს, თუ სუბიექტი (ქვემდებარე) ადამიანთა კატეგორიისაა, ამ ზმნებს პირიანობის გაგება ემატება და პირიქით.

მეტყველების, ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნების სუბიექტი უდავოდ აქტიურია, მაგრამ აქტივისა და მედიუმის ფორმებს შორის შეგვხვდა პასივის ფორმებიც. ქართულში ასეთის გამჭვირვალე მაგალითებია ზმნები **ელაპარაკება** და **ეუბნება**.

იჩიებუ(ნ) ზმნა დეპონენსია **ი-უ** ყალიბისა (**ი-ჩიებ-უ**). იწარმოება **ე-უ** ყალიბის ფორმაც: **ე-ჩიებ-უ** “ელაპარაკება, უყვება”. **ი-ჩიებ-უ** და **ე-ჩიებ-უ** ფორმები პასივისაა, მაგრამ ორივე გარდამავალია, რადგან პირდაპირ ობიექტს შეიცავს: **იჩიებუ** ორპირიანი ზმნაა (**ი-ჩიებ-უ თინა თის** “ლაპარაკობს ის მას”, **იჩიუ** თიქ თინა “ილაპარაკა მან ის”, **უჩიუ** თის თინა “ულაპარაკია მას ის”....), **ეჩიებუ** სამპირიანია (**ე-ჩიებ-უ თინა თის თის** “ელაპარაკება ის მას მას”, **ეჩიუ** თიქ თის თინა “ელაპარაკა მან მას ის”, **უჩიუ** თის თინა თიმა “ულაპარაკია//უთქვამს მას ის მისთვის”....)

ი-უ ყალიბისა დეპონენსებია შემდეგი ზმნებიც:

ი-ბობოქ-უ-(ნ) “ხმამაღლა ლაპარაკობს, ბობოქრობს”, **ი-ბობოხ-უ-(ნ)** “ბუხბუხებს”, **ი-ბორჯღიკ-უ-(ნ)** “არეულად ლაპარაკობს”, **ი-ბუდინ-უ-(ნ)** “დუდუნებს, გაურკვეველად ლაპარაკობს” **ი-ბურჭულ-უ-(ნ)** “ლაყბობს”, **ი-ბურხინ-უ-(ნ)** “ბრუხუნებს”, **ი-დვარდვალ-უ-(ნ)** “როშავს” და სხვ.

ზოგი მათგანის პარალელურად გვხვდება აქტივის ფორმებიც: **ი-დურდინ-უ-(ნ)** //**დურდინუნს** “დუდუნებს”, **ი-დღუმინ-უ-(ნ)**//**დღუმინუნს** “დუდუნებს”, **ი-თირთინ-უ-(ნ)**//**თირთინუნს** “დუდუნებს, **ი-ფურხონ-უ-(ნ)** “ტრაბახობს, ფახიფუხობს”, **ი-ღაბაჩ-უ-(ნ)**//**ღაბაჩანს** , **ი-ღარღალ-უ-(ნ)** //**ღარღალანს** “უაზროდ ლაპარაკობს, ყბედობს”, **ი-ჩურჩინ-უ-(ნ)** [/ **ჩურჩინუნს**] “ჩურჩულებს”, **ი-ხვანჯგალ-უ-(ნ)** //**ხვანჯგალანს** “როტავს უაზროდ”, **ი-ხირთინ-უ-(ნ)** “ხმაურით ლაპარაკობს” [/**ხირთინუნს** “ხვრინავს”], **ი-ჭაფალ-უ//ჭაფალანს** “წვრილი ხმით სასიამოვნოდ ელაპარაკება ლაპარაკობს”...

ამ ზმნათა ნაწილს შეუძლია აწრმოოს აწმყოს წრისა და დრო-კილოთა IV ჯგუფის ან მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები.

ლაზურში ლაპარაკის, საუბრის სემანტიკის ზმნებია: **ზოპონ-ს** “ამბობს, იტყვის”, **თქვ-უ**, **ტკ-უ** “თქვა, იტყვის”, **ი-ლაკირდ-უ** “ილაპარაკა, ილაყბა”, **ლაჭ-ამ-ს** (თურქ.) “ლაპარაკობს, საუბრობს”, **პარამით-ამ-ს** (ბერძნ.) “ლაპარაკობს, მეტყველებს”, **ი-სინაფ-ამ-ს** “ლაპარაკობს, იმეტყველებს”, [ოკი(<ოკო-ი)-სინაფ-ამ-ან “მოილაპარაკებენ ერთმანეთში...”], **ღაჭ-ღალ-ამ-ს** “ლაპარაკობს, დარდალებს, ყაყანებს”, **ბარბალ-**

აფ-ს “ბუზუნებს, ხმამალა ლაპარაკობს”, ხაპარ-ამ-ს “ლაპარაკობს”, ბეჯდ-უმ-ს//ბეჯდამს “ჯიჯღინებს, ბუზუნებს, წყრება”, ელუ(>)ილუ(<ელა-უ)-ფურჩ-ოლ-ამ-ს “ჩაუწურჩულეს”, დულუ(<დოლა-უ)-ყუ{რ}-ამ-ს “ჩაჰყვირის”, უწვეუ „უთხრა“...

მეგრულსა და ლაზურში ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნების საერთო ძირებია: თქ//თქვ//ტქვ “თქვა”, წ//წვ და ღარღალ. ღარღალი ზოგადად “ლაპარაკია” ლაზურში, მეგრულში კი – “მოსაბეზრებელი ლაპარაკი”. რაც შეეხება რაგად ძირს, მეგრულში ლაპარაკის აღმნიშვნელი ყველაზე პროდუქტიული ფორმების საფუძველია, ლაზურში კი “რყევას, ზანზარს, ბანცალს, ნგრევას” აღნიშნავს. მაგ., ირფელი ირაგადენ მეგრულად ნიშნავს “ყველაფერი ითქმება-ს”, ლაზურად კი – “ყველაფერი ზანზარებს”; ღარღალ ლაზურში კანკალს ნიშნავს, მეგრულში კი მოსაბეზრებელ ლაპარაკს(ჩიქობავა 2009,264)

ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნები მეგრულში:

1. მუსით თქუანს მარგალია, ბრელი ვარე მართალია. „მეგრელი რასაც იტყვის, ბევრი მართალი არ არისო” (ხალხ. სიბრძნ. 1994: გვ. 100).
2. ნინას ქარაგადაფე-და, ირფელს თქუანსია. „ენას თუ თქმევინე, ყველაფერს იტყვისო”(ხალხ. სიბრძნ. 1994: გვ. 106).
3. ოხორს ფულუნდესია და სამუარხოს იჩიებუდესია. „სასახლეში მალავენ და სამოახლოში კი ლაპარაკობდნენო”(ხალხ. სიბრძნ. 1994: გვ.113).
4. სოდე დიდი ირაგადენი, თექი ჭიჭეთი ითქუენია. „სადაც დიდი ითქმება, იქ პატარას თქმაც შეიძლებაო”(ხალხ. სიბრძნ. 1994: გვ.123).
6. ტურა ტყაბარელქ მინორინაფილ კოს უწუა: იმენ ქოგიჯგუქია. „გატყავებულმა ტურამ ჩასიძებულ კაცს უთხრაო: მაინც გჯობივარო”(ხალხ. სიბრძნ. 1994: გვ.129).
7. სკაქ ოკო ტუტინას, ოსურქ ოკო რაგადუას. „ფუტკარმა უნდა იტუტინოს, ქალმა უნდა ილაპარაკოს”(ხალხ. სიბრძნ. 1994: გვ.123).
8. ნინას ვუტერკუანქ. „ენას ვატლიკინებ”(ყიფშიძე, 1994: გვ. 532)
9. თი ოსურქ ნინა უპარკალუუ, უპარკალუუ დო ვადომურდუ დღას. (ყიფშიძე, 1994: 501) „იმ ქალმა ენა უტლიკინა, უტლიკინა და საერთოდ არ დაიღალა“.
10. მუს გებუყინუნს ღორონთგიე, მუ ოკო? (ქაჯაია I, 273) „რას ბლუკუნებს, ღმერთმანი, რა უნდა?“.

ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნები ლაზურში:

1. ამან ოხორის ურუმჩე იპარამითამან (ასათიანი 2012, 18) “მაგრამ შინ ბერძნულად ლაპარაკობენ”.
2. მიწვი დო იშოთე ვიხაპარათ “მითხარი და ისე ვილაპარაკოთ” (მარ. 81).
3. მედგითეს, დაჭკინდუმ-კულ თქვეს: “ოჭ” (ასათიანი 2012, 18) “გაჩერდნენ, რომ დაიღალნენ, თქვეს “ოჭ”“.
4. იღარღალენ. თხორის ბუღარღალ ბერეფეს დულდამ ოხენუმენი (ასათიანი 2012, 24) “ითქმის. შინ ველაპარაკები ბავშვებს საქმის გაკეთებისთვის”.
5. ჩქუ აწურდე ბუწუმერთ, ათინურეფე ბზუჯი (ჩიქობავა 1936, 70) “ჩვენ “აწულეს” ვეძახით, ათინელები “ბზუჯი-ს”.
6. ემუს ბურბალი უწუმელან (ჩიქობავა, ჭან. ტექსტ., 149) “იმას ბურბალს ეუბნებიან”.
7. მა ბზოპონ, სი ზოპონ, ჰემუქ ზოპონს, ჰამუქ ზოპონს (ასათიანი 2012, 26) “მე ვამბობ, შენ ამბობ, ის ამბობს, ეს ამბობს”.
8. ხოფას ზოპონა ღორონთი...(ასათიანი 2012, 27) “ხოფაში ამბობენ “ღორონთი“-ს...”
9. ჰექ ქოდოხედეს დო ისინაფამან (ასათიანი, 445) „იქ დასხდნენ და ლაპარაკობენ”.
10. ჰადა სი ქომექჩამ, ამმა მცუდი დიდო ისინაფამს (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 10) “ამას შენ მოგცემ, მაგრამ ბევრ ტყუილს ლაპარაკობს”.
11. უკულე მაკრიალურეფექ დუჯოხეს ქი, – ჰამ თილქი, დერეს ნა მიკახთუ, კუდელი დიშუფუ-ი დოქსე ვარ? სარფულეფექ თქვეს ქი, – კუდელი ვა აშუფუ, ხომბულა ტუ-მა (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 15) “მერე მაკრიალელებმა დაუძახეს, რომ, – ამ მელას, მდინარეზე რომელიც გადავიდა, კუდი დაუსველდა თუ არა? სარფელებმა უთხრეს, რომ, – კუდი არ დაუსველდა, მშრალი იყო”.
12. აღაქ-თი უწუ ქი, – ქომომილი-ა (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 16) “აღამაც უთხრა, რომ, – მომიტანეო”.

ორ. ასათიანს ლექსიკონში შეტანილი აქვს თქვ ძირისგან ნაწარმოები პრევერბიანი ფორმა, ოხო-თქ{ვ}-უ-ნ “ერთმანეთში მოილაპარაკებს, საუბრობს”, უნიშნო ვნებითის 0-უ ყალიბისა, რომელიც დაუფიქსირებია ს. ჟღენტს. (კავე ოშვეს. იპარამითამან მეხელი. ხაჯიქ-თი, ბელიშ ბერექ-თი... ოხოთქუნან (ჟღ. 72) “საყავეში ლაპარაკობენ გახარებულები. ხაჯიც, ბალის ბავშვიც... საუბრობენ” (ჟღ. 72).

როგორც ამოკრებილი მასალიდან ჩანს, ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნები მეგრულში გაცილებით მეტია, ვიდრე ლაზურში. დეპონენსები ამ სემანტიკის ზმნებს შორის ლაზურში ნაკლებად გვხვდება, ვიდრე მეგრულში, რადგან ლაზური ძირითად ინარჩუნებს ტრადიციულ ფორმებს.

სვანურში ლაპარაკის აღმნიშვნელი ძირითადი ზმნებია: **გარგლი** “ლაპარაკობს, ამბობს”, **ტჷლი** “ამბობს, იმახის” **რაგდი** “ლაპარაკობს, ამბობს”, **ლჷქინე/ლჷქინი** “იტყვის”, **იმბჷლ** “ლაპარაკობს, საუბრობს”... ყველაზე ხშირად მეტყველებაში გვხვდება ზმნები **გარგლი** და **იმბჷლ**.

განსხვავებით მეგრულისაგან სვანურში **გარგლი** ფორმას ეწარმოება სრული პარადიგმატული მოდელი, ოთხივე სერიის ყველა მწკრივის ფორმა, მათ შორის, მყოფადსრული, სვანურისათვის სპეციფიკური მყოფადსრული და III თურმეობითი: **იგრგალნი** “ილაპარაკებს” (მოფად. უსრული) **ლჷფგრგლნი** “ილაპარაკებს” (მოფად. სრული) **ლჷფგრგლე** “ილაპარაკა”, **ლოხგრგლა** “ულაპარაკნია”, **ლემგრგალი** “ნალაპარაკება” (III თურმეობ.).

ერთ სემანტიკურ ველში შეიძლება გავავრთიანოთ შემდეგი ზმნები: **იმბჷლ** “უთავბოლოდ, დაბნეული ლაპარაკობს”, **იფშდილ** ტრაბახობს”, **ფოჷჷე** “ბოდილობს, ბოდავს”, **ბურდღნი** “ბურდღუნებს”, **პურტყნი /პგრტყნი** “პურტყუნებს, პუტპუტებს”, **ბურტყნი** “დაბალი ხმით ლაპარაკობს, ბურტყუნებს”, **დურდღნი**, **დუდღუნებს**, **ბურდღუნებს**, **ბანყრე** “ბლყუნებს”, **ჯურჯღნი/ჯანჯღრე** “ჯაჯღანებს”, **ტგრტნი** “როშავს, ყველაფერს ამბობს, რაც ენაზე მოადგება”, **დანდღრე** “დუდღუნებს, დაბალ ხმაზე გაურკვევლად ლაპარაკობს”, **დგრდღნი** “დუდღუნებს”, **სხერპე** “სხაპასხუპით ლაპარაკობს”, **ტგრტყნი** “ტატყანებს, ჭაჭყანებს”, **პრტყნი** “პრუტუნებს, სისულელეს ბოდავს”, **ტანტყრე** “ტიტყინებს”, **იფუნჷლჷლ** “ჷურჷულებს”, **ბჷპე** “ქადაგებს, ბევრს ლაპარაკობს”, **აკრზე** “სასიამოვნოდ ხმამაღლა ლაპარაკობს”, **რტე** “ხმამაღლა, ჩქარა ლაპარაკობს”, **ყანყრე** “ყრანტალებს”, **ფანჷრე** “ჷურჷულებს”, **ჭგრჭყნი** “ჭიჭყინებს”, **ჭგრჭნი** “წვრილი ხმით არასასიამოვნოდ ხმამაღლა ლაპარაკობს”, **ბანდღრე** “ცხვირში ლაპარაკობს, თხიპინებს”, **დანდღრე** “დუდღუნებს”, **ცხვირში ლაპარაკობს”, ბანდღრე** “ჩუმი ლაპარაკობს, ჩურჷულებს”, **ტანტრე** “პრუტუნებს, ტიტინებს” **პანტრე** “პრუტუნებს, სისულელეს ბოდავს”, **ფანჷრე** “ჷურჷულებს”, **წურწყნი** “წიკვინებს”, **ბანყრე** “უჭკუოდ, უშნოდ ლაპარაკობს, როტავს”, **ბანგრე** “ხმადაბლა, გაურკვევლად ლაპარაკობს”, **წრწნი** “წრიპინებს”...

უმეტესობა ამ ზმნებისა ხმაბაძვითია. აქ აშკარად გვაქვს საქმე ბგერწერით შინაარსთან, ფონოსემანტიკურ ლექსემებთან. საუბრის, ლაპარაკის სხვადასხვა მანერის აღმნიშვნელი ეს ზმნები ხშირად გადატანითი მნიშვნელობით იხმარება და სარკაზმის, ირონიის, უკმაყოფილობის გამოსახატავად უფრო გამოიყენება მეტყველებაში. მაგალითად:

1. **გარგლი მჷმა, ბანგრე მგრამ** “კი არ ლაპარაკობს, დუდღუნებს რაღაცას“;

2. **ჷამუნდჷნჷბოზდ ჩუ ლგ ი ტანტყრე** „მთელი დღე (დილიდან საღამომდე) ხმამაღლა უთავბოლოდ ლაპარაკობს“;

3. **თგრთნი ი ეჩი ნჷქუსგს ჩუ დემგჷამ მომ ხჷცხრე** “თრითინებს, დუდღუნებს და მისი ნათქვამიდან ვერაფერს გაიგებ“;

ამრიგად, ქართველურ ენებში უმეტესობა ლაპარაკის აღმნიშვნელი ზმნებისა აქტივის ფორმისაა, რადგან სემანტიკურად სუბიექტის რეალურ მოქმედებას გადმოსცემენ. მოქმედებითი გვარისაა (რელატიური, ორპირიანი), ან საშუალ-მოქმედებითებია (აბსოლუტური), თუმცა ეს დაყოფაც ზოგჯერ პირობითია, რადგან ერთსა და იმავე ფორმას კონტექსტის მიხედვით ეცვლება პირიანობის გაგება. გვხვდება პასივის ფორმებიც, დეპონენსები, განსაკუთრებით მეგრულში.

სემანტიკური ასპექტით დაკვირვებისას ჩანს, რომ ხმოვანების, ლაპარაკის აღმნიშვნელ ზმნებს მრავლად შორის გვხვდება ხმაბაძვითი ფორმები. აქ აშკარად გვაქვს საქმე ბგერწერით შინაარსთან, ფონოსემანტიკურ ლექსემებთან. საუბრის, ლაპარაკის სხვადასხვა მანერის აღმნიშვნელი ეს ზმნები ხშირად გადატანითი მნიშვნელობით იხმარება და სარკაზმის, ირონიის, უკმაყოფილების გამოსახატავად უფრო გამოიყენება მეტყველებაში.

ლიტერატურა:

1. ასათიანი ი., „ლაზური ლექსიკონი“, ბილისი, 2012;
2. დიუმეზილი ჟ., „ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები“ (მ. ბუკია, ლექსიკონი“, თბილისი, 2009);
3. Марр Н., „Грамматика чанского (лазского) языка“, С-Пб, 1910;
4. ჟდენტი ს., „ჭანური ტექსტები“, ტფილისი, 1939;
5. ქუთელია ნ., ჯიქია ს., „ლაზური პარამითეფე, თბილისი, 1982;

6. ჩიქობავა არნ., „ჭანური ტექსტები“, I, ტფილისი 1929;
7. ჩიქობავა არნ., „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“, II, 1936;
8. ქაჯაია ო., „მეგრულ-ქართული ლექსიკონი“, I-IV ტომები, თბილისი, 2001-2006.

Marine Kakachia, Ketevan Margiani

Sokhumi State University

Marina Jgarkava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Arnold Chikobava Institute of Linguistics

**THE VERBS DENOTING CONVERSATION IN THE KARTVELIAN LANGUAGES
ABSTRACT**

The publication presents the verbs that belong to the semantic group, meaning the conversation (talk, speak) in Kartvelian languages (svan, megrelian and laz) and their structural and semantic aspects.

In Klanguan languages are lot of such verbs. Most of them have the form of active, though, there are some forms of passive. Their semantics is often dependent on context, which affects on the number of persons. Among them there are phonosemantic lecsyms (tokens).

მაია კიკვაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;
რიზეს რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტი

ქოლგა და გõlge

ქოლგა ქართულში სპარსულ-არაბულიდან შემოვიდა. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში **ქოლგა** (ქოლგისა) ასეა განმარტებული: წვიმისა და მზისაგან დასაცავი ხელში დასაჭერი დასაკეცი მოწყობილობა – ჯოხზე მიმაგრებულ ჩხირებზე მომრგვალოდ გადაჭიმული ქსოვილით: *ვაჟს ქოლგა ეჭირა ხელში და ქალს მზისაგან იცავდა (ნ. ლორთქ.). ქვრივი ანო..., მზე არ მომეკიდოსო, სამგერ ქოლგას შეეფარებოდა ხოლმე (ი. მაჭავ. თარგმ.)...*

თურქულში **ქოლგას** ჰქვია şamsiye. Şamsiyya არაბული სიტყვაა და სამზესოს ნიშნავს. şams شمس [#şms] = güneş → şems = მზეს. არაბულ ქვეყნებში მაღალი ტემპერატურის გამო Şamsiyya-ს მზისგან დასაცავად იყენებდნენ. (<https://www.etimolojiturkce.com>). „halk dilinde güneş veya yağmur siperliği (თურქ. =ხალხურ ენაზე მზისა და წვიმისაგან დამცავი საშუალება).

თურქეთელ მუჰაჯირ ქართველებში დასტურდება შემსიე (şamsiye) =ქოლგა: *ამას შემსიეთ დევხურევდით. მუჰაჯირებში შემსიე ქალის სახელიცაა: ჩემ ნენეს შემსიე ერქუა (იმერხ.) (ფუტკარაძე, 1993: 629).* ძველ თურქულში პირქუმის, გაშავების გამოსახატავად გამოიყენებოდა ლექსემა **kõlige**. შდრ. არაბული **gõlge** (ძველ არაბულ წყაროებში ასეა განმარტებული: kõlige „koyu gõlge“= მუქი ჩრდილი)

(<https://www.etimolojiturkce.com>). თურქულში **gölge**-ს თავდაპირველად იგივე მნიშვნელობა ჰქონდა, რაც არაბულში. დროთა განმავლობაში კი მნიშვნელობა გაიფართოვა და აქტიური გამოყენების სიტყვა გახდა.

ქართველ მუჰაჯირთა მეტყველებაში ხშირია ლექსემა **ქოლგე**, რომელიც სტრუქტურულად ჰგავს არაბულ **gölge**-ს და ჩრდილს, დაბნელებას ნიშნავს. ამ სიტყვის ფუძე უნდა იყოს köli- gölgelemek, kararmak (=პირქუში, გამავება).

Kölige-არაბული— ქოლგა-ქართული (Kölige > ქოლიგე > ქოლგა).

ქოლგა დღეისთვის ჩვეულებრივ საგნად ითვლება. ის ხალხს წვიმისგან და მზისგანაც იცავს; ბევრი ქოლგა იკეცება, ამიტომ ადვილია მისი ხელით ტარება.

ქოლგა აქსესუარია, რომელსაც ქალებიც ატარებენ და მამაკაცებიც. თუმცა, ყოველთვის როდი იყო ქოლგა ჩვეულებრივი საგანი. წარსულში ის მეფობის ან მნიშვნელობის ნიშანი იყო. რამდენიმე აფრიკული ტომი ქოლგას ჯერ კიდევ ამ გზით იყენებს – ვიღაცას ხელში უჭირავს ქოლგა და მიდის მეფის ან მნიშვნელოვანი ადამიანის უკან. ე.ი. იცავს იმ ადამიანს, რომელსაც მიჰყვება. დღეს იშვიათად, მაგრამ მაინც, გამოიყენება ქოლგა ამავე მნიშვნელობით როგორც უცხოურ, ისე ქართულ სინამდვილეში (მხედველობაში გვაქვს მთავრობის წევრთა მაღალი დონის შეხვედრები (აეროპორტებში, ქუჩაში... უამინდობის დროს ხელისუფლების წარმომადგენლებს დაჰყვებათ ადამიანები, რომელთაც ხელთ უჭირავთ მოზრდილი ქოლგა, წვიმისაგან დამცავი). საინტერესოა, რომ **ქოლგის** ეს მნიშვნელობა დადასტურებულია ქართული ენის დიალექტურ კორპუსშიც: თავადიშვილებიო, რო იყმოზენო, თავადიშვილების ცოლებისაა ეს შალები და **ქოლგებიო**. დასახელებულ მაგალითში ყურადღება გამახვილებულია ქოლგის, როგორც აქსესუარის მხარეზე, რომელსაც მაღალი წრის წარმომადგენელთა ოჯახის წევრები ატარებდნენ.

ქოლგის, როგორც პრაქტიკული დანიშნულებით წვიმისა და მზისაგან დამცავის საშუალება, დღემდე შეუცვლელია, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ დროთა განმავლობაში ამ სიტყვამ მნიშვნელობა გაიფართოვა და გადატანითი მნიშვნელობით გამოიყენება ადამიანის საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში.

ქართული ენის დიალექტურ კორპუსში დასახელებულია **ქოლგა** ძირიანი შემდეგი ფორმები: ქოლგა, ქოლგაი, ქოლგას, ქოლგასა, ქოლგასავით, ქოლგაში, ქოლგაჩი, ქოლგაჩი მიდგომა, ქოლგაჩიგა, ქოლგაც, ქოლგე, ქოლგებ, ქოლგები, ქოლგებიო, ქოლგეში. იგი გვხვდება ძირითადი და გადატანითი მნიშვნელობებით.

ქოლგა ძირიანია ბოტანიკური ტერმინები, რომელთა სახელდება ფორმის მიხედვით სწორედ ქოლგას უკავშირდება. ასეთებია:

ქოლგანა (ლექს.) დიდი მცენარე (ა. მაყაშვილი).

ქოლგისებრი-ქოლგის ფორმისა, ქოლგის მსგავსი. ქოლგისებრი სოკო-ქოლგისებრი კამარა.

ქოლგოსანნი-ბოტან. ორლებნიანთა კლასის ერთი დიდ ოჯახთაგანი; დამახასიათებელია ყვავილეთი, რომელიც გაშლილ ქოლგასა ჰგავს; მას ეკუთვნის სტაფილო, ქინძი, ნიახური, ოხრახუში, კამა, დიცი, დუცი და მრავალი სხვა(ალ.მაყაშვილი).

ელიტა კვანტალიანის ქართულ-თურქულ ლექსიკონში **ქოლგას** ორი მნიშვნელობა აქვს: 1.şemsiye; ქოლგა 2. ბოტანიკური sayvan.

Gölge -ჩრდილი; Gölge-ჩრდილიანი; Gölge bahçe-ჩრდილიანი ბაღი; Gölgecil- ჩრდილის მოყვარული მცენარეები (ბოტ.).

ლია ჩლაიძის თურქულ-ქართული ლექსიკონში კი **ქოლგა** და **Gölge** ასეა განმარტებული:

Şemsiye (არაბ.) - ქოლგა; **Şemsiye anteni** -**ქოლგისებური** ანტენა;

Şemsiyelik : 1) საქოლგე ქსოვილი; 2) ქოლგის შესანახი ადგილი

Gölge: 1) ჩრდილი; **Gölgelemek**- 1) დაჩრდილვა; მოჩრდილება; bu ağaç penceremizi gölgeleyor-ეს ხე ჩვენს ფანჯარას უჩრდილებს; 2) გადატ. დაჩრდილვა, დამცირება, ჩრდილის მიყენება; **Gölgelemek**-დაჩრდილვა; მოჩრდილება;

Gölgeci-ჩრდილიანი; ჩრდილოვანი.

Gölgecik- 1) ჩრდილიანი (ადგილი); 2) საჩრდილობელი, ტენტო, ჩარდახი.

ქოლგას აქვს ძირითადი და გადატანითი მნიშვნელობა.

ძირითადი მნიშვნელობა:

ქოლგა – სამზუური; **ქოლგა** – საწვიმარი; **ქოლგა**– ჩადრი;

ქოლგა–ჩერო, გადახურული;

პატარა ქოლგას სამზეურს ვეძახოდით და დიდ ქოლგას კი ქოლგაც ერქვა და საწვიმარსაც ვეძახოდით: *ოი, მზე რო ცხელია, ქოლგას მეილ მაქ მე, არა?* (ქედვ corpora.ge).

ნინუა ფეხზე წამოდგა, ქოლგა გაშალაო (corpora.ge).

არ მიყვარს ქოლგა, რადგან დასველებსაგან მიცავს... (<https://m.ok.ru/profile>)

მერე ავლანელმა ქომოთ მარტყოფიც დაიჭირა, მოიდა ზემოთ მარტყოფსათი სოფლისკე გერდზევ ჩადრები დაიდგა, ჩადრს ქენ ქოლგას ეძახით, არა? (ქედვ corpora.ge).

საინტერესოა, როგორ იცავენ თავს მწერები თავსხმა წვიმის დროს. „წვიმიან ამინდში მოხვედრა დიდად არც მწერებს სიამოვნებთ. ეს პატარა არსებები ცდილობენ მოერიდონ გიგანტურ წვეთებს და სადმე შეაფარონ თავი. ხანდახან ისინი სხვა მწერებსაც იყენებენ, როგორც ქოლგას (comments posted by Charkius on 28.07.2012)“.

ქოლგა // ქოლგე – ჩრდილი:

ცოლმა უთხრა: მოგიცლიაო, მოიცა, ჩაი დავლიოთ, სადილი ვჭამოთ, მერე ქოლგა დაიდგი და ჩადი, რიგება მიეცი სუყველასაო (corpora.ge).

ძმას უთხრეს: ქოლგაში დაჯექიო! (corpora.ge).

-ერთი, ამ ქოლგაში მოვისვენოო (corpora.ge).

მე ამ წყაროს ვიცავ, ჩემ ქოლგაში ყველა ისვენებს, ვინც კი აქ წყალ სვამსო (Corpora.ge(ქართ.ენის დიალექტ.კორპ.)).

ის, რო ქოლგაჩი გახმის, წონე ის იყო, კარგი ქიშმიში იყო (corpora.ge).

ბავშვები ყურძენსა ჭამდიანყე და რაძლა რო დავარდის ზაფხულობამდე, გაქიშმიშავდის, იმას დავძახოდით წონე ქიშმიში, ქოლგაჩი რო გახმის (corpora.ge).

შადი, ორი კაკალი არი, თავის ქოლგაჩი დაჯე, ბიჭო! (corpora.ge).

ბოძის უკან დავსხდითყე და პურს შავჭამდითყე, ქოლგაჩი (corpora.ge).

წაველ, დავჯე წნურის ეს ქოლგაჩიგა (corpora.ge).

მერიდვანი ქოლგეში გემეიტაით, აღარ დაღპება წვიმაში შრალათ დარჩება = კიბე გადახურულში გამოიტანეთ, არ დაღპება (მერიდვანი-თურქ. Merdiven =კიბე) (corpora.ge).

ქოლგეში გამეიტაით სანდალიები და მოსაფირიც გამეიყუაით (შ.ფუტკ.)

ხის ძირი დიალექტებში იგივეა რაც ხის ქოლგა: ხის ძირზე ქოლგაში არის უსეინი. corpora.ge); მოსწყურებია ძაან წყალი, მისულა და ერთ ხის ქოლგაში დუუსვენია (corpora.ge) = ხის ჩრდილში დაუსვენია.

გადატანითი მნიშვნელობა:

ლექსემა ქოლგამ დღეს მნიშვნელობა გაიფართოვა. მას ვხვდებით ადამიანის მოღვაწეობის თითქმის ყველა მიმართულებით, ეს იქნება მასობრივი საინფორმაციო საშუალებები, საგანმანათლებლო თუ კულტურული სფერო და ა.შ.

საზოგადოებრივი მაუწყებლის მიერ გადაცემების შესარჩევად გამოცხადებული კონკურსის ფარგლებში ერთ-ერთ კანდიდატს, ირაკლი ბრეგვაძეს სატელევიზიო პროექტის სამუშაო სახელწოდებად შემოუტანია „ქოლგა“. „ქოლგა“ არის ფოტოკონკურსის სახელწოდებაც: „ფოტოკონკურსი - „ქოლგას“ ფარგლებში შაბათს, თბილისის ისტორიის მუზეუმში (ქარვასლა), მეოთხე კატალოგის პრეზენტაცია გაიმართება... ფოტოკონკურსი „ქოლგა“ საქართველოში 2000 წლიდან ყოველწლიურად ტარდება (<http://www.stars.ge>).

საინტერესოა მაგალითია: 23 აპრილი წიგნისა და საავტორო უფლებების საერთაშორისო დღეს! ამ დღის აღნიშვნის ტრადიციას საქართველო წიგნის გამომცემელთა და გამავრცელებელთა ასოციაციის ინიციატივით შეუერთდა და უკვე 14 წელია „იუნესკოს“ საერთო „ქოლგის ქვეშ“ წიგნისა და საავტორო უფლებების საერთაშორისო დღე სხადასხვა ტიპის კულტურული ღონისძიებებით ყოველწლიურად აღინიშნება ჩვენს ქვეყანაში (<http://bu.com.ge/geo/news/story>).

ქოლგა მეტაფორული აზროვნების კარგი საშუალებაა. მას განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს პოეზიასა და კინოხელოვნებაში. მიხეილ კობახიძის ფილოსოფიური ზღაპარი „ქოლგა“ ახალგაზრდა წყვილის სიყვარულს ეხება. სიუჟეტის მიხედვით „ქოლგა ბედნიერების ეფემერული ასოციაციაა. ეფემერულის, მაგრამ სასურველის. ბედნიერების ძიება ამ ზღაპრის მოტივია. თავად ქოლგა – ფუფუნების საგანი, რომელიც შეიძლება გქონდეს და ადვილი შესაძლებელია, არც გქონდეს. ზუსტად ისევე, როგორც ბედნიერება. აი, რატომ არის, რომ ოდნავ სევდანარევი გვესმის ახალგაზრდა წყვილის, რომელმაც თავი დაკარგა, ირგვლივ ველარაფერს ამჩნევს და ცეკვა-ცეკვით ხტუნვით დაიარება ქოლგით ხელში, თითქოს

მასთან ერთად აფრენას აპირებსო. საბოლოოდ სიყვარული უფრო ძლიერი აღმოჩნდება, ვიდრე ბედნიერება, რომელსაც მოფრენა და გაფრენა სჩვევია“.

ქოლგა არის ფროიდის ექსპერიმენტის სახელი: სახელგანთქმულმა „ექსპერიმენტმა ქოლგით“ ახალგაზრდა ფროიდს ახალი რაკურსიდან დაანახა ადამიანის ფსიქიკა (ზიგმუნდ ფროიდის ხელოვნების ფსიქოლოგია <http://www.qwelly.com/group/psychology/forum/topics/froidi-xelovneba>).

ქართულში **ქოლგა** გადატანითი მნიშვნელობით გამაერთიანებელს აღნიშნავს. ეს მნიშვნელობა კარგად ჩანს სინტაგმაში **მზის ქოლგა**. ერთ-ერთი ბლოგის სახელწოდებაა **მზის ქოლგა**– Sun Ambrella (<http://nmeladze.blogspot.com.tr/2011/04/blog-post-754.html>, ნინო მელაძე). ბლოგი ასახავს პედაგოგიურ გამოცდილებას და ერთი პროექტის ფარგლებში განხორციელებულ საქმიანობას. იგი პედაგოგებს მოუწოდებს გაერთიანდნენ ერთი საერთო იდეის ქვეშ. რატომ მზის ქოლგა? ვფიქრობთ, შესიტყვება მოტივირებულია. პედაგოგის საქმიანობა მოსწავლისათვის ნათელი, მზიანი გზაა.

ქოლგა სოციალური ქსელების ენაში სუფრის თავყრილობის აღსანიშნავადაც დადასტურდა: **ქოლგის ქვეშ** (გაშლილ სუფრასთან მეგობრებს მოუყრიათ თავი და ლხინს შეექცევინ) [/www.facebook.com](http://www.facebook.com). 13.12.2017.

ქოლგა სიმბოლოა დაცვისა, გაერთიანებისა. ჯერ კიდევ შემორჩენილი ქართული ენა, წინაპართა ენა აერთიანებს საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ მცხოვრებ აქაურ და იქაურ ქართველებს. მხედველობაში გვაქვს დღევანდელი თურქეთის ქართველობა, ძირძველი ქართველები თუ მუჰაჯირებად ქცეულნი. შეიძლება ითქვას, ქართველობა არის შუამავალი, მედიუმი როგორც თურქეთის სვადასხვა რეგიონში მცხოვრებ ქართველთა, ისე ორი ქვეყნის, თურქეთ-საქართველოს კულტურული ურთიერთობებისა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო და ყურადსაღებია ცნობილი მუჰაჯირი ქართველის, ორჰან ბერიძის ამონარიდი სტატიიდან „**ქართველობა ჩვენი ქოლგაა!**“

...ჩვენში ხომ ქართული სისხლი და გენია, საქართველოს სიყვარულს ყოველთვის გულით ვატარებთ. მე ნამდვილად მემამყება, რომ ამ პატარა, მაგრამ ძალიან განსაკუთრებული ხალხის შვილი ვარ. ქართველობა ჩვენი ქოლგაა!..(ორჰან ბერიძე, more: <http://totadze.blogspot.com/2014/07/blog-post-19>).

ტრადიციულად, აჭარაში ქალს მზითევაში ქოლგას გაატანდნენ ხოლმე ნიშნად დაცვისა.

ქოლგა ერთგვარი აქსესუარია და უფროვე სიმბოლო გიორგი ლეონიძის „ნატურის ხის“ პერსონაჟ ფუფალასათვის: *ფუფალა ბოხჩითა და ქოლგით მიუახლოვდა ქალთა კრებას... დახეული ქოლგა დაკეცა დიდი სიფრთხილით...*“

ქოლგით იგი თითქოს რაღაცას მაღავს... ამის დამადასტურებელია, რომ ქოლგას ფუფალა არა მხოლოდ მზეში, არამედ ბინდშიც იყენებს: ბინდი გამუქდა... ფუფალამ გაშალა ქოლგა და ლასლასით გაუდგა გზას. საით? თვითონაც არ იცოდა! ბინდში გაშლილი ქოლგა რომ დაინახა, – მზე არ მოგვეციდოსო, – გესლიანად მიაცეცხლა ქარცეცხლამ. ფუფალა მიჰფარდა იქვე ორლობეს მოსახვევში თავის ქოლგით, ბოხჩითა და თექვსმეტნაჭრიანი კაბით. მიდიოდა პურუჭმელი, დაბეგვილი, მოთუთქული, დაქოლვილი, ნაწამები, და არ იცოდა, რომ უკვე გაცემული იყო ყველა მისი დიდი საიდუმლოება, რომ ხვალიდან უკვე მზადდებოდა მისთვის გოლგოთა, ახალი ჯვარცმით...“

ქოლგა მეტაფორულად გამოიყენება ქართულ სინტაგმებში:

მწიფე ქოლგები: *ჩვენმა ქუჩამ მოლია წვიმა და მზემ დაკრიფა მეზობლების მწიფე ქოლგები* (გიორგი კეკელიძე, ემზინტი).

დიდი ქოლგა: ცა– დიდი ქოლგა, უჭირავთ ალგებს (<http://litklubi.ge/biblioteka>)

დიდების ქოლგა: *ღმერთმა ჩონ დიდების ქოლგა თავთაყე არ მოგომოროს* (Corpora.ge).

ნისლის ქოლგა: *ფანჯრის რაფას დაეკიდა შემოდგომა,*

გარეთ წვიმამ ნისლის ქოლგა დაიხურა... (მგზავრები, შავ ღვინოში ალუბლები ბანაობენ).

ქოლგა და **Gölge** ჩანს თურქულ და ქართულ ფრაზეოლოგიზმებში. შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე სემანტიკური ჯგუფი:

ჩრდილის დაცემა, ღირსების შელახვა:

Gölge düştü– ქართ.შესატყვისი „**ჩრდილი დაეცა**“. = დამცირდა, ღირსება შეელახა, გაუფასურდა; ჩრდილში აღმოჩნდა; Bu olaydan sonra ona gölge düştü ამ შემთხვევის შემდეგ ის ჩრდილში აღმოჩნდა. შდრ. **gölge düşmek**- gölgeli duruma gelmek, parlak bir şeym üzerine karaltı inmek, üzerine gölge gelmek: Saat daha on olmadan çiçekler **gölge düşüyor**. ჩრდილის დაცემა (METİN YURTBAŞI), შდრ.ლ. ჩლაიძე **gölge düştü**– გადაატ. **ჩრდილი მიადაცა;**

Gölge düşürür–ქართ.შესატყვისი „**ჩრდილს აყენებს**“= მის ღირსებას, მნიშვნელობას ამცირებს, ჩრდილავს, აუფასურებს; ფასს უკარგავს: Böyle davranınca bütün başarılarına gölge düşürdü. როდესაც ასე

მოიქცა, მთელ თავის წარმატებას ჩრდილი მიაყენა. შდრ **gölge düşürmek**-bir şeyin değerini azaltacak işler yapmak, bir şeyin değersiz göstermeye çalışmak: Son davranışlarıyla başanlarına **gölge düşürdü** -მისი ქცევებით მის წარმატებას ჩრდილი მიადგა (METİN YURTBAŞI); შდრ. ჩლაიძე **gölge düşürdü** პირდ., გადატ. ჩრდილი მიაყენა; **gölge vermek** დაჩრდილვა;

Gölge etme, başka ihsan istemem: „ნუ მიჩრდილავ და სხვა შენი დახმარება არ მინდა“=ოლონდ ხელს ნუ შემიშლი; ოლონდ წინ ნუ გადამეღობები! შდრ. **Gölge etmek / etmmek**- 1. Işığa engel olmak-დაჩრდილვა 2. İyi giden bir işin düzerini bozacak davranışta bulunmak, ona engel olmak.კარგად წასულ საქმეს ჩრდილი მიადგა. **Gölge etme** başka insan istemem, demiş. (METİN YURTBAŞI)

Gölgede bırakır-ქართ.შესატყვისი „ჩრდილში ტოვებს“=სჯობნის, ჩრდილავს. უკან იტოვებს, ჩრდილში აყენებს, წინ უსწრებს: Sınıfın en başarılı öğrencisini bile gölgede bıraktı -კლასის ყველაზე მოწინავე მოსწავლეც კი უკან მოიტოვა.

წარმატების მიღწევა, ვიღაცის ჩრდილში დატოვება- უკან მოტოვება :

Gölgede bırakmak- 1. Birini kazandığı başarı ile geçmek, değerce ondan üstün olmak, onu geride bırakmak. Çalışkanlığıyla bütün arkadaşlarını gölgede bıraktı. თავისი წარმატებით ყველა ამხანაგი უკან მოიტოვა 2.eski durumundan daha iyi durumlara ulaşmak. ძველი პოზიციიდან წინ წასვლა. 3.bir şey hk. Nitelikçe daha üstün olmak. - წარმატების მიღწევა

შიში, შეწყუბება:

Gölgesinden korkar- ქართ.შესატყვისი „თავისი ჩრდილისა ეშინია“ = მშიშარაა, მხდალია, ლაჩარია: O gölgesinden korkar bir adamdır -საკუთარი ჩრდილისა ეშინია. შდრ. ქართ. საკუთარი ლანდის ეშინია, მშიშარაა, მხდალია, ლაჩარია. შდრ. **Gölgesinden bile korkmak**: 1. Kuşkulu olmak, her şeyden korkar olmak-სამწუხაროდ, ყველაფრის ეშინია. 2. Bir kimseden çok korkmak. **Gölgemizden korkar** olduk/ kapımızı çalan postacıdan dilenciden-ჩვენ გვაშინებს ჩვენი ჩრდილები (METİN YURTBAŞI)

Gölgesinden bile korkmak: 1. Kuşkulu olmak, her şeyden korkar olmak. 2. Bir kimseden çok korkmak. **Gölgemizden korkar** olduk/ kapımızı çalan postacıdan dilenciden.ჩვენ გვაშინებს ჩვენი ჩრდილები. შდრ. ჩლაიძე: **Gölge gibi takip etmek**-ჩრდილივით ადევენება; sinden korkar-თავისი ჩრდილის ეშინია;

ყურება:

Gölge gibi izlemek- ჩრდილივით ყურება: hiç belli etmeden birisinin arkasından gitmek-ვინმესგან შეუმჩნეველად წასვლა= ჩრდილივით რომ არ აგედევნოს.

დაცვა, მფარველობა:

Gölge olmak- ჩრდილში ყოფნა, უსაფრთხოდ, დაცვის ქვეშ ყოფნა: birini kayırmak, korumak, ona yardım etmek

Gölgesi altında- ჩრდილის ქვეშ ყოფნა: birisinin korumasında himayesinde: ვინმეს დაცვის ქვეშ ყოფნა. ağabeyinin gölgesi altında epeyce önemli işler basardı. შდრ. ჩლაიძე: **gölge**-ın , **gölgesine** sığınmak-ვინმეს ჩრდილს ამოფარება; **gölge** oldu- ვინმეს დამცველად , მფარველად იქცა;

თურქულსა და ქართულ ენებში ზოგან იდენტური, საერთო მნიშვნელობის ფრაზეოლოგიზმების არსებობა მიუთითებს იმაზე, რომ საქმე გვაქვს ფრაზეოლოგიზმთა ჩამოყალიბების საერთო უნივერსალურ გზასთან.

ლექსემა **ქოლგას** ხშირად ვხვდებით პოეზიაში, განსაკუთრებით სასიყვარულო თემაზე დაწერილ ლექსებში. ლექსში „რად მინდა ქოლგა?“ ქოლგის ძირითადი მნიშვნელობა ჩანს:

რად მინდა ქოლგა? თუ იწვიმებს, უნდა დავსველდე.

უნდა მაწვიმოს სიყვარული, წვეთებად წვიმამ...

(<https://www.ok.ru/group/53461641134245/topic/66403605332133>)

პოეტურ მეტყველებაში **ქოლგა** ხან წვიმისგან დამცავი საშუალებაა, ხან კი, ადამინივით მგრძნობიარეა, მოძრავი და აქტიური:

„ჩემი ღელვაც თუ აღწევს ცაში
იქნებ შენამდე მოვიდნენ ასე,
შენ კი მაგ **ქოლგით** დაიცვა თავი...

წვიმს,

შენი **ქოლგა** და შენ

ებრძვით ცის აუარებელ ხმას“ („წვიმს“, შონ აბრამი)

ზოგან **ქოლგა** გასულიერებულია, ადამიანის თვისებები აქვს მიწერილი.

წვიმაში **ქოლგა** ხარ,

სიცხეში ჩერო...

მიყვარხარ, მიყვარხარ, მიყვარხარ ჩემო!...

წვიმაში მკლავებს შენ მიშლი „ქოლგად“,

ცხოვრების ქარი მე არ მაშინებს,

რადგან კიბეზე ავდივართ მწყობრად!

(<https://ok.ru/medahemisi/topic/67136212268497>; „წვიმაში ქოლგა ხარ“).

მუხრან მაჭავარიანთან ქოლგა ფართო მნიშვნელობითაც გამოიყენება–იცავს არა მხოლოდ ადამიანს, არამედ მთელ დედამიწას:

„ოცნება ჩემი

გაიშალა, ვითარცა ქოლგა,

და ამ ქოლგის ქვეშ

დედამიწა

აღმოჩნდა მთელი “

მაჭავარიანი, „იქუხა როცა“).

საანალიზო მასალა გვამღევეს იმის თქმის საშუალებას, რომ დამცველის, მფარველის, დაფარვის მნიშვნელობა თურქულ ენაში აქვს **gölge**-ს, ქართულში კი – ქოლგას.

მასასადამე, ქოლგა, როგორც წვიმისა და მზისაგან დამცავი საშუალება, ნივთის, საგნის აღმნიშვნელი სიტყვა თურქულში არის **şemsiye**. **gölge** თურქულში პირდაპირი და დამატებითი მნიშვნელობით არის **ჩრდილი**, ქართულში კი **ქოლგამ** ორივე მნიშვნელობა შეითავსა და უფრო მეტიც, გაფართოვდა და ადამიანის საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში გამოიყენება.

ერთი შეხედვით, თითქოს ჩვეულებრივი, ყოფითი ნივთის თუ საგნის აღმნიშვნელმა სიტყვამ შეიძლება ენის ამოუწურავი შესაძლებლობები გადაგიშალოს თვალწინ. ამდენად, სიტყვას მისი გამოყენების სფეროდან უნდა შევხედოთ. ამ თვალთ დანახული ლექსემებია **ქოლგა** და **gölge**.

ლიტერატურა:

კვანტალიანი ე., ქართულ-თურქული ლექსიკონი, 2010

მაყაშვილი ალ. ბოტანიკური ლექსიკონი. თბ., 2010

მამულია ე., თურქულ-ქართული ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი; Türkçe–Gürcüce Deyimler Sözlüğü, გამომც. „ცისარტყელა“, თბ., 2006

ჩლაიძე ლ., თურქულ-ქართული ლექსიკონი, სტამბული, 2001

ქართული ენის დიალექტური კორპუსი (Corpora.ge)

YURTBAŞI ., **SINIFLANDIRILMIŞ, DEYİMLER SÖZLÜĞÜ**, ex.cel.lence publishing, alokitap. Com. 2012
ISTANBUL

Maia Kikvadze

Batumi Shota Rustaveli State University, Recep Tayyip Erdogan University

“UMBRELLA” (KOLGA) AND “GÖLGE”

ABSTRACT

Studying the semantic field of this or that word and conducting comparative research in different languages always gives an interesting picture to linguists.

The aim of the research is to study the lexemes **“Kolga”** and **“gölge”** in Georgian and Turkish languages. The above mentioned lexemes are structurally similar in the above mentioned languages, but the differences are found in semantics.

As an umbrella was invented at different times by the people of different countries, its form and content is different in different languages.

“Kolga” in Georgian has direct and figurative meanings. It has two direct meanings: 1) a device used in rainy days to protect oneself from getting wet; 2) a device used in hot days to protect oneself from the sun; The most general and therefore direct meaning of **“Kolga”** in Georgian is „a device that covers and protects human beings from rain and sun.” It should be mentioned that Georgians call a small umbrella „samzeuri” (used in hot, sunny days) and a big umbrella – „kolga” and „satsvimari” (used in rainy days).

“Kolga” in Georgian has figurative meanings as well (**Kartveloba chveni kolgaa** = Kartveloba unites and protects us, **Me am tskaros vitsav, chems kolgashi kvela isvenebs** = Everyone rests under my shade).

“Gölge” is an Arabic word and means “shade.” The word has the same meaning in Turkish. Lexeme “kolge” is found in Samkhruli dialect (one of the Georgian dialects) and is used in the speech of Muhajirs. It has the same meaning “shade” as in Arabic and Turkish languages.

In Georgian and Turkish phraseological units lexemes: “kolga” / “kolge” (< gölge) are used figuratively, having the meaning of shade, chador, fear, mediator, unifier. We single out semantic groups according to these criteria.

მარიამ კობერიძე
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ზმნის ახლანდელი დროის ფორმები ქართულსა და თურქულში (შეპირისპირებითი ანალიზი)

სტრუქტურულად განსხვავებულ ენებში იზომრფიზმისა და ალომორფიზმის შესწავლა მნიშვნელოვანია ლინგვისტური ტიპოლოგიისათვის. „ტიპოლოგიური კვლევა - ძიების შედეგად ვლინდება ენობრივ სისტემათა უზოგადესი საერთო მახასიათებლები, რომელთა ერთობლიობა განსაზღვრავს ენის, როგორც განსაკუთრებული ფენომენის არსს“ [2, 401]. გასათვალისწინებელია პრაგმატული ასპექტებიც (თარგმანის, უცხო ენის სწავლების თეორიისა და პრაქტიკის საკითხები...). „თუ გავითვალისწინებთ სათარგმნი მასალის ჟანრს, სტილისტიკურ თუ სხვა თავისებურებებს, საკმაოდ რთულია და ერთმნიშვნელოვნად ვერ გადაწყდება. ეკვივალენტობის ნებისმიერ დონეზე საფუძვლად უდევს სათარგმნი და თარგმნის ენებს შორის ძირითადი გრამატიკული მახასიათებლების მსგავსებისა და, რაც აგრეთვე მნიშვნელოვანია, განსხვავებათა გამოვლენა“ [1: 4].

ქართულ - თურქულ თარგმანში ზმნასთან დაკავშირებული მოვლენების აზრობრივად და გრამატიკულად შესაბამისობაში მოყვანა დიდ სირთულეებთან არის დაკავშირებული. ქართული და თურქული ზმნის თავისებურებათა გაუთვალისწინებლობის შედეგია ის სტილისტიკური და გრამატიკული შეცდომები, რომელიც თავს იჩენს წერილობით თუ ზეპირ მეტყველებაში. ასეთი სირთულეები კარგად ჩანს, ქართულისა და თურქული ენის ახლანდელი დროის ფორმების შეპირისპირებითი ანალიზის დროს.

როგორც ცნობილია, დრო ქართული ზმნის ერთ - ერთი ურთულესი და უმთავრესი კატეგორიაა. ცალკეულ მწკრივთა ფორმებს გარკვეულ შემთხვევაში შეუძლიათ რამდენიმე დროის გაგებაც მოგვცეს. „თითო დროს გამოხატავს მხოლოდ უწყვეტელი და მყოფადის კავშირებითი; სხვა მწკრივები ორ - ორი ან მეტი დროის გამომხატველია .... თავისთავად ცხადია, კონტექსტის გარეშე დროულ მნიშვნელობაზე საუბარი გაუმართლებელი ხდება“ [3, 329].

საინტერესო სურათს გვაძლევს ახლანდელი დროის ფორმების შეპირისპირებითი ანალიზი აწმყოს მწკრივის საილუსტრაციო მაგალითების საფუძველზე. არაქართულენოვანისათვის სირთულეს წარმოადგენს გარკვეული კონტექსტი. აწმყოში „ერთმა და იმავე ფორმამ შეიძლება ეხლანდელის გაგებაც მოგვცეს და მომავლისაც. „იქს“ ეხლანდელია ამ ფრაზაში: „ჰკითხა რასა იქს ქალი“ („ვეფხის“), მაგრამ მომავალია ამ ფრაზაში: „ეხლა რომ მაგებს მეუბნება და მაგებს ჩადის, მერე რაღასა იქს, როცა თავისუფლება უფრო ძვლებში გაუჯდება?“ (ჭავ., „გლებთა განთ. სცენები“). ასეთივე პოლისემიური ფორმებია: ჭამს, ბრძანებს, ასწავლის, სცემს, განაგრძობს, უყურებს, იძინებს, შეადგენს, არჩენს, ათამაშებს“. ერთი და იგივე ფორმა ერთ შემთხვევაში დროიანი იყოს, სხვა შემთხვევაში კი - უდროო“ [4, 218].

თურქულ ენაში გამოიყოფა ახლანდელი დროის დადებითი, უარყოფითი და კითხვითი სახე. აქ სიტყვას ემატება სუფიქსი იმის მიხედვით, თუ რომელი ხმოვანი დგას სიტყვის ბოლოს. ქართულ ენაში ერთ პირს მუდმივად ერთი სუფიქსი შეესაბამება, ხოლო თურქულ ენაში ერთ პირს ახლანდელ დროში აწარმოებს ოთხი განსხვავებული სუფიქსი: **iyor, iyor, uyor, üyor**. ეს სუფიქსები ხმოვნების მიხედვით შეესაბამება ზმნას. ზმნის mak და mek საწყისი ფორმის ჩამოცილების შემდეგ ხდება უღლება [5].

1. თუ ზმნის ბოლოს იქნება ხმოვანი e ან **ı**, ემატება **iyor** სუფიქსი.
მაგ.: Vermek - მიცემა
Veriyor - აძლევს
2. თუ ზმნის ბოლოს იქნება ხმოვანი a ან i ხმოვანი, ემატება **iyor** სუფიქსი.
მაგ.: yapmak - კეთება
yapıyor - აკეთებს
bilmek - ცოდნა
biliyor - იცის
3. თუ ზმნის ბოლოს იქნება ხმოვანი o ან u, ემატება **uyor** სუფიქსი.
მაგ.: Konuşmak - ლაპარაკი
Konuşuyor - ლაპარაკობს
4. თუ ზმნის ბოლოს იქნება ö ან ü ხმოვანი, ემატება **üyor** სუფიქსი.
საილუსტრაციო უღლების ნიმუში: გაჩერება - Durmak.
მხოლოდითი რიცხვი
მე ვ-ჩერდები Ben dur - uyor - um
შენ ჩერდები Sen dur - uyo r - sun
ის ჩერდებ - ა o dur - uyor
მრავლობითი რიცხვი
ჩვენ ვ - ჩერდები - თ biz dur - uyor - uz
თქვენ ჩერდები - თ siz dur - uyor - sunuz
ის ჩერდებ - ა onlar dur - uyor - lar

ქართულ ენაში დადებით ფორმაზე არ , ვერ, ნუ, აღარ, ვეღარ, ნულარ, არც (ა), ვეღარც(ა), ნურც(ა) უკუთქმითი ნაწილაკების დართვით გამოიხატება უარყოფითი სემანტიკა. უარყოფის გამომხატველი სპეციალური სუფიქსები ზმნის ფორმაში არ გვაქვს. თურქულ ენაში ახლანდელი დროის უარყოფითი სუფიქსებია: **mi, mi, mu, mü**. თუ ზმნის ფუძის ბოლოს იქნება ხმოვანი a ან **ı**, ემატება **mi** სუფიქსი, e ან i -ს შემთხვევაში - **mi**. o ან u-ს შემთხვევაში - **mu**, ö ან ü-ს შემთხვევაში - **mü** სუფიქსი.

მაგ.: anlıyorum - მესმის.

anlamıyorum - არ მესმის.

ზმნა ასე შეგვიძლია დავშალოთ: -anla-ფუძე, უარყოფითი სუფიქსი - mi , ახლანდელი დროის სუფიქსი - yor, პირველი პირის სუფიქსი-um.

ვაუღლოთ სიტყვა „yaşamak” (ცხოვრება, სიცოცხლე).

მხოლოდითი რიცხვი

მე არ ვ-ცხოვრობ Ben yaşamıyor - um

შენ არ ცხოვრობ Sen yaşamıyor - sun

ის არ ცხოვრობ - ს o yaşamıyor

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ არ ვ - ცხოვრობ - თ biz yaşamıyor - uz

თქვენ არ ცხოვრობ - თ siz yaşamıyor - sunuz

ის არ ცხოვრობ - ენ onlaryaşmıyor - lar

ქართულ ენაში ახლანდელი დროის კითხვით ფორმას ინტონაცია გამოხატავს. თურქულში ახლანდელი დროის ფორმა გამოიხატება კითხვითი ნაწილაკებით. კითხვითი ნაწილაკი სიტყვისაგან განცალკევებით იწერება და იცვლება პირის მიხედვით. კითხვითი ნაწილაკები პირების მიხედვით. კითხვის დასასმელად აუცილებელია კითხვითი ნაწილაკის გამოყენება.

კითხვითი ნაწილაკები პირების მიხედვით:

მხოლოდითი რიცხვი

მე Ben muyum ?

შენ Sen musun ?

ის o mu ?

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ biz muyuz ?

თქვენ siz musunuz ?

ისინი onlar mi ?

საინტერესო სურათს გვაძლევს მეშველწმინიანი ფორმების შეპირისპირება ქართულსა და თურქულში. „ყოფნას“ ახლანდელ დროში ქართულში შეესაბამება ვარ, ხარ, არის, ვართ, ხართ, არიან. თურქულში „ყოფნას“ ახლანდელი დროის დადებით ფორმაში შეიძლება შევუსაბამოთ ოთხი განსხვავებული სუფიქსი. ეს სუფიქსები გარკვეულ წესებს ემორჩილება.

1. თუ სიტყვის ბოლოს იქნება ხმოვანი a ან | შეესაბამება შემდეგი სუფიქსები:

მხოლოდითი რიცხვი

მე ვარ Ben - (y)ım

შენ ხარ sen - sın

ის არის o -

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ ვართ Biz - (y)ız

თქვენ ხართ siz - sınız

ისინი არიან onlar - lar

მაგალითად: უცხოელი ვარ - yabancıyım, უცხოელები ვართ - yabancıyız.

2. თუ სიტყვის ბოლოს იქნება ხმოვანი e ან i შეესაბამება შემდეგი სუფიქსები:

მხოლოდითი რიცხვი

მე ვარ Ben - (y)ım

შენ ხარ sen - sın

ის არის o -

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ ვართ Biz - (y)ız

თქვენ ხართ siz - sınız

ისინი არიან onlar - ler

3. თუ სიტყვის ბოლოს იქნება ხმოვანი o ან u შეესაბამება შემდეგი სუფიქსები:

მხოლოდითი რიცხვი

მე ვარ Ben - (y)um

შენ ხარ sen - sun

ის არის o -

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ ვართ Biz - (y)uz

თქვენ ხართ siz - sınız

ისინი არიან onlar - lar

მაგ.: მე ექიმი ვარ - Ben doktorum, ჩვენ ექიმები ვართ - sen doktorsun.

5. თუ სიტყვის ბოლოს იქნება ხმოვანი ö ან ü შეესაბამება შემდეგი სუფიქსები:

მხოლოდითი რიცხვი

მე ვარ Ben - (y)üm

შენ ხარ sen - sün

ის არის o -

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ ვართ Biz - (y)üz

თქვენ ხართ siz - sünüz

ისინი არიან onlar - ler

მაგალითად: güçlü müyüm - ძლიერი ვარ; güçlü müsünüz - ძლიერები ვართ [5].

თურქულში არ ყოფნას განსაზღვრავს სიტყვა değilim (არ არის), რომელიც იწერება სიტყვის შემდეგ, ფორმაუცვლელია და იცვლება პირის მიხედვით აფიქსებს.

მხოლოდითი რიცხვი

მე არ ვარ Ben değilim

შენ არ ხარ sen değilim

ის არ არის o değil

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ არ ვართ Biz değiliz

თქვენ არ ხართ siz değilsiniz

ისინი არ არიან Onlar değililer

მაგალითად: დადებითი ფორმა - okuldayim (სკოლაში ვარ); უარყოფითი ფორმა - okulda değilim (სკოლაში არ ვარ) [5].

თურქულ ენაში უარყოფითი კითხვის დასასმელად სიტყვა değil გადაგვყავს კითხვით ფორმაში და შევუსაბამებთ იმ კითხვით ნაწილაკებს, რომელიც შეესაბამება i-სა e- ხმოვანზე დაბოლოებულ სიტყვებს. მაგალითად:

მხოლოდითი რიცხვი

Ben değil miyim? მე არ ვარ ?

sen değil misin? შენ არ ხარ ?

o değil mi? - ის არ არის ?

მრავლობითი რიცხვი

ჩვენ არ ვართ ? Biz değil misiniz?

თქვენ არ ხართ ? Siz değil misiniz?

ისინი არ არიან ? Onlar değililer mi?

წინადადებაში ამ ფორმით დაისმის უარყოფითი კითხვა. მაგ.: zengin değil miyim? (მე მდიდარი არ ვარ?) შდრ. კითხვა დადებითი ფორმით: zengin değilim? (მდიდარი ვარ?) [5].

ამრიგად, ქართული და თურქული ენის ახლანდელი დროის ფორმების შეპირისპირებით ანალიზი აწმყოს მწკრივის საილუსტრაციო მაგალითების საფუძველზე, გვაძლევს საშუალებას, დავასკვნათ: ქართულ ენაში, თურქულისაგან განსხვავებით, გარკვეულ კონტექსტში ახლანდელი დროის ფორმამ შესაძლებელია მომავლის გაგებაც მოგვცეს, ან ერთ შემთხვევაში დროს გამოხატავდეს, სხვა შემთხვევაში კი უდროო იყოს. ქართულ ენაში ახლანდელი დროის მაწარმოებელი საგანგებო დანიშნულების გრამატიკული ნიშანი არა გვაქვს; ერთ პირს მუდმივად ერთი სუფიქსი შეესაბამება. თურქულ ენაში ერთ პირს ახლანდელ დროში აწარმოებს ოთხი განსხვავებული სუფიქსი. ეს სუფიქსები განსხვავებულია ახლანდელი დროის დადებითი, უარყოფითი და კითხვითი ფორმის დროს. ასეთი სუფიქსები ზმნის ფუმეს დაერთვის და იცვლება პირისა და რიცხვის მიხედვით. ქართულში უარყოფითი ნაწილაკების დართვით იცვლება მხოლოდ ინტონაცია.

ლიტერატურა:

1. ბერძენაძე - კაციტაძე მ., მოდალობა ქართულსა და ინგლისურში: ავტორეფერატი (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი, 2006.
2. გამყრელიძე თ., კიკნაძე ზ., შადური ი., შენგელია ნ., თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისი, 2003.
3. გოგოლაშვილი გ., დრო-კილოთა სისტემა: თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია (სალიტერატურო ენა), თბილისი, 2011.
4. შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძველები, ტომი III, თბილისი, 1980.
5. Calameo PDF Download: <https://ru.calameo.com/books/005073106c9aebb5ec74f>

Mariam Koberidze
Gori State Teaching University
PRESENT TENSE VERB FORMS IN GEORGIAN AND TURKISH LANGUAGES
(COMPARATIVE ANALYSIS)
RESUME

The report covers comparative analysis of present forms of the verbs based on illustrative examples of Georgian and Turkish languages. In Georgian language the present form the verb is expressed by the present row.

The forms of the present tense have the thememarkers or the affixes producing the stem of the present tense. The endings ი-ს, ავ-ს, ებ-ს, ობ-ს, ებ-ა... equally indicate the present tense. In Turkish language there are positive, negative and interrogative types of the present tense. Addition of suffixes to the word depends on which vowel is at the end of the word.

In Georgian language one suffix is constantly added to one person, however in Turkish language four different suffixes may be relevant to one person: **Iyor, iyor, uyor, üyor**. e.g.: if the vowels **a** or **iare** at the end of the word, the following suffixes shall be added: I am - Ben (y)im; You are -Sen sin; He(she) is -o (no); We are- Biz (y)iz; You are- Siz siniz; They are- Onlar lar.

If the vowels **ö** or **ü** are at the end of the word, the following suffixes shall be added: I am - Ben (y)üm; You are -Sen sün; He(she) is -o (no); We are- Biz (y)üz; You are- Siz sünüz; They are- Onlar ler.

Comparative analysis of the Georgian and Turkish materials will reveal isomorphism and allomorphy between the different linguistic systems.

Keywords: language, Georgian, Turkish, present, analysis.

ელდარ მამისთვალიშვილი
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

დომენტი IV კათალიკოსი - ტყვის სყიდვის წინააღმდეგ მებრძოლი

XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საეკლესიო, პოლიტიკური და კულტურის მოღვაწე იყო ვახტანგ VI-ის უმცროსი ძმა, აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსი დომენტი (დამიანე) IV (1705-1741).

კათალიკოს დომენტის პოლიტიკურ მოღვაწეობაში მკაფიოდ გამოჩნდა XVII ს. ბოლო მეოთხედის და XVIII ს. პირველი ნახევრის საქართველოს უაღრესად რთული საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა, როდესაც ქვეყნის მესვეურები გამუდმებით მოკავშირის და „მშველელის“ ძიებაში იყვნენ, მაგრამ ამაოდ.

კათალიკოსი დომენტი ახალგაზრდობიდან ცდილობდა როგორმე შეუმსუბუქებინა ეკლესიისა და სამწყმოს მდგომარეობა. თავისი აქტიური და პრინციპული ცხოვრების წესით მრავალი ოპონენტი და მტერიც გაიჩინა, როგორც სამშობლოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ, მის შესახებ ვრცელდებოდა ანეკდოტური ამბები.

წინამდებარე სტატიის დაწერა მიკარნახა კათალიკოს დომენტის კომპრომეტირების მიზნით არაკეთილშინაობების მიერ XVIII ს. პირველ მეოთხედში გავრცელებულმა სიმართლესთან არავითარი კავშირის მქონე ხმებმა. ამჯერად შევჩერდები მის მრავალ „ცოდვათაგან მხოლოდ ერთზე, რომლის მიხედვითაც იგი თითქოს ქართლის ტახტს თუ უბოძებდა ირანის შაჰს, ამის სანაცვლოდ ჰპირდებოდა:

გაუგზავნიდა მონათა დიდი რაოდენობას, გადაუხდიდა ხარკს, გაუგზავნიდა შაჰის მიერ დატყვევებული ვახტანგ VI-ის ოჯახს და სამეფოს თავადებსა და დიდებულებს¹.

მას შემდეგ, რაც დომენტი გახდა კათალიკოსი (1704 ან 1705 წელი), მან ყურადღება გაამახვილა ქართული რეალობის ისეთი მახინჯ მოვლენაზე, როგორც იყო „ტყვის სყიდვა“, ან, როგორც დღეს ვამბობთ, ტრეფიკინგზე. მართალია, აღმოსავლეთ საქართველოში ეს საშინელება ისეთი სისასტიკით არ მძვინვარებდა, როგორც დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ მაინც მოწინავე საზოგადოებას არ შეიძლებოდა თვალი აერიდებინა იმ შედეგებისათვის, რასაც იწვევდა ეს უარყოფითი მოვლენა ქართველი ხალხის ფიზიკური არსებობის საზიანოდ.

მოღწეულია 1712 წლის 2 აგვისტოს პირობის წიგნი, გაცემული რუსუდან დედოფლისა და ბაქარ ბატონიშვილის მიერ (ამ დროს ვახტანგ VI უკვე სპარსეთში იმყოფება), რომელიც, ვფიქრობ, დაწერილიყო უნდა იყოს კათალიკოს დომენტის მოთხოვნით. ტყვის სყიდვის აკრძალვა, რა თქმა უნდა, პირდაპირი გაგებით საგარეო პოლიტიკის იმ კურსის დემონსტრირება იყო, რომელიც თავისი არსით მიმართული იყო ზოგადად ოსმალეთის სახელმწიფოს ინტერესის წინააღმდეგ, მაგრამ იმ გამონაკლისით, რომ კონკრეტულად ყენისათვის განკუთვნილ ტყვეებზე არ გავრცელდებოდა დოკუმენტის ძირითადი სულისკვეთება. კათალიკოსი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ქართლში ეს სენი შემთხვევითი ხასიათისაა: „რომე ზოგს-ერთს ალაგას ტყვის სყიდვა გამოჩნდა და თქუწნი ვითაც მართებული იყო, ეგრეთ იწყინეთ და გამოეკიდენით. ახლა ეს აღთქმა დაგვიდგია თქუწნს წინაშე, სადაც ან სადედოფლოში და ან საუფლისწულოში, ან საცა ჩუწნს საბატონოსა და მამულში ან ტყვის გამსყიდველი გამოჩნდეს და ან გაყიდოს ვინმე და ან *საყენოს გარდა*, ჩუწნს საბატონოში ტყვე მოიყუანოს გასასყიდელი და ჰყუანდეს ვინმე და წართვათ და თქუწნ გაუწყრეთ და გამოენახნეთ, მოიკითხოთ, არცა-ვის ამისთანა საქმე აქნევინოთ, არც ვიწყინოთ და დიდათაც კელი მოგიმართოთ და თუ ვინმე წინ აღვიდგეთ და თქუწნი ნება არა ქნას, დიდათაც გამოვენახოთ და უწყინოთ. ეს ასრე მოგვიხსენებია და დაგვიმტკიცებია... თუ იმერელმან კაცმან მოიყუანოს ტყუწ, თუ საქართველოს კაცმან სამოსამსახუროთ შესანახავათ დაიხსნას, თვარა გასასყიდლათ ნუ იყიდის და ნურც გაყიდის“².

პირობის წიგნიდან ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ დომენტი მზად იყო პოლიტიკური მოსაზრებით კომპრომისზე წასასვლელად ოსმალეთის სულთნის ინტერესის მიმართ, რათა არ შეფერხებულიყო „საყენო“ ტყვეების გაყვანა ქვეყნიდან. სავარაუდოა, დომენტი იცოდა პატრიარქ დოსითეოსის პასუხი ვახტანგ VI-ის კითხვაზე (1706 წ. ივნისი): როგორ მოქცეულიყო მაშინ, როდესაც შაჰი ქართლის მეფისგან ხარკის სახით ითხოვდა ქრისტიანების გაგზავნას? დოსითეოსმა მეფეს ურჩია, არ შეეწყვიტა ხარკის გაგზავნა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში სამეფო უფრო მეტად დაზარალდებოდა³. დომენტი ითვალისწინებდა ოსმალეთის სულთნის ძალას და გავლენას და მზადა იყო წასულიყო დათმობაზე.

გვაქვს ერთი საყურადღებო და საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც შექმნილია ფადიშაჰ ახმადის (1703-1730) კანცელარიაში და გასაგებს ხდის, რომ საქართველოდან მონების გაყვანა არ იყო ოსმალეთის სახელმწიფოს იმ პოლიტიკის ნაწილი, რომელსაც იგი ატარებდა საქართველოს მიმართ. სულთან ბრძანებდა, რომ აკრძალულიყო საქართველოდან ტყვეების გაყვანა, მაგრამ უნდა გაირკვეს, ვის ეკრძალებოდა ეს ხელობა. ჯერ გავეცნოთ დოკუმენტს:

„ქართველი ხალხის შემვიწროებელი ზოგიერთი სამხედრო პირის და ლეკი ყაჩაღების შეზღუდვის შესახებ.

ებრძანოს ჩილდირის და თბილისის ვილაიეთების მფლობელს და თბილისის ციხისთავს, ვეზირ ისჰაკ ფაშას⁴.

¹ საბუთები საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (1707 წლის მარტი – 1714 წლის დეკემბერი), ნაწილი I, შესავალი, თარგმანი და კომენტარები დაურთო ილია ტაბაღულამ, თბ., 1975, გვ. 299; ვრცლად: ტაბაღულა ი., საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა (XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედი), თბ., 1972, გვ. 303-305; ქართლის ცხოვრება, IV. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა წირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, 493

² *Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею, т. I, Тифлис, 1866, г. 55, №5.*

³ *მამისთვლიშვილი ე., საქართველო-იერუსალიმის ურთიერთობის ისტორიიდან, (XVI-XVII სს.), თბ., 2008, გვ. 223.*

⁴ ისჰაკ ფაშა იყო სამცხის ათაბაგების გამუსლიმებული შთამომავალი, ახალციხის ფაშა (1723-1735), რომელიც განაგებდა თბილისის ვილაიეთსაც. როგორც ცნობილია, XVI საუკუნის ბოლოდან თითქმის ყველა ვილაიეთის გამგებელი ვეზირის ტიტულს ატარებდა. *ჯიქია ს., XVIII საუკუნის ორი თურქული დოკუმენტ //*

ჩემს სასახლეში მცხოვრებმა საქართველოს პატრიარქმა¹ წარმოადგინა განცხადება, რომელშიც გვაცნობებს, რომ თბილისში და მის შემოგარენში ოსმალეთის ქვეშევრდომი ქრისტიანი მოსახლეობის სიცოცხლის, ქონებისა და ცოლ-შვილის უსაფრთხოების შესახებ მრავალგზის გამოგზავნილი უმაღლესი ბრძანების და ჩემს მიერ უსაფრთხოების გარანტიის მიცემის მიუხედავად, ზოგიერთი სამხედრო რაზმები და ლეკების ყაჩაღთა ჯგუფები სოფელ-სოფელ დადიან, მარცვავენ და მონად გაყიდვის მიზნით იტაცებენ ბავშვებს. მან (კათალიკოსმა დომენტიმ - ე.მ.) გამოთქვა მწუხარება და ითხოვა მოწყალეობა. დიადი სახელმწიფოს მორჩილებაში მყოფი საქართველოში მცხოვრები ადამიანების გატაცება და მონად გაყიდვაზე ან მათთვის იოტისოდენა ზარალის მიყენებაზე ფადიშაჰის უმაღლესი ნება არ ყოფილა. შენ კი ჩემო ვეზირო, თბილისის ციხისთავი ხარ. ჩემი მითითების მიხედვით მოძალადე და ადამიანის გამტაცებელი ყაჩაღები ხელში ჩაიგდე და დააკავე. გატაცებული ბავშვები და დამალული ქონება პატრონებს დაუბრუნე. დამნაშავეები კანონის შესაბამისად და შენი კომპეტენციის ფარგლებში დასაჯე. ქართველი ხალხი დაიცავი და მათ დაჩაგვრას ნუ შეურთებ. ამ საკითხზე ძალიან ყურადღებით იყავი, რისთვისაც ამ ვირმანის მიღების ღირსი გახდი.

1138 წლის 10 რაბიულაჰირ / 1726 წლის 4 იანვარი².

ციტირებული დოკუმენტიდან ჩანს, რომ სულთანი ახმადი თავისი წინამორბედი სულთნების მსგავსად უბრძანებდა სახელმწიფო მოხელეებს და სამხედრო მოსამსახურეებს, რომ შორს დაეჭირათ თავი დაპყრობილი მოსახლეობის შევიწროებისა მონებით ვაჭრობისაგან და, თუ სადმე მოხდებოდა ამგვარი დანაშაული, მაშინვე აღედგინათ სამართლიანობა.

ძნელია იმის თქმა როგორი ეფექტი ჰქონდა კათალიკოს დომენტის თხოვნით დაწერილ სულთნის ბრძანებას, მაგრამ ზოგადად თუ განვიხილავთ დოკუმენტს, შეიძლება ეჭვი არ გაგვიჩდეს სულთნის, როგორც სახელმწიფოს მეთაურის გულწრფელობაში, მაგრამ არც იმაში მეპარება ეჭვი, რომ ვიეჭვოთ, რომ ფადისაჰმა იცოდა რამდენად სარფიანი იყო თურქი მონათმოვაჭრეების საქმიანობა დასავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით ზღვის სანაპირო ზოლში. მათ ათასობით ქართველი და არაქართველი გოგო-ბიჭები გაჰყავდათ საქართველოდან და ალბათ სახელმწიფო ხაზინაც გარკვეულ შემოსავალს იღებდა. განხილული დოკუმენტი იმის თქმის უფლებას იძლევა, რომ სამარცხვინო საქმიანობა მხოლოდ სახელმწიფოს სამსახურში მყოფ ადამიანებს ეკრძალებოდათ, თორემ ვაჭრობის თავისუფლება „ცოცხალ“ საქონელზეც ვრცელდებოდა.

ადამიანებით ვაჭრობის აღკვეთას მცდელობას არ აკლებდა კათალიკოსი დომენტი მთელი სიცოცხლის მანძილზე, როცა კი ამის შესაძლებლობა ჰქონდა, ამასთან დაკავშირებით უნდა გავიხსენოთ მისი ერთი წერილი გაგზავნილი გადასახლებაში მყოფი დომენტის მიერ თავის მონაცვლე აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოს ბესარიონ ბარათაშვილ-ორბელიშვილსადმი (1724-1737). დომენტი საყვედურობს იმ გულგრილობისათვის, რომელიც მან გამოამჟღავნა საქართველოდან სტამბოლში გასაყიდად წაყვანილი 50 ყმაწვილის მიმართ: „რამოგი თხრა, თუ ვითარ აოხრებულ არს ქვეყანა ჩვენი. მე არა მწყენია, რომ მამა-პაპათა სარწმუნოების უარმყოფელმა იესემ³ შენ დაგადგინა ჩემს ნაცვლად-კათალიკოზად, მე ვსასოებდი, რომელ მეფესთან ეგრე დაახლოვებული მცველ და მფარველ ექმნებოდი სარწმუნოებასა ჩვენსა და ეკკლესიის დამშვიდებასა; ...50 ყრმათა დახსნისათვის ოსმალთა ტყვეობისაგან, უნდა აღემრათ გული შენი და დაგეხსნა იგინი საუკუნოსა და დროებით დაღუპვისაგან. ერთი მაგ ყრმათაგანი აქ კონსტანტინოპოლში გამოსყიდულ იქმნა სომხის გასპარას მიერ და ჩემდა მოყვანებულ მოსამსახურედ. ყრმა ესე არის მუხრანიდამ და ძე ბონიაშვილისა; დღე და ღამ აფრქვევს ცრემლთა და ვერ ივიწყებს სამშობლოს განშორებასა. ვერა რამე ვერ ანუგეშებს მას და მის მწარე სიცოცხლე სამშობლოს

თსუ შრომები, ტ. 99. აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, III, თბ., 1962, გვ. 153-172: სამი ოსმალური წყარო თბილისის ისტორიისათვის (1730-1732). თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონითა და ფაქსიმილებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 2008, გვ. 100, შენ. 1.

¹ ვახტანგ VI-ის რუსეთში გამგზავრების შემდეგ აღარც კათალიკოსი დომენტი გაჩერდა საქართველოში. დომენტი ოსმალებს გაერიდა და ლორეში გადავიდა. დომენტის ლორეში დაუკავშირდა რაჯაბ ფაშა და კათალიკოსი „მონიდო“. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი წერს, დომენტი ფაშას შეევედრა, რომ ხონთქართან გაეგზავნა, რადგან ვარაუდობდა, რომ იქიდან შეძლებდა ქართლისათვის დახმარებას. *ქართლის ცხოვრება, IV. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, 508.* ფაშამ თხოვნა შეუსრულა. სტამბოლში ჩასულ დომენტის დიდი პატივი მიაგო სულთანმა.

² *საქართველო და ქართველები ოსმალურ საარქივო დოკუმენტებში, გამომცემელი მუმიზ ილდიზთაში, მთარგმნელები – გელა გუნიავა და ირაკლი აღთმელაძე, სტამბოლი, 2012, გვ. 163.*

³ ქართლის მეფე იესე, ლევან ბატონიშვილის ძე, ვახტანგ VI-ის ძმა (ალი ყული-ხანი, 1714-1716).

მოშორებისა გამო უაღრესად ამბაფრებს სულიერთა ჩემთა წყლულთა. სხვა 49 ყრმანი სტამბოლის სალაყბოზედ განსყიდულ იქმნენ და წაყვანებულ ტყვეებად ეგვიპტეში და ალჟირში. რას ფიქრობ, რა პასუხი უნდა მისცე ღმერთსა, რომელმან მოგმადლა შენ დაცვა ქრისტეს ეკლესიისა შვილთა? ვსწუხარ სულით, რომ შენს მოვალეობას მოგაგონებ, თუმცა მე ღირსი არა ვარ განვიცხვად შენდა. ჰქმენ, რაცა გსურს: მე განშორებულ ვარ გამგეობასა, გარნა სიყვარული ღვთისა და თვისთა მაიძულებს მოგაგონო მოვალეობა შენი ვითარცა უხუცესსა მწყემსსა ეკლესიისასა“¹.

ყოველივე რაც ზემოთ ითვა დომენტი VI კათალიკოსის დამოკიდებულებაზე ტყვეთა სყიდვასთან დაკავსირებით დაუჯერებელს ხდის ამ სტატიის დასაწყისში ფრანგი დ'ისუდენის გადმოცემას, რომ იგი მზად იყო შაჰისთვის გაეგზავნა მონათა დიდი რაოდენობა, გადაეხადა ხარკი, გაეგზავნა ვახტანგის ოჯახი და სამეფოს თავადები და დიდებულები.

ლიტერატურა:

კარბელაშვილი პ., იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, კათალიკოსნი და მღვდელმთავარნი, ტფ., 1900.

მამისთვალშიშვილი ე., საქართველო-იერუსალიმის ურთიერთობის ისტორიიდან, (XVI-XVII სს.), თბ., 2008.

საბუთები საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (1707 წლის მარტი – 1714 წლის დეკემბერი), ნაწილი I, შესავალი, თარგმანი და კომენტარები დაურთო ილია ტაბაღუამ, თბ., 1975.

სამი ოსმალური წყარო თბილისის ისტორიისათვის (1730-1732). თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 2008.

საქართველო და ქართველები ოსმალურ საარქივო დოკუმენტებში, გამომცემელი მუმინ ილდიზთაში, მთარგმნელები – გელა გუნიავა და ირაკლი აღთმელაძე, სტამბოლი, 2012.

ტაბაღუა ი., საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა (XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედი), თბ., 1972.

ქართლის ცხოვრება, IV. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა წირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.

ჯიქია ს., XVIII საუკუნის ორი თურქული დოკუმენტი // თსუ შრომები, ტ. 99. აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, III, თბ., 1962.

Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею, т. I, Тифлис, 1866.

Eldar Mamistvalishvili
Gori State Teaching University
CATHOLICOS DOMENTI IV - THE FIGHTER AGAINST SLAVE TRADERS
ABSTRACT

Catholicos of the Eastern Georgia Domenti (Damiane) IV (1705-1741), the younger brother of Vakhtang VI, was one of the most important, ecclesiastical, political and cultural figures.

We find out from Georgian and Turkish documents how fervently Catholicos Domenti IV fought against trafficking, against the slave traders, who kidnapped and sold people overseas.

---

¹ კარბელაშვილი პ., იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, კათალიკოსნი და მღვდელმთავარნი, ტფ., 1900, გვ. 136-137.

სვანური საკუთარი სახელები (-ბი, -ყან, -ხან ანთროპოფორმანტები)

ონომასტიკა მეცნიერების ის უბანია, სადაც ერთიანდება ინტერესები ლინგვისტა, ისტორიკოსთა, ეთნოგრაფთა... გამომდინარე ზოგადად საკუთარ სახელთა სრულიად სხვადასხვა ასპექტით (ლინგვისტური, ქრონოლოგიური, სოციალური, სტილისტიკურ-ესთეტიკური, ექსტრალინგვისტური...) კვლევა-ძიების შესაძლებლობებიდან.

ონომასტიკურ ლიტერატურაში ითვლება, რომ ქართულ-მეგრულთან შედარებით სვანური ანთროპონიმია ხასიათდება **-ხან, -ყან, -ბი, -მირზა/მურზა/მგრზა...** ფორმანტიანი საკუთარი სახელების საოცარი სიმრავლით; ამ ტიპის ანთროპონიმებია: **ადიმხან, მეღეხან სიდიხან, აშტერხან, მისირხან/მისგრხან, სირმახან, დარისხან, ორსახან/ტორსახან, სოფილხან, რადიმხან, ჯამირხან/ჯამგრხან, ვარახან, რისიმხან, სალდათხან, ჰემღეხან, სერეხან, ყაზმარხან, კესგმხან, ჯარგმხან/ჯამგრხან, დაურხან, დიგორხან, მწიფხან, სიდახან, ინგლისხან, ერქახან, დევღეთხან, ქაბახან, თათარხან, ძუბუმხან...** მგზა, მგზალაჲდ, მგრზაბეგ, შეხზა, აყზა, შემზა, ყამგრზა, ნამგრზა, ბეხზა, ემუზა, ბეხმგრზა, ბექმგრზა, შემზა, ათმგრზა, ბიმურზა, მამურზა... **ასლამბი/ასლანბი, ბექგრბი, ბათგრბი, ქელესბი/ქელეგბი, ქერთბი, ყარამბი, ყვღვგბი/ყვღვგბე, შგრგმბე, მგრამბი, მუსამბი, თანბი, მგჰარბი, სარბი, თაუბი, ქვგგრბი, კადგრბი, ყარამბი, მარამბი, ქაჰშუბი... მურზაყან, თათარყან, ბაბიყან, თელყან, გჰამაყან, თავყან, ყანგეზ, ყანგი, ყანსაჲ...**

საანალიზო მასალა ამოკრებილია სვანური პროზაული ტექსტებიდან, X-XVIII საუკუნეების სვანეთის წერილობითი ძეგლებიდან, სვანური ენის ქრესტომათიიდან, ადრეული პერიოდის საეკლესიო დავთრებიდან, სამეცნიერო ექსპედიციებისა და საველე მუშაობის დროს ასაკოვან ინფორმატორთაგან საგანგებოდ ჩაწერილი მასალებიდან... ირკვევა, რომ ამ ტიპის საკუთარი სახელები განსაკუთრებული სიხშირით არის დამახასიათებელი ბალსქვემო სვანეთის მთავარ დადემქელიანთა გენეალოგიებისათვის. შეიძლება ითქვას, რომ სვანურ ანთროპონიმიაში ამგვარი სახელები მრავლდება სწორედ ისტორიულ არენაზე (XVს.) დადემქელიანთა გამოჩენის პარალელურად. მთავარ დადემქელიანთა შესახებ ხალხში სხვადასხვა ლეგენდა-გადმოცემა, ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვა ვარაუდი, დოკუმენტებში კი რამდენიმე გენეალოგია არსებობს, შედგენილი სრულიად სხვადასხვა პირთა მიერ. მათ შორის უზუსტესად მიიჩნევენ პეტრე უსლარისეულ გენეალოგიას. ბალსქვემო სვანეთის მებატონე დადემქელიანები XV ს. საუკუნის მიწურულამდე არ ჩანან ისტორიულ არენაზე. მანამდე სვანეთის მთავრები ყოფილან რიჩეგვიანები/რუჩეგიანები, რომელთა ამოწყვეტა ახალმოსულმა დადემქელიანებმა მოახერხეს კარისკაცების – ციქვილდ ცალანისა და აზნაგებ გერლიანის მოსყიდვით (ე. გაბლიანი). ლეგენდის თანახმად დადემქელიანები ჩრდილო კავკასიიდან მოსულებად ითვლებიან. გაურკვეველია და დაუდგენელი გვარის ეტიმოლოგიაც. გადმოცემით ეცერში პირველად მოსული მომხიბვლელი სილამაზისა და აღნაგობის ვაჟკაცის, დადემქელიანთა უშუალო წინაპრის პირველი ნათქვამიდან "დაშდან გელან", რაც მის ენაზე ნიშნავდა "მოვედი ამ მთებიდან", ეცერელებმა აწარმოეს მისი გვარი, დადემქელიანი ფორმით (ე. გაბლიანი, 1925, გვ. 60-61); უფრო დამაჯერებელია ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ დადემქელიანი ეპონიმური გვარსახელი უნდა იყოს – ნაწარმოები კომპოზიტური ანთროპონიმისგან – დადიშგელა (გ. გასვიანი, 1991, გვ. 144). მართალია, სულთა მატთანებსა და XV საუკუნეზე ადრინდელ ძეგლებში გვარი დადემქელიანი არ დასტურდება, მაგრამ მამაკაცის სახელად ხშირად გვხვდება დადიშგელა. მეშვიდე მატთანეს მიხედვით ეცერის მკვიდრნი სხვა მრავალ შემომწირველთა შორის არიან დადიშგელა წარეკელიანი და დადიშგელა აშტიანი. საინტერესოა ასევე მსგავსება გვარსახელებისა – დადიანი-დადემქელიანი; ორივეში უნდა გამოიყოფოდეს ძირეული დად ელემენტი; ისტორიულ არენაზე სწორედ, დადემქელიანთა გამოჩენის პარალელურად სვანეთის წერილობით ძეგლებში ჩნდება -ხან, -ყან, -ბი, -მირზა/მგრზა ფორმანტიანი საკუთარი სახელები: თათარყან, ყანგეზ, თემირყან, მგრზაბეგ, ყვღვგბი, თაუბი, შინხსანუყ, მამათუყ, მალყარუყ ... უცხოენოვან ანთროპოფორმანტებთან დაკავშირებით ონომასტიკური თვალსაზრისით, ზოგადად, საინტერესოდ გვეჩვენება ის ფაქტიც, რომ გვხვდება

საკუთარი სახელები თითქოს მერეული მორფემის გარეშე, ნაწარმოები ნასესხებ ანთროპოფორმანტა სხვადასხვა კომბინაციით: ბი-მურზა, კნინ. ფორმა: ბი-მგრზ-ოლ, მურზა-ყან, მგრზა-ბეგ, მირზა-ყუ...

-ყან: პოლისემანტიური თურქული სიტყვაა: 1.სისხლი, 2.მეფე. ფართო გავრცელება ჰპოვა ადიღურ ენებში მნიშვნელობით "აღმზრდელი" და სახელებსა და გვარებს აწარმოებს ამოსავალი მნიშვნელობით "ვიდაცის აღმზრდელი".მაგ. ურუსყან "რუსის აღმზრდელი"(დ. კოკოვი, ადიღური (ჩერქეზული) ანთროპონიმის საკითხები, ნალჩიკი, 1973, გვ. 144). -ყან სუფიქსიანი სახელები არ გვხვდება ადრეული პერიოდის სვანეთის წერილობით ძეგლებში, სულთა მატთანებში. -ბი და -ხან ფორმანტიან სახელებთან შედარებით ისინი ნაკლებადაა გავრცელებული დღევანდელ სვანურშიც. სამაგიეროდ ხშირია დადემქელიანთა საგვარეულოს მატთანებში, განსაკუთრებით კი XVIII ს. მოსახსენებლებში. „უფალო ღმერთო, ალაშენე და აკურთხე სახლი და საყოფელი... დიდებულის ბატონის გელახსანის, ახლავ დადემქელიანისა, მირზა-ყანს, გელახსანს, კაკუს, ხოსის, თათარყანს, თემირყანს... (მოსახ. 13, სვან. წერ. ძეგ. ტ. 2, გვ. 283). `კრება შეგიყარეს, ახლავ რუჩეგიანისა ღირსიანად უყავ, ამენ, ღმერთო! კერმუგ რუჩეგიანისა, ახლავს, ბათარს, ურუს-ყან რუჩეგიანისა, მის მეთოფეს დადაუს, თათარსავ რუჩეგიანისა,... (მოსახ. 32, სვან. წერ. ძეგ. ტ. 2, გვ. 297).

-ხან: თურქულენოვან და მონღოლურ ხალხებში ფეოდალ მმართველთა ტიტულის აღმნიშვნელი -ხან ელემენტი თავდაპირველად ფართო გავრცელებას პოულობს მამაკაცთა, ხოლო შემდგომ დესემანტიზაციით ქალთა სახელებშიც: სალიმხან, ზულიხან, შამხან (დ. კოკოვი, 1973, გვ. 48). ცნობილი თვალსაზრისია, რომ ანთროპონიმთა სესხება, შეთვისება ჩვეულებრივი მოვლენაა ყველა ხალხისა და ნებისმიერი ენისათვის. გამონაკლისს ამ მხრივ არც ქართველური ენები წარმოადგენენ, რომელშიც საუკუნეთა მანძილზე არაერთი თურქული ანთროპონიმია დამკვიდრებული. მათი შემოსვლის წყაროდ მიჩნეულია ანატოლიური თურქული, კავკასიის თურქული ენები, ყარაჩაულ-ბალყარული და ყუმიხური. იტორიულად ცნობილია აგრეთვე ქართველთა ურთიერთობა ხაზარებთან, პაჭანიკებთან, ყივჩაღებთან (მ. ჯიქია, 1973, გვ. 212). სვანურ ანთროპონიმიაში მთელი ფენა, საკმაოდ დიდი ჯგუფი შეიძლება გამოიყოს -ხან, -ყან, -ბი ფორმანტიანი თურქული წარმომავლობის საკუთარი სახელებისა, რაც საუკუნეთა მანძილზე სვანთა და ყარაჩა-ბალყარელთა ცხოველი კულტურულ-ეკონომიური ურთიერთობის შედეგია: ხან-ით ნაწარმოები სახელები ფართოდაა გავრცელებული დღევანდელ სვანურში, XIX ს. საუკუნის საეკლესიო ჩანაწერებსა და განსაკუთრებით დადემქელიანთა გენიალოგიურ ტაბულებში. ისტორიიდან ცნობილია საბატონო სვანეთის მთავრის - ციოყ დადემქელიანის დედა - დიგორხანი, ფაქტიური მმართველი თავისი შვილის სამთავროსი. 1832 წლის ზამთარში დიგორხანი გადავიდა კავკასიის ქედზე ყაზარდოში და ნალჩიკში მყოფ გენერალ გორიხვოსტოვს განუცხადა შვილის - ციოყის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის სურვილი. იქვე მძევლად ჩააბარა ციოყის შვილი ბექერბი, თვითონ როზრენტან გაემგზავრა ტფილისში და მოაწერა ხელი რუსეთთან შეერთებაზე. 1843 წელს ეცერის მთავარი თათარხანი დაეცა დადემქელიანთა სასახლეს. დიგორხანი გადმოხტა ციხიდან და ტრაგიკულად განუტყვა სული; „**სვანეთის დედოფალი – მდინარეების ბახსანის, ყუბანის, დალისა და ენგურის ზემო დინებათა მბრძანებელი**“ – ასეთი იყო ტიტული დიგორხან დადემქელიანისა (ე. გაბლიანი, 1925, 72); ცნობები არსებობს ასევე სხვა მანდილოსნების შესახებაც. სალდათხანი – თენგიზ დადემქელიანის და – 1860 წელს ბაქსანში ცოლად გაჰყოლია თავად ადინგერ ურუსბეის და ქრისტეს რჯულზე მოუნათლავს ქმარი და ოთხი შვილი. ამ დროისთვის ეს იყო ერთადერთი ქრისტიანი ოჯახი მთელ ბაქსანში (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 167); ამ ტიპის სახელები გვხვდება წერილობით ძეგლებში: „ბეჩუეს ამა კრებასა მოეგება და სული შეჰვედრა ელჩი ჩადაისა, ასიანისა, ბურდუ-ხან-ისა, კვირიკე ბაბიანისა, მეულლესა მისა ბურთუ-ხან-ისა“ (მატ. XII, პ. ინგ. გვ. 155). ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ორიოდ გამონაკლისის გარდა თანამედროვე სვანურში -ხან დართული სახელები, როგორც ეს მასალების ჩაწერა-შეკრებისას გამოიკვეთა, ძირითადად ჰქვიათ ქალებს, მანდილოსნებს: სიდახან გომთელიანი, დევლეთხან კახბერიძე, დაურხან გუჯეჯიანი... მისირხან/მისგრხან გულბანი, ინგლისხან გომთელიანი, სირმახან, დარისხან, ორსახან/ჭორსახა, სოფილხან, რადიმხან, ჯამირხან/ ჯამგრხან, ვარახან, რისიმხან, სალდათხან, ჰემლეხან, სერეხან, ყაზმარხან, კესემხან, ჯარემხან, ჯამგრხან, დიგორხან, მაიფხან, სიდახან, ერქახან იოსელიანი, ქაბახან, თათარხან, ადიმხან, მელეხან, აშტერხან, ძუბუმხან...

მირზა/მგრზა/მურზა: მამაკაცთა სახელების ფართოდ გავრცელებული მაწარმოებელია: მომდინარეობს სპარსული მირზადან, რომელიც აღმოსავლეთის ზოგიერთ ხალხებში სახელს ერთვოდა ხან წინ, ხანაც ბოლოში და გამოხატავდა: 1.ტიტულს არისტოკრატიულობისა, 2. განათლებულობას, 3. მდივან-მწიგნობრობას (კოკოვი, 1973, გვ. 58). ონომასტიკურ ლიტერატურაში

არსებობს სხვაგვარი ახსნაც: მირზა მომდინარეობს არაბულ-სპარსული სიტყვებიდან: ამირზადე „ამირის შვილი“. ამირი შუა აზიაში არაბთა მოსვლის დროიდან ეწოდებოდა მხედართმთავარს, მმართველს, ...ამირობით დაიწყო თავისი კარიერა თემურ-ლენგმა, რომელმაც ეს ტიტული არ გაცვალა უფრო საპატიო წოდებაზე, ხან-ზე, (ამ ტიტულს ატარებდნენ მონღოლთა ბელადის ჩინგის-ხანის შთამომავლები, თემური კი მათ არ ეკუთვნოდა). მირზა/მგრზა-ს თავდაპირველი მნიშვნელობა არის „უფლისწული, ბატონიშვილი“, ამ მნიშვნელობით ის სახელს მოსდევს, ხოლო წინ დაისმის მდივან-მწიგნობრობაზე მიმართვისას (ზ. ჭუმბურიძე, 1992, გვ. 131). მაგალითები ქრესტომათიიდან: უფალო ღმერთო, აღაშენე და აკურთხე სახლი ახლავს დადიშქელიანისა, მირზაყანს, თემირყანს, თათარყანს... (სვან. წერ. ძეგ. ტ. 2, გვ. 283). „აშხ ისგე ხომამ მგრზა ხაშხენა. მგრზა გუნ ლგჳმაშ ი ხოჩა მეთხვარ ლგმარ“ (სვან. ენ. ქრესტ. გვ. 225).

-**ბი**: როგორც არაერთგზის აღინიშნა, მახლობელი აღმოსავლეთის ანთროპონიმიკის ერთ-ერთი თავისებურებაა ტიტულთა და წოდებათა საკუთარ სახელად ან მის კომპონენტად გამოყენება: სულთანი, ხანი, ბეგი, მირზა... შდრ. ქართ. გვარი ბეგაშვილი. ბეგი უმაღლესი სამხედრო წრის წარმომადგენელი იყო. ოსმალთა იმპერიაში ბეგი დაერთვოდა დიპლომატიების, თარჯიმნებისა და დიდი მოხელეების სახელებს. დროთა განმავლობაში იგი მიმართვის ფორმის კომპონენტად იქცა. ყარაჩაულსა და ბალყარულში ბეგი (ბეჯ) წარმოითქმის ბი-დ (ბიჯ) (მ. ჯიქია, 1973, გვ. 213); დ. კოკოვს აღნიშნული აქვს, რომ -ბი ელემენტი მოჩვენებითად, არასწორადაა ასოცირებული ომონიმურ ყაბარდოულ სიტყვასთან ბი, რაც ნიშნავს „მტერს“. მაგალითად, მეორე მსოფლიო ომის დროს დაბადებულ ბიქს უწოდეს გერმანზი – „გერმანიის მტერი“ (დ. კოკოვი, 1977, გვ.57); -ბი ელემენტს ყაბარდოულის ლექსიკაში სხვა სახის კორელატები, სემანტიკური ნიუანსები მოეპოვება; ყაბარდ. ბეჟ/ადიდ. ბაჟ „მდიდარი“. ბეი ერთერთი ცნობილი ყაბარდოული გვარიცაა. საუკუნეების მანძილზე ცხოველი კონტაქტების შედეგად ყარაჩაულ-ბალყარულიდან შეთვისებული -ბი ფორმანტიანი სახელები ფართოდაა გავრცელებული სვანურ ონომასტიკონში: ვსლანში/ვსლანზი, ბეკერბი, ბათერბი, ქელესბი/ქელეჩბი, ქერთბი, ყარანბი, ყელგზბი/ყელგზბე, შერგზბე, მერანბი, მუსანბი, თანზბი, მგჳარბი, სარბი, თაუბი, ქეჩგზბი, კადერბი, ყარანბი, მარანბი, ქაუშუბი...ჯაშაბეგ, მგრზაბეგ... ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს სვანეთის დიდი მემეტაიანის ბესარიონ ნიჟარაძის ცნობა, რომ ლეგენდა-გადმოცემებში ცოცხლობს სახელი ძლიერებით, გონიერებით განთქმული ქავშუბისა, მულახის საზოგადოების მახვილისა, რომელიც პურობისას ვერაგულად მოუკლავთ უშგულში (ზ. ნიჟარაძე. 1962, გვ. 82). -ბი ელემენტის სახელები გვხვდება XIX საუკუნის საეკლესიო ჩანაწერებში, რუსუდან ხარაძის მიერ შედგენილ გენიალოგიებში, მეტნაკლებად დღევანდელ სვანურ ანთროპონიმიშიც, X–XVIII საუკუნეების წერილობითი ძეგლებისათვის კი ამ ტიპის სახელები უცნობია. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რამდენიმე სახელს (კიბიბი, ლიბი, რაბი, საგუბი, ქერობი...), რომელთა სემენტაცია და -ბი ელემენტის გამოყოფა, ბუნებრივია, სრულიად უმართებულოდ მიგვაჩნია: კიბიბი (სვანური გრაფიტები, სვან. წერ. ძეგ. II გვ. 520). რაბი (მატიანე VII სვან. წერ. ძეგ. გვ. 538).

-**უყვ/უყ/ყვა** როგორცსაკუთარ სახელთა მაწარმოებელი უფრო ხშირია წერილობით ძეგლებში, ზღაპრებსა და ლეგენდა-გადმოცემებში, ვიდრე თანამედროვე სვანურ ანთროპონიმიში: ამ ტიპის სახელებია: **დუდარუყუტ, ლეფსუყუტ, მამსრუყუტ, ხანთუყუტ, მანთუყუტ, თანდუყუტ, შტოგვარი თანდუყუტ, ნამსრუყუტ, იელბერდუყუტ, მალყარუყუტ, ყაფსუყუტ, გეყვა...** ყაფსუყ გომთელან, ჳევს ლგჳაშვდი ყაფსუყელა „ხევში ქებული ყაფსუყ გომთელიანი“ (სვან. პოეზ. 1939, გვ. 160). ოჲ, საბრალე ჯარაშდუყი, ქავ ჯიშგვმინან აშდარხანი „ოი, საბრალე ჯარაშდუყ, რომ გეთხოვა აშდარხანი (სვან. პოეზ. გვ. 160). „სვანურში გვხვდება ჩერქეზული წარმომავლობის გვარებიც, რომლებიც -ყვა, -ყა (უდრის ქართ. „ძე, შვილი“) სუფიქსიანად აღიქმება, როგორც მთლიანი საკუთარი სახელი და დაირთავს შტო-გვარების მაწარმოებელს: გენჯაყვაშა შავჳჲლ „გენჯაყვანთ შავაილი“ (ჩანტლაძე, 1967, გვ. 297). ირკვევა ასევე, რომ გვარი პირველი სვანურ ანთროპონიმიში შემოსულია ადიღურის (ჩერქეზული) ენიდან სპარსულ-არაბული წარმოშობის ფირ-ველნ ანთროპონიმის შესხების გზით. თურქულ ენაში ფირ-ველნ ნიშნავს „მოხუცი მმართველი“, იგულისხმება ვილაიეთის ან სხვა ადმინისტრაციული დანაყოფის გამგებელი. თურქულიდან ადიღურის მეშვეობით შემოდღეული ანთროპონიმი ფირ-ველნ რიცხვით სახელთან პირველი გაიგივებულა და ამ შინაარსისავე სვანურ გვარად დამკვიდრებულა (ბედოშვილი, 1997, გვ. 12). ამ დებულების სისწორეზე უნდა მიუთითებდეს ის ფაქტიც, რომ დღეს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და დიდი სვანური გვარი პირველი არ გვხვდება X–XVIII საუკუნეების სვანეთის არცერთ წერილობით ძეგლში. ზემორეჩამთვლილ

ანთროპოფორმანტა გამოყენების კუთხით საინტერესოა წერილობით ძეგლებში წარმოდგენილი შემდეგი პარალელური ფორმები: თათარ/თათარყან, თემურ/თემურყან, რადიმ/რადიმხან, სოფილ/სოფილხან, ბათერ/ბათერბი, მუსა/მუსაბი...

საინტერესოა ანთროპონიმიკის კუთხით ისტორიული დოკუმენტებისა და წყაროების მონაცემთა ანალიზი: სვანეთის წერილობითი ძეგლები ქრონოლოგიურად მოიცავს X-XVIII საუკუნეებს; „მატიანე სვანეთისა კრებისაჲ“ XIII საუკუნის მეორე ნახევრის მრავალმხრივ საინტერესო და მნიშვნელოვანი წერილობითი ძეგლია როგორც სვანეთის, ისე სრულიად საქართველოს ისტორიისათვის. **დემეტრე დოღელიანის** ხელით დაწერილ, ლინგვოკულტუროლოგიური თვალსაზრისით უაღრესად ფასეულ ამ ძეგლს ზუსტი ანალოგი, გარდა ტბეთის სულთა მატიანისა, საქართველოს სხვა კუთხეებში არც კი ეძებნება, როგორც ამას ისტორიკოსები და შესაბამისი საკითხებით დაინტერესებული მკვლევრები აღნიშნავენ. ძეგლში წარმოდგენილი მრავალფეროვანი ონომასტიკური მასალიდან განსაკუთრებით საინტერესოა არქაული **ანთროპონიმი** ფორმები... აქ გვხვდება დღეს, სამწუხაროდ, უკვე გამქრალი და გადამწეხებული შემდეგი გვარსახელები: **ჭირეკიანი, ფოხელიანი, აზუგანი, ამნასარიანი, ითანოზიანი, მანაშიანი, ბობჩიანი, ფალგარიანი, გაყანიანი, კიკედიანი, ტბელიანი, მსავიანი, ჭუშულიანი, კაჩილიანი, რუბაგანი...** ჩხუმიფხე, გოშუანიფხე, ბეთმანიფხე...

სულთა მატიანეების და, ზოგადად, X-XVIII საუკუნეების სვანეთის წერილობითი ძეგლების ანთროპონიმია და თანამედროვე სვანურ გვარსახელთა სისტემა ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება. ძეგლებში გამოიყოფა ყოველგვარი მარკირების გარეშე ანთროპონიმებად ქცეული ქართული და სვანური აპელატივების ჯგუფები: **მამა, აღმართი, აზნაური, ჭიქა, ქარი, რკინა, გედი, ჯაგშანი, თოვლაი, თვარე /მთვარე, თეთვარი, მახარობელ, ოდიშ-ელ-იან, საღირ-ელ-იან...** სვანური: **სარაგ „წყარო“ ნელარ „კასრი“ ნინ „ენა“ ბერეუ „რკინა“, შიხ „ნახშირი“ ხუნ „საძირკველი“ ბაჟინ „მაცნე, შიკრიკი“, მანგურ...** სვანეთის წერილობით ძეგლებში გვხვდება ზანური სემანტიკის ანთროპონიმებიც: **უჯგუში, ჯიჯი, კობირა, ქვარ/ქუვარა, ხოჯი, კოჩა, ჭკომი...** გვარსახელები: **კოჩიანი, უხოჯელიანი...** გამოიყოფა აგრეთვე ჯგუფი კნინობით-მოფერებითობის -ა სუფიქსით მარკირებული ანთროპონიმებად ქცეული აპელატივებისა: **ნაკვეთა, ლხინა, ნაღდა, მალაღა, ერთგულა, ახალა, ნაღველა...** საინტერესოა, რომ საზოგადო არსებით სახელებთან ერთად ანთროპონიმებად გამოყენებულია სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი: ზედსართავი, ნაცვალსახელი, მასდარი და ზმნის პირიანი ფორმებიც კი: **ქველი, ბრმა, მწარე, შვენიერი, დიდი, პატარა, ნათება, ცხორება, ეს, შენ...** სვან. ეჯა „ის“, მაკუ „მინდა“ იგია, არმინდი, არველოდი... ყოველგვარი ანთროპოფორმანტის დართვის გარეშე ძეგლებში პირის, ძირითადად მამაკაცთა სახელებად გვხვდება ტოპონიმები: **ბაღდადი, იორდანე, ყირიმი, ხახული...** ეთნონიმები: **ფრანგი, ჯიქი, თათარი...** ლინგვოკულტუროლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა ფაქტი, რომ სულთა მატიანეების ანთროპონიმიკის ლექსიკურ-სემანტიკური მხარე თანამედროვე სვანურთან შედარებით ბევრად უფრო მკაფიო და გამჭვირვალეა; თანამედროვე სვანურისაგან განსხვავებით X-XVIII საუკუნეების სვანეთის წერილობით ძეგლებში ქართველურ -იან/-ან გვარდაბოლოების გვერდით გვხვდება ძველი ქართული -ენ და დასავლურ ქართულ არეალში გავრცელებული -ფხე სუფიქსები;

ამრიგად, ანთროპონიმთა სესხება, შეთვისება ჩვეულებრივი მოვლენაა ყველა ხალხისა და ნებისმიერი ენისათვის. მირზა, ხან, ბეგ... წოდებათა და ტიტულთა საკუთარ სახელად ან მის კომპონენტად გამოყენება არის მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ანთროპონიმიკის ერთ-ერთი თავისებურება (მ. ჯიქია). ქართულ-მეგრულთან შედარებით სვანურში თურქულენოვან ანთროპონიმთა და ზოგადად, -ხან, -ყან, -ბი... ლექსემებით მარკირებულ საკუთარ სახელთა ფართოდ გავრცელება ჩრდილო კავკასიის ენებთან - ადიღურ-ყაბარდოულთან, ყარაჩაულთან და ბალყარულთან მეზობლობამ, უშუალო კონტაქტმა, სოციალ-ეკონომიური, სამეურნეო, კულტურული და სხვა სახის კონტაქტებმა განაპირობა. ქრონოლოგიურად, როგორც ეს ვ. სილოგავას რედაქტორობით გამოცემულ X-XVIII საუკუნეების სვანეთის წერილობითი ძეგლებზე დაკვირვების შედეგად შეიძლება ითქვას, სვანურში აღმოსავლური (თურქული) წარმომავლობის -ხან, -ყან, -ბი, -მირზა/მგრზა... ანთროპოფორმანტიანი საკუთარი სახელები არ გვხვდება ადრეული პერიოდის მოსახსენებლებში, სულთა მატიანეებში, XVI საუკუნეზე ადრინდელ წერილობით ძეგლებში. ირკვევა, რომ ამ ტიპის საკუთარი სახელები განსაკუთრებული სიხშირით არის დამახასიათებელი ბალსქვემო სვანეთის მთავარ დადემქელიანთა გენიალოგიებისათვის. შეიძლება ითქვას, რომ სვანურ ანთროპონიმიში ამგვარი სახელები მრავლდება სწორედ ისტორიულ არენაზე (XV ს.)

დადემქელიანთა გამოჩენის პარალელურად. ბალსქვემო სვანეთის მეზატონეთა გვარის ერთ-ერთი ცნობილი პირები არიან მურზაყან, თათარყან, დიგორხან... დადემქელიანები. თანამედროვე სვანურ ონომასტიკონში კი უკვე იკვეთება ტენდენცია აღმოსავლური წარმომავლობის ანთროპონიმთა მკვეთრი შემცირებისა, შეიძლება ითქვას, გაქრობისაც კი წინა საუკუნეების მონაცემებთან შედარებით.

ლიტერატურა:

- ბედოშვილი 1997 – გ. ბედოშვილი, რიცხვითი სახელების შესახებ ქართულ ანთროპონიმიაში, რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესიის თეზისები, თბილისი;
- გაბლიანი 1925 – ე. გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი, ტფილისი.
- გასვიანი 1991 – გ. გასვიანი, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან.
- კოკოვი 1973 – დ. კოკოვი, ადიღური (ჩერქეზული) ანთროპონიმის საკითხები.
- ნიჟარაძე 1962 – ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე.
- სწმ – სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. I თბ. 1986წ. ტ. II, თბ. 1988.
- სვანური პოეზია, თბ. 1939.
- სვანური ენის ქრესტომათია, თბ. 1978.
- ჭუმბურიძე 1992 – ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ? თბილისი.
- ჩანტლაძე 1967 – ი. ჩანტლაძე, შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელთა წარმოება და ბრუნება სვანურში, მაცნე, თბილისი.
- ჯიქია 1973 – მ. ჯიქია, თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები ქართულში, აღმოსავლური ფილოლოგია, ტ. III. თბილისი.
- სვანეთ. საისტ. ძეგ. 1941 – სვანეთის საისტორიო ძეგლები, „მატიანე სვანეთისა კრებისაჲ“ – გამომცემელი პ. ინგოროყვა, თბილისი.
- Лавров Л. И. Расселение сванов на Северном Кавказе до XIX века, КСИЭ, Ч. М. – Л. 1950.
- Робакидзе А. Сванети, Тбилиси, 1984.

Ketevan Margiani

Sokhumi State University

SVAN PROPER NAMES (THE ANTHROPOFORMANTS: -BI, -QAN, -KHAN)

ABSTRACT

Svanian anthroponymy is characterized by variety of personal names with formants: –khan, -kan, -bi... such as: Daurkhan, Digorkhan, Bimurza, Taubi, Kelechbi, Murzakan, Tatarkan... In comparison with Georgian-Megrelian language the great number of Anthroponyms of Eastern (Turkish) Origin in Svanian Language, namely, the personal names marked by lexemes was conditioned by neighboring Caucasian languages, Adighen-Kabardian, Karach and Balkar, social-economic, cultural and other kinds of contacts. The Material for analysis have been collected from X-XVIII cc. Svanetian written monuments, from Svanian language chrestomathia...

Chronologically as it can be said on the basis of the observations made on the written works, anthroponyms of Turkish origin are not met in Svanian chronicles of the souls of dead people of earlier period, in written monuments dating back to earlier than XVI c. It was found out that these types of personal names are met especially often in Dadeshkeliani genealogy of Balsqvemo Svaneti. The monument contains luxuriant onomastic material, archaic anthroponomical forms presented in it are especially interesting, surnames that have subsequently become extinct nowadays (Hirekiani, Pokheliiani, Abugiani, Amnasariani, Itanoziani, Manashiani, Bobchiani, Palgariani, Gajaniani, Kikediiani, Tbeliani, Msaviani, Chishiliani, Khachiliani, Robagiani... Chkhumipkhe, Goshuanipkhe, Beutmanipkhe...). The monument though does not always exactly and elaborately expresses specifics of pronunciation and difficulties related to transcription of Svanian language. In comparison with the data of the last century the number of anthroponyms of Eastern origin in modern Svanian onomastikon is quite reduced.

სახენელი იარაღების აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულსა და მეგრულ-ლაზურში

საქართველო მსოფლიოში უძველესი მიწათმოქმედი ტომების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კერაა. პირველი სახელმწიფოებრივი ჩანასახები ამ ტერიტორიაზე სამი ათასეული წლის წინ შეიქმნა. ქართველმა ხალხმა ადრე შედგა ფეხი ცივილიზებული ცხოვრების გზაზე და გულმოდგინე შრომითა და დამპყრობელთა წინააღმდეგ თავდადებული ბრძოლით შექმნა და დაიცვა თავისი მაღალი და თავისთავადი კულტურა.

წინამდებარე ნაშრომში განვიხილავთ სახენელი იარაღების აღმნიშვნელ ლექსიკას მეგრულ-ლაზურში. ცნობილია რომ, **სახენელ** იარაღს ამიერკავკასიაში გვიანბრინჯაოს ხანიდან იყენებდნენ, რისი დამადასტურებელი პირდაპირი საბუთი არ მოგვეპოვება; თუმცა გ. ჩიტაიამ თავის ნაშრომებში აშკარად დაგვანახა, ქართველური ტომების მიერ ძველთაგანვე მისი გამოყენების ფაქტები. აფხაზური სახენელი იარაღის შესწავლისას კი აღნიშნა, რომ ეს სახენელი ძალიან ახლოს დგას **ურის** სახენელთან, რომელიც ჯერჯერობით ყველაზე ძველია (Читая, 1941: 375).

მიწის სახენელი იარაღებიდან საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე მეტად გავრცელებული იყო **გუთანი**. იგი რამდენიმე სახელით არის ცნობილი: ქართული გუთანი, დიდი გუთანი, დიდი ქართული გუთანი, ხის გუთანი, შავი გუთანი, პაპას გუთანი. ყველა ეს სახეობა მეტ-ნაკლებად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ეს განსხვავება ან მათ კონტრუქციაში მდგომარეობს, ან მასალაში, რომლითაც გუთნები დამზადებული. მუშაობის პრინციპი კი ყველა მათგანისათვის ერთია.

დიდი **ქართული გუთნის** ძირითადი შემადგენელი ნაწილებია: „რვილი“ (მოხრილი გრძელი ძელი, რომელზედაც მიმაგრებულია სახნისი, საკვეთელი, ფრთა და სხვა ნაწილები გუთნისა, ზომით დაახლოებით 320- 340 სმ.), „მანჭები“ (სახელურები), „ფრთა“ (ბელტების გადასაბრუნებელი ფიცარი), „ხმალა“ (აერთებს რვილსა და გუთნის სხვა ნაწილებს ერთმანეთთან, რითაც გუთანს სიმტკიცეს სძენს), „ქუსლი“ (ხის ნაწილი, რომელზედაც სახნისი იყო წამოცმული), რკინის „სახნის-საკვეთელი“, „ფამფალაკი“ (დერძი, რომლის ბოლოებში გაყრილია სხვადასხვა ზომის გოგორები - „კვალის გოგორა“ და „ველის გოგორა“).

გუთნის ხის ნაწილები მაგარი ჯიშის ხისგან მზადდებოდა (მუხა, იფანი, თელა და სხვა). დიდი ქართული გუთნისათვის ისევე, როგორც საერთოდ ქართული სახენელებისათვის, დამახასიათებელი იყო მრუდე რვილი. გუთნის ტიპის ევროპული სახენელი იარაღები, რომლებიც გავრცელებული იყო შუა საუკუნეებში, ხასიათდებოდა პირდაპირი მხრით. რვალის სიმრუდე, რომელიც ქართულ სახენელებს ახასიათებს, ადასტურებს ქართული გუთნის თვითმყოფად ხასიათს.

ფრთა და სხვადასხვა ზომის გოგორებიანი ფამფალაკი არის ის ნაწილები დიდი გუთნისა, რომლებიც მარტივ სახენელ იარაღებს არ გააჩნიათ.

დიდი **ქართული გუთნის** არსებობა დასტურდება XI-XII საუკუნეებში. იგი ღრმად ხნავდა (35 სმ. სიღრმეზე), ბელტს (50-60 სმ. ზომისას) ჭრიდა, აბრუნებდა და შლიდა. სწორედ ეს იყო მისი უპირატესობა სხვა სახის სახენელ იარაღებთან შედარებით. XIX ს-ის II ნახევრიდან აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ რაიონში ჩნდება ქართული გუთნის გაუმჯობესებული სახეობანი. ასეთებია: ე.წ. **მუხრანული გუთანი** და **კაკაბური გუთანი**.

დიდი ქართული გუთანი დაკავშირებული იყო მიწათმოქმედების საანულო სისტემასთან . იგი საყოველთაოდ იყო გავრცელებული ქართლ-კახეთის ბარში, ნაწილობრივ ქართლის მთის წინა ზოლში. მესხეთში დიდი გუთანი მხოლოდ ყამირის მოსახნავად გამოიყენებოდა.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ხის გუთნები ნიადაგის თავისებურების მიხედვით ზომით განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. მაგალითად, გარეკახეთსა და ივრის ხეობაში უფრო დიდი ზომის გუთნები იყო ხმარებაში, ვიდრე ქართლში, შიდა კახეთსა და ქიზიყში. ქართლის მთის წინა ზოლში ქართლის ბართან შედარებით უფრო პატარა ზომის გუთნები იყო.

გამართული ხის გუთანი საკმაოდ ძვირად ღირებულ სახენელ იარაღს წარმოადგენდა. შედარებით იაფი ჯდებოდა გუთნის ხის ნაწილი, რომელსაც ხშირად გლეხები თვითონ თლიდნენ. თითქმის ყველა სოფელში იყვნენ ამ საქმის მცოდნე გლეხები. შედარებით დიდ სოფლებში იყვნენ ისეთი ხელოსნებიც,

რომელთათვისაც ეს ხელობა ძირითად საქმიანობას წარმოადგენდა. ისინი, ჩვეულებრივ, რამდენიმე სოფელს ემსახურებოდნენ.

შედარებით ძვირი ჯდებოდა გუთნის რკინის ნაწილები, სახნისისათვის საშუალოდ ერთი ფუთი რკინა იყო საჭირო, საკვეთლისათვის კი - ნახევარი.

გუთნის აუცილებელ ნაწილს შეადგენდა **ჯამბარა** - ტყავისაგან დაწნული ღვედი, რომლის საშუალებითაც გუთანი მიბმული იყო ფამფალაკზე. XIX ს-ის II ნახევარში ქართლ-კახეთის ზოგიერთ ნაწილში იგი რკინის ჯაჭვმა შეცვალა. გუთანში გამწვევი ძალის შესაბამელად გამოიყენებოდა უღელი ტაბიკებითა და აპურებით. ჯამბარა-ღვედის საშუალებით უღლები ერთმანეთთან იყო დაკავშირებული. თითო ღვედი 3-4 უღელს აკავშირებდა. ღვედის დასაწვენლად საჭირო იყო 2 კამეჩის, ან 3 ხარის ტყავი. ღვედების ოსტატებად ხევსურები ითვლებოდნენ. ქართლში ადგილობრივადაც ამზადებდნენ ღვედებს. გადმოცემით, ღვედი 25-30 წელი ძლებდა.

როგორც ჩანს, გამართული ხის გუთანი საკმაოდ ძვირი ჯდებოდა. ალბათ, ამიტომ საბუთებში სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარის მოხსენიების დროს გლეხის ოჯახში სახვინელი იარაღების ნაწილებზეა ხოლმე უმეტესად ლაპარაკი და არა გამართულ სახვინელ იარაღზე - გუთანზე. გლეხთა შორის მხოლოდ შემდგომულებს გააჩნდათ საკუთარი, ყოველმხრივ გამართული გუთანი. ქართლ-კახეთის სოფლებში გამართული გუთანი საშუალოდ კომლების 10-12% ჰქონდა.

სახელწოდება **გუთანი** შესულია აზერბაიჯანულში - **გოთან**, სომხურში - გუთან, თურქულში - **ქოთან**, დაღესტნურ ენებში - **ქოთ** და ადიღეურში (სადაც ფამფალაკის სახელწოდებაშია შეფარებული) - **გუთლამიშ**. ენის სპეციალისტებს მიაჩნიათ, რომ **გუთანი** არ არის ინდო-ევროპული, არც თურქულ-მონღოლური, არც სემიტური, არამედ კავკასიური წარმოშობისა.

ივ. ჯავახიშვილის წერს: „ტერმინი **გუთანი** და ყველა მისი ფონეტიკური სახენაცვალი საქართველოს ირგვლივ ტრიალებს და მისი გავრცელების რადიუსები შორს არ მიდის. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ ზემოხსენებული ენებიდან არც ერთს ამ ტერმინის არსებობის ესოდენ ძველი საბუთის წარმოდგენა არ შეუძლია როგორც ქართულს, მაშინ თავისთავად წარმოიშვება აზრი, რომ გუთანი პირველად საქართველოში უნდა იყოს გაჩენილი და აქედან გავრცელებული მეზობელ ერთა შორისაც. ამ საკითხის საბოლოოდ გადაჭრას მხოლოდ ის გარემოება აბრკოლებს, რომ „გუთნის“ ეტიმოლოგია გაურკვეველია“ (ჯავახიშვილი, 1930:12).

სტამბოლის უნივერსიტეტის პროფ. ა. ჯაფაროღლუმ ტერმინი **გუთანი** ახსნა თურქულში დადასტურებული სიტყვიდან **ქოთ**, სადაც ეს სიტყვა აღნიშნავს წრის შემოხაზვას. სემანტიკურად ამგვარი დაკავშირება ხელოვნურად გამოიყურებოდა (ჩიტაია, 1997:145.). სერგო ჯიქია ამტკიცებს, რომ თურქი პროფესორის მტკიცებულება უსაფუძვლოა, ქართულს სიტყვა **გუთანი** თურქულიდან ჰქონდეს ნასესხები საფუძველს მოკლებულია (ჯიქია, 1985: 255-262). ქართველ ტომებში ტერმინი **გუთნით** აღინიშნება არა მარტო სახვინელი, არამედ სახვინელი იარაღის ქუსლი (ქსნის ხეობა, ქობულეთში, სოფ. ბობოყვათი), სადაც ჯილდის ქუსლს გუთანი ჰქვია. ეს ფაქტი შეიძლება ტერმინის სიძველის ნიშნად მივიჩნიოთ. ტერმინი **გუთანი** რომ უძველესია, ამაზე მეტყველებს ძველი წარმოშობის ხალხური ზღაპრები. ჩიტაიას აზრით, იგი ზოგადკავკასიური კუთვნილების სიტყვაა, რომელიც თავდაპირველად პრიმიტიული (ხევსურული აჩაჩის ტიპი) სახვინელ იარაღს აღნიშნავდა. ხოლო შემდგომი მისი დიფერენცია - **მთის გუთანი, ორხელა გუთანი, ბარული გუთანი** ამ იარაღის დაწინაურებამ განაპირობა (ჩიტაია, 1997: 85)

გავრცელებული ტერმინია **ჩორბაქი** - ხის გუთანი, ორფრთიანი, რომლითაც ჭაობიან ადგილს ამუშავებდნენ. შდრ. ტოპონ. **ნაჩორბაქუ** (სენაკ. ტოპონ, გვ. 31; ქაჯაია, 2009 : 552)

წიწენა/ წინმავალა - გუთნის იარაღი, მოკალული კეცია, რომლის ქვემო ნაწილი მიწაზე ცოცავს და ჭდობილების შემწეობით არეგულირებს ღრმად ხვნას, უმსუბუქებს გუთნის დედას სახვინელი იარაღის მართვას. იგი მარტივი სახვინელი იარაღის პირობებში იმავე როლს ასრულებს, რასაც გუთანში ფამფალაკი. (ჩიტაია, 1997: 333. ტ. I)

ოქოქა - ერთგვარი გუთანი (იგივეა რაც აჩაჩა), გუთნის საკვეთელი, ხელანა (ქობალია, 2010 :549).

ქართული ხალხური კულტურისა და ყოფის ერთ-ერთი ელემენტია **ქართული უღელი**. სამეურნეო პირობების თავისებურებებთან დაკავშირებით დასტურდება შემდეგი დანიშნულების უღელი: **სამარხილე, სალაჩქიმე, საკალოე, სააჩაჩე, საყვერის, საწკეპი, სახდომი, სამირე** და სხვ. ყველა ეს უღელი დაიყვანება რამდენიმე ძირითად ტიპამდე: **საზარე ურმისა, ჩოჩიალა ურმისა, მარხილისა, ორხელისა და აჩაჩისა**. დასახელებული უღლის თითოეული ტიპი შეიცავს სხვადასხვა სახის ვარიანტს ფუნქციის შესაბამისად. ჩვენებური უღლის ძირითადი ნაწილებია: **ხის მორი**, უპირატესად ივნის ან თელის, მორის ცენტრში კორაა დატანებული უღელზე- საზიდის ხელანების ღვედით დასამაგრებლად, ან კიდევ აქ

ნაჩვრეტია თავტაბიკისათვის; **საქედური** უღლის ის ნაწილია, რომელიც ქედზე ადევს საზიდის დასამრავად. საქედურებთან გაყრილია წყვილი **ტაბაკი**, უმთავრესად შვინდისა, რადგან შვინდი მოქნილია და ხარს კისერს არ ტკენს. უღლის შემადგენლობაში შედის აგრეთვე ძუის ან კანაფის **აპეური**, დაწნული ღვედი, რომელიც უღლის შუა წელზეა მიბმული.

უღელი არსებობს ერთი, ორი ან სამი ხარისათვის. უღელი ერთი ხარისათვის ცალუღელად არის წოდებული.

მეგრულშიც სახვნელი იარაღის სახელწოდებაა **გუთანი**, თუმცა გვაქვს რ-აე განვითარებული ფორმაც: **გურთანი**. მაგ.: ფიქსირებული ტექსტებიდან: „ეჩი უღუ **გურთანი**თ ქოხონგე ართი კოჩი“ (ხუბუა, 1937: 270) _ „ოცი უღელი გუთნით ხნავს ერთი კაცი“...

ქართ. **გუთანი** მეგრ. **გუთანი/გურთანი**

მთხრობელი სოფ. დიხაზურგადან (ლეო ღაჭავაძე, 78წ) აღნიშნავს: „ჩვენთან ვიყენებდით კინახონას, რომელიც რკინისგან იყო დამზადებული, და მიწას კარგად ხნავდა, მას სხვანაირად **აგაფასაც** ვეძახდით, ჯერ იყო **აგაფა**, შემდეგ შეიცვალა **გურთნით**.“

გურთანი- გუთანი; ხვეულა (ა. ქობალია, 2010 :228).

ლაზურში **გუთანი** ტერმინით - **ხოჯიკოკარი** არის მოხსენიებული.

ხოჯიკოკარი- სახნისი, გუთანი(?) (თანდილავა, 2013 : 888)

აღსანიშნავია, რომ ლაზურში სახნისი მოცემული გვაქვს ტერმინით **საფანი** (თურქ. sapan): „სი **საფანი** ქოდიქაჩი!“ - შენ სახნისი დაიკავე (ჩიქობავა, 1936: 116). „**საფანით**ე ხოჯებს ლეტა ონოხორაფამს“. - სახნისით ხარებს მიწას ახრევენებს. (ჩიქობავა, 1936: 2).

გუთნის ნაწილებია: **კიბირი//კვბერ** (კბილი), რომლის ძირი ბრტყლად არის გათლილი (გოთეთ რე თოლირი), ხეკუდელი (ხელკუდი). ყამა (ხანჯალი), მანჯა, ფთე ხემიოთხუმუ (სახელური), კინახონა (სახნისი), საშერი (ბუდე) და წვანჯი/წვანდი (წვერი) (ი. ბებია, 2003, 70).

ფამფალაკი წარმოადგენს სახვნელი იარაღის (დიდი ქართული გუთანი, ჯილღა) ნაწილს, ღერძს, რომლის ბოლოებში გაყრილია. ქართული **ფამფალაკი** ფორმა გვხვდება მეგრულშიც. ლაზურში მსგავსი ტერმინი ვერ მოვიძიეთ.

სვანეთში უღლის შემდეგი სახეობებია დამოწმებული: ა) სახნავი უღელი- **ლაკნიაშ უღვა**, გრძელია.

ბ) სალენი უღელი- **ლაკლავიაშ უღვა**, გ) საზიდი უღელი -**ლალკანიაშ უღვა**, დ) სანაკელო უღელი- **ლაჰუნწვიაშ უღვა** ე) საცალხარო უღელი- **ლამეშიაშ უღვა**. (ჩიტაია 1997:147)

დასახელებული უღლების ყველა სახეობა გამოიყენებოდა ხარის შესამბელად საზიდარში ხარის ქედზე დადგმული საქედურის შემწეობით. განსხვავებულია ის უღელი, ტომელიც ქედზე კი არ ედგმის, არამედ რქის ძირში.

საქედური წარმოადგენს უღლის მთლიანი მორის გაგრძელებას და გადარკალური, კამაროვანი კვეთილების გამო, მეტად ლამაზი შესახედავია.

უღელი, საბას განმარტებით - კართ ქედსადები ხე შესაბმელად (მითითებულია ფსალმუნი 2,3).

საბა აგრეთვე განმარტავს: **უღელი** ეწოდება სასწორის საკიდარს (მითითებულია გამოცხადება 6,5) და აგრეთვე **უღელი** ქრისტეს სათნოების აღებაა.

უღლის სახელწოდებაში ერთი და იგივე ძირია გამოყენებული როგორც ქართულში, აგრეთვე მეგრულსა და სვანურში **უღუ** და **უღვა**. ამავე სიტყვასთან კავშირი უნდა იყოს ავარული рукъ ჩაჩურ-ინგუშური рукъ, ლაკური рукъ, ლეზგიური виг (ჩიტაია, 1997:149).

მთხრობელი(დიხაზურგა) ამბობს, რომ ნიადაგი ძირითადად ორი ხარით იხვნებოდა, ხარს უკეთებოდა ხის უღელი, მეგრ. **უღუ**, რომელზედაც მაგრდებოდა **აგაფა (გურთანი)**. **უღუს** ჰქონდა **ღეტამა** (მეგრ) - ბაწარი, რომლითაც იკვრებოდა. **ღეტამას** ჩვენ **ტაბაკსაც** ვეძახდით. ღეტამას თხილის წნელისგან ვამზადებდით: „დობწილოხუნდით დო ქიმვოსკუანდით აგაფას“ - დავწურავდით და მივაბამდით გუთანს (აგაფას).

ნტაქიმი (არქ.) უღელი (?): „ნთხაქ: „ნტაქიმითენ ბიდა ი, ხვალა ბიდა ი? იდი, კითხი“ -ია დო თქოუტორენ“- უღელთან ერთად წავიდე თუ, მარტო წავიდე? მიდი, ჰკითხეო, უთქვამს თხას (თანდილავა, 2013:583).

სავარაუდოა, რომ სიტყვა **„უღელი“** განეკუთვნება იმ ხანას, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო გამოყოფილი საერთო ქართველურიდან სვანური და მეგრული, როგორც ამას ფიქრობენ ლინგვისტები. საბას **უღელთან** დაკავშირებით მოეპოვება შემდეგი სიტყვები: **ცანკუჭუღელი**, რომელიც ახსნილია, როგორც წყვილი და კენტი, უღელი ცალი ლუწი და კენტი. მასვე მოაქვს სიტყვა **ცანკვილი // ცანკული**-კენტი კარი. ეს მასალა გვაფიქრებინებს, იქნებ არსებობდა უღლის აღსანიშნავად სხვა ქართული სიტყვა.

ამის საფუძველს შეიძლება იძლეოდეს ტერმინი **ყვეარი**, რომელიც ახლოს დგას საბას მიერ დადასტურებულ **კვილ-თან**. ეს უკანასკნელი, როგორც ნ. მარი არკვევს, სვანურს შემოუნახავს სიტყვაში de-ge-da (ორისაგან არც ერთი. ლათ. neuter). თუ ეს ეტიმოლოგია მართებული გამოდგებოდა, უძველესი განათხარი უღლისათვის შეიძლება გვევარაუდა ზოგადი ქართული სიტყვა **ყვეარი**.

ქართ. **უღელი**-ს ექვივალენტი მეგრულში არის **ულუ**, ხოლო ლაზურში **ორხუ**.

ულუ - უღელი, **ულუ** გეიონწყი ხოჯემს, - უღელი ახსენი ხარებს (ელიავა, 1997: 304). **ორხუ** - უღელი (თანდილავა, 2013 : 654). ნიმუშები ტექსტებიდან:

„გუთანს, ყიარს ქუსქ ვითამშვი ულუ კამბეშეფი“ (ხუბუა, 1937: 56)- გუთანს, ყვეარს უბია თექსმეტი უღელი კამეჩები. „მაფშალიას ულუ გედგ“ (ყიფშიძე,1937: 146) — ბულბულს უღელი ადგას. „ჩხოუს ნიგა ქემეულეს — ხოჯი ვორექია; ულუ ქემეულეს - ფუჯი ვორექია“ (ყიფშიძე,1937: 179) - ძროხას ნიგა რომ მიუტანეს, - ხარი ვარო, უღელი რომ მიუტანეს, - ძროხა (ფური) ვარო. მაფშალია უღუს უსქუ: (ქხს,1,გვ.174) - ბულბული უღელშია შებმული.

მიწის სახენელი იარაღია **ჩუთი** ანუ **კავი**. ჩუთით შესრულებულ მუშაობას **აჩუთვას**, **აოშვას** და **აკავებას** უწოდებდნენ. როგორც ვარაუდობენ, ჩუთი გუთნის გაჩენამდე ძირითადი სახენელი იარაღი უნდა ყოფილიყო, გუთნის გაჩენის შემდეგ კი ჩუთის ფუნქცია ვიწროვდება და იგი ძირითადი იარაღიდან დამხმარე სახენელის ადგილზე ინაცვლებს.

ჩუთის ანუ კავის მეგრული სახელია **ოგაფა** (მაკალათია, 1941: 186; ჯალაბაძე, 1974: 32), რომელიც ზოგჯერ **აგაფას** სახელწოდებითაც გვხვდება. „ჯვეშო დიხას ხონუნდეს ოგაფათ“ - „ძველად მიწას ხნავდნენ კავით“. ოგაფას ნაწილებია: ოგაფეში ტარი- კავის ტარი (ტანი), **ქური** - ქუსლი, **ერქვანი**-კავის სახელური (მაჭი), **კინახონა** -ქუსლზე წამოსაცმელი რკინის სახენელი

(მაკალათია, 1941:187. ქაჯაია, 2002:422).

ოგაფას ღერძს (რვილეს) ზოგან **გა**-საც ეძახიან.

მთხრობელი (გვაძი ვეკუა,105 წლის, სოფ. სავეკუო) აღნიშნავს, რომ აგაფასთვის გამოდგებოდა ბალი, თელა ან ლანჭი, სხვა ხე არ გამოდგება. როდესაც ხე ცოტა გაშრებოდა ლარით გავასწორებდით და გავთლიდით. დავტოვებდით გასაშრობად. მერე კიდევ გავთლიდით და გამოგვყავდა აგაფა. მერე **ქურს** (ქუსლს) გამოვთლიდით. ქუსლისათვის საჭირო იყო ან ნიგოზი, ან თხმელა, სხვა ხე არ ვარგოდა. ქუსლს სიგრძეზე გავთლიდით და აგაფას მივაზომებდით. ქუსლს, იმ ადგილას, სადაც აგაფა უნდა ჩამაგრდეს, ამოვტოხავდით. ამ ბუდეში აგაფას **სოლებით** ჩავამაგრებდით. (ჯავახიშვილი; ტ. V. 1987).

ეთნოგრაფების მიერ სამეგრელოში აღმოჩენილია კავის იშვიათი სახე, რომელიც **სუმქურის** სახელით არის ცნობილი. **სუმქური** ქართულად **სამფებს** ნიშნავს და ის მართლაც სამქუსლაა. მის შემქმნელად ასახელებენ ნამაკოლას მკვიდრ გლეხს სოფრო ოყუჯავას.

XIX საუკუნეში კავის მოვალეობას აფხაზეთში ასრულებდა გრძელი ძელი, რომელსაც თავი წაწვეტებული ჰქონდა და რკინის სახნისი ჰქონდა ჩამოცმული. ძელის ტანს სახელური უკეთებოდა. ამ სახნავ ს „აწაჰა-ცმათა“ ეწოდებოდა. ეს არის პირველი აფხაზური სახენელი იარაღის ტიპი. პირველი ნაწილი „აგა“ (აფხ) = ხის ნაჭერი. „აჰ“=ცარავს. სიტყვასიტყვით თარგმანია უკულმა ტრიალებს, შლის არღვევს. პარალელურად ზოიფურ აფხაზეთში ამ სახენელისათვის იხმარებოდა: „აგმათა“, რაც ხარი სახელურს, ხარის ქუსლს, ხარის სამოსს აღნიშნავდა. აფხ. „აგ“=ხარს, „ამათა“=ჩაცმა. ე. ი. ხარზე ჩამოსაცმელი (ბახია-ოქრუაშვილი, 2011:59).

ამდენად, ჩვენ სტატიაში განვიხილეთ ძირითადი სახენელი იარაღი **გუთანი** და მისი სახესხვაობები როგორც ქართულსა და ქართული ენის დიალექტებში, ისე მეგრულ-ლაზურში. თუმცა ლაზურში, ცნობილი მიზეზების გამო, სახენელი იარაღების ლექსიკა, რაც საერთოქართველურ ძირს უკავშირდება, შედარებით მწირია.

ლიტერატურა:

1. ს. ჯიქია, 1985 - ს. ჯიქია მასალები „გუთან“ სიტყვის ისტორიისათვის, კრ. „ხელეური“ (მსე, ტ. XXVII) თბილისი, 1985.
2. ი. ბებია, 2003 - ი. ბებია „სამიწათმოქმედო ლექსიკა მეგრულში“, (დისერტაცია), თბილისი, 2003.
3. ივ. ჯავახიშვილი, 1930 - ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. I, 1930.
4. ა. თანდილავა, 2013- ა. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, თბილისი, 2013.
5. გ.ელიავა, 1997 -გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, მარტვილი- თბილისი, 1997.
6. გ.ჩიტაია, 1997- გ. ჩიტაია, შრომები ტ. I, ქართ. ხალხის სამეურ. ყოფა და მატერ. კულტურა, თბილისი. 1997.

7. ა. ქობალია, 2010 - ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი, 2010.
8. ი. ყიფშიძე, 1994- ი. ყიფშიძე - რჩეული თხზულებები, თბილისი, 1994.
9. არნ. ჩიქობავა, 1936 -არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936.
10. ს.ბახია-ოქრუაშვილი, 2011-ს.ბახია-ოქრუაშვილი, აფხაზთა ეთნოლოგია, თბილისი; 2011.
11. ს. მაკალათია, 1941 - სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941.
12. ხუბუა, 1937 - მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, თბილისი 1937.
13. ქაჯაია, 2009 - მეგრული ლექსიკონი, ტ. IV დამატებანი, თბილისი, 2009.

Nino Mashia

Sokhumi State University

**VOCABULARY DENOTING PLOUGHING TOOLS IN GEORGIAN, MEGRELIAN AND LAZ
LANGUAGES
ABSTRACT**

In the previous article we have analysed the vocabulary of agricultural tool, namely plough and its name in Mengrelian- Laz languages. It corresponds with Georgian language and the dialects are given as far as possible the attempt of etymological search of these names is made. The example of archeological and etymological material is viewed.

The analysis provides that Georgian –Mengrelian- Laz material is basically Georgian. The difference appeared later. The Laz language because of widely known reasons was more developed.

მურად მთვარელიძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ქრისტე და მარიამი რუჰი ბაღდადის პოეზიაში

როგორც ცნობილია, ქრისტესა და ღვთისმშობელს საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი „ყურანში“. შესაბამისად, სპარსული პოეზიისათვის ისინი პოპულარული პერსონაჟები არიან. ეს საკითხი საკმაოდ საფუძვლიანად არის შესწავლილი ქართველი მკვლევარების მიერ (მ. თოდუა, გ. ლობჯანიძე).

პროფ. მაგალი თოდუა წიგნში „მაცხოვარი და ღვთისმშობელი სპარსულ პოეზიაში“ წერს: „შეიძლება უცნაურად მოგვეჩვენოს, რომ ყურანში მოხსენებული იესო საყვარელი პერსონაჟი გახდა, მაგრამ თუ გავიხსენებთ იმას, რომ მთელი სპარსული პოეზია არის სუფიური ანუ ნეოპლატონური, რომლის მიხედვით ჩვენ ვართ უფლის ემანაცია, რომელსაც აქვს უნარი ამაღლდეს და დაუბრუნდეს ისევ ღვთაებას, მაგრამ თუკი ქრისტიანული სწავლებით ჩვენ შეგვიძლია ჩვენი ცხოვრებით უფალთან მისვლა, სუფიზში მიიჩნევენ, რომ ადამიანს აქვს საშუალება 12 საფეხურის გავლის შემდეგ, რომლის დროსაც კარგავს ხორციელ არსებობას, არათუ მივიდეს უფალთან, არამედ გაითქვიფოს მასში, ანუ ღმერთად იქცეს. ქრისტე აღმოჩნდა იდეალური მოდელი ისლამის მოაზროვნეებისათვის. ღმერთი, რომელიც ჩამოვიდა, იცხოვრა, ივნო და აღდგა.“

რამდენადაც ეს პრობლემა კარგადაა შესწავლილი სპარსული მწერლობის მაგალითზე, იმდენად საინტერესო ხდება, თუ როგორ დადგა აღნიშნული საკითხი თურქულ მწერლობაში.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა მე-16 საუკუნის დიდი ოსმალთა პოეტის რუჰი ბაღდადის შემოქმედება. რაკი რუჰი ბაღდადი თავის თავს მოიაზრებს, როგორც რინდ პოეტს, ბუნებრივია, დგება

საკითხი, თუ რით გამოირჩეოდნენ ამ მიმართულების ავტორები და, ზოგადად, რას ითვალისწინებდა რინდის, როგორც ერთგვარი პოეტური კასტის მსოფლმხედველობა.

უნდა ითქვას, რომ საქართველოში რინდების საკითხს თავის დროზე შეეხნენ ივ. ჯავახიშვილი, ვ. გაბაშვილი, ელ. ჯაველიძე...

„ქართლის ცხოვრებაში“ რინდები უარყოფით კონტექსტში მოიხსენებიან. ლაშა-გიორგის შესახებ აქ ნათქვამია: „განიშორნა ვაზირნი სანატრელისა დედოფლისა და წესთა მასწავლელნი, შეიყურა რა თანამოსაკენი მოსმურობათა და დედათა უწესოთა თანა აღრევითა, რომელ ესოდენ უსახურებად მიიწია, რომელ ოდესმე მსმელი ფრიადისა ღვინისა, თაფლუჭისა, ტფილისს მყოფი, წარიყვანეს რინდთათანა, რათა მუნ განძრონ სიბილწე თვისი.“

როგორც ვხედავთ, მეფის რინდთა შორის ყოფნა ჟამთააღმწერელს მიაჩნია სამრახ, ყოვლად მიუღებელ საქმედ.

სპარსული სიტყვა, „რინდი“ ლოთს, მოქეიფეს, თავზე ხელადებულს ნიშნავს და ჟამთააღმწერელის მიერ მოთხრობილი ეპიზოდის რინდს სწორედ ამ კუთხით წარმოგვიდგენს.

თვითონ რინდები, როგორც შენიშნულია, ამყოფდნენ ამ სახელით. მათი გაგებით, რინდი ნიშნავდა ვაჟკაცს, დარდიანს, კეთილშობილ, პატიოსან ადამიანს.

მე-14 საუკუნის გამოჩენილი სპარსი პოეტი ჰაფეზი წერდა: „როდესაც ჩაუვლი ჩემს საფლავს, სიყვარულით დაიჩოქე. მთელი ქვეყნის ლაღი რინდები აქ მოვლენ სალოცავად“. რინდი პოეტების ამ თვალსაზრისით შესწავლა ცალკე კვლევის სფეროს განეკუთვნება. დგება საკითხი სარწმუნოებასთან რინდების დამოკიდებულების შესახებ.

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია შენიშნული, მათი ერთადერთი სარწმუნოება არის ჭეშმარიტება. შეიძლება ითქვას, რომ რინდებისათვის ჭეშმარიტება დგას სარწმუნოებაზე მაღლა, ამ მიდგომით უნდა განვიხილოთ რუჰი ბაღდადის დამოკიდებულება იესო ქრისტესა და მარიამ ღვთისმშობლისადმი.

ერთ ლექსში რუჰი ბაღდადი საუბრობს იმასთან დაკავშირებით, რომ ადამიანები უფლის პატარა ნაწილაკები (ატომები) არიან. მათ თავისი თავი წარმოუდგენიათ იმ წმინდა სულად, რომელიც გაბრიელმა „სცხო მარიამს“. ისინი მზის თასებით ყოველ ცისმარე ეწვეიან ლხინს, ხოლო ნაბახუსევზე პურ-მარილს ქრისტეს გვერდით შეექცევიან. მტრის მიმართ რინდი პოეტები მუსას (მოსეს) კეთილი ხელის მქონენი, წარღვნის დროს კი ნოეს კიდობნის გამომთლელეები არიან. ამავე ლექსში პოეტი გამოთქვამს ერთგვარად თამამ აზრს, რომ რინდი პოეტები „ქრისტეს სუნთქვის შთამაგონებელი გასაღები“, უფრო მეტიც, „ქრისტეს სუნთქვა“ და თვით ჰიზირის ცხოვრების განუყოფელი ნაწილი არიან.

ბწკარედი:

თუმც გარეგნობით მცირე ატომები ვართ, სულიერ სიღრმეში მზეები ვართ, წმინდა სულის (გაბრიელის) მიერ მარიამში შთაბერილი სულები ვართ.

მზის თასით ყოველ დილით ვეწევით ლხინს,

ქრისტესთან ერთად ნაბახუსევზე ჯამის მსმელები ვართ.

უგვანო ღვინოს არ დავლევთ, თუ ალთქმა დავდეთ

ჩვენ ალთქმაში მტკიცედ ვდგავართ, ნასუქები* ვართ.

გველიც რომ იყოს მტერი, მუსას თეთრი ხელი ვართ.

ქვეყნის მწუხარება თუ იქნება ნიაღვარი, ჩვენ ნოეს კიდობანი ვართ.

მოლამ წაიკითხოს მედრესში ორბწკარედის (პოემის) ახსნა..

ჩვენ გამოგვიწოდე ჯამის ფსკერი (არსი), ეი, ჩვენ ახსნის ჭეშმარიტი მცოდნენი ვართ.

სუფი, ჩვენ ფიზიკური თვალით ნუ გვიყურებ,

გახსენი სულის კარი, შემოგვხედე, ნახე, რა სულები ვართ.

აუგის მთქმელებს და ცილისმწამებლებს ჩვენ კრიჭაშეკრული ვენახვებით,

მაგრამ ქრისტეს სუნთქვის მქონე რინდების შთაგონების გასაღები ვართ.

ქრისტეს სუნთქვა ვართ, ზერქმევა რუჰი გვაქვს, ჰიზირის ცხოვრება ვართ.

სახეთა (ატრიბუტთა) ზღვაში ზათის** მალული მარგალიტები ვართ.

* **ნასუქი** - კაცის სახელი, რომელიც თაღლითობდა ქალთა აბანოში, მაგრამ შემდეგ ალთქმა დადო, რომ ასეთ რაიმეს აღარ ჩაიდენდა. მისი ალთქმა მიჩნეულია, როგორც დაურღვეველი ფიცი.

** ზათი- ამ შემთხვევაში: მარად არსებული, ღმერთი.

პოეტური ვერსია:

თუმც ატომნი ვართ, სულში გვიდგას მხოლოდ მზეები,
წმინდა სული ვართ, გაბრიელმა რომ სცხო მარიამს,
ჩვენ მზის თასებით ლხინს ვეწევით ყოველ ცისმარე,
ნაბახუსევზე ქრისტეს გვერდით ვიღებთ პურმარილს.
უგვანო ღვინო ჩვენ არ გვინდა, თუ აღთქმა დავდეთ,
ჩვენ ჩვენს აღთქმაში გადავწყვიტეთ ნასუქებს* ვგავდეთ.
გველიც რომ იყოს მტერი, მოსეს თეთრი ხელი ვართ,
წარღვნის დროს ნოეს კიდობნების გამომთლეღნი ვართ.
დაე,მედრესშიწაიკითხოს მოლამ ეს ლოცვა
ჯამის ფსკერს გვიძღვნი ჩვენ ჭეშმარიტ მცოდნეებს როცა,
ო, ნუ გვიყურებ სუფი, ასე უბრალო თვალით,
აუგის მთქმელთან მხოლოდ ვდუმვართ, პასუხს ვცემთ ამით.
მაშ, გახსენ სულის კარი, ნახე, რა სულელები ვართ
ჩვენ ქრისტეს სუნთქვის მქონე რინდთა შთაგონების გასაღები ვართ,
ქრისტეს სუნთქვა ვართ, ვართ ცხოვრება თავად ჰიზირის,
თუმც რუპი გვქვია, სახეთა ზღვაში სხვა მზე გვიღიმის.
იმ ზღვაში ზათის მიმაღული მარგალიტნი ვართ.

ამ ლექსში განსაკუთრებულ ყურადღება იქცევს სიტყვა ჰიზირი. რას ნიშნავს ეს და რატომ დასჭირდა ავტორს მისი ხსენება ქრისტეს გვერდით?. ისლამში გადასულ ქრისტიანულ წმინდანთა შორის ასევე პოპულარულია წმინდა გიორგი. როგორც ზ. გამსახურდია შენიშნავს, ისლამში ის მოიხსენიება როგორც „ჯირჯისი“, ხიზრი (ხიდრი). ვფიქრობ, ამ შემთხვევაში რუპი ბალდადი საუბრობს სწორედ წმინდა გიორგიზე და შენიშნავს, რომ რინდი პოეტები სწორედ ამ წმინდანის ცხოვრების ერთგვარ განსახიერებას წარმოადგენენ. რომ „სახეთა ზღვაში“ მათ მზე უღიმის და იმ ზღვაში ზათის მიმაღული მარგალიტები არიან.

ქრისტეს, როგორც მადლმოსილს ახსენებს რუპი ბალდადი სხვა ლექსებშიც. ერთგან მას შემოაქვს სიტყვათმეხამება „დროების ქრისტე“, რასაც ის თავის თავს უწოდებს:

ბწკარედი:

ჩემთ ხელთ (ისე) მოზიდულია ყასიდის მშვილდი,
(რომ) ჩვეულებრივმა მშვილდოსანმა იგი ვერ დასჭიმოს,
ლექსში დროების ქრისტე ვარ, მე მეკუთვნის
ქმნილებათა ნიჭით მომადლებული სიტყვა,
სხვათა ლექსები ჩემი ლექსის დარი იქნებოდა,
თუკი ჩვენ დროში სპილენძი ოქროს გაუტოლდებოდა!

პოეტური ვერსია:

ისე მოვზიდე მე თითებით ყასიდის*** მშვილდი,
რომ ვერ დასჭიმოს მშვილდოსანმა ღონითაც დიდით.
ლექსში დროების ქრისტე ვარ და მეკუთვნის თავად
ყველა ის სიტყვა მადლმოსილი ქმნილების ნიჭით
და ალბათ, ჩემს ლექსს შესწვდებოდა სხვათა ლექსები,
ოქროს ზოდად თუ წარმოვსახავთ სპილენძს, თუნდ იჭვით.

ბალდადისეული ქრისტე, მოსესთან ერთად, მოიაზრება როგორც მიწიერი ადამიანი. ერთ-ერთ სატრფიალო ლექსში რუპი პირდაპირ აცხადებს, რომ „ტრფიალების ვარამი“ ისევე ჰქონდა მოსეს და ქრისტეს, როგორც ჩვეულებრივ ადამიანს

ბწკარედი:

ყველას გადააქვს შენი უბედურება, მხედველშიც დარდია, ბრმაშიც დარდია,
განა ჰაზირი, გინდა მეჯნური ყველა სიყვარულის მწუხარების ტყვეა.
ასე მოსულან და ასე წავლენ, ცოცხლებშიც დარდია, მკვდარშიც დარდია
იმ ორ ჯადოქარ თვალის, იმ ორ წმინდა ლალის,
ეი, რუპი, თუ იკითხავ, (მისი დარდი) ქრისტესაც აქვს მოსესაც!

*** ყასიდა - აღმოსავლური დივანის ლიტერატურაში გავრცელებული ლექსის ფორმა.

პოეტური ვერსია:

ტრფობის ვარამი გადააქვს ყველას - ბრმას და თვალბილულს,

ჰაზირია თუ მეჯუნუნია ამ სევდით ამობს,

ასე მოსულან, ასე წავლენ, დარდობენ მუდამ

მკვდრებიც, ცოცხლებიც ამ ორ ჯადო თვალეზის გამო.

და, ეი, რუჰი, ჰკითხე წამსვლელს, ჰკითხე მომსვლელსაც,

გეტყვის: ეს დარდი ჰქონდა ქრისტეს და თვით მოსესაც.

რუჰი ბაღდადი სრულიად თავისუფალია თავის არჩევანში. საკუთარი ესთეტიკის ჩამოყალიბების გზაზე ის ხშირად მიმართავს ბიბლიურ პერსონაჟებს, ახალი აღქმიდან კი იესო ქრისტე მას წარმოდგენილი ჰყავს როგორც აუცილებელ მეგზური რინდი პოეტის შესაცნობად.

Murad Mtvarelidze

Gori State Teaching University

CHRIST AND MARIA IN THE POETRY OF RUHI BAGDATLI ABSTRACT

The 16th century famous Ottoman poet Ruhi Bagdatli in his poetry is mentioned several times by Jesus Christ and Mary the Mother of God.

As it is known, Christ and the Mother of God are given a great place in the Qur'an. Accordingly, they are popular characters for Persian poetry. This issue is quite thoroughly studied by Georgian researchers (Magali Todua, Giorgi Lobzhanidze).

As regards Ruhi Bagdatli's attitude to Jesus Christ and the Virgin Mary, he was not a subject of judgment. Professor Elizbar Javelidze was involved in this issue.

Ruhi Bagdatli, like the other Rind poet, is the only true believer. Consequently, Maria is the Mother Goddess, and Christ is the real personality of her, in which she finds full freedom. Mary did not become a separate subject for him, the poet recalls her identification of her personality and the general rhyme poets ("Holy Spirit, Gabriel to the Anointed Mariam"), and as regards Jesus Christ, Ruhi Bagdatli imagines him not as God (according to the point of view of Islam), but as a prophet, The nation usually human being. Moreover, he will be like Christ's friend. In one poem, the poet directly speaks without any allegory, that the poets, "the sun's cups" everywhere are celebrated, and the bread of the Nalchuse on the side of Christ.

The observation of the text of the poetry works reveals that their source is kindness and they follow the example of the Bible characters on the way to this good. According to Ruhi Bagdatli, Rindie poets even have the hand of the Musa (Moses) hands of the enemy, and the Flood of Noah's Ark during the Flood.

Rihigh Bagdatli will use the symbol of Christ to symbolize the Rite poetry. Here is one thing to take into consideration: If the Sparse poets pray to Jesus Christ instead of Mohammed, Ruhi Bagdatli is already thinking of Christ as Rind's unlawful friend and fellow. Ruhi Bagdatli is the source of the poet's creation. In the poet's opinion, they are "the key to the inspiration of Christ" and, moreover, imagine themselves as the resurrection of Christ.

Bagdatli's Christ, along with Moses, is regarded as the earthly man. In one of his passages, Ruhiyas directly states that "the Vrtam of the Trials" had the same as that of Moses and Christ as a normal person ("and, hey, Ruhi, ask the reader to tell the attendant to tell you that it was the Christ and Moses himself").

Taking into consideration this, we can conclude that Ruhi Bagdatli is totally free in his choice and often places the Bible characters in the way of his own aesthetics, and from the new perspective of Jesus Christ as the essential guide on the road to the knowledge of Rindie poet.

**ფრაზეოლოგიზმები, იდიომატური სიტყვაწარმოება და არანორმატიული ლექსიკა
თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში**

ფრაზეოლოგია ენის გამდიდრების ერთ-ერთი მთავარი წყაროა. ფრაზეოლოგიის არსის გაგება და ენაში მისი სიმრავლე ხელს უწყობს არა მარტო მხატვრული აზროვნების ესთეტიკურ მხარეს, არამედ მეტყველების კულტურის ამაღლებას. ფრაზეოლოგია, როგორც მეცნიერების ერთ-ერთი დარგი, სწავლობს ფრაზეოლოგიის სტრუქტურას, ადგენს ფრაზეოლოგიურ ერთეულს და მის მნიშვნელობას ანუ სემანტიკას [Дудников, 1983, с. 68-69].

ფრაზეოლოგია, ფრაზეოლოგიური ერთეულები, სიტყვისა და ფრაზის სემანტიკური ველი ენაში მიმდინარე ლექსიკურ პროცესებსაც უკავშირდება [Галкина-Федорук, 1954, с. 26]. სწორედ ამ დროს მდიდრდება ენა ნაირ-ნაირი ლექსიკურ-სემანტიკური გამომსახველობითი საშუალებებით. ამის დასტურია თუნდაც მეოცე საუკუნის ე. წ. „საბჭოური“ ლექსიკის დამკვიდრება ახალ ქართულში.

ენის შემოქმედებითი არსის შეცნობა და ხორცშესხმა ყველაზე რელიეფურად მწერალ-შემოქმედთა მხატვრულ ტექსტებშია განსხეულებული. ამის ნიმუშია თუნდაც შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, სადაც ფრაზეოლოგია და ფრაზეოლოგიზმები მდიდარი და მრავალფეროვანია, რომლის საშუალებით პოეტი აყალიბებს სახეებს, პერსონაჟთა შინაგან ბუნებას. როგორც შ. დლონტი წერს, რუსთაველის ფრაზეოლოგია არსებითად მხატვრულია, თუმცა პოემაში ბევრი ფრაზეოლოგიური ერთეული წმინდა მხატვრული ფუნქციით არაა დატვირთული [დლონტი, 1968, გვ. 3].

თანამედროვე ცხოვრებისეული ტენდენცია მეტყველების უკიდურესად „დაბინძურება“ და ვულგარიზმებით გადატვირთვაა, რასაც სალიტერატურო სივრცე სრულყოფილად ასახავს და სტილურ მახასიათებლად აქცევს. ჟარგონის, ინვექტივების, ობსცენური გამონათქვამების სიჭარბე ხელს უწყობს მათ ყველაზე გავრცელებულ და პოპულარულ ფრაზეოლოგიზმებად ჩამოყალიბებას.

უახლესი ქართულ სალიტერატურო ენა ზედმიწევნით დაახლოებას ცდილობს ქუჩურ მეტყველებასთან, მდაბიურ საკომუნიკაციო სტილთან. აქედან გამომდინარე, ხალხური მეტყველებისთვის დამახასიათებელი გამონათქვამები, იდიომატური ელემენტები და ჩართული წინადადებები ძალიან ხშირად გვხვდება. სამაგიეროდ არქაულმა ფორმებმა და სიტყვაწარმოების ნიმუშებმა უკანა პლანზე გადაინაცვლეს. თანამედროვე მწერლობაში მათი ადგილი ძალიან შემცირებულია და მხოლოდ იშვიათად, სტილური ნიუანსის დონეზე ფიგურირებენ.

ცნობილია, რომ არქაიზმის ცნება არ შეიძლება შემოიფარგლოს მხოლოდ ლექსიკით (და გამოთქმებით). არქაიზმის ცნებაში უნდა შევიდეს ის მორფოლოგიური და სინტაქსური მოვლენებიც, რომლებიც ძველია, მკვდარი, ხმარებიდან გამოსული მაგრამ, რომელთაც მწერალი იყენებს გარკვეული სტილისტიკური მიზნით, თუმცა ენის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ისინი დამახასიათებელი არ არიან ენის გრამატიკული წყობისათვის [თოფურია, გიგინეიშვილი, 1968, გვ. 168].

ჩვენ მიერ მოძიებული საილუსტრაციო მასალიდან გამომდინარე, არქაიზმები, იშვიათად, ახალგაზრდა მწერალთა ნაწერებშიც იჩენს თავს, მაგ.,

დიდის ამბით (მართებულია: დიდი ამბით): „ჭრიდა, **დიდის ამბით** კედელზე აწებებდა“ (სადღობელაშვილი, 2010, გვ. 88).

არა არს იწრო: „**არა არს იწრო**, ყოველ შემთხვევაში, წამიკითხეთ!“ (ლომოური, 2, 2000, გვ. 150);

ნაყოვანება: „რა მოგვიტანე ლალიკოო? **ნაყოვანება**...“ (კვირტია, 2011, გვ. 93);

ქართულ სამეცნიერო სივრცეში ინვექტივების, აგრესიული ლექსიკის, სხვადასხვა სოციოლექტების კვლევა რამდენიმე ათეულ წელს ითვლის. მკვლევარი ს. ოშიაძე ამას ტრადიციის არქონით ხსნის და აღნიშნავს: „მართლაც „ენის სისრულისათვის“ საბას შეუტანია ლექსიკონში უწმაწური (უცენზურო) სიტყვებიც, მაგრამ იმათგან ერთი ათეულიც ვერ შეგროვდება ისეთი, რომელიც „ქეგლ-“ში არ იყოს. მიუხედავად ამისა, ჩვენ არ მოგვეპოვება ვულგარიზმების ისეთი ლექსიკონი, როგორცაა, მაგალითად, რ. სოირსის ლექსიკონი, სადაც წარმოდგენილია წყევლის, ლანძღვის, გინების და სხვ. შეურაცხმყოფელი ინგლისურენოვანი ლექსიკა, ნარკომანთა და ჰომოსექსუალთა ჟარგონიზმები და სხვ. ჩვენში არავის

აღუნუსხავს უხამსი ლექსემები მსგავსად გ. ჰუნოლდისა, რომელმაც გერმანული ობსცენური სიტყვების ლექსიკონი შექმნა. თ. სახოკიას „ქართული უწმაწური ანდაზები და სიტყვა-თქმანი“, რომელიც წმინდა მეცნიერული მიზნებით 1950-იან წლებში უნდა გამოსულიყო და რაც მაშინ ცენზურამ არ დაუშვა, მხოლოდ ახლა დაიბეჭდა ქართული სკაბრეზული ფოლკლორის ნიმუშებთან ერთად ვ. კოტეტიშვილის მიერ შედგენილ კრებულში. ლ. ბრეგაძის „ქართული ჟარგონის ლექსიკონი“ ნაკლებად შეიცავს ინვექტიურ ლექსიკას, მით უფრო - ობსცენურს. ავტორი გვერდს უვლის უწმაწურ სიტყვებს, როცა მათ პარალელური, შედარებით ევფემიზებული ვარიანტით წარმოგვიდგენს. მაგალითად ს... ბევრად შერბილებული ჟარგონული ეკვივალენტია ფალოსის პირდაპირი დასახელებისა, რაც უფრო ხშირად გამოიყენება არა მარტო ვულგარულ ზეპირ მეტყველებაში, არამედ თანამედროვე ახალგაზრდულ პროზაშიც. იგივე შეიძლება ითქვას ლექსიკონში მოყვანილ გამოთქმებზე: უკანალის თამაში, ჭკუაც ვატირე და სხვ. რომელთა უფრო უმეერი, ობსცენური შესატყვისები ასევე ფართოდ იხმარება ჟარგონულ მეტყველებაში“ [ომიაძე, 2006, გვ. 265-266].

ჰომოსექსუალთა პრობლემას და მათ სპეციფიკურ ჟარგონს განიხილავს ბ. ცხადაძე [ცხადაძე, 2016, გვ. 247-252].

ენაში არსებული ლექსიკური ფონდის სრულყოფილი აღნუსხვა თანამედროვე ქართული ენათმეცნიერების და საერთოდ, ჰუმანიტარული დარგის მთავარი ამოცანაა, ასევე აქტუალურია სოციოლინგვისტური კუთხით მისი კვლევა, კლასიფიცირება და სათანადოდ შეფასება.

ქართულ ენაში ფრაზეოლოგიზმები, ფრაზეოლოგიური თქმები და გამონათქვამები ასრულებენ წინადადების რომელიმე წევრის როლს. ისინი ხშირად გამოდიან ზმნის, არსებითი სახელის, ზმნიზედის, ზედსართავი სახელის და ა. შ. ფუნქციით:

„როგორც მგონია, ზოდიში მომითხოვია და სულ ცალ ფეხზე მკიდია - ერთ მშვენიერ დღეს ან ჩემს საყვარელ ლოგინში მოვკვდები ან გარეთ გასვლისას“ (კვირტია, 2011, გვ. 152);

გამოთქმა **„ერთ მშვენიერ დღეს“** წინადადებაში განსაზღვრებას წარმოადგენს, იგი გულისხმობს აღსასრულის დადგომის მომენტს და „მშვენიერ დღესთან“ არანაირი აზრობრივი კავშირი არა აქვს. **„ცალ ფეხზე მკიდია“** ნიშნავს, რომ მოსაუბრეს არაფერი აინტერესებს და მისთვის „საყვარელი ლოგინი“ მხოლოდ ირონიული შეფერილობის გამონათქვამია. სინამდვილეში „ლოგინიც“ და „მშვენიერი დღეც“ პირდაპირი მნიშვნელობით არაა ნათქვამი და მკითხველმაც სათანადოდ უნდა აღიქვას.

გამოთქმა **„ფეხებზე მკიდია“** ლ. ბრეგაძეს თედო სახოკიას მიხედვით ასე აქვს განმარტებული: „დარდი არა მაქვს, არა ვზრუნავ, რაც არ უნდა მოხდეს, ჩემთვის სულერთია“; შემდეგ ამ ხატოვან თქმას ექსპრესიის გაძლიერების მიზნით დაემატა „ორი და ათი შაური“: „- რას უხამ მთვრალეები არიან, ფეხებზე ჰკიდიანთ **ორი და ათი შაური**. დაგარტყამს და წავა, სდიე მერე“ (თამაზ ნატროშვილი)“ [ბრეგაძე, 2005, გვ. 126].

ფრაზეოლოგიზმებს ახასიათებთ სინონიმურობა, ვარიაციულობა, ექსპრესიულობა, სტილური ინტენსიურობა, კონტაქტურობა (კაუზატიურობა), დინამიკურობა...

მაგალითად, ასეთი გამოთქმა „ყველა ძაღლი და ღორი“ არის სხვა გამონათქვამის „ყველა ოხერ-ტიალის“ ვარიაცია, აზრობრივად ისინი იდენტურები არიან, მაგრამ გარეგანი ფორმით განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან.

„...მობილური ახალი შემოსული როა და ყველა ძაღლსა და ღორს ჯერ არ უჭირავს“ (კვირტია, 2011, გვ. 68):

„ძაღლსა და ღორს“ წინადადებაში ექსპრესიულად გამძლიერებელი ფუნქცია აქვს, მოსაუბრე ხაზს უსვამს საკუთარ უპირატესობას და გვამცნობს, რომ მას აქვს იშვიათი ნივთი და ამით ამაყია. ანუ ინვექტივა სუბიექტის ეგოს ხაზგასმას ემსახურება.

კომუნიკაციის სინტაქსი ზოგადად აგებულია შემდეგი მოდელის მიხედვით: **მისცე-მიიღო-გაიგო** ნიშანი. სოციალური ურთიერთობების მოდელი ასეთია: **მოქმედება-წარმოება-სიტყვიერი** ინტერპრეტაცია-შეფასება. ანუ ქმედება აუცილებლად იწვევს ვერბალურ გამოხატვას, აზრის გაჩენას და გრძნობების ამის მიხედვით ფორმულირებას.

„ლამარა თავიდან აზრზე ვერ მოვიდა, პირი დაალო. მერე, ირინა რო აითესა, ყველაფერი მოწვა და ორმეტრიანიც აამუშავა“ (კვირტია, 2011, გვ. 34);

„აზრზე ვერ მოვიდა“ არის ვულგარული, ქუჩური გამოთქმა და ის იგივეა, რაც „გონს ვერ მოვიდა“.

„აითესა“ ნიშნავს გაიქცა, იქაურობას გაერიდა-ს. თუმცა, მწერალმა ჟარგონი არჩია და ვითარების დრამატიზმის ხაზგასასმელად და დამაბულობის უკეთ აღსაწერად ასეთი ხერხი არჩია.

„ყველაფერი მოწვა“ ანუ ყველაფერი გაიგო, გაიაზრა;

„ორმეტრიანი“ ნახმარია „ენის“ მნიშვნელობით.

მწერალი საგანგებოდ ასხვავებს ერთიმეორის მიყოლებით ჟარგონულ გამოთქმებს, რომ ყოველდღიური საკომუნიკაციო ლექსიკური ერთეულების საშუალებით სიტუაციის ტრაგიკომიკურობა გვიჩვენოს.

„ეს თორნიკეს ყურამდეც მივიდა და... მინისტრად დანიშვნის მეორე დღესვე ბახვას მამა სადარბაზოში ვილაცებმა ისე სცემეს, კაცი სიკვდილს ძლივს გადარჩა. სამკურნალოდ ფული რო ეშოვა, მანქანა გაყიდა და ფეხზე ძლივს დადგა“ (კვირტია, 2011, გვ. 27-28);

ფრაგმენტში სამი ფრთიანი ფრაზაა: **„ყურამდეც მივიდა“**, **„სიკვდილს ძლივს გადარჩა“** და **„ფეხზე ძლივს დადგა“**. მიუხედავად იმისა, რომ მწერალს შეეძლო უფრო მცირე დოზით გამოეყენებინა ზეპირსიტყვიერი კლიშეები, მან ასეთი სტილი ირჩია და ეპოქის ენობრივ დემოკრატიულობას გაუსვა ხაზი.

„ძლივს დადგა“ ანუ დიდი გაჭირვებით, ძნელად გამოჯანმრთელდა.

სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით გამართული ეს წინადადება ასეთ სახეს მიიღებდა: „ეს თორნიკემაც გაიგო (შეიტყო) და... მინისტრად დანიშვნის მეორე დღესვე ბახვას მამა სადარბაზოში უცნობებმა ისე სცემეს, კაცი სიკვდილს დიდი გაჭირვებით გადაურჩა. სამკურნალოდ ფული რომ ეშოვა, მანქანა გაყიდა და ძლივს ძლივს გამოჯანმრთელდა“.

თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ავტორისეული გადაწყვეტა უფრო შეეფერება თანამედროვე კომუნიკაციების სტილსა და მანერას.

„... მიდი, მიდი ჩაიცივი და სუ მწვანეზე იარე“ (კვირტია, 2011, გვ. 26);

„მწვანეზე სიარული“ ბედნიერებას, უზრუნველობას და ფათერაკებისაგან განრიდებას ნიშნავს. სურვილი „სუ მწვანეზე იარე“ დალოცვის ფორმულაა და პოზიტიურ განწყობას ადასტურებს. მსგავსი პოზიტიური ფორმულირება ნაკლებად გვხვდება თანამედროვე ლიტერატურულ დისკურსში.

„არა, ეს ასიანი თავის ვეზდებოდს ვერ ელევა, შვილები კიდე ეუბნებიან, ეგ ტრანკალეტკა სანაგვეზე გადააგდე და ჩამოდიო“ (კვირტია, 2011, გვ. 26);

ავტორი ერთბაშად იყენებს რამდენიმე ჟარგონულ ფრაზეოლოგიზმს, ასიანი ანუ დანამდვილებით, მთელი 100 %;

ვეზდებოდი ირონიული სახელდებაა ძველი, დროგასული მანქანის,

ტრანკალეტკა ვულგარული და ირონიული რუსიზმია. მთელი ეს რთული წინადადება გადატვირთულია ჟარგონით და ე.წ. „ბლატნოი“ ლექსიკით, რითაც ახალი თაობის ირონიული და ცინიკური დამოკიდებულება არის გამოკვეთილი.

„მაშინ კიდე არ მქონდა დანძრეული და რაღაცას ვაზროვნებდი (კვირტია, 2011, გვ. 72);

„დანძრეული“ ყოველდღიური ლექსიკის ნაწილია, რითაც თანამედროვე ადამიანი საკუთარ გრძნობას ააშკარავებს. ლ. ბრეგაძის „ქართული ჟარგონის ლექსიკონში“ დაენძრა და დაერხა ახსნილია როგორც „ცუდად წაუვიდა საქმე“ (ბრეგაძე, 2005, გვ. 53).

„ჭამე, შეჩემა, რას მიყურებ, ერთი დანძრევა კაცი ვარ“ (კვირტია, 2011, გვ. 78);

ამ წინადადებაში „დანძრევა კაცი“ უფრო მეტ ნიუანსს შეიცავს და ის უიღბლო, წყალწალბულს უფრო ნიშნავს. ანუ ერთი და იგივე ჟარგონი გამოთქმის და წინადადებაში ჩასმის დროს სხვადასხვა აზრობრივ დატვირთვას შეიცავს.

შემდეგ წინადადებაში:

„ბერძენს ძალიან მაგარი ჯინსის შარვალი, უფრო მაგარი ბათინკები, ხომიანი სვიტრი ეცვა და გაგლეჯილი მთვრალი მანქანაში ვერ ჯდებოდაო!“ (კვირტია, 2011, გვ. 23);

ძალიან საინტერესო სემანტიკური დონეები გვხვდება; „ძალიან მაგარი“, „უფრო მაგარი“ და „ხომიანი“ - მიგვითითებს, რომ, სიტყვა მაგარს ქვეჯგუფებიც გააჩნია, მხოლოდ ეს სიტყვა არ კმარა მთელი იმ სურათის დასახატად, რაც ავტორის აზრით, რეალობაა. ანუ არის ხარისხის მაჩვენებელი „ძალიან მაგარი“, მაგრამ მასზე აღმატებული მოცემულობაა „უფრო მაგარი“, ხოლო „ხომიანი“ სიტყვა გამლიერებულია უცხო ენის გამო.

მოცემულია ტრიადა: „ძალიან მაგარი“, „უფრო მაგარი“ და „ხომიანი“. ერთმანეთისგან აღმატებითი ხარისხით განსხვავებული. ეს ძალიან საინტერესო მაგალითია იმისა, თუ როგორ გამოხატავენ ემოციას გაუნათლებელი ადამიანები და როგორი ერთფეროვანი და მწირია მათი ლექსიკა.

ლ. ბრეგაძე განმარტავს: „მაგარი - სალიტერატურო ქართულში ნიშნავს ძნელად გასატეხს, მყარს, მტკიცეს, გამძლეს, ძლიერ; სასმელთან დაკავშირებით - ბევრი სპირტის შემცველს; ჟარგონში კი კარგის, ჩინებულის, საუცხოოს მნიშვნელობა შეიძინა“ (ბრეგაძე, 2005, გვ. 83). ანუ ჩვენს მაგალითში „ძალიან

მაგარი ჯინსი“, „უფრო მაგარი ბათინკები“, „ხოშიანი სვიტრი“ ზედმიწევნით შეეფერება ჟარგონის კრიტერიუმებს.

ქართული ხალხური სიტყვიერების და ზოგადად, ზეპირსიტყვიერების ფრთიანი ფრაზების პოპულარული კომპონენტი არის სიტყვა „ვირი“, რომელიც სხვადასხვა კონტექსტში გვხვდება. მაგალითად:

„მე თავდაუზოგავად, ვირივით ვიმუშავებდი. მერე ბავშვი გაჩნდებოდა. მე უფრო თავდაუზოგავად, უფრო ვირივით ვიმუშავებდი. ერთ ბავშვს მეორე მოჰყვებოდა. ნელ-ნელა წაგვიხდებოდა ჯანმრთელობა, ნერვები. მეგი ნამდვილ დიასახლისად იქცეოდა, მე – ნამდვილ ვირად...“

„მე ვიმუშავებდი ვირივით და ვიქნებოდი ბედნიერი. იმიტომ, რომ მეგი მიყვარდა“ (კვირტია, 2011, გვ. 6);

„მე ვიმუშავებდი ვირივით და ვიქნებოდი ბედნიერი (კვირტია, 2011, გვ. 8);

„ვირივით მუშაობა“ თავდაუზოგავად მუშაობას ნიშნავს, როცა მთელ ძალას და ღონეს ადამიანი მხოლოდ რუტინულ შრომაზე ხარჯავს და ცხოვრებისეული სიამეები მისთვის უცხო და მიუწვდომელია.

„ვირივით მუშაობა“ პლებეობის, დაუფასებელი არსებობის და ირონიის მიმანიშნებელია.

„ვირიშვილობა“ ხალხურ მეტყველებაში ყოველდღიური მოხმარების გამონათქვამია, იგი სემანტიკურად დაბალი შეგნების და უმეცრების ეკვივალენტურია.

ვირის შესახებ საინტერესო დაკვირვება და დასკვნები აქვს კ. ჯორჯანელს თავის ნაშრომში „ევფემიზმები და სიტყვის ტაბუ“, სადაც განხილულია ძველი და ახალი მონაცემები; იგი აღნიშნავს: „დღეს „სახედრის“ მნიშვნელობა დავიწროვებულა და ყოველგვარ საჯდომ ცხოველს კი აღარ აღნიშნავს, არამედ მხოლოდ ერთ-ერთ მათგანს - ვირს. მაგრამ ამ უკანასკნელისაგან საგრძნობლად განსხვავდება ევფემისტური ემოციური იერით. „ვირი“ უხეშ სიტყვად ითვლება და როდესაც სურთ სათქმელი ზრდილობიანი ან „ამაღლებული“ სიტყვებით გამოხატონ, მას სინონიმურ გამოთქმას („სახედარი“) ამჯობინებენ. „სახედარი“ რომ ვირს აღნიშნავს, ეს გასაგებია: ვირიც საჯდომი ცხოველია, სახედარია, მაგრამ რატომ აღარ აღნიშნავს დანარჩენ ცხოველებსაც, რომლებსაც ამგვარივე დანიშნულება დღესაც აქვთ? ეს ფაქტი მხოლოდ მაშინ შეიძლება აიხსნას, თუ მას ევფემიზაციის შედეგად მივიჩნევთ. უეჭველია, სიტყვას „ვირი“ უფრო ადრე ჰქონდა უარყოფითი ემოციური იერი, ვიდრე „სახედრის“ მნიშვნელობა დავიწროვდებოდა. ამას მოწმობს ის მრავალი ანეგდოტი და სალანძღავი სიტყვა-თქმები, რომლებიც ამ არსებითად უწყინარი, მაგრამ აბუჩად აგდებული და უპატიურად ხსენებული ცხოველის სახელთან არიან დაკავშირებულნი.

ამ სიტყვის ემოციური იერის გამო მის ხმარებას ხშირ შემთხვევაში გაურბოდნენ და ზოგადად ამბობდნენ: „სახედარიაო“, ე.ი. საჯდომი ცხოველიო. სიტყვა „ცხენის“ შეცვლისათვის ანალოგიური მოტივები არ არსებობდა. ამიტომ თანდათანობით „სახედარი“ სულ უფრო და უფრო ხშირად იხმარებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც ლაპარაკი იყო ვირზე და სულ უფრო და უფრო იშვიათად, როცა საქმე ეხებოდა ცხენს.“ [ჯორჯანელი, 1997, გვ. 110-111].

უნდა ითქვას, რომ „ვირი“ ფიგურალური გამონათქვამის - „ბურიდანის ვირის“ - ფიგურანტია და წიგნიერი სამყარო მას ფრანგი მწერლის იგავიდან იცნობს, რომელმაც თივის ორ ზვინს შორის ვერაფრით აირჩია სასურველი და შიმშილით მოკვდა [B. Храпа].

სალიტერატურო სივრცეში და ზოგადად, ყოველდღიურ კომუნიკაციებში მოსაუბრის მიერ სიტყვიერი არანორმირებული, არამოდიფიცირებული ლექსიკის გამოყენება შეიძლება შეფასდეს როგორც ეთიკური ზღვარის გადალახვა. იგი წარმოადგენს სიტყვიერ შეტევას, რომელიც შეიძლება სიტყვიდან მოქმედებაშიც გადავიდეს. ეს განსაკუთრებით მაშინ არის თვალში საცემი, როცა ილოკუტიური აქტისას (ანუ მოქმედების დაანონსებისას) ახსენებენ ახლობლებს, ან როცა სუბიექტი გარეგნობაზე ახდენს აქცენტირებას, ან როდესაც ადამიანის სექსუალურ ურთიერთობებზე მიანიშნებს. სუბიექტი სიტყვის თავისუფლებას ემოციურად უდგება, საკუთარი თავისადმი მინიჭებულ ზღვარს გადის და სიტყვას არანორმირებულად, აგრესიულად იყენებს.

მაგალითად, ლ. ბულაძის რომანში „ბოლო ზარი“, ვკითხულობთ:

„დიახ, „შე ჩემ“, - ეს შთამბეჭდავი ჟარგონიც აღმოთქვა და ღმერთს უმაღლეს შესწირა მადლობა“ (ბულაძე, 2002, გვ. 74).

„სუ მკიდა ეს გამოსირებული დემური, მივახტები ახლა ამ ნინჩოს და აგერ დამასკდეს ყველაო“ (ბულაძე, 2002, გვ. 82).

„ - მაგას, თქვა, - ეგეთები მოსწონა, გაიგე, ჩათლახები (მამამისი გრიშას საყვარელი სიტყვა გაახსენდა) მკვლელები, ქურდები და ბეზპრედელები...“ (ბულაძე, 2002, გვ. 58).

„შე ჩემა“, „გამოსირებული“, „აგერ დამასკდეს“, „ჩათლახები“, „ბეზპრედელეები“... და მსგავსი ლექსიკური ერთეულები ყველაზე გავრცელებული ფორმებია ყოველდღიურ კომუნიკაციებში.

ლ. ბრეგაძეს განმარტებული აქვს „გამოსირებული“, როგორც „გამოლენჩებული, გამოშტერებული“ (ბრეგაძე, 2005, გვ. 38); იქვე მისი სინონიმი „გამოქლიავებული“; ხოლო „სირი“ განიმარტება, როგორც: „ფალოსი (მველ ქართულში ჩიტს, ფრინველს ნიშნავს“ (ბრეგაძე, 2005, გვ.113). „სირი“ ცვლის არანორმატიულ სიტყვას „ყ.“; რაც ევფემისტური ფორმაა უცენზურო სახელდებისა.

ხოლო სულ სხვა წარმოშობის სიტყვად მიჩნეულია „სირისტიანი“, რომელიც ასე განმარტა ლექსიკონის შემდგენელმა: „წამხდარი, დამპალი (ადამიანი), ქალაჩუნა. მომდინარეობს რუს. სიტყვიდან сырость - სინესტე (ბრეგაძე, 2005, გვ. 113).

ქართული ზეპირსიტყვიერი ლექსიკის კუთვნილებაა საყოველთაოდ გავრცელებული თქმები: „ბაზარი“, „ბაზრობს“, „იბაზრეს და მორჩა!“, „მოკვდა ბაზარი!“, „ბაზარი ხალხი“... სიტყვა ბაზარი ყბედობას, ყაყანს, აურზაურს ნიშნავს.

მაგალითად:

„იარაღი ყოველთვის იმას აქვს, ვისაც სჭირდება და დათუშვი, მეთქი ყველაფერი იქნება ჰეფი ენდ და ასეც ვუთხარი, მეთქი, ვსო, მოკვდა ბაზარი, ტერენტი“ (მორჩილაძე, 2000, გვ. 122).

ლ. ბრეგაძის განმარტებით: „ ბაზარი - ყბედობა, ყაყანი(როგორც ბაზარში იციან), „მთელი ეს ბაზარი ყელში ამომივიდა“ (დალი ფანჯიკიძე, თარგმ.); „მორჩი ბაზარს, დაიძინე!“ (ქართლოს კასრაძე); ამ გამოთქმის ჟარგონულობა კიდევ უფრო ძლიერდება, როცა „ბაზარი“ მიცემითის ნაცვლად არასწორად დგას სახელობით ბრუნვაში: „მორჩით, კაცო, მანდ ბაზარი“ (გურამ რჩეულიშვილი).“ [ბრეგაძე, 2005, გვ.24].

წინადადების დასაწყისში თვალშისაცემია ფრთიანი გამოთქმა: „იარაღი ყოველთვის იმას აქვს, ვისაც სჭირდება“ - რაც ქუჩურ რეალობას წარმოადგენს და მწერალი ამის გათვალისწინებით ლამის ახალ ანდაზას გვთავაზობს. თანამედროვე ქართული მწერლობისმიერი სინამდვილე გაჯერებულია ძალადობით, არატოლერანტობით, ავადმყოფი ადამიანებით და შესაბამისად, ფრთიანი გამონათქვამებიც შესაბამისია.

ზემომოყვანილი ფრაზეოლოგიური ერთეულები, რომლებიც ხელს უწყობენ ენის ხატოვანი, გამომსახველობითი ფუნქციის გაძლიერებას, სპეციფიკურ მეტყველებაში ერთ მთლიან ერთეულად გვევლინება. ასეთია: ვირივით მუშაობა (=თავდაუზოგავი, თავგამეტებული შრომა), მწვანეზე სიარული (=თავისუფლად ყოფნა), ფეხზე ძლივს დგომა და ა.შ. მყარი ფრაზეოლოგიზმებია, ისეთი იდიომატური ერთეულები, რომლებიც მარადიულად და უცვლელად გაუძლებენ ყოველგვარ დროულ გამოცდას. ახალ ფრაზეოლოგიზმებთან ერთად ყოველთვის არის მიმოქცევაში ამგვარი, კლიშეებად ქცეული გამონათქვამები.

უხვად და ყოველგვარი დაბრკოლების გარეშე იკავებს ლიტერატურულ სივრცეს ასეთი არანორმირებული ლექსიკა:

„თვალზე რე ძნერი გაქვთ ჩამოფხატული, არც გინდათ მოიწმინდოთ, რეალობა დაინახოთ და წერთ რაღაც ყლეობებს“ (ტურაშვილი, 2002, გვ.103).

„...ვისაც სუ ოქროს ოქროს კბილები უდგას და პირიდან მაინც ძღრენის სუნი ამოსდის!“ (ხვედელიძე, 2011, გვ. 26);

გამონათქვამში ასახულია ისეთი რეალობა, როცა ყოველმხრივ უზრუნველყოფილი კაცი საეჭვო პიროვნებაა და მის უზრუნველ ცხოვრებას არაკეთილსინდისიერი წარმომავლობა აქვს. ეს წინადადება განეკუთვნება ისეთ ხატოვან ფრაზას, რომელიც ანდაზურ თქმად შეიძლება მივიჩნიოთ. ა. თაყაიშვილის კლასიფიკაციით, ამგვარი ფრთიანი გამონათქვამები გადიან ცალკე კატეგორიაში, როცა: „ფრაზეოლოგიაში ენობრივ მასალასთან ერთად შეაქვთ ცალკეული მწერლის ენაში ნიშანდობლივი გამოთქმები და ფრაზები, რომელთაც საერთო-სახალხო სანქცია არა აქვთ. მათ აკუთვნებენ შესიტყვებებისა და სიტყვათგამოყენების ინდივიდუალურ თავისებურებებს, დამახასიათებელს ამა თუ იმ მწერლის შემოქმედების ან მთელი ლიტერატურული მიმართულებისათვის“ [თაყაიშვილი, 1961, გვ. 14].

„ვინც პივას წყალს არ უშვება, თავში ქვა უხლია და ტრაკში პალო“ (ხვედელიძე, 2011, გვ. 172).

საყოველთაოდ ცნობილია „თავში ქვა და მუცელში სამართებელი“, ხოლო ამ შემთხვევაში, ახალგაზრდა მწერალი ვარიაციულ ფორმას ქმნის, რითაც მოქმედების ექსპრესიულობას უსვამს ხაზს.

„ადამიანი იმ ეტაპამდე როცა მივა, რომ ვეღარ იგებს, უკვე ადამიანია თუ ფურთხით საესე კუზის ფიალა, იქ მოთმენისა და არმოთმენის არსებობისა და არარსებობის ზღვარი იშლება“ (ბასილია, 2001, გვ. 67-68).

„კუზის ფიალა“ ინოვაციური ფორმაა, რომელიც მწერალმა სიმბოლური აზრით დატვირთა, მან მზა ფორმულა გამოიყენა „ მოთმენის ფიალის“ ან „სიმწრის ფიალის“ სახით და ორიგინალური ხედვით შექმნა ახალი ხატოვანი შესატყვისობა.

„ბრმაი ნაწლევი იგი, რომელ არს აპენდიქსოსი, უწყალოდ სჯიჯგნის ხორცსა ჩემსა, ღირსო მკითხველო, და მით ამერია ტვინი ჩემი უზადრუკი, რისთვისაცა ბოდიშს გეაჯვი აჯითა დიდითა და უშველებელითა“ (ანთიძე, 2011, გვ. 9).

საზოგადოებისადმი დაუფარავი ცინიზმით არის ნიშნდობლივი ეს მიმართვა: „ გეაჯვი აჯითა დიდითა და უშველებელითა“; მწერალი სიტყვათა თამაშით ცდილობს მკითხველის ემოციის გამოწვევას, იგი ძველ ქართულში გავრცელებულ სიტყვას „აჯას“ (თხოვნა, მუდარა) იმგვარად გვაწვდის, რომ ირონია და ახალი სემანტიკური დატვირთვა ნათელი და გამოკვეთილია.

ს. ოშიაძე, რომელიც საგანგებო, ყურადღებას უთმობს ჟარგონის რეგლამენტირების საკითხებს თანამედროვე სალიტერატურო ენაში, მიუთითებს მათი გამოყენების მზარდ ფაქტებზე. იგი აღნიშნავს, რომ: „ახალია ქართულ დისკურსში ნარკომანიის ამსახველი ლექსიკა, რომელიც სულ უფრო ივრცობა. ნარკოტიკულ საშუალებებისა და მასთან დაკავშირებული ჟარგონიზმებია: წამალი, ბალახი, გერვასი/გერონტი (ჰეროინი), თეთრი, კოკნარი, მანაგუა (თრიაქის ფაფა), პლანი, სუბო (სუბოტექსი), სუფთა, ფაქტი, შავი, ჩეკი (დაფხული ფხვნილი), ბაში, დაბაშული, ბაიანი, მასტერკა, მასტერკის ჩაკვლა, ხაზი (ერთი, ორი...საზომია), კუბი (საზომია), ზახოდი, მისკა, პრაკოლი, კაიფი, კასკა, კასკაში წაიღო, შეყვანილი აქვს (ნარკოტიკი მიღებული აქვს), შალა, დაბოლილი, პრახოდი, ადხადნიაკი, ლომკები, კიძარი, აკიძარებს, პლანაქეში, ქეში, კაიფარიკი, კაიფარიკობა, ნარკუშა, წამალზე ზის, წამალზე შეჯდა, წამალზე შესვეს, წამალზე წევს, წამალში გაიპარა და სხვ. ისინი ასახვას პოულობენ თანამედროვე პროზაში“ (ოშიაძე, 2006, გვ. 259-260).

„გერვასი/გერონტი (ჰეროინი)“ სიტყვის პირველი ნახევრის („გერო“) ნარკოტიკული საშუალება „ჰეროინის/გეროინის“ სახელდების საწყისი თანხვედრის გამოა შერქმეული. როგორც ჩანს, ასე მარტივად მოხდა ამ ნარკოტიკული საშუალების დასახელების გაჟარგონება. აქ ყურადღებას იქცევს საყოველთაოდ გავრცელებული ჰ/გ ბგერების ურთიერთმონაცვლეობის დეტალიც, რომელიც ფართოდ ფეხმოკიდებულია ჩვენს საზოგადოებრივ სივცეში და რომლის არამართებულობას ენათმეცნიერები დიდი ხანია აღნიშნავენ. „გეროინი“ ქართული ენისთვის ბუნებრივი არაა, „ჰეროინი“ მართებული ფორმაა, რომელიც რუსულმა ფორმამ (გეროინი), თითქმის განდევნა ხმარებიდან.

ზემოთ მოყვანილი გამოთქმების დიდი ნაწილი რუსული ნასესხობებია, რომლებიც გარკვეული სოციალური ფენის კომუნიკაციაში მყარად დამკვიდრდა.

ენობრივი თვალსაზრისით საინტერესოა „წამალში გაიპარა“, რომელიც ნაწარმოებია „ძილში გაიპარას“ მიხედვით. ქართული ხატოვანი გამოთქმა „ძილში გაიპარა“ ნიშნავს სიკვდილს, ძილის დროს სიკვდილს, როცა ადამიანი ვეღარ იღვიძებს და ისე აღესრულება.

„წამალზე წევს“ ნიშნავს, რომ სუბიექტი სხვას არ უყოფს ნივთიერებას, რომელიც მათთვის წამალია, მაგრამ სინამდვილეში საწამლაია.

„წამალზე შეჯდა“ ნიშნავს ნარკოტიკის აქტიური მოხმარების დაწყებას, როცა ადამიანი სერიოზულად არის დამოკიდებული.

ქართულმა სალიტერატურო ენამ აითვისა და გაითავისა ამგვარი იდიომატური გამოთქმები და ახალი გარემოების გათვალისწინებით, მოხდა ახალი ფიგურალური გამონათქვამების შექმნა და დამკვიდრება. ანუ ახალი გარემოებების კვალდაკვალ ნარკომანთა სოციოლექტში გაჩნდა რეალობის ამსახველი ახალი სიტყვები და სიტყვათმესიტყვებების მთელი რიგი.

თანამედროვე სალიტერატურო ენის მარაგში უზვად და ურეგლამენტოდ არის დამკვიდრებული ზემოთ მოყვანილი სიტყვები და თქმები, რომლებიც აქტუალურნი არიან ყოველდღიურ ვერბალურ კომუნიკაციებში და რომელთა ადგილი XX საუკუნის სალიტერატურო სივრცეში თითქმის არ იყო. ზეპირმეტყველებამ სამწერლობო ენის ნორმების უგულვებელყოფით აბსოლუტური ჰეგემონის ადგილი დაიმკვიდრა და ჩვენი მწერლობის სტილის მთავარი მახასიათებელი გახდა. თანამედროვე ქართული სოციოლინგვისტიკა აფიქსირებს მჭიდრო კავშირებს საკომუნიკაციო ზეპირ მეტყველებასა და სამწერლობო სტილს შორის, რომლის ცალსახად უარყოფა დაუშვებლად მიაჩნია.

ლიტერატურა:

- ღლონტი, 1968** - ღლონტი შ., „ვეფხისტყაოსნის“ ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი.
თოფურია, გიგინეიშვილი, 1968 - თოფურია ვ., გიგინეიშვილი ი., ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, *ვ. თოფურიას* რედაქციით. თბილისი.
ბრეგაძე, 2005 - ლ. ბრეგაძე. ქართული ჟარგონის ლექსიკონი. თბილისი.
თაყაიშვილი, 1961 - თაყაიშვილი ა., ქართული ფრაზეოლოგიის საკითხები. თბილისი.
ჯორჯანელი, 1977 - ჯორჯანელი კ., ევფემიზმები და სიტყვის ტაბუ. თბილისი.
ომიაძე, 2006 - ომიაძე ს., ქართული დისკურსის ლინგვოკულტურულ შემადგენელთა სტრუქტურა, სემანტიკა და ფუნქციონირება, სამეცნიერო ნაშრომი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი.
ცხადაძე, 2016 - ცხადაძე ბ., ცისფერი ჟარგონი, სალიტერატურო-სამეცნიერო ჟურნალი პარალელი, #8.
Дудников, 1983 - Дудников А.В., Русский язык. М.
Галкина-Федорук, 1954 - Галкина-Федорук Э.М., Язык как общественное явление. М.
Храпа - Храпа В., От адамова яблока до яблока раздора, Происхождение слов и выражений, www.gummer.info/biblitek_buks/linguist/hrapa/index.php.

წყაროები:

- ბასილაია, 2001** - ბასილაია ნ., კუზი, რომანი, თბილისი.
ბულაძე, 2002 - ბულაძე ლ., პოლიტიკური პიესა, თბილისი.
კვირტია, 2011 - კვირტია ბ., ახალი ქართული პროზა, #6, მძინარე ციკლოპის ძახილი. მოთხრობები, თბილისი.
სადღობელაშვილი, 2010 _ სადღობელაშვილი ნ., თავშესაფარი (რომანი, მოთხრობები). ახალი ქართული პროზა, #4, თბილისი.
ლომოური, 2, 2000 _ ლომოური ი., შემთხვევა, თბილისი.
მორჩილაძე, 2000 _ მორჩილაძე ა., ფალიაშვილის ქუჩის ძაღლები, თბილისი.
ტურაშვილი, 2002 _ ტურაშვილი დ., ჩამირული ქალაქის დამე, თბილისი.
ხვედელიძე, 2011 _ ხვედელიძე ბ., ახალი ქართული ლიტერატურის სერია #6, მინდვრის ყვავილები, თბილისი.
ანთიძე, 2011 - ანთიძე მ., მიზეზი (ისტორიული პიკნიკი), ჟურნ., „ცისკარი“, #10.

Lela Mikava

Sokhumi State University

PHRASEOLOGICAL UNITS, IDIOMATIC WORD – FORMATION AND NON – NORMATIVE VOCABULARY IN THE MODERN GEORGIAN LITERARY LANGUAGE ABSTRACT

The article is devoted to the use of phraseological units, idiomatic words and the non-normative vocabulary in the modern Georgian literary language. It is based on the linguistic analysis of the prosaic works by the Georgian writers of XXI century A. Morchiladze, I. Lomouri, B. Khvedelidze, B. Kvirtia, N. Sadgobelashvili, L. Bugadze and others. On the basis of the corresponding material there are made interesting observations on the linguistic processes which have been revealed in modern Georgian pertaining to the problem under analysis.

**საკულტო ხესთან დაკავშირებული გადმოცემები ქართულ ფოლკლორში
(საკმეველის უძველესი დამზადების წეს-ჩვეულება აჭარის ფოლკლორში)**

აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში მრავლადაა წარმართული და ქრისტიანული რელიგიისათვის დამახასიათებელი რწმენა-წარმოდგენები. ადგილობრივი მოსახლეობა ყოფით კულტურულ საქმიანობაში დღესაც აქტიურად იყენებს მათთვის დამახასიათებელ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს, თუმცა სოციუმის ნაწილს მათი გენეზისის შესახებ წარმოდგენაც კი არ გააჩნიათ.

აჭარის ფოლკლორში არსებული ქრისტიანული რელიქტის გამოვლენა და შესწავლა წარმოდგენელია ხალხური ყოფისთვის დამახასიათებელი რწმენა-წარმოდგენების გაანალიზების გარეშე. ქრისტიანულ ხალხურ სააზროვნო სისტემისათვის დამახასიათებელ მოტივებთან ერთად ინტეგრირებულად განიხილება მუსლიმური წეს-ჩვეულებები. დღევანდელი ხალხური ყოფისთვის დამახასიათებელი ქრისტიანულ წეს-ჩვეულებები მუსლიმურ „დათებთანაა“ შერწყმული. ხის თაყვანისცემასთან დაკავშირებული სახეცვლილებები ქართული ყოფის თანამდევი პროცესია.

ისტორიულად ცნობილია რომ „წარმართ ქართველთა სააზროვნო სისტემაში დიდი ადგილი ეკავა საკრალურ ხესა და მასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებს. საქართველოში ხის კულტის შესახებ ცნობები დაცულია როგორც საერო ხასიათის, ასევე სასულიერო ჟანრის თხზულებებში. ხის თაყვანისცემის და მის შესასწავლად განსაკუთრებით დიდია ხალხურ ყოფა – ცხოვრებაში შემორჩენილი როგორც ზეპირი გადმოცემების, ასევე სარიტუალო წეს – ჩვეულებების როლი.

საქართველოში ხის თაყვანისცემის ამსახველი ცნობები მრავლად მოიპოვება ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ტექსტის მიხედვით, წარმართი ქართველები სხვადასხვა ჯიშის ხეებს აღმერთებდნენ: „და იტყოდეს დამზადებლად ქვათა და ძელთა, და სპილენძსა და რკინასა და რვალსა, გამობერვით განჰყედილსა, ღმრთად თავყუანის-სცემდეს. ესენი იცოდეს ცისა და ქუეყანისა შემოქმედად“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1964: 120). წარმოდგენილი ციტატის მიხედვით, ადამიანის მიერ არჩეულ საგნებიდან ერთ-ერთს ძელი წარმოადგენდა. ფოლკლორულმა კვლევებმა ცხადყო, რომ აჭარაში ხის თაყვანისცემა დაკავშირებული იყო არა მარტო წარმართულ, არამედ ქრისტიანულ ტრადიციებთან.

ვ. ბარდაველიძის თანახმად, საქართველოში ხის სხვადასხვა სახეობის თაყვანისცემა საფუძველს იღებს ტომობრივი ცხოვრების დროიდან, როდესაც ხეები წარმოადგენდნენ ტომის ტოტემურ მცენარეებს, ისინი შემდგომ სათაყვანებელ არსებებად იქნენ მიჩნეულნი, ამას გარდა, იყო რწმენა ხის შესახებ, რომლის მიხედვითაც, ხეები მოიაზრებოდნენ ადამიანის მსგავს ცოცხალ არსებებად (ბარდაველიძე, 1974: 10).

მეცნიერებაში არაერთი ნაშრომი და კვლევა არსებობს ხეთა თაყვანისცემისა და მისი დანიშნულების შესახებ. ოდითგანვე, საქართველოში სალოცავებისა და ხატების გარშემო, მრავლად არსებობდა საკრალური ტყეები, რომლებიც წმიდა და შეუვალი იყო. ისინი ტაძრებისა და ღვთის კუთვნილებად ითვლებოდა. სამლოცველოს გარშემო ხის დარგვას ისეთივე დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, როგორც მისთვის შეწირული ცხოველის დაკვლას. ცნობილია, რომ საქართველოს სხვადასხვა მხარეში წმინდა ხეებად ითვლებოდნენ: ცაცხვი, მუხა, იფანი, ცაცხვი, ტირიფი, ვაზი, ურთხელი//მადა, თხილი და სხვა.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების მსგავსად, აჭარაშიც არსებობდა ეკლესია-მონასტრების ტყეები. ამას ადადასტურებს წარმოდგენილი ტოპონიმები: ხატიტყე, ხატიმამული, ბეთლემის ტყე და სხვა (ჭიჭინაძე, 1913: 120-121). აქ შემონახული თქმულება - გადმოცემების მიხედვით, ეკლესია - მონასტრების საკუთრებაში მყოფი არათუ ხის მოჭრა, არამედ იქ მყოფი ნადირის მოკვლაც კი იკრძალებოდა (მიქელაძე, ჩელებაძე, 2015:2).

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, საქართველოში მარადმწვანე ურთხელის კულტის არსებობაც დასტურდება. ამ ხეს საქართველოს სხვადასხვა მხარეში სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებენ. რაჭაში, ლეჩხუმ – იმერეთსა და გურიაში მას ურთხმელა ეწოდება, აჭარაში – (ზოგიერთ რაიონში) მადა, ქართლში – ურთხელი, სამეგრელოში – ურთხელი, ფშავში უთხოვარი (ხაზარაძე, ცაგარეიშვილი, 1988: 171).

ჩვენ ხელთ არსებული მასალების მიხედვითაც, აჭარის ფოლკლორში საკრალურ მცენარეებად მოიაზრება: ურთხელი//მადა, სატილია, (მაყაშვილი, 1961: 68) ვაზი//ყურძენი, თხილი, მსხალი და სხვა.

ხეთა თაყვანისცემა და მასთან დაკავშირებული უძველესი რწმენა-წარმოდგენები შენარჩუნებული იყო აჭარაშიც. 1950-1960-იან წლებში ხელვაჩაურის რაიონის სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში, კახიძეების საკარმიდამო ნაკვეთში საკრალური ურთხელის ასწლოვანი ხე იდგა. წმინდა ხესთან მოხუცები, დედაკაცები, ბავშვები იკრიბებოდნენ. და რელიგიურ რიტუალს აღასრულებდნენ (მიქელაძე, 2015: 339-345).

ზოგადქართულ სიტყვიერებაში ამ ხის როლი განუსაზღვრელია. აჭარის ყოფა-ცხოვრებაში მოსახლეობა მას სხვადასხვაგვარად გამოიყენებს. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ისაა, რომ მას წმინდა ხედ მოიაზრებენ. მოსახლეობის რწმენით, ამ ხის ხელყოფა უდიდესი ცოდვაა, მას ვინც მოჭრის ან ტოტებს დააზიანებს ღვთისგან დაისჯება. ერთ-ერთ მთქმელმა საუბრში შეიხცადა - „მადის ხე რომ მოჭრათ, ან მისი ტოტი დაეწვათ. რას ამბობთ? ხომ გამოვიფუჭებით (ე.ი. ოჯახი გაპარტახდება // განადგურდება) როგორ შეიძლება, ღმერთი გვკითხავსო“ (მთქმ. ნიაზ ქარცივაძე, 80 წლის, დაბ. და მცხ. შუახევის რაიონი სოფ. ზემოხევში, ჩავიწერე 2015წ. პირადი არქივი).

წიგნში „ორნამენტი ხეზე“ მკვლევარი ჯემალ ვარშალომიძე ურთხელთან დაკავშირებით საინტერესო მასალებს გვაწვდის: „ურთხმელის გამძლეობა მოსახლეობისათვის ცნობილია, მაგრამ მაინც არ ხდება მისი. სამშენებლოდ გამოყენება, კერძოდ, საცხოვრებელი ნაგებობისათვის. მეტად საინტერესოა ამ ხესთან დაკავშირებული ხალხური შეხედულებები და დახასიათება. იგი ისხამს მეტად გემრიელ ნაყოფს, რომელსაც „მადა“ ჰქვია. მადა თავლივით ტკბილია. სექტემბრამდე მწიფდება. ნაყოფი დიდხანს არ ინახება, თხელი კანი აქვს, წვნიანია, უკურკო. ამ ხის სახლზე გამოყენება ცოდვად ითვლებოდა. იგი ხეების უფროსია, მისი დაწვაც არ შეიძლება – ნაცრის გამოლევაზე ოჯახში უბედურება იყო მოსალოდნელი. მას ხშირად სამოთხის ხესაც და ტყის დედოფალსაც უწოდებენ (ვარშალომიძე 1979: 15).

არსებობს განსხვავებული მოსაზრებებიც. ხშირად, მათი დამოკიდებულება ურთხელის// მადის ხის ფუნქცია-დანაშნულებაზე უფროა გამახვილებული, ვიდრე რწმენა-წარმოდგენებზე. მათი განმარტებით, „ურთხელი ყველაზე გამძლე ხეა, მისგან წისქვილის ბორბალს, წყლის ღარას, ავაზანს, თოხის, ცულის სახელურებს (ტარებს) ამზადებენ. მადის ხე ძალიან ნელა იზრდება. თანაც მისი დამუშავება ძნელია, ამიტომაც მადის შემად მოჭრა და გამოყენება –ცოდვაა“ (მთქ. თ. ქარცივაძე, 84 წ. დაბ.სოფ. ჭალაში და მცხ. სოფ. ზემოხევში, ჩავ. 2015წ. პირადი არქივი).

შუახევის რაიონის მოსახლეობის ცნობიერებაში ურთხელის ხე „წმინდა ხეა“ ჯგუფში მოიაზრებოდა. ურთხელის//მადის, ნაყოფს სხვა დანიშნულებათა პარალელურად, საკმეველის დასამზადებლადაც იყენებდნენ. მისი მოჭრა, დაწვა, განადგურება ტაბუირებული იყო.

ერთობ მნიშვნელოვანია, შუახევის რაიონის, სოფელ ქიძინიძეებში მცხოვრები, უხუცესი ქალბატონის ქეთევან (ხენიფე)//გოგიტიძე//ივანაძის მონათხრობი. ამ მხარის სოფლის მოსახლეობა გაურბოდა ღვთის სასჯელს. ისინიც ანალოგიურად არ ჭრიდნენ ურთხელის ხეს. საუბრისას გაიხსენა თუ როგორ აგროვებდნენ სოფლის ქალები და ბავშვები ამ ხის ნაყოფს, რომელსაც ოჯახის საკეთილდღეოდ გამოიყენებდნენ: „ამ ხის მოჭრა ცოდვაა, არ შეიძლება. ეს ხეები გვხდება წმინდისერის მიდამოებში: ნაჭარვალას // ნაწირვალას, ნასაყდრევის ტყეში და სხვა ადგილებში. მის მარცვალს გავახმობდით (თხილის მარცვლის ოდენაა) და მას საკმიელის დასამზადებლად ვიყენებდით (მთქმ. ქეთევან (ხენიფე) გოგიტიძე // ივანაძე, დაბ. სოფ. ჯაბნიძეებში, მცხ. სოფ. ქიძინიძეებში, 80 წ. ჩავიწერე 2017 წ. სოფ. ქიძინიძეებში, პირადი არქივი). საკმეველს შემდეგნაირად ამზადებდნენ: 1.ურთხელის მარცვალი, 2. შხამას კაკალი, 3.თაფლის სანთელი, 4. პურის ფქვილი (შეიძლება მჭადის ფქვილიც), 5. კარაქი (იალი), 6. ფისი (სასურველია კატრისა, შეიძლება ნაძვის და სხვა), 7. ნახშირი (ნაკვერცხალი). ყოველივე ზემოთ აღნიშნულს ნაკვერცხლებზე დააყრიდნენ და უკმევედნენ. ინფორმატორთა გადმოცემით მას სხვადასხვა დანიშნულებისთვის იყენებდნენ.

ურთხელის მარცვლისგან საკმეველის დამზადებაზე საუბრობს ქობულეთის სოფელ ზენითის მკვიდრი გ. ქათამაძე: „ალამბრის ციხის//კატის ციხის ნანგრევების მიდამოები სავსეა ურთხელის

მრავალწლოვან ხეებით. აქ ვხდებით, როგორც მდებარე, ასევე მამრ ურთხელს. საკმევლის გასაკეთებლად, ძირითადად, მდებარე ურთხელის ნაყოფს იყენებდნენ. მას ჯუმათის (გურია) დედათა მონასტერში, დღესაც იყენებენ. მისი ნაყოფი სურნელოვანიცაა და თავისებურ არომატიზებულ ფისსაც შეიცავს (მთქ. გ. ქათამაძე, დაბ. და მცხ. სოფ. ზენითში, 24 წ. ჩავიწერე 2017 წ. პირადი არქივი).

საკმეველი – სურნელოვანი თეთრი ფისია, რომელიც წვის დროს სასიამოვნო სუნს გამოსცემს. გამოიყოფა ბურსერებთა ოჯახის მცენარის, ზოსველიას ანუ საკმელის ხის დასერილი ქერქიდან. ხე იზრდება აღმ. აფრიკის, არაბეთის ნახევარკუნძულზე. საკმეველი შეიცავს გუმფისს, ეთეროვან ზეთებს, მწარე ნივთიერებებს. ნაწილობრივ იხსნება წყალსა და ორგანულ გამხსნელებში (ენციკლოპედია...2007: 797).

საკმეველი ღვთისმსახურებაში თითქმის ყველა უძველესი ერების, როგორც ებრაელების, ასევე კერპთაყვანისმცემლების მიერ გამოიყენებოდა. აღნიშნული ქმედება წარმოადგენდა ღვთის, როგორც უზენაესი არსების აღიარებასა და ამავდროულად, მისდამი მორჩილებისა და ერთგულების სიმბოლოს.

ბიბლიაში კარგად ჩანს, თუ რაოდენ წმინდა ხეა ურთხელი. ის თავად უფლის რჩეულად გაცხადებული მცენარეა, რომელშიც წმინდა მღვდელმსახურება უნდა აღესრულოს. ძველი აღთქმაში წერია: „1. გააკეთე სამსხვერპლო საკმევად; ურთხელისგან გააკეთე იგი. 2. სიგრძით ერთი წყრთა და სიგანით ერთი წყრთა; ოთხკუთხედი უნდა იყოს; სიმაღლე ორი წყრთა ჰქონდეს, რქები უნდა გამოდიოდეს მისგან. 3. ხალასი ოქროთი მოჭედე იგი, მისი სახურავი, გარშემო კედლები და რქები. ოქროს გვირგვინი შემოავლე ირგვლივ. 4. ორი ოქროს რგოლი გაუკეთე გვირგვინს ქვემოთ ორსავე გვერდზე, ორსავე მხარეს გაუკეთე. კეტების გასაყრელად იყოს, რომ მისი ტარება შეიძლებოდეს. 5. კეტები ურთხელისგან გააკეთე და ოქროთი მოჭედე. 6. დადგი იგი კრეტსაბმელის წინ, მოწმობის კიდობნის პირდაპირ რომ არის; სახურავის წინ, მოწმობის კიდობანს რომ ახურავს, სადაც მე გამოგეცხადებით. 7. აკმიოს მასზე აარონმა სურნელოვანი საკმეველი; აკმიოს იგი დილაობით, როცა ლამპრებს გაამზადებს. 8. როცა აანთებს აარონი ლამპრებს სადამოხანს, აკმიოს საკმეველი. ეს იყოს მუდმივსაკმევად უფლის წინაშე თაობიდან თაობაში“ (გამ. 30, 1-8).

ძველ აღთქმაში ასევე მოცემულია წმინდა სურნელების დამზადების წესი (გამ. 30, 34-38). სოლომონის ტაძარში არსებობდა სამსხვერპლო კეთილსურნელების შესაწირად, სადაც მღვდელმსახური ყოველდღიურად სწირავდა ღმერთს საკმევლს და ითვლებოდა, რომ ეს მღვდელი ღვთის მიერ ღირსად იყო შერაცხილი ამ საქმის აღსასრულებლად. საკმეველი ფართოდ გამოიყენებოდა, ასევე, კერპთაყვანისმცემელთა შორისაც. ეგვიპტელები, ბაბილონელები, ბერძნები და სხვა ძველი ერები, რელიგიური მსახურებების დროს, საკმევლს ისევე იყენებდნენ, როგორც მათი თანამედროვე ერთი ღვთის მადიარებელი ებრაელები. საკმევლის გამოყენების ერთ-ერთ ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს მისი მოხმარება რომის იმპერატორისადმი, რომელსაც თავყვანს სცემდნენ, როგორც ღმერთს. საკმევლის სულიერი სიმბოლიზმები ქრისტიანულ რელიგიაში შემდეგი გახლავთ საკმეველი მიემსგავსება ლოცვას, რომელიც ღვთის საყდრამდე აღწევს. “წარემართენ ლოცვა ჩემი, ვითარცა საკმეველი, შენ წინაშე...” (ფს.140,2),

საღვთო წიგნის, ბიბლიაში არსებული წყაროების - მათეს სახარების მიხედვით, „როცა იუდეის ბეთლემში დაიბადა იესო ქრისტე, ჰეროდის მეფობის ჟამს აღმოსავლეთიდან მოვიდნენ მოგვები, რომლებმაც თქვეს: სად არის იუდეველთა ახალშობილი მეფე? ვინაიდან ვიხილეთ მისი ვარსკვლავი აღმოსავლეთში და მოვედით, რათა თავყვანი ვსცეთ მას... და როდესაც შევიდნენ სახლში, იხილეს ყმა მარიამთან თავის დედასთან ერთად, და დაემხნენ თავყვანი სცეს მას და გახსნეს თავიანთი საუნჯე და მიართვეს მას ძღვენი: ოქრო, გუნდრუკი და მური.“ (მათეს სახარება 2 – 2,3,11. ბიბლია საქართველოს საპატრიარქოს გამოცემა 1989, გვ. 953_960) ის ძვირფასი საჩუქრები, რომელიც მოგვებმა მიართვეს იესოს, ჯერ კიდევ ჩვენ წელთა აღრიცხვამდე პალესტინაში ითვლებოდა წმინდა მცენარეებად, ისინი ამ მცენარეებისაგან ამზადებდნენ, სპეციალურ ნივთიერებებს, რომლებიც ღვთის სადიდებელ რიტუალების აღსანიშნავად გამოიყენებოდა. „ბიბლიაში მცენარეულობის მრავალნაირი სახეობაა ნახსენები... ეს მცენარეები გამოიყენებოდა, როგორც სამკურნალოდ და საკვებად, ანდა, როგორც საკმეველი ღვთისმსახურების დროს, რომელიც სავანესა და ტაძარში სრულდებოდა (ბიბლიის ენციკლოპედია, 2003 : 14-15).

არსებულ წყაროების მიხედვით, გუნდრუკი ფისია, რომელსაც გუნდრუკის ხისაგან იღებენ. ის გახურების ან დაწვისას სასიამოვნო სურნელებს გამოსცემს. ბიბლიურ ხანაში მას იყენებდნენ, როგორც საკმევლს. მოგვების მიერ ყრმა იესოსადმი მორთმეულ ძღვენთა შორის გუნდრუკიც ერია (გამ.

30:34_38;ლევ.2:1, 15_16; მ. 2:11) რაც შეეხება მურს (სმირნა) ღია ყვითელი ფისია ბუჩქნარისა, რომელიც იზრდება სომალში, ეთიოპიასა და არაბეთში.

კმევის, მსხვერპლთმეწირვის, მნიშვნელობასა და დანიშნულებაზე ჯერ კიდევ საუბარია „წიგნი ძუელისა აღთქმისან“–ში, სადაც მოთხრობილია უფლის რჩეულის ნოეს გადარჩენის ამბავი წარღვნისას. მაშინ, როდესაც უფლის რჩეული, ნოე წარღვნას გადაურჩა, უფლის დანარიგები პირნათლად შეასრულა და დარწმუნდა იმაში, რომ წარღვნა დამთავრებული იყო... „ნათესაობისაებრ მათისა გამოვიდეს კიდობნისაგან და აღუშენა ნოე საკურთხეველი ღმერთსა და მოილო ყოველთაგან საცხოვართა წმიდათა და ყოვალთაგან მფრინველთა წმიდათა და ყოველთაგან ფრინველთა წმიდათა და შეწირნა იგინი ყოვლათ ნაყოფებად საკურთხეველსა ზედა. და იყნოსა უფალმან ღმერთმან სული სურნელებისა და თქუა უფალმან ღმერთმან: შევინანე, არღარა შევსძინო მერმედ წყევად ქუეყანისა საქმეთათვს კაცთასა, რამეთუ შეყოფილ არს მომგონებლობა კაცისა მოსწრაფებით ბოროტთა და სიჭაბუკითგან მისით“ (წიგნი ძუელისა აღთქმისანი, ნაკვეთი I შესაქმისაი გამოსვლათაი გამომცემლო მეცნიერება, 1989: 82). ამ წიგნის ეს წყარო დასტურია, იმისა რომ ამ მცენარეებისაგან დამზადებულ ნივთიერებებს ღვთის მაღლი და კურთხევა გადმოაქვთ ადამიანებზე, რამეთუ სულიწმინდა ანიჭებს სიცოცხლისა და ღვთიურობის ძალას, რომელიც ადამიანს ღვთის გზაზე დააყენებს...

აქარაში დრო-ჟამის, ბედუკულმართი ისტორიის მიუხედავად, მუსულმანური წეს-ჩვეულებებთან ერთად დღესაც სრულდება ქრისტიანული რიტუალები. აქაური მუსულმანები ასრულებდნენ და დღესაც ასრულებენ წინაპრისეულ (ქრისტიანულ) წეს-ჩვეულებებს, რომელთაც თავისი თავდაპირველი სახე დაკარგული აქვთ, ფუნქცია და დანიშნულება კი შენარჩუნებული. აქაურთა წეს-ჩვეულებები დღესაც იდენტურია სახარებისეული წეს-ჩვეულებებისა.

ამრიგად, ნაშრომში წარმოდგენილია, აჭარის მოსახლეობის, როგორც წინაქრისტიანული რწმენის სააზროვნო ელემენტები, ასევე ქრისტიანული წეს-ჩვეულებები, რომელთაც თვითმყოფადი სახე და რელიგიური დანიშნულება შენარჩუნებული აქვთ. მსგავსი თქმულებათა ციკლი ერთხელ კიდევ ეხმიანება ზოგადქართულ ტრადიციებს.

ლიტერატურა:

1. ბარდაველიძე 1974: ბარდაველიძე ვ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები, ტ. I, „ფშავი“, თბ., 1974.
2. ბიბლია 1989: ბიბლია, საქართველოს საპატრიარქოს გამოცემა. მათეს სახარება 2 – 2,3,11. – 1989.
3. ბიბლიის ენციკლოპედია 2003: ბიბლიის ენციკლოპედია. გაერთიანებული ბიბლიური საზოგადოებები საქართველოს წარმომადგენლობა თბილისი 2003.
4. ენციკლოპედია... 2007: საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, ავტორ-შემდგენლები: ე. გაბიძაშვილი, მ. მამაცაშვილი, ა. ღამბაშიძე, თბილისი., 2007.
5. ვარშალომიძე 1979: ვარშალომიძე ჯ. „ორნამენტი ხეზე“, გამ. „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
6. მაყაშვილი 1961: ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, გამ. „საჭოთა საქართველო“, 1961 თბ.,
7. მიქელაძე, ჩელებაძე 2015: მიქელაძე ნ., ჩელებაძე ნ., „ტოპონიმ „ბეთლემის“ გენეზისი აჭარის ფოლკლორში“, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, ჩვენი სულიერების ბალავარი, VII. 2015.
8. მიქელაძე, 2015: ნაილე მიქელაძე, „ხის (ურთხელის) კულტი აჭარის ფოლკლორში“, „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, V, თბ., 2015 წ.
9. მოქცევაი ქართლისა 1964: „მოქცევაი ქართლისაი“, „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, წ. I, (V–X სს), ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1964.
10. წიგნი ძუელისა აღთქმისანი ნაკვეთი I შესაქმისაი გამოსვლათაი. ყველა არსებული ხელნაწერის მიხედვით გამოსაცემად მოამზადეს ბაქარ გიგინეიშვილმა დაცოტნე კიკვიძემ, გამოკვლევა ბაქარ გიგინეიშვილისა. „მეცნიერება“ 1989.
11. ჭიჭინაძე 1913: ჭიჭინაძე ზაქარია, „მუსლიმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში“, ტფილისი
12. ხაზარაძე, ცაგარეიშვილი 1988: ხაზარაძე ნ., ცაგარეიშვილი თ., ხეთურ-ქართული მითოლოგიური პარალელები (ეია – ურთხელი), მნათობი, 1988, №2.

Naile Mikeladze
Batumi Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute
THE STORIES ABOUT THE CULT TREE IN GEORGIAN FOLKLORE
(ANCIENT RITE OF MAKING INCENSE IN ADJARIAN FOLKLORE)
ABSTRACT

There are a lot of beliefs characterized for Pagan and Christian religion in Adjarian folklore. The local people are actively using their religious beliefs in their life and cultural activities. But many of them have no idea about their genesis.

It is quite important and interesting to know about Ketevan (Khenipe) // Gogitidze // Ivanadze's story, who is a resident in village Kidzinidzeebi in Shuakhevi region. The inhabitants of this region always tried to get rid of God's punishment. From this point of view they never cut the sacred tree – yew (*Taxus baccata*). While interviewing the teller remembered how the children and women from her village gathered the fruit from this tree, which, with some other things was used for making incense. These trees can be found on Mount Tsmindiseri, Nacharvala/natsirvala, Nasakdrevi forest, and in some other ritual places.

Thus, the work represents the elements of pre-Christian belief, as well as Christian rules and traditions that echoes general Georgian traditions once again.

ციალა ნარაკიძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

სატრფიალო ლექს-სიმღერები ლაზურ ფოლკლორში

სატრფიალო ლექს-სიმღერებით მდიდარია ქართველთა ზეპირპოეტური მემკვიდრეობა, რომელშიც თავისი წვლილი აქვს შეტანილი ყველა ეთნოგრაფიულ რეგიონს და მათ შორის–ლაზეთს.

სატრფიალო თემატიკას დიდი ადგილი უკავია შრომის პროცესში შესასრულებელ ლაზურ ლექს-სიმღერებში; მათში გადმოცემულია შეყვარებულთა გულისთქმა, ერთმანეთისადმი სწრაფვა და სიყვარულის განდობა.

ცხენზე ამხედრებული ვაჟი გზად გადაეყრება ქალების ნაღს, რომელშიც მონაწილეობს მისი სატრფოც; სიყვარული ჯერ არ გაუმხელია და გულში სდებია ყმაწვილს:

... ე-ბოზო, გიჩქიტასნა,
გურის მუეფე მილუნ...
ქალიშვილო, რომ იცოდე,
გულში რაღაცები მაქვს...

სატრფოსათვის ყველაფერი მზად აქვს ვაჟს და ჰპირდება რომ ქალბატონივით აცხოვრებს:

ირი შეი მამეტენ,
დიდო ყოროფა მილუნ,
ხანუმი დოგოხუნაფ,
ზენგინობათი მილუნ.
ყველაფერს გავიმეტებ,
დიდი სიყვარული მაქვს,
ქალბატონად შენ დაგსვამ,
მე სიმდიდრეც ბევრი მაქვს.

(თანდილავა, 1972:121-122)

ჩვენს მიერ თურქეთის სარფში 2015 წლის ჩაწერილი სატრფიალო შაირის თანახმად, ვაჟი შეახსენებს სატრფოს, რომ მას სახლ-კარი აქვს და იშვიათი ეპითეტით („სულის გასართობი“) ამკობს მას:

ოქთის ოხორი მილუნ,

ვა უღუნ გოქთინონი;
სო იდი სევდა ჩქიმი,
შუი ოხოქთინონი?
ოქთაში სახლი მაქვს,
არა აქვს გასაქანი;
სად წახვედი, სატრფოვ ჩემო,
სულის გასართობო?

გაზაფხულზე, როდესაც ნადები განახლდება, შეყვარებულთათვის სასურველი დროა, რადგანაც გაშლილ მინდორში, შრომის დროს საშუალება ეძლევათ ერთმანეთის ნახვით დატკბნენ.

გაღმა სარფში (თურქეთის რესპუბლიკა) დაფიქსირებულ ერთ სატრფიალო შაირში გადმოცემულია ბუნების განახლების ჟამს სატრფოსადმი ლტოლვა:

აზი მოხთუ,
ორთა ლული აეშილი,
გუიქ მიწუმეს-ქი
დალის მეშილი,
მოხთარეი? მიწვი,
მუ იყვენ ფეშინი.
გაზაფხული მოვიდა,
ყველაფერი ამწვანდა,
გული მეუბნება რომ
ტყეში შედიო,
მოხვალ? მითხარი
რა იქნება შემდეგ.

თურქეთის სარფშივე დაფიქსირებული ნადური ლექს-სიმღერის თანახმად, ვაჟი სიყვარულს უმხელს თვალეზმძივა ქალიშვილს და სთხოვს, მისი ცოდვა არ დაიდოს.

ქალე, ბოზო, თოლიმონი,
აკო მოთ რე ყოროფონი?
სი ნოღამე ვარ გინონი?
სი მა გუი დომიტახი
სო ილაგინონ ჩქიმი გაუნახი?
გოგინჩხვარენ ჩქიმი ახი!
ქალო, გოგო, თვალეზმძივა,
ასე საყვარელი რატომ ხარ?
შენ საქმრო აღარ გინდა?
შენ მე გული მატკინე,
სად უნდა წაილო ჩემი ცოდვა?
გამოგიწევს ჩემი დარდი!

ლაზური სატრფიალო ლირიკის თანახმად, გამიჯნურებული ვაჟი უფრო გახსნილი და გულლიაა, ვიდრე ქალიშვილი, რაც ტრადიციული კდემამოსილებითა და მორიდებულობით აიხსნება. ვაჟი კი, არაფერს ერიდება და მაინც გაამხელს გულის ხვაშიადს. ამის დასტურია 2016 წელს სოფელ სარფში ჩაწერილი სატრფიალო ლექსი:

დობწილი ყურძენეფე დო
ქოგეობლი თავანის,
ზერა დო ემინეს ვარ დო
თოლი მიღუნ ჰევაშა.
მოვკრიფე ყურძნები და
დავყარე ჰერში,
ზერა და ემინეს არა და
თვალი დავატანე ჰევას.

შეყვარებული ვაჟი სთხოვს სატრფოს, სხვას არავის დაუჯეროს, არავისგან აილოს საჩუქრები და მოუწოდებს, ფანჯრიდან მალულად გადმოიპაროს, რათა ერთად გაიქცნენ:

„მითის ვარ ნუსიმიწა,
ია რენ პატი კოჩი.
ფეი ვარ ქაგუწულა
მეგას თინა ნუტკოჩი,
ფენჯერეშენ გამახთი
ბოხჩა მა მემიტკოჩი.
არავის არ დაუჯერო,
იგი არის ცუდი კაცი.
არაფერი გამოართვა,
რომც მოგცეს გადაუგდე,
ფანჯრიდან გადმოდი და
გადმომიგდე ბოხჩა მე.

(ვანილიში, თანდილავა, 1964:158).

ერთი სატრფიალო შაირის თანახმად ვაჟი ეხვეწება ქალიშვილს, ნუ გამოიჩენს გულქვაობას:

ქალე-ბოზო, თოლი მსქვა,
მოხთი მუთუ დოგიწვა,
გიწვაში გუი გინდლულას,
მო გილუტას, მუჭო ქვა.
ქალო-გოგო, ლამაზთვალა,
მოდი რაღაცა გითხრა,
რომ გითხრა, გული დაგიდნეს,
ნუ გექნება როგორც ქვა.

სასიყვარულოდ აღერილი ლაზი ვაჟკაცი ეძებს გულისწორს და თვალი გაურბის ლამაზი ასულისაკენ. ამის დასტურია თურქეთის სარფში ჩაწერილი ლექსი:

ყინი მაყუ, კიში რენ,
ე, მსქვა ბოზო მიში რენ?
ბძირიშკულე ვიხელი
ტუა ქოგობახველი
შემცივდა, ზამთარია,
ის ლამაზი გოგო ვისია?
როცა ვნახე გავიხარე,
კინაღამ ჩავეხუტე.

ლაზური სატრფიალო ლირიკის ნიმუშები, რომლებითაც ვაჟი გამოხატავს თავის გრძნობებს შეყვარებული გოგონასადმი, უმეტესწილად, „ვაჟის სიმღერად“ („ობირუ ბიჭიში“) მოიხსენიება.

ვაჟი შეხარის სატრფოს მშვენიერებას და იმის თქმასაც უბედავს, რომ მის რჩეულს ბედნიერება მხოლოდ მასთან ელის და არა – მშობლებთან.

ნანა-ბაბა სქანიშენ
მუთუ ხეირი ვარ გილუნ.
ბოზო, მენდამყონი,
სი ჩქიმდენ ხეირი გილუნ.
დედისა და მამისაგან
არაფერი ხეირი გაქვს.
ქალიშვილო წამომყევი
შენ ჩემგან გაქვს ხეირი.

(ვანილიში, თანდილავა, 1964:158-159)

სატრფიალო ლექსში „დუნა დიეშილუ“ („ქვეყანა გამწვანდა...“) გამოთქმულია შეყვარებული ლაზი ქალწულის სევდა-წუხილი იმის გამო, რომ სატრფო შორს იმყოფება; ამიტომაც გაზაფხულზე ამწვანებული ქვეყანა მისთვის გაუფერულდა და უფსკრულს დაემსგავსა:

დუნა დიეშილუ, ქომოხთუ აზი,
ნა გულიტი მუჭო ფეშილი კაზი!
სკანიშკულე დომადოდუ მარაზი,
სომა ვიდა აშო ყალგელაქთეი?!

ააა დუნა ჩქიმიშენი ზინდანი...
ქვეყანა, გამწვანდა, მოვიდა გაზაფხული,
რომ დადიოდი, ვით მწვანე გედი!
შენს შემდეგ დამემართა ჭლექი,
ასე მწუხარე საით წავიდე?!
ეს ქვეყანა ჩემთვის უფსკრული გახდა...

ზღვაზე გემის გამოჩენა შეყვარებულ ლამაზ გოგონას იმედს უღვივებს, მაგრამ სატრფოს მოუსვლელი კვლავ სადარდებელს უმატებს; ქალიშვილის ოცნება სატრფოსთან სიყვარულის სიმი გააბას და, ერთგულებისა და სიყვარულის ნიშნად, ფორთოხლის ლებანს უგზავნის:

გოვინკიდათ სევდალულიში თელი,
მეგინჯლონოფ ფორტუკალეში ფელი;
ვა იძლინა, ქომეგინჯლონოფ მთელი,
ქომოხთი დო აქ ვორტათ, გეელი ჩქიმი!
მოდო, სიყვარულის გავაბათ სიმი,
გიგზავნი ფორთოხლის ლებანს.
თუ არ გეყოფა, მთელს გამოგიგზავნი,
მოდო აქ ვიყოთ ერთად, სატრფოვ ჩემო!

საანალიზო ლექსში სატრფოსადმი გაგზავნილი ფორთოხლის ლებანი იმავე ნაყოფიერების სიმბოლიკის მატარებელია, რაც, ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ გავრცელებული სატრფიალო ლექსებში ვაშლის სიმბოლიკა: „ქართულ სინამდვილეში ვაშლი ნიშნობისა და ქორწილის რიტუალებში გამოყენებული იყო, როგორც სიმბოლო ნაყოფიერებისა... ვაშლი, როგორც სიყვარულის სიმბოლო, ცნობილია საბერძნეთში,... სერბებს შორის... ვაშლის მოწყვეტა ან შეჭმა სიყვარულს ნიშნავს“... (სიხარულიძე, 1958:276-277). ქართულ ხალხურ ლირიკაში ხშირად გვხვდება, როცა ვაჟი, სიყვარულის გამბეღის ნიშნად, ქალს ვაშლს აწვდის. ზოგჯერ ქალიც სთავაზობს ვაჟს ვაშლს:

შევარდენი გადმოფრინდა
თავის ოქროს ბუდიდამა,
გადმომიგდო ქალმა ვაშლი,
ამოიღო უბიდამა.
ჩემეულად შეინახე,
არ გადმიგდო გულიდამა!

(სიხარულიძე, 1958:277-278).

ამდენად, ლაზურ სატრფიალო ლექსში ნახსენები ფორთოხლის ლებნის გაგზავნა სატრფოსათვის სიყვარულის გამჟღავნებაა და ფორთოხალს, როგორც სუბტროპიკულ ზონაში მცხოვრებთა ერთ-ერთი სახასიათო ნაყოფს ბუნებისას, იგივე სიმბოლიური დატვირთვა გააჩნია, რაც ვაშლს საქართველოს სხვა კუთხეთა სატრფიალო ლირიკაში (სარფი, 2015:375).

შეყვარებული ადამიანი, ლაზური სატრფიალო ლირიკის თანახმად, გულში დაჭრილია:

არ წკაი ქოგემიბით
შუშეს დოლოტალეი!
გუი არალი მიღუნ,
კუშუმი მოტალეი.
ერთი წყალი დამისხით
ჭიქაში დარჩენილი,
გული დაჭრილი მაქვს,
ტყვია-ჩარჩენილი.

ტრადიციულად, ქართული ხალხური სატრფიალო ლირიკის თანახმად, მთვარე შეყვარებულთა გულისთქმის მოზიარე, მათი ფარული პაემნების მომსწრე და მესაიდუმლეა. ასეა ლაზურშიც:

ამ სერი თუთას თე რენ,
მა ქჩუმე მზოდაკალა,
ვარ მინონ სი მეგაშქვა,
ქომოხთი ჩქიმიკალა
მზოდას მურუცხი თანუნ,
მჩუმელან ჟური ხვალა,

ოფშა თუთაქ ოთანაფს,
მოხთი, მოგოთვა ვალა.
მთვარიანი ღამეა,
გელოდები მე ზღვასთან,
არ მინდა, შენ გაგიშვა,
წამოდი, ჩემთან ერთად.
ზღვას ვარსკვლავი ანათებს,
გველოდებიან მარტო,
სავსე მთვარე ანათებს,
მოდი დაგახურო ფატა.

(კარტოზია, 1993:234)

თურქეთის რესპუბლიკაში შემავალ სოფელ სარფის ზეპირსიტყვიერებაში დაფიქსირებულ ერთ სატრფიალო ლექსში შეყვარებული ვაჟი, რომელიც ჯიბით ატარებს სატრფოს ოქროსფერ კულულს, უმთვარო ღამეში ვარსკვლავს ეხვეწება, გაანათოს და მიანათოს მიჯნურის სამყოფელს:

ვა ფთქვა დო მუჭო ვა ფთქვა,
მიღუნ ყოროფა სქანი...
ჟინი ჯებეს გოვიმერ
ე სარი თომა სქანი.
ამ სერი თუთა ვა რენ,
თანი მურუცხი თანი!
იანიშ ოდაშენ კელე
თე სინ ქომემოთანი.
არ ვთქვა და როგორ არ ვთქვა,
მაქვს შენი სიყვარული...
ზედა ჯიბით ვატარებ
იმ შენ ყვითელ თმასა.
ამ ღამით მთვარე არ არის,
ანათე, ვარსკვლავო, ანათე!
გვერდითა ოთახის მხარეს
სინათლე მომანათე!

სატრფიალო ლექსით „...სი მუ გჯოხონს“... („...შენ რა გქვია“...) ლექსის ლირიკული გმირი ეხვეწება სატრფოს, ნუ დაემალება; გულისწორისაკენ მიმავალი აღმართი ვაჟს სწორ გზად ეჩვენება, მის ირგვლივ არსებული სწორი გზა კი – აღმართად, რადგანაც სიყვარული ჭკუაზე შლის:

რაკანიში ემთი დუზი მომაღეფს,
ოთალუდიშ დუზითი ემთი მომაღეფს.
ოროფა სქანიქ თის ნოსი გამამაღეფს,
სი დომჭვი დო დომხალი გაული ჩქიმი!
ბორცვის აღმართი ვაკე მგონია,
აღმართად მეჩვენება ვაკე,
შენი სიყვარული ისე მაგიჟებს,
სატრფოვ, ისე დამწვი და დამდაგე!

(ბსკიდა, საქმე N15, გვ. 79).

ლაზური სატრფიალო ლირიკის თანახმად, ზოგადქართულის მსგავსად, შეყვარებული ვაჟი ცეცხლმოკიდებულია და ქალიშვილისაგან წყალს თხოულობს, რაც არქაულ სიმბოლიკებში ნაყოფიერებას, სიცოცხლის გამოხატვას, ხოლო წყლის მიწოდება ცეცხლის ჩაქრობასთან, ანუ სიცოცხლის გაგრძელებასთან ასოცირდება. ჩვენს მიერ გამოღმა სარფში ჩაწერილ ერთ-ერთ სატრფიალო ლექსში ეს უძველესი რწმენა-წარმოდგენები სრულიად ბუნებრივ სახედ გვევლინება და თავის განუმეორებელ ხიბლს მატებს გოროზი ქალიშვილის მიმართ ვაჟის მიერ წარმოთქმულ სიტყვებს, რომლებიც უსათუოდ ძველი, დიდი ლაზეთის ემხისა და სიმბოლიკის სურნელით არის გაჟღენთილი:

არ ქომენდამოწკედი
ქალე, თოლი კარკალა,
დომიწვი დო მიჩქიტას

მიში იყვა სინ არი?
მუ იყვენ ოკონაბლური
ქოგემიბი სინ წკარი,
ყოროფელი ჩქიმი რე
ვა გოხთა მითიკალა!
შემომხედე ერთი,
თვალეზბრიალა ქალო,
საყვარელო მითხარ,
უნდა გახდე ვისი?
გული მიწუხს, ეგება
მომაშველო წყალი,
ჩემი სიყვარული ხარ,
ნუ გახდები სხვისი

(ნარაკიძე, 2015:12).

ვაჟი აპირებს, ხელის სათხოვნელად, სატრფოს ოჯახში ეწვიოს, მაგრამ ამავე დროს, გოგოს აფრთხილებს, რომ თუ მშობლები არ დათანხმდებიან, მოიტაცებს:

ეგერ პატი მიწვესნა,
მეგიხირ სი გიჩქიტას,
ვა მეგაშქუმე ხვალა,
გიყონოფ ჩქიმიკალა.
ხანუმი დოგოხუნაფ
ოხოის, კეაკალა.
თუკი ცუდი რამ გვითხრეს,
მოგიტაცებ უმალ,
არ დაგტოვებ მარტო
და წაგიყვან მაშინ,
ქალბატონად დაგსვამ
კერიასთან, სახლში.

ზომიერი ადამიანური სიამაყე მომხიზველელობასა და კდემამოსილებას მატებს ქალიშვილს, მაგრამ ჩვენს მიერ ჩაწერილ ერთ-ერთ ლირიკულ ლექსში ცალსახად დაგმობილია ყელყელობა და უსაგნო ამპარტავნობა. ლექსის ლირიკული გმირი ამპარტავან გოგონას შეახსენებს, რომ ქვეყნად ყველა იმედით ცხოვრობს, თუმცა ვინმეს იმედად ყოფნა არაფრის მომტანია; ადამიანი თავადაც უნდა გაისარჯოს. ეს ღრმა ფილოსოფიური დასკვნა სრულიად ბუნებრივად ძვეს მრავალსაუკუნოვან ლაზურ ზეპირპოეტურ შემოქმედებაში:

ეკო მოთ იმცქვე დო მოთ ინაზლებ,
გუის დოლოხე მეუფე გიღუნ?
ეკო ბიჭეფეს კაპულა ნუქთი
აჯაბ, სი მიში ომუდი გიღუნ?
ომუდითენ სქიდუნ ამ დუნაას მთელი,
ჰამა ომუდიქ მთელის ვარ ნუშოლს,
ხე გონკანინა მთელი ომუდი
სი მეგოდგითუნ ნეკნას კაითენ.
რად ტრაზახობ და რად ინაზები,
გულში რა გიდევს, ნეტავ?
ამდენ ვაჟებს რომ ზურგი აქციე,
ვისი იმედით ბედავ?
იმედით ცხოვრობს ამ ქვეყნად ყველა,
თუმცა იმედი ყველას არ შველის,
თუ გაირჯები, ხელს თუ გაანძრევ,
კარს მოგადგება იმედი შენი!

ერთ მშვენიერ ლაზურ სატრფიალო ლექსში ბრძნული შეხედულება – დასკვნაა გამოთქმული მიჯნურობის თაობაზე:

ყოროფაქ კოჩი ოჯგინაფს,
მთინი რენ, შუიმშინე;
ყოროფაქ გუი დომიჭუ,
თის ნოსი ქაგამამილუ.
გუი ჭვეში ჭამი
სოთინა ვარ იძირენ...
ხომ გიჩქინ, შუიმშინე!
სიყვარული კაცს ამარცხებს,
მართალია, ძვირფასო;
სიყვარულმა გული დამწვა
მთლად წამართვა გონება.
გულდამწვარის წამალი კი
არსად მოიპოვება
ხომ იცი გენაცვალე!

(ნარაკიძე, 2015:15).

ლაზური სატრფიალო პოეზია, საქართველოს სხვა კუთხეთა მსგავსად, მდიდარია, ქალ-ვაჟის გაბაასების ფორმის ლექს-სიმღერებით.

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებულ ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში დაცულია ლაზური ქალ-ვაჟიან სათაურით „ბიჭი დო კულანიში ბირაფა“ („ბიჭისა და ქალიშვილის ლექსი“), რომელიც მკვლევარმა ზურაბ თანდილაგამ ჩაიწერა 1958 წელს სარფში, ტიპიური ნიმუშია ტრადიციული ქართული ქალ-ვაჟის გაბაასებისა, სადაც ქალიშვილი „არ თანაუგრძნობს ვაჟს“:

ბიჭი: – ტიკინა მოკიდეი
ქალო, სოლე ნუნკაპუ?
კულანი: – მუთუ ვარ დომიწვა-ქი
დააზოი ვუნკაპუ!

ბიჭი: – საით გარბიხარ, ქალო,
ზურგზე კალათით, ნეტა?
გოგო–ნურაფერს მეტყვი, თორემ
სირბილს დავიწყებ მეტად!

ბიჭი: –ოთქვალუში დიდო რენ,
გუის დაჩხიი მიგზუნ.
კულანი: –გუის მუთუ ვა გილუნ,
ბიგაში დოლოგოგზუნ!
ბიჭი: –ჭიტა ქოდომიყონდი,
ვიდათ სინ დო მან ისა...
კულანი: – ინა დოლოგოჭკვიდა,
ქოგოწიაფ მასა!
ბიჭი: – აწიშა აშო ვარ ტი,
აწი აშო მოთ იქიფ!
კულანი: მციქა ქონიდუშუნი,
ულნოსე, მუფე იქიფ?

ბიჭი:–სათქმელი ძალზე ბევრი მაქვს,
გულზე ცეცხლი მწვავს ოხვრით.
გოგო:–შენ გულზე არაფერი გჭირს,
წაგეკიდება ჯოხი!
ბიჭი:–სულ ცოტა დამელოდე და
ერთადაც წავალთ, ნახე...
გოგო:–მაგ თავში თუ ჩაგარტყი,

მაისას დაგანახებ!

ბიჭი:–დღემდე ასეთი არ იყავ,

რად შეიცვალე, ნეტავ,

გოგო:–ცოტათი დაუფიქრდი,

სულელო რამდენს ბედავ?

ლაზთა სატრფიალო ლექს-სიმღერები ერთი მშვენიერი ჰიმნია ყველაზე ლამაზი, ყველაზე ამადლებული ადამიანური გრძნობისა – ქალ-ვაჟის ურთიერთსწრაფვისა და სიყვარულისა.

ლიტერატურა:

1. ვანილიში, თანდილავა, 1964:მ. ვანილიში, ალი თანდილავა, ლაზეთი, თბილისი
2. თანდილავა, 1972:–ზ. თანდილავა, ლაზური ხალხური პოეზია, ბათუმი
3. კარტოზია, 1993:–გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები II, თბილისი
4. ნარაკიძე, 2015:–ც. ნარაკიძე, ლაზური ტექსტები, ბათუმი
5. სარფი, 2015:–მონოგრაფია, სარფი, ბათუმი.

Tsiala Narakidze

Batumi Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute

LOVE LYRICS IN LAZ DIALECT

ABSTRACT

Laz love Lyrics are the organic part of united Georgian folklore. Knight soul of inhabitants of Ancient Colchis, kindness of Laz daughters and their rich spiritual world are well represented in the best samples of Laz love lyrics. Laz lyrics are wonderful anthem of the most beautiful human feeling – love of man and woman.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ფრონეს ხეობის სოფლების (ატოცი, ებრაღეთა დასახლება)

საკუთარი სახელების სტრუქტურა 1728 წლის ოსმალური აღწერის მიხედვით

1724 წელს გართულებული საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ვითარების გამო, ქართლის მეფე ვახტანგ მეექვსე, დიდი ამალით, კავკასიონის მთავარ ველზე გადასვლით, ჯერ ასტრახანში, შემდეგ კი მოსკოვში ჩავიდა დახმარების აღმოსაჩენად.

1724-27 წლებში გაძლიერებულმა ოსმალეთმა ქართლის სამეფო დაიპყრო და თავისი ჯარი ჩააყენა მთავარ ციხეებში. ერთ-ერთი საინტერესო წყარო, რომელიც ამ დროის მოვლენებს ასახავს არის 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, რომელიც საუკეთესო წყაროა ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიაში. წიგნი, რომლის ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევით და ფაქსიმილურად გამოსაცემად მოამზადეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფესორმა ნოდარ შენგელიამ. დავთარი კარგად ასახავს ოსმალური გადასახადების სისტემას, მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას, აქ დაცული ცნობები ასახავს ასევე ისტორიულ-პოლიტიკურ მდგომარეობას, სოციალურს, კულტურულ ვითარებას, სოფლების, ნასოფლარების ვითარებას და სხვა.

ერთ-ერთი ვრცელი რეგიონი არის საამილახვრო, უფრო მცირეა საციციანო, ქსნისა და არაგვის ხეობები, მუხრანი და სხვები.

დაწერილებით არის აღწერილი საამილახვრო, სადაც წარმოდგენილია 161 სოფელი. სოფლების აღწერისას ჩამოთვლილია ოსმალური გადასახადები, როგორცაა: გადასახადები ხორბალზე, ქერზე, ჭვავზე, სკაზე, ცხვარზე, ღორზე, წისქვილზე და სხვა.

სოფელი ატოცი, რომელიც ფცის ფრონეს ხეობაში მდებარეობს, ამ დროისათვის დიდი დასახლება ყოფილა, სადც მიწის დღიური მფლობელობა შეადგენდა 50-ს, დუქნები ყოფილა 25, უცხოვრია 158 ადამიანს და შეწერილი ჰქონდათ 44180 ახჩა. დავთრის 301-302, 315-316 გვერდებზე მოთავსებულია, როგორც ოსმალური აღწერა გვამცნობს „ატუცის“ მოსახლეობას, სადაც მხოლოდ მამაკაცებია აღწერილი სახელით გვარის გარეშე, ასევე აღნიშნულია თუ ვინ ვისი შვილია ან ვინ ვისი ძმაა.

სოფელ ატოცის მოსახლეობა აღწერილია „1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთარში“, რომელიც ერთ-ერთი ძვირფასი წყაროა ფრონეს ხეობის ონომასტიკური მასალების შესასწავლად. აქ მოყვანილი მასალების შედარება ოსმალურ ტექსტებთან საყურადღებო შედეგებს გვაძლევს, რომელიც ამ მიმართებით დღესაც საინტერესოა.

მაგალითად, ოსმალურ დავთარში საკუთარი სახელით მხოლოდ ერთი პირი - ბეჟან ძე თამაზისი არის დასახელებული, რომელიც 1715 წლის რუისის დავთარში მოყვანილი ბეჟან სამადანიშვილია, რომელიც აზნაურია.

ოსმალურში მხოლოდ ერთი ქაიხოსრო ძე დეკანოზისა არის, რომელიც ქართულ აღწერაში დეკანოზიშვილი ქაიხოსროა, რომელსაც საწირავი აძეს. ოსმალურში ერთი პირია მახარა, რომელიც ქართულ ტექსტში შახაშვილი მახარაა.

ოსმალურში დასახელებული ესტატე ქართულ ტექსტში არის ჯანვერდაშვილი ესტატე. პირველში აღწერილი თევდორე ქართულ აღწერაში არის შახაშვილი თევდორე. პირველში აღწერილი აღდგომელა არის ქართულში დასახელებული ჭაჭუნაშვილი აღდგომელა და სხვა.

ოსმალურ ტექსტში მოყვანილია მთელი საკუთარი სახელების ჩამონათვალი და მათი სტრუქტურის გარკვევა გაძნელებულია, ამისი მიზეზი კი შეიძლება იყოს ხალხთა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებები, როცა ირღვევა ისტორიულად დადგენილი საზღვრები, ხდება მიგრაცია და იმიგრაცია, რწმენის შეცვლა, ჩნდება ახალი დასახლებები და სხვა.

ოსმალურ ტექსტში მთელი რიგი სოფლების აღწერისას უცნაური საკუთარი სახელები გვხვდება და მათ შორის სოფელ ატოცის აღწერაშიც. მაგალითად აქ გვხვდება ასეთი სახელები: სიმადარ, ფარაბულ, კოკინა, ბავდა, ფირხან, გირკული, გიკოლა, ბათიჰა, გოთანა, ბიურდა, ბასთანა, ზაბითა და სხვები, რომელთა ეტიმოლოგია გასარკვევია.

საკუთარი სახელების შესახებ და ასევე მათ განსხვავებას ერთმანეთისაგან თავის გამოკვლევაში აღნიშნავს ცნობილი მეცნიერი ზურაბ ჭუმბურიძე, რომელიც წერს: „ქრისტიანული სახელების ერთი ნაწილი მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში იყო გავრცელებული - კალენიკე, პორფილე, სევასტი, პისტი, ეს კი იმით აიხსნება, რომ საუკუნეთა განმავლობაში დასავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებთან დასავლეთ საქართველოს უფრო მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურული კავშირი ჰქონდა. აღმოსავლეთ საქართველო უფრო მეტად განიცდიდა აღმოსავლეთის ქვეყნების გავლენას, განსაკუთრებით არაბეთის, სპარსეთის, თურქეთის ზემოქმედებას. ამიტომ აქ ქრისტიანულ სახელებთან ერთად ვრცელდებოდა არაკალენდარული აღმოსავლური საკუთარი სახელებიც (ჭუმბურიძე ზ., 1971, გვ. 15-16).

ამ ამონარიდიდან იმისი დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ძნელია გამოსაცნობად სხვადასხვა ხალხში გავრცელებული საკუთარი სახელები წარმოშობით თუ არის ერთი და იგივე? აქ მთავარი ის არის, რომ ერთი ფუძის სახელები ყველა ქვეყანაში ეროვნულ სახელებადაა ქცეული. ამისი მაგალითები კი საკმარისზე მეტია ჩვენ სინამდვილეში.

როცა სახელის სტრუქტურაზე ვლაპარაკობთ უნდა აღინიშნოს, რომ ენა შეისწავლოის მნიშვნელობასა და შინაარსს, ეს იმიტომ, რომ ენას თავისი ბუნება გააჩნია რაც სისტემატურობაში გამოიხატება. ეს არის ფუნქციონირების კანონზომიერება, რომელიც ყველა ეპოქისათვის არის დამახასიათებელი.

თურქულ ტექსტში ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი საკუთარი სახელების ფუძის სახით გამოხატვა ჩვეულებრივი მოვლენაა სოფელ ატოცშიც: დავით ძე რევაზისა, ნიკოლოზ ძე ბათასი, ფარემუზ ძე მისი, დავით ძე მისი, ფარემუზ ძე კარაპეტასი, ფარემუზ ძე მისი, ფარსადან ძე გაგუენასი, ფარსადან ძე მისი, კირაკოზ ძე აჩიკბაშისა, ამირან ძე გიორგისა...

ძველ ქართულში საკუთარ სახელებს არა ჰქონდათ განსხვავებული ფორმები პირველ-ორ ბრუნვასა და წოდებითში. ამის შესახებ აკაკი შანიძე წერს: „საზოგადო სახელების მსგავსად, კარგა ხანია მათ ბრუნვის ნიშანი აქვთ შეძენილი სახელობითსა და მოთხრობითში. ძველებური ფორმა შეირჩინა მხოლოდ წოდებითმა, რომელიც გარეგნულად ფუძეს წარმოადგენს (შანიძე ა., 1953, გვ. 52). აქ ასევე აღსანიშნავია, რომ ახალმა ქართულმა საკუთარი სახელი საზოგადო სახელს გაუთანაბრა.

სოფლის სახელებში ასევე გვხვდება ი ხმოვანფუძიანი სახელები: ბერი ძე გოდერძასი, გივი ძე მისი, ბერი ძე ბაბეკასი, ნათი ძე გელისასი, გორგი ძმა მისი, დიმიტრი ძმა ბერიკასი... როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში არის აღნიშნული „სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ფუძის ნაწილად არის მიჩნეული და შესაბამისად სახელი ი ფუძემოვნიანებში არის გადარიცხული. ასეთი სახელები ქართულ ნიადაგზე ჩანს ჩამოყალიბებული, ასეთ ფუძეებში ი, ჩვეულებისამებრ მეორე მარცვალს ქმნის“ (არაბული, ქართული მეტყველების კულტურა, თბ., 2008, გვ. 110-111).

საკუთარ სახელთა მორფოლოგიური თავისებურება ისაა, რომ ფუძეცხურად დაკავშირებულია მიმართვის დანიშნულებასთან. ამგვარ ფორმათა საწარმოებლად ქართულს მოეპოვება მთელი სისტემა: -ა, -ია, -იკა, -იკ, -ელა, -ეტა და სხვები. უფრო გავრცელებულია: -ა და -იკა სუფიქსები, ასეა ატოცის ოსმალურ აღწერაში: ბერიკა ძე ემირშაჰისა, ბადრიკა ძე ალიფასი, დაჯუკა ძე ივანესი, ბაღდარა ძე ბათასი, მამუკა ძე კათინასი, ბაბუნა ძე კოკინასი...

ოსმალურ აღწერებში საკუთარი სახელის შემდგომ დაერთვის მაწარმოებელი -ძე, რომელიც შეპირობებულია მორფოლოგიური კანონზომიერებით, ა ხმოვანი დგას ძე მაწარმოებლის წინ და ხშირ შემთხვევაში სუფიქსირებულია: მერაბა ძე როსტომისა, თამაზა ძე მისი, ბერანა ძე გიგუასი, დათუნა ძე ბერეკასი, ძამა ძე კოკინასი...

ფრონეს ხეობაში ებრაელთა დასახლების შესახებ ცნობები დაცულია ვახუშტი ბაგრატიონის შრომებში. იგი აღნიშნავს: „აქავ მდინარის კიდესა არს მუხაური, მოსახლენი არიან ურიანი და სომეხნი ვაჭარნი (ბაგრატიონი ვ., გვ. 82). ვახუშტის თავის მიერ შედგენილ რუკაზე (1745) სოფელ ძალინას სამხრეთით ორი მდინარის ფცისა და მუხაურის წყლების შესართავში დატანილი აქვს დასახლებული პუნქტი სათანადო ნიშნით, რომელსაც აქვს წარწერა „ურია“, ებრაელთა დასახლება ამჟამად ნასოფლარია. ოსმალური აღწერის მიხედვით ეს დასახლება აღინიშნება როგორც „ებრაელთა დასახლება“. როგორც ოსმალურ აღწერაშია აღნიშნული ეს დიდი დასახლებაა და ქართველთა მსგავსად ებრაელებსაც მთელი რიგი გადასახადები აქვთ შეწერილი. „აღწერის“ დროისათვის იქ უცხოვრია 118 კაცს, მათი გადასახადი იყო 300 ქილა ხორბალი, 120 ქილა ქერი, ჭვავი 30 ქილა, ფეტვი 80 ქილა, გადასახადი ვენახზე, გადასახადი ხილზე, ერბოზე, სკაზე, ცხვარზე, ღორზე, წისქვილის გადასახადი 120 ახჩა და სხვა.

ებრაელთა რქმევის სახელები ტრადიციულია ასე აღინიშნება: შაბათა, ელიფარა, მორჯუქა, მორდება, ბათა, შიუკა, სირანიქ, მოშია, ჯახანა...

ქართულ გარემოსთან სიახლოვემ გამოიწვია ის, რომ ებრაელებს და ქართველებს საზიარო სახელები აქვთ აღწერაში, მაგალითად: რამდენჯერმეა გამეორებული სახელი ბერი, დათუნა, თევდორე, ხოსიტა, როსტომი, გიორგი, იმედა, მამუკა, ნასყიდა, სულხანა, ბერო და სხვები.

ფუძის სახით არის წარმოდგენილი ებრაელთა სახელები: იოსებ ძე ბაბუნასი, იაკობ ძე ხოსიასი, დავით ძე დათუნასი, იაკობ ძე მოშიასი, შალომ ძე მისი, დანიელ ძე იოსებისა...

სახელები წარმოდგენილია სახელობითი ბრუნვის ფორმით: ბერი ძე დანიესი, ბერი ძე ავრამისა, გიორგი ძე ბაჩუასი, გიორგი ძე თანდილასი, ბერი ძე ბაჩუასი...

სახელები კნინობითი ფორმით: ისჰაკა ძე ბაბასი, აშიკა ძე შაბათასი, ელიკარა ძე იოსებისა, შიუკა ძე შაბათასი...

სახელებში ა ფუძისეულია: ბათა ძე აკდუმასი, სეხნია ძე ჯიკასი, სკანია ძე მისი, იმედა ძე ბეჟანისა, ელიოზა ძე დავითისა, ჩუბინა ძე კოდინასი და სხვა.

თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარში მოცემული ცნობები, რომლებიც საკუთარ სახელებს გვამცნობს მეთვრამეტე საუკუნის ოც-ოცდაათიანი წლების ძვირფასი მასალებია. საკუთარი სახელები უპირველეს ყოვლისა არის სიტყვა, რომელიც ლექსიკური ერთეულია და მას სწავლობს ლინგვისტიკა. ონომასტიკა არის ლექსიკოლოგიის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც რამდენიმე დარგისაგან შედგება. ზემოხსენებული ოსმალური აღწერების შედარება-შეპირისპირება ქართულ აღწერებთან ვიმედოვნებთ, რომ მეტად გაამდიდრებს ქართულ ონომასტიკას. ანთროპონიმები და ტოპონიმები მათი შეგროვება, კვლევა და პუბლიკაცია დღეს დიდი შედეგების მომტან დარგად გვესახება.

ლიტერატურა:

1. თაყაიშვილი ე. არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი პიველი, ტფ., 1907.
2. ჭუმბურიძე ზ. რა გქვია შენ, თბ., 1966, თბ., 1971.
3. შანიძე აკ. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953.
4. არაბული ა. ქართული მეტყველების კულტურა, თბ., 2008.
5. ბაგრატიონი ვ. საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997.
6. ბაგრატიონი ვ. რუკები, 1745.
7. 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი I, გამოსაცემად მოამზადეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფესორმა ნოდარ შენგელიამ, თბ., 2009.
8. ცხადაია პ. ონომასტიკის შესავალი, თბ., 2005.

Nikoloz Otinashvili

Gori State Teaching University

**STRUCTURE OF PROPER NAMES IN VILLAGES OF PHRONE GORGE
(ATOTSI, IUDISH SETTLMENET)
ACCORDING TO OSMAL RECORDS OF 1728
ABSTRACT**

In 1724-27 Kartli kingdom was conquered by the strengthened Osmal. One of the interesting sources describing Georgian-Osmal relations is the Record-book made in 1728 by Osmals. Its full translation into Georgian, research was made by Acad. Sergi Jikia and Prof. Nodar Shengelia in 2009.

The buuk gives a good description of the tax system in those days. The notes shown there also describes historical and political condition, Social-cultural situation, writes about villages, former villages etc.

In Turkish texts we can only see the proper names without surnames, for example who is whose son, daughter on brother and proper names are represented by the stem. e.g. David son of Revaz, Nikoloz son of Bata.

We can also run into the proper names ending by i – vowel: Beri son of Goderdzi, Dimitri brother of Berika.

The Comparison of Georgian and Turkish records of the eighteenth century will enrich Georgian onomastic.

რუსუდან სალინაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;

რეჯევ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტი

ზმნურ ფორმათა ყალიბები თურქეთელ ქართველთა მეტყველებაში

თანამედროვე თურქეთის რესპუბლიკაში მილიონობით ქართველი ცხოვრობს. მათ ზეპირმეტყველებაში, გადმოცემაში, ლეგენდებში დაცულია ქართული ენა, შემონახულია ქართული ლექსიკა, ენობრივი ფორმები, ფრაზეოლოგიზმები. რაც შეეხება მეტყველებას, თურქულენოვან სივრცეში ხანგრძლივი დროის მანძილზე თანაცხოვრებამ, ბუნებრივია, გავლენა მოახდინა და შეცვალა იგი. ცვლილება მეტწილად შეეხო ლექსიკას, ყოფითი ცხოვრების ამსახველ ტერმინოლოგიას, სახელებს. დღეს რეგიონების მიხედვით განსხვავებულია ეთნიკურ ქართველთა ქართული, მასში ჩანს ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევის კვალი. ისიც კარგად ჩანს, რომ სხვადასხვა თაობაში განსხვავებულია ენის ცოდნის დონე. მათ მეტყველებაზე დაკვირვების საშუალებას ძირითადად იძლევა უფროსი და საშუალო თაობა, რადგან მათ აქვთ შემონახული ქართული ენა, როგორც სამეტყველო-საკომუნიკაციო საშუალება, თუმცა მათ შორისაც არის მნიშვნელოვანი განსხვავება. უფროს თაობას

ნაკლებად განუცდია თურქულენოვანი გავლენა და, შესაბამისად, უფრო მეტად ახსოვს ენა, საშუალო თაობის მეტყველებებში კი სამეტყველო კოდთა შერევის ხარისხი გაცილებით მაღალია, სიტყვათა ყალიბები და სინტაქსური კონსტრუქციები თითქმის თურქულია.

შედარებით ნაკლებია გავლენა ზმნურ ფორმებში. თუ ეთნიკური ქართველი პირდაპირ იღებს თურქულენოვან სახელებს და უცვლელად იყენებს მეტყველების დროს, ზმნებში ასე შედარებით ნაკლებად ხდება: ზმნა, ძირითადად, მოთავსებულია ქართულ ყალიბში, ანუ გაფორმებულია ქართული მორფოლოგიური საშუალებებით, პრეფიქს-სუფიქსებით. ამას, ჩვენი აზრით, განაპირობებს პირველ რიგში ის, რომ ქართული ენის სისტემა განსხვავებულია თურქულისაგან, იგი იბერიულ-კავკასიური ოჯახის ენაა, და მეორეც, ქართული ზმნა პოლიპერსონალურია, გაცილებით რთულია. ის არის წინადადების „ხერხემალი“, როგორც იტყვიან. ვფიქრობთ, ეთნოსის მესხიერებაში არსებული ყალიბები მოქმედებს, თუმცა კოდთა შერევის პრინციპებს თავისი გააქვს და მაინც ხდება სესხება: ეთნიკური ქართველი იღებს თურქულ ენობრივ ერთეულს, ამ შემთხვევაში ზმნას, და სრულიად უპრობლემოდ (გაუცნობიერებლად) სვამს თავისი ენობრივი სისტემისთვის დამახასიათებელ ყალიბში, ანუ აფორმებს ქართულად. მაგალითად: **გავაყირმიზე** (= გავაწითლე, თურქ. **kırmızı** = წითელი). ეს ფორმა დადასტურდა რიზეში, ფაზარის რაიონის ჰამიდეში (ჰამიეთ ფასიოდლუ, 84 წ.). „გავაყირმიზე“ ტიპის ზმნურ ფორმათა შესწავლა ძალიან საინტერესო და მნიშვნელოვანია როგორც ზოგადლინგვისტური, ასევე კულტუროლოგიური ასპექტებით.

დღეს რეგიონების მიხედვით განსხვავებულია ეთნიკურ ქართველთა ქართული, სხვაობს ქართული ენის ცოდნის დონე სხვადასხვა (უფროს, საშუალო და უმცროს) თაობაშიც. თურქეთელი ქართველები, რომელთაც საქართველოში „ჩვენებურებს“ უწოდებენ, კარგად ხედავენ, როგორ ხდება ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევა. ისინი ამ მოვლენას აღიქვამენ, როგორც ასიმილაციას. ამიტომ გაჩნდა მათ მეტყველებაში გამოთქმა **ასიმილა** და აქედან აღწერითი წარმოების **ასიმილე გახდა** (< asimile), რაც ნიშნავს შეიცვალა, გავლენა, ასიმილაცია, განიცადა. „ჩვენებურები“ ამბობენ: *თურქებში გვევრიეთ, ასიმილა გავხდით, აღარც გურჯი ვართ და აღარც თურქი* (სტამბოლი); *ასიმილე გამხდარი ვართ* (ბაზგირეთი); *ისიც ასიმილი გახდილია* (მარადიდი) (შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ნიგალური მეტყველების სალექსიკონო მასალა, ქდვ: corpora.co).

თურქეთელ ქართველთა მეტყველებაში არსებული ნასესხები ძირის მქონე ზმნები ძირითადად ნასახელარია, მიღებულია სახელებისაგან. ზმნურ ყალიბებს ძირითადად ქმნის ზმნისწინები ნასესხებ ძირთან და სხვა მორფოლოგიურ ელემენტებთან (პირის, რიცხვის, პირთა მიმართების, თემის... ნიშნებთან) ერთად. ზმნისწინთაგან ყველაზე პროდუქტიულია **და-/დე-/დუ-**, შემდეგ – **ა-, გა-**. გვხვდება **მო-/მე-, შე-...** ზმნისწინიანი ფორმებიც. თურქეთელ ქართველთა მეტყველების ამსახველ დიალექტურ მასალაში გამოიყოფა ორგანული და აღწერითი წარმოების ზმნური ფორმები. გვხვდება შერეულიც, ანუ ერთი და იგივე ზმნა შეიძლება იყოს როგორც ორგანული, ისე აღწერითი წარმოებისა. მაგალითები:

ა: ორგანული წარმოება:

და- ზმნისწინიანი:

დააიარალეს (< თურქ. **yaralı** = 1) დაჭრილი... **yaralanmak**: 1) დაჭრა... – ლ. ჩლაიძე, 2001, 1457) = დაჭრის: „გელი შევარდა მეგემ ცხვრებში და **დააიარალა**“ (ადაფაზ., შ. ფუტკარაძე, ქდვ)... გვხვდება იმავე ძირის მქონე დონიანი ყალიბიც: **დაიარალდა** = დაიჭრა: „ერთხან გარეველი თხა **დაიარალდა** ავგაპი დროზე“ (მაჭახელი, შ. ფუტკ., ქდვ);

დაამარაზიანეს (< **maraz** = ავადმყოფობა: თურქ. – შ. ფუტკ., არაბ. – ლ. ჩლაიძე, 2001, 942) = დაავადმყოფებს, ავად გახდის: „წარე ენა გულსა გუუხრეტს, **დაამარაზიანეს** ინსანსა“ (იმერხ., შ. ფუტკარაძე, ქდვ)...

დააყარალეს (< **karal** = თანაბარი, ზომიერი: თურქ.) = გაათანაბრებს, ზომიერს გახდის, მოაწესრიგებს: „სახლში ყნელამფერი **დააყარალა** (სტამბ., შ. ფუტკ., ქდვ);

დააქორებს (< **kör** = ბრმა: თურქ.) = დააბრმავებს: „ტყვილის ლაპარაკი **დააქორებს** ინსანსა“ (ადაფაზ., შ. ფუტკ., ქდვ)... გვხვდება დონიანი ყალიბის **დუ-** ზმნისწინიანი: **დუუქორდა** = დაუბრმავდა: „ამდენ ტირილში **დუუქორდა** თმალები“ (ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდვ); „წყევლამ უწია და თმალები **დუუქორდა**“ (ტაო, შ. ფუტკ., ქდვ);

დაბათლებს (< **Batıl** = ცარიელი, გამოუსადეგარი, ფუჭი, უქმი არაბული) = 1. გააუქმებს, ამოავსებს, დაგმანავს: „ოჯადი **დაბათლებიე**, ცეცხლი ბარსახანია აღარ დიგვინთია“ (იმერხევი)... **დაბათლდება** = გაცარიელდება, გაუქმდება, ამოივსება: „შენი ყუფ **დაბათლდება**“ (ინეგოლი); „იმათი ოჯადი მალე **დაბათლდება**“ (ინეგოლი)... 2. გადატ. დააბრმავებს / დაბრმავდება: „ჰუდუდი ასენა **დაბათლდეს**ნაო, ვის

ეგონა?!“ (იმერხ.); „**დაბათლდა** ზიქრი დედი“ (იმერხ.); „დედი ვეღარ ხედავს, თლათ **დაბათლდა** ზავალი“ (იმერხ., შ. ფუტკ., ქდკ)...

დააზაჰმეთებს (< **zahmet** = საქმე, ზრუნვა, სიძნელე, მოუსვენრობა – თურქ.) = შეაწუხოს, საზრუნავი მისცეს, საქმე გაუჩინოს: „შენ რაზეუნა **დააზაჰმეთო?!“** (ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდკ). ეს ფრაზა ერთ-ერთმა „ჩვენებურმა“ ასე განგვიმარტა: რატომ უნდა შეგაწუხო? (ართვინი, დევისყელი, მთქმელი ო. ილმაზი – ჩაწერ. რ. საღინაძის მიერ რიზეში, 2017 წ.);

დაამოსაფირებს (< **Misafir** = სტუმარი – არაბ.) = ისტუმრა, სტუმარი მიიღო, სტუმრად წაიყვანა: „ისკენდერამ უთხრა ჯამის ხალხსა ქეღამში, ვინცხამა **დაამოსაფირეთო**“ (იმერხ., შ. ფუტკ., ქდკ)...

დააჩივთებს: დააჩივთა (< **Cift** = წყვილი – სპარს.) = დაწყვილებს: „ძლები დააჩივთა“ (= რძლები დააწყვილა: ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდკ).

-ავ თემისწინიანი: **დადირეგავს** (< **direk** = ბოძი – თურქ.) = ბოძს შეუყენებს, ბოძს შეუდგამს: „შეფთალის ტანებ **დადირეგავს**“ (ადაფაზ., შ. ფუტკ., ქდკ)... **დაჩიზავს** (< **çiz** = ხაზი, **çizgillçizi** = დახაზვა) = დახაზავს, ხაზს გაავლებს: „სათამაშოს **დავჩიზევდით** ფიცარზე“ (ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდკ)...

დე- ზმნისწინიანი: **დეედუშმნა** (< **Düşman** = მტერი – სპარს.) = გადამტერა, შეეწინააღმდეგა: „მაწყვალთელი სელიმოღლი **დეედუშმნა** მეგემ ჩნენ დედესა“ (თუფექჩი ქონაქი, შ. ფუტკ., ქდკ)... **დეემოსაფირა** (< **Misafir** = სტუმარი – არაბ.) = ესტუმრა: „მე **დეემოსაფირე** ამეღამ“ (ბორჩხა, შ. ფუტკ., ქდკ); „**დეემოსაფირეთ** მეაც“ (ბორჩხა, შ. ფუტკ., ქდკ)... **დეიგელინა** (< **gelin** = რძალი) = რძლად გაიხადა: „თქმენი ციცაი **დეიგელინოუნა**“ (ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდკ)...

დიალექტურ მასალაში გვხვდება ერთი და იმავე ნასესხები ძირის ზმნა უზმნისწინო და სხვადასხვა ზმნისწინიანი:

დაყაფანება (< **kapan** = მახე, ხაფანგი: „ყაფანი მუღწყეს დათესა ყანაში“ (იმერხ. – შ. ფუტკარაძე, ლექსიკ.). შ. ფუტკარაძე **kapan** ძირს უკავშირებს თურქულ **kapamak**-ს, რაც ნიშნავს დახურვას, დაკეტვას, ჩაკეტვას, აკრძალვას, შეჩერებას. მაგალითები:

ა-: **აყაფანებს**: „ამ თეფსა რითვინ არ **აყაფანეფ**, არ ვიცი“ (ინეგოლი)...

და-: **დააყაფანებს**: „სკოლები თელი **დააყაფანა**, მარტო ზაფხულში მოდიან“ (დევისყელი, ართვინი, მთქმ. ო. ილმაზი – ჩაწერ. რ. საღინაძის მიერ რიზეში, 2017 წ.); „**დააყაფანე** ფენჯერე, სიცივე შამოდის“ (ინეგოლი); „**დააყაფანე** ტელევიზიონი!“ (მეზითი); „კომონისტებმა სინორის კარები **დააყაფანეს**“ (სტამბ.); „რაზე **დააყაფანე** კარი?“ (იმერხევი); „მეაც მინდა **დააყაფანო** ოჯალი“ (სტამბ.)...

ჩა-: **ჩააყაფანებს** (= ჩაკეტავს): „დანაზე უკითხვენ დუას, **ჩააყაფანებენ**, დადებენ“ (სვირევანი, შ. ფუტკ., ქდკ)... გვხვდება ამავე მნიშვნელობის ქართული ძირის ზმნაც: **მოძრავს** = მოხურავს კარს, ფანჯარას: „შუადღიგულზე **კარებ მოძრავს** და დეიძინეფს“ (მურღული, შ. ფუტკ., ლექსიკ., ქდკ)...

ა- ზმნისწინიანი:

ათორბავს (< **torba** = ტომარა, თოფრა, ჩანთა – ლ. ჩლაიძე, 2001, 1371) – გადატ. საყვედური) = უსაყვედურებს, გალანძღავს, სათქმელს არ დაუტოვებს, გადატანით: ტომარაში ჩასვამს: „იმფრა **ათორბა** ზავალი ქალი, რომე უკან მუხედავი გააქცია“ (ინეგოლი); „დღეში ერთიგზოფ მაიც **ათორბავს** კაცსა, ფენა მაგარი ქალია“ (თუფექჩი ქონაქი, შ. ფუტკ., ქდკ)...

გა- ზმნისწინიანი:

გააშუფელა (< **surheli** = ეჭვი, საეჭვო) = დააეჭვა, დააფიქრა: „იმფრა ილაპარაკა, რომე კაცი **გააშუფელა**“ (ინეგოლი)...

გაეშილდა (< **yeşil** = მწვანე) = გამწვანდა, ბუნება მწვანედ შეიმოსა: „გაეშილდა პური“ (იმერხ., შ. ფუტკ., ქდკ).

გასიხდა (< **sıkı** = გაჭირვება, მძიმე მდგომარეობა, სიმკაცრე (ლ. ჩლაიძე, 2001, 1244) = გახშირდა? (შ. ფ.) = გამძნელდა, გამკაცრდა: „მემრე წასლა-წამოსლა დაჰა **გასიხდა**“ (იმერხ., შ. ფუტკ., ქდკ).

გაუსტავდა (< **usta** = ოსტატი, ხელოსანი): ხელოსანი გახდა, დაოსტატდა: „ეფეიჯა **გაუსტავდა** ემიაშენი, ეს ბულელი ოზუნა შამუაწუწვა“ (თუფექჩი ქონაქი, შ. ფუტკ., ქდკ).

მე- (< მო-) ზმნისწინიანი:

მეიჰესაბებს (< **Hesap** = ანგარიში, განზრახვა, ვარაუდი, ჩანაფიქრი – არაბ.) = მოიფიქრებს, განიზრახავს: „**მეეჰესაბო**, აბა!“ (ინეგოლი), „ნეტაი რა **მეიჰესაბა?!“** (ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდკ). შდრ. თან. ქართ. **მოისაბაბებს** (რ. ს.)...

მეეხიზმეთა (< **Hizmet** = მომსახურება, სამსახური – არაბ.) = მოემსახურა, სამსახური გაუწია: „იმათ **მეეხიზმეთა** გელინმა“; „ახლანდელელები კარგა არ **მეეხიზმეთებიან** დედ-მამამთილსა და შეშინებული ვარ“ (ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდკ)

შა- (< შე-) ზმნისწინიანი:

შაფიშმანებს (< **pişmanlık** – მონანიება, სინანული, სინდისის ქენჯნა – ლ. ჩლაიძე, 2001, 1171) = დააფიქრებს, გადააფიქრებინებს, დააეჭვებს: „იმდენი ჰალი ქნეს, რომ **შაფიშმანეს** ემიაი“ (ადაფაზ.)...

წე- (< წა-) ზმნისწინიანი:

წეიყაფალთებს (< **kahvaltı** = საუზმე) = ისაუზმებს, წაიხემსებს: „სეფა დადგმულია, **წეიყაფალთე** ერთდრამი“ (იმერხევი)...

უზნისწინო ზმნები:

აშახავეფს (< **şaka** = ხუმრობა, ოხუნჯობა – ლ. ჩლაიძე, 2001, 1287) = ახუმრებს: ყმელამფერ **აშახავეფს**, ძალიან არ იდერდოსო“ (თუფექი ქონაქი, შ. ფუტკ., ქდვ.)...

იყონუშონ (< **konuşmak** = ლაპარაკი) = ილაპარაკონ, იბასონ: „მოი ამეღამ, **ვიყონუშოთ** ჩუენსა“ (იმერხ.); „კაი იყო, **ვიყონუშევით**“ (ბორჩხა.)...

უმუყდავებს (< **Mujde** = სასიხარულო ცნობა, სასიამოვნო სიახლე – სპარს.) = ახარებს, აცნობებს: „**მიმუყდავებს** თქუენი მოსლა“ (იმერხ.) „რაცხა **გიმუყდავო** და გაგახარო!“ (მეზითი); „შენი ბაბოი **ვუმუყდავე** შენ ანასაო“ (ინეგოლი, შ. ფუტკ., ქდვ.)...

ხეისუზდება (< **hayirsiz** = სუსტდება, ავად ხდება, ჯანმრთელობას კარგავს): „ახალი ძლიეზი **ხეისუზდება** მელოგინობაში“ (სტამბ.)...

ბ: აღწერთი წარმოება:

ზიარეთი ქნა (< **ziyaret** – მონახულება) = მოინახულა, დაათვალიერა წმინდა, სალოცავი ადგილები: „შარშან **ზიარეთი ქნეს**“ (ინეგოლი)...

თებრიქის ქმნა (< **tebrik** = მილოცვა – თურქ.): „ჯემალას თებრიქი უზამეთ?!“ (ინეგოლი)...

შაფალი ქნა (< **Şafak** – განთიადი, რიჟრაჟი – ლ. ჩლაიძე, 2001, 1285, არაბ.) = ტროპული ლექსიკა: ირიჟრაჟა: „რავარც **შაფალი ქნა**, ჰემაც გემეღვიძა“ (ინეგოლი)...

მუხაბერეს ქმნა (< **Muhabere** = მიმოწერა, აზრების გაცვლა – არაბ.): „**მუხაბერე ქენევით**, დეილაპარიკეთ, ხისიმობა გააწყეთ“ (ბორჩხა.)...

თემენას გაკეთება, აწევა (< **temmena** = აღმოსავლური მისალმება ხელის შუბლთან მიტანით, თაყვანისცემა): „**თემენა იგვიწიეს** გენჯებმა“; „**თემენა გიყო** ძალმა?“ (მეზითი); „**თემენას აკეთებენ**“ (უბე)...

გ. შერეული:

ორგანული წარმოება: თურქეთელ ქართველთა სამზარეულოში მიღებული ერთ-ერთი კერძია **ყავურმა** (< **kavurma** = ხორცის კერძი, მოხრაკული ხორცი). მეტყველებაში მეტწილად გავრცელებულია მეტათეზისის გზით მიღებული **ყავურმა** (< **ყავურმა**): ხორცს ყავურმად ჩადებს, შეინახავს: „ცხვრის ხორციდან კაი **ყავურმა** კეთდება“ (თუფექი ქონაქი)... ორგანული წარმოებისაა **ჩაყავურუმებს**: „ყუელა წელიწად თითო ცხუარ **ჩაყავურუმებს** ზამთრითვინ“ (თუფექი ქონაქი). || აღწერთი წარმოების **ყავურმად ჩადება**: „იმ წელიწად თუელზე დაკვალით ორი ცხუარი და **ყავურმათ ჩავდეთ**“ (ინეგოლი);

ასევე: **ჰაზირობენ** (< **hazir** = მზა, გამზადებული – თურქ.) = სამზადისში არიან: „ბეწვის ხიდზე **ჰაზირობენ**“ (ჰაირიე)... **გააჰაზირებენ**: „პური ჰაზირია, **გააჰაზირებენ**“ (მაჩხატეთი)... **ჰაზირი / ჰაზირ / ხაზირი / ხაზერ / ხაზირები** გავრცელებულია თურქეთელ ქართველთა სხვა გამოთქმებშიც: „ანჯახ ჰირან **ჰაზირსა**“ (იმერხ.); „ყველაი აქ **ჰაზირ** ვჰამთ“ (ინეგოლი); „**ჰაზირ** ძალ მოქცემს თენექით“ (ჰაირიე); „საჰმელები, ჩორბები ახლა **ხაზირები** გამოვიდა“ (ხასან-ფაშა); „ქალები საჰმელსა ჩუენ **ხაზერ** დიგვიდებენ“ (ფათსა); „დეგერეკა, მოვალო, **ხაზირობა ვიქით**“ (მარადიდი)...

თურქეთელ ქართველთა მეტყველებაში გავრცელებულ ნასესხებშია ზმნურ ფორმათა შესწავლა საინტერესო და მნიშვნელოვანია ქართული დიალექტოლოგიისათვის. ამგვარი კვლევები ღირებულია ზოგადლინგვისტური და კულტუროლოგიური ასპექტებითაც, რადგან წარმოაჩენს ქართულ-თურქულ ურთიერთობებს.

ლიტერატურა

გურგენიძე ნ., ქართულ დიალექტებში ნასესხებ თურქიზმთა ეტიმოლოგიისათვის: <http://iliauni.edu.ge/uploads/other/8/8175.pdf>

თურქულ-ქართული ლექსიკონი (ლ. ჩლაიძის რედ.), სტამბოლი, 2001.

კვანტალიანი ე., ქართულ-თურქული ლექსიკონი, 2010.

ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული (ჩვენებურების ნიგალური მეტყველების სალექსიკონო მასალა): corpora.co

Rusudan Saghinadze
Akaki Tsereteli State University; Recep Tayyip Erdogan State University
SHAPES OF THE VERB FORMS IN SPEECH OF GEORGIANS LIVING IN TURKEY
ABSTRACT

The speech of Georgians living in Turkey for a long time, has been influenced by the Turkish language. The change has largely effected the vocabulary, the terminology of life and the names, but there is less impact on the verb. If ethnic Georgian takes Turkish name directly and uses them unchanged, this happens rarely with the verbs: the verb is mainly placed within the Georgian form, which is shaped by Georgian morphological means, prefix-suffixes. This is determined by the specification of Georgian verb, more concretely, by its polypersonalism.

Nowadays Georgian of ethnic Georgians living in different regions differ. The level of language knowledge differs by means of generations (young, middle, old). Turkish Georgians who are also called “Chveneburebi” (ours) can clearly see how the speech code mixing takes place. They perceive this event as an assimilation. That’s why such an expression appeared in their speech: **asimila / become asilile** (< asimile), which means that the person has changed, has been influenced, has been assimilated. For example, ethnic Georgians say: “we became asimile” (Bazgireti); “He/She is also assimilated” (Maradid) (Sh.Putkaradze).

The verbs in the speech of Turkish Georgians, that have borrowed base are mainly denominative, derived from the names. In dialectal material an organic, as well as descriptive forms of production can be excluded. Studing the verb forms having borrowed base is extremely interesting and important by means of general linguistics, as well as culturological aspects.

ელზა ფუტყარაძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

ზოგიერთი ლექსიკური ერთეულისა და ხატოვანი სიტყვა-თქმის შესახებ ზედა მაჭახლურში

ქართული ენა ისტორიულად ვრცელ ტერიტორიაზე იყო გავრცელებული. როგორც ცნობილია, ისტორიული ბედუკულმართობის გამო დაიკარგა პირველი ქართული ტერიტორიები და, შესაბამისად, ქართული ენის გავრცელების საზღვრებიც შემცირდა. ერთ-ერთი ასეთი დაკარგული კუთხეთაგანია ისტორიული მაჭახლის (მიჭიხიანის) ნაწილი–ზედა მაჭახელი. მაჭახელი ორად იყოფა: ქვედა და ზედა მაჭახელად. ქვედა მაჭახელი ადმინისტრაციული დაყოფით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტს ეკუთვნის, ხოლო ზედა მაჭახელი – თურქეთშია მოქცეული, იგი შედის ბორჩხის რაიონში.

მიუხედავად იმისა, რომ ზედა მაჭახელი მოწყვეტილია თავის მასაზრდოებელ წყაროს–ქართულ ენას, ის მაინც ინარჩუნებს თავისთავადობას. უცხო ენობრივ გარემოში მოხვედრილნი არ ივიწყებენ მშობლიურ ქართულს. პირიქით, ის, ვინც ქართულს ივიწყებს „გადარცხილ ქართველს“ უწოდებენ (მთქმ. ერსინ გორგაძე, სოფ. ეფრათი): „გადარცხილი ქართველი, ისიც ქართველია, ქართული ენა არ იცის“.

ზედა მაჭახელში ექვსი სოფელია–ხერთვისი, აკრია, მინდიეთი, ზედვაკე, ქვაბითავი და ეფრათი. ექვსივე სოფელში დაცულია ქართული. მათი საოჯახო ენა ქართულია. მაჭახლის ხეობის ქართული მთელი რიგი ენობრივი თავისებურებებით ხასიათდება. ბუნებრივია, რომ აქაურ მეტყველებაში შესამჩნევია თურქული ენის გავლენა. ასევე, დაცულია არქაული გრამატიკული თუ ლექსიკური

ფორმები, სახასიათო და განსაკუთრებით საინტერესო საკუთრივ დიალექტური ფორმები. შეინიშნება ზანური სუბსტრატის კვალი. ამდენად, ზედა მაჭახლის ქართული მრავალმხრივ არის საინტერესო და მათი მეტყველების საფუძვლიანი შესწავლა კი სრულყოფილ წარმოდგენას შეგვიქმნის ქართული ენის სამხრულ-დასავლური კილოების თავისებურებათა შესახებ; გამოვლინდება ქართული ენათმეცნიერებისათვის, ენის ისტორიის, ლექსიკოლოგიისა და დიალექტოლოგიისათვის საჭირო მასალა თუ საკითხები.

ზედა მაჭახლის მეტყველების შესწავლა აქტუალური და სიახლის მომცემია. ისტორიული ბედუკულმართობის გამო ფაქტიურად შეუსწავლელი იყო თურქეთში დარჩენილი სამხრულ-დასავლური მეტყველება. სამხრულ-დასავლურ დიალექტურ ჯგუფზე წარმოდგენას მხოლოდ აჭარული დიალექტი გვაძლევდა. ამდენად, აქაურთა მეტყველების შესწავლას არ აქვს დიდი ხნის ისტორია. მაჭახლური მეტყველების ტექსტები პირველად 1989–1993 წლებში ჩაიწერა პროფ. შუშანა ფუტკარაძემ (იხ. შ. ფუტკარაძე, „ჩვენებურების ქართული“, I ტ. ბათ., 1993 წ.). წიგნში მოცემულია ზედა მაჭახლისა და ამასთანავე, თურქეთის შიდა პროვინციაში, ინეგოლის რაიონის სოფელ ჰაირიეში გადასახლებული მუჰაჯირი მაჭახლელების მეტყველების ნიმუშები. ასევე, ზედა მაჭახლური მეტყველების ენათმეცნიერული ანალიზია მოცემული შ. ფუტკარაძის წიგნში „ჩვენებურების ქართული“, II, ბათ., 2016 წ.

ზედა მაჭახლის მეტყველების თავისებურებათა ანალიზისას ვეყრდნობით ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალას. 2015 წლის 1–10 აგვისტოს საქსპედიციო მივლინებით ვიყავით ზედა მაჭახელში, ჩავიწერეთ თემატურად მრავალფეროვანი მასალა. მასალა ასახავს ზედა მაჭახლის ექვსივე სოფლის მეტყველებას (იხ. ე. ფუტკარაძე, პირადი არქივი, 2015 წლის ექსპედიციის მასალები, ზედა მაჭახელი).

ზედა მაჭახლური მეტყველება საინტერესო და მრავალფეროვანია ლექსიკური თვალსაზრისით. როგორც ცნობილია, ყველაზე ცვალებადი ნაწილი ენისა არის ლექსიკა. დიალექტის ენობრივ თავისებურებათა განსაზღვრაში კი ლექსიკას ერთ-ერთი გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. კუთხური მეტყველების თავისებურება აისახება სიტყვიერ ფონდში, რომლითაც დიალექტები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

ზედა მაჭახლურში ლექსიკის თვალსაზრისით განვითარების ორი ტენდენცია შეინიშნება: ძველი არქაული ფორმების შენარჩუნება და ახალი ლექსიკური ერთეულების გაჩენა.

აქაურთა მეტყველებას დაუცავს არაერთი არქაული სიტყვა. ამ კუთხის ისტორიულმა წარსულმა ახალი ქართული სიტყვა-თქმების დამკვიდრებას გზა გადაუღობა, ძველი ქართული სიტყვები კი შეძლებისდაგვარად განაგრძობდა არსებობას. არქაულ ლექსიკურ ფენას საკუთრივ ძველი ქართული ენის ლექსიკასთან ერთად წარმოადგენდა საშუალო ქართულის სიტყვა-თქმებიც. ლექსიკურ თავისებურებათა გამოსავლენად ლექსიკური ერთეულები შევუდარეთ როგორც ძველი ქართული ენის, ისე სულხან-საბას ლექსიკას.

როგორც ცნობილია, საბას წიგნში უხვადაა შეტანილი ცოცხალი მეტყველებიდან აღებული სიტყვები [ჩიქობავა, 1950:14]. მართალია, მისი ლექსიკის წყარო ძველი ქართული ტექსტებია, მაგრამ მან პარალელურად სათანადოდ აღწერა საქართველოს ამა თუ იმ კუთხის მეტყველებისათვის დამახასიათებელი სიტყვა-თქმები. შესაბამისად, ლექსიკონში დაცული მეტყველების ნიმუშები, ლექსიკური დიალექტიზმები ქართული ენის როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური ჯგუფის კილოებისა თუ კილოკავების კუთვნილებას. ამ მიმართებითაც საინტერესოდ მიგვაჩნია ის შინაარსობრივი თანხვედრა, რაც დასტურდება ზედა მაჭახლურისა და საბას სალექსიკონო მასალის შედარებისას. ლექსიკონში დაცული ბევრი სიტყვა დღესაც დაცულია ზედა მაჭახლურში.

განსაკუთრებით სახასიათო კი საკუთრივ დიალექტური სიტყვა-თქმებია. ზოგიერთი ლექსიკური ერთეული კი სალიტერატურო ქართულსა და მის სხვა დიალექტებში ცნობილ მნიშვნელობათაგან რამდენადმე განსხვავებულ ლექსიკურ ნიუანსს ატარებს.

არქაულ ლექსიკურ ერთეულთაგან ზედა მაჭახლურ მეტყველებაში დაცულია სიტყვა **სამა**: ფერხულ **ვისამებდით**; კაი **სამა** იცოდენ, მემრენ დეიწყებენ **სამას**..... დამახასიათებელია კლარჯული დიალექტებისათვის: **სამას იქდენ**; შდრ. **საბა**: **სამა-როკვა შუშპარი**. ეს სიტყვა დღესაც დაცულია ზემო აჭარულ მეტყველებაში. შდრ. ნიჟ. **სამა- ცეკვა, როკვა**.

დაბურვა (დახურვა): სახე **დაბურილი** ქონდა დოდოფალ. შდრ. ძველ ქართულში: **საბურავი**: სახვეველი, რიდე, პირბადე. მნიშვნელოვანია, რომ აღნიშნული ლექსიკური ერთეული ხშირად გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“: „რომე ჩაცმა -**დაბურვასა** ვინ ღირს იყო მათგან კიდე“ (1659,2); „დია ედვა

სასალუქო დასაბურავ-ჩასაცემელი“ (1077,4); ებურა მოშლით პირ-ოქრო, მე მივეც რიდე რომელი“. ებურა ეხურას სინონიმია დღესაც ზემო აჭარულ დიალექტში.

ტაროსი (ამინდი): **ტაროსი** გამოვდესო; კაი **ტაროსი** გამოვდოდა; ქვეიდან **ტაროსმა** მეიშალა. შდრ. საბა: **ტაროსი**: „არს ამინდის მსგავსი მოგზაურთათვის, კეთილი დარი თუ ბოროტი ზღვასა“. საერთოდ, ტაროსი დაცულია მთლიანად სამხრულ-დასავლურ მეტყველებაში ამინდის აღსანიშნავად.

გარგანი (ჯოხი)– ხობოს **გარგან** მუუკაკუნებდი; წუუშინა **გარგანი** თავში. შდრ. საბა: „არგანი არს კვერთხის უსხოსი, საბრჯენელათ და დასაყრდენელი კაცთა უძღურთათვის“. ეს ლექსემა ისმის ზემო აჭარულში მოხუცთა მეტყველებაში და ზოგადად დაცულია ტაო-კლარჯელთა მეტყველებაში.

ჭლიკი–ფეხის ნაწილი მუხლიდან კოჭამდე-კანჭი: **ჭლიკები** გამობრუნებულ-გამობრუნებული აქვან; **ჭლიკები** მტკივა. შდრ. საბა: **ჭლიკი**//**ჭლაკი**. საყოველთაო გამოყენების სიტყვაა ზემო აჭარულისათვის. შდრ. ნიჟ.: ფეხის ნაწილი მუხლიდან კოჭამდე, კანჭი.

ფუთხო–მუწუკი: **ფუთხო** აქ; **ფუთხო** რომ დიგიმწიფდება, იმა გამოადინებს ბარამარღვაი. შდრ. ნიჟ.: ხმელი მუწუკი, ბავშვებს რომ გამოაყრის თავზე ან სახეზე; საბა:ფუთხი-ფინთი სიქაჩლე. საანალიზო ლექსიკური ერთეული საინტერესოა საერთოაჭრთველურ ენათა დიალექტების ურთიერთმიმართების საკითხისა და ფუძემდის კუთვნილი არქეტაპის აღდგენის კუთხით. სვანურში ფუთხუ(ფურთხო) რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება: 1. საქონლის მჭლე ხორცისათვის დამახასიათებელი ბუმტუკები; 2. ქონში დაბუდებული მავნე უჯრედი, ხორცის შემაგრებული ბურთულა.

ზედა მაჭახლურში დაცულია **მწადია** ფორმა: ასლა **მწადია**. წადილი სურვილს ნიშნავს. შდრ. აბულამე: წადილი-სურვილი, ნდომა, გულის-სიტყვა, გულის-თქმა. წადილი ცნობილი ლექსიკური ერთეულია „ვეფხისტყაოსნისათვის“: „ესე იყო წადილი და მისი ნება“ (99,4); „ორნივე მიხვდეთ წადილსა, იგი ვარდობდეს, შენ იე“(1271,4). მსურს, მნებავეს ზმნის გვერდით ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ძეგლებში დასტურდება **მწადს**, **გწადს**, **სწადს** ფორმა. დღევანდელ სალიტერატურო ენაში არ გვხვდება **მწადს** ზმნური ფორმა და არც წადილი. ძველი არქაული ფორმა დღესაც დაცულია აჭარულ დიალექტში: მე მწადია ამ საქმის გაკეთება. ამასთანავე, არცთუ სპორადულად გამოიყენება ეს ფორმა დიალექტში, თუმცა სტატკურ ზმნათა -ია დაბოლოებაზეა გადასული.

განსაკუთრებით საინტერესო ის სპეციფიკური ლექსიკური ერთეულები თუ სიტყვა-თქმებია, რომლებიც უშუალოდ ზედა მაჭახლური მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი. ზმნა **წერის** მნიშვნელობით ხშირად ისმის **გადაწიგნა**: **გედეწიგნეთ**; მეიგონეთ, **გედეწიგნეთ**; იმნაირი ოჯახიცაა, რომ იტყვის რას **წიგნის**.

ზიდვა//**მიტანა** ზმნის მნიშვნელობით სისტემებურ ისმის **წიკვა**: ჩვენ არ ვწიკავთ; **წიკვენ** და არიან; თივას **წიკვდენ**; იფეგისას **უწიკებდა** ვინცხაი კაი იყო; ყაზილ თქვენთან **წიკვდენ**.

აქაურთა მეტყველებაში ცხოვრების მნიშვნელობით ყოველთვის ისმის **ჯდომა** სხვადასხვა მწკრივის ფორმით: ჩვენ რომ ვზივართ ლობალური ქვია; ქვაბისურ ბიძაები **ზიან**; გვიანიძეც არი, **ზიან**. ასეა დაცული აღნიშნული ლექსემა ზოგადად ტაო-კლარჯელთა მეტყველებაში.

ყურების//**ცქერის** მნიშვნელობით გვხვდება **ბუცება**: გვინდა ბაღან-ბუღანას ვებუცოთ: **მებუცა**, **მებუცა** და მემრენ გეიქცა.

გარდაცვალების მნიშვნელობით გვხვდება **დეიხარჯა**: ოსმან დედეი **დეიხარჯა**; ნენეი **დეიხარჯა**. ეს სიტყვა დღესაც გვხვდება ზემო აჭარულში.

ზედსართავი სახელი **პატარა** დასტურდება რამოდენიმე ფორმით: **პატინაი**, **პურწაი**, **პაწაწანაი**//**პაწაწალაი**, **პურწიწალაი**, **პატინაი**, **პაწვან-პაწვანი**, **წვიტ-წვიტი**, **პუწ**: **პატინაი** მიკრილი სოფელი იყო; **პაწაწალაი** დედეი გყავდა; ყანა **პაწაწანაია**; ნაწყვეტი რანა გითხრა **პურწაი**; **პაწვან-პაწვანი** არიან; **წვიტ-წვიტი** მარცვლები აქ; **პაწაწალა** ქოთანში ჩადებდი, **პუწა** გაწვიმდებოდა; **პურწიწალაი** ბაღანაა, **პატინაი**; **პუწა** გამოხვეწავენ.

დიდი, **დიდად** სიტყვის მნიშვნელობით გვხვდება **ბევრი**, **ბევრად**: **ბევრი** ხმა აქ; **ბევრად** ქარი ქრის. საუბრის მნიშვნელობით სპორადულად შეიძლება შეგვხვდეს **ქადაგება**: ცოტა **იქადაგა**.

ზედა მაჭახლურ მეტყველებაში გადაშენდა, გაქრა ზმნას ზოგჯერ ენაცვლება **ადგა**: ახლა **ადგა**, აღარაა ამფერობა; ადათებმა **ადგა**.

ამავე რიგისაა სიტყვები: **განიჟრა** (გაწვიმდა): **პუწა განიჟრა**; **წეიცილვებს** (გადაიდარებს): **მემრე წეიცილვებს**, ზე მოვა; **მიძრა** (მიხურვა): ამ სახლი კარ მიძრავე; **ჩავანაქნარებდი** (მოვკლავდი): გველ **ჩავანაქნარებდი**; **გაუწიწია** (გაუგრძელებია): ლოცვა **გაუწიწია**; **მომყურებია** (გამიგონია): არ **მომყურებია**; **გედევრეცხეთ** (შევიცვალეთ): ჩვენ **გედევრეცხეთ**; **გადარცხილი** ქართველები; **მოგება** (უნივერსიტეტში ჩარიცხვა): ჯერ ვერ **მეიგო** უნივერსიტეტში; **წაწვენ** (უკრავენ): გამოსლიხან **წაწვენ** მუზიკაი; **ბუჩუჩი**

(მოუფერებელი, მოუხერხებელი): ვერ გააფერებს, **ბუჩუჩი** იქნება; **პანჭიკი** (საცვალი): **პანჭიკ** გადაახურავ; **გაფუმტავს** (უმუხთლებს): არ გაფუმტავს; **გეიწურე** (გაიჩოჩე): პაწაი **გეიწურე**; **კილი** (მეტსახელი): **კილი** აქ, ზედმეტ დუშუბახებენ; **დუღიხვარა** (გაყიდა): დუღიხვარა, დუღუშპიონა; **ვებოგო** (ხელი შევეშალო): რისთვის **ვებოგო**; **მორუხები** (მოხუცები): ჩემნაირი **მორუხები** არ უნდანან; **ვიდელებდით** (ვითამაშებდით): კუკუშალას **ვიდელებდით**; **ახალმოზდე** (ახალგაზრდა); **ავადეელი** (ავადმყოფი); **ღარჭები** (ბავშვები); მაცივარზე **მივაფისავ** (მივაკრავ).

ამდენად, ზედა მაჭახლური მეტყველების ლექსიკური სიტყვა-თქმების გაცნობა მნიშვნელოვანია, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ აღნიშნული კონსერვირებული მასალა საუკუნეზე მეტი წლის წინანდელი ცოცხალი მეტყველების ნიმუშია.

ზედა მაჭახლურ მეტყველებაში გამოვლინდა არაერთი ხატოვანი სიტყვა-თქმა. ხატოვანი სიტყვები კი მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს ყოველდღიურ მეტყველებაში, თუმცა ნაკლებადაა ის შესწავლილი ქართული ენის დიალექტების მიხედვით. ასეთი ლექსიკური ნიმუშები ენის სამკაულს წარმოადგენენ. დიალექტში არსებული ბევრი ხატოვანი სიტყვა-თქმა გაამდიდრებდა ჩვენს სამწერლობო ენას. ხატოვანი სიტყვა-თქმანი ხალხის მხატვრული აზროვნების ნიმუშია და მათი აღნუსხვა საშური საქმეა. ზედა მაჭახლურ მეტყველებაში გამოვლენილი ხატოვანი სიტყვა-თქმანია:

ტვინის გაფრენა—დავიწყება: გუუფრინდა ტვინმა, ტვინმა დუღუბერა, ვერ ვიხსენებ.

ვერ ჩახტა—ვერ მიხვდა: ვუთხარი, ჰამა ვერ ჩახტა.

ყურის არ მიცემა— მოუსმენლობა: ბევრი უთხრა, მარა ამან ყური არ მიცა.

ძველებიდან არ აწევა—არაფრის დამახსოვრება, არაფრის სწავლა: ბარსამი თული რამიები იყო, ჰამა ძველებიდან რამე არ აწეით.

თავის გარეცხვა—დავიწყება: თავმა გეიცხა, აღარ მახსოვს.

მუშამბაში გასახვევი—მოსაფერებელი, გასაფრთხილებელი: მუშამბაში გასახვევი ყოფილხართ, ძველი სიმღერები რანაირათ შემეინახეთ.

ხელის ზურგზე/ხელის გულზე სანურიბელი—მოსაფერებელი, გასაფრთხილებელი: ძალიან მოგვეფერენ, ყურადღება მოგვაქციეს, იქ ხელი ზურგზე, ხელი გულზე გვანურიეს.

ცაში გამოკერება—დიდხანს სიცოცხლე, ხანგრძლივი სიცოცხლე: ცაში ხომ არ გამოვეკერები.

წყლის სიგრძე ომრი—დიდხანს სიცოცხლე: წყლი სიგრძე ომრი მოგცეს ღმერთმა.

თავში გარბენა—გახსენება, მოგონება: არ მახსოვს, მარა რაცხა ხანდახან გეირბენს თავში.

როკამ ხევის ჩეიდვა—სიმინდის ტარომ მარცვლობა დაიწყო: როკამ ხევის ჩეიდვა.

ყურის ძირში სიტყვის შენახვა—საიდუმლოს შენახვა, უთქმელობა: ყველაფერი არნა თქვა, ყურის ძირში შეინახე სიტყვა.

ენა გველი—მწარე, გესლიანი ენის მქონე: ენა გველი მაქო.

ვირი ვერ წეიღებს—ზედმეტი, ზომაზე მეტი, გადაჭარბებული: იმდენ გვირტყმიდა, რომ ვირი ვერ წეიღებს.

მალახტოსავით არეული—დაუფიქრებელი, მოუწესრიგებელი: მალახტოსავით გადარეული არნა იყო.

ერთ სისწორეზე წასვლა—ერთი საქმის კეთება: ბევრს არ მიეღვა-მოეღვა, ერთ სისწორეზენა წეხვიდე.

ენით მოკალვა (ტკბილი, ალერსიანი სიტყვა)— ჩემი დედამთილი მოკალევდა ენით.

ახტარ-ბუხტარ, ამბურ-ჯუმბურ საუბარი— დაუფიქრებელი, არათანმიმდევრული საუბარი: ახტარ-ბუხტარ ვლაპარაკობ, ამბურ-ჯუმბურ ვილაპარაკეთ.

მოღამებული კაცი— გაუცინარი: მაი მოღამებული კაცია.

ქართული ენის დიალექტოლოგიური ლექსიკონების შედგენისას კიდევ უფრო მეტად უნდა გამახვილდეს ყურადღება დიალექტში არსებულ ხატოვან სიტყვა-თქმებზე.

ამრიგად, ზედა მაჭახლური მეტყველება საინტერესო და მნიშვნელოვანია ლექსიკური თავისებურებებით. მართალია, ის მოწყვეტილია მასაზრობებელ წყაროს—ქართულს, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მაინც შეინარჩუნა თავისთავადობა. მაჭახლური მეტყველების საფუძვლიანი შესწავლა კი ბევრ საინტერესოსა და სპეციფიკურს გამოავლენს როგორც ენის ისტორიის, ისე დიალექტოლოგიისა და ლექსიკოლოგიის კუთხით.

ლიტერატურა:

1. აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
2. ნიჟარაძე შ., აჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1975.
3. ნიჟარაძე შ., ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1961.
4. ნოლაიდელი ნ., ლექსიკური ძიებანი, ბათუმი, 2013.
5. ორბელიანი ს.ს., ლექსიკონი ქართული, I ტ., 1998.
6. ორბელიანი ს.ს., ლექსიკონი ქართული, II ტ., 1998.
7. რუსთაველი შ., ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1998.
8. ფუტყარაძე შ., „ჩვენებურების ქართული“, I ტ. ბათ., 1993.
9. ფუტყარაძე შ., „ჩვენებურების ქართული“, II, ბათ., 2016.
10. ფუტყარაძე ე., საექსპედიციო მასალები, ზედა მაჭახელი, პირადი არქივი, 2015.
11. ჩიქობავა ა., ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I ტ., 1950.

Elza Putkaradze

Batumi Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute

SOME LEXICAL UNITIES AND FIGURATIVE PHRASES IN UPPER-MACHAKHELA VOCABULARY ABSTRACT

The work concerns to some lexical unities and figurative phrases in Upper-Machakhela vocabulary. As it is known, Upper Machakhela (Michikhiani) is one of the lost parts of Georgia.

Despite the fact, that Upper Machakhela is too far from its source of supplement- the Georgian language, it still preserves its uniqueness. The inhabitants of this oldest Georgian part remember the Georgian language quite well. Their vocabulary is characterized by a number of linguistic peculiarities. Naturally, the speech is greatly influenced by the Turkish language. However, we can find archaic lexical and grammatical forms, where the dialectical and habitual vocabulary is worth of paying particular attention, especially after noticing the tracer of Zan substrate.

The material, found during our expeditions on August 1-10, 2015, when we wrote down thematically diverse data, allows us to make deep analyses about the peculiarities of Upper Machakheli speech.

There are two tendencies of development of Upper Machakhela vocabulary from the lexical point of view: preserving old, archaic forms and appearing new lexical unities. The historical past of this region has broken the way for the new Georgian words and phrases to be established, while the old ones somehow continued to exist. In order to reveal the peculiarities of the lexical units, we have compared the lexemes to the old Georgian language, as well as the vocabulary of Sulkhan-Saba.

However, dialectical phrases and words are especially interesting. We have discovered that some lexical units carry different lexical nuance from the literary Georgian and other its dialects.

A thorough study of Machakhela speech will reveal many interesting and specific things in terms of language history, dialectology and lexicology.

ქართული ენა თურქეთში „რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ქარტიის“ კონტექსტში

ევროსაბჭოს უზადო დოკუმენტი: "რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ ევროპული ქარტია" გამოქვეყნდა 1992 წლის 5 ნოემბერს. მისი მიზანია მოცემულ სახელმწიფოში მცხოვრები იმ ავტოქტონი (ისტორიული) უმცირესობის¹ დედაენის დაცვა, რომელიც არ არის სახელმწიფო ენა და ემუქრება გაქრობის საფრთხე; კერძოდ, იხ. "ენის ქარტიის" პრეამბულა: "ევროპის ისტორიული რეგიონული თუ უმცირესობის ენების დაცვა, რომელთაგანაც ზოგიერთს საბოლოო გაქრობა ემუქრება, ხელს უწყობს ევროპის კულტურული სიმდიდრისა და ტრადიციების შენარჩუნება-განვითარებას".

"ენის ქარტიის" განმარტებითი მოხსენების პირველივე პუნქტში კი ვკითხულობთ:

"ევროპის მრავალი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ცხოვრობენ ამა თუ იმ რეგიონის მკვიდრი ავტოქტონი ჯგუფები, რომელთა დედაენა განსხვავდება ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობის ენისაგან. ეს იმითაა განპირობებული, რომ ისტორიულად სახელმწიფოთა ფორმირება არ ხდებოდა მხოლოდ ენობრივი ნიშნით და მათი წარმოქმნის პროცესში მიმდინარეობდა მცირე ხალხების შერწყმა უფრო მსხვილ ეთნიკურ ერთეულებთან"².

წარმოდგენილ ევროკონვენციაში გამოყენებული ტერმინი "ენა", უპირველეს ყოვლისა, გააზრებულია, როგორც ეთნოსის ისტორიული კულტურის ინტეგრალური (ძირითადი) ნიშანი; კერძოდ, "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" მე-17 განმარტებაში ვკითხულობთ: "ენის ცნება, რა მნიშვნელობითაც იგი ქარტიაშია გამოყენებული, უპირველეს ყოვლისა, მოიაზრებს ენას, როგორც კულტურის შემადგენელ ნაწილს"³; შესაბამისად, "ენის ქარტიის" უმთავრესი მიზანი კულტურულ-ჰუმანიტარული ხასიათისაა; იგი მოწოდებულია დაიცვას და ხელი შეუწყოს რეგიონული თუ უმცირესობის ენების, როგორც ევროპის საერთო კულტურული მემკვიდრეობის განუყოფელი ნაწილის, გამოყენებასა და განვითარებას. მისი ამოცანაა, შეძლებისდაგვარად უზრუნველყოს რეგიონული თუ უმცირესობის ენების გამოყენება განათლების სისტემასა და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში; ხელი შეუწყოს ამ ენებზე მხატვრული ლიტერატურისა და სამწიგნობრო კულტურის ჩამოყალიბებას, დასაშვები გახადოს მათი გამოყენება მართლმსაჯულებისა და ადმინისტრაციული ორგანოების საქმიანობაში, აგრეთვე საზოგადოების ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაში.

"ენის ქარტია" არ მოიცავს ყველა სახის უმცირესობის ენას. ამ ევროპული კონვენციით დაცულია მხოლოდ ისტორიული ენები, რომლებიც დიდი ხანია გავრცელებულია მოცემული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე (იხ. "ენის ქარტიის" განმარტებითი ნაწილის 31-ე და 32-ე პუნქტები: the charter covers **only historical languages**, that is to say languages which have been spoken over **a long period** in the state in question). "ეს ენები მკაფიოდ უნდა განსხვავდებოდეს იმ ენის ან ენებისაგან, რომელზეც სახელმწიფოში მცხოვრები დანარჩენი მოსახლეობა საუბრობს.

"ენის ქარტიის" დებულებები არ ეხება სახელმწიფო ენის ადგილობრივ სახესხვაობებსა თუ დიალექტებს".

¹ "ენის ქარტიის" შემქმნელთაგან განსხვავებით, ზოგი თანამედროვე სპეციალისტი ცდილობს, 100 წლით შემოსაზღვროს "ავტოქტონობა"; 200-წლიანი რუსული ოკუპაციისა და ანექსიის გამო საქართველოსათვის მიუღებელია ასეთი მიდგომა.

²http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf

<http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm> http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp;

³ იხ.: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf; Sdr., inglisuri varianti: The concept of language as used in the charter focuses primarily on the cultural function of language (<http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm>).

"ენის ქარტიამი" ასევე ხაზგასმით წერია, რომ იგი არ მოიცავს მიგრანტი უმცირესობების ენებს" (მუხლი I, II), და, შესაბამისად, "ქარტიის" მიზანი არ არის უმცირესობის ენობრივი უფლებების ჩამოყალიბება (იხ. მე-10-11 განმარტებანი).

"ენის ქარტიის" არსის გააზრების კონტექსტში არსებითია ძირითადი ტერმინის: regional or minority language გაგება:

სამკომპონენტური ტერმინი regional or minority language ერთიანი ცნებაა და ნიშნავს მოცემული სახელმწიფოს ავტოქტონი მოსახლეობის იმ ისტორიულ ენას, რომელიც ამ ქვეყანაში სახელმწიფო ენა არ არის. regional or minority language არ ნიშნავს მოცემული სახელმწიფოს რომელიმე მხარეში ("რეგიონში") მცხოვრების უმცირესობის ენას; **არსებითია, რომ ეს უმცირესობა იყოს ავტოქტონი.**

ქარტიის მე-18-20, ასევე, 30-37-ე პუნქტების განმარტებით, ტერმინი "რეგიონული ან უმცირესობის ენა" მოიცავს სახელმწიფოს მკვიდრი ისტორიული (ავტოქტონი) ეთნიკური ჯგუფის ენის სამ სახეობას:

- ეთნიკური უმცირესობის არასახელმწიფო ენა, რომელიც სახელმწიფოს მოცემული რეგიონის მკვიდრი უმრავლესობის დედაენაა; "ქარტია" ამ სახეობას "რეგიონულ ენას" უწოდებს (იხ. პირველი მუხლი და მე-18-19 განმარტებანი).

- არასახელმწიფო ენა, რომელიც მოცემული სახელმწიფოს ძირძველი, მაგრამ ისეთი არაძირითადი მოსახლეობის დედაენაა, რომელიც ვერ გაიგივდება ერთ რომელიმე რეგიონთან; "ქარტიის" ავტორები ენის ასეთ სახეობას "ტერიტორიის არმქონე ენას" უწოდებენ (36-ე განმარტება).

- არასახელმწიფო ენა, რომელიც სახელმწიფოს მოცემული რეგიონის ძირძველი, არაძირითადი მოსახლეობის დედაენაა, თუმცა ეს მოსახლეობა ამჟამად უმცირესობაშია ამ რეგიონში¹; ქარტია "რეგიონული ან უმცირესობის ენის ამ სახეობას "უმცირესობის ენას" უწოდებს².

"ენის ქარტიის" ფარგლებში ისტორიული უმცირესობის ენის დაცვის პარალელურად, ევროპული კანონმდებლობა განიხილავს ახალი უმცირესობის ენობრივ უფლებების დაცვას, ოღონდ, ამ მიმართულებით არსებობს სხვა ევროკონვენციები; მათგან ყველაზე მასშტაბურია "ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ ჩარჩო კონვენცია". "ჩარჩო კონვენცია ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ" (სტრასბურგი; 01.11.1995) თავისი არსით არის გაეროს დეკლარაციის გაგრძელება; მისი მიზანია არაძირითადი მოსახლეობის - ეროვნული (ეთნიკური) უმცირესობის - ენობრივი უფლებების განსაზღვრა.

ქართველები დღეს მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში ცხოვრობენ. უდავოა, რომ ქართველები ავტოქტონ ეროვნულ უმცირესობას წარმოადგენენ თურქეთსა და აზერბაიჯანში, რამდენადაც მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი საზღვრების გავლების შემდეგ, ავტოქტონი ქართველობის ნაწილი აღმოჩნდა თურქებისა და აზერბაიჯანელების დომინანტობით შექმნილი სახელმწიფოების საზღვრებში; კერძოდ, ავტოქტონი ქართველები (ლაზები/ჭანები, მაჭახლელები, ლივანელები, იმერხეველები და ტაოელები) ლაზებისა და გურჯების სახელით ცხოვრობენ ტრაპიზონისა და ართვინის გუბერნიებში - ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში. აღსანიშნავია ისიც, რომ 150 წლის წინ ბევრი ქართველი იძულებით გადაასახლეს თურქეთის ცენტრალურ რეგიონებში; მათ შორის იყვნენ ტაო-კლარჯეთის მკვიდრი ქართველებიც; შესაბამისად, თურქეთში მცხოვრები ქართველების დედაენისა და დიალექტების დასაცავად გამოყენებული უნდა იქნას "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" (და არა, მხოლოდ "ჩარჩო კონვენცია").

¹ Article 1, b: territory in which the regional or minority language is used" means the geographical area in which the said language is the mode of expression of a number of people justifying the adoption of the various protective and promotional measures provided for in this Charter. "ტერიტორია, რომელზედაც გამოიყენება "რეგიონული ან უმცირეს-ობის ენა", ნიშნავს გეოგრაფიულ რაიონს, სადაც აღნიშნული ენა გამოხატვის საშუალებას წარმოადგენს იმ რაოდენ-ობის ხალხისათვის, რომ ამ ქარტიით გათვალისწინებული სხვადასხვა დამცავი და ხელშემწყობი ზომების მიღება გამართლებული იყოს"; <http://www.diversity.ge/geo/resources.php?coi=014|11|12|16;> <http://www.diversity.ge/files/files/ETS-148-geo.pdf> და <http://portal.coe.ge/downloads/Charter%20%20Exp1%20report%20-%20Georgian.pdf>.

²იხ. პირველი მუხლი და მე-18-19 განმარტებანი.

თურქეთი ევროსაბჭოს წევრი ქვეყანაა, დღეს თუ არა ხვალ, თურქეთის პარლამენტის დღის წესრიგშიც დადგება "უმცირესობის შესახებ ენების ქარტიის" რეტიფიცირება. ვფიქრობთ, თურქეთში მცხოვრები ქართველების მაღალი სახელმწიფოებრივი თვითშეგნებისა და თურქეთ-საქართველოს თანამედროვე კეთილმეზობლობის პირობებში ყველა პირობაა საიმისოდ, რომ თურქეთის რესპუბლიკაში ქართული ენის (მისი სახესხვაობების) მიმართ ამოქმედდეს "ქარტიის" III ნაწილი - ისტორიული უმცირესობის ენის დაცვის მაღალი ხარისხი (**the higher level**), რაც გულისხმობს:

- სახელმწიფო ენის (ენების) სწავლებისათვის ზიანის მიყენების გარეშე ავტოქთონი უმცირესობის ენაზე ხელმისაწვდომი გახადეს სკოლამდელი, დაწყებითი, საშუალო, პროფესიული და უმაღლესი განათლება (მინიმუმ - ავტოქთონი უმცირესობის ენის სწავლება ყველა დონეზე) /ენის ქარტიის მე-8 მუხლი/.

- ავტოქთონი უმცირესობის ენის გამოყენებას სისხლის სამართალწარმოებაში, სამოქალაქო სამართალწარმოებაში, ადმინისტრაციულ საკითხებზე სამართალწარმოებაში. გარდა ამისა, სახელმწიფო ვალდებულია, ხელმისაწვდომი გახადოს რეგიონალურ ან უმცირესობათა ენებზე ყველაზე მნიშვნელოვანი ეროვნული საკანონმდებლო ტექსტები; კერძოდ, ისინი, რომლებიც ეხებიან ამ ენებზე მოლაპარაკებას, თუკი ამ ტექსტების მიერ სხვა რამ არ არის დადგენილი /მე-9 მუხლი/

- ავტოქთონი უმცირესობის ენის გამოყენებას ხელისუფლების ადმინისტრაციულ ერთეულებში; ასევე, სახელმწიფო ვალდებულია, სურვილის შემთხვევაში, ავტოქთონი უმცირესობის წარმომადგენელს ნება დართოს, ჰქონდეს/მიიღოს თავისი გვარი თავისი ისტორიული დედაენის მიხედვით.

- ავტოქთონი უმცირესობის ენის გამოყენებას მასმედიაში იმ ზომით, რითაც რადიო და ტელევიზია ახორციელებენ სახელმწიფო სამსახურის ფუნქციებს /**მუხლი 11**/.

- ავტოქთონი უმცირესობის ენის გამოყენებას კულტურულ საქმიანობასა და თვითგამოხატვის სხვა სფეროებში /**მუხლი 12**/ და სხვ.

Tariel Putkaradze

St. Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia

GEORGIAN LANGUAGE IN TURKEY IN THE CONTEXT OF "THE CHARTER OF REGIONAL OR MINORITY LANGUAGES"

ABSTRACT

A genuine document by the Council of Europe "European Charter for Regional or Minority Languages" was published on November 5, 1992. The aim of the charter is to preserve the language of the certain autochthon (historical) minorities¹ residing in a different state and which is not an official state language and is under a threat to become a vanishing language.; In particular, please see: the preamble of the "European Charter for Regional or Minority Languages": "Considering that the protection of the historical regional or minority languages of Europe, some of which are in danger of eventual extinction, contributes to the maintenance and development of Europe's cultural wealth and traditions";

In the first paragraph of the Explanatory Report to the "European Charter for Regional or Minority Languages", we read:

Many European countries have on their territory regionally based autochthonous groups speaking a language other than that of the majority of the population. This is a consequence of historical processes whereby the formation of States has not taken place on purely language-related lines and small communities have been engulfed by larger ones.²

In the presented Charter the word used "language", is first and foremost realized as the integral (main) historical-cultural sign of a certain ethnos; in particular, in the 17th paragraph of the Explanatory Report to the "European Charter for Regional or Minority Languages", we read: "The concept of language as used in the charter focuses primarily on the cultural function of language."³ Therefore, the main idea of the "European Charter for Regional or Minority

¹ Unlike from the adopters of the Charter, many specialist think that the "Autochthonism" should cover 100 years; however such stance is unacceptable for Georgia due to the 200 year occupation and annexation from Russia.

² http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf
<http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm> http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp

³ ix.: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf; Sdr., inglisuri varianti: The concept of language as used in the charter focuses primarily on the cultural function of language (<http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm>).

Languages” is of cultural-humanitarian nature; it aims to protect and preserve regional or minority languages, as part of the common European cultural heritage. Its task is to feasibly ensure the usage of the regional or minority language in educational or mass communication systems; ensure the existence of literature in those languages, and ensure the usage of a regional or a minority language in justice or administrative systems, also in social, economic and cultural life of a society.

The “European Charter for Regional or Minority Languages” does not encompass all minority languages. This European Charter protects only historical languages, which are spread on the territories of a certain state for a long period of time (Please, see “European Charter for Regional or Minority Languages” 31st and 32nd paragraphs of the charter: the charter covers **only historical languages**, that is to say languages which have been spoken over **a long period** in the state in question). These languages should differ from the existing languages of the state, which is used by the residing population.

“The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language.”

It is clearly emphasized in the Charter that “it does not include either dialects of the official language(s) of the State or the languages of migrants” and therefore, the aim of the Charter is not to establish language rights of the minorities. (Please, see the explanatory remarks of the articles 10 and 11).

In order to properly analyze the context of the Charter, we should bear in mind the terms: regional and minority language:

The three-component term regional or minority language is a unified notion and it is defined as follows, a historical language of an autochthon group of people in a certain state, which is not a state language. Regional or minority language does not necessarily mean a minority language of a group of people residing in a region in a certain state; it is essential that this group of people is autochthon;

In the articles 18-20, also 30-37 of the Charter, term “regional or minority language” encompasses three types of languages of an autochthon minority group residing in a certain state:

- "Non-territorial languages" means languages used by nationals of the State which differ from the language or languages used by the rest of the State's population but which, although traditionally used within the territory of the State, cannot be identified with a particular area thereof.

- "Non-territorial languages" are excluded from the category of regional or minority languages because they lack a territorial base. In other respects, however, they correspond to the definition contained in Article 1; paragraph a, being languages traditionally used on the territory of the State by citizens of the State.

- Non-state language, which is the mother language of the population residing on a territory of a certain state, however, this population is a minority in a given region;¹ the “Charter” describes this language as a “minority language”²

In the context of the Charter along with the preservation of the language of the historical minority, the European legislature also considers the preservation of the language rights of the new minorities, but in this regard, there are different European conventions; Among these conventions, the most important is the “Framework Convention for the Protection of National Minorities”. Framework Convention (Strasbourg; 01/11/1995) with its essence represents an extension to the Declaration of the United Nations; whereas its main aim is to define the rights of the minorities – their language rights.

Ethnic Georgians reside in various countries throughout the world. Indisputable, they represent an autochthon national minority in Turkey and Azerbaijan, to the extent that in the first half of the XX century after the Political and State demarcation, part of the autochthon Georgians found themselves within the borders of a state, which were dominated by ethnic Turks or Azeri’s; in particular, autochthon Georgians (Laz/Chani, Matchakhelebi, Livanelebi, Imerkhevelebi and Taoelebi) are known as Laz and Gurjs, who reside in the governorates of Trabzon and Artvin – in the historical Tao-Klarjeti. It is worth noting that many of the Georgians were forcefully deported to the central regions of Turkey; among them were indigenous Georgians of Tao-Klarjeti; therefore, in order to preserve the mother language and dialects of Georgians there should be used “European Charter for Regional or Minority Languages” (Not only the “Framework Convention for the Protection of National Minorities”).

Turkey is a member state of the Council of Europe and today or tomorrow, the Turkish Parliament will have to ratify the “European Charter for Regional or Minority Languages”. We think that there are all preconditions in order for the Georgian language to be considered in the context of the 3rd Article of the Charter – by this we mean, preservation of a minority language with the higher level:

---

¹ **Article 1, b:** territory in which **the regional or minority language** is used” means the geographical area in which the said language is the mode of expression of a number of people justifying the adoption of the various protective and promotional measures provided for in this Charter. ”;

<http://www.diversity.ge/geo/resources.php?coi=0|14|11|12|16;> <http://www.diversity.ge/files/files/ETS-148-geo.pdf> <http://portal.coe.ge/downloads/Charter%20Exp1%20report%20-%20Georgian.pdf>

² Please, see article 1 of the Charter and explanatory remarks 18 and 19.

- to make available primary education in the relevant regional or minority languages; or to make available a substantial part of primary education in the relevant regional or minority languages; or to provide, within primary education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an integral part of the curriculum; (Article 8).
- to use the autochthon minority language in criminal and civil proceedings; apart from this, The Parties to the charter undertake to make available in the regional or minority languages the most important national statutory texts and those relating particularly to users of these languages, unless they are otherwise provided; (Article 9).
  - The use or adoption, if necessary in conjunction with the name in the official language(s), of traditional and correct forms of place-names in regional or minority languages. (Article 9).
  - To encourage and/or facilitate the broadcasting of radio programmes in the regional or minority languages on a regular basis; (Article 11).
  - To use the autochthon minority language in cultural and self-expression activities, etc., (Article 12).

Thea Shavladze

Batumi Shota Rustaveli State University

THE COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND GEORGIAN RIDDLES

Abstract

Folklorists and linguists have always been interested in the study of the riddles. Riddles are not easy to study. They have complex linguistic and aesthetic structure and reveal a great deal about language and culture.

The aim of the paper is to conduct comparative research on English and Georgian Folklore riddles and find similarities and differences between them. Once Archer Taylor said "we can probably say that riddling is a universal art" and it is true because we can find semantically and structurally similar riddles in many languages. Many riddles appear in similar form across many countries, and often continents. They are "International Riddles."

The analysis revealed that the world vision of Georgian and English cultures towards most concepts is identical that causes semantic similarities in riddles.

Key words: riddle, culture, universal, relative, folklore.

The riddle has been the subject of considerable interest among anthropologists and folklorists for some time. Recently, linguists, too, have begun to examine the riddle, perhaps of the interest in humor in general. Much academic research on riddles has focused on collecting, cataloguing, defining and typologising riddles, with much of the key recent work done in the 1960s and 1970s. Some famous scientific works on riddles were written by A. Taylor (1951), Maranda (1971), M. Lieber (1976), Pepicello (1984), E. Weiner (1993, 1997) and others.

Riddles belong to that large family of expressions in which something is represented as something else, as in simile and metaphor. A resemblance is stated or implied and its significance is assumed to be more or less easily recognized — as when the camel is called the ship of the desert. But in the riddle there is introduced an element of calculated deception; the resemblance is submerged in deliberate ambiguity or obscurity. As in a detective story the clues are given but not made obvious. Aristotle in his "Rhetoric" noted that riddles are closely allied to metaphors: "Metaphors imply riddles, and therefore a good riddle can furnish a good metaphor."

My aim is to conduct comparative study and find similarities and differences in English and Georgian folklore riddles.

"Riddles are universal" – says Archer Taylor. Some are so widespread as to deserve the name of world-riddles. The same theme will appear in different places, at different times, with different treatment, either from a common origin scattered by oral or written transmission, or of spontaneous origin based on similar observation or similar mental processes (Taylor: 1951).

I will start my paper with those riddles that seem to have similar content in the interested cultures. In both cultures “Year” and “Months” are described nearly identically. Below are the riddles:

A little old woman with twelve children: Some short, some long, some cold, some hot.

Erti alvis khe midgia, tormeti toti abia, Stsviva da stsviva photlebi, isev imdeni abia (= There is a poplar tree with twelve branches. Every time it loses its leaves, but the number of leaves is the same again and again).

If we compare the above mentioned riddles to each other, we will see that in English “Year” is personified and is represented as an old woman with twelve children. In Georgian “Year” is compared to a poplar tree with twelve branches. In both riddles dominant word is numeral “twelve – tormeti” marking the number of months of the year. In English the months are characterized by the following adjectives: short, long, cold, hot, that make the riddle’s answer easily predictable. In Georgian riddle it is mentioned that the poplar tree loses its leaves (days) every time, but has the same number of the leaves again and again.

Concept “Tongue” is described in a similar way in both cultures. English riddle **“Without it you couldn’t say a word. It lives behind a long wall but is heard by everybody”** underlines the importance of the tongue as an organ of speech, marking the fact that without it no one can utter a word. There is some kind of description of the tongue as well. Sentence: “It lives behind a long wall” is metaphorical and shows the “residence” of the tongue, in the mouth, surrounded by a long wall of teeth. In Georgian there are several riddles on the same concept: **Erti ram ari tsiteli. Dzirtagan amosulia, dzvlis kubo akvs da shiga zis, arszedats gadasulia, avi da kargi misgan gvchirs, mtsare da gemrielia (= Something red with deep roots. It sits in a bone coffin and is sweet and bitter at the same time); Chkua-gonebis pharkhmali, patara, mousvenari, zogjer malamod sakhmari, zogjer gvelivit mkbenari (= It is small and restive. Sometimes it is like ointment, sometimes it is as bitter as a bite of a snake); rdzesavit tkbili, naghvelivit mtsare (= Sweet as milk, bitter as sorrow).** Georgian riddles having the answer “tongue” are much more descriptive: tongue is described as something small and restive, red, with deep roots, sitting in a bone coffin. The last phrase “sitting in a bone coffin” resembles to English “living behind a long wall” and marks the location of the tongue close to the teeth. Georgian riddles draw the listeners’ attention towards sweetness and bitterness of a tongue. In one riddle its sweetness is compared to the sweetness and softness of ointment and in the other to the sweetness of milk. In one riddle its bitterness is compared to the bite of a snake and in the other, tongue is compared to grief/sorrow. Such characterizations of the tongue underline the fact that tongue is the most important organ that can cause good and evil.

Positive attitude of both cultures towards celestial bodies like “The Sun” and “The Moon” are shown in the following riddles: **Two sisters fair and bright always running never meet; Erts kvekanas orta dzmata, ortav erti pheri aqvso, erti mudam sikrmeze dgas, erts sibere akhlo aqvso, erts djari qavs utvalavi, erts marto takhti aqvso (= Two brothers have the same colour, one is young, the other is getting older. One has an army around it, the other sits alone on the throne).** In the English riddle “the sun” and “the moon” are personified as fair sisters (marking the brightness and beauty of both ones), but in the Georgian riddle they are personified as two brothers (underlying their strength). Georgian riddle is much more informative, telling the listeners that one brother is young, the other is old: The first one has an army (stars around the moon), while the second one sits alone on its throne. There are riddles in both cultures where the same celestial bodies are described separately: **Who am I that shine so bright with my pretty silver light, peeping through your windows grey?** Here colour lexeme “silver” and verb “peep” can be used as key words of the riddle. In Georgian folklore “The Sun” is characterized in the following way: **vdgebi adre adrianad, pirsas viban namitao, okrostmasa gadavishli, vidgam oqros gvirgvinsao, maglidan rom gadmovkhedav, kvela midzghvnis salamsao (= I rise early in the morning, wash my face with dew, brush my golden hair and put on my golden crown. When I look down the earth and see how happy people are).** Here the key word is colour lexeme “golden.” The sun has golden hair and golden crown on it. It rises early in the morning and makes people happy.

The attitude towards “wind” and “rain” is negative in both cultures; “Wind” in Georgian riddles is described as something heartless, harmful, causing wicked actions: **erti ramea ugulo, usulgulo da ukuro, is rom saqmes gaaketobs, unda dajde da ukuro (= Something heartless and deaf that can cause chaos);** In the second Georgian riddle the strength of the wind is underlined: **erti ram aris khmiani, uchinari da phrtiani, zgvasa da khmelets daivlis, rom moundeba triali, mas katsi ver daakavebs amoghebuli khmliani (It has wings. It is noisy but invisible. It runs on the seas and lands and no one can stop it).** The strength of the wind is reflected in the following English riddle: **Water frowns at it, Trees shake their heads at it, Flowers bow at it, Clouds run away from it.**

I found some international riddles on “Wind” and “Rain” in English and Georgian cultures. They are: **What is without hands and without feet, without head and body, but can open a door? Ukelod, ufekhod, karebs aghebs (=Without hand and feet, it opens the door).** The description of the “wind” is absolutely identical in both cultures. The difference is in the form of the riddles. English riddle has the form of the interrogative sentence, while Georgian riddle has the form of the affirmative sentence. There is no difference in the form and content in the following riddles on “rain.” **I am asked to come, I am waited for, But I make them hide, when I come; tsaval – mnatrobzen, moval – memalebian (=When I go away, I am waited for, when I come, they hide).** Both riddles are based on stylistic device antithesis.

“Water” is the next concept that is similarly described in both cultures. In English we read: **You can’t cut it with a knife and leave no track.** In Georgian: **davkar khmali, ar daachnda kvali (= I struck a sword on it, but it left no track).** The difference is in one word: In English riddle there is a word “knife,” while in Georgian we come across word “sword.” Such riddles can be called “synonymous riddles” because their descriptive parts are similar.

I have found absolutely identical riddles in English and Georgian Folklore. Some of them are: **They do not eat me alone, But can’t eat without me – arts uchemod sheschams vinme, arts tu marto me mchams vinme (salt); It is silver outside and golden inside – shignit oqro, garet vertskhli (an egg); The field is white, Black is the seed, and the sower who sowed it was clever indeed – Tetri khnuli, shavi tesli, tesli mtesvels eubneba (a book).**

Although we have discussed radically different cultures, there is a great similarity between the riddles denoting universal phenomena. In case of English and Georgian, a cultural-lingual transfer is excluded. Therefore, there are universal phenomena described by different cultures via their prisms. In most cases they correspond with one another.

REFERENCE:

1. Andrew E. Jenness (2011) What is the Difference between an Undergraduate Thesis and a Riddle? Parsing the Linguistic and Cultural Structures of Folk Riddling.
https://www.swarthmore.edu/sites/default/files/assets/documents/linguistics/2012_Jenness.pdf
2. Pepicello, W., Th. A. Green. (1984) “The Language of Riddles: New Perspectives,” Columbus: Ohio State University Press.
3. Taylor, A. (1951) “English Riddles from Oral Tradition. Berkeley,” University of California Press.
4. Soloviova T. (1964) “300 English Riddles,” Moscow.
5. Tandilava Z., Zoidze E., Davitadze E. (1976) “Georgian Proverbs and Riddles,” Publishing House “Sabchota Adjara.”
6. Shioshvili T. (1996) “Vints amas ver gamoitsnobs ... Georgian Folklore Riddles,” Publishing House “Alioni.”
7. Anglo-Saxon Riddles of the Exeter Book (1963), translated by Paull Franklin Baum
https://en.wikisource.org/wiki/Anglo-Saxon_Riddles_of_the_Exeter_Book/Introduction

მარინე ცერცვაძე
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

ქართულ-თურქული ლიტერატურული ურთიერთობანი ჟურნალ „განთიადის“ 2016 წლის 1-2, 3-4 ნომრებში

ქართულ-თურქული ლიტერატურული ურთიერთობანი დღეს ფართოდ განხილვის საგანია. ქართულ ენაზე სულ უფრო ხშირად თარგმნიან თურქული ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშებს. თურქეთი დღეს ჩვენი მოკავშირე სახელმწიფოა და იმ ქართველებს, რომლებიც უბედობის, თუ 1877-78წ.წ. ოსმალეთ-რუსეთის ომის შემდეგ, ამ ორი ქვეყნის შეთანხმებით, ოსმალეთშია გადასახლებული, შესაძლებლობა აქვთ არა მარტო გაეცნონ ქართული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშებს, არამედ თარგმნონ და საკუთარ გამოცემებში გამოაქვეყნონ.

თურქეთში არაერთი ჟურნალი ემსახურება ამ მამულიშვილურ საქმეს („ჩვენებურები“, „მამულიშვილი“, „ფიროსმანი“), მათი ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს.

ჩვენი სტატიის მიზანია მიმოიხილოს ჟურნალ „განთიადის“ მხოლოდ 2016 წლის ნომრების ის პუბლიკაციები, რომლებიც თურქულ ლიტერატურას, თურქ მწერლებს და მათ თარგმანებს ეხება.

ჟურნალი „განთიადი“ ქალაქ ქუთაისში გამოდის. უკვე მერამდენე წელია მოწინავე პოზიციებს არ თმობს და დაუღალავად ემსახურება ქართულ სალიტერატურო პროცესს.

2016 წლის პირველი ნომერი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალური დირექტორის ნიკოლოზ ანთიძის ბრძანებით იხსნება და გვაუწყებს

„არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ობიექტისათვის - ქართული პერიოდიკის უწყვეტი ტრადიცია - ლიტერატურული ჟურნალი „განთიადი არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსის მინიჭების შესახებ“ [1, გვ.3].

დღეს შეიცვალა წარმოდგენა თურქეთელი ქართველების მიმე ცხოვრების შესახებ. უკან დარჩა ის დრო, როდესაც მწარედ გვიტყობს გიორგი შატერაშვილის შესანიშნავი მოთხრობის „მტკვრის სათავეებისაკენ“ კითხვისას, როცა არა მარტო ქართველ კაცს, თევზსაც არ სურდა თურქეთში დარჩენა. გვახსოვს მტკვრის ტალღებს ადევნებული ორაგულების თავგადასავალი, საქართველოსკენ რომ მოიქარაიან და იქაური ქართველები შურის თვალთვალს გამოსცქერიან, რომ ისინი მალე შეძლებენ სამშობლოში დაბრუნებას.

ეს რომ ასე არ არის და საქართველოსთვის უამრავი სასიკეთო საქმის კეთება თურქეთშიც შესაძლებელია, კარგად ჩანს ჟურნალის 1-2 ნომერში დაბეჭდილ სერგო წურჭუმიას ინტერვიუში ფარნა-ბექა ჭილაშვილთან. ეს ამაგდარი ადამიანი, რომელიც ამჟამად სტამბულში ცხოვრობს, მრავალმხრივ მოღვაწეობს. არის მწერალი, ჟურნალისტი, მთარგმნელი, მუშაობდა ენციკლოპედიურ გამოცემებში, რედაქტორობს და გამოსცემს ჟურნალებს, არის არაერთი სამეცნიერო შრომის ავტორი (მათ შორის-„ქართველების ისტორია“, 1993წელი).

მისი ავტორობით გამოიცა პოეტური კრებული „აპრილის ლექსები“ და მოთხრობების წიგნები-„დამტოვე შორს“ და „უსიყვარულოდ ბედნიერება არ არსებობს“.

ინტერვიუში კარგად ჩანს თურქეთის წიგნის მოყვარულთა მოთხოვნები და სურვილები, საუბარია თურქული გამომცემლობების მუშაკების სპეციფიკაზე, ორი ლიტერატურის კავშირებზე, იმაზე, რა უნდა გაკეთდეს ამ კავშირების განსამტკიცებლად და ახალ სიმაღლეზე ასაყვანად. ეს კი საპატიო მისიაა და თუ ყურადღებით გავეცნობით ამ ინტერვიუს, დავინახავთ, რომ ინტერვიუერი ბევრს იღწვის ქართული მწერლობის პოპულარიზაციისა და „თურქულ კულტურულ სივრცეში ღირსეულად წარმოჩენისათვის“ [1, გვ. 158].

ბატონი ფარნა იგონებს, რომ მისი ოჯახი 1877-78 წ.წ. ომის შემდეგ დადებული ხელშეკრულების შედეგად არის გადასახლებული თურქეთის შავი ზღვის სანაპიროზე. რომ ოჯახში ძირითადად ქართულად ლაპარაკობდნენ, თუმცა ისე იყო დამახინჯებული თურქული სიტყვებით და კუთხური გამოთქმებით, რომ შეიძლება ქართული აღარც ეთქმოდა.

სტამბოლში ჟურნალისტიკის ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ ფარნა-ბექა ჭილაშვილმა მოძებნა ქართული ანბანი და ნელ-ნელა დაიწყო მოგზაურობა ქართული ლიტერატურის სამყაროში. ამ გზაზე მისი პირველი ორიენტირი ჰასან ჩელიქია, რომელიც საქართველოში სწავლობდა. სწორედ მის მიერ ქართულიდან ნათარგმნ ლექსებს „ალამაზებდა“ თურქულად, ანუ ხელახლა თარგმნიდა. შემდეგ პროზაზე გადავიდა და რაოდენ დიდი იყო მისი გაოცება და სიხარული, როცა დაინახა, რომ ქართველმა მკითხველმა ის მიიღო და შეფასებებიც სათანადო იყო: „პირველივე მოთხრობაში, სწორედ იმაში ქართულ ენაზე რომ დაიწერა და რომელიც მხოლოდ დიალოგებზეა აგებული, ვიგრძენი ის სიხარული, კარგი ტექსტის წაკითხვას რომ მოაქვს“ (ბელა ჩეკურიშვილი).

ფარნა-ბექა ჭილაშვილს არ ახარებს ის ტრადიცია, რომლის მიხედვითაც თურქეთელ ქართველებს მხოლოდ იმიტომ აქებენ, რომ ის „ჩვენებურია“, შესაბამისად მათი მაქებარეც „ჩვენებუროლოგი“ გამოდის(საინტერესო შედარებაა), როდესაც არაფრის გამკეთებელსაც „დიდ ქართველს“ ემახიან და აქებენ.

ინტერვიუერი საკითხის ღრმა ცოდნით საუბრობს ქართული კულტურის პრობლემებზე თურქული გამომცემლობების მხრიდან და მიაჩნია, რომ თუ ქართული ლიტერატურის თარგმნის საქმე ადრე არაპროფესიონალურ დონეზე იდგა, ეს იმის ბრალი იყო, რომ თურქული გამომცემლობების მხრიდან არ იყო მოთხოვნილება ქართულ ლიტერატურაზე; ახლა, საქმე პროფესიონალურ დონეზეა; თვითონ მისთვის, ქართული ლიტერატურის თარგმნა სხვა კუთხით არის მნიშვნელოვანი: საკუთარი შემოქმედებით ის მკითხველს აცნობს თავის სულიერ სამყაროს, თავის ცას და მიწას, ამავე დროს, ის აცნობს თურქ მკითხველს ქართველ ნიჭიერ მწერლებს და პოეტებს: „უამრავი კაი, ნიჭიერი პოეტი და მწერალი გვყავს ჩვენ. ეგენი რომ მსოფლიოს არ გავაცნოთ, ცოდოა...ეგენი რომ არ ვთარგმნო, ალბათ, თავს კარგად ვერ ვიგრძნობ“[1, გვ.158].

სრულად აცნობიერებს რა იმ საკითხს, რომ საქართველოსა და თურქეთს შორის ურთიერთობაში ჩარევა ფრიად საპასუხისმგებლო საკითხია და ამ ურთიერთობებს სხვა კუთხით უნდა მივუდგეთ და თუ ხიდის გადებას დავაპირებთ ამ ორ ქვეყანას შორის, „ახლა სხვანაირი,

თანაბარი, თანასწორი ხიდების აშენება გვევალება...თუ ამაში მცირე წვლილი მექნება, თავს ბედიერად ვიგრძნობ“ [1, გვ.159].

ფარნა-ბექა ჭილაშვილის მიერ ნათარგმნი წიგნების ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს; საინტერესოა, რომ ისინი სრულიად განსხვავებული ტემპერამენტის თუ ენობრივი ქსოვილის მქონენი არიან, ეს თავისთავად იმ პრობლემას ხსნის, რომ თუ ქართული ლიტერატურა ჯერ-ჯერობით ვერ სარგებლობს პოპულარობით, მთარგმნელის არჩევანი იმ კეთილშობილურ საქმეს ემსახურება, რომ გააღვიძოს თურქეთის ქართველობა და ისეთ წიგნებს არჩევს სათარგმნად, რომ მკითხველს აჩვენოს კარგი ქართული ლიტერატურა.

ჟურნალის ამ ნომერში რუმბრიკით-ბიოგრაფიული პროზა, გრძელდება ბექდვა უმით ოსმანაღოღლუს რომანისა „ლაზი ვორე“. სამი თავი, რომელიც ამ ჟურნალშია დაბეჭდილი ერთი კაცის შინაარსით განსხვავებული ფიქრებია.

პირველ თავში ავტორი მოგვითხრობს თურქეთის მიერ დაპყრობილ ლაზებს, რომელთათვისაც ოსმალთა წესები და პირველ რიგში მრავალცოლიანობა მიუღებელი იყო. მიუხედავად ამისა ლაზებს „ჭკვიან, ემძაკ, ჯიუტ ხალხად მოიხსენიებდნენ თურქული ისტორიული წყაროები, ხალხად, რომლისთვისაც მთავარი კულტურა, ნამუსი და მაღალი იდეალები იყო“ [1, გვ. 160].

ავტორი განიხილავს მუსტაფა ქემალის გამოსვლას პოლიტიკურ ასპარეზზე, მის არჩევას 1920 წელს სახელმწიფოს მმართველად და იმ უდიდეს ძვრებს, რომლებიც თავისთავად ლაზეთზეც ახდენდა გავლენას: ადრე თუ იკრძალებოდა ლაზური ენა, ახალი კანონმდებლობით ეს აკრძალვა გაუქმდა, ასევე მოიშალა ძველი საზღვრები სახელმწიფოებს შორის და მოხდა ლაზებისთვის სასიხარულო ამბავი-თურქეთის რესპუბლიკასა და საქართველოს რესპუბლიკას შორის მოლაპარაკებების საფუძველზე ორი ქვეყნის და ორი სოფლის გამყოფი საზღვარი გაიხსნა, თან ერთხელ კი არა - სამჯერ და ეს პროცესი 1989წლის 11 აგვისტოს დამთავრდა სარფის სასაზღვრო გამშვები პუნქტის გახსნით.

მწერალი ობიექტურად ანალიზებს იმ სასიკეთო ძვრებს საზღვრის გახსნამ რომ მოიტანა „ამ ორი ქვეყნის ეკონომიკის, ტურიზმის, კულტურის განვითარებას. ასევე ის „სატრანზიტო გზად იქცა ევროპასა და აზიაში“ [1, გვ. 161].

უმით ოსმანაღოღლუს იხსენებს მიხეილ სააკაშვილის გადაწყვეტილებას-„თურქეთში მცხოვრები 10 000 ჩვენი სისხლი და ხორცი საქართველოს მოქალაქეობას მიიღებს“; მართლაც, თურქეთის ბევრმა მცხოვრებმა მიიღო საქართველოს მოქალაქეობა, მათ შორის თვითონაც, თუმცა ამ გადაწყვეტილებას ეჭვის თვალით შესცქერის, რადგან არ შეიძლება 10 000 კაცში „ყველა საქართველოსთვის გულანთებულნი არიან“; ამის ალბათ არც საქართველოს სჯერა, მაგრამ უდიდესი საქმე რომ გაკეთდა, ეს არ შეიძლება არ აღინიშნოს.

რომანის მეორე თავია-მიმინო „ლაზი კაცის სიამაყე“. ავტორმა კარგად იცის მიმინოთი ნადირობა, დაწვრილებით აგვიწერს ამ პროცესს და ბოლოს ლაზური კერძის რეცეპტსაც შემოგვთავაზებს, რომელიც მიმინოთი ნანადირევი მწყრისაგან მზადდება.

მესამე თავია „ზუაში ბერეფე“(ზღვის შვილები). ავტორი ყვება იმ დიდ სიყვარულზე, ლაზ კაცს რომ აკავშირებს ზღვასთან, რომ ლაზებისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია ზღვა, თევზი, მეთევზეობა-მეზღვაურობა. აღნიშნავს იმ ფაქტსაც, რომ მეთევზე-მებადურთა ბედზე ზრუნვით, დარსა და ავდარში ზღვაში გასულ ადამიანთა ღმერთისადმი შევედრებით მდიდარია ლაზური ფოლკლორი და მიუხედავად იმისა, რომ „ყველა და ყველაფერი იცვლება, ვიცვლებით ჩვენც, მაგრამ ჯერ-ჯერობით არ შეცვლილა ჩვენი უსაზღვრო სიყვარული ზღვისადმი“.

2016 წლის 3-4 ნომერი აგრძელებს „ლაზი ვორეს“ ბექდვას (მეოთხე, მეხუთე და მეექვსე თავები). მესამე თავია „სუფრის აკადემია“, სადაც ავტორი აღიარებს, რომ სუფრის აკადემიისა და თამაღობის ინსტიტუტზე პირველად საქართველოში გაიგო და დიდი სიამოვნებითაც ჩაეწერა ამ „აკადემიაში“. ისწავლა სუფრაზე თავის დაჭერა, გაიგო, რომ „სუფრას, თამაღობას, ღვინის სმას თავისი წესები და კანონები აქვს“, რომ სუფრა, მთელი თავისი ისტორიით, ადათ - წესებით, კანონებით სახელმწიფოს გავს.

იმ „აკადემიაში“, სადაც ჩაირიცხა, თამადა „პროფესორი“ და თამადის მოადგილე „ლექტორები“ ასწავლიდნენ, ასეთ რამეს კი თურქეთში ვერასოდეს ისწავლიდა, რადგან თურქეთი მუსულმანური ქვეყანაა და ალკოჰოლის მიღება ცოდვად ითვლება, ის მხოლოდ „იატაკქვეშურად“ მოიხმარებოდა, რა აკადემიაზეა საუბარი, როცა იქ ხალხი ერთმანეთს მხოლოდ ჩაის, ყავის და

წვენის სასმელად ეპატიჟება. ასევე იყო ლაზებშიც - მათ სადღესასწაულო მაგიდაზე ღვინო არსად იყო. ბავშვობაში კი იყო მამის მხრიდან მცდელობა ბიჭისთვის რახის სმა ესწავლებინა, რამაც ნათესავების აღშფოთება გამოიწვია.

ავტორმა კარგად იცის, რომ თამადაობის ინსტიტუტის ცოდნით საქართველოში ვერავის გააკვირვებს, ამიტომ კვლავ ლაზებზე საუბრობს - მათ ოჯახში სტუმრად მისულ ქართველებზე, საქართველოში სტუმრობაზე და ყველა იმ სიკეთეზე ღვინის ზომიერად სმას რომ მოაქვს.

მეოთხე თავის სათაური გულს გაუთბობს ყველა ქართველს: „მე ვარ ლაზი, მამასადამე-ქართველი“. ავტორს მიაჩნია, რომ სრული უფლება აქვს გააკეთოს ასეთი განაცხადი. მას ხომ ქართველი მეუღლეც ყავს. ამით გათამამებულმა საქართველოს მოქალაქეობაც ითხოვა, მაგრამ პირველ ეტაპზე არ აღმოჩნდა საკმარისი მისი გულმართალი აღიარება, რომ ამ საქმეში მას ეხმარება ლაზური სისხლი და ლაზური ფესვები, და რომ საქართველო მას თავის მეორე სამშობლოდ მიაჩნია. მოქალაქეობა იმ ჯერზე ვერ მიიღო, მაგრამ დამოკიდებულება ისტორიული სამშობლოს მიმართ მაინც არ შეცვალა, უფრო მეტადაც გააცნობიერა, თუ რა დატვირთვა აქვს იმ მოცემულობას, რომ შენ ხარ ლაზი.

არა მარტო საქართველოში მცხოვრებთ აწუხებდათ მოძმე ლაზების და თურქეთის ტერიტორიაზე მოხვედრილი ყველა ქართული ფესვების მქონე ადამიანის მონატრება, ასევე ლეგენდად იყო ქცეული საქართველოც ჩაკეტილი საზღვრების პირობებში, როცა მხოლოდ ერთი ქართული არხის მოძიება თუ შეეძლოთ ტელევიზორში. უდიდესი სიამოვნებით უყურებდნენ ყველაფერს ქართულს, თუნდაც ჩაის კრეფას ქართველი ქალების მიერ - ხომ შეიძლებოდა ერთ-ერთი მათგანი მათი ნათესავი აღმოჩენილიყო.

ეს ყველაფერი სულ მალე წარსულში დარჩა. 1997 წელს ბათუმში ჩამოსვლაა ის უდიდესი შთაბეჭდილება, ბიოგრაფიული რომანის ავტორი დიდი ემოციით და ექსპრესიით რომ მოგვითხრობს. დადის ბათუმის ქუჩებში, აგემოვნებს ქართულ კერძებს და ფიქრობს, რომ ამ ქვეყანაში გაატარა მთელი ბავშვობა და ახლა დაბრუნდა. ეცნობა ქართულ წეს-ჩვეულებებს, სწავლობს არა მარტო აჭარულ, იმერულ და რაჭულ დიალექტებს, ესაუბრება ქართველებს და: „მათთან საუბრები მეც ძალიან მსიამოვნებს და მიმტკიცებს საკუთარი წარმომავლობის რწმენას, ამყარებს საქართველოს მიწაზე გადადგმულ ჩემს ყოველ ნაბიჯს.

ამის შემდეგ, 2011 წლის 31 დეკემბერს სტუმრობა საახალწლო სუფრაზე საპატრიარქოში, მის უწმინდესობა ილია მეორესთან, „მისი ფაფუკი ხელის შეხება“, მისი დალოცვა, დაუვიწყარი შთაბეჭდილება; სტუმრობა 2012 წელს ბათუმში ლაზურ ფესტივალზე. ავტორს მტკიცედ სწამს, რომ ეს ყველაფერი დიდად უწყობს ხელს დათბობას ორი ქვეყნის ურთიერთობაში.

როცა თურქეთში ქართველი რძლის პატივსაცემად აღდგომას კვერცხებს წითლად შეღებავს დედამთილი, ამით ლაზების ტრადიციასაც აგრძელებს, მათაც ხომ იცოდნენ გაზაფხულზე ხახვის ფურცლებში კვერცხის შეღებვა. მაგრამ სულ სხვა განცდა ეუფლება ავტორს მაშინ, როდესაც აღდგომას საქართველოში ხვდება. თავის განცდებს ასე გადმოგვცემს: :თქვენთან საფლავიც კი თბილია.....თითქოს იქ მიცვალებულთან კი არა, ერთი სახლიდან მეორეში საცხოვრებლად გადასულ დიდი ხნის უნახავ ახლობელთან სტუმრად ხართ მისულნი. სულის უკდავების ასეთი ფორმით წარმოჩენა, გათავისებაც საოცრებაა“. ჩვენ კი ვიტყვით - უდიდესი სიყვარულის, მოწიწების და თანადგომის ასეთი სახით წარმოჩენაც საოცრებაა.

2013 წლის შემოდგომაზე უმით ოსმანოღლუს საქართველოს მოქალაქეობა მიანიჭეს.

რადგან ჟურნალის შემდგომი ნომრების მიმოხილვა სცდება სტატიის ფარგლებს. ამ საკითხზე კვლევა გაგრძელდება მომდევნო სტატიებში.

ამრიგად სტატიაში განვიხილეთ ჟურნალ „განთიადის“ რამდენიმე ნომერში დაბეჭდილი ის მასალები, რომლებიც ქართულ - თურქულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს ეხება და ნათლად წარმოაჩენს ამ პროცესის იმ თავისებურებებს, ბოლო წლებში რომ აღინიშნება. ჟურნალში ეს თემა ფართოდაა წარმოდგენილი: აქ ვხვდებით ინტერვიუს თურქ მწერალთან, თურქი მწერლის ავტობიოგრაფიულ რომანს, სადაც საუბარია ყველა იმ პრობლემაზე, თუ სასიკეთო ძვრებზე, ამ ორი ქვეყნის ლიტერატურულ თუ პოლიტიკურ ცხოვრებაში რომ ხდება. მასალები სცდება ერთი სტატიის საზღვრებს და გავაგრძელებთ შემდგომ სტატიებში.

ლიტერატურა:

1. ჟურნალი „განთიადი“, #1-2, 2016 წელი.
2. . ჟურნალი „განთიადი“, #3-4, 2016 წელი.
3. ჟურნალი „განთიადი“, #5-6, 2016 წელი.
4. ჟურნალი „განთიადი“, #7-8, 2016 წელი.
5. . ჟურნალი „განთიადი“, #9-10, 2016 წელი.
6. . ჟურნალი „განთიადი“, #11-12, 2016 წელი.

Marine Tsertsvadze

Gori State Teaching University

GEORGIAN–TURKISH LITERARY RELATIONS IN THE MAGAZINE “GANTIADI” FROM 2016, №1-2, 3-4 ABSTRACT

We have discussed those materials which were printed in the magazine ‘Gantiadi’. It refers to Georgian - Turkish relations and represents the characteristics of the process happening during the last years. Here we see an interview with a Turkish writer and also an autobiographical novel. The novel is about the problems and the progress going on in the literature and politics between these two countries.

ნელი ჭამბურიძე

გორის სახელწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

დევნილთა სევდა - „მესაფლავენი“

მკითხველისათვის ყოველი ნაწარმოები უნიკალურია და განუმეორებელი, ის ვერ ეტევა ვერავითარ (ჟანრით, ეპოქით) წინასწარმოცემულ სქემაში. ჩვენ აღვიქვამთ ტექსტს როგორც ნაწარმოებს, როგორც პირადად ჩვენთვის განკუთვნილ სათქმელს და ვცდილობთ გავიგოთ, განმარტოთ ეს სათქმელი, შევიმეცნოთ და განვიცადოთ სამყარო, რომელიც მწერლის ფანტაზიის ნაყოფია. *ყველა მკითხველი რა თქმა უნდა, ერთნაირად ვერ გამოავლენს ემოციურ მგრძნობელობას წაკითხულისადმი, რამდენადაც ყველა ნაწარმოები წარმოადგენს გარკვეულ მოდელს და მხოლოდ მაშინ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ადეკვატურად აღვიქვით ან წავიკითხეთ ნაწარმოები, როდესაც ჩავწვდებით ამ მოდელის ხასიათს. პასუხს სამარადისო შეკითხვაზე, თუ რა ზეგავლენა აქვს მხატვრულ ნაწარმოებს ადამიანის სულზე კარგად გამოხატავს კაფკას ჩინებული წერილი მისი ბავშვობის მეგობრისადმი – “ვფიქრობ, ყველაზე ხშირად ისეთ წიგნებს უნდა ვკითხულობდეთ, რომელიც ჩვენში ჭრილობას ტოვებს და გვამტკიცებს..... ჩვენ გვჭირდება წიგნები, რომლებიც უდაბნოსავით გვწვავენ და ღრმა დარდს აღვივებენ ჩვენში... წიგნი ცული უნდა იყოს, ჩვენში გაყინული ზღვის დასამსხვერვადად. ასეთია ჩემი რწმენა.” [1]*

ჩვენეული ხედვა გიორგი სოსიაშვილის მოთხრობის „მესაფლავენის“ ანალიზის ფსიქოლოგიური კოდითაა გაპირობებული. ამ შემთხვევაში ლიტერატურული ნაწარმოების აღქმა უშუალო გამოცდილებას ეყრდნობა, ვინაიდან თავად გვაქვს განცდილი ნაწარმოებში აღწერილი მოვლენები, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ვფიქრობ, შესაბამისი პასაჟები შეიძლება აღუქმელი დარჩენილიყო. არის ნაწერები, რომლებიც თითქოს ჩვეული მხატვრული გემოვნებით მიჰყვება სიუჟეტს და მოულოდნელად შეგძრავს,

მოთხრობის სიუჟეტური ქარგა მხატვრული ოსტატობით სულისშემძვრელ რეალობად აღიქმევა და შენს შინაგან განცდებს, მიყურებულ ტკივილს შეგახსენებს, სულს აგიფორიაქებს, კითხვებისა და ფიქრების კორიანტელს შემოგაყრის და რომ არ უპასუხო, რომ არ შეაგებო სიტყვა, უკვე შეუძლებელია. გიორგი სოსიაშვილის მოთხრობის „მესაფლავენი“ ტექსტში გადმოცემული მხატვრული „სამყაროს“ განცდა და შემეცნება, მკითხველის მიერ აზრობრივი კოლიზიების გათავისება, მწერლის უდავო ნიჭიერების მანიშნებელია. მოთხრობაში სინამდვილით სავსე რეალობა, დევნლთა პრობლემებისა და სევდის სიღმისეული აღქმა ფანტაზიისა და გამონაგონის გარეშე გადმოცემული. ომგამოვლილი სოფლის მკვიდრის, კონფლიქტის ზონის სიახლოვეს მცხოვრები მწერლის გიორგი სოსიაშვილის მოთხრობის სიუჟეტი ორი ძირითადი მიმართულებით ხორციელდება: მთისკენ - სალოცავისაკენ ლტოლვა, საკუთარ ფესვებთან დაბრუნება და სიზმარში კათარზისის ფუნდამენტირება. მოთხრობის მთავარი ღერძი „გზის მოდელი“ - მთისკენ ლტოლვა აღიქმევა, როგორც დარღვეული მთლიანობის აღდგენის საკრალური გზის ფუნქცია, გამირის მისწრაფების, შინაგანი ხმის იდუმალი ძახილი, საკუთარ კერაზე დაბრუნება მიტევებისა და შენდობის გააზრებული სურვილით. მოთხრობის მეორე გზა - მთავარ გმირთა სიზმრისეული „გაბრმდობა“. პერსონაჟითა კართაზრისის შემდეგ მიტევების, შენდობის და შერიგების სურვილი გადაწყვეტილი ფაქტორია ახალი ურთიერთობების დასაწყებად.

მწერლმა გაგონილი და განცდილი მხატვრული ოსტატობით გარდაქმნა საკუთარ „სულის ქურაში“ და თანაზიარი გაგვხადა დევნილთა სევდის. ამ მწუხარებით სავსე სტიქონებიდან სიბერეშეჭიდებული, ომგამოვლილი დევნილები სევდიანი თვალებით იმზირებიან. ავტორიც ომგამოვლილი სოფლის მკვიდრია, ადგილის დედის მონატრება მასაც გამოუცდია, დევნილობაც გამოუცდია და ბოზდამშენის ჭურვების ხმაც. სწორედ მავთულხლართს მიღმა იწერებოდა მოთხრობა „ომზე და ადამიანურ ურთიერთობებზე“ (მოთხ. „მესაფლავენი“). რაც შეეხება გიორგი სოსიაშვილის მხატვრულ მეთოდს, აქ მთავარი იდეაა და არა თხზულების გარეგანი ჩარჩო. „სულს ადევნე გულისყური და არა ხორცსაო“ გვირჩევდა დიდი ილია. მოთხრობის ყველა სტრიქონი გაჭირვებაში გამობრმენმდილი სულთა წუხილია, ოკუპირებულ საზღვრის მიღმა დარჩენილთა დარდი და ფიქრია. თავისთავად ახალს თითქოს არაფერს გვეუბნება, მაგრამ აქ მთავარი მწერლის დამოკიდებულებაა. მოთხრობის მთავარი გმირი დევნილად ქცეული, ომგამოვლილი ნიკო ახლა უფრო ხელსგულზე ხედავს ყველაფერს და მონანულე ხევისთავივით ასკვნის: „კაცს თუ ღმერთი არ გწამს, ერთი სუნთქვის უფლებაც არა გაქვს“-ესაა სწორედ მწერლის მსოფლმხედველობაც და მრწამსიც. მოთხრობა სამომზობლოშივე დევნილად ქცეული კაცის მოგონებებით იწყება. ათასჭირგამოვლილი კაცი განსაცდელში კიდევ უფრო ღმად უფიქრდება ცხოვრებას: „გაჭირვებაში უფრო ხედავ ადამიანს სასწაულებს, სხვანაირად უყურებ ყველაფერს, თითქოს თვალი აგიხილა ღმერთმა.“ აღდგომის ღამეს ადგილისკერის, ახლობლების საფლავეების მონახულების განცდა კიდევ უფრო მძაფრდება და ექსტაზის სახეს ღებულობს. „ანგელოზის ფრთების ფართხუნი მესმოდა, არ მეჩვენებოდა, მართლა მესმოდა“ და სინანულით - ამ უდიდესი მადლის შეგრძნებით იწყება მოთხრობაში ჭარმაგი დევნილის აღსარება: „ბავშვობაში ბუნების მტერი ხარ, დიდობაში -ადამიანების, არ არსებობს შენი ცხოვრების ერთი წამი, რომ ვიღაცის მტერი არ იყო. შენ თვითონ ხარ მტერი და ამ დროს მტრებს ეძებ“. მარტო დაკოჟრილი ხელები, ნაჯაფი სხეული და ნატანჯი სული შერჩა. „არაფრის მქონე, სულშიჩაფურთხებულ არარაობად გადავიქეცი, თითქოს დიდი ხნის წინათ დაყამირდა ჩემი საფლავი და რისთვის ვარსებობდი, კითხვაზე პასუხი ვერ მეპოვნა და, ალბათ, ვერც ვიპოვიდი“-თითქოს ცოცხალ-მკვდრად გადაიქცა, „სამარიდან წამომდგარი მიცვალებულივით“დადის, უადგილოდ დაეხეტება: „არ მეგონა თუ ამოტრიალებულს დავინახავდი ცას და დედამიწას, არ მეგონა“- ამბობს ბერიკაცი. შიში ვერ დაუძლევი, ჭიქა-ქუხილის ხმა ქვემეხების ხმას აგონებს. მაინც მშობლიური ადგილების სიხლოვეს მიიწევს, ახლოს უნდა დასახლდეს, „იქვე ახლოს რომელიმე სოფელში დავსახდეთ, არაფერი გაგვიჭირდება...ბოლო-ბოლო ახლოს მაინც ვიქნებით.. არ მინდა ძვლები აქ ჩავყარო, მე აქ დიდხანს ვერ გავძლებ“ - ცრემლი ამომშრალიყო და უცრემლოდ ტირის დევნილი კაცის სული. ახალგაზრდების წინააღმდეგობის მიუხედავად ისევ ხეობის ახლოს დასახლებაზე ოცნებობენ. საზღვართან ქართული სპეცრაზმელი დგას, ისევ დევნილია, მასაც ასე სწამს, იქ უნდა იყოს, სადაც სამშობლო ეძახის.

გავყვეთ მოთხრობის მთავარი გმირის განცდებს: უფლის ტაძარი, ადგილის კერა, ეზო, მკათათვის მზეზე ამობრწყინებული ღიახვი „წყვდიადში ჩაძირულ ხეობას ვხედავდი, გამოკეტილ ეკლესიაში თვლემდნენ ღამურები, დუმდნენ სამრეკლოები და ღიახვის ნაპირიდან შეპარული ნიავი ვერ სძალავდა რო ოდნავ მაინც ჩამოერეკა მდუმარების ლუკმად ქცეული ძველთაძველი ზარები. წვალობდა, მაგრამ ვერ სძალავდა“ და მთავის მზეც ხეობიდან ამოდის. ისევ მიიწევენ ხეობის ახლოს, საკუთარი სალოცავები ეძახით „ვიდექი და გავყურებდი ქოჩორას მთასა, წითელ მიწებს გავყურებდი... გული გახეთქვას იყო,

ვუყურებდი, და ვაი იმ ცქერას! წითელი მიწების მაღლა ვიციქირებოდი, იქნებ მცხეთიჯვრის სალოცავი დავინახო-მეთქი“. ზუსტი, ნამდვილი, ჭეშმარიტი განცდა, არსებული რეალობისა, მთელი არსებით აღქმული ყოფა, მხოლოდ ერთი მზერა, ერთი თვალისგადავლება და სულისშემძვრელ ტკივილად დარჩენილი განცდა მოხუცი კაცისა. „მთასთან ახლოს მივედი, მავთულხლართები გაუბამთ, ისეთი შეგრძნება მქონდა, თითქოს მთას ხელების მოხვევა უნდოდა, ჩახუტება უნდოდა, მაგრამ ეკლიანი მავთულებით იყო შებოჭილი, მავთულები ეხვია ვეება მკლავებზე, ვიდექი და გავყურებდი ქოჩორა მთას, წითელ მიწებს გავყურებდი, მდუმარებას შეესანსლა ჩვენი სოფლები, სიკვდილი ნებივრობდა მთის ფერდობზე“. ასეთი მკვეთრი კონტრასტებით ცდილობს მწერლი დევნილთა უდიდესი ნოსტალგია და ტკივილი დაგვანახოს, მათ განცდებში ჩავგახედოს და სული აგვიფორიაქოს „...ვიდექი და იტყოდი, რო სხეული იქ დამეტოვებინა და ფრთებგამოსხმული მთისკენ მივფრინავდი“. ადგილისკერაზე დაბრუნების ოცნების ფიქრებს მიუყვება ბერიკაცი და სწამს, რომ „ტამართან მისასვლელ“ გზას აუცილებლად მოძებნის.

საინტერესო მხატვრულ ხორცშესხმას პოულობს მოთხრობაში სიზმართა სამყარო. სიზმარში ხორციელდება განსაცდელგამოვლილი პიროვნებების (ბათო, ნიკო) სულიერი ერთიანება. ვაჟს გმირების (ლელა, ალუდა, კვირია, მინდია) მსგავსად სიზმარი, ერთგვარი ღვთით ავსილობაა, აბსოლუტური სიბრძნით, ანუ ღვთაებრივი სიბრძნით აღვსების იდეალური ფორმაა. მოთხრობში „მესაფლავენი“ სიზმრისეული გარდასახვა უკან დასაბრუნებელი გზის მაძიებელ გმირებს შორის სულიერი კავშირის ჩამოყალიბების არეალია, მაგიური წრე, როგორც მიწიერ განზომილებაზე ზემადღებელი სამყოფელი, გამოვლილი განსაცდელისა და არსებული ნოსტალგიურის მდომარეობის ტრაგიკული გააზრების სივრცული შერწყმა, კათარზისი, როგორც ახალი აღმოცენებული შეგრძნებებისა და ახალი გზების ძიების დასაწყისი. სიზმრისმიერი გარდასვლა მიღმიერ სამყაროში ახალი ურთიერთობის დასაწყისია.

აღდგომის ღამეს ნიკოს ქართული სოფლიდან დევნილი ოსი მეზობლი ესიზმრა. გადაღობილ მინდორთან იდგა ბათო, ქალივით ქვითინებდა „დამწვარ კედლებს რო მაყვალი მოედო და თითქოს იმ მაყვლის ეკლებით მაქვს დაკაწრული სული“ - ტირის ბათო და მშობლების საფლავზე კვერცხის მიტანას სთხოვს მეგობარს. მოთხრობის კულმინაცია ბათოს იმედითა და სინანულით სავსე წერილია: „თუ დავბრუნდი, დავბრუნდი, მე იმედს არ ვკარგავ...ვერ გაგაცილე, ვერ გამოგემშვიდობე, მინდოდა მოვსულიყა და ბოდიში მომეხადა, ასე მეგონა, მე დავიწყე ეს დაწყევლილი ომი... ვიდექი სასაფლაოზე, ვხედავდი, როგორ გარბოდა, როგორ იხიზნებოდა ხალხი, ვიდექი და ვქვითინებდი. ომი ჩვენი ხორციით იკვებებოდა, ჩვენ გვჭამდა და ჩვენით ხარობდა.“ ახალი გზის გზის კონტურები გამოკვეთილია. ეს სინანულის გზაა, ცრემლიანი წერილით გაცხადებული. მოთხრობის კულმინაცია ბათოს სიზმარით იხსნება „მესაფლავეები ვიყავით სიზმარში... ალბათ, მალე გამოჩნდებოდნენ ჭირისუფლები... საწყალი მამაჩემი მეტყოდა ხოლმე, მაგაზე დიდი მადლი არაფერია მიცვალებულს რო საფლავს გაუთხრი და სამუდამო განსასვენებელს გაუმზადებო“ ბათოს და ნიკოს სიზმრისეულმა განცდებმა უნდა გამოკვეთოს ურთიერთმისასვლელი გზები. მოთხრობის მთავარი იდეა ადამიანური ურთიერთობების აღდგენის გზების ძიებაა. მოთხრობის დასასრულს ორი მეგობარი ნეიტრალურ ტერიტორიაზე ხვდება ქართველებისა და ოსების ძმობაზე დოკუმენტური ფილმის გადასღებად. „...სადაც, უცხო ნაპირზე გამოერიყა უმწეო ნაფოტებივით ცხოვრების ტალღას ორი არსება, ერთმანეთის მესაფლავედ ქცეული ორი მეგობარი“. კონფლიქტის ორივე მხარეს ჩადენილი ცოდვების გამო სწუხან. მომავალში ალბათ დაბრუნებაც გარდაუვალია. მათი აღდგენილი ურთიერთობა „მესაფლავედ“ ყოფნის მადლია, მათ წინაშე, ვისი სისხლიც დაიღვარა თავსმოხვეული კონფლიქტის გამო. რელიგიური მრწამსით გაჟღენთილი მოთხრობის თითოეული სტრიქონი ეძღვნება მათ, ვისაც რწმენა და იმედი არ დაუკარგავთ, ღვთის მადლით ისევ შერიგების და ურთიერთობის აღდგენის იმედით უკანდასაბრუნებელი გზების ძიებაში ათენებენ ღამეებს.

და ბოლოს, „ღმერთო! გერის წმინდა გიორგი, ნურავის გამოატარებ იმ მწარე დღეებს, რაც მე გავიარე. მზიანი დღეები მიეცი ყველას“-ასეთია ჭეშმარიტი ღირებულებების მატარებელი მწერლის ლოცვად აღვლენილი ფიქრები, რითაც ერთი პატარა, მაგრამ დიდი მადლის მატარებელი ფრაზა ხიდად გაუდო მავრთულხლართსგაღმა და გამოღმა მაცხოვრებელ (ოს და ქართველ) დევნილებს.

ლიტერატურა:

1. გიორგი სოსიაშვილი, „მესაფლავენი“, თბ., 2017

Neli Champuridze
Gori State Teaching University
MELANCHOLY OF THE INTERNALLY DISPLACED PEOPLE – “THE GRAVE-DIGGERS”
ABSTRACT

The plot of the story by Giorgi Sosiashvili, the resident of a war-ravaged village, a writer living on the edge of a conflict zone, is stretched to two main directions – aspiration to the shrine, returning to his own roots and building a foundation for catharsis. The main point -aspiration towards mountain is apprehended as a sacred way for the reestablishing the infringed integrity as well as the hero's inner calling expressing conscious desire for forgiveness and returning home. Every line filled with religious belief reflects the people's life who have not lost hope and who are still searching the ways for reconciliation, recovering the relationship.

ოთარ ჯანელიძე
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

**საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და თურქეთის ურთიერთობების
ისტორიიდან (1920-1921 წწ.)**

დედამიწის ზურგზე ძნელად თუ მოიძებნება ორი მეზობელი ხალხი და სახელმწიფო, რომლებსაც წარსულში ერთმანეთთან შეუთავსებლობა, კონფლიქტი და შეტაკება არ ჰქონოდათ. ამაში გასაკვირი არც არაფერია, რადგან ძლიერის მიერ სუსტის შევიწროება ძველად ცხოვრებისა და ურთიერთობის ჩვეული წესი იყო. ძლიერი იქცეოდა როგორც სურდა, ხოლო სუსტი - როგორც შეეძლო. დიდი ხნის განმავლობაში, ლამის პირველი მსოფლიო ომის ბოლომდე, არ არსებობდა ამგვარი დაპირისპირების, ერთი ქვეყნის მიერ მეორეზე ძალადობის არა თუ აღმკვეთი, რაიმე შემზღვევადი მექანიზმიც კი. ამიტომ, როდესაც ისტორიის ამათუ იმ მოვლენაზე ვსაუბრობთ, მას თანამედროვე სტანდარტებით კი არ უნდა ვუდგებოდეთ, არამედ თავად განსახილველი მოვლენის ეპოქის ღირებულებათა გათვალისწინებით. და კიდევ ერთი: წარსული და მისი ისტორია არ უნდა გამოიყენებოდეს პოლიტიკის ინსტრუმენტად. ყოველგვარმა კონიუნქტურამ ადგილი უნდა დაუთმოს ობიექტურ, დოკუმენტებზე დაფუძნებულ მეცნიერულ კვლევასა და მიუკერძოებელ შეფასებას. ისტორია, როგორც არ უნდა იყოს იგი, და მით უმეტეს მისი ინტერპრეტაცია, აღარ უნდა რჩებოდეს წინააღმდეგობის კვანძად, სახელმწიფოთა შორის დღევანდელი თუ მომავალი ურთიერთობების ხელისშემშლელ ფაქტორად.

ეს შესავალი იმისათვის დამჭირდა, რომ წინამდებარე საკითხი სწორედ ორი მეზობელი სახელმწიფოს - საქართველოს პირველი რესპუბლიკისა და თურქეთის ურთიერთობის მგრძნობიარე თემათა რიგს განეკუთვნება და იგი განსხვავებულადაა წარმოდგენილი ქართულ და თურქულ ისტორიოგრაფიაში.

ამთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ განსახილველმა საკითხმა კარგა ხანია მიიპყრო მკვლევართა ყურადღება, ოღონდ, თურქ ისტორიკოსებს პრობლემა უმთავრესად შესწავლილი აქვთ თურქული პირველწყაროების, ხოლო ქართველ სპეციალისტებს - ქართულ დოკუმენტური და პერიოდული პრესის მასალების გამოყენებით. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო 20-25 წელია საქართველო-თურქეთს შორის მეტად შინაარსიანი ორმხრივი ურთიერთობა წარმოებს, რომელიც მეცნიერების სფეროსაც მოიცავს, დანაწიებით უნდა ითქვას, რომ ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე დღემდე ვერ მოხერხდა

ერთობლივი კვლევა. არადა, სწორედ ამგვარი გზით შეიძლებოდა თუ ერთიანი აზრის ჩამოყალიბება არა, პოზიციების დაახლოება მაინც.

ოსმალეთი, გერმანიის შემდეგ, ერთ-ერთი პირველი სახელმწიფო იყო, რომელმაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა დე ფაქტო აღიარა. ეს მოხდა 1918 წლის 4 ივნისს ბათუმში, სადაც ორი ქვეყნის უფლებამოსილმა წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს ე. წ. „ზავისა და მეგობრობის ხელშეკრულებას.“ დასამალი არ არის, რომ ეს არ ყოფილა თანასწორთა შეთანხმება. საზღვრები ორ ქვეყანას შორის გაიმიჯნა 1829 წლის ანდრიანოპოლის ზავის წინა პერიოდის რუსეთ-ოსმალეთის სახელმწიფო საზღვრების შესაბამისად. ოსმალეთის ხელში ბათუმის, ყარსისა და არტანის ოლქების გარდა უნდა გადასულიყო ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებიც (აბასთუმნისა და აწყურის გამოკლებით). ძირითად ხელშეკრულებასთან ერთად გაფორმდა დამატებითი ხელშეკრულება, რომელიც ასევე, უთანაბრო პირობებში აყენებდა ქართულ მხარეს (საქართველოს ევალეზობა ჯარის დემობილიზაცია, რკინიგზების დათმობა ოსმალეთის სამხედრო ნაწილების გადასადგილებლად და სხვ.).¹ ქართველი ემიგრანტი მოღვაწე ვიქტორ ნოზაძე შენიშნავს, რომ: „იარაღმოდერებული ოსმალეთი გაშიშვლებული ხმლით თავს დაადგა ახლშობილ რესპუბლიკას“.² თუ ამ ფრაზაში ემოცია ჭარბობს, უფრო აკადემიურია ამერიკელი მკვლევრის, ფირუზ ქაზემზადეს შეფასება. მისი სიტყვით: „ძვირად დაუჯდა საქართველოს მშვიდობა და დამოუკიდებლობა.“³

საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ გააპროტესტა ბათუმის ზავი და მოითხოვა მისი გადასინჯვა ცენტრალურ სახელმწიფოთა მონაწილეობით. გერმანიას თავდაპირველად არ სურდა თურქებისათვის ბათუმის დათმობა. ბერლინში ფიქრობდნენ, რომ მათთვის შეიძლებოდა არა ქალაქის, არამედ მხოლოდ ბათუმის ოლქის სამხრეთ ნაწილის გადაცემა.⁴ გერმანიის თაოსნობით, კონფერენცია კონსტანტინოპოლში უნდა გამართულიყო, მაგრამ მსოფლიო ომში ოთხთა კავშირის დამარცხების გამო იგი აღარ ჩატარებულა.

არ განხორციელებულა ბათუმის ხელშეკრულების არც რატიფიკაცია, რის გამოც ზავი ძალაშიც არასოდეს შესულა, მაგრამ ოსმალურ ოკუპაციას „სამაჰმადიანო საქართველოდან“ მოსაზღვრე ქართულ რაიონებში 60 ათასი ლტოლვილის გახიზვნა მოჰყვა (მარტო ბათუმიდან დევნილთა რიცხვი 20 ათასი კაცი მოითვლიდა). ხელშეკრულების ერთადერთი დადებითი მნიშვნელობა საქართველოსათვის ის იყო, რომ ოსმალეთი, როგორც აღინიშნა, ფორმალურად ცნობდა ახლად წარმოშობილ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას.⁵ ოფიციალურმა სტამბოლმა თავის წარმომადგენლად თბილისში აბდულ ქერიმ ფაშა დანიშნა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წარმომადგენლობა ოსმალეთში გრიგოლ რცხილაძეს მიენდო,⁶ კონსულად კი იოსებ გოგოლაშვილი დაინიშნა.⁷

1918 წლის 30 ოქტომბერს ინგლისსა და ოსმალეთს შორის დადებულმა მუდროსის დროებითმა ზავმა ვითარება საქართველოსათვისაც მნიშვნელოვნად შეცვალა. ოსმალეთს სამცხე-ჯავახეთის დეოკუპაცია უნდა განეხორციელებინა.⁸ ბათუმსა და მის ოლქზე მოკავშირე სახელმწიფოთა კონტროლი მყარდებოდა.

მალე საქართველოს ტერიტორია დატოვა გერმანიის სამხედრო კონტიგენტმაც, რომელიც აქ 1918 წლის ივნისის დამდეგს შემოვიდა, როგორც დამოუკიდებლობაგამოცხადებული ქვეყნის სუვერენიტეტის გარანტი. მათი ადგილი 1918 წლის დეკემბერ-იანვრიდან მოკავშირეთა ჯარის ნაწილებმა დაიკავეს, რომელთაც ბრიტანელი სარდლობა მეთაურობდა.

ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობას 1918 წლიდან მწელად შეიძლება ვუწოდოთ მშვიდობიანი და მთ უფრო კეთილმეზობლური. ამ ურთიერთობის ხასიათზე, ცხადია, გავლენას ახდენდა საგარეო ფაქტორები, ჯერ გერმანიის, შემდეგ რუსეთისა და ანტანტის სახელმწიფოთა

¹ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тифлис, 1919, стр. 343-349.

² ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., 1989, გვ. 32-33.

³ ქაზემზადე ფ., ბრძოლა ამიერკავკასიისათვის. 1917-1921, თბ., 2016, გვ. 162.

⁴ Zurrer W., Deutschland und die Entwicklung Nordkaukasiens in Jahre 1918, Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas, Wiesbaden, 1978, Bd. 26, S. 43, 56.

⁵ ავალიშვილი ზ., საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1925, გვ. 126.

⁶ საქართველოს დამფუძნებელი კრება. 1919, თბ., 2016, გვ. 350.

⁷ გაზ. „საქართველო“, 1920 წ., 24 იანვარი.

⁸ Рейфилд Д., Грузия. Перекресток империй. История длиной в три тысячи лет, М., 2017, с. 274.

ინტერესები და მათი ჭიდილი რეგიონში. თავად ოსმალეთიც, ომში განცდილი მარცხის მიუხედავად, იოლად ვერ ელეოდა იმპერიულ ამბიციებს და თავისი გავლენის დამყარება ისევ ეწადა არა თუ სამხრეთ, არამედ ჩრდილოეთ კავკასიაზეც კი.¹ მართალია, ოსმალეთის პარლამენტმა ცნო საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა (1920 წლის თებერვალი),² მაგრამ სამხრეთიდან მოსალოდნელი აგრესიის საფრთხე ამით არ მოხსნილა.

1920 წელი პერსპექტივის თვალსაზრისით უფრო ოპტიმისტური საქართველოსათვის იყო, ვიდრე ოსმალეთისთვის. ამ წლის 10 იანვარს მოკავშირე სახელმწიფოთა უმაღლესმა საბჭომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დე ფაქტო აღიარების გადაწყვეტილება მიიღო. რამდენიმე თვის შემდეგ, კერძოდ 1920 წლის 7 მაისს მოსკოვში გაფორმდა სამშვიდობო ხელშეკრულება საბჭოთა რუსეთსა და საქართველოს შორის, რომლის ძალით მოსკოვი ოფიციალურად ცნობდა და აღიარებდა ქართული სახელმწიფოს დამოუკიდებლობას. 1920 წლის ზაფხულისათვის საქართველოში უცხოეთის არც ერთი ქვეყნის სამხედრო ძალა აღარ იმყოფებოდა.

რაც შეეხება ოსმალეთს, მისი ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი ამ დროისათვის ოკუპირებული ჰქონდათ ანტანტის სამხედრო ძალებს, ხოლო 1920 წლის 10 აგვისტოს სევრის ცნობილი ხელშეკრულებით ოსმალეთის სახელმწიფოებრიობას თითქმის გამანადგურებელი საფრთხე დაემუქრა. მართალია, სულთანმა მეჰმედ VI-მ ტახტი შეინარჩუნა, მაგრამ ხელისუფლებას არსებითად ანგორაში (ანკარა) აღმოცენებული დიდი ეროვნული კრების მთავრობა დაეუფლა გენერალ მუსტაფა ქემალის თავმჯდომარეობით. ქემალმა ძველი ოსმალეთის ნანგრევებზე ახალი თურქეთის შენება დაიწყო.³

1920 წლის აპრილიდან ანკარის (ანგორის) მთავრობამ პარტნიორული ურთიერთობა ჩამოაყალიბა საბჭოთა რუსეთთან. თურქეთის ახალი სახელმწიფოს მეთაური გენერალი მუსტაფა ქემალი დიდად იყო დავალებული მოსკოვისაგან, რადგან ანტანტის წინააღმდეგ ბრძოლაში აქედან მნიშვნელოვან შეიარაღებასა და ფინანსებს იღებდა.⁴

თურქეთის ხელისუფლება აცხადებდა, რომ სუვერენული საქართველოს არსებობა მის ინტერესებს შეესაბამებოდა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით მასთან უშუალო კავშირის დამყარებას არ ჩქარობდა. თურქი დიპლომატები საქართველოსთან ტერიტორიული გამიჯვნისა და საზღვრების პრობლემებზე მოსკოვთან მსჯელობდნენ და არა თბილისთან. ამ მხრივ შეთანხმებასაც მიაღწიეს: ბათუმის ოლქი საქართველოს უნდა დარჩენოდა, ართვინ-არტაანი კი თურქეთს კუთვნილებად ცხადდებოდა.

მიუხედავად ამისა, როგორც კი 1920 წლის 7 ივლისს მოკავშირეთა არმიამ ბათუმი დატოვა (ქალაქი და ბათუმის ოლქი საქართველოს იურისდიქციაში გადავიდა), ხოლო აჭარაში ქართული ჯარის ნაწილები განლაგდნენ, ანკარის მთავრობამ პროტესტი გამოთქვა. ანკარის ნოტა საქართველოს მთავრობას იმპერიალისტური პოლიტიკის წარმოებაში დებდა ბრალს და მოუწოდებდა, თავი შეეკავებინა ამგვარი მოქმედებისაგან.⁵

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და ანკარას შორის პირველი ოფიციალური კონტაქტები 1920 წლის ნოემბრის შუა რიცხვებით თარიღდება, რაც რეგიონში შექმნილი ახალი რეალობით იყო განპირობებული. კერძოდ: 1920 წლის სექტემბერში თურქეთის ჯარებმა იერიში მიიტანეს სომხეთზე და არარატის რესპუბლიკა საგრძნობლად შეავიწროვეს. მათვე საქართველოს კუთვნილი ოლთისის ოლქიც დაიკავეს. შეიქმნა ამ ჯარების ქვეყნის ფარგლებში უფრო ღრმად შემოჭრის საშიშროება. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებამ სასწრაფო მობილიზაცია გამოაცხადა და თავდაცვისათვის მზადებას შეუდგა.

მდგომარეობის განმუხტვას შეეცადა თურქეთის მთავრობა, რომელმაც დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარების წინადადებით, თბილისში ოფიციალური დელეგაცია გამოგზავნა.

¹ Zurrer W., Deutschland und die Entwicklung Nordkasiens in Jahre 1918, Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas, Wiesbaden, 1978, s. 34, 47-50.

² გაზ. „საქართველო“, 1920 წ., 19 თებერვალი.

³ ქაზეშაძე ფ., ბრძოლა ამიერკავკასიისათვის. 1917-1921, თბ., 2016, გვ. 356.

⁴ Документы внешней политики СССР, т. 3, М., 1959, с. 18.

⁵ სვანიძე მ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიიდან 1920 წ., ქართული დიპლომატია, წელიწადიულო., 11, თბ., 2004, გვ. 627-632.

1920 წლის 13 ნოემბერს ქიაზიმ ბეი თბილისში ჩამოვიდა. მისი სიტყვით: „ანგორის მთავრობის ერთ-ერთი ძირითადი ინტერესია, ნახოს საქართველო დამოუკიდებელი და ძლიერი. დამოკიდებულება საქართველოსა და ანგორას მთავრობებს შორის უმთავრესად ამ ძირითადი ინტერესებით განისაზღვრება. ... ჩვენ ძალიან კმაყოფილი ვართ, საქართველოში მცხოვრებ მუსლიმანთა მშვიდობიანი ცხოვრებით. ეს გონიერი პოლიტიკა დაახლოებს საქართველოსა და ოსმალეთის მთავრობებს და უფრო განამტკიცებს მათ მეგობრულ კავშირს.“¹

ქართულმა მხარემ მეზობელი სახელმწიფოს შეთავაზება მიიღო. საქართველოს ოკუპაციის საფრთხე მოიხსნა და ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური ურთიერთობა დამყარდა. ქიაზიმ ბეი საქართველოში თურქეთის დიპლომატიურ წარმომადგენლად დაინიშნა. 14 ნოემბერს ის უკვე ატყობინებდა ანკარას, რომ საქართველოს მთავრობას გადასცა რწმუნების სიგელი.²

ამ ფაქტის გამო გაზეთი „საქართველო“ შენიშნავდა: „საქართველოს მთავრობასთან თავისი ოფიციალი წარმომადგენლის დანიშვნა მეტად სასიამოვნო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს, ვინაიდან ორივე მთავრობას საშუალება ეძლევა მუდმივი ნორმალური ურთიერთობებით ამოსწურონ ზოგიერთი სადავო საკითხები. ...თავის დღეში საქართველო არ იქნება იმ მხარეთ, რომელიც პირველად აგრესიულ პოლიტიკას დაადგება. ...ორი მეზობელი ქვეყანა, განთავისუფლებული წარსული საბედისწერო შეცდომისაგან, ერთი მეორეს დაუახლოვდება და შეჰქმნიან იმ სიმტკიცეს, რომელიც ორივეს ააშორებს იმ ჩრდილოეთის საფრთხეს, რომელიც იქნება დღეს სთვლემდეს, ან იცდიდეს, მაგრამ, რომელიც ხვალ საშიშარ რეალ საფრთხეთ მოგვევლინება და ორივეს არსებობას საბედისწეროდ დაემუქრება.“³

მალე თბილისს ესტუმრა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ბეჟირ-სამი ბეი, რომელმაც მოლაპარაკებები გამართა აკაკი ჩხენკელსა და ნოე რამიშვილთან.⁴ გადაწყდა, რომ თურქეთში თავის მისიას მიავლენდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკაც. საქართველოს ელჩად ანგორაში სვიმონ მდივანი შეირჩა.

საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენლობა თურქეთში 1920 დეკემბრის ბოლოს გაემგზავრა. ანკარის მთავრობის მეთაურმა ქართველი ელჩისაგან რწმუნების სიგელი მხოლოდ მომდევნო წლის 8 თებერვალს ჩაიბარა. ელჩის აკრედიტაცია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის იურიდიულ აღიარებას ნიშნავდა.⁵ საპატიო მიღებისას მუსტაფა ქემალმა სიმონ მდივანს განუცხადა: „ჩვენ გვაერთებს საქართველოსთან არმც თუ მარტო სიმპათია, არამედ მიზანთა ერთობაც. ჩვენ გვყავს ძლიერი მტერი დასავლეთით და გვჭირდება ძლიერი აღმოსავლეთი ...ჩვენ გვჭირდება საქართველო ძლიერი და დამოუკიდებელი.“⁶

იგივე აზრს დაბეჭდვით ანვითერებდა თურქული პრესაც. მაგალითად ოფიციალური „ხაკიმეთი მილიე“ წერდა: „ქართველებმა უნდა ეძებონ თავისი ბედნიერებისა და მშვიდობის მთავარი საწინდარი თავის მეზობლებთან კარგ ურთიერთობაში. ისინი დარწმუნებული უნდა იყვნენ, რომ თურქეთში ნახავენ ყველაზე უფრო კეთილგანწყობილს და გულწრფელ მეგობარს.“

განცხადებები დამაიმედებელი იყო, მაგრამ როგორი იქნებოდა პრაქტიკული მოქმედება, ამას დრო წარმოაჩენდა. თურქეთის სახელმწიფოს მეთაურთან ოფიციალურ მიღებაზე მყოფ საქართველოს წარმომადგენლობის წევრს დიმიტრი შალიკაშვილს იმავე დღეს თავის დღიურში ჩაუწერია: „იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, რომ ჩვენ ახლა ვჭირდებით თურქებს და ამიტომ ასე კარგად გვეპყრობიან და გვეფერებიან. მაგრამ ხვალ თუ მდგომარეობა შეიცვალა, ისინი იმავე მოფერებით მიგვაჭყლეტენ კედელზე.“⁷

თურქეთი აგრძელებდა საბჭოთა რუსეთთან დაახლოების კურსს, რომელსაც პრიორიტეტულ ამოცანად მიიჩნევდა. რუსეთ-თურქეთის მოსალოდნელმა ალიანსმა ანტანტის სახელმწიფოთა

¹ გაზ. „სახალხო საქმე“, 13, 19 ნოემბერი.

² წურწუშია ზ., აფხაზეთი რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობებში, თბ., 2012, გვ. 215.

³ გაზ. „საქართველო“, 1920 წ., 30 ნოემბერი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 22 დეკემბერი.

⁵ სვანიძე მ., დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსა და ქემალის თურქეთის მთავრობებს შორის, ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, 7, თბ., 2000, გვ. 148, 152.

⁶ შალიკაშვილი დ., საქართველოს წარმომადგენლობა 1921 წელს თურქეთში, ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1991, №1, გვ. 56.

⁷ შალიკაშვილი დ., საქართველოს წარმომადგენლობა 1921 წელს თურქეთში, ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1991, №1, გვ. 57

შემფოთება გამოიწვია. საფრანეთმა დააპირა ქემალის გადაბირება მისთვის სევრის ხელშეკრულების გადასინჯვის წინადადებითა და სამხრეთ კავკასიაში გარკვეული კომპენსაციების შეთავაზებით. ანკარისათვის სასურველი ამ დათმობების მიუხედავად, მუსტაფა ქემალი მოერიდა მოსკოვთან დაპირისპირებას, თუმცა ლონდონსა და პარიზთან თანამშრომლობაზე უარი არ უთქვამს.

ანკარის ახალი დიპლომატიური დელეგაცია რუსეთთან მოლაპარაკების განსახლებლად მოსკოვს 1921 წლის 18 თებერვალს ეწვია.¹ კონფერენცია მუშაობას 1921 წლის 26 თებერვალს შეუდგა.

რუსეთ-თურქეთის მოსკოვის მეორე კონფერენციის დაწყებას წინ უძღოდა საბჭოთა რუსეთის თავდასხმა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაზე, რისთვისაც კრემლი კარგა ხნის განმავლობაში ემზადებოდა. დეტალურად შემუშავდა არა მხოლოდ საქართველოში შემოჭრის სამხედრო-სტრატეგიული გეგმა, არამედ წარმოებდა დიპლომატიური სამზადისისც საქართველოს იზოლაციაში მოსაქცევად (ინგლისთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის აღდგენით მოსკოვმა მისგან სამხრეთ კავკასიაში თავისუფალი მოქმედების უფლება მოიპოვა, ხოლო რეგიონის გარკვეული ტერიტორიის ქემალისათვის დათმობის სანაცვლოდ თურქეთი ნეიტრალიტეტზე დაითანხმა).

1921 წლის 25 თებერვალს წითელი არმიის ნაწილებმა თბილისი აიღეს და საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება გამოაცხადეს. გაჩაღებულ უთანასწორო ომში, რომელიც ერთ თვეზე მეტ ხანს გაგრძელდა, ანკარის ხელისუფლებამ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ბოლშევიკური აგრესიის მოგერიებაში დახმარება აღუთქვა, სანაცვლოდ კი არდაგანისა და ართვინის ოლქების მისთვის გადაცემა მოითხოვა.

ნოე ჟორდანიას სიტყვით, „ეს იყო პირდაპირ ჩვენი გაკეთება, ვინაიდან ვიცოდით რა დიდ მნიშვნელობას აძლევს მოსკოვი ოსმალის ნეიტრალიტეტს.“² თურქეთი ერთის მხრივ ნოე ჟორდანიას არწმუნებდა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა და სახელმწიფოებრივი გაძლიერება ანგორის ინტერესებშიც შედიოდა, მეორეს მხრივ კი მის წინააღმდეგ მოსკოვთან გარიგებას აწარმოებდა.

შექმნილ კრიტიკულ სიტუაციაში ნოე ჟორდანია დაეთანხმა ულტიმატუმის ფორმით წამოყენებულ თურქთა ამ წინადადებას,³ მაგრამ ისე რომ, ქართულ მხარეს წერილობით შეთანხმებაზე ხელი არ მოუწერია.⁴

საქართველოს მთავრობამ ართვინ-არდაგანიდან სამხედრო და სამოქალაქო ადმინისტრაცია გამოიყვანა და ეს სივრცე თურქეთს დაუთმო. თურქეთის არმიის ნაწილები ხსენებულ მიდამოებში განლაგდნენ.⁵

ანგორის მთავრობის შესაბამისმა სამსახურმა მაშინვე გაავრცელა ინფორმაცია, რომ თითქოს არდაგანის მცხოვრებნი თურქთა ჯარებს ქალაქიდან მოშორებით მიეგებნენ. მუსტაფა ქემალის სიტყვით კი, „ამ ოლქების დაკავებას თან ახლდა მოსახლეობის მისალმება, რომელიც მოუთმენლად ელოდა შეერთებას თურქეთთან.“

ანგორის ოფიციალურმა წარმომადგენელმა საქართველოში კიაზიმ ბეიმ ნოე ჟორდანიას აცნობა, რომ ამით თურქეთ-საქართველოს შორის სადავო საკითხები ამოიწურა და თურქეთი მზადაა „მეგობარ“ ქვეყანას საბჭოთა ჯარების წინააღმდეგ ოპერაციებშიც დაეხმაროს.

1921 წლის 1 მარტს საქართველოს ელჩს თურქეთში სიმონ მდივანს თავის რეზიდენციაში ესტუმრა ქემალ ფაშა და იგი საქართველოსათვის იარაღის მიწოდების საკითხში დაამტკიცა.

დახმარება იმდენად აუცილებელი და საჩქარო იყო, რომ საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილე კონსტანტინე საბახტარაშვილი სიმონ მდივინისათვის გაგზავნილ შეტყობინებაში შეთანხმებაზე ხელის მოწერასაც არ გამორიცხავდა, ოღონდ იმ პირობით, რომ „ახლავე აღმოგვიჩინონ სამხედრო დახმარება ომში აქტიურად ჩვენს სასარგებლო ჩარევით.“

1921 წლის 4 მარტს სიმონ მდივანს მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი ავალუბდა: „უნდა მიიღოთ ზომები ანგორის ჩასარევიად. მარტო საკუთარი ძალებით საქართველო ვერ შეძლებს მოსკოვის გამკლავებას. დაარწმუნეთ ანგორა, რომ დაცდის პოლიტიკა შეუძლებელია.“¹

¹ Кузнецова С. И., Установление советско-турецких отношений, М., 1961, с. 42-44.

² ჟორდანია ნ., ჩემი წარსული, თბ., 1990, გვ. 123.

³ Кемаль М., Путь новой Турции, т. III, М., 1934, с. 119; David Marshall Lang (excerpt from the book "A Modern History of Georgia"/NY/1962) http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Lang_9a.htm

⁴ თოიძე ლ., ბრძოლა ბათუმისათვის, თბ., 2009, გვ. 18-20.

⁵ Mantoux St., L'invasion de la Géorgie par les bolcheviks (15 février-17 mars 1921): une soviétisation atypique. <http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Mantoux%201.htm>

საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიას თავდაპირველად შიშობდა, თურქებს ბათუმი და ახალციხეც არ დაეკავებინათ, მაგრამ როცა დარწმუნდა, რომ საქართველო ჩრდილოელი მოძალადისაგან თავს ვეღარ დაიცავდა, თურქეთში საქართველოს ელჩს სიმონ მდივანს უფლება მისცა ქემალ-ფაშასთან შეთანხმების უფრო კომპრომისული ვარიანტიც განეხილა. საარქივო დოკუმენტის თანახმად, „საქართველოს მთავრობა აძლევს ანკარის მთავრობას შემდეგ წინადადებას: დაუყოვნებლივ მოახდინონ სამხედრო ოკუპაცია ბათუმის ოლქისა და ახალქალაქის მაზრებისა შემდეგი პირობით. ამ ოლქების მთელი სამოქალაქო მმართველობა და სუვერენული უფლება ექნება საქართველოს მთავრობას. ქართული ჯარი დაეხმარება ოსმალეთის ჯარს ამ ოკუპაციის მოხდენაში. ეს მდგომარეობა გაგრძელდება მანამ საბოლოოდ გამოირკვევა საქართველოს და საზოგადოდ პოლიტიკური მდგომარეობა ამიერკავკასიაში.“²

რამდენიმე დღის შემდეგ სვიმონ მდივანმა ნოე ჟორდანიას აცნობა, რომ თურქებმა წინადადება მიიღეს, მაგრამ „პირობის დაწერა უხერხულად მიაჩნიათ“, სიტყვიერად კი სამმა მინისტრმა მთავრობის სახელით და პირადად აღმითქვა რომ, როგორც კი საქართველოს მდგომარეობა განმტკიცდება, ამ ოლქებიდან დაუყოვნებლივ ჯარს გაიყვანენ.³

სინამდვილეში, ანკარის ხელისუფლების მისწრაფება სხვა იყო.⁴ ჯერ კიდევ 1921 წლის 21 თებერვალს თურქეთის საგარეო საქმეთა უწყების მეთაურმა აჰმედ მუჰთარმა დიდი ეროვნული კრების დეპუტატთა წინაშე გამოსვლისას განაცხადა: „მინდა გაცნობოთ, რომ საქართველოს მთავრობასთან შეთანხმებით, ჩვენ ჯარებს მიეცათ ბათუმის დაკავების ბრძანება. ქალაქის დაკავების შემდეგ იქ ჩატარდება პლებისციტი და თუ მოსახლეობა მოისურვებს, ბათუმი იქნება ჩვენი.“⁵

საგულისხმოა ასევე, რომ სიტყვა პლებისციტი გვხვდება ანგორის მთავრობის რამდენიმე მინისტრის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ელჩის სიმონ მდივანსათვის 1921 წლის თებერვლის ბოლოს გადაცემულ თურქეთ-საქართველოს შეთანხმების პროექტშიც. თურქები წინადადებას აყენებდნენ და მოითხოვდნენ: მას შემდეგ, რაც მათი ჯარები ბათუმის ოლქსა და ახალციხე-ახალქალაქის მაზრებს დაიკავებდნენ, ამ რეგიონში ჩაეტარებინათ პლებისციტი.

ცხადია, თურქეთის ხელისუფლება საკუთარი გათვლებით მოქმედებდა და საქართველოს ინტერესებზე ნაკლებად ზრუნავდა, მით უფრო, როცა სამხრეთ კავკასიის მიწა-წყლის გაყოფაზე პარალელურად კრემლს უთანხმდებოდა.

ქართულ-თურქული მოლაპარაკების საფუძველზე, 1921 წლის 11 მარტს თურქეთის სამხედრო შენაერთები ბათუმის ოლქში შემოვიდნენ. მაგრამ არა საქართველოს დასახმარებლად. მეტიც, თურქებმა არათუ ბოლშევიკების წინააღმდეგ გაილაშქრეს ქართველების მხარდამხარ, არამედ პირიქით: საქართველოში მყოფი მათი XV საარმიო კორპუსის მეთაური და აღმოსავლეთის ჯარების სარდალი გენერალი კიაზიმ ყარაბეგი ფაშა XI წითელი არმიის სარდალს, გენერალ ანატოლი ჰეკერს საქართველოს დამარცხებაში თანადგომას აღუთქვამდა.⁶

თურქული დანაყოფები მოიწვედნენ ახალციხე, ახალქალაქის მაზრებისა და ბორჯომისაკენაც, მაგრამ მათზე ადრე აქ XI წითელი არმიის მე-18 ცხენოსანი დივიზია შევიდა დიმიტრი ჟლობას მეთაურობით და ეს ტერიტორია მთლიანად დაიკავა.⁷ თვითმხილველის ცნობით, ახალციხეში 300-მდე თურქი ასკერიც იმყოფებოდა, მაგრამ რუსებსა და მათ შორის არავითარი დაპირისპირება არ

¹ სვანიძე მ., დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისათვის 1918-1921 წლებში, „ქართული დიპლომატია“, წელიწადი, 10, თბ., 2003, გვ. 174-175; 178.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის ფონდის მიკროფირები, საქმ. №386; ასევე, გელავა ნ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობა 1921 წლის თებერვალ-მარტში, საისტორიო მოამბე, 1998-1999, №71-72, გვ. 27.

³ თოიძე ლ., ბრძოლა ბათუმისათვის, თბ., 2009, გვ. 27.

⁴ ამას მკაფიოდ ცხადყოფს თურქეთის გენშტაბის სამხედრო ისტორიისა და სტრატეგიული კვლევების სამმართველოს მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტები. იხ. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ocak: 1999, Yıl:48, Sayı:107. დამოწმებულია რ. ყავრელაშვილის პუბლიკაციიდან: „რამდენიმე თურქული დოკუმენტი საქართველოს ისტორიის შესახებ (1921).“ <http://www.mtvarisklubi.com/2012/09/1921.html#.WID1L4ugfIU>

⁵ Барсегов Ю., Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества, Документы и комментарий, том 2, часть 1, с. 435. <http://www.genocide.ru/lib/barseghov/responsibility/v2-1/1105-1131.htm>

⁶ Мартиненко Г., Легендарный поход 18-ой дивизий через Годердзский перевал, Тб., 1971, ст. 61-63.

⁷ მესხია ე., 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომი ბოლშევიკურ რუსეთთან და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, ჟურნ. „საისტორიო ვერტიკალები“, 2003, №4, გვ. 26.

ყოფილა. ახალციხეში საბჭოთა და თურქეთის არმიის ჯარისკაცების მეგობრულ და გულთბილ ურთიერთობაზე საუბრობს თურქი გენერალი კიაზიმ ყარაბეკირიც თავის წიგნში „ომი დამოუკიდებლობისათვის“.¹

სამცხე-ჯავახეთში დროებით ორი ადმინისტრაცია გაჩნდა: 14 მარტს რუსულმა ხელისუფლებამ გამოაქვეყნა განცხადება: „ახალციხე, ახალქალაქი და ბათუმი საბჭოთა საქართველოს ეკუთვნის.“ ხოლო 16 მარტს გაჩნდა თურქების განცხადება, რომლის თანახმადაც, „ანგორაში შემდგარი დიდი ეროვნული კრების გადაწყვეტილებით, ახალციხე, ახალქალაქი და ბათუმი მშობლიურ მიწას უერთდება.“

თურქეთის სამხედრო ნაწილებმა, საქართველოსთან შეთანხმების დარღვევით, ბათუმის ოკუპაცია განახორციელეს. კიაზიმ ბეი ბათუმის ოლქის გენერალ-გუბერნატორად დაინიშნა, ხოლო დიდი ეროვნული კრების დადგენილებით სამუსლიმანო საქართველო თურქეთის ნაწილად გამოცხადდა.² ეს იმ დროს, როდესაც ბათუმში ჯერ კიდევ ფუნქციონირებდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა და დამფუძნებელი კრება.

ბათუმში ოპერატიულად ჩამოვიდა ანგორის სამთავრობო დელეგაციაც. მან მოლაპარაკება გამართა სამუსლიმანო საქართველოს მეჯლისთან, რათა ამ უკანასკნელს გამოეტანა დადგენილება ბათუმის ოლქის ავტონომიური სტატუსით თურქეთის შემადგენლობაში შესვლის შესახებ. თურქები არწმუნებდნენ მეჯლისის წევრებს, რომ ასეთ შემთხვევაში თავიდან აცილებდნენ ბოლშევიკების შემოჭრას ბათუმის ოლქში, ანგორის მთავრობას კი ადგილობრივ მოსახლეობას ფართო ავტონომიას მიანიჭებდა.

მემედ აბაშიძის სიტყვით, „მეჯლისი არ წამოეგო პროვოკაციის ანკესს, არ მიიღო მათი წინადადება“, მოლაპარაკება კი იმით დამთავრდა, რომ „ზრდილობიანად თავი დაუუკარით და სამუდამოდ გამოვემშვიდობეთ ერთმანეთს.“³

ბათუმსა და მისი ოლქში თურქთა ხელახალი გაბატონების საფრთხე იმდენად რეალური გახდა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ უმჯობესად მიიჩნია ბოლშევიკებს დაზავებოდა და მათთან ერთად ბათუმი გადაერჩინა. ამ მიზანს ემსახურებოდა 1921 წლის 17-18 მარტს ქუთაისში გამართული მოლაპარაკება საქართველოს რევკომთან და მიღწეული შეთანხმება ცეცხლის შეწყვეტის თაობაზე. ომის დამთავრების გარდა შეთანხმება ითვალისწინებდა ხელშეწყობას საბჭოთა ჯარებისათვის, რათა ისინი დაუყოვნებლივ შესულიყვნენ ბათუმში და აღეკვეთათ თურქთა აგრესია.

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დამარცხებული ხელისუფლება 17-18 მარტის დამეს ბათუმიდან ემიგრაციაში გაიხიზნა. მან ჯერ კიდევ არ იცოდა, რომ ბათუმის საკითხზე დიდი ზეობა და დავა მიმდინარეობდა მოსკოვშიც, სადაც თურქეთ-საბჭოთა მოლაპარაკება გრძელდებოდა და უკვე 10 მარტისათვის ყველა ძირითადი საკითხი მხარეთა შორის შეთანხმებული იყო. კონფერენციის დასკვნითი სხდომა 16 მარტს გაიმართა. ხელი მოეწერა საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის „მშობისა და მეგობრობის ხელშეკრულებას.“⁴ ამ დოკუმენტის ძალით, ბათუმი საქართველოს რჩებოდა, ხოლო ართვინისა და არდაგანის ოლქები თურქთა მფლობელობაში გადადიოდა.

ხელშეკრულების მიუხედავად, თურქები ბათუმის დაცლას აჭიანურებდნენ. ქალაქის განთავისუფლებას რამდენიმე დღიანი ბრძოლა დასჭირდა. ქართულმა სამხედრო შენაერთებმა გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის სარდლობით მოძალადენი საბჭოთა ჯარის მონაწილეობის გარეშე განდევნა და ბათუმი საქართველოს შეუნარჩუნა.

ლიტერატურა:

1. აბაშიძე მ., თხზულებანი, გამოსცა გ. შარაძემ, ბათუმი, 1998.
2. ავალიშვილი ზ., საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1925.

¹ Kazim Karabekir, Istiklal Harbumiz, 4. Cilt. Istanbul, 2000, p. 1943. ვსარგებლობ რ. ყავრელაშვილის თარგმანით. იხ. ყავრელიშვილი რ., ბათუმის საკითხი თურქულ ისტორიოგრაფიაში (1921 წ. მარტი), წიგნში -ბრძოლა ბათუმისათვის, თბ., 2011, გვ. 33-34.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფ. 1872, ანაწ. 1, საქმ. 10, ფურც. 6.

³ აბაშიძე მ., თხზულებანი, გამოსცა გ. შარაძემ, ბათუმი, 1998, გვ. 388-389.

⁴ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР, вып. III, М., 1922.

3. გაზ. „ერთობა“, 1920 წ.
4. გაზ. „საქართველო“, 1920 წ.
5. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ.
6. გაზ. „სახალხო საქმე“, 1920 წ.
7. გელავა ნ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობა 1921 წლის თებერვალ- მარტში, საისტორიო მოამბე, 1998-1999, №71-72.
8. თოიძე ლ., ბრძოლა ბათუმისათვის, თბ., 2009.
9. მესხია ე., 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომი ბოლშევიკურ რუსეთთან და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, ჟურნ. „საისტორიო ვერტიკალები“, 2003, №4.
10. ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., 1989.
11. ჟორდანია ნ., ჩემი წარსული, თბ., 1990
12. საქართველოს დამფუძნებელი კრება. 1919, თბ., 2016.
13. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფ. 1872, ანაწ. 1, საქმ. 10.
14. საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის ფონდის მიკროფირები, საქმ. №386.
15. სვანიძე მ., დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსა და ქემალის თურქეთის მთავრობებს შორის, ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, 7, თბ., 2000.
16. სვანიძე მ., დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისათვის 1918-1921 წლებში, „ქართული დიპლომატია“, წელიწდეული, 10, თბ., 2003.
17. სვანიძე მ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, 11, თბ., 2004.
18. ქაზეშაძე ფ., ბრძოლა ამიერკავკასიისათვის. 1917-1921, თბ., 2016.
19. ყავრელიშვილი რ., ბათუმის საკითხი თურქულ ისტორიოგრაფიაში (1921 წ. მარტი), წიგნში - ბრძოლა ბათუმისათვის, თბ., 2011.
20. ყავრელიშვილი რ., რამდენიმე თურქული დოკუმენტი საქართველოს ისტორიის შესახებ (1921). <http://www.mtvarisklubi.com/2012/09/1921.html#.WID1L4ugfIU>
21. შალიკაშვილი დ., საქართველოს წარმომადგენლობა 1921 წელს თურქეთში, ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1991, №1.
22. Барсегов Ю., Геноцид армян: ответственность Турци и обязательства мирового сообщества, Документы и комментарий, том 2, часть 1. <http://www.genocide.ru/lib/barseghov/responsibility/v2-1/1105-1131.htm>
23. Документы внешней политики СССР, т. 3, М., 1959.
24. Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тифлис, 1919.
25. Кемаль М., Путь новой Турции, т. III, М., 1934, с. 119; David Marshall Lang (excerpt from the book "A Modern History of Georgia" NY/1962) http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Lang_9a.htm
26. Кузнецова С. И., Установление советско-турецких отношений, М., 1961. Рейфилд Д., Грузия. Перекресток империй. История длиной в три тысячи лет, М., 2017.
27. Мартиненко Г., Легендарный поход 18-ой дивизий через Годердзский перевал, Тб., 1971.
28. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР, вып. III, М., 1922.
29. Mantoux St., L'invasion de la Géorgie par les bolcheviks (15 février-17 mars 1921): une soviétisation atypique. <http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/Mantoux%201.htm>
30. Zurrer W., Deutschland und die Entwicklung Nordkaukasiens in Jahre 1918, Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas, Wiesbaden, 1978.

Otar Janelidze

Gori State Teaching University

**FROM THE HISTORY OF RELATIONSHIPS BETWEEN THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF
GEORGIA AND TURKEY (1920-1921)**

ABSTRACT

The relations between the Democratic Republic of Georgia and Turkey in 1920-1921 belong to a range of sensitive topics and are differently covered in Georgian and Turkish historiography.

The contacts of the Democratic Republic of Georgia with Turkey were preceded by a difficult period of its neighborhood with the Ottoman Empire. Despite mutual recognition and diplomatic ties, the relationship of the

Government of Ankara, established in 1920 under the leadership of Mustafa Kemal with Georgian state was not effective.

Turkish government claimed that the existence of an "independent and strong" Georgia was in harmony with its interests. When in February, 1921, troops of the Soviet Russia invaded Georgia, government of Ankara promised to support official Tbilisi, in exchange for Ardagan-Artwin territories.

On the basis of negotiations, on March 11, 1921, Turkish military forces arrived in Batumi and occupied it. Colonel Kyazim Bei was appointed as the General-Governor of Batumi Region, and with the resolution of the Grand National Assembly, Muslim territory of Georgia was recognized as a part of Turkey.

On March 16, 1921, in Moscow there was signed a "brotherhood and friendship agreement" between the Soviet Russia and Turkey. According to this document, Batumi was to stay under Georgia, while Artwin and Ardagan districts were transferred to Turkey.

The Turks procrastinated the process of emptying of Batumi. The Government of the Democratic Republic of Georgia, which was defeated in the war with the Soviet Russia, was forced to emigrate, but Georgian troops under the command of General Giorgi Mazniashvili drove Turkish Asker armed forces from the city and thus retained Batumi for Georgia.

სოციალურ-ეკონომიკური მეცნიერებები Social and Economic Sciences

Öğr.Gör. **Dilara AYL**A, R.T.E.Ü
Arş.Gör. **Akif Ziya BAYRAK**, R.T.E.Ü

Türkiye’de Fosil Enerji Tüketimi ve Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İlişkisinin Ekonometrik Analizi

Öz: Bu çalışmada, 1980-2015 dönemi Türkiye ekonomisi için fosil enerji tüketimi ve reel gayrisafi yurtiçi hasıla arasındaki ilişki Engle-Granger eşbütünlük testi ve hata düzeltme modeline dayalı nedensellik yöntemiyle araştırılmıştır. Yapılan eşbütünlük analizi sonucunda, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilmiş ve söz konusu iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır. Nedensellik testi sonucunda ise, değişkenler arasında kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, uzun dönem çözümlemesinde, fosil enerji tüketiminden reel GSYH değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda fosil enerji tüketiminin ekonomik büyüme açısından bir uyarıcı niteliği taşıdığı söylenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fosil Enerji Tüketimi, Reel GSYH, ECM Yöntemi

Jel Kodları: Q43, E01, C22

Econometric Analysis of Relationship Between The Fossil Energy Consumption and The Real Gross Domestic Product in Turkey

ABS: In this study, the relationship between fossil energy consumption and real gross domestic product for Turkish economy in the period of 1980-2015 was examined by Engle-Granger cointegration test and causality method based on error correction model. As a result of the cointegration analysis, it was found that there was a cointegration relation between the variables and this was the result that the two variables acted together in the long run. As a result of the causality test, it was determined that there is no causality relation between the variables in the short term. However, in the long term analysis, it was concluded that there is a one-way causality relation from the fossil energy consumption to the real GDP variable. In this context, it can be argued that fossil energy consumption has a stimulating character in terms of economic growth.

Keywords: Fossil Energy Consumption, real GDP, ECM method

Jel Codes: Q43, E01, C22

1. Giriş

Bir toplumun ekonomik gelişmişlik düzeyi reel GSYH' da meydana gelen değişmeye göre yorumlanmaktadır. Bu gelişmeyi belirleyen ölçütler arasında kişi başına tüketilen enerjinin de etkisi bulunmaktadır. Enerjinin üretim faktörleri açısından önemli bir girdi olmasının ve enerjiye bağımlılığın artmasının bunda önemli bir etkisi vardır. Avrupa kıtasının sanayi devrimi ile birlikte büyümesinde kara altın olarak ifade edilen fosil enerjinin etkisinin inkâr edilemediği gibi küreselleşmenin hızla yayıldığı dünyamızda enerjiye bağımlılığın hızla artması da enerjinin ülkelerin kalkınma süreçlerindeki önemini ortaya koymaktadır.

İlkel dönemlerde kas gücü ile çalı-çırpı yardımıyla enerji elde edilirken, modern dönemlerde giderek kömür, petrol, akarsular ve doğal gaz aracılığı ile enerji elde edilmeye başlandığı bilinmektedir. Enerji kaynakları doğada yenilenebilir veya tüketilebilir olmalarına, doğrudan veya dolaylı olarak üretilmelerine, üretim aşamasında kullanılan teknolojinin eski veya yeni olmasına, ticaretinin yapılabilirlik derecelerine göre farklı kategoriler altında sınıflandırılır. Birincil ve ikincil enerji kaynakları, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan, yenilenebilir ve yenilenemeyen ve ticari ve ticari olmayan enerji olarak sınıflandırılmaktadır (Aydın, 2014:25). Fosil enerji; birincil, konvansiyonel, yenilenemeyen ve ticari enerji kaynağıdır.

Bu çalışmada öncelikle, enerji kaynaklarından hareketle fosil enerji kaynağından bahsedilmiş fosil enerji tüketimi-büyüme ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra yenilenemez enerji kaynağı olan fosil enerji tüketim verileri geniş bir aralık alınarak ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada sonuç olarak dünya genelinde öneme sahip olan enerjinin, Türkiye özelinde etkin şekilde kullanıp kullanmadığı belirlenmektedir.

2. Fosil Enerji Tüketimi ve Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Üzerindeki Etkisi

Enerji günümüzde evlerde, işyerlerinde, işletmelerde ve ulaştırma gibi birçok sektörde kullanılmaktadır. Bu katkı ülkelerin ekonomik büyümelerinde artış olarak karşımıza çıkmaktadır (Yapraklı, 2013: 45). Enerjinin ülke ekonomisindeki etkisinden dolayı "Enerji Ekonomisi" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Enerji ekonomisi, efektif talebin azaltılmasıyla mutlak enerji tüketiminin düşürülmesi olarak tanımlanmaktadır. Efektif talep, fiyat ve yönetim politikasında yapılacak değişiklikler, teknolojik gelişmeler veya tüketicilerin enerji kullanım alışkanlıklarını değiştirmeleri suretiyle düşürülebilecektir (Fidan, 2006: 58).

Sanayi devriminden sonra ekonomik büyüme ve kalkınma, enerji kullanımına artan bir oranla bağlanmıştır. Tarım ve sanayinin makineleşmesi, ulaşım yapısının giderek büyümesi daha büyük oranda enerji harcamaları gerektirmektedir. Emek kıtlığı ve yükselen ücretler ile karşılaşan sanayiciler, ekonomik nedenlerle emek yerine enerji ve sermaye ikamesi yoluna gittiklerinden, ekonomik yapının enerjiye olan bağımlılığı daha da artmıştır. 1970'li yıllardaki petrol şoklarına kadar çok düşük olan enerji fiyatları, kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkeleri enerjiye bağımlı hale getirerek, enerji girdisini, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın en önemli faktörü haline getirmiştir (DEKTMK, 2004).

Enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi etkileyen faktörlere bakılacak olursa; enerjinin kaynak dağılımı üzerindeki etkisi, hasıla bileşimindeki değişiklikler, istihdam yapısındaki değişme, enerji ile sermaye arasındaki ilişki, enerji girdisinin bileşimindeki değişiklikler, enerji etkinliği ve teknolojik gelişme karşımıza çıkmaktadır. Enerjiye dayalı büyümenin nedenlerine bakıldığında da sanayinin üretim, istihdam ve ihracat yapısı, ülkelerin büyüme ve rekabet gücü stratejileri, verimlilik artışının kaynakları ve ekonomik krizlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Yapraklı, 2013:110).

Literatürde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem ulusal hem uluslararası alanda birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu ilişki iyi seviyede olmasına rağmen ilişkinin yönü hakkında hala ortak bir fikir yoktur. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Başlığı	Yazar\Yazarlar	Kullanılan Model ve Veriler	Yayımlandığı Yer	Sonuç
"Enerji ve GSMH Arasındaki Nedensel İlişki: Uluslararası Bir Karşılaştırma"	Eden S. H. YU Jai-Young CHOI (1985)	Kore, Filipinler, ABD, İngiltere, Polonya ülkeleri için 1954-1976 dönemine ait enerji tüketimi ile GSYİH arasındaki ilişkiyi Standart Granger nedensellik analiz yöntemi ile incelemiştir.	Energy Development Dergisi	İncelenen Kore ve Filipinlerde enerji tüketiminden GSYİH'ya doğru bir ilişki bulunmuştur. Amerika, Polonya ve İngiltere'de ise nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.
"Enerji Girdisinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme"	Cumhur ÇİÇEKÇİ (2013)	Avrupa Birliğindeki 15 ülke için 1984-2005 dönemine ait birincil enerji tüketim verileri ve reel GSYİH verileri kullanılmıştır. 15 ülke için panel birim kök testi analizi yapılmıştır.	Enerji, Ekonomi ve Ekoloji Konferansı	Enerji kullanımındaki artış ekonomik büyümede bir artış meydana getirmektedir.
"Hindistan'da Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Çelişen Sonuçlarla İlgili Bir Not"	Shyamal PAUL R. N. BHATTACHARYA (2004)	Hindistan için 1950-1996 yılları arasındaki enerji tüketimi ve ekonomik büyüme verileri kullanarak nedensellik ilişkisi Engle-Granger eşbütünlüme ve Granger nedensellik testi ile belirlenmiştir.	Energy Economics Dergisi	Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin var olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca nedensellik yönünde aymdır.
"Türkiye'de Enerji Tüketimi, CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1960-2013 Dönemi"	Çiğdem KARIŞ (2017)	Türkiye için 1960-2013 enerji tüketimi ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik yöntemi ile ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.	Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bildiri Kitabı	Ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü pozitif bir ilişki bulunmuştur.
"CO2 Emisyonlarının ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: ARDL Eşbütünlüme Yaklaşımı"	Murat Can GENÇ Dilek TANDOĞAN (2015)	Türkiye için 1980-2010 enerji tüketimi ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. ARDL Eş-bütünlüme yöntemi ile ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.	Fifth International Conference on Environmental Management, Engineering, Planning and Economics (CEMEPE 2015) and SECOTOX Conference	CO2 emisyonlarının büyüme doğru tek yönlü pozitif bir ilişkisi bulunmuştur. Yenilenebilir enerji tüketiminden büyüme tek yönlü negatif bir ilişki bulunmuştur.
"Petrol Tüketiminin Türkiye'de Ekonomik Büyüme Etkisi"	Harun TERZİ Uğur Korkut PATA (2016)	Türkiye için 1974-2014 yıllarındaki petrol tüketim verileri ile büyüme verileri kullanılmıştır. Yöntem olarak; Eş-bütünlüme, Hsiao's Granger nedensellik ve VAR analizi kullanılmıştır.	Doğuş Üniversitesi Dergisi	Petrol tüketimi ile büyüme arasında tek yönlü ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. İlişkinin dönemi ise kısa dönemdir.

“Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme”	Mehmet MUCUK Doğan UYSAL (2009)	Türkiye için 1960-2006 dönemine ait reel GSMH ve enerji tüketim verileri kullanılmıştır. Analizlerde birim kök testi, Eş-bütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve varyans ayrıştırması kullanılmıştır.	Maliye Dergisi	Enerji tüketimi ile büyüme uzun dönemde birlikte hareket ettiği anlaşılmıştır. İlişki enerji tüketiminden büyümeye doğru ve pozitif yöndedir.
“Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”	Erdal KARAGÖL Erman ERBAYKAL H.Murat ERTUĞRUL (2007)	Türkiye için 1974-2004 döneminde ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi incelenmiştir. Sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır. Eş bütünleşme ve ARDL modeli ile analiz yapılmıştır.	Doğuş Üniversitesi Dergisi	Elektrik tüketimi ile büyüme arasında kısa dönemde pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Uzun dönemde negatiftir.
“Ham Petrol İthalatı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye”	Erginbay UĞURLU Aydın ÜNSAL (2009)	Türkiye için 1971-2007 dönemi ham petrol ithalatı ve GSMH verileri kullanılmıştır. ADF ve Phillips Perron birim kök testi uygulanmıştır. Eş bütünleşme ve VAR modeli kullanılmıştır.	10. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi	Petrol ithalatı ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki olmadığı saptanmıştır. Kısa dönemli ilişkide ise negatif olduğu ve üç dönem içerisinde etkinin kaybolduğu belirlenmiştir.

Tablo 1: Literatürde Yapılmış Örnek Çalışmalar

3. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, Türkiye’de fosil enerji tüketimi ve reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla durağanlık analizi için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök analizi, uzun dönem ilişkinin tespiti için Engle-Granger eşbütünlüşme testi ve serilerin yapısı gereği hata düzeltme modelleri kullanılarak nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışmanın bu kısmında analizde yararlanılan ekonometrik yöntemler hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir.

Zaman serisi analizlerinde ilk şart, modelde kullanılacak olan serilerin durağan olmalarıdır. Bunun nedeni, durağan olmayan serilerin kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek sahte regresyon problemidir. Genişletilmiş Dickey Fuller Birim-Kök Testi (ADF), serilerin birim kök içerip içermediğinin tespiti için sıklıkla yararlanılan birim kök testlerinden biridir. Sınama işlemi sonucu durağan olmayan bir seri ile karşılaşıldığında fark alma işlemi yapılarak serinin durağan hale getirilmesi gerekmektedir.

ADF birim kök testi uygulanırken oluşturulan regresyon denklemi (Dickey-Fuller, 1981, s: 1063):

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Trend + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

şeklinde dir. Denklem in oluşturulmasında ki en önemli nokta, bağımlı değişkenin kaç dönemlik gecikmesinin ekleneceğidir. Söz konusu tespit Ljung Box Q-istatistiği, Lagrange Çarpın Testi ve Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve/veya Schwartz kriterinden (SIC) yararlanılarak yapılmaktadır (Enders, 1995). Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra yararlanılan kritik değer kapsamında hesaplanan t istatistiği değerlendirilmekte ve serinin durağan olup olmadığı belirlenmektedir.

Aynı seviyede durağan olan zaman serilerinin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri, başka bir ifadeyle koentegre olup olmadıkları Engle-Granger (1987) eşbütünlüşme testi ile tespit edilebilmektedir. Testin ilk aşamasında 2 nolu denklemde belirtilen şekilde bir regresyon denklemi oluşturulur:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + e_t \quad (2)$$

Ardından bu regresyonun hata terimleri tahmin edilir ve hata terimlerinin durağanlığı sınanır. Hata terimleri için oluşturulan denklem:

$$\Delta e_t = \eta + \lambda e_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta e_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

şeklinde dir. Hata terimlerinin durağanlık sınaması yapılırken önemli olan nokta seri için hesaplanan t istatistik değerinin tablo kritik değerleri ile karşılaştırılması sonucu eşbütünlüşme hakkında karar verilir. Buna göre, iki serinin ko-entegre olması hata terimlerinin, model değişkenlerinin durağan oldukları seviyenin bir alt seviyesinde durağanlık koşulunu sağlamalarını gerektirmektedir. Örneğin, farkında durağanlaşan iki seri ile oluşturulan regresyon denklemine ait hata terimlerinin seviyesinde durağan olması durumunda serilerin ko-entegre oldukları söylenebilecektir. Dolayısıyla söz konusu iki serinin uzun dönemde aynı stokastik trendi paylaştıkları ifade edilebilecektir (Engle-Granger: 1987).

Ko-entegre olan iki serinin nedensellik ilişkisi araştırılırken Hata Düzeltme Modelinden (Error Corection Model) yararlanmak mümkündür. Bu kapsamda birinci farklarında durağanlaşan ve aralarında ko-entegre ilişkisi bulunan X ve Y değişkenleri için oluşturulacak olan hata düzeltme modeli (ECM) denklemleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir (Granger: 1988: 204):

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m a_i \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j \Delta Y_t + \theta_1 e_{t-1} + u_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m a_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j \Delta X_t + \delta_1 e_{t-1} + u_t \quad (5)$$

4 nolu denklemde yer alan e_{t-1} değişkeni eşbütünlüşme denklemine ait hata terimleri serisinin birinci gecikmesidir. Modelin H_0 hipotezi, “Y(X) değişkeni X’ in (Y) Granger anlamda nedeni değildir” şeklinde oluşturulur ve γ_j (Ω_j) katsayılarının grup halinde ve/veya e_{t-1} ’in θ_1 (δ_1) katsayısının anlamlı olması durumunda reddedilir. Diğer bir anlamda standart Granger nedensellik analizinin aksine, X değişkeninin gecikmeli katsayılarının anlamsız, ancak a_2 katsayısının anlamlı olması durumunda da X’in Y’nin bir nedeni olduğu kabul edilmektedir. Hata teriminin hesaplanan t istatistiğinin mutlak değerinin, standart tablo kritik değerinden büyük olması durumunda ise H_0 hipotezi reddedilir. Aksi durumda değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmaktadır. Özet bir ifadeyle, hata düzeltme modelinde gecikmeli değerleri yer alan bağımsız değişkenlerin katsayılarının bir bütün olarak anlamlılığını gösteren standart F-istatistiğinin anlamlı olması veya hata düzeltme değişkeninin t istatistiğinin anlamlı olması nedenselliğin varlığını göstermektedir.

4. Bulgular

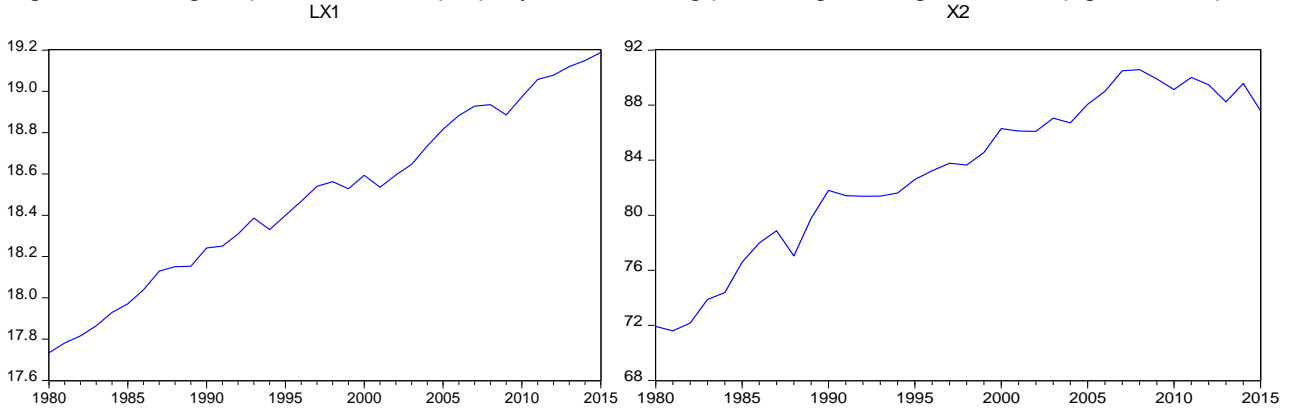
Çalışmada kullanılan değişkenler X_1 (Sabit Fiyatlarla GSYH) ve X_2 (Fosil Enerji Tüketiminin Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Yüzde Payı) olup, veri seti 1980-2015 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşturulmuştur. Söz konusu

değişkenlere ait veri setleri Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Kullanılan veriler ve ilgili serilere ait temel istatistiksel göstergelere ilişkin açıklamalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Veri Seti

Veriler		Açıklama				
X ₁		Sabit Fiyatlarla GSYH				
X ₂		Fosil Enerji Tüketiminin Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Yüzde Payı				
Serilere Ait İstatistiksel Göstergeler						
Seriler	n	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum	Jarque-Bera olasılık değeri
X ₁	36	18.49168	0.428028	17.73344	19.18833	0.418637
X ₂	36	83.16535	5.792301	71.59577	90.57388	0.250649

Yukarıdaki tabloda belirtilen Jarque-Bera olasılık değerlerinin 0.05 değerinden büyük olması serilerin normal dağılıma sahip olduğunun göstermektedir. Bu durum en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilecek olan regresyon denkleminin sağlıklı olabileceğine işaret etmektedir. Çalışmaya konu olan değişkenlerin grafiksel gösterimleri aşağıda verilmiştir.

Grafik 1: Serilerin Grafiksel Gösterimi

Yukarıdaki grafiklerden de açıkça görüldüğü üzere, değişkenlerin her ikisinin de birinci devresel farklarında durağan bulunması beklenebilecektir. Ancak zaman serisi analizlerinde serilerin birim kök sorunu sınanmadan bu konuda kesin bir yargıya varılması doğru olmayacaktır. Bu çalışmada serilerin durağanlık sınaması ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, Schwarz ve Akaike bilgi kriterlerine göre elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Schwarz Bilgi Kriteri	ADF (Sabitli)		ADF (Sabitli ve Trendli)			
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark		
Değişkenler	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
LX ₁	-	+***	-	+***	-	+***
X ₂	-	+***	-	+***	-	+***
Akaike Bilgi Kriteri	ADF (Sabitli)		ADF (Sabitli ve Trendli)			
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
Değişkenler	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
LX ₁	-	+**	-	+***	-	+***
X ₂	-	+***	-	+***	-	+***

Not: ***, ** ve * işaretleri sırasıyla % 1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3’te belirtilen X₁ değişken isminin önünde yer alan “L” simgesi değişkenin logaritmik dönüşümünün yapıldığını ifade etmektedir. Buna göre, testin uygulanması kullanılan iki kritik değer kapsamında değerlendirildiğinde modelde her iki serinin de birim kök sorunu seviyesinde giderildiği için birinci farkta durağanlık koşulunu sağladıkları kabul edilmiştir.

Model serilerinin (I) fark düzeyde durağan bulunması nedeniyle eşbütünleşme analizi için Engle-Granger Eşbütünleşme testi uygulamasının başlatılması uygun görülmüştür. İlgili eşbütünleşme analizine ait sonuçlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 4: İki aşamalı Engle-Granger Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: LX_1 Metod: En Küçük Kareler Dönem: 1980 2015 Gözlem Sayısı: 36				
Değişkenler	Katsayılar	Standart hata	t-İstatistik	Olasılık Değeri
X_2	0.008898	0.004212	2.112722	0.0423
C	17.12629	0.311855	54.91741	0.0000
TREND	0.035737	0.002315	15.43393	0.0000
R^2 : 0.990661 F-İstatistik Değeri: 1750.371 Olasılık (F-statistic): 0.000000				
Hata Terimleri Serisi Durağanlık Sonuçları				
t-İstatistik Değeri		MacKinnon Tablo Kritik değeri (%1 güven aralığı)		
-3.263361		-2.6327		

İki aşamalı olarak uygulanan Engle-Granger eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, birinci aşamada En Küçük Kareler (OLS) yöntemiyle regresyon denklemi oluşturulmuş ve bu denkleme ait hata terimleri serisi tahmin edilmiştir. İkinci aşamada ise hata terimleri serisi için birim kök sınaması yapılmıştır. Sonuçlara göre, hata terimleri seviyesinde durağan çıktığı için X_1 ve X_2 serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bu durumda seriler arasında uzun dönem denge ilişkisinin olduğu sonucuna varılabilir. Çalışmada iki aşamalı testin yanı sıra fark serileriyle oluşturulan otomatik çözümleme de yapılarak ilgili sonuçların doğruluğu teyit edilmiştir. İlgili sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 5: Engle-Granger Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	tau-İstatistiği	Olasılık Değeri *	z-İstatistiği	Olasılık Değeri*
DLX_1	-6.755452	0.0001	-39.50985	0.0001
DX_2	-6.972320	0.0001	-41.36022	0.0000

*MacKinnon (1991) olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Yukarıdaki sonuçlara göre, tabloda iki tane bağımlı değişken değeri olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu yöntemde, yorumlama her iki değişken için ayrı ayrı yapılmalıdır. Bu kapsamda, her iki durum için hesaplanan tau-istatistik değerlerinin negatif ve anlamlı olması değişkenler arasında güçlü bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu teyit etmiştir. Ardından eşbütünleşik olan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için klasik Granger nedensellik testi yerine hata düzeltme modeli uygulanmış ve modellerin uygun gecikme uzunlukları akaike bilgi kriteri esas alınarak belirlenmiştir. Hata düzeltme modelinde her iki değişken bağımlı değişken haline getirilip karşılıklı nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda çözümlenen hata düzeltme modeli sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Test Sonuçları

Denklemler	Gecikme Sayısı	ECM katsayısı	F-Wald İstatistiği	Nedensellik Sonuçları	
				Kısa dönemli nedensellik	Uzun dönemli nedensellik
1 $LX_1=f(X_2)$	m:5, n:5	-0.703250* (0.0744)	0.445202 (0.8111)	Nedensellik yok	Nedensellik var
2 $X_2=f(LX_1)$	m:1, n:1	-0.170211 (0.2703)	0.184670 (0.6705)	Nedensellik yok	Nedensellik yok

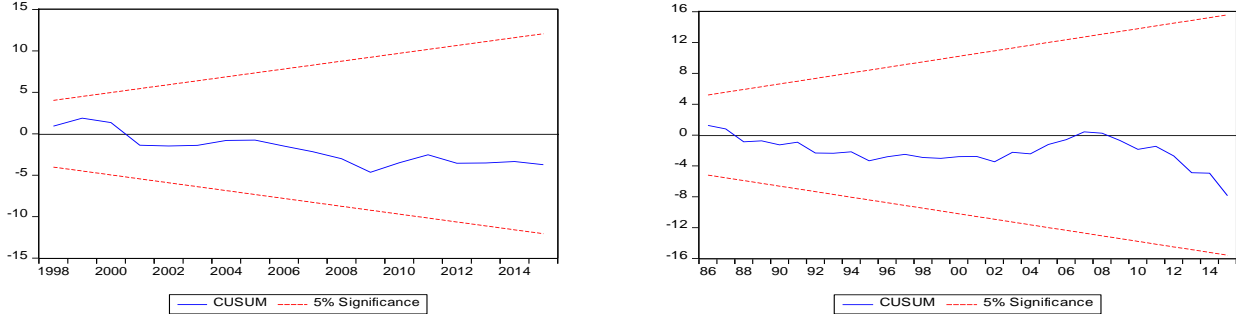
Not: (*) %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. m bağımlı, n bağımsız değişkenler için Akaike bilgi kriteri (AIC) bilgi kriterine göre belirlenmiş optimal gecikme uzunluklarını; parantez içindeki değerler Ho hipotezinin reddedilme olasılığını, ECM ise hata düzeltme katsayısını göstermektedir.

(1) nolu denklemin tahmin edilmesi sonucu elde edilen sonuçlara göre, hata düzeltme katsayısı negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Hata düzeltme parametresinin istatistiki olarak anlamlı çıkması, dengeden sapmanın varlığını, katsayının büyüklüğü ise uzun dönem denge değerine doğru yakınsama hızının %70 düzeyinde olduğunu göstermektedir. Buna göre, meydana gelecek bir şokun etkisinin ilk yılda % 70 kadarının düzeltilmektedir. Bir diğer ifadeyle, kısa dönemli sapmalar yaklaşık 1,5 yıl gibi bir sürede tekrar uzun dönem dengesine gelmektedir. Bu durumda, uzun dönem için X_2 (Fosil Enerji Tüketiminin Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Yüzde Payı) değişkeninin X_1 (Sabit Fiyatlarla GSYH) değişkeninin nedeni olduğu yorumu yapılabilecektir. Ayrıca (1) nolu denkleme ait hata terimi parametresinin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiş olup test sonuçlarına göre Jarque-Bera olasılık değerinin

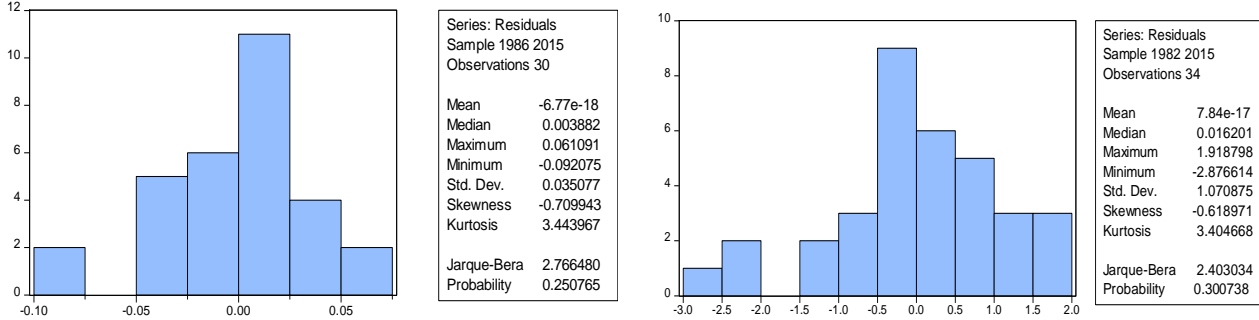
0,250765 olması nedeniyle hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu görülmüştür. Ancak kısa dönem ilişkiyi ifade eden Wald test sonuçlarının istatistiki olarak anlamsız olması ise değişkenler arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Tablo 6'da belirtilen (2) nolu denklemin tahmin edilmesi sonucu elde edilen sonuçlara göre ise, hata düzeltme katsayısı beklenen işareti taşımakla birlikte istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu bulgu, kısa dönem dengesizliğin bir dönem sonra düzelmeyeceğine işaret etmektedir. Ayrıca (2) nolu denklem çözümlemesinde değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisine rastlanmadığı görülmektedir. Kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin varlığı yorumunu yapabilmek için modeldeki bağımsız değişkenlerin katsayılarının bir bütün olarak f-istatistiğinin anlamlı olması gerekmektedir. Çalışmada ayrıca 1 ve 2 nolu denklemler için çözümlenen hata düzeltme modelinde herhangi bir yapısal kırılmanın var olup olmadığı Cusum testi ile sınanmış ve modellerde herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı gözlenmiştir. İlgili sonuçlar sırasıyla aşağıda belirtilmiştir. Bununla birlikte ilgili denklemler için yapılan çözümlemelere ait hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu da yapılan normallik testi ile teyit edilmiştir.

Grafik 2: CUSUM Test Sonuçları

Grafik 3: Normallik Testi sonuçları

5. Sonuç ve Değerlendirme

Enerji günümüzde kalkınma ve sosyal refah açısından önemli bir yere sahiptir. Enerjinin kullanım alanlarındaki ve enerjiye olan talepteki artış bunun öncelikli sebeplerinden biridir. Kendi enerji kaynaklarının yeterli olmadığı bizim gibi ülkeler bu ihtiyacı dışarıdan karşılamaktadır. Bu da enerji tüketimi ile ilgili politikalar üzerinde olumsuz baskı yapmaktadır. Ülkelerin mevcut enerji kaynaklarının çeşitlendirildiği ve etkinliğinin artırıldığı durumda, enerji tüketimindeki maliyetlerin azalması ve enerji politikalarının verimli olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Üretim faktörleri arasında önemli bir girdi haline gelen enerji faktörü farklı yönlerden ele alınmaktadır. Çalışmada ilk olarak fosil enerji tüketimi ve reel GSYH arasında uzun dönemli ilişkisi Engle Granger eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Sonuçlar her iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiş ve söz konusu iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır. Ardından değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi nedeniyle hata düzeltme modeli kurularak nedensellik ilişkisinin varlığı test edilmiştir. Hata düzeltme modeline dayanan Granger nedensellik testi sonucunda, değişkenler arasında kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak uzun dönem çözümlemesinde X_1 (Sabit Fiyatlarla GSYH) değişkeninin bağımlı değişken olarak kabul edildiği test sonuçları, X_2 (Fosil Enerji Tüketiminin Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Yüzde Payı) değişkeninin X_1 değişkeninin nedeni olduğunu göstermiştir. Buradan enerji tüketimiyle ilgili politikaların büyüme üzerinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Enerji tüketiminin büyüme üzerindeki olumlu etkisinin artırılabilmesi için enerji maliyetlerinin düşürülmesi ve enerji kaynaklarında dışa bağımlılığın azaltılması gerekmektedir. Fosil enerji tüketiminin büyüme üzerindeki etkisi ve bu enerji kaynağının tükenme riskinin olması Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla yönelmesi gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Aslan, İ. (2004), *Yarınlara Enerji Kaynağı Güneş + Hidrojen Enerjisi ve Biz*, Boyut Tanıtım Matbaacılık, Ankara
- Aydın L. (2014), *Enerji Ekonomisi ve Politikaları*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul
- Çiçekçi, C. (2013), “*Enerji Girdisinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme*” Enerji, Ekonomi ve Ekoloji Konferansı, Bilkent Üniversitesi, Ankara
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981), “*Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root*”, *Econometrica*, 49(4), ss. 1057-1072.
- Enders, W. (1995), *Applied Econometric Time Series*, New York: John Wiley&Sons, Inc.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987), “*Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing*”, *Econometrica*, 55(2), ss. 251-276.
- Fuller, W. A. (1976), *Introduction to Statistical Time Series*, New York: Wiley.
- Fidan, A. (2006) “*Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara
- Genç, M. C. ve Tandoğan, D. (2015). “*The Impacts of CO2 Emissions and Renewable Energy Consumption on Economic Growth in Turkey: An ARDL Cointegration Approach*”, Fifth International Conference on Environmental Management, Engineering, Planning and Economics (CEMEPE 2015) and SECOTOX Conference 14-18 Haziran 2015: Greece: University of Thessaly, Greece: 549-555
- Granger, C.W.J. (1988), “*Some Recent Developments in a Concept of Causality*”, *Journal of Econometrics*, Vol.39, ss. 199-211.
- Karagöl, E. Erbaykal E. ve Ertuğrul, H.M. (2007), “*Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı*”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Sayı 8, ss.72-80
- Karış, Ç. (2017), “*Türkiye’de Enerji Tüketimi, CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1960-2013 Dönemi*”, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 18-20 Mayıs, Antalya, Bildiriler Kitabı: 741-741.
- MacKinnon, J.G. (1991), “*Critical Values for Cointegration Tests*”, in R. F. Engle and C. W.J. Granger (eds.), *Long-Run Economic Relationships-Readings in Cointegration*, Oxford University Press, 267-276.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009), “*Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme*”, *Maliye Dergisi*, Sayı 157, ss. 105-115
- Paul, S. ve Bhattacharya, R. N. (2004), “*Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results*”, *Energy Economics*, 26, 977-983.
- Terzi, H. ve Pata, U. K. (2016), “*The Effect of Oil Consumption on Economic Growth in Turkey*”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17/2, 225-240. <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/964/pdf/27.02.2016>.
- Uğurlu, E. ve Ünsal, A. (2009), “*Ham Petrol İthalatı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye*” 10. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi 27-29 Mayıs 2009 –Atatürk Üniversitesi Erzurum
- Yapraklı, S. (2013), *Enerjiye Dayalı Büyüme*, Beta Yayıncılık, İstanbul
- Yu, E. S. H. ve Choi, J. (1985), “*The Causal Relationship Between Energy And GNP: An International Comparison*”, *Journal of Energy Development* 9, s 249–272.
- DEKTMK (2004), “*Genel Enerji Planlaması ve Arz Güvenilirliği Komisyonu Raporu*”, Ankara: DEKTMK Yayın

CO₂ Emission, Economic Growth and Energy Consumption in Georgia and Turkey

Abstract

Carbon emissions, energy consumption, and economic growth are an issue of interest for all countries that want to continue growing by establishing a balance between energy and carbon emissions. This study examines the relationship between carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth using data between the years 1997-2014 period for Turkish and Georgian economies. Panel data cointegration tests are carried to analyze the relationship between variables.

The overall finding results indicate that there is a significant relationship between the variables for the Georgian and Turkish economies.

Key Words: Carbon dioxide emission, energy consumption, economic growth, Turkey and Georgia

Jel Classification: Q43, Q53, Q56

1. Introduction

Countries need energy sources in order to sustain their economic activities. Energy is one of the most important tools in the economic development of the countries. The energy required for the economic activities is derived from fossil-based sources and sources that emit intense carbon dioxide.

The purpose of this study is empirically testing whether energy consumption and carbon emissions are effective in the Turkish and Georgian economies or not. In other words, testing the contribution of energy consumption and carbon emissions to economic growth performance is the goal of the study. Thus, it is expected to contribute to policy makers by providing a projection on economic growth. The study also puts the output of relationship between carbon emission, energy consumption and economic growth in the countries.

This study examines the relationship between carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth using data from the 1997-2014 period. The conceptual framework empirical literature will be explained in the first part of the study. In the next section methodology and data set are introduced and the study will be terminated by evaluating the findings obtained.

2. Literature Review

There is an immense literature on the relationship between carbon emission, energy use and economic growth which is really difficult to list all of these. Discussions on economic growth and environmental relations have continued since the 1980s on the concept of “sustainable development” (Cole, 1999). There are optimistic and pessimistic approaches to ecological limits of economic growth. In the discussion, economists adopt the approach of “economic growth is the solution of environmental problems” and the group of pessimists adopt the approach of “economic growth is one of the causes of environmental problems”.

Economic growth is a fundamental goal, especially for the underdeveloped and developing countries. Economic growth can be sustained in the long run depending on the conservation of natural resources such as air, water, forests, and land. With the protection of natural resources, economic growth can be achieved and development can be sustained (Munasinghe, 2001).

In the world, energy consumption is in a continuous upward trend in parallel with economic growth, technological development, and population growth. Carbon emissions from energy consumption are among the most important factors that pollute the environment. The relationship between economic growth and carbon emissions has been the subject of many researchers such as Arouri et al. (2012), Pao and Tsai (2011), Bastola and Sapkota (2014), Lotfalipour et al (2010), Jahangir et al. (2012), Van and Limskul (2013), Özcan (2013), and Dam (2014).

Menyah and Wolde-Rufael (2010) concluded that the relationship between economic growth, carbon emissions, and energy consumption is the result of a one-way causality from energy consumption to carbon dioxide emissions. Al-Mulali and Binti (2012) found that energy consumption plays a major role in economic growth and financial progress. In the case of Saudi Arabia, for example, Alkhatlan and Javid (2013) for the years 1980-2011 came to the conclusion that carbon emissions increased as per capita income increased.

Öztürk and Acaravcı (2013) examined the causality relationship between financial development, economic growth, and trade and CO₂ emissions in Turkey between the years 1960-2007. According to the findings of the analysis, the increase in foreign trade, in the long run, increases the financial development and CO₂ emissions, but these findings are not statistically significant. Kızılkaya, Ay, Sofuoğlu (2015) evaluate s the relationship between carbon dioxide emissions, foreign direct investment, and energy consumption in Turkey. They examined over the period of 1981- 2010 based on annual data through the Pesaran et al. (2001), ARDL bounds testing as well as Johansen (1990) maximum likelihood approaches to test for a long run relationship between variables and obtained cointegration relation.

The overall results of the studies prove a relation between carbon dioxide emission, energy consumption, and economic growth.

3. Data and Methodology

In this study, carbon emissions (metric tons per capita), energy use (kg of oil equivalent per capita) and GDP per capita (constant 2010 US\$) variables of Turkish and Georgian economies are used covering the years between 1997 and 2014. Variables are obtained from the World Bank database in yearly frequency.

In the study, annual data between 1997 and 2014 for all of the variables and countries are considered separately. Panel data is used to examine stationarity of annual variables and to track the changes separately in country basis. It is carried out the empirical study for three reasons. First is to analyze the long run link between the variables. The second aim is the examination of the dynamic relationship between the variables. And lastly, it is to take a comparative look at the Turkish and Georgian economies in country level. Results of the data analysis are categorized and compared between these two countries.

3.1. Description of variables

According to indicators of the World Bank, Turkey's and Georgia's share of carbon emissions in the world was 98th and 138th place in the total World in 2014 respectively. Available data for Georgia starts with 1992, a sudden decrease realized in carbon emissions during 1992 – 1996 but then again an increasing trend is shown. Over the half century period, world's average carbon emission is realized approximately 4.1 metric tons per capita. While carbon emission was 2 – 2.5 in the 1960s, it reached nearly double after 2000. During this period Turkish economy closely follows the world's average, on the other hand, Georgia with the cleaner atmosphere has approximately half of the average. GDP per capita is gross domestic product divided by population. In the years 1960 GDP per capital was between 4,500 -5,000 U.S dollar and during over half century period it was realized approximately 9,500 dollars. In this period Turkish economy GDP per capita nearly increased 7,000 dollars on the average and has following a higher rate since 2014.

In 2014, while the world average GDP was 13,000 dollars, Turkish GDP was 13,300 dollars per capita. On the other hand, Georgian economy has realized 2,700 dollars GDP per capita on the average and reached over 4,000 dollars in 2016.

From 1960 the world energy consumption was realized as 2,300 kg of oil equivalent per capita on the average. There is a sharp decrease after 1970 and then energy use follows a steady straight line until today. During this period Turkey's energy use was just over 900 kg on the overage. On the other hand, energy use of Georgia was higher than the world's average in 1990 (over 2,500 kg per capita) but then there was a sudden decrease during the following years.

3.2. Panel Cointegration Tests

In the model, natural logarithms of data were used for all variables. Before modeling the data, unit root tests were applied to check and to analyze time series structure of the data whether the data is stationary or not. As it is known that stationary data is very important, because of if the trend exists in data, spurious results produce. Hence, to avoid spurious results in the study unit root tests had been applied.

Levin, Lin, and Chu (2002) assume common unit root process and the others assume individual unit root process. For the tests, null hypothesis indicates the existence of unit roots whereas alternative hypothesis means there are no unit roots. Results of the unit root tests say that all variables at the level order have unit roots. On the other hand, the null hypothesis can be rejected when the variables are converted to their first difference. All variables, in general, do not have significant unit roots at their first difference order. In other words, the output of the unit root test results indicates that all the variables are stationary at the 1st difference.

The common interest in and the availability of panel data has led to a point resulting in multiple statistical tests to panel data. It is assumed that all the variables are non-stationary but when they are converted to the first difference, then they become stationary. So Johansen test can be applied. That is to say, in Johanssen, variables must be non-stationary and must be integrated of the same order. In the lights of this information and as shown unit root tests results tables above present that the study variables are not stationary on their level but they are all stationary at the first difference order. So panel cointegration tests could be applied. The results of the test are given tables below.

Table 1: Johansen Fisher Panel Cointegration Test

Series: CO2 EU GDP

Hypothesized No. of CE(s)	Fisher Stat.* (from trace test)	Prob.	Fisher Stat.* (from max-eigen test)	Prob.
None	37.54	0.0000	20.07	0.0005
At most 1	23.33	0.0001	23.66	0.0001
At most 2	4.952	0.2923	4.952	0.2923

Table 2: Individual cross section cointegration results

Cross Section	Trace Test Statistics	Prob.**	Max-Eign Test Statistics	Prob.**
Hypothesis of no cointegration				
GEO	44.0615	0.0006	26.5699	0.0078
TUR	55.8594	0.0000	27.4508	0.0056
Hypothesis of at most 1 cointegration relationship				
GEO	17.4916	0.0247	17.2991	0.0161
TUR	28.4086	0.0003	26.0827	0.0005

Both common test results and individual cross section results of trace tests and eigenvalue statistics show that there is at most one cointegration equation. When it is looked the individual results they are statistically significant at the level of 5 % significance level. In other words, a significant relationship between the variables is detected for the Georgian and Turkish economies. The reveal of cointegration between variables pointed by statistics makes it possible to run dynamic ordinary least square estimation.

3.3. Panel Dynamic Ordinary Least Squares

One of the methods for estimating a single cointegrating vector in panel settings is Dynamic Ordinary Least Square (DOLS). If the variables are cointegrated, DOLS model could be applied otherwise not. Country specific values were interpreted separately to clarify influencing factors whereas common group values were compared to identify general affecting components.

Table 3: Panel Dynamic Least Squares (DOLS)

Dependent Variable: CO2				
Variables (common and individual)	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EU	1.032949	0.395221	2.613597	0.0204
GDP	0.143609	0.272667	0.526683	0.6067
EU_GEO	1.156900	0.210028	5.508319	0.0000
EU_TUR	0.348550	0.561133	0.621154	0.5389
GDP_GEO	0.672253	0.082495	8.149022	0.0000
GDP_TUR	-1.584823	0.492288	-3.219298	0.0029

From the Dynamic OLS estimator seen in Table 3, it is seen that coefficient for energy use is statistically significant in carbon emission whereas GDP does not have a significant impact on carbon emission as a whole. On the other hand on the country, specific based findings Show statistically significant effects on carbon emission except for energy use variable in Turkey. The findings of the DOLS model are consistent with the general assumption of the Environmental Kuznets Curve hypothesis which suggests that economic development initially causes to a deterioration in the environment, but after a certain level of economic growth levels of environmental degradation start decreasing. This evidence could be seen in Table 6 above as one unit increase change in Turkish economic growth results in a 1,585 decrease in carbon emission.

4. Conclusion

This study examines the relationship between carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth using data from the 1997-2014 period. The overall finding results indicate that there is a significant relationship between the variables for the Georgian and Turkish economies. The panel data results obviously showed that as economic expansion, the countries consume more energy.

The policy makers aiming at economic growth should also adopt legislative arrangements to ensure that the environment is not damaged while the country is progressing in development and country prosperity. Regulations taking only economic growth into consideration regardless of the environment will cause environmental degradation

continue to increase in the future. Environmental degradation is not a problem in itself, but it will be a serious problem for the country's economy by affecting people's health, agricultural production, and natural life.

References

- Alkhatlan, K., and Javid, M. (2013). Energy consumption, carbon emissions and economic growth in Saudi Arabia: An aggregate and disaggregate analysis. *Energy Policy*, 62, 1525-1532.
- Al-Mulali, Usama, and Che Normee Binti Che Sab. (2012). The impact of energy consumption and CO 2 emission on the economic growth and financial development in the Sub Saharan African countries. *Energy*, 39(1), 180-186.
- Arouri, M. E. H., Ben Youssef, A., M'henni, H. ve Rault, C. (2012). Energy Consumption, Economic Growth and CO2 Emissions in Middle East and North African Countries. *Energy Policy*, 45: 342–349.
- Bastola, U. ve Sapkota, P. (2014). Relationships Among Energy Consumption, Pollution Emission, and Economic Growth in Nepal. *Energy*, 1–9.
- Cole, M. A. (1999). "Limits to Growth, Sustainable Development and Environmental Kuznets Curves: An Examination of the Environmental Impact of Economic Development". *Sustainable Development*, 7: 87-97.
- Dam, M. M. (2014). *Sera gazı emisyonlarının makroekonomik değişkenlerle ilişkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi* (Doctoral dissertation, Adnan Menderes Üniversitesi).
- Jahangir Alam, M., Ara Begum, I., Buysse, J. ve Van Huylenbroeck, G. (2012). Energy Consumption, Carbon Emissions and Economic Growth Nexus in Bangladesh: Cointegration and Dynamic Causality Analysis. *Energy Policy*, 45: 217–225.
- Lotfalipour, M. R., Falahi, M. A. ve Ashena, M. (2010). Economic Growth, CO2 Emissions, and Fossil Fuels Consumption in Iran. *Energy*, 35(12): 5115–5120.
- Menyah, Kojo and Wolde-Rufael, Yemane (2010). CO2 emissions, nuclear energy, renewable energy and economic growth in the US. *Energy Policy*, 38, (6), 2911-2915.
- Munasinghe, M. (2001). Sustainable development and climate change: applying the sustainomics transdisciplinary meta-framework. *International Journal of Global Environmental Issues*, 1(1), 13-55.
- Oktay Kızılkaya, Ahmet Ay, Emrah Sofuoğlu (2015). Türkiyede Karbondioksit Emisyonları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Eşbütünlüşme ve Nedensellik Analizi, *IV. Anadolu International Conference in Economics*, June 10-12, Eskişehir, Turkey.
- Özcan, B. (2013). The Nexus Between Carbon Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries: A Panel Data Analysis. *Energy Policy*, 62: 1138–1147.
- Öztürk, I. ve Acaravcı, A. (2013). The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36: 262-267.
- Pao, H. T. and Tsai, C. M. (2011). Multivariate Granger Causality between CO2 Emissions, Energy Consumption, FDI (Foreign Direct Investment) and GDP (Gross Domestic Product): Evidence from a Panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) Countries. *Energy*, 36, 685-693.
- Van Hoa, T. and Limskul, K. (2013). Economic Impact of CO2 Emissions on Thailand's Growth and Climate Change Mitigation Policy: A Modelling Analysis. *Economic Modelling*, 33: 651–658.
- World Bank Data Base, <https://data.worldbank.org/>

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FINDIKLI UYGULAMALI BİLİMLER YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN GELİR-HARCAMA İLİŞKİSİ

Özet

Tüketiciler sınırlı olan gelirleri ile harcama grupları arasında bir dağılım yapmak zorundadırlar. Bu tercih zorunluluğundan dolayı günümüze kadar birçok ekonomist gelir ve harcama arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar yapmıştır. Öğrenciler marjinal tüketim eğilimleri yüksek gençlerden oluşmaktadır. Bu yüzden, gelirlerinin çok büyük bir kısmını harcayan öğrenciler üzerinde gelir-harcama ilişkisini ölçen bir çalışma yapmak önem arz etmektedir. Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu öğrencilerinin otonom tüketimleri ile marjinal tüketim eğilimlerini tespit etmek ve harcama gruplarına ait gelir esnekliklerini tahmin etmek amacıyla yapılmaktadır. Bu amaçla, Şubat 2017'de bire bir, yüz yüze olarak 375 öğrenciye anket uygulanmıştır. Çalışmadaki toplam tüketim tahminleri Keynesyen Mutlak Gelir Hipotezine dayanan ve $C = C_0 + cY_d$ şeklindeki verilen tüketim fonksiyonundan hareketle yapılmıştır. Öğrencilerin otonom tüketim harcamalarının aylık 90 TL, marjinal tüketim eğilimlerinin ise 0,98 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Kişisel bakım, giyim, kültür-eğlence ve şans oyunları harcamalarının lüks mal, diğer harcama türlerinin ise normal mal niteliğinde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Esnekliği, Otonom Tüketim, Marjinal Tüketim Eğilimi

INCOME AND EXPENDITURE RELATIONSHIP OF RECEP TAYYİP ERDOĞAN UNIVERSITY FINDIKLI SCHOOL OF APPLIED SCIENCES STUDENTS

Abstract:

Consumers have to make a distribution between their limited income and spending groups. Due to the requirement of this preference, many economists have conducted studies that show the relationship between income and expenditure until today. Students are composed of young people with a high marginal propensity to consume. Therefore, it is important to conduct a study that measures the income-expenditure relationship of students who spend a large part of their income. This study aims to determine the autonomous consumption and marginal propensity to consume of Recep Tayyip Erdoğan University Fındıklı School of Applied Sciences students and to estimate income elasticities of expenditure groups. For this purpose, a face to face questionnaire was administered to 375 students individually. The total consumption estimates in the study were made using the Keynesian Absolute Income Hypothesis and the consumption function given as $C = C_0 + cY_d$. It was found that autonomous consumption expenditures of the students are 90 TL per month and their marginal propensity to consume is 0.98. In addition, it was determined that expenditures on personal care, clothing, culture-entertainment and chance games are regarded as luxury goods and other expenditure types are regarded as normal goods.

Key Words: Income Elasticity, Autonomous Consumption, Marginal Propensity to Consume.

1. Giriş

Tüketiciler sınırlı olan gelirleri ile harcama grupları arasında bir dağılım yapmak zorundadırlar. Bu durumdan dolayı günümüze kadar birçok ekonomist gelir ve harcama arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar ilk olarak 18. yüzyılın sonlarına David Davies ve Frederick Morton Eden tarafından gerçekleştirilmiştir (Özer, 1999:7). Ernest Engel'in 1857 yılında yaptığı çalışma ise adeta bir dönüm noktası olmuştur. Ernest Engel'in elde ettiği bu bulgular Engel Kanunu olarak bilinmektedir. Buna göre gelir arttıkça gıda harcamalarının gelir içerisindeki payı giderek azalmaktadır (Houthakker, 1957:532-533). Tüketiciler tarafından bir mal grubuna yapılan harcama üreticiler açısından geliri ifade etmektedir. Bu nedenle toplam tüketim harcamalarının mal grupları itibarıyla dağılımı ve fiyat, gelir değişimleri karşısındaki hassasiyetinin (esnekliklerinin) belirlenmesi her iki taraf için de önemlidir (Özer, 1999:4). Engel kanununa göre gelir esnekliği negatif ($e < 0$) ise o mal düşük mal, pozitif ise ($e > 0$) ise normal mal, sıfır ile bir arasında ($0 < e < 1$) ise zorunlu ihtiyaç malı ve 1'den büyük ise ($e > 1$) lüks mal olarak değerlendirilmektedir (Yaylalı, 2004:151).

Çalışmanın ana kütlelerini oluşturan öğrenciler marjinal tüketim eğilimleri yüksek gençlerden oluşmaktadır. Bu yüzden, gelirlerinin çok büyük bir kısmını harcayan öğrenciler üzerinde gelir-harcama ilişkisini ölçmek ve harcama gruplarının toplam harcama içerisindeki yerini tespit etmek önem arz etmektedir.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu öğrencilerinin gelir-harcama grupları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalara ait literatür özetine ve ardından üçüncü bölümde ekonometrik analiz ve bulgulara yer verilmiştir.

2. Literatür Özeti

Bu kısımda bazı ulusal ve uluslararası çalışmalar ana hatları ile aşağıdaki Şekilde özetlenmektedir.

Özer (1992), Erzurum'da 400 hanehalkına uyguladığı anketlerden elde ettiği yatay kesit verileriyle hanehalklarının yaşam standartlarını belirleme, Engel kanununun Erzurum için geçerliliğini araştırmıştır. Tüketicilerin, gelirlerinin en büyük kısmını (%28,55) gıdaya, %8,19'unu ısıtma ve aydınlatmaya, %7,94'ünü ise giyime harcadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Üçdoğruk (1997), İzmir için 1987 ve 1994 HGTHA verileri kullanılarak doğrusal ve çift logaritmik modeller tahmin etmiş ve sonuçta tüm gıda alt gruplarını zorunlu mal olarak nitelendirmiştir.

Özer (1999), 1987 ve 1994 yıllarına ait HGTHA verileri yardımıyla analizlerde bulunmuştur. Mallar 8 ana ve 6 gıda alt grubu olarak, bölgeler ise 5 sosyo-ekonomik bölge olarak gruplandırılmıştır. LES tahminleri yapılmış ve 1987 ve 1994 yılında marjinal tüketim eğiliminin en yüksek olduğu mal grubunu gıda olarak tespit etmiştir.

Yaylalı ve diğerleri (2006), Türkiye genelinde devlet ve vakıf üniversitelerinin fakülte ve 4 yıllık yükseköğretimde okuyan öğrencilerin gelir-harcama kalıplarını incelemiştir. İncelenen ilişkilerin anlamlı olup olmadıkları Pearson Ki-kare testine göre değerlendirilmiştir. Farklı demografik, sosyal ve ekonomik özelliklere sahip üniversite öğrencilerinin harcama kalıpları ve tüketim harcaması alışkanlıkları tespit edilmiştir.

Tarı ve diğerleri (2006), Kocaeli Üniversitesi öğrencilerinin gelir ve tüketim ilişkisi incelemiştir. Cinsiyet ile öğrencilerin okudukları bölümlerin tüketim davranışları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmışlardır. Sonuç olarak, erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimlerinin kız öğrencilerin marjinal tüketim eğilimlerinden %3,1 daha düşük olduğu ve ayrıca barınma harcamalarının zorunlu harcama olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tarı ve Pehlivanoğlu (2007), Kocaeli ilindeki tüketici davranışlarının gelir-harcama grupları ilişkisi açısından analizi yapmışlardır. Çalışma sonucunda, giyim ve ayakkabı, alkollü içecekler, sigara, mobilya, ev aletleri, ulaştırma, lokanta ve otel, haberleşme ve eğitim harcamalarını lüks harcamalar olarak tespit etmişlerdir.

Aydın vd. (2015), Bandırma İİBF öğrencilerinin Bandırma ekonomisine katkılarını araştırmışlardır. Erkek öğrencilerin bayan öğrencilerden daha fazla gelire sahip oldukları ancak hem erkek hem de bayan öğrencilerin tasarruf eğilimlerinin oldukça düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

Çayın ve Özer (2015), Muş Alparslan Üniversitesi öğrencilerine uyguladıkları anketlerle üniversitelerin il ekonomilerine katkılarını ve öğrencilerin tüketim yapılarını araştırmışlardır. Öğrencilerin otonom tüketim harcamalarının 93,3 TL, marjinal tüketim eğiliminin 0,82 ve ortalama tüketim eğilimlerinin 0,97 olduğunu ayrıca otonom tüketim harcamaları ve marjinal tüketim eğilimlerinin cinsiyetlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık içermediği sonucuna ulaşmışlardır.

Acaroğlu vd. (2017), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sivrihisar Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören 101 öğrenciye anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin aylık toplam yiyecek-içecek harcamalarının 583,10 TL, eğlence harcamalarının 412,70 TL ve kırtasiye harcamalarının ise 122,50 TL olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yayar, vd. (2017), Öğrencilerin tüketim harcamalarının sosyo-demografik özelliklerle ilişkisinin araştırmışlardır. Öğrencilerden gündüz eğitimi alanların gece eğitimi alanlardan 47,5 TL daha az harcama yaptıkları; şans oyunları, alkol-tütün, otel-restoran ve spor harcamalarının gelir esnekliği 1'den büyük iken diğer harcama kalemlerinin gelir esneklikleri 1'den küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Yöntem

Çalışmanın anakütlesini Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda eğitim gören 485 öğrenci oluşturmaktadır. Tablo 1'de anakütle kapsamındaki öğrencilerin bölümler itibariyle dağılımı verilmektedir. %5 önem düzeyinde, %5 hata payı ile bu anakütleyi temsil edecek minimum örnek büyüklüğü ve dolayısıyla uygulanacak anket sayısı yaklaşık 214 olarak tespit edilmiştir. Ancak, temsil gücünün yüksek olması ve bazı anketlerin tutarsız ve eksik cevaplanabileceği dikkate alınarak 400 anket uygulanmış, bunlardan eksik ve tutarsız olanlar çıkartıldığında geriye kalan 375 anket (Tablo 1'de gösterilmektedir) değerlendirmeye alınmıştır. Anketler Şubat 2017'de bire bir, yüz yüze yapılmıştır.

Tablo 1: Anakütle Kapsamındaki Öğrencilerin Bölümler İtibariyle Dağılımı

Bölüm	Öğrenci Sayısı	%	Uygulanan Anket	%
Bankacılık ve Finans	312	64	210	64
Uluslararası Ticaret ve Lojistik	163	36	135	36
Toplam	485	100	375	100

4. Bulgular

4.1. Öğrencilerin Demografik ve Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin demografik ve ekonomik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Demografik ve Ekonomik Özellikler

Değişken (n:375)		Frekans	%
Cinsiyet	Bay	152	40,5
	Bayan	223	59,5
Yaş	18-20	191	50,9
	21-23	166	44,3
	24-26	18	4,8
Bölüm	Bankacılık ve Finans	240	64
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	135	36
Sınıf	1	107	28,5
	2	123	32,8
	3	74	19,7
	4	71	18,9
Barınılan Yer	Devlet Yurdu	299	79,7
	Ev	76	20,3
Öğrenci Geliri	500 TL ve altı	100	26,7
	500-999 TL arası	244	65,1
	1.000 TL ve üzeri	31	8,3
Öğrenci Harcaması	500 TL ve altı	75	20
	500 – 999 TL arası	232	61,9
	1.000 TL ve üzeri	68	18,1

Tablo 2’de görüldüğü üzere ankete katılan 375 öğrencinin; %40,5’i bay, %59,5’i ise bayandır. %64’ü Bankacılık ve Finans,%36’sıUluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde eğitim görmektedir. %28,5’i birinci,%32,8’i ikinci, %19,7’si üçüncü ve %18,9’u ise dördüncü sınıf öğrencisidir. %79,7’si devlet yurdunda, %20,3’ü evde kalmaktadır. Ankete katılan öğrencilerin; % 26,7’si 500 TL’nin altında,%65,1’i 500-999TL arasında ve %8,3’ü ise 1000 TL ve üzeri gelire sahip olduğu görülmektedir. % 20’si 500 TL’nin altında, % 61,9’u 500-999 TL arasında, %18,1’nin 1000 TL ve üzerinde harcama yaptığı görülmektedir.

4.2. Toplam Tüketim Tahminleri

Çalışmamızdaki toplam tüketim tahminleri Keynesyen tüketim fonksiyonu baz alınarak yapılmıştır. Bilindiği üzere Keynesyen iktisat teorisinde tüketime ilişkin açıklamalar Keynesyen Mutlak Gelir Hipotezine dayanan tüketim fonksiyonundan hareketle yapılmaktadır (Çoban, 2009:46).

$C = C_0 + cY_d$ şeklindeki verilen bu tüketim fonksiyonunda;

C: Toplam tüketimi

C_0 : Otonom tüketimi

c: Marjinal tüketim eğilimi

Y_d : Harcanabilir geliri göstermektedir.

Öğrencilerin *toplam tüketimleri* ile gelirleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere tahmin ettiğimiz tüketim fonksiyonu Keynesyen tüketim fonksiyonunun notasyonları değiştirilmiş biçimi $Y = b_0 + b_1X$ şeklindedir. Bu fonksiyonda;

Y: Toplam tüketim harcamaları

X: Gelir

b_0 : Otonom (gelirden bağımsız) tüketim,

b_1 : Marjinal tüketim eğilimidir.

Kullanacağımız ekonometrik model ise; $Y_i = b_0 + b_1X_i + u_i$ şeklindedir.

Burada;

Y_i : i’inci öğrencinin aylık tüketim harcaması,

X_i : i’inci öğrencinin aylık geliri,

u_i : Hata terimidir.

Tahmin sonuçlarına göre, değişen varyansın varlığı White testi ile aranmış ve F istatistiğine ait Prop değeri $P < 0,05$ ise H_0 hipotezi kabul edilerek değişen varyansın olmadığı, aksi durumda ise değişen varyansın olduğu sonucuna ulaşılmıştır (H_0 : Değişen varyans yok, H_1 : Değişen varyans var). Ayrıca çoklu doğrusal bağlantının varlığı Varyans Inflation Factors (VIF) ile aranmış $VIF < 10$ ise çoklu doğrusal bağlantının olmadığı, aksi durumda ise çoklu doğrusal bağlantının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tahmin edilen *genel tüketim model* sonucu aşağıdaki gibidir;

$$Y = 90 + 0,98X$$

(t) (2,07) (39,88)

Tahmin sonuçlarına bakıldığında b_0 ve b_1 katsayılarının istatistiki olarak %5 önem düzeyinde anlamlı oldukları görülmektedir. Çünkü hepsinin hesaplanan t değerleri tablo değerlerinden büyüktür. Öğrencilerin toplam harcama fonksiyonu incelendiğinde otonom tüketim harcamalarının aylık 90 TL, marjinal tüketim eğilimlerinin ise 0,98 olduğu yani gelirlerindeki her 1 TL'lik artışın 98 kuruşunu (%98'ni) harcadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, White testi $P = 0,009 < 0,05$ olduğundan dolayı değişen varyansın olmadığı, $VIF = 1 < 10$ olduğundan dolayı çoklu doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F istatistiğine ait prop değeri = 0000 < 0,05 olduğundan dolayı).

Çalışmada gelir-tüketim ilişkisini analiz etmek amacıyla üç ayrı model tahmin edilmiştir. İlk olarak ***cinsiyetlere göre tüketim harcamaları*** ve marjinal tüketim eğilimleri arasında bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Bu yüzden yapay değişkenli bir tüketim fonksiyonu tahmin edilmiştir. Bu model;

$$Y_i = b_0 + b_1X_i + b_2D + b_3Z + u_i \text{ biçimindedir ve}$$

Y_i : i'inci öğrencinin aylık tüketim harcaması,

X_i : i'inci öğrencinin aylık geliri,

D: D = 0 erkek öğrenciler, D = 1 kız öğrenciler olarak cinsiyet yapay değişkenidir.

Z: Z = D*X: Kız ve erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimleri arasındaki farkı gösteren yapay değişkendir.

Erkek öğrenciler için tüketim fonksiyonu;

$$E (Y_i / D = 0) = b_0 + b_1X_i + b_2(0) + b_3(X_i \cdot 0) + u_i$$

$$Y_i = b_0 + b_1X_i + u_i$$

Kız öğrenciler için tüketim fonksiyonu;

$$E (Y_i / D = 1) = b_0 + b_1X_i + b_2(1) + b_3(X_i \cdot 1) + u_i$$

$Y_i = (b_0 + b_2) + (b_1 + b_3)X_i + u_i$ olarak elde edilir. Bu fonksiyonlarda;

b_0 : Erkek öğrencilerin otonom (gelirden bağımsız) tüketimi,

b_1 : Erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi,

$(b_0 + b_2)$: Kız öğrencilerin otonom (gelirden bağımsız) tüketimi,

$(b_1 + b_3)$: Kız öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi,

b_2 : Kız ve erkek öğrencilerin tüketim fonksiyonlarının sabit terim farkı,

b_3 : Kız ve erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi farkını göstermektedir.

Tahmin edilen model sonucu aşağıdaki gibidir;

$$Y = 9,6 + 0,99X + 86D - 0,01Z$$

(t) (0,39) (32,4) (1,90) (-1,38)

Erkek öğrencilerin otonom tüketimleri 9,6 TL, kız öğrencilerin otonom tüketimleri ise 95,6 TL'dir (9,6+86). Erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi 0,99 (%99), kız öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi ise 0,98 (0,99-0,01)'dir. Yani erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi, kız öğrencilerin marjinal tüketim eğiliminden 0,01 (%1) daha azdır. Ancak b_0 , b_2 ve b_3 katsayılarının istatistiki olarak %5 önem düzeyinde anlamlı olmadıkları (hesaplanan t değerleri tablo değerlerinden küçük olduğu için) görülmektedir. *Bu da öğrenci cinsiyetinin tüketim harcamaları üzerinde bir etkisinin olmadığını göstermektedir.* Modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F istatistiğine ait prop değeri = 0000 < 0,05). Ayrıca, White testi $P = 0,001 < 0,05$ olduğundan dolayı değişen varyansın olmadığı, VIF değerlerinin b_1, b_2 ve b_3 katsayıları için sırasıyla 1,6 – 7,8 ve 8,8 ($VIF < 10$) olduğundan dolayı çoklu doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada ikinci olarak öğrencilerin ***bölgelerine göre tüketim harcamaları*** ve marjinal tüketim eğilimleri arasında bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için kullanılan yapay değişkenli model;

$$Y_i = b_0 + b_1X_i + b_2D + b_3Z + u_i \text{ biçimindedir ve}$$

Y_i : i'inci öğrencinin aylık tüketim harcaması,

X_i : i'inci öğrencinin aylık geliri,

D: D = 0 Uluslararası Ticaret ve Lojistik, D = 1 Bankacılık ve Finans bölüm yapay değişkenidir.

Z: Z = D*X: Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Bankacılık ve Finans öğrencilerin marjinal tüketim eğilimleri arasındaki farkı gösteren yapay değişkendir.

Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde okuyan öğrenciler için tüketim fonksiyonu;

$$E (Y_i / D = 0) = b_0 + b_1X_i + b_2(0) + b_3(X_i \cdot 0) + u_i$$

$$Y_i = b_0 + b_1X_i + u_i$$

Bankacılık ve Finans bölümünde okuyan öğrenciler için tüketim fonksiyonu;

$$E (Y_i / D = 1) = b_0 + b_1X_i + b_2(1) + b_3(X_i \cdot 1) + u_i$$

$Y_i = (b_0 + b_2) + (b_1 + b_3)X_i + u_i$ olarak elde edilir. Bu fonksiyonlarda;

b_0 : Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde okuyan öğrenciler için otonom (gelirden bağımsız) tüketimi,

b_1 : Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde okuyan öğrenciler için marjinal tüketim eğilimi,

$(b_0 + b_2)$ Bankacılık ve Finans bölümünde okuyan öğrenciler için otonom (gelirden bağımsız) tüketimi,

$(b_1 + b_3)$ Bankacılık ve Finans bölümünde okuyan öğrenciler için marjinal tüketim eğilimi,

b_2 : Bankacılık ve Finans bölümü ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde okuyan öğrencilerin tüketim fonksiyonlarının sabit terim farkı,

b_3 : Bankacılık ve Finans bölümü ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde okuyan öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi farkını göstermektedir.

Tahmin edilen model sonucu aşağıdaki gibidir;

$$Y = 39,3 + 0,99X + 6,8D - 0,03Z$$

$$(t) (1,27) (26,8) (0,17) (-0,6)$$

Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde okuyan öğrencilerin otonom tüketimleri 39,3 TL, Bankacılık ve Finans bölümünde okuyan öğrencilerin otonom tüketimleri ise 46,1 TL'dir. Bankacılık ve Finans bölümünde okuyan öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi diğer bölüme göre 0,03 (%3) daha azdır. Tahmin sonuçları incelendiğinde b_0 , b_2 ve b_3 katsayısının hesaplanan t değeri tablo değerinden küçük olduğu için istatistikî olarak %5 önem düzeyinde anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu da öğrencilerin eğitim gördükleri bölümün tüketim harcamaları üzerinde bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F istatistiğine ait prop değeri = 0000 < 0,05 olduğundan dolayı). Ayrıca, White testi $P = 0,001 < 0,05$ olduğundan dolayı değişen varyansın olmadığı, VIF değerlerinin b_1, b_2 ve b_3 katsayıları için sırasıyla 2,2 – 7,8 ve 7,9 < 10 olduğundan dolayı çoklu doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada son olarak öğrencilerin *barındıkları yerlere (ev ve yurt) göre tüketim harcamaları* ve marjinal tüketim eğilimleri arasında bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için kullanılan yapay değişkenli model; $Y_i = b_0 + b_1X_i + b_2D + b_3Z + u_i$ biçimindedir ve

Y_i : i'inci öğrencinin aylık tüketim harcaması,

X_i : i'inci öğrencinin aylık geliri,

D : $D = 0$ ev, $D = 1$ yurt için barınılan yer yapay değişkenidir.

Z : $Z = D * X$: Ev ve yurttan kalan öğrencilerin marjinal tüketim eğilimleri arasındaki farkı gösteren yapay değişkendir.

Evde kalan öğrenciler için tüketim fonksiyonu;

$$E(Y_i / D = 0) = b_0 + b_1X_i + b_2(0) + b_3(X_i \cdot 0) + u_i$$

$$Y_i = b_0 + b_1X_i + u_i$$

Yurttan kalan öğrenciler için tüketim fonksiyonu;

$$E(Y_i / D = 1) = b_0 + b_1X_i + b_2(1) + b_3(X_i \cdot 1) + u_i$$

$Y_i = (b_0 + b_2) + (b_1 + b_3)X_i + u_i$ olarak elde edilir. Bu fonksiyonlarda;

b_0 : Evde kalan öğrenciler için otonom (gelirden bağımsız) tüketimi,

b_1 : Evde kalan öğrenciler için marjinal tüketim eğilimi,

$(b_0 + b_2)$: Yurttan kalan öğrenciler için otonom (gelirden bağımsız) tüketimi,

$(b_1 + b_3)$: Yurttan kalan öğrenciler için marjinal tüketim eğilimi,

b_2 : Yurttan ve evde kalan öğrencilerin tüketim fonksiyonlarının sabit terim farkı,

b_3 : Yurttan ve evde kalan öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi farkını göstermektedir.

Tahmin edilen model sonucu aşağıdaki gibidir;

$$Y = 116 + 0,93X - 87D + 0,05Z$$

$$(t) (2,5) (17,6) (-1,7) (0,88)$$

Evde kalan öğrencilerin otonom tüketimleri 116 TL, yurttan kalan öğrencilerin otonom tüketimleri ise 29 TL'dir. Evde kalan öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi 0,93 (%93), yurttan kalan öğrencilerin marjinal tüketim eğilimi ise 0,98 (%98)'dir. Tahmin sonuçları incelendiğinde b_2 ve b_3 katsayısının hesaplanan t değeri tablo değerinden küçük olduğu için istatistikî olarak %5 önem düzeyinde anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu da öğrencilerin barındıkları yerlerin tüketim harcamaları üzerinde bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F istatistiğine ait prop değeri = 0000 < 0,05 olduğundan dolayı). Ayrıca, White testi $P = 0,002 < 0,05$ olduğundan dolayı değişen varyansın olmadığı, VIF değerlerinin b_1, b_2 ve b_3 katsayıları için sırasıyla 4,6 – 8,1 ve 9,9 < 10 olduğundan dolayı çoklu doğrusal bağlantının bulunmadığı tespit edilmiştir.

4.3. Harcama gruplarına ait fonksiyonlar ve gelir esneklikleri

Harcama gruplarına ait fonksiyonlar ve gelir esneklikleri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 3: Harcama Grupları ve Gelir Esneklikleri

Harcama Grupları	Esneklik Değeri
Haberleşme	0,8
Barınma	0,2
Kişisel Bakım	1,4
Giyim	1,3
Gıda	0,9
Eğitim	0,5
Kültür-Eğlence	1,5
Ulaşım	0,9
Şans Oyunları	2,6

Kişisel bakım, giyim, kültür-eğlence ve şans oyunları harcamalarının lüks mal, diğer harcama türlerinin ise normal mal niteliğinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dikkat çeken sonuçların başında haberleşme harcamaları gelmektedir. Daha önceleri lüks mal niteliğinde yer alan haberleşme harcamalarının artık zorunlu mal niteliğine dönüşmüş olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumu günümüzde akıllı telefonların yaygın kullanımının (bağımlılığın yüksek olmasının) bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür..

Sonuç

Çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu öğrencilerinin otonom tüketimleri ile marjinal tüketim eğilimlerini tespit etmek ve harcama gruplarına ait gelir esnekliklerini tahmin etmek amacıyla yapılmıştır. Daha önce yapılmış birçok çalışmada (Tarı ve Çalışkan 2003; Tarı, Çalışkan, Bayraktar, 2006; Tarı ve Pehlivanoglu, 2007; Yayar ve Çoban, 2012) lüks mal niteliğinde yer alan haberleşme harcamalarının artık zorunlu mal ($e = 0,8$) niteliğine dönüşmüş olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, cinsiyet, barınılan yer ve eğitim görülen bölümün tüketim harcamaları üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Acaroğlu H., Kartal, Z. ve Güllü M. (2017), “Üniversitelerin Bölgesel Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Eskişehir’in Sivrihisar İlçesi Üzerine Bir Araştırma”, Anadolu International Conference in Economics V, May 11-13, Eskişehir, Turkey.
- Aydın, A. vd. (2015), “Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nin Bandırma Ekonomisine Katkılarının Hesaplanması: 2014 Yılı Örneği”, Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Bandırma 2015
- Çayın, M. ve Özer, H. (2015), “Üniversitelerin İl Ekonomisine Katkısı ve Öğrencilerin Tüketim Yapısı Muş Alparslan Üniversitesi Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:30, Sayı:2
- Houthakker, H. S. (1957), “An International Comparison of Household Expenditure Patterns, Commemorating the Centenary of Engel’s Law”, *Econometrica*, Vol. 25, No. 4, pp. 532-551.
- Özer, H. (1992), *Erzurum’da Tüketim Harcamalarının Ekonometrik Analizi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Özer, H. (1999), *Türkiye’de Hanehalkı Harcamalarının Doğrusal Harcama Sistemi Yaklaşımıyla Analizi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Tarı, R., Ş. Çalışkan ve Y. Bayraktar (2006), “Kocaeli Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir ve Tüketim İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, ss. 168-179.
- Tarı, R. ve F. Pehlivanoglu (2007), “Kocaeli İlinde Tüketici Davranışlarının Gelir-Harcama Grupları İlişkisi Açısından Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, ss. 192-210.
- Üçdoğruk, Ş. (1997), “İzmir İli Kentselinde Gıda Harcaması Gelir Elastikiyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, ss. 101-123.
- Yayar, R., Karanfil, N., Şeker, H. (2017). “The Econometric Analysis of Student Expenditures: A Case Study of Amasya University”, *Business and Economics Research Journal*, Cilt: 8, Sayı: 2, ss: 167-181
- Yaylalı vd., (2006), *Üniversite Gençliğinin Gelir-Harcama Kalıpları Araştırması*, Atatürk Üniversitesi, Yayın No: 957, Erzurum.

ციფრული ეკონომიკა - მომავლის ეკონომიკა

კაცობრიობის ისტორიაში ჯერ არნახული უდიდესი რევოლუცია ხდება. მსოფლიოში ეკონომისტები ეკონომიკური ზრდის მოდელირებას კაპიტალის, სამუშაო ძალისა და ციფრული ტექნოლოგიების ხარჯზე ახდენენ. დღეს ციფრული პროცესები გახდა არა მხოლოდ ეკონომიკის ინტეგრირებული ნაწილი, არამედ როგორც ციფრული ეკონომიკა. ფაქტობრივად, თანამედროვე ეკონომიკა ციფრულ ტექნოლოგიებს ეფუძნება, რაშიც ვგულისხმობთ: ციფრული პროდუქტებისა და მომსახურების ვაჭრობას, ელექტრონულ კომერციას, ციფრულ პროცესებს, ინტერნეტ საგნებს, ციფრული ინფორმაციისა და ცოდნის გამოყენებას, ფინტექისა და ბლოკჩეინის სისტემებს და ასევე სხვა ციფრულ ეკონომიკურ აქტივობას. ელექტრონული კომერციის, ორგანიზაციული პროცესების კომპიუტერიზებული მართვისა და ციფრული ინფრასტრუქტურის ზრდის ტემპი მსოფლიოში ძალიან სწრაფია, თუმცა ეს გასაკვირი როდია, რამეთუ მსოფლიოს მძლავრი ფინანსური კრიზისის ფონზე, სამუშაო ადგილების შექმნას, საწარმოო ხარჯების მინიმიზაციას, ეკონომიკური ზრდის ტემპის შენარჩუნებას, მამასადამე ყველაზე აქტუალურ და სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან საკითხებს - სწორედ ციფრული ეკონომიკის პრინციპზე დაყრდნობით ებრძვიან. სოციალური მედია, მობილური ვებსერვისები, კომპიუტერული ქლაუდ-სისტემები და სხვა თანამედროვე ტექნოლოგიები მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ბიზნესის მართვის იმ ფორმებს, რომლებიც დღევანდელ მსოფლიოში ინერგება და წარმოადგენს ქვეყნის ეკონომიკის მნიშვნელოვან სტიმულატორს. ერთეული ორგანიზაციების, ინდუსტრიებისა ან სულაც ქვეყნების წინაშე დგას არჩევანი – გაითავისონ თანამედროვე ტექნოლოგიებისა და ინოვაციების სიკეთე თუ ზრდის ტემპი შეანელონ და არაკონკურენტულ ერთეულებად იქცნენ. რთული სათქმელია, რამდენად მიჰყვება საქართველო თანამედროვე ეკონომიკურ ტენდენციებს, თუმცა დაზუსტებით შეიძლება ითქვას, რომ ციფრული ეკონომიკა ქვეყნების ფინანსური კრიზისიდან გამოყვანის თანამედროვე, უძლიერესი ინსტრუმენტია.

ციფრული ეკონომიკის პოტენციური ძალა, საჯარო და ბიზნეს სექტორს ციფრული ინოვაციების გავლენის ქვეშ აქცევს. აღსანიშნავია, რომ რამდენადაც მაღალია ქვეყნის ციფრული მზადყოფნა, მით უფრო სწრაფად ხდება ციფრული ეკონომიკის ფორმირება. მაღალია სარგებელი და დაჩქარებულია ეკონომიკური აქტივობა ან, პირიქით, დაბალი მზადყოფნის პირობებში ციფრული პროცესების გავლენა წარმოქმნის ახალ გამოწვევებს და ამცირებს ქვეყნის კონკურენტუნარიანობას. კვლევები ადასტურებს, რომ კომპანიების რაოდენობა, რომლებიც ციფრული ეკონომიკის ნაწილს წარმოადგენს, 5 წელიწადში 30%-ით გაიზარდა და, შესაბამისად, სამუშაო ადგილების რაოდენობა 5%-ით. აღსანიშნავია, რომ საწარმოების 9%, რომლებიც ციფრულ სამუშაოს ეწევა, ნაციონალური წარმოების 7%-ს ქმნის. მსოფლიოში ციფრული ეკონომიკის „სასწაულების“ შესახებ წარმოდგენას ინტერნეტ-კომპანიების კაპიტალიზაცია ქმნის, რომელთაც (თითოეულს) იმაზე მეტი მოგება გააჩნია, ვიდრე საქართველოს ეკონომიკაა. კერძოდ: Google/Alphabet (ბაზრის კაპიტალიზაცია 510 მლრდ დოლარი), Amazon (341 მლრდ დოლარი), Facebook (340 მლრდ დოლარი), Tencent (206 მლრდ დოლარი), Alibaba (205 მლრდ დოლარი), Priceline (63 მლრდ დოლარი), Uber (63 მლრდ დოლარი), Baidu (62 მლრდ დოლარი), Ant Financial (60 მლრდ დოლარი), Salesforce (ბაზრის კაპიტალიზაცია 57 მლრდ დოლარი, 2016 წელს). 2016 წლიდან მსოფლიო მოსახლეობის თითქმის ნახევარს, ანუ 3 მილიარდ ადამიანს აქვს წვდომა ინტერნეტთან. ეს თავისთავად გულისხმობს ცოდნის გავრცელების გამარტივებულ პროცესებს, საერთაშორისო ბაზრებზე შედწევის სიმარტივეს და ა.შ. აშშ და შვედეთი ტრენდსეტერები არიან: ბოლო რამდენიმე წელიწადში 500,000-ზე მეტი სამუშაო ადგილი შტატებში, მობილური აპლიკაციების ინდუსტრიაში შეიქმნა. აქვე, მოდით განვიხილოთ სილიკონის ველის, როგორც ინოვაციური ეკოსისტემის ტრენდსეტერის შემთხვევა: სილიკონის ველი ქმნის სტარტაპ-ეკოსისტემას არა მხოლოდ კალიფორნიაში, არამედ აშშ-ში მთლიანად და ამას საჯარო სექტორის ფრთხილი, შერჩევითი ჩართულობის ფონზე ახორციელებს. სტენფორდის უნივერსიტეტის პოზიციონირება და მათი სამეწარმეო საქმიანობაზე ორიენტირებული საგანმანათლებლო სისტემის არსებობა პოზიტიურად აისახება სან-ფრანცისკოს ყველაზე ინოვაციურ სივრცეზე, სადაც ინოვაციური კურსდამთავრებულები ახალი იდეებით იპყრობენ სილიკონის ველს. ამასთან, კალიფორნიის

საგადასახადო სისტემა არ არის მომართული ინოვაციების ხელშეწყობასა და ფინანსების ხელმისაწვდომობაზე, შესაბამისად, ის ჯერ კიდევ სრულყოფის პროცესშია. ძალიან საინტერესოა ციფრული ეკონომიკური სინგაპურის მაგალითზე, სადაც ქვეყნის მთავრობა უწყვეტად ეძებს შესაძლებლობებს მაღალი ტექნოლოგიების დასაწერად. ინოვაციური სტარტაპ-ეკოსისტემის ხელშეწყობისთვის სამთავრობო დონეზე შექმნილი სააგენტოები იძიებენ ინვესტორებს, ვენჩურულ კაპიტალისტებსა და მაღალტექნოლოგიურ სპეციალისტებს, რომლებიც სხვადასხვა ინდუსტრიის ციფრულ პლატფორმაზე გადაწყობას შეძლებენ. შედეგად, არსად ბიზნესის მართვა ისე მარტივი არ არის, როგორც სინგაპურში. მთავრობის აქტიური ქმედებები და სწორი პოლიტიკა სინგაპურის წარმატების განმსაზღვრელია.

ევროპის ქვეყნები ჯერ კიდევ მიმდევრის პოზიციაში არიან. ციფრული ეკონომიკის პრინციპები სრულფასოვნად, ევროპული ორგანიზაციების მხოლოდ 2%-ს აქვს დანერგილი, 41% სრულიად არაციფრულია, არ გამოიყენება ორგანიზაციული მართვის კომპიუტერული სისტემები, საქმის წარმოება არა ვირტუალურ, არამედ ძირითადად რეალურ დოკუმენტბრუნვაზეა დამყარებული. გადავხედოთ სტატისტიკას:

- ციფრულ ეკონომიკაში უკვე დასაქმებულია 200 მილიონი ადამიანი. 2020 წლამდე ეს რიცხვი 50%-ით გაიზრდება;

- ევროპის მასშტაბით, 2020 წელს, ციფრულ ეკონომიკაში იმუშავენ დამატებით 5 მილიონი ადამიანი;

- Intel-ის მონაცემებზე დაყრდნობით, მსოფლიოში 19 მილიონი პროგრამისტია, მათი რიცხვი 2019 წელს 25 მილიონამდე გაიზრდება;

- 2020 წელს 50 მილიარდი უკაბელო მოწყობილობა დაუკავშირდება ერთმანეთს, ეს კი 15-ჯერ გაზრდის გადაცემული ინფორმაციის მოცულობას;

- 2020 წელს ახალი სამუშაოს დაწყების მსურველი კანდიდატების 90% დადგება სავალდებულო მოთხოვნის წინაშე, რომ მათ უნდა იცოდნენ თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენება;

- საერთაშორისო ორგანიზაციების 75% 2016 წლისთვის გეგმავს მასშტაბურ ინვესტირებას ციფრულ ტექნოლოგიებში. წარმოდგინეთ, რამდენ შესაძლებლობას იძლევა მაღალტექნოლოგიური სფერო ახალგაზრდებისთვის, ვისთვისაც კომპიუტერი ცხოვრების განუყოფელი ნაწილია, და ეს იმის გათვალისწინებით, რომ მსოფლიოში ახალგაზრდების უმუშევრობის მაჩვენებელი საგანგაშო პარამეტრებს აღწევს: საბერძნეთი – 55%, ესპანეთი – 52%, ევროპის სხვა ქვეყნები – 20-22%, საქართველო – 31%. ასეთ პირობებში ციფრული ეკონომიკის განვითარება, ინოვაციების ხელშეწყობა, მაღალტექნოლოგიური სისტემების მცირე ორგანიზაციებში დანერგვაც კი შესაძლოა, სინათლის ერთადერთი სხივი იყოს გვირაბის ბოლოს.

განვითარებადი ქვეყნების ციფრული ეკონომიკის ზრდის ყოველწლიური საშუალო მაჩვენებელი 18%-ს აღწევს. განვითარებული ქვეყნების შემთხვევაში კი საშუალოდ 8%-ს. აღნიშნული ტენდენციის დასამკვიდრებლად ამოქმედებულია რამდენიმე გლობალური პროექტი: “ევროკავშირის ინციატივა – Digital Agenda For Europe, Europe 2020 Initiative”; “ეკონომიკური ფორუმის ინციატივა – Grand Coalition for Digital Jobs-ი და სხვა. ევროკავშირის მხრიდან იგეგმება მილიონობით ინვესტიციის განხორციელება პერსონალის გადამზადებისა და ახალი ტექნოლოგიების ათვისებისათვის, მთავარია, რომ ქვეყანას ამის სურვილი და პოტენციალი გააჩნდეს. იმედს ვიტოვებთ, რომ საქართველო ფლობს ციფრული ეკონომიკის რესურსსა და პოტენციალს, თუმცა მის სარგებელს და პოტენციალს ვერ ითვისებს. მიზეზი მდგომარეობს ციფრულ ეკონომიკურ პოლიტიკაში. კერძოდ: ქვეყანაში არ ხორციელდება ციფრულ პროცესებზე ზემოქმედების ღონისძიებები; ციფრული აქტივობის ფინანსური მხარდაჭერა მცირეა. ასეთი ძალისხმევის შედეგიც უმნიშვნელოა; ფრაგმენტულია ციფრული ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობის ღონისძიებები; მცირეა ინტერნეტ-ტექნოლოგიების შექმნის სტიმულირებისა და ციფრულ ბაზარზე დასაქმების ხელშეწყობის პროგრამები; საგადასახადო-საბიუჯეტო სისტემა ხელს ვერ უწყობს ციფრული ბაზრისა და ინტერნეტ-ბიზნესის მდგრად განვითარებას; ელექტრონულ კომერციას ჩანასახშივე აფერხებს ინტერნეტ-ვაჭრობის დაბეგვრის სისტემა და დაბეგვრის ტარიფი. დღემდე, ინტერნეტის სამშობლოში, აშშ-ში, რამდენიმე შტატში ელექტრონული კომერციის გადასახადი არ მოქმედებს (ინტერნეტ-მომხმარებლისათვის). სამწუხაროდ, საქართველოში, სამომხმარებლო ინტერნეტ-პროდუქტი, რომლის ღირებულება აღემატება 300 ლარს, ექვემდებარება დაბეგვრას; ეკონომიკური დიპლომატია ვერ ქმნის ციფრული ეკონომიკური ზრდისა და განვითარების პირობებს; მასასადამე, საქართველოში არსებული ლეგალური, ტექნოლოგიური თუ ადამიანური ბარიერი მნიშვნელოვანწილად აფერხებს ციფრული

ეკონომიკის პრინციპების დანერგვის შესაძლებლობებს. ევროკომისიის მიერ რეკომენდებული აქტივობების თანმიმდევრულად გატარების შემთხვევაში, 20%-იანი ზრდა საკმაოდ რეალისტური მიზანია საქართველოსთვის. საუბარია აქტივობების 5 ძირითად მიმართულებაზე: ციფრული განათლებისა და ცოდნის საბაზო სისტემების არსებობა; ციფრული ბიზნესგარემოს სტიმულირება და მხარდაჭერა; გამარტივებული წვდომა ფინანსებთან; ციფრული უნარებისა და ნიჭის მხარდაჭერა; ციფრული სამეწარმეო კულტურის გაძლიერება. განსაკუთრებით დამაჯერებლად ჟღერს საქართველოში ციფრული ეკონომიკის წარმატება, თუ განვიხილავთ ბერლინის მაგალითს, სადაც დაბალი საცხოვრებელი ხარჯის გამო, მაღალტექნოლოგიურ სფეროში დასაქმებული სპეციალისტები ემიგრირებენ. ქვეყანა მათთვის განსაკუთრებულ საგადასახადო შეღავათებს აწესებს იმ შემთხვევაში, თუ სპეციალისტები ინოვაციურ ბიზნესს წამოიწყებენ.

როდესაც ვმსჯელობთ ციფრული ეკონომიკის შესახებ, არ შეიძლება არ ავლნიშნოთ ბიზნესისა და ტექნოლოგიების უნივერსიტეტის ინიციატივა, რომელიც ციფრული ეკონომიკის განვითარებას ეხება. მან წარმოადგინა 10 ნაბიჯი, რომელიც აუცილებელია ციფრული ეკონომიკის განვითარებისათვის: 1) დასაქმების საერთაშორისო პორტალების ხელმისაწვდომობის გაზრდა; 2) კონსულტაციების დასაქმების ქსელებში ჩართვის მიზნით გაწევა; 3) კონკრეტული ვაკანსიების პრომოცია; 4) საკომუნიკაციო კამპანია - "გაუზიარე მეტი ცოდნა"; 5) ერთობლივი აქტივობების განხორციელება დაინტერესებულ მხარეებთან ერთად; 6) ღია კარის დღეები; 7) ტრენინგები და სემინარები; 8) გადამზადება IT პროგრამირების თემებზე; 9) ციფრული ტექნოლოგიების ლაბების გახსნა; 10) ციფრული ეკონომიკის განვითარების სტრატეგიის შემუშავება. მათ Facebook გვერდზე დაიწყეს ინფორმაციის მოწოდება დასაქმების საერთაშორისო პორტალების შესახებ. ეს ინიციატივა ახალგაზრდების დისტანციურ დასაქმებას გულისხმობს. ამ შემთხვევაში ციფრულ სამუშაო ადგილებზეა საუბარი. ყველა დაინტერესებულ პირს წვდომა ექნება სამუშაო ადგილებზე, რომლის შესრულებაც მათ შეუძლიათ. კადრების ტრენინგები და გადამზადებაც აქტიურად ხდება. მათი განცხადებით, ციფრული ეკონომიკა მსოფლიოში აღიარებულია, როგორც მომავლის ეკონომიკა. 2016 წელს მსოფლიოში ციფრული ეკონომიკის მაჩვენებელი 1 ტრილიონი დოლარია. სფეროში დაახლოებით 200 მილიონი ადამიანი მუშაობს. უნივერსიტეტი გამოდის ინიციატივით, რომ ამ მსოფლიო ტრენდს საქართველოც შეუერთდეს და ამის გაკეთებას, პირველ რიგში, თავად იწყებს. ბიზნესისა და ტექნოლოგიების უნივერსიტეტმა ჩაატარა მასშტაბური გამოკვლევა, რომლის მიხედვითაც, გამოკითხულთა 91 პროცენტი თანახმაა, რომ გაიაროს გადამზადება, თუ დასაქმების პერსპექტივას დაინახავს. მათი გაანგარიშებით და მეზობელი ქვეყნების პრაქტიკის გათვალისწინებით, ციფრულ ეკონომიკაში დასაქმებულის საშუალო წლიური ანაზღაურება საქართველოში 68 000 ლარი იქნება.

ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის განსაზღვრისას მნიშვნელოვანია გვახსოვდეს, რომ "გაციფრულება" არ გულისხმობს მხოლოდ და მხოლოდ მაღალტექნოლოგიური სტარტაპების გაჩენას ბაზარზე. მთავარია, ციფრული ტექნოლოგიების დანერგვა ყველა შესაძლო სექტორში მოხდეს. ეკონომიკური ზრდა სხვაგვარად შეუძლებელი გახდება. ბარიერები, რომლებიც ამ მიმართულებით არსებობს, აერთიანებს განათლებაში გასატარებელ რეფორმას, ციფრული სამეწარმეო კულტურის არარსებობასა და რიგ რეგულაციებს, რომელთა მოგვარება, როგორც ჩანს სახელმწიფოს აქტიური ჩართულობით არის შესაძლებელი. ციფრული ეკონომიკა მომავლის ეკონომიკაა და, მისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ჩვენი ცხოვრების განუყოფელი ნაწილი ხდება.

ლიტერატურა:

1. <http://forbes.ge>
2. <http://bpi.ge>
3. <http://www.ipress.ge>
4. <https://idfi.ge>
5. <http://www.commersant.ge>
6. <http://www.economy.ge>
7. <http://younggreens.ge>
8. <http://www.culturedialogue.com>

Natia Iluridze
Gori State Teaching University
DIGITAL ECONOMICS - ECONOMICS OF THE FUTURE
ABSTRACT

Nowadays cyber economics is recognized as economics of the future. The modern economy is based on digital technologies. Digital economics is a modern, powerful instrument for the emerging financial crisis of countries. The Studies show that the number of companies that are part of the digital economy, they are more developed. The legal, technological or human barrier in Georgia significantly hinders the possibilities for the introduction of principles of digital economy. The barriers that exist in this direction include unified education reforms, lack of digital enterprise culture and a number of regulations that are likely to be solved by active involvement of the state.

ნესტან ლომია
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ისლამი და ფილოსოფია

ისლამი მსოფლიო რელიგიათა შორის ყველაზე ახალგაზრდა რელიგიაა. იგი ჩაისახა არაბეთის ნახევარკუნძულზე, კერძოდ – ჰიჯაზში, VII საუკუნის დასაწყისში.

ისლამის ფუძემდებელი მუჰამედი მექაში დაწინაურებულ ყურაიშიანთა ტომის, ბანუ ჰაშიმის გვარის წარმომადგენელია. მუსულმანთა წმინდა წიგნი ყურანია, რომელიც არაბულ ენაზეა შესრულებული და კლასიკადაა მიჩნეული, მუსლიმთა წესით, ის არც უნდა ითარგმნებოდეს სხვა ენებზე, რადგან ჭეშმარიტი აზრი შეიძლება დაიკარგოსო.

არაბულ ილსოფიას არსებითად ისლამთან ერთად ჩაეყარა საფუძველი. პირველი მუსულმანური სპეკულაციური თეოლოგები – მუთა ზილიტები – ღმერთთან, სამყაროსა და ადამიანთან დაკავშირებული „დიადი საკითხების“ განხილვამ აზიარა ანტიკურ ფილოსოფიას. შეიქმნა ე.წ. მუსულმანური რაციონალიზმი ამ მიმართულებას დაუპირისპირდნენ ორთოდოქსული მუსულმანური თეოლოგიის წარმომადგენლები. მუთაქალიმები, რომლებიც ებრძოდნენ არაისლამურ იდეებს.

ფილოსოფიის თვალსაზრისით სულ სხვანაირად აღიქმება ყურანი. ისლამური ფილოსოფია ბერძნულის ღრმა გავლენით განვითარდა, განსაკუთრებით ძლიერი იყო პლატონისა და არისტოტელეს ზეგავლენა, რომელიც შემდგომ ნეოპლატონიზმში გადაიზარდა. ერთისა და მრავლობის საკითხი ისლამში დიდ ადგილს იჭერს და მისტიკოსთა ნაწერებშიც მის გარშემო ტრიალებს. თვითმყოფადი ერთისაგან („აჰადია“) წარმოსდგება მრავლობა, რომელიც ისევ ერთეულობას უბრუნდება და მასში იძირება. მისტიკოსთა შორის – როგორც ამბობს მ. ჰორტენი – დიდი მნიშვნელობა აქვს რეალიტიურ ერთებას, ანუ ქვეყნიერნი ნივთნი ჰქმნიან მხოლოდ მოჩვენებით მრავლობას, ნამდვილად კი ისინი ერთობას წარმოადგენენ, რადგან მათში პირველადი არსობა ყველასათვის თანაბარია. ყველაფერს ატარებს ერთი და იგივე არსი, რომელსაც არაბულად ეწოდება „ჰაყიყა“.

ისლამის ფილოსოფიურ სწავლებაში საიქიოს გამო სხვადასხვა შეხედულებათა, ზოგადად აღიარებულია აზრი, ქრისტიანობის გავლით, რომლის თანახმად კაცის უკანასკნელი მიზანი არის ხილვა ღმერთისა. ავიცენა (X–XII) თავის თხზულებაში „პირველი პრინციპი და უკუქცევა“, ამბობდა – ნეტარება საიქიოში არის კაცის სულის გაერთიანება მოქმედ გონებასთანო. ავერეთსის აზრით: კაცის უკანასკნელი მიზანია გაერთიანება მსოფლიო სულთანო. ალ. ფარაბი საიქიოში გვამოხირობას არ ცნობდა და მხოლოდ სულის სიცოცხლეს აღიარებდა; სუჰრავანდი წერდა ფარაბი და ავიცენა ასწავლიანო, რომ სულის

მხოლოდ წმინდა გონებრივი ნაწილი და არა გვამობრივი და მცენარეული პრინციპი, სიკვდილის შემდეგ არსებობას განაგრძობს. რაზი ფიქრობდა: სრული სულიერი ცხოვრება იწყება მას შემდეგ, რაც სული მიწიერ გვამს მოშორდება; სული იქნება საიქიოში ან ნათელის გვამსა. ალ. ფარაბი გარკვეულად ამბობდა: კაცის უკანასკნელი მიზანი არის სულის ღმერთთან გაერთიანება. სულის მიბრუნება თავის სამშობლოში. ამასვე ასწავლიდა ბაღლა და იბნ – თუფალი. რასაკვირველია, მისტიკოსთათვის უდავო რწმენა იყო: სულისა ღმერთთან გაერთიანება, სულის ჩადირვა და შთანთქმა ღმერთში გაერთიანებით.

კლასიკური არაბი ფილოსოფოსების აზრით, (ალ–ფარაბი) მიწიერ ბედნიერებას და ზეციურ ნეტარებას მიაღწევს ის, ვინც სრულყოფილ თეორიულ ცოდნას დაუკავშირებს მორალურ, ღირსეულ, ცხოვრებას და ქცევას. არამატერიალური, უხილავი ტრანსცედენტური, სულიერი სამყაროს მკვლევარი, ამბობს, რომ უმაღლესი მეცნიერება არის მეტაფიზიკის ცოდნა და მხოლოდ მორალური ქცევით გამორჩეული ადამიანი მიაღწევს იმქვეყნიურ ბედნიერებას და იმქვეყნიურ ნეტარებას – ესაა არაბ ფალსიფა–ფილოსოფოსთა მრწამსი.

არაბ ფილოსოფოსებს სწამდათ, რომ განსრულებულ ფილოსოფოსს მარტო გონების მეშვეობით და გრძნობათა ორგანოების დაუხმარებლად შეუძლია უმაღლეს სულიერ რეალობათა ხილვა. ფილოსოფოსმა უნდა მოიშოროს სხეულთან, მატერიალურ სამყაროსთან დამაკავშირებელი ჟინი, ჩვევები, ვნებები, მან უნდა გაწმინდოს თავისი სული. მაშინ მისი სული იქცევა სარკედ, რომელშიც ირეკლება ღვთაებრივი რეალობები. განსრულებული ფილოსოფოსის სული არის გულდაგულ გაკრიალებული სარკე, რომელშიც ირეკლება ღვთაებრივი რეალობები. ასეთი ადამიანი ბედნიერია მიწიერი ცხოვრების მანძილზე და სიკვდილის შემდეგ ის ცხოვრობს სულიერ სამყაროში და აღწევს სრულ ნეტარებას; მაგრამ თუ არ ცხოვრობს მორალურად, ამათა ინტელექტუალურ ბედნიერებაზე ოცნება. მიწიერ ბედნიერებას და სულიერ ნეტარებას მიაღწევს მარტო ის, ვინც უმაღლეს ცოდნას და სულიერ გაწმინდას შეუთავსებს მორალურ ღირსეულ ცხოვრებას. არაბმა ფილოსოფოსებმა აიტაცეს პლატონის იდეა, რომლის თანახმადაც საგანთა და მოვლენათა არსის მცოდნე ფილოსოფოსმა იცის, თუ რა არის სიკეთე. თეორიული ცოდნა და სიბრძნე ამათა, ეთიკის ნორმებისგარეშე. ესაა არაბული ფილოსოფიის სიბრძნე.

ფილოსოფია და რელიგია არიან ადამიანის სამყაროში ორიენტაციის ძირითადი სტრატეგიები. რელიგიისა და ფილოსოფიის მიმართების ბუნება განსაზღვრულია პავლე მოციქულის სიტყვებში: „ფილოსოფიამ მორწმუნეს უნდა მისცეს თავისი რწმენის გონივრული ახსნა“. რელიგიური გამოცხადების ჭეშმარიტება რჩეულთა, ერთეულთა ხვედრია. ადამიანთა უმრავლესობისათვის გონება არის ერთადერთი საშუალება გამოცხადების ჭეშმარიტების გაგებისა. ფილოსოფია და რელიგია თანამშრომლობენ ადამიანის ყოფიერების ნათელყოფის საქმეში და ცდილობენ პასუხი გასცენ ადამიანისათვის უმნიშვნელოვანეს კითხვებს. შეიძლება ითქვას, რომ ფილოსოფია და რელიგია არის ორი განსხვავებული გზა ერთისაკენ. ეს არის აბსოლუტური მარადისობა, ყოფიერება, როგორც ჰეგელი წერდა, ფილოსოფია და რელიგია ერთიანია შინაარსით, მაგრამ განსხვავდება გადმოცემის ფორმით. ფილოსოფიისაგან განსხვავებით, რელიგია მოითხოვს ექსისტენციურ პრაქტიკას მორწმუნისაგან და რწმენის ინსტიტუციონალურ ობიექტივაციას.

ფილოსოფიის მიზანია ახსნას რელიგიის არსი და მისი არსებობის აუცილებლობა. ფილოსოფიას რელიგიასთან მიმართებაში აქვს კონსტრუქციული და კრიტიკული ფუნქცია. კრიტიკული ფუნქციის მეშვეობით იგი რწმენას იცავს ცრურწმენისაგან, ფანტაზიისაგან, ფუნდამენტალიზმისაგან და რწმენას უფრო გულწრფელსა და სუფთას ხდის. რაც შეეხება ფილოსოფიის კონსტრუქციულ ფუნქციას, ფილოსოფია ეძებს რელიგიის მეტაფიზიკურ საფუძველს. ფილოსოფიის მიზანია ღმერთის არსებობის დასაბუთებისათვის თეორიული არგუმენტების მოძიება და ადამიანის მიერ ღმერთის გაგების შესაძლებლობის ახსნა. ფილოსოფია იკვლევს ღვთაებრივის ამქვეყნად გამოვლენისა და არსებობის ფორმებს (საკვირველი, ბედი, განგება). ასევე ღმერთისა და სამყაროს მიმართების ფორმებს (თეიზმი, დეიზმი, პანთეიზმი). ფილოსოფია იკვლევს რწმენის გამოვლენის ფორმებს. ფილოსოფია ცდილობს გონების საშუალებებით ნათელყოს, გასაგები გახადოს ადამიანისათვის რწმენისა და ღვთაებრივის პარადოქსი, საკვირველება და ადამიანი მზად გახადოს ამ საკვირველთან და პარადოქსთან შესახვედრად.

განასხვავებენ რელიგიურ, გონივრულ და ფილოსოფიურ რწმენას რელიგიური რწმენისათვის ღმერთი მიუწევდომელია. გონივრული რწმენის ადამიანს ეუბნება – გაბედე შეიმეცნო ღმერთი. ფილოსოფიური რწმენისათვის ღმერთი გააზრების საგანია. რწმენის გონითად გადაქცევისას იგი კარგავს საკვირველის დანახვის უნარს. იგი შინაგან წინააღმდეგობაში ვარდება, აღიარებს ღმერთს, მაგრამ მას აქცევს ცოდნის საგნად და კარგავს საკვირველებას. ეს გონებას აპათიასა და გულგრილობაში აგდებს. მორწმუნეთათვის კი ყოველი ხდომილება საკვირველია, რადგან ღმერთის გამოვლენაა.

ისლამის სარწმუნოებრივ საფუძველს ე.წ. „5 ბურჯი“ შეადგენს. 1. ერთი ღმერთისა და მუჰამედის წინასწარმეტყველური მისიის აღიარება; 2. ხუთგზის ყოველდღიური ლოცვა (ასსალათი, ანუ ნაზიმი); 3. მარხვა (საუნი, ურუზა); 4. მოწყალების გაცემა (ზაქათი); 5. მოსალოცად წასვლა მექაში, სიცოცხლეში ერთხელ მაინც (ჰაჯი).

ისლამი არ არის ერთიანი რელიგია, მორწმუნეთა უმრავლესობა ტრადიციულ ისლამს – სუნიზმს აღიარებს, რომელიც სუნასა და ყურანს ემყარება. შიიტები ყურანს ქარაგმულად განმარტავენ, ხოლო სუნაში მხოლოდ იმ ხადისებს აღიარებენ, რომელიც მუჰამედის სიძის – მეოთხე ხალიფა ალის სახელს უკავშირდება, მათ აქვთ საკუთარი წმინდა გადმოცემა – ახბარი. ცნობილია, აგრეთვე მუსულმანური სექტები: ისმაილისტები, დრუიზები, ვაჰაბისტები.

ისლამში ღმერთი მოიაზრება, როგორც სამყაროს შემოქმედი, მარადიული სული, იგია პირველი და უკანასკნელი, ამასთან იგი უპიროვნო არსია. მუსულმანურ მონოთეიზმთან მჭიდროდაა დაკავშირებული აბსოლუტური მორჩილების იდეა, რომელიც ყოვლისმომცველ ხასიათს ატარებს. ღვთის მიერ დადგენილი წესრიგისადმი უსიტყვოდ მორჩილების მოთხოვნა აისახა ყოვლისშემძლე ღმერთისა და წინასწარგანსაზღვრულობის შესახებ მოძღვრებაში. აბსოლუტური წინასწარგანზრახულობის იდეისა და ადამიანის თავისუფლების იდეის მომხრენი ყურანში თავისი თვალსაზრისის დადასტურებას პოულობენ, ეს დაკავშირებულია იმასთან, რომ ადრეულ პერიოდში მუჰამედი და მისი მიმდევრები არისტოკრატიათა ბრძოლის დროს ნების თავისუფლებას ქადაგებდნენ, ხოლო, როცა ისლამი ოფიციალური რელიგია გახდა. წინასწარგანზრახულობის იდეა, ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან იდეად იქცა, რომელსაც უნდა გაემართლებინა, როგორც ახალი, ფეოდალური წყობილების, ისე საღვთო ომის (ჯიჰადი) აუცილებლობა, როგორც ღვთის ნების გამოვლენა.

ისლამი არასოდეს ყოფილა მხოლოდ რელიგია. ის უფრო ცხოვრების წესია, როგორც ცალკეული ინდივიდისათვის, ისე სახელმწიფოებისთვის სწორ მორალურ, პოლიტიკურ და ეკონომიკური ქცევის ნორმების განმსაზღვრელი. „ისლამის გზა“, რომელიც მუჰამედ მოციქულის (570-632) მოძღვრებას ეფუძვნება და ყურანშია გადმოცემული, ყველა მუსლიმისათვის ღვთის გაცხადებულ სიტყვას წარმოადგენს; ხოლო სუნა (ანუ „გატკეპნილი ბილიკი“), მართლმორწმუნე მაჰმადიანთა მიერ დაცული ადათ-წესების კონა, გადმოცემით, თავად მუჰამედის ცხოვრების წესიდან იღებს სათავეს.

პარალელურად ვითარდებოდა მუსულმანური სკოლასტიკის ორთოდოქსალური, შეხედულება, რომელიც ალ-აშარის სახელთანაა დაკავშირებული და ანტიკური ფილოსოფიის წინააღმდეგ ბრძოლაში მუთაქალიმების ტრადიციას აგრძელებს. ვითარდება აგრეთვე, მისტიკური მიმართულება სუფიზმი, რომელშიც ნეოპლატონისტურ საწყისებთან ერთად ძველი ინდური და ირანული კულტურული ელემენტებიც გვხვდება. სუფიზმთან ახლოს იდგნენ სპარსი პოეტები ომარ ხაიამი და ჯალალ-ალ დინ რუმი. ორთოდოქსალური ისლამური ფილოსოფიისა და ანტიკური კულტურის ორთაბრძოლაში ისლამის გამარჯვების სულისჩამდგმელი იყო ალ-ღაზალი. მან მუსულმანურ ორთოდოქსალიზმს სუფიზმიც დაუმორჩილა. XII-XIII სს-ში აღმოსავლეთის არაბულ ქვეყნებში არაორთოდოქსალური ფილოსოფიის წინააღმდეგ იქმნება ძლიერი ოპოზიცია, ფილოსოფოსებს – დევნიან, სიტყვა „ფილოსოფოსი“ სააუგო სიტყვად იქცევა.

XII ს-დან არაბული ფილოსოფიის ცენტრი დასავლეთში, არაბულ ესპანეთში ინაცვლებს. აქ პირველ დიდ ფილოსოფოსად ითვლება არისტოტელეს კომენტატორი, რაციონალისტი იბნ ბაჯი. მაჰმადიანი თეოლოგები მას ათეისტად მიიჩნევენ. იბნ ბაჯას რაციონალიზმი განავითარა იბნ ტუფაილმა, რომელმაც შექმნა დეისტური მოძრაობა ბუნებრივი რელიგიის შესახებ. დასავლეთ არაბული ფილოსოფიის უდიდესი წარმომადგენელია იბნ რუშადი (ავერეოსი). იგი ანვითარებდა არისტოტელეს ფილოსოფიის მატერიალისტურ ელემენტებს და ებრძოდა რელიგიის დამცველ ალ-ღაზალის. იბნ-რუშადის მოძღვრებამ ჭეშმარიტების ორმაგი ბუნების შესახებ მნიშვნელოვანი კვალი დააჩნია – ქრისტიანულ ფილოსოფიას, მან ასევე განიცადა ებრაული ფილოსოფიის დიდი გავლენა.

ავერეოსისათვის არისტოტელე არის წესი და ნიმუში შექმნილი ბუნების მიერ ადამიანური სრულყოფილების ძირეული მაგალითის საჩვენებლად. ამდენად არისტოტელეს სწავლება მისთვის თვით ჭეშმარიტებაა და ის ამ სწავლების გადმოცემასა და განმარტებას ისახავს მიზნად. გარდა ამისა, ავერეოსის აზრით, არისტოტელეს ფილოსოფია სიღრმისეულად ეთანხმება მუსულმანურ რელიგიას, მეტიც, მეცნიერული და თვალსაჩინო ხერხებით გადმოგვცემს იმ ჭეშმარიტებას, რომელსაც რელიგია გაუნათლებელი ადამიანებისათვის გასაგები, მარტივი და პრიმიტიული ფორმით გამოხატავს. მაგრამ არისტოტელეს ძირეულ სწავლებად ავერეოსი ყოველივე არსებულის აუცილებლობას მიიჩნევს. თვით სამყაროც აუცილებელია, რადგან იგი აუცილებლადაა შექმნილი ღმერთის მიერ. ამიტომაც არ შეიძლება

მას დროში დასაბამი ჰქონდეს, ის მარადიულია. თავისი აუცილებელი ხასიათის გამო სამყარო ისეა შექმნილი, რომ ყოველივე მასში მომხდარი სწორედ ისე უნდა მომხდარიყო, როგორც მოხდა. სამყაროს წესრიგი იმგვარია, რომ ადამიანს არ ძალუძს მისი შეცვლა ან დამსხვრევა. ეს წესრიგი მართავს თვით ადამიანის ქმედებასაც, რომელსაც არავითარი ინიციატივის უნარი და თავისუფლება არ გააჩნია.

ყოფის აუცილებლობის დოქტრინის გარდაუალი დოქტრინა სამყაროს მარადიულობის შესახებ, როგორც ავიცენა, ავერჯოსიცი უშვებს სამყაროს შექმნის ფაქტს, რადგანაც სამყაროს არსებობა შესაძლებელი არსებობაა, რომელიც ღმერთის შემოქმედებითი რაობის გარეშე არ განხორციელდებოდა. მაგრამ სამყაროს შექმნაში ავერჯოსიცი ღმერთის თავისუფალ ქმედებას კი არ ხედავს, არამედ თვით ღმერთის აუცილებელ გამოვლინებას, რომელსაც როგორც ასეთს, არა აქვს დასაწყისი დროში. მას შემდეგ, რაც ღმერთი არსებობს, ანუ ab aeterno, უნდა არსებობდეს სამყაროც, რადგან ის ღმერთის აუცილებელი გამოვლინებაა.

ყოფის აუცილებლობა და სამყაროს მარადიულობა ავერჯოსიციისთვის ტიპობრივი დოქტრინებია. მესამე ასეთი დოქტრინა ინტელექტს შეეხება. ჯერ კიდევ ავერჯოსამდე მოღვაწე ფილოსოფოსებმა აღკვიდიდან ავიცენამდე ჩამოაშორეს ადამიანს აქტიური ინტელექტი და ის ღმერთს მიაკუთვნეს. ადამიანისაგან ავერჯოსიცი პოტენციურ ინტელექტსაც აცალკევებს, რომელსაც მისი წინამორბედი მოაზროვნეები ადამიანის რაციონალურ სულად აღიქმავდნენ, რადგანაც, თუ პოტენციური ინტელექტი აქტიურ ინტელექტად შეიძლება გარდაიქმნას, მასაც იგივე ბუნება უნდა ჰქონდეს. ადამიანი მხოლოდ მონაწილეობს ღვთაებრივ ინტელექტში და ამ მონაწილეობაში იღებს სათავეს საგნებიდან ინტელიგირებული ფორმების აბსტრაგირებისადმი მიდრეკილება, რომელიც აყალიბებს კონცეფციებსა და პრინციპებს, საიდანაც გამომდინარეობს ადამიანური ცოდნა. ავერჯოსიცი უბრუნდება სინათლისა და ფერების არისტოტელისეულ შედარებას და განავრცობს მას; როგორც მზე ასხივოსნებს ჰაერს და ამოქმედებს საგანთა ფერებს, აქტიური ინტელექტიც ასევე ასხივოსნებს პოტენციურ ინტელექტს და ამვარად განაწყობს ამ უკანასკნელში თანამონაწილე ადამიანის სამშვინველსა გრძობადი წარმოდგენებიდან ცნებათა და უნივერსალურ ჭეშმარიტებათა აბსტრაგირებისაკენ. ამგვარად, ინტელექტი ერთია ყველა ადამიანისათვის და განცალკევებულია მათი სამშვინველისაგან.

ავერჯოსიცი ამტკიცებდა, რომ ფილოსოფიის რელიგიური რწმენა მისი რაციონალური საქმიანობაა და რომ სარწმუნოების ამგვარი საქმიანობის შემცველია. სქოლასტიკოსებმა ამ დოქტრინას ორმაგი ჭეშმარიტების დოქტრინა უწოდეს: ერთია გონების ჭეშმარიტება, რომელსაც ადამიანი ფილოსოფიის მეშვეობით აღწევს, და მეორეა რწმენის ჭეშმარიტება, როდესაც რელიგიური ხელისუფალი აცხადებს ამ წესებს.

რელიგია – იდეათა და ქმედებათა სისტემაა, რომელიც დაფუძნებულია რწმენაზე, რომელიც ზემოქმედებენ სამყაროზე და ადამიანის ცხოვრებაზე. კაცობრიობა იცნობს და ცნობს მსოფლიო რელიგიებს: ბუდიზმს, ქრისტიანობას, ისლამს და იუდეურ რელიგიას ებრაელებისათვის. არა აქვს მნიშვნელობა, ვინ იქნება დასახელებული ღმერთად, ბუდა, ქრისტე, თუ სხვა, ადამიანი ის ფენომენია, რომელსაც უნდა ჩასწვდეს და შეიმეცნოს იდეუმალი და ამაღლებული ფენომენის – რელიგიის არსი. რწმენა სუბიექტურია იმ აზრით, რომ მისი სხვებისათვის გადაცემა შეუძლებელია, მას ახასიათებს შინაგანი დარწმუნებულობა და ადამიანის შინაგან მდგომარეობას გამოხატავს. ცოდნა კი საჯარო ფენომენია. იგი ობიექტურია და მისი სხვისათვის გადაცემა შეიძლება რელიგიურ რწმენაში. მოცემული ჭეშმარიტება სხვა ხასიათისაა. იგი არ ასახავს რეალობას, არამედ გამოხატავს ჩემს სუბიექტურ მდგომარეობას და მიმართებას. რწმენაში მოცემული ცოდნის ობიექტური შემოწმება შეუძლებელია. რელიგიური რწმენა, როგორც აზროვნების წესი, არ ექვემდებარება ობიექტურ შემოწმებას და არ საჭიროებს უფრო მაღალ, უტყუარ ცოდნას დასაბუთებისათვის. ასევე მეცნიერულ ცოდნაში მოცემულია რწმენა. აქ რწმენა ვლინდება, როგორც ცოდნის სუბიექტური მოდალობა.

ლიტერატურა:

1. ვალერიან რამიშვილი, „ფილოსოფია“, თბ., 2010.
2. ალბერტ შტეკლი, „შუა საუკუნეების ფილოსოფია“, თბ., 1994.
3. გურამ თევზაძე, „აღორძინების ხანის ფილოსოფია“, თბ., 2008.
4. დავით თინიკაშვილი, ზურაბ ჯაში, „მსოფლიო რელიგიები“, თბ., 2013.
5. გურამ თევზაძე, „ანტიკური ფილოსოფია“, თბ., 1995.
6. გურამ თევზაძე, „შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ისტორიის პრობლემები“, I ნაწილი, 1981.

7. ირაკლი ლომოური, „რას ქადაგებს რელიგია“, თბ., 2010.
8. მარიამ ცხოვრებაშვილი, გურამ თავხელიძე, „რელიგია–ისლამი“, თბ., 2013.

Nestan Lomaia
Sokhumi State University
ISLAM AND PHILOSOPHY
ABSTRACT

The paper considers a question of origin and development of Islam based on the Qur'an. Historically, Islam was originated in the 7th century on the Arabian Peninsula, which spread to neighboring countries: Turkey, Iran, Central Asia and most of the Arab states.

In the paper the Islamic Golden Age is marked the period when the scientists contributed invaluable contributions to the development of philosophy, such as Al-Qind, Al-Farabi, Avicenna, and Averroes.

At the end of the paper it is analyzed and explained the aim of philosophy, the essence of religion and the necessity of its existence. Philosophy wishes to explain and substantiate to the person the possibility of man and supernatural power which may be a way to faith, but not faith.

თამარ მაკასარაშვილი, ლია ნადირაძე
 გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

**ციფრული რეკლამირების ინოვაციური მეთოდების გამოყენების მექანიზმები საქართველოში
 კონკურენტუნარიანი ბიზნესის ფუნქციონირებისათვის**

თანამედროვე სამყაროში ტექნოლოგიების განვითარების პარალელურად მნიშვნელოვნად გაიზარდა ციფრული მარკეტინგული კომუნიკაციის როლი. საქართველოში კონკურენტუნარიანი ბიზნესის ფუნქციონირებისათვის აქტუალურია ციფრული რეკლამირების ინოვაციური მეთოდების სწორი და ეფექტური გამოყენება კომპანიის იმიჯის შექმნის, ბიზნესის განვითარებისა და წარმოების, ბრენდის ფორმულირების დროს.

რეკლამა პროდუქტის საზოგადოებამდე მიტანის ერთ-ერთი ფორმაა - მწარმოებელი ყოველთვის დაინტერესებულია, თავისი პროდუქტი მიიტანოს მომხმარებელამდე, რაც საკმაოდ რთულია. რადგან მომხმარებელი, როგორც წესი, ახალს ყოველთვის ეჭვის თვალით უყურებს. ამერიკელმა პუბლიცისტმა ვენს პაკარდმა რეკლამის არსი ასე ჩამოაყალიბა: - „რეკლამა ეს არის ხელოვნება, დაუმიზნო თავში და მოარტყა საფულეში“.

საქართველოში სარეკლამო საქმიანობა კანონითაა ნებადართული. „რეკლამის შესახებ“ საქართველოს კანონი არეგულირებს რეკლამის წარმოების, განთავსებისა და გავრცელების დროს წარმოქმნილ სამართლებრივ ურთიერთობებს. კანონის მიზანია სარეკლამო ბაზარზე კონკურენციის განვითარება, დაინტერესებულ მხარეთა უფლებების დაცვა და არასათანადო რეკლამების თავიდან აცილება. 102-ე კანონის მე-3 მუხლის 1-ლი პუნქტი რეკლამას შემდეგნაირად განმარტავს: „...საქონელზე, მომსახურებასა და სამუშაოზე (შემდგომში - საქონელზე), ფიზიკურ და იურიდიულ პირებზე, იდეასა და წამოწყებაზე ნებისმიერი საშუალებითა და ფორმით გავრცელებული ინფორმაცია, რომელიც გამიზნულია პირთა განუსაზღვრელი წრისათვის და ემსახურება ფიზიკური და იურიდიული პირების,

საქონლის, იდეისა და წამოწყებისადმი ინტერესის ფორმირებასა და შენარჩუნებას, აგრეთვე საქონლის, იდეისა და წამოწყების რეალიზაციის ხელშეწყობას“.¹

ინტერნეტი ჩვენი ცხოვრების განუყოფელ ნაწილად იქცა. ძალიან სწრაფად იზრდება ისეთი ადამიანების რაოდენობა, რომლებიც კომპიუტერთან გაცილებით მეტ დროს ატარებენ, ვიდრე ტელევიზორთან და ეს შეუქცევადი პროცესია. საქართველოში ყოველ წელს ინტერნეტის აქტიურ მომხმარებელთა რაოდენობა მინიმუმ 50%-ით იზრდება.

ინფორმაციის ინტერნეტის საშუალებით ოპერატიული გავრცელების გზით ხდება შეხედულების ფორმირება კომპანიაზე, ბრენდებზე, საქონელზე. კომერციული მიზნებით ამ შეხედულებაზე ზემოქმედება შესაძლებელია და საჭიროა. მარკეტინგული საქმიანობა – Social Media Marketing მიმართულია მომხმარებლის ლოიალურობის გაზრდაზე სოციალურ ქსელებში, ბლოგებსა და ფორუმებზე მუშაობის გზით. იმ ფონზე, როცა ტელევიზია კვლავაც ყველაზე გავლენიანი მედია საშუალებაა, ინტერნეტრეკლამაზე დანახარჯები სულ უფრო სწრაფად იზრდება, შესაბამისად რეკლამა ინტერნეტში დღითიდღე უფრო ეფექტური ხდება. ის საშუალებას იძლევა მივაწვდინოთ ხმა ადამიანთა ისეთ ჯგუფებს, რომელთა ყურადღების მიპყრობა სხვა საშუალებებით რთული და ძვირია. ინტერნეტში განსათავსებელი რეკლამის ფასები სხვადასხვა საიტზე განსხვავებულია და დამოკიდებულია: საიტის პოპულარობაზე, რეკლამის სახეობაზე (ვიდეორეკლამა, საბანერო რეკლამა, კონტექსტური რეკლამა). რეკლამების ფასები და ეფექტურობა განისაზღვრება მისი „ნახვების“ რაოდენობით. ძალიან სწრაფად იზრდება იმ ადამიანებთა რაოდენობა, რომლებიც კომპიუტერთან გაცილებით მეტ დროს ატარებენ, ვიდრე ტელევიზორთან და ეს შეუქცევადი პროცესია. ამდენად, ინტერნეტ რეკლამა საუკეთესო ვარიანტია ამა თუ იმ პროდუქციის გასაყიდად.

ინტერნეტრეკლამის მთავარი უპირატესობაა შესაბამისი ინტერესების მქონე მომხმარებლების მოძიება და მათთან პირდაპირი წვდომა. ამჟამად ბაზარზე ყველაზე დიდი პოპულარობით სარგებლობს რეკლამა "google"-სა და "facebooke"-ში. ბილ გეტსს თუ ვენდობით: – „თუ თქვენი ბიზნესი არ არის ინტერნეტში, ესე იგი, თქვენ არ ხართ ბიზნესში“. Zenith Optimedia-ს ერთ-ერთი ბოლო კვლევის თანახმად, 2017 წელს ინტერნეტრეკლამამ შესაძლოა, პირველად გადაუსწროს სატელევიზიო რეკლამას ბიუჯეტით. კომპანიის წინა კვლევის მიხედვით, ინტერნეტრეკლამა სატელევიზიო რეკლამას 2018 წელს გადაუსწრებდა.²

შესაბამისად, ინტერნეტრეკლამა თანამედროვეობის წამყვანი ტრენდი ხდება. როგორც წესი, როდესაც მსოფლიოში რაიმე ტენდენცია შეინიშნება, საქართველოშიც გვიან, მაგრამ იმავე ტემპით ვითარდება. ცალსახად შეინიშნება ტენდენცია, რომ სატელევიზიო რეკლამა აღარ არის დამაკმაყოფილი მომხმარებლისთვის და შესაბამის შედეგებსაც არ იძლევა. ინტერნეტ რეკლამაში იმავე ბიუჯეტს დახარჯვის შემთხვევაში კი მიღებული ეფექტი გაცილებით უფრო დიდია. დღევანდელი საზოგადოება დიდ დროს ატარებს ინტერნეტში და ნაკლებს ტელევიზორებთან. დღეს კომპიუტერებისა და გაჯეტების გარეშე ცხოვრება წარმოუდგენილია. შესაბამისად, სარეკლამო ბაზარიც ამ მიმართულებით ვითარდება. ამას ემატება სხვადასხვა საშუალებებით რეკლამის გადახვევის ფუნქციაც. ამ ფონზე ცალსახად იზრდება ინტერნეტ რეკლამებიდან მიღებული შედეგები და, რაღა თქმა უნდა, შემოსავლებიც.

ყველაფერთან ერთად არსებობს პრობლემებიც, ინტერნეტმარკეტინგის დიდი პრობლემა მდგომარეობს იმაში, რომ ინტერნეტ მომხმარებლებს აღიზიანებთ ინტერნეტ რეკლამების გამოჩენა. რაც უფრო მეტია ასეთი რეკლამა, მით უფრო ღიზიანდებიან მომხმარებლები. გამოკითხვებმა აჩვენეს, რომ ინტერნეტმომხმარებელთა 92% პროცენტი მზად არის გამოიყენოს ინტერნეტრეკლამის მბლოკავი პროგრამები.

ინტერნეტრეკლამაზე მზარდი მოთხოვნიდან გამომდინარე, ახლო მომავალში მისი ოდენობა ინტერნეტსივრცეში არა თუ შემცირდება, არამედ მოიმატებს, რაც შედეგად უფრო მეტ უკმაყოფილებას გამოიწვევს მომხმარებელში, თუმცა, მეორე მხრივ, თუ რეკლამა განსხვავებულია და ხიბლავს ადამიანთა დიდ მასებს, ასეთ რეკლამას პოზიტიური შედეგი გარანტირებული ექნება.

საქართველოში ინტერნეტის მომხმარებელთა რაოდენობა მუდმივად მზარდია. ინტერნეტ-რეკლამა მსოფლიოში და შესაბამისად საქართველოშიც, ყველაზე სწრაფად განვითარებადი რეკლამის სახეობაა. საიტის ხასიათი და შინაარსი ადვილად განსაზღვრავს მის მიზნობრივ აუდიტორიას, რომელიც ასაკობრივადაც და ინტერესებითაც ძალიან განსხვავებულია. საქართველოში ინტერნეტ-ბაზრის

¹ საქართველოს კანონი „რეკლამის შესახებ“, 102 მუხლი 2 (II)

² <https://bpn.ge/teqnologiebi/2572-internet-reklama>

თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ მომხმარებელთა უმეტესობა საიტებს სამსახურიდან ეცნობა. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ჩვენთან მომხმარებლის მინიმუმ 70-80% დასაქმებულია. ეს კი ინტერნეტში რეკლამის დამკვეთს დიდ უპირატესობას ანიჭებს, რადგან ეს აუდიტორია მათი პროდუქტის ან მომსახურების პოტენციური მყიდველია.

არსებული ტენდენციის თანახმად, სულ უფრო მეტი ბიზნესი ხდება ინტერნეტზე დამოკიდებული. არიან ისეთი ბიზნესებიც, რომლებიც მთლიანად ინტერნეტს იყენებენ გადაყვანილი.¹ წარმატებული ბიზნესისათვის აუცილებლობას წარმოადგენს ინტერნეტში დამკვიდრება, თუ კომპანია ვერ მონახავს ნიშას ინტერნეტში, იქ იქნებიან მისი კონკურენტები, რომლებიც სრულიად მოემსახურებიან ინტერნეტს იყენებულ მომავალი კლიენტების ნაკადს. ეს ნაკადი კი სულ უფრო იზრდება.

ნებისმიერი კომპანიის ინტერნეტში წარმოჩენის საფუძველია ეფექტური ვებსაიტი, რომელიც უნდა აკმაყოფილებდეს შემდეგ ძირითად ელემენტებსა და პრინციპებს:

მიზიდველი საიტის დიზაინი – რა ფუნქციების და სირთულისაც არ უნდა იყოს საიტი, მას უნდა გააჩნდეს ეფექტური დიზაინი, სწორედ ვიზუალურ ექსპრესიას მომხმარებელს პირველად შთაბეჭდილება კომპანიისა და მისი პროდუქტის შესახებ. საიტის დიზაინი, ფერებითა და სპეც-ეფექტებით უნდა ასოცირდებოდეს კომპანიის ბრენდთან;

მობილურ ხელსაწყოებთან ადაპტირებულობა – საიტი უნდა იყოს სწრაფი და ადაპტირებული ნებისმიერ მობილურ ტელეფონთან, პლანშეტთან და სხვა ტიპის ხელსაწყოებთან. ამის მიზეზი მობილური ტექნოლოგიების სწრაფი ტემპებით განვითარებაა, შესაბამისად მობილური მოწყობილობების მომხმარებლების რიცხვი უკვე აჭარბებს კომპიუტერული მონიტორით მოსარგებლე პირთა რაოდენობას;

საიტის მასალები – საიტის მასალები უნდა იყოს საინტერესო წასაკითხი, ადვილად აღქმადი და არ უნდა შეიცავდეს გრამატიკულ/ენობრივ ხარვეზებს;

ინფორმაციულობა – თქვენ რომ იყოთ მომხმარებელი რა შეკითხვები გაგიჩნდებოდათ? მნიშვნელოვანია, რომ საიტზე განსაზღვრული იყოს რაც შეიძლება მეტი ასეთი შეკითხვის პასუხი;

საკონტაქტო მონაცემები – საიტის მომხმარებელს უნდა გააჩნდეს დაუყოვნებლივი წვდომა თქვენს საკონტაქტო მონაცემებთან, რამდენიმე წამის დაგვიანება და მან შეიძლება საერთოდ გადაიფიქროს დაკონტაქტება.

ქართველ ინტერნეტმომხმარებელთა უმეტესობა ეძებს პროდუქტს/მომსახურებას გუგლის საძიებო სისტემაში. იმისათვის, რომ გუგლის საძიებო სისტემაში კომპანიის საიტი შესთავაზოს იმ მომხმარებელს, რომელიც ეძებს შემოთავაზებულ პროდუქტს/მომსახურებას საჭიროა საიტის ოპტიმიზაცია და სწორი კონტენტ-მარკეტინგის განხორციელება. ამასთან, საჭიროა მაღალი ხარისხისა ფოტო-ვიდეო მასალა, მეტი მომხმარებლის მოზიდვისა და პოზიტიური განწყობის ჩამოყალიბებისთვის. ნებისმიერ ფოტო-ვიდეო მასალას უნდა გააჩნდეს ბრენდირებული დიზაინი და შესაბამისად უნდა ასოცირდებოდეს კომპანიის ბრენდთან. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია საავტორო უფლებების დაცვა, დაუშვებელია ისეთი ფოტო-ვიდეო მასალის გამოყენება, რომელზეც კომპანიას ნებართვა არ გააჩნია.

ციფრული მარკეტინგის როლი ბიზნესში უაღრესად დიდია, რომ წარმოვიდგინოთ მასშტაბურობა, ფეისბუქის, Youtube-ისა და გუგლის საერთო სარეკლამო შემოსავლები აღემატება ერთად აღებული მთელი მსოფლიოს ჟურნალების, გაზეთებისა და ტელევიზიით მიღებულ სარეკლამო შემოსავლებს. საქართველოც არ ჩამორჩება აღნიშნულ ტენდენციებს, სოციალური მედია საკმაოდ დიდ ნაწილს იკავებს ქვეყნის მთლიანი სარეკლამო ბაზრის წილში. განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს ფეისბუქი და ინსტაგრამი, ასევე მზარდი პოპულარობა გააჩნია Pinterest-ს.²

ინტერნეტი და ციფრული ტექნოლოგიები გვამლევენ მომხმარებლებთან კომუნიკაციის მრავალმხრივ შესაძლებლობას, თუმცა ხშირად კომპანიები, მაინც ვერ ახერხებენ მომხმარებელთან ეფექტურ კომუნიკაციას, რასაც პოტენციური კლიენტების დაკარგვა მოყვება შედეგად. ამდენად, მომხმარებელთა კომუნიკაციისას, მთავარი არის პასუხის დროულად და პოზიტიურად მიწოდება.

ტრადიციულთან შედარებით ციფრული რეკლამირების ინოვაციურ მეთოდებს რამდენიმე ცალსახა უპირატესობა აქვს: გაცილებით უფრო ხარჯეფექტურია, საშუალებას იძლევა, ფოკუსირება გაკეთდეს კონკრეტულ სეგმენტზე და, შესაბამისად, მნიშვნელოვნად გაიზარდოს კომპანიის პროდუქტიულობა, ადვილია შედეგების დათვლა და ანალიზის გაკეთება. ინტერნეტის შემთხვევაში

¹ დ. ვაშაყმაძე: ყოველთვიური საერთაშორისო რეცენზირებადი და რეფერირებადი სამეცნიერო ჟურნალი „ეკონომიკა“ - „რეკლამის თავისებურებები და განვითარების პერსპექტივები საქართველოში“ #1-2, 2015

² <http://www.itdc.ge/index.php?sec-id=18&lang-id=GEO>

რეკლამის დამკვეთს ხელი მიუწვდება უფრო ზუსტ სტატისტიკაზე: კონკრეტულად როდის და რამდენმა ადამიანმა ნახა მისი რეკლამა.

აქტუალურია სოციალურ ქსელებში ისეთი ინოვაციური ტექნოლოგიების დანერგვა, რომლებიც მომხმარებელს შესთავაზებს რეკლამას მისი პროფილისა და ქცევის საფუძველზე. ამასთან, ისეთი დიზაინთა და კონტენტით, რომელიც სხვებისგან გამორჩეული და პოზიტიურად აღქმადი იქნება. ამისათვის აუცილებელია ამ პროცესში პროფესიონალი დიზაინერების, ანალიტიკოსებისა და ფსიქოლოგების ჩართულობა.

ჩვენს ქვეყანაში ციფრული რეკლამირების ინოვაციური მეთოდების დანერგვისათვის სულ უფრო მობილური გარემო იქმნება. "პალიტრა მედიის" ორგანიზებით სარეკლამო სფეროს წარმომადგენლებისთვის გაიმართა ვორქშოპი, სახელად "ციფრული რეკლამირების ინოვაციური მეთოდები". დონისძიებაზე, რომელიც "სილიკონ ველი თბილისის" სამუშაო სივრცეში მოეწყო, ციფრული მარკეტინგის ახალ შესაძლებლობებზე, ქართული ბაზრისთვის ინოვაციურ პროგრამა Ad Ocean-ზე ისაუბრეს. პროგრამა ქართულ ბაზარზე "პალიტრა მედიას" შემოაქვს და ამიერიდან ონლაინრეკლამა უფრო მარტივი, მოსახერხებელი და ეფექტური გახდება. ციფრული მარკეტინგის წარმოების ერთ-ერთი წარმატებული პროგრამაა Ad Ocean, რომელიც მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში ბიზნესებს სწორი მარკეტინგული კამპანიის წარმოებასა და ეფექტურობის ზრდაში ეხმარება. ის არის რეკლამის განთავსების მოწინავე ინსტრუმენტი ვებსივრცეში. სწორედ ამ პროგრამას ნერგავს ქართულ სარეკლამო ბაზარზე "პალიტრა მედია."

ვორქშოფს 100-მდე ბიზნეს კომპანიის მარკეტინგის მენეჯერები და სარეკლამო ინდუსტრიის წარმომადგენლები ესწრებოდნენ, როგორც აღნიშნეს, შეთავაზება საინტერესო იყო და მისი საქართველოში დანერგვა კომპანიებს ეფექტურად რეკლამირებაში დაეხმარება.

"ძალიან საინტერესო არის Gemius-ის პლატფორმა Ad Ocean. სარეკლამო ბანერებთან დაკავშირებული საკმაოდ ბევრი საინტერესო შეთავაზება აქვს, რომელთა გამოყენებაც შეიძლება. სიახლე სტანდარტულ ბანერებთან შედარებით ბევრად უფრო ეფექტურია. ვთვლი, რომ ეს კომპანიებისთვის ძალიან კარგი შესაძლებლობაა, რადგან მომხმარებლებს შეუძლიათ მათი რეკლამა, მათი ბანერები სხვებისგან გამოკვეთილად იხილონ," - აღნიშნა "ხალიკ ბანკი საქართველოს" მარკეტინგის მენეჯერმა თემო ბაბუნაშვილმა. Ad Ocean ქართველი მომხმარებლებისთვის უახლოეს მომავალში გახდება ხელმისაწვდომი.¹

ხელოვნური ინტელექტისა და ვირტუალური რეალობის ტექნოლოგიების განვითარების ტენდენციების გათვალისწინებით განვითარებისა და წარმატების შანსები აქვთ კომპანიებს, რომლებიც დროულად მონახავენ საკუთარ ნიშას ვირტუალურ სამყაროში, ხოლო ისინი, რომლებიც ამას ვერ მოახერხებენ, გაქრებიან ასპარეზიდან. დღეისათვის საქართველოში ციფრული რეკლამირების როლი უფრო დაბალია, ვიდრე განვითარებულ ქვეყნებში, შესაბამისად, მეტი სამოქმედო ასპარეზია ინოვაციური მეთოდების დანერგვისთვის, რომელიც მომავალში მეტი წარმატების განმაპირობებელი იქნება.

ლიტერატურა:

1. საქართველოს კანონი „რეკლამის შესახებ“, 102, მუხლი 2 (II)
2. http://www.itdc.ge/index.php?sec_id=18&lang_id=GEO
3. <https://bnp.ge/ad-info/22689-internet-reklama-vs-satelevizio-reklama.html?lang=ka-GE>
4. <https://bnp.ge/teqnologiebi/2572-internet-reklama>
5. დ. ვაშაყმაძე: ყოველთვიური საერთაშორისო რეცენზირებადი და რეფერირებადი სამეცნიერო ჟურნალი „ეკონომიკა“ - „რეკლამის თავისებურებები და განვითარების პერსპექტივები საქართველოში“ #1-2, 2015.

¹ <https://bnp.ge/ad-info/22689-internet-reklama-vs-satelevizio-reklama.html?lang=ka-GE>

Tamar Makasarashvili, Lia Nadiradze

Gori State Teaching University

**MECHANISMS OF USING INNOVATION METHODS OF DIGITAL ADVERTISING IN
GEORGIA FOR THE FUNCTIONING OF COMPETITIVE BUSINESS
ABSTRACT**

Proper and efficient use of digital advertising innovative methods is actual for the purpose of establishing competitive business, creating the company's image, as well as for business development and production in Georgia.

Innovative methods of digital advertising have some unambiguous advantages: it is much more expensive to enable, focus on the specific segment and thus significantly increase the productivity of the campaign, it is easy to calculate and analyze the results: an advertiser has access to more accurate statistics, especially when and how many people have seen his advertisement.

It is actual to introduce the innovative technologies in social networks, which are offered by the customers on the basis of their profile and behavior. In addition, the design and content should be distinguished and positive from others. In this process it is necessary to involve professional designers, analysts and psychologists.

The companies, which find their niche in the virtual world in time, have chances of success and those who cannot do it, will disappear from the field. Nowadays, the role of digital advertising in Georgia is far lower than in developed countries, therefore there are more operational aspects of innovative methods, which will be more successful in the future.

ნესტან მამუჭაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;
საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის
სახელობის სასწავლო უნივერსიტეტი

**ბეჟა (ფარნა) ჩილაშვილი (ფაჰრეთინ ჩილოღლუ) – საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი,
რედაქტორი და მწერალი**

საუკუნეთა მანძილზე ქართველი ხალხი გმირულად იბრძოდა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის, ეროვნული თვითმყოფადობისათვის. ამ ბრძოლაში იცავდა და ქმნიდა საკუთარ მატერიალურ და სულიერ კულტურას. თავდადებით იგერიებდა მტერს ერთიანი საქართველოს საიმედო ფარი, მისი კარიბჭის დარაჯი - სამხრეთი საქართველო.

1453 წელს, კონსტანტინოპოლის დამორჩილების შემდეგ, ოსმალთა დამპყრობლებმა სწრაფი შეტევა განახორციელეს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ მხარეში, მესხეთში, იგივე სამცხე-საათაბაგოში. 1595 წელს იგი აღწერეს და შეადგინეს გადასახლების წიგნი „გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი“, რომლის შედეგად ამ მხარეში დასრულდა ქართული მიწათმფლობელობა. ამის შესაბამისად მოაწყვეს მხარის მართვაც, მას „გურჯისტანის ვილაეთი“ ე. ი. „საქართველოს პროვინცია“ უწოდეს და რვა „სანჯაყად“ ანუ „ვილაად“ („სადროშოდ“) დაყვეს.

1877-1878 წლებში რუსეთ-თურქეთის ომი მიმდინარეობდა, რომლის ერთ-ერთ ფრონტს აჭარა-ქობულეთი და ყარსი-არტაანი წარმოადგენდა. იმდროინდელი ქართული პრესა ფართოდ აშუქებდა ომის მიმდინარეობას. „დროებისა“ და „ივერიის“ დიდი ნაწილი სწორედ ამ მასალებს ეთმობოდა. ყველაფერი გაკეთდა აჭარა-ჭანეთის მიტაცებული მიწა-წყლის დედასამშობლოსთვის შემოსამტკიცებლად.

“დაბრუნებულ მიწა-წყალზე ცხოვრება ისე არ წარიმართა, როგორც ამაზე დიდი ილია ოცნებობდა. ქართველი ხალხი მთალიანად როდი იყო ამაღლებული ერისკაცად. ქართველებს შორისაც იყვნენ ვიწრო ნაჭუჭში გამომწყვდეული კაცუნები. მათ აღმაცერად დაუწყეს ცქერა მუსლიმან ძმებს. “თათარი” დაუმახეს იმ ქართველს, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში ოსმალეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში ცხოვრობდა, მაგრამ ყოველთვის “გურჯი” ერქვა, “თათარი” ოსმალებსაც კი არ შეურქმევიათ. ამ ხნის განმავლობაში ქართული იყო მისი “ნენეს ენა”... რუს მოხელებსაც ეს უნდოდათ, გააჩარეს აგიტაცია-პროპაგანდა:

– თქვენ თათრები ხართ და სათათრეში გადასახლდეთ გირჩევნიათო”. ამასვე აკეთებდნენ ოსმალეთის იმპერიის ემისრებიც” (ფუტკარაძე 1993:14).

მაჰმადიანი ქართველების გადასახლების – მუჰაჯირობის (“მუჰაჯირი” არაბული სიტყვაა და ნიშნავს სამშობლოდან წასვლას) ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელი ოსმალეთის მთავრობა ცდილობდა, რაც შეიძლებოდა მეტი ხალხი გადაესახლებინა ოსმალეთში.

ქართველი ხალხის სანუკვარი ოცნება – დაებრუნებინათ სულთნის მიერ მიტაცებული ტერიტორიები, საბოლოოდ დასრულდა აჭარის დედასაქართველოსთან დაბრუნებითა და ბათუმის ჭეშმარიტად ქართულ ქალაქად გადაქცევით, მაგრამ ამ სიხარულს სევდაც ახლდა, რადგან ათასობით ჩვენი მემამულე საზღვარს იქით დარჩა.

მუჰაჯირი ქართველების შთამომავლები, ჩვენებურები, დღესაც ცხოვრობენ თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე. უმეტესმა მათგანმა მოახერხა და შეინარჩუნა მშობლიური ენა. სარწმუნეობის შეცვლის მიუხედავად, ისინი ჭეშმარიტ ქართველებად დარჩნენ. ისინი იქ, სხვა ქვეყანაში ქართველობენ და განადიდებენ თავიანთ ისტორიულ სამშობლოს. მართალია, ბევრის წინაპარმა საქართველოშივე უარყო ქრისტიანობა, მაგრამ ქართველობა მათში გენეტიკური კოდივით დევს. გადასახლებულები კომპაქტურად სახლდებოდნენ, ქართულ სოფლებს ქმნიდნენ და ენას უვლიდნენ. ეს ხომ „ჩვენებურთა გადარჩენილი ჩვენებურობაა.” (ხალვაში 2007:181)

სწორედ ერთ-ერთი მათგანია ბექა-ფარნა ჩილაშვილი (ფაჰრეთთინ ჩილოღლუ). ცივი თურქეთის ქართულ სოფელში აღიზარდა, უფრო მოგვიანებით ისტორიული სამშობლოს სიყვარულმა გადააწყვეტინა ლიტერატურული ქართულის შესწავლა და მრავალი ჭეშმარიტი ქართული საქმის სულისჩამდგმელიც გახდა.

ფაჰრეთინ ჩილოღლუმ შეკრიბა თურქეთში მოღვაწე ქართველი პოეტების შემოქმედება, შექმნა მინიანთოლოგია და მას “ცხელი სევდა” უწოდა.

ფაჰრეთინ ჩილოღლუ ორიგინალური ხედვის პოეტია. იგი ზოგჯერ, თითქოს ამქვეყნიურ საზღვრებში ვერჩატეული, ირეალური სამყაროსაკენ იხედება იმედის თვალით. გარდა მისი ორიგინალური ლექსებისა, არაერთი კარგი ქართველი მწერლისა თუ პოეტის ნაწარმოები თარგმნა თურქულად, რომელთა მხოლოდ ჩამოთვლაც კი შორს წავგიყვანდა (გალაკტიონ ტაბიძე, ანა კალანდაძე, მუხრან მაჭავარიანი, თამაზ ჭილაძე, ეკა ბაქრაძე. სხვადასხვა თაობის ეს პოეტები ერთად შეკრიბა).

ჩვენებურ ფარნა ჩილაშვილს უყვარს სამშობლო, ეამაყება, რომ გურჯისტანიდანაა... ფიქრობს მავთულხლართით ჩაკეტილ საზღვარზე. სწორედ საზღვარს მიღმა დარჩენილი ქართველის უსაზღვრო ფიქრებია გადმოცემული მისივე მოთხრობების კრებულში “სასაზღვრო ფიქრები”. ფიქრები სამშობლოზე უსაზღვროა... მშობლიური კუთხის ღირსეულად წარმოჩენაა სწორედ ორენოვანი ჟურნალის რედაქტორის უმნიშვნელოვანესი მისია...

“უცხო ცის ქვეშ თითქოს ყველაფერი უცხოა ჩვენთვის, მაგრამ ჩვენ მაინც არაფერი გვეუცხოება. ამ ცის ქვეშ მოვდივართ და მივდივართ ისე, რომ არაფერს ვითხოვთ. მარტო პირველი სიყვარული მიგვყვება თან...” (ჩილოღლუ 2009:3).

...ეს პირველი სიყვარული მშობლიური ფესვების სიყვარულია, რომელიც ქართულად აწერინებს მას. “ჩემთვის ქართული იდენტურობა ძალზედ მნიშვნელოვანია. ის ამავედროულად მანიჭებს კუთვნილების შეგრძნებას, რომელსაც ჩემი ბავშვობის უდიდესი ნაწილი შეადგენს. ვიყო ქართველი, ეს არის შეგრძნება, შეგნება იმისა, რომ გამაჩნია საკუთარი “მე”, რომელიც ისტორიულად მერგო. მართალია ამ საზოგადოებაში ვცხოვრობ არა მარტო ამ იდენტურობით, არამედ მე ვხედავ საკუთარ თავს ორმაგი იდენტობით, ორი ენითა და ორი კულტურით. სანამ ამა თუ იმ საზოგადოებაში ვიღაცის განსხვავებულობის მიზეზი არ გამოიწვევს აგრესიას, მანამ მაქვს უპირატესობა მეორე “მეს” ქონებისა. ის, რაც ჩვენ გვქმნის და რასაც თავად ვაკეთებთ, არის მდგომარეობა, რომელიც ჩვენ სხვათაგან გამოგვარჩევს. ასეთი ხედვა განმასხვავებს მე ჩემი ქართული წარმომავლობით საზოგადოების სხვა წევრთაგან. მიმაჩნია, ეს არის საინტერესო გამოცდილება იმისა, რომ ხარ ნაწილი ამ საზოგადოებისა, და

თან სწორედ ეს საზოგადოება მინარჩუნებს ჩემს ინდივიდუალურობას. ის, რომ იმ გარემოცვაში, რომელიც სრულიად არ გახლავთ ჩემთვის უცხო, იცხოვრო როგორც “უცხომ”, არის ამ გამოცდილების ამოსავალი წერტილი”. – აცხადებს ბექა-ფარნა ჩილაშვილი გერმანელი ჟურნალისტის კონსტანცე ლეჩისადმი მიცემულ ინტერვიუში.

პროფესიით ჟურნალისტის პუბლიცისტური საქმიანობა თავდაპირველად ჟურნალ “ჩვენებურებში” დაიწყო. ეს ჟურნალი 70-იან წლებში დააარსა უცხოეში მოღვაწე შარვან აქინმა (შალვა თევზაძე) და ყველასათვის ცნობილმა აკმედ მოლაშვილმა, რომლის მკვლევლობამაც ცამეტი წელი შეაფერხა გამოცემა. აღდგენილი “ჩვენებურები” ფაქრეთინ ჩილოღლუმ 1993 წელს ნური მერჯანს (ოთარ იმედაშვილი), იბერია იმედაშვილსა და მუსტაფა იაკუთს (გურამ ხიმშიაშვილი) დაუტოვა, თვითონ კი ახალი ჟურნალის – “მამული” გამოცემა დაიწყო. მართალია ჟურნალის ყდა ქართულ და თურქულ ენებზეა გაფორმებული, იგი ძირითადად თურქულენოვანი იყო, თუმცა მთავარი მისთვის მაინც საზღვარსაქეთ დარჩენილთა ყოფისა და კულტურის ასახვა გახლდათ. ერთი რამ მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგჯერ ჟურნალში ქართულ ენაზეც იბეჭდებოდა. მაგალითად 1997 წლის პირველ ნომერში დაბეჭდილია თამაზ და ოთარ ჭილაძეების ლექსები ქართულ და თურქულ ენებზე (ფარნა ჩილაშვილის თარგმანი). საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ამ მწერალთა შემოქმედებისადმი მიძღვნილი სტატიის სათაური მართალია თურქული ასოებითაა, მაგრამ სიტყვები ქართულია: „ჩვენი თამაზი და ოთარი“. ამავე ჟურნალის მეორე ნომერი კი საზოგადოებას ამცნობს, რომ თურქეთში მცხოვრებ ქართველთათვის ფაქრეთინ ჩილოღლუს მიერ იქნა გამოცემული „დედა ენა“, რაზეც თურქეთში მცხოვრებ მრავალ ქართველს ადრე ოცნებაც კი არ შეეძლო. „მამული“, როგორც გამოცემილები ამბობენ, კულტურული ჟურნალი გახლდათ და მართლაც მთელი კოლექტივი ცდილობდა სრულყოფილად აღეწერათ ქართველთა და არა მარტო ქართველთა, კავკასიის ხალხთა ცხოვრებაც, მაგრამ უსახსხრობის გამო ჟურნალის მხოლოდ ხუთი ნომერი გამოვიდა და დაიხურა. თითქმის ათი წლის შემდეგ მოახერხა ფარნა ჩილაშვილმა და აღადგინა ჟურნალის გამოცემა, ოღონდ სხვა სახელითა და ფორმატით.

სამწუხაროდ, უსახსრობის გამო ჟურნალის მხოლოდ ხუთი ნომერი გამოვიდა. თავისი საქმიანობა ამით არ შეუწყვეტია ახალგაზრდა მწერალს. თურქეთის პრესტიჟულ ჟურნალ-გაზეთებში სისტემატურად იბეჭდებოდა მისი წერილები საქართველოს, ქართული ლიტერატურის შესახებ. ცალკე წიგნად გამოიცა მისი ნაშრომი სათაურით “ეთნიკური დაპირისპირებები რუსეთის ფედერაციასა და ამიერკავკასიაში”. ფასდაუდებელია მისი ნაშრომი “საქართველოს ისტორია”, რომელიც თურქულენოვან მკითხველს ამომწურავ ინფორმაციას აწვდის საქართველოსა და მისი კულტურის შესახებ. ეს წიგნი იმ ქართველებსაც შეეხება, რომლებიც დიდი ხნის წინათ მოსწყდნენ მშობლიურ ფესვებს და სხვა ქვეყნებში გადახვეწილებმა შეინარჩუნეს თავიანთი ენა და ქართველობა.

ფაქრეთინ ჩილოღლუ ჟურნალ “ფიროსმანის” რედაქტორი და პუბლიცისტი გახლდათ, რომელიც 2007 წლის მაისიდან გამოდიოდა. ჟურნალი ორენოვანია – თურქულ-ქართული.

განსაკუთრებული სითბოთი და სიყვარულით არის სავსე თითოეული ნომრის დასაწყისში მოთავსებული რედაქტორის მიმართვა მკითხველისადმი. მშობლიური კუთხის სურნელის მონატრება ამ მიმართვების ერთ-ერთი მთავარი შტრიხია. “ყველა გადასახლებას სულისშემძვრელი ადამიანური მოგონებები ახლავს. განსაკუთრებით მაშინ, როცა გადასახლებულები მხოლოდ ადამიანები არ არიან: ემიგრაცია ეხება მთელ მათ ყოფა-ცხოვრებას, მცენარულ კულტურებს, ცხოველებს... ჩვენი გადასახლების ყველაზე დიდი მუჰაჯირი ღომია, რომელმაც თავისი არსებობა პირველ მიწაზე კი არა, გადასახლებულ მიწაზე დაასრულა” (ჩილოღლუ 2008:3)

„ფიროსმანის“ პირველსავე ნომერში ერთმანეთს ენაცვლება ქართველ და თურქ ავტორთა წერილები, რომლებითაც საქართველოსა და თურქეთში მცხოვრები ქართველები და არაქართველებიც ეცნობიან ორი ერის კულტურას, ისტორიას, ტრადიციებს, დღევანდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებას, რაც მეგობრობისა და სიახლოვის საწინდარია. ეს ტრადიცია ფეხბედნიერ მეგზურად გასდევს “ფიროსმანის” ყოველ ნომერს.

ჟურნალი იმითაცაა ღირსშესანიშნავი, რომ მასში მოთავსებულ სტატიათა ავტორები მხოლოდ საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ქართველები არ არიან. აქ წარმატებულად თანამშრომლობენ უცხოელები. სასიამოვნო ფაქტია, რომ პირველსავე ნომერში დაბეჭდილი წერილი “ნიკო და მარგარიტა” (გვ. 6-8) ეკუთვნის თურქ ჟურნალისტს – თურმუშ აქულუქს, რომელიც პერსონალურად განიხილავს ნაივური მხატვრობის გენიალურ ქმნილებას – აქტრისა და მარგარიტას – და თურქულენოვანი ტექსტის მეშვეობით, თურქი მკითხველისთვისაც შინაურსა და ახლობელს ხდის ტრაგიკული ბედის ქართველ მხატვარს – ნიკალა ფიროსმანაშვილს.

ყოველი სიახლე, რაც საქართველოში ხდება, ჩვენი ხალხის კულტურულ-ისტორიულ წარსულთან და ეროვნულ ტრადიციებთან ერთად, ასახავს ჰპოვებს „ფიროსმანის“ ფურცლებზე. ჟურნალის საშუალებით ვეცნობით ჩვენებურთა ცხოვრებას, მათში შემონახულ ქართულ წეს-ჩვეულებებს, თურქი ხალხის ისტორიას, მათ ტრადიციებს. გარდა ამისა, უკვე აღვნიშნეთ და ისევ ვიმეორებთ, რომ ჩვენს ქვეყანასთან დაკავშირებული ყველა მოვლენა აისახება ჟურნალის ფურცლებზე. ჩვენ მხოლოდ სათაურებს ჩამოვთვლით, რაც ნათელს ხდის მკითხველისათვის ცნობილი ხდება სოფო ხალვაშის წარმატება (იხ. სალომე კიკალეიშვილის წერილი „სოფო ევროვიზიაზე“, 1, გვ.15-16); „მინდიას ტრაგედია“ (იხ. ლორან მიგნონის „მინდიას ტრაგედია“ – 1, გვ.17-19); ქართული სტუმარ-მასპინძლობისა და მშობლიური ენის მადლი (იხ. აიდინ აქინის წერილების სერია „როგორ ვისწავლე ქართული“ – 1, გვ.45-46; 2, გვ.46-47); კოლხური თეთრის ისტორია (იხ. მაია პატარიძის წერილი „კოლხური თეთრი“ – 2, გვ.20-22); გამოჩენილი ექიმის – ისმეთ დინდარის ღვაწლი (იხ. ერდალ ქუჩუქის წერილი „თავმდაბალი მიქელაძე“ – ისმეთ დინდარი – 2, გვ. 40-42); სარფსაქეთა მაჭახლის ყოფა-ცხოვრება (იხ. იუნუს ისინის „მაჭახლის მეორე მხარე“ – 2, გვ. 43-45); ოქროს საწმისის მითოსი (იხ. თამარ მახალდიანის „ლეგენდა ოქროს საწმისზე“ – 3, გვ. 10-15); სტამბოლის ქართული სავანე (იხ. ირაკლი კოპლატაძის „ქართველები და სტამბოლის ზღაპარი“ – 3, გვ. 24-29), რომელსაც ქართველი მკითხველი მანამდე იცნობდა პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის პუბლიკაციებით; სტამბოლელი ჩვენებურების – ზაზაძეების მოღვაწეობა (იხ.: ელიზბარ ცივნარიძის „ზაზაძეების სამი თაობა“ – 3, გვ. 34-38); ქართული ხალხური თამაშები (იხ. თ. ფუტკარაძის ლეფიკი: „უძველესი ქართული ხალხური თამაში“ – 3. გვ. 50-52), თურქეთ-საქართველოს განათლებისა და კულტურის ფონდის მოღვაწეობა (იხ. თურქეთში მცხოვრები ჟურნალისტისა და საზოგადო მოღვაწის – გურამ ხიმშიაშვილის თურქეთ-საქართველოს განათლებისა და კულტურის ფონდი – 3, გვ. 53-54); ართვინელთა უძველესი რწმენა-წარმოდგენები (იხ.: თანერ ართვინელის „კუდიანები ართვინის მოსახლეობის რწმენაში“ – 4, გვ. 29-31); დმანისელი მზია და ზეზვა (იხ. დ. ლორთქიფანიძის „დმანისელი“ – 5, გვ. 7-9); გურჯი ხათუნის ტრაგედია და დიდქართველური სულისკვეთება (იხ. დ. ტურტაშვილის „გურჯი ხათუნი – სელჩუკების ქართველი დედოფალი“ – 5, გვ. 18-23); თამარ მეფის ციკლის კლარჯული თქმულებები (იხ. ირაკლი კოპლატაძის „თქმულებები თამარ მეფის საფლავის შესახებ ისტორიულ კლარჯეთში“ – 5, გვ. 26-32); ქართველ მუჰაჯირთა სევდა (იხ. თ. შიოშვილის „რუსეთ-თურქეთის ომებისა და აჭარელთა მუჰაჯირობის ამსახველი ფოლკლორი“ – გვ. 6, გვ. 4-7); ნაოსნობის ძველქართული ტრადიცია (იხ.: როინ მალაყმადის „ნაოსნობა ნიგალის ხეობაში“ – 6, გვ. 18-20); ქართული სიმღერის უნიკალური მრავალხმოვანება (იხ. აიდინ აქინის „ქართული პოლიფონიის შესახებ“ – 6, გვ. 44-47) და სხვა.

იცხოვრო უცხო ცის ქვეშ, როგორც უცხომ და ქართული საქმე აკეთო, მარტივი არ უნდა იყოს; იცხოვრო უცხო ცის ქვეშ და შენივე ერისათვის წერო და ილაპარაკო ქართულად, გესმოდეს ქართული მიწისა, კულტურისა და სიყვარულისა, გიყვარდეს და ისიც ქართულად, მარტივი როდია.

ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ ბექა-ფარნა ჩილაშვილის კრებულზე „სასაზღვრო ფიქრები“, რომელიც 2006 წელს გამომცემლობა „არტანუჯმა დაბეჭდა. სათაურიდანაც ჩანს, რომ მასში საზღვარს მიღმა დარჩენილი ჩვენებურის უსაზღვრო ფიქრებია გადმოცემული. მწერალი ბევრს ოცნებობს. მისი ოცნება შეეხება ყველაფერს ქალს, მშობლიურ მიწა-წყალს, წარსულსა და აწმყოს. ნაჩვენებია, თუ როგორ შეცვალა ახალმა ეპოქამ ძველი, თუმცა მთავარი, სულიერი, მაინც შეუცვლელი დარჩა: „სადაც ადრე ტროლეიბუსები ძლივს მიიზღაზნებოდნენ, ახლა რელსებზე შემდგარი ჩქარი მატარებელი მიჰქროდა. არ შეცვლილიყო მხოლოდ მეექვსე საუკუნეში აგებული ეკლესია და ამ ეკლესიაზე ათასი წლისთ უმცროსი მეჩეთი. ისინი ერთმანეთს ისევ შურითა და ეჭვით უცქერდნენ. ისტორიის ყველაზე სისხლიანი აჯანყებები და ყველაზე ცნობილი ცხენთა შეჯიბრებები სწორედ აქ ხდებოდა“ (ჩილოდლო 2006:18). ვკითხულობთ ამ სიტყვებს და ჩვენთვის ამკარა ხდება, რომ დღევანდელია წარსულის გარეშე წარმოდგენილია. „აწმყო შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავლისაო“ – წერდა ლაიბნიცი და ილიამაც ეს სიტყვები შემთხვევით როდი წარუძმდვარა ეპიგრაფად მის საუკუთესო პოემას. მან კარგად უწყოდა რომ ისტორია ქმნიდა დღევანდელია, ხოლო დღევანდელი კი მომავლის საფუძვლად იქცეოდა. სწორედ ამაზე სურდა ყურადღების გამახვილება წარმომავლით ქართველს და, დამერწმუნებით, რომ ამ ერთ აზრსავე მოახერხა და ჩაატია მთელი ტრაგედია საზღვარსიქით დარჩენილი ქართველებისა, რომლებსაც მართალია რწმენა შეუცვალეს, მაგრამ ქართული სული ვერ მოსპეს და დღეს ბევრი მათგანი ორი იდენტობით, ორი კულტურით ცხოვრობს.

შუქრე ჩაფურსაც ოცნებებით უცხოვრია („მოხუცი კაცის სიკვდილი“), თეთრი რაშებით ჩაუქროლა მასაც მიუწვდომელმა ოცნებებმა და გზად დაჭრილი თეთრი ცხენი (დამსხვრეული ოცნებები)

შემოხვედრია. იხსენებს სიკვდილის წინ განვლილ გზას და თითქოს სინანულიც ჩნდება, მაგრამ მოთხრობის დასასრული მაინც იმედიანია – “დილის ნისლში მოგოგმანე მტრედებს მიაშტერდა” (ჩილოღლუ 2006:31), – მან სამუდამოდ მოიპოვა სიმშვიდე.

საზღვარს იქით დარჩენილი მარტოსული კაცის ფიქრებია გადმოცემული მოთხრობაში “დამტოვე შორს”. გმირში მონატრებას ბადებს შავი ზღვის ტალღები და სადღაც, შორს დარჩენილზე ოცნებობს. “შენ ამჯერადაც წახვედი და დამტოვე შორს. ისე შორს, რომ უკვე აღარც თუ შემიძლია შენთან მოსვლა და არც შენ შეგიძლია დაბრუნება” (ჩილოღლუ 2006:45). – რა არის ეს, ქალის მონატრებით გამოწვეული დარდი, თუ მონატრება შორეული ქვეყნისა, რომელსაც მისთვის სამუდამოდ წარუტაცნია გული და მხოლოდ შავი ზღვის ტალღები აკავშირებთ მათ ერთმანეთთან? ალბათ ორივე ერთად.

საინტერესოა მოთხრობა “გადაღმა მცხოვრები გოგონა”. ჯემალი პაპის მონათხრობით გაიზარდა და მიუხედავად იმისა, რომ ხშირად არც კი სჯეროდა მოხუცის ნაამბობისა, მაინც იხსენებდა ხოლმე. მოწიფულმა სამსახური სასაზღვრო ჯარში დაიწყო. “გადაღმა, მეორე მხარეს ერთი სოფელი მდებარეობდა. როგორც ჩანდა, იგი ძველი იყო და საზღვრის გავლებამდეც არსებობდა” (ჩილოღლუ 2006:118).

ჯემალს უკვირდა, რომ, მიუხედავად საზღვრის სიახლოვისა, სოფელი ჯერ კიდევ არსებობდა. მან შორიდან ლამაზი ქალიშვილიც შეამჩნია და მას არა მარტო ცხადში ხედავდა, არამედ ეზმანებოდა კიდევ. პაპის ნაამბობი მოაგონდა და იფიქრა, რომ ეს გოგონა მწყემს პირამუსის შეყვარებული იყო. მოგვიანებით, პაპის კიდევ ერთი მონათხრობი გაიხსენა: “ომის შემდეგ, სოფლის შუა გამდინარე ღელე საზღვრად გამოაცხადეს. ამ ახალი საზღვრის გამოისობით ძმა - ძმას, დედა - შვილს, დანიშნული - დანიშნულს მოსწყდა. სოფლელებს ადრე არ სჯეროდათ, რომ ღელე საზღვრად იქცეოდა და მასზე აგებულ ხიდს დაანგრევდნენ, მაგრამ ეს დღეც დამდგარიყო და სამხედროებს ეს ხიდი დაენგრიათ” (ჩილოღლუ 2006:121).

ამ ღელის პირას არსებული სოფლითა და იქ მცხოვრები გოგონთი დაინტერესდა ჯემალიც. ის ჭოგრიტით შესცქეროდა მიუწვდომელ ქალს და მასში დიდი ხნის მონატრებული “დედის ახალგაზრდობა გაახსენდა. დედა ბავშვობის ასაკში დაკარგა და ახლა დედის მსგავსის დანახვა აღელვებდა” (ჩილოღლუ 2006:121).

იმდენად დიდი იყო გოგონას ნახვის სურვილი, რომ ჯემალი ღამით საზღვარზე გადაიპარა და დილაზე სიმინდის ყანაში დაიმალა. დილით კი მასთან მივიდა. “ახსოვდა გოგონასთვის სათქმელი, მაგრამ ვერ ლაპარაკობდა, თითქოს პაპის ენა დავიწყებოდა”.

გოგონას ყვირილზე ჯემალი დაიჭირეს. “ჯემალი, სამხედროებს რომ მიჰყავდათ, უკან მოიხედა და გოგონას უთხრა:

– შენ გამო მოვედი, ცოტაც დედაჩემისთვის.

მამაპაპური ენა გახსენებოდა” (ჩილოღლუ 2006:122).

დამერწმუნებით, რომ ახალგაზრდა ავტორმა მოახერხა ერის ტრაგედია ამ პატარა მოთხრობაში სრულყოფილად გადმოეცა.

თუკი დავუკვირდებით, დავინახავთ, რომ ბექა-ფარნა ჩილაშვილის მოთხრობები რეალურისა და ირეალურის ზღვარზე იქმნება. ამას თავადაც ხშირად დასძენს. ისინი თითქოს ზღაპრული სამყაროდან ამოტივტივებული თემებია, რომლებიც მწერლის ბავშვობის პერიოდიდანაც მოდის. ამიტომაც ხშირი მსგავსება ქართულ ლიტერატურასა თუ ფოლკლორში არსებულ თემებთან, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ მისი ავტორი, მიუხედავად სხვა ნიადაგზე გადარგვისა, მშობლიური ფესვების ძიებაშია, მშობლიურ ფესვებთან დაბრუნებაზე ოცნებობს.

ბექა-ფარნა ჩილაშვილი (ფაჰრეთინ ჩილოღლუ) ორიგინალური ხედვის პოეტია. მის პოეზიას თავიდან ბოლომდე გასდევს მსუბუქი სევდა და დიდი სიყვარული ყველასა და ყველაფრის მიმართ. ზოგჯერ, თითქოს ამქვეყნიურ საზღვრებში ვერჩატეული, ირეალური სამყაროსაკენ იხედება იმედის თვალით. მის შემოქმედებაში მთავარი ყურადღება უშუალოდ სათქმელზეა გადატანილი, რომელიც საკმაოდ ღრმაა:

“დაუფიქრებლად ნათქვამი სიტყვა
მონადირის თოფიდან გასროლილი
ტყვიის სადარი
შიგ გულში ხვდება
დაუფიქრებლად ნათქვამი სიტყვა
უკუნ ღამეს ციციანთელებს უქრობს”

(ჩილოდლუ 2006:9).

ფაჰრეთინ ჩილოდლუს ლექსები სხადახვა დროს გამოქვეყნდა ქართულ პერიოდულ გამოცემებში, ხოლო მოთხრობათა კრებულს – “სასაზღვრო ფიქრები”, ასრულებს კარი, რომელშიც მისი ლექსებია შეტანილი. მათ გამოქვეყნებაზე თავიდან უარი უთქვამს ავტორს, რადგან თვლიდა, რომ უხერხული იყო, მისი ქართულით დაწერილი ლექსების საზოგადოების სამსჯავროზე გამოტანა. ბუბა კუდავას კი მისთვის უთქვამს: “კარგი” ლექსები ჩვენთან ისედაც ბევრია, ეს არის ჩვენთვის ახალი და საინტერესო, თურქეთში ქართველს სათქმელის ქართულად თქმა რომ მოსურვებია, თან ლექსადაო”.

ასე მოხვედრილა ამ კრებულში მოთხრობების გვერდით ქართულად დაწერილი ლექსები. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ მწერლის პოეზიაში იგრძნობა ქართველ პოეტთა გავლენა, განსაკუთრებით გალაკტიონისა. სწორედ ამიტომ ეთაყვანება მაჰმადიანი პოეტი ღვინოსა და ღამეს, ვერცხლისფერს კი მისთვის მისტიული ელფერი შეუძენია და მესაიდუმლედ თეთრი ღამე გადაქცეულა.

“რომ შენ და ჩემს გარდა
და ერთი ბოთლი ღვინის,
არ იყოს არაფერი
არც ცა, არც დედამიწა”.

(ჩილოდლუ 2006:138)

სწორედ გალაკტიონ ტაბიძეს მიუძღვა ბექა-ფარნა ჩილაშვილმა ლექსი “რომელი საათია” (ამ სათაურით ერთ-ერთი მართლაც და გენაიალური ლექსი ქართული პოზიის მეფესაც აქვს დაწერილი).

“რომელი საათია?
შენ ხომ უკვე გძინავს
და მთვარეს თუ არა.
ვიდაც აკაკუნებს კარს
და ჩურჩულით მეკითხება
რომელი საათია?
შენ ხომ არა ხარ,
კართან დაჩოქილი?
რომელი საათია?
შენ უკვე აღარ ხარ!
კვლავ შუაღამე,
კვლავ ვერცხლის პერანგი,
კართან დაჩოქილი
სიკვდილის ჟანგი”

(ჩილოდლუ 2006:132).

დაგვერწმუნებით, ამ ლექსში გ. ტაბიძის შემოქმედების გამოძახილი ნათელია. ვერცხლისფერი პერანგი, შუაღამე და რიტორიკული შეკითხვა – რომელი საათია, მისივე შემოქმედებისაკენ მიგვიძღვის.

ქართული სევდა, საკუთარ თავში რაღაცის ძიება და მონატრება “ჩვენებურის” პოეზიის მთავარი სათქმელია. მას თითქოს ერთი კითხვა არ ასვენებს, თუ ვინ არის და პასუხს ყველგან ეძებს: ტაძარში, მეჩეთში, სინაგოგაში, ქართლის დედისგანაც კი ელის პასუხს:

“შენ ეკლესიის დედაბოძო,
შენ მითხარი:
ვინ ვარ მე?
რომელი დედის შვილი,
ქართველი თუ თათარი?!”

(ჩილოდლუ 2006:144)

ამ მცირე ამონარიდიდანაც ჩანს, რომ რომ ბექა-ფარნა ჩილაშვილის სატკივარი საქართველოა, დიდი ხნის წინ დაკარგული სამშობლო, რომელიც ყოველთვის აკლდა მის სულს:

“შენ აკლიხარ,
მზევ ჩემო,
საქართველო!”

(ჩილოდლუ 2006:140)

პოეტი ისტორიული ბედუკურმართობით გამოწვეულ ტკივილს მოკლედ ამბობს:

“ – დედა,

შაქარი მინდა!
– წაყურდი!
ნუ ლაპარაკობ ჩვენებურად,
ქალაქში სირცხვილია.
– კარგი, მაშინ –
“შექერ ისთიორუმ”
(ჩილოღლუ 2006:137).

საინტერესოა, ასევე ბექა-ფარნა ჩილაშვილის ლექსი “სიყვარულის შვიდი დღე”. ქრისტიანული რელიგიის თანახმად, უფალმა სამყარო შვიდ დღეში შექმნა და მასში უდიდესი სიყვარული ჩააქსოვა.

“გადავწყვიტე მერე
და ვბრძანე: მიყვარხარ!
ეს იყო მეექვსე დღე.
ჯოჯოხეთის მეცეცხლურად
დაიწვა ტუჩები ტუჩზე,
ეს იყო მეშვიდე დღე.
და შეიქმნა სიყვარული”!
(ჩილოღლი 2006:136)

მოცემული ლექსი, პირდაპირი გაგებით სიყვარულის მტანჯველ გრძნობას ეხება, თუმცა ამდროულად, ვფიქრობთ, ლექსის სათაური ქრისტიანული მსოფლმხედველობითაა განმსჭვალული.

გამოფხიზლება და რეალურ სამყაროზე თვალის გასწორება კი მძიმე აღმოჩნდება მისთვის, რადგან რეალობა უცხო მიწაზე ცხოვრებაა, სიზმარი კი – მშობლიური კუთხე, რაც ვაი რომ ზმანებაა და მეტი არაფერი. ქართველი ხალხის მატთანეში ცრემლითა და ოხვრით ჩაწერილი მუჰაჯირობის ისტორია დღესაც გულს უკლავს ამ სიტყვების მკითხველს და მწარედ ჩააფიქრებს ჩვენი ქვეყნისათვის სამუდამოდ დაკარგული იმ ასეულ ათასობით ქართველის ბედზე, რომლებიც თვალცრემლიანნი განშორდნენ მამულს და აღარ ეღირსათ მშობლიური ცის ხილვა.

ეს გახლავთ ტკივილი მუჰაჯირი ქართველის შთამომავლისა, რომელმაც მოახერხა და დაიბრუნა დიდი ხნის წინ დაკარგული სამშობლო. სხვათა კალთის ქვეშ შეფარებულთ არ დაუვიწყნია მშობლიური და იქ, უცხო მხარეში შეუნარჩუნებია ქართული გენი, მათ ხომ „სადაც აკრძალეს საქართველო, იქ იქართველეს“ (ხალვაში 2007:183)

დასასრულ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბექა-ფარნა ჩილაშვილი ღირსეული ქართველი პროზაიკოსი, პოეტი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწეა. მხოლოდ რჩეულთა ხვედრია საუკუნეთა მანძილზე მშობლიურ ფესვებთან დაშორების შემდეგ ქართული საქმის კეთება, საქმისა, რომელიც მის წინაპრებს აეკრძალათ. არ არის მარტივი წერო ქართულად, წერო ქართულ პრობლემებზე, ქართველთა გულისტკივილზე, იყო ორენოვანი ჟურნალის – “ვიროსმანის” რედაქტორი და ორი მეზობელი ერის ურთიერთობის კიდევ უფრო მეტად განმტკიცების საქმეში საკუთარი სიტყვა თქვა, წვლილი შეიტანა.

ლიტერატურა:

1. მეგრელიძე 1964: მეგრელიძე ს. “აჭარის წარსულიდან”, თბილისი.
2. ფუტყარაძე 1993: ფუტყარაძე შუშანა. “ჩვენებურების ქართული”, აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა. ბათუმი.
3. ჩილოღლუ 2006: ჩილოღლუ ფაჰრეთინ. “სასაზღვრო ფიქრები”, გამომცემლობა “არტანუჯი”. თბილისი.
4. ჩილოღლუ 2008: ჩილოღლუ ფაჰრეთინ. “მას შემდეგ რაც ღომი
5. ხალვაში 2007: ხალვაში ფროდონ. “ომრი”, ბათუმი.
6. ჭიჭინაძე 1909: ჭიჭინაძე ზაქარია. “მუსლიმან ქართველთ საქართველო”, ტფილისი.
7. informationszentrum welt 2008: “Ichhalte es für einen Vorteil, eine zweite identität zu haben”. Lesen und Tee trinken - Literatur in der turkey.

Nestan Mamuchadze

Batumi Shota Rustaveli State University / Tbilisi Abuserisdze Teaching University of Georgian Patriarchate

**BEKA-PHARNA CHILASHVILI (FAHRETTIN CHILOGLU) - PUBLIC FIGURE, PUBLICIST,
EDITOR AND A WRITER**

ABSTRACT

Beka-Pharna Chilashvili (Fahrettin Chiloglu) is a descendant of Georgian muslims, whose fate turned out to be tragic at the end of XIX century as they left their motherland forever. Learning the language gave him an opportunity to get to know Georgian culture, fully understand Georgian literature and start translating. Fahrettin Chiloglu is a poet with an original perspective. Barbed-wire could not repress the love of the motherland, it only made him miss it more and have a greater interest towards his brothers who were left on the other side of the fence. A very few people would be able to do Georgian work after the centuries of being far away from their roots.

თამარ ნადირაძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

რისკის მახასიათებლები და მართვის მეთოდები

საბაზრო ურთიერთობათა პირობებში საზოგადოებრივი წარმოების განვითარება შეუძლებელია რისკების თავისებურებათა შესწავლისა და მათი სამეურნეო ბრუნვაში ოპტიმალურად მორგების გარეშე. თანამედროვე კონკურენტულ, არაპროგნოზირებად ეკონომიკურ გარემოში ბიზნესორგანიზაციებისათვის სულ უფრო რთული ხდება ბაზარზე პოზიციების დამკვიდრება და არსებული მდგომარეობის შენარჩუნება. მიუხედავად იმისა, რომ რისკები მრავალფეროვანია, (მაკროეკონომიკური, მიკროეკონომიკური, ზოგადად ეკონომიკური, ფინანსური, საბანკო, სავალუტო, საპორტფელო და ა.შ.) მათი უარყოფითი შედეგები საბოლოოდ ფინანსურ ურთიერთობებში იყრის თავს. რისკი სხვა არაფერია, თუ არა ნებისმიერი საშიშროება ქონების, ფულადი და სხვა ფასეულობათა გაუთვალისწინებელი დანაკარგებისა, რომლებიც ფინანსურ დანაკარგებში კონცენტრირდება.

„რისკის“ ცნება, როგორც ადამიანური საქმიანობის ნებისმიერი სახის განუყოფელი ატრიბუტი მყარად დგას ჩვენს ცხოვრებაში. აღნიშნული გარემოება, ერთი მხრივ, რისკის შესახებ მეცნიერების განვითარების, მისი ფუნქციების, თავისებურებების, რისკების ფაქტორების სახით დამატებით სტიმულს წარმოადგენს. მეორე მხრივ იგი გამოკვლევების ნაირსახეობას, ეკონომიკური რისკის თეორიის ძირითადი ცნებისადმი მიდგომის მრავალფეროვნებას გამოხატავს. რისკების თეორიის ფუძემდებლად მიჩნეულია ფრანგი მეცნიერი რ. კანტილონი. სწორედ მან შემოიტანა პირველმა რისკის ცნება საბაზრო ურთიერთობების თეორიაში. იგი რისკს კონკურენციის წესების მიხედვით წარმართული ნებისმიერი სავაჭრო საქმიანობის თვისების სახეობად განიხილავდა.

მსოფლიო ფინანსური კრიზისის გაღრმავების შედეგად ჩვენს ქვეყანაში იმატა საფინანსო რისკების წარმოქმნის საშიშროებამაც. საფინანსო რისკების კვალდაკვალ ფართო განვითარება ჰპოვა საბაზრო რისკებმაც. საინტერესოა, რამდენად არის შესაძლებელი ამ რისკებისაგან ბიზნესის დაზღვევის შესაძლებლობა ჩვენი ქვეყნის რეალობაში. ბევრი რისკის დაზღვევა შეიძლება, მაგრამ, ცხადია, ყველა სახის რისკს არც ერთი სადაზღვევო კომპანია არ დააზღვევს.

ბიზნესის პირობების განუსაზღვრელობას შეუძლია არა მარტო დანაკარგების, არამედ დამატებითი შემოსავლების მიღების შესაძლებლობა გამოიწვიოს, ამიტომ ყველა რისკი დაიყოფა სუფთა და სპეკულაციურ რისკებად. სუფთა რისკები - საკრედიტო ლიკვიდურობის რისკებია- მხოლოდ

დანაკარგების მომტანია, ხოლო - სპეკულაციური რისკები როგორც დანაკარგების, ასევე დამატებითი მოგების მიღების საწინდარიცაა.

კორპორაციის ფინანსურ საქმიანობაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია საინვესტიციო ურთიერთობათა განხილვა და რისკის ფაქტორი სამეურნეო სუბიექტისა და მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების და საკუთრებითი ურთიერთობების სრულყოფის ურთულეს საქმეში. ბიზნესში რისკის წარმოშობა დაკავშირებულია იმ სუბიექტთა მოქმედებასთან, რომლებიც ურთიერთობაშია კორპორაციის ფიზიკური და იურიდიული პირების საქმიანობასთან (აქციონერები, კრედიტორები, კლიენტები, მომწოდებლები, საწარმოო პერსონალი და ხელისუფლება). რისკის სრულად გამოვლენისათვის აუცილებელია იგი განხილულ იქნეს მასზე მოქმედი ფაქტორის გათვალისწინებით. კორპორაციაში რისკების მრავალრიცხოვანი სახეების გამოვლენა-შესწავლისათვის აუცილებელია ყველა იმ რისკის ჩამონათვალი გაკეთდეს, რომელთაც შეიძლება ადგილი ჰქონდეს კორპორაციაში. რისკის შეფასება წარმოადგენს იმ დანახარჯების განსაზღვრას, რომლებიც დაკავშირებულია რისკის სახეებთან და გამოვლენილია რისკის მართვის პირველ ეტაპზე.

მსოფლიო პრაქტიკა იცნობს რისკის შესამცირებლად მისი მართვის 4 ძირითად საშუალებას:

- რისკისგან თავის დაღწევას;
- ზარალის თავიდან აცილებას;
- რისკის უშუალოდ მიღებას;
- რისკის გადატანას.

გამოვლენილი რისკის დასაძლევად შერჩეული საშუალებების რეალიზაციის მთავარი პრინციპი უნდა გახდეს ნაკლები დანახარჯებით გამოვიყენოთ ეს საშუალებები.

რისკის მართვის მთავარი ამოცანაა მოახდინოს რისკების იდენტიფიკაცია და საპასუხო ღონისძიებების გატარება. რისკის მართვის საშუალებით შესაძლებელია გამოვლენილ იქნეს პოტენციური დადებითი, თუ უარყოფითი ფაქტორები, რაც გავლენას ახდენს დაწესებულების საქმიანობაზე. რისკის მართვის პროცესი არის კოორდინირებული და თანმიმდევრული უწყვეტი ქმედებების ერთობლიობა. მისი შემადგენელი ცალკეული ნაწილები დამოკიდებულია დაწესებულების სპეციფიკაზე, მის მიზნებსა და სტრატეგიაზე.

რისკის მართვა მრავალსაფეხურიანი პროცესია და შედგება სამი ეტაპისაგან:

- რისკის ანალიზი
- რისკის მართვა
- კონტროლი

რისკის გარემოს შეფასება გულისხმობს იმ ძირითადი პარამეტრების განსაზღვრას, რომლის ფარგლებშიც შესაძლებელი იქნება რისკის მართვა და პროცესისათვის შესაბამისი ფორმატის განსაზღვრა.

რისკის გარემოს შეფასება მოიცავს:

- რისკის მართვის შინაარსის განსაზღვრას;
- შიდა და გარე ფაქტორების განსაზღვრას;
- რისკის კრიტერიუმების ჩამოყალიბებას.

რისკის მართვის შინაარსის განსაზღვრა მოიცავს დაწესებულების მიზნების, ამოცანების, სტრატეგიის, მასშტაბის და პარამეტრების განსაზღვრას. ასევე, მთლიანად რისკის მართვის პროცესის განხორციელების მასშტაბისა და საზღვრების დადგენას.

რისკის მართვის საწყის ეტაპზე საჭიროა მოხდეს რისკების შიდა და გარე ფაქტორების მიხედვით დაყოფა.

ძირითადი შიდა ფაქტორები, რაც გავლენას ახდენს დაწესებულების რისკის მართვის ღონისძიებებზე არის:

- დაწესებულების მმართველობა, ორგანიზაციული სტრუქტურა, ფუნქციები და ანგარიშვალდებულების ფარგლები;
  - დაწესებულების შესაძლებლობები რესურსებისა და ცოდნის თვალსაზრისით (დრო, პროცესები, ადამიანური რესურსები, სისტემები, დაწესებულების კაპიტალი, ტექნოლოგიები და სხვა);
- გარე ფაქტორებს წარმოადგენს:
- ეკონომიკური, სოციალური, მარეგულირებელი, კულტურული, ფინანსური, პოლიტიკური და სხვა ფაქტორები, რაც გავლენას ახდენს დაწესებულების მიზნების მიღწევაზე;
  - დაწესებულების საქმიანობით დაინტერესებული დაწესებულების გარეთ არსებული პირები, ასევე მათთან ურთიერთობა, მათი მოლოდინი და აღქმა.

გარე და შიდა ფაქტორებისა და რისკის მართვის შინაარსის შემუშავების შემდგომ უნდა განისაზღვროს რისკის კრიტერიუმები, რომლებიც შეიძლება იყოს ოპერაციული, ტექნიკური, ფინანსური, სამართლებრივი, სოციალური, გარემოსდაცვითი, ჰუმანიტარული ან სხვა. ჩვეულებრივ კრიტერიუმში დამოკიდებულია დაწესებულების შიდა მარეგულირებელ კანონმდებლობაზე, მიზნებსა და ამოცანებზე, აგრეთვე შესაბამის დაინტერესებულ მხარეთა ინტერესებზე, მოლოდინებსა და მოსაზრებებზე.

პირველ ეტაპზე, უნდა ჩამოყალიბდეს ზოგადი კრიტერიუმი რისკის შეფასებისათვის, რაც შემდგომში უნდა განვითარდეს და დაიხვეწოს კონკრეტული რისკების იდენტიფიკაციის და რისკის ანალიზის ტექნიკის არჩევის შესაბამისად. ასევე, რისკის კრიტერიუმში უნდა შეესაბამებოდეს რისკის კატეგორიას და რისკის დონის გამოსახვის მეთოდს.

კომერციული საბანკო სისტემა საბაზრო ეკონომიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სისტემაა, ურომლისოდაც შეუძლებელია ეროვნული ეკონომიკის აღმავლობა. სწორედ ამის გამო, რისკის მართვა ბანკებში სასიცოცხლო მნიშვნელობის ამოცანაა თუნდაც იმიტომ, რომ დღევანდელი რისკი ხვალინდელი პოტენციური დანაკარგია. საბაზრო ურთიერთობებში რისკი და შემოსავალი ერთი და იმავე პროცესის ორი მხარეა. ძალიან ადვილია გაასესხო თანხა და მიიღო შემოსავალი რისკიანი მსესხებლისაგან, მაგრამ ყოველთვის გასათვალისწინებელია, რომ აღნიშნულ ოპერაციას აქვს ფასი და ეს ფასი სწორედ გაწეული რისკია.

საბანკო სისტემების ფინანსური მდგრადობა სხვა არაფერია, თუ არა საბანკო სექტორის ფინანსური რესურსებით უზრუნველყოფის მდგომარეობა. იგი, უპირატესად, დამოკიდებულია იმ რისკების რეალურ შეფასებაზე, რომლებიც საბანკო საქმიანობის ფუნქციონირების პროცესში შეიძლება წარმოიშვას. თავის მხრივ, რისკის არსი განხილულ უნდა იქნეს, როგორც მოსალოდნელი უარყოფითი მოვლენა, რომელიც განსაზღვრულ ქმედებას მოსდევს. საბანკო საქმიანობაში არსებობს სხვადასხვა ტიპის რისკები, რომელთა შორის ძირითადად გამოყოფენ: საფინანსო, ფუნქციონალურ და სხვა გარეშე რისკებს.

➤ საფინანსო რისკი დაკავშირებულია გაუთვალისწინებელ ცვლილებებთან აქტივებისა და პასივების მოცულობაში, შემოსავლიანობაში, ღირებულებასა და სტრუქტურაში;

➤ ფუნქციონალურ რისკს ადგილი აქვს ნებისმიერი პროდუქციის შექმნის ან მომსახურების გაწევისას.

რისკის მართვა კომერციულ ბანკებში, ანუ რისკმენეჯმენტი, ესაა რისკების იდენტიფიკაციის, შეფასებისა და მათი დონის შემცირების ღონისძიებათა კომპლექსი. რისკების მართვის სისტემა კომერციული ბანკის ეფექტიანი მართვის, არსებული რისკების მინიმიზაციის, ახალი რისკების გამოვლენისა და მისი კონკურენტუნარიანობის გაზრდის საშუალებას იძლევა.

საქართველოს ეროვნული ბანკის მოთხოვნები კომერციული ბანკების რისკმენეჯმენტის მიმართულებით ეფუძნება დასავლეთის განვითარებული ქვეყნების მდიდარ გამოცდილებასა და საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების რეკომენდაციებს. ფაქტობრივად, ამ მოთხოვნებს პასუხობს მთელი საბანკო ზედამხედველობა, რომლის მიზნებია კომერციული ბანკების საქმიანობის რეგულირების მეშვეობით საბანკო სისტემის სტაბილური ფუნქციონირების უზრუნველყოფა, საბანკო სისტემაში სისტემური კრიზისის წარმოქმნის ალბათობის მინიმიზაცია და ამ გზით ბანკების დეპოზიტორთა და სხვა კრედიტორთა ფულადი სახსრების მაქსიმალურად დაცვა. საბანკო ზედამხედველობის მართლზომიერების ძირითად არგუმენტს მეანაბრეთა დანაკარგების რისკის შემცირება და ამ გზით ბანკების მიმართ საზოგადოების ნდობის განმტკიცება წარმოადგენს.

საბანკო ზედამხედველობის განხორციელებისას, კომერციული ბანკების რისკის მართვის თვალსაზრისით, საქართველოს ეროვნული ბანკის მიერ შექმნილია მთელი სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფს ამ რისკების მინიმიზაციას. მათ შორის უნდა აღინიშნოს ისეთი ნორმატიული აქტები, როგორებიცაა: „დებულება კომერციულ ბანკებში რისკების მართვის თაობაზე“, „კომერციული ბანკების საქმიანობის ზედამხედველობისა და რეგულირების წესი“.

მსოფლიო პრაქტიკას დღემდე არ შეუქმნია საქონელმწარმწარმოებელთა ეკონომიკური ინტერესების დაცვის დაზღვევაზე უკეთესი მექანიზმი. სადაზღვევო ურთიერთობათა შინაარსი, უპირატესად, სრულიად გამოხატავს სარისკო, გამაფრთხილებელ და საკონტროლო ფუნქციებს. სარისკო ფუნქციის შინაარსი სხვა არაფერია, თუ არა სადაზღვევო ფონდის ნაწილის გადანაწილება მიყენებული ზარალის დასაფარავად.

განვითარებული ქვეყნების სადაზღვევო გამოცდილება მოწმობს, რომ სადაზღვევო ბაზარს გააჩნია თვით განვითარების ძლიერი მექანიზმი-სადაზღვევო მომსახურების მარკეტინგის სახით, რომელიც ორიენტირებულია დამზღვევთა მუდმივად მზარდი სადაზღვევო ინტერესების დასაკმაყოფილებლად.

სადაზღვევო მარკეტინგის მეშვეობით ხორციელდება მომხმარებელთა სადაზღვევო დაცვის მაქსიმალური უზრუნველყოფა და სადაზღვევო ბაზრის დინამიური განვითარება. სადაზღვევო მარკეტინგის განსაკუთრებულობა და მისი ამოცანები შეგვიძლია ჩამოვაცალიბოთ შემდეგნაირად:

➤ დღევანდელი გადმოსახედიდან, მომხმარებელთა უმრავლესობა გულგრილად ეკიდება დაზღვევას. გამომდინარე აქედან, სადაზღვევო მარკეტინგის სამსახურმა უნდა გაატაროს შედარებით აგრესიული მეთოდები, რათა სადაზღვევო ბაზარზე უფრო მეტად გამოიკვეთოს სადაზღვევო ინტერესი;

➤ სადაზღვევო ორგანიზაციები დიდ გავლენას განიცდიან გარემო ფაქტორების მხრიდან. აღნიშნულ პროცესებში ეფექტური ლავირების მექანიზმს კი წარმოადგენს სადაზღვევო მარკეტინგი.

➤ დაბალი სადაზღვევო კულტურა, დაკარგული რწმენა დაზღვევის მიმართ, ნებაყოფლობითი სადაზღვევო ხელშეკრულებების დადების სურვილის არქონა მომხმარებელთა მხრიდან და სხვა არასასურველი ფაქტორები ამნელებს სადაზღვევო მარკეტინგის საქმიანობას, მაგრამ ამავე დროს განსაზღვრავს მის განსაკუთრებულობას ამ პრობლემების დაძლევის მიმართულებით.

სადაზღვევო მარკეტინგის საქმიანობისათვის ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებას წარმოადგენს სადაზღვევო აგენტების, სადაზღვევო ბროკერებისა და თავად სადაზღვევო კომპანიის პერსონალის მოტივირებული საქმიანობა. სადაზღვევო მარკეტინგი გამოირჩევა განსაკუთრებული სპეციფიკით, რომელიც გამომდინარეობს თვით დაზღვევის ეკონომიკური ბუნებიდან და ეკონომიკური ურთიერთობების სისტემაში მისი სოციალურ-ეკონომიკური მნიშვნელობიდან.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში დამოუკიდებელ ინვესტორს ყოველთვის უხდება რისკის გაწევა, ამიტომ ინვესტორმა კაპიტალდაბანდების განხორციელებამდე უნდა შეისწავლოს ბაზარი, გაეცნოს ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებას, ჩასწვდეს საგადასახადო სისტემის არსს და სხვა. ერთი სიტყვით, ინვესტორი ყოველთვის დგას არჩევნის წინაშე და იგი ცდილობს ამოიჩიოს მრავალი ალტერნატიული ვარიანტიდან მხოლოდ, საუკეთესო.

ინვესტიციურია ის ნებისმიერი რისკი, რომელიც საინვესტიციო საქმიანობის პროცესში ჩნდება და ინვესტიციების განხორციელების შედეგების მთლიანად ან ნაწილობრივ მიუღებლობის შესაძლებლობა ან ალბათობა ახასიათებს. ეს მიდგომა მაქსიმალური დანაკარგების პროგნოზირების შესაძლებლობას გვაძლევს იმ მოვლენების დადგომის შემთხვევაში, რომლებიც რისკის გენერირებას ახდენენ და ამიტომ იგი ინვესტირების ნებისმიერ დონეზე და ნებისმიერ სფეროშია მისაღები.

რისკები, რომლებიც საინვესტიციო პროექტების რეალიზაციასთანაა დაკავშირებული, არ არსებობს თავისთავად, კონკრეტული ქმედებისაგან დამოუკიდებლად. შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ რისკი ან რისკთა ერთობლიობა აღმოცენდება ყოველთვის, როდესაც რაიმე გადაწყვეტილება მიიღება, თითქოს თანსდევს მას და განსაზღვრავს მისი წარმატებით განხორციელების შანსს. სხვა სიტყვებით, რისკები ყოველთვის არსებობენ, ერთნი ჩნდებიან და იზრდებიან, მეორენი მუდმივად მცირდებიან და თითქმის ქრებიან, მესამენი ერთმანეთთან ერთდებიან, რითაც ქმნიან თვისობრივად ახალ რისკებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ რისკისგან გაქცევა ან მისგან სრულიად თავის დაღწევა - შეუძლებელია. ეს არის თავის დაღწევა არამართო არასასურველი ხდომილებების ახდენისა, არამედ სასურველისა. ამ აზრით ანდაზა „ვინც არ რისკავს - ის ვერ სვამს შამპანურს!“ აბსოლუტურად სწორია.

ლიტერატურა:

1. ქოქიაური ლ., ფინანსები, ინვესტიციები, საბანკო საქმე. ენციკლოპედიური ტერმინოლოგია (ინგლისურ-რუსულ-ქართული), თბ., 2009.
2. ასათიანი ვლ., ცაავა გ., კომერციული ბანკის საქმიანობის ფინანსური ანალიზი (თეორია, მეთოდები და პრაქტიკა). - თბილისი: გამომცემლობა „დანი“, 2014.
3. კაკულია რ., ლავთაძე გ., ეკონომიკური და ფინანსური რისკების მართვა, თბ., 2012.
4. Воронин Ю. М., “Управление банковскими рисками”, М., 2007.
5. Вохмянина Ю. Н., “Финансовая устойчивость банков в условиях макроэкономической нестабильности” - Нижний Новгород, 2013.
6. ცაავა გ., ხანთაძე გ., საბანკო საქმე (თეორია, მეთოდები და პრაქტიკა), სახელმძღვანელო. თბილისი, გამომცემლობა „დანი“, 2014.

ინტერნეტ-რესურსები:

1. <http://forbes.ge/news/>;
2. <http://www.geostat.ge>
3. <http://www.nplg.gov.ge/>

Tamar Nadiradze
Gori State Teaching University
FINANCIAL RISK CHARACTERS AND METHODS OF MANAGEMENT
ABSTRACT

There was always a certain risk with human daily life, which was caused by them decision or exist despite of her/him wishes and aspirations. In the modern competitive and unpredictable economic conditions, maintenance and defense of current position is becoming more and more complicated. The development of social manufacture is impossible without optimally fitting and studying risk characters. We should remember that there is variety of risks (microeconomic, macroeconomic, general economic, financial, banking, currency, **portfolio and etc.**), **which is linked to financial relations.**

The aim of master thesis is to present dynamics of modern financial market, business problems and management of financial risks. Risk analyze process consists methods of risk assessment and reduction.

In the thesis are discussed risk factors, as considerable challenges of 21 century, which can make impact on financial sector and can cause probability of negative results. It is characterized by its nature and revealing specifics. We will discuss mechanisms of risk neutralize and defense, its forms and characters.

Hasan ÖRÜCÜ¹
Tolgahan ŞAFAK²
Süleyman KANDEMİR³

TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE ÇOCUK, ÇOCUK İŞÇİ KAVRAMI ÜZERİNE HUKUKİ VE PSİKOLOJİK BİR İNCELEME

Özet

Türkiye’de çocuk işçiliği, yapılan istatistiklere göre gittikçe azalma eğiliminde olmasına rağmen tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Onsekiz yaşın altında ve henüz gelişme çağındaki olan çocukların iş hayatının zorlu koşullarında varlık göstermesi son derece zordur. Ruhi ve bedeni gelişimlerini gerçekleştirebilmesi ise mümkün görülmemektedir. Gelişim dönemi son derece hızlı olan 18 yaş altındaki kitlenin çalışma hayatını düzenleyecek olan mevzuat çalışmaları da bu anlamda önem arz etmektedir. Bu hassasiyete katkı olması amacıyla bu çalışmada, sadece Türkiye’nin değil dünyanın da en önemli problemleri arasında yer alan “Çocuk İşçiliği” kavramı ile ilgili uluslararası ve ulusal hukuki düzenlemelerin ergenlik döneminin psikososyal gelişimiyle ne derece örtüştüğü konusunda bir inceleme olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk işçi, Çalışma hayatı, Çocuk psikolojisi, Psikososyal gelişim

A LEGAL AND PSYCHOLOGICAL REVIEW OF THE CONCEPT OF CHILD AND CHILD WORKERS IN TURKISH LAW SYSTEM

Abstract

When statistics on child labor in Turkey are examined, it is seen that this phenomenon tend to decrease gradually; however, it is not possible to say that it has completely disappeared. For the children under the age of eighteen who are still in the age of development, it is extremely difficult to exist under the hardest conditions of working life. Under these circumstances, it is not possible that these individuals can perform their spiritual and bodily

¹ Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Rize-Türkiye, hasan.orucu@erdogan.edu.tr

² Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Rize-Türkiye, tolgaha.safak@erdogan.edu.tr

³ Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Rize-Türkiye, suleyman.kandemir@erdogan.edu.tr

developments in a healthy way. Legislative studies that will regulate the working life of individuals under the age of eighteen, who have a very sensitive developmental period and require special care, is also important at this point. In this study, which is prepared to contribute to this important situation, will examine the extent of which the national and international legal regulations related to the concept of child labor, which are among the most important problems of many countries in the world as well as in Turkey, correspond to the psychosocial development of adolescence.

Key Words: Child worker, Working life, Child psychology, Psychosocial development

Giriş

Dünya üzerinde 250 milyon çocuk işçi olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verileriyle ifade edilmektedir. Türkiye’de bu rakam 2012 yılı için, 6 ile 17 yaş arasındaki çocuk nüfusu dikkate alındığında 15 milyon 247 bin kişidir. Bu çocuklardan 893 bini ekonomik veri getiren bir işte çalışıyor. Bu rakam çocukların % 5,9’luk kısmına denk gelmektedir. 6 ile 14 yaş arasında çalışan çocukların %32,7’si, 15 ile 17 yaş grubu arasında ise %67,3’lük dilime denk gelmektedir. Eğitim hayatına devam eden 6 ile 17 yaş arasındaki çocuklardan % 3,2’si bir taraftan çalışmaya devam etmektedir. 2006 yılında bu oran % 2,2 olarak izlenmişti. (TÜİK, 2017) Tük çocuk işçi konusunda yeni bir çalışma yapmadığından 2012 verilerini kullanacağız.

Bu verilerin gösterdiği dünyada çocuk işçiliğinin ciddi bir noktada olduğudur. Fakat Türkiye’de de çocukluk döneminde çalışan sayısı gittikçe artmaktadır. Bu artışın olması hukuken birçok düzenlemeyi de beraberinde getirmek zorundadır. Aksi takdirde çocukluk döneminde henüz fiziki ve ruhsal gelişimi tamamlanmadan, uygunsuz iş ortamlarında ortaya çıkabilecek tehlikeler ortadadır. Çocukların hangi nedenle olursa olsun, eğitimden uzak kalmaları, çeşitli istismarlara maruz kalmaları kabul edilebilecek bir durum değildir. Henüz hayata hazırlık safhasında her toplumun geleceğini teslim edeceği nesillerin maruz kalacakları tehlike toplumun geleceğini de tehdit edecektir.

ბეჭტავი ოცნება ი ელი ინი ბესლევენ ბირ ოკ ფაკტ რლერ ოლმაკლა ბერაბერ ჩეშტი ნედნლერე აილე ორთამიდან უაკლაშარაკ კენტლერინ სოკაკლარინდა ყაშამაყა ბაშლარინ ვეყა ჩალაშან ყოცუკლარინ არასინა კატილან ვეყა კატილაკ ოლან ყოცუკლარ და ვარდირ. ტურიყე’ნინ ბულუნდუყა ყოყრაფი (TÜİK, 2017)konum itibari ile göçmen nüfusunun geçiş noktasında olması, yakın coğrafyamızda yaşanan insanlık dramları da gelecek zaman diliminde çocuk işçilerin daha da artmasına neden olacaktır.

Çocuk İşçiliğinin Ortaya Çıkışı

Çocuk işçi, kavram olarak 1800’lerde sanayi devrimi ile iş hayatında yer etmeye başlamıştır. Sanayi devrimi ile gelen, bırakınız yapısız bırakınız geçişler anlayışı sefalet ücreti ile çalışan büyük bir kitle oluşmasına neden olmuştur. Daha az maliyetle daha çok üretimin peşinde koşan işverenler, günde 16 ile 18 saat arası insani olmaktan son derece uzak koşullarda, işgücü olarak gördükleri insanları ama özelliklede çocuk ve kadınların emeklerini sömüren bir sistem oluşturmuşlardır. (EFE & ULUOĞLU, 2015) (BAŞTAYMAZ, 1998) Çocuk işçilerin iş dünyasında tercih edilmesinin arkasında sanayi devrimi ile artık kas gücüne duyulan ihtiyaçtan ziyade daha kıvrak hareket edebilen bireylere işverenlerin yönelmesidir. Bu bakış açısında yaşanan değişim çocukları hedef haline getirmiştir. (MARX, 1993; s.408) Sanayi devrimi dünyaya kattıklarının yanında insan emeğinin sömürüsü bağlamında ise zirve yapan bir dönem haline gelmiştir. Bu süreçten en çok etkilenen kişiler ise çocuklar olmuştur. Daha çok enerji elde etmek için karanlık madenlerde vantilasyon kapakların açıp kapamakla görevli olan çocukların yaş grupları dört yaşına kadar düştüğü gibi, alınacak ücret bakımından ise karın tokluğu sayılabilecek bir ücretle çalışır hale gelmişlerdir. (UZUN, 2000) Bu gidişe dur diyecek en önemli adım 1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kurulmuş olmasıdır. ILO’nun kurulması tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ile insanların geçim standartlarının değiştiği, harcama kalemlerinin değiştiği bir döneme denk gelmektedir.

Çocuk yaşta ki bireyler neden çalışmak isterler? Elbette henüz oyun çağında olan çocuklar durup dururken çalışma dünyasına girmemişlerdir. Çocuk yaşında bireylerin çalışmak zorunda hissetmelerinin birçok nedeni olmakla beraber yoksulluk en önemli neden sayılabilir. (TOK, Sayı 2, 2010) (SAPANCALI, 2002) Yapılan çalışmalarda Türkiye genelinde gelir getirici işlerde çalışan çocuklardan ilk sırada, % 38.4’ü ev ekonomisine katkı yapmayı, ikinci sırada % 19.8 ile evin ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, üçüncü sırada % 15.9 ile ailesinin talebi ile çalışmak, dördüncü sırada ise % 10.4 ile bir iş öğrenmek veya meslek sahibi olmak takip etmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Programı (ILO/IPEC) kapsamında oluşturulan veri tabanına göre Türkiye’de çalışan çocukların yarıya yakın bir kısmı ekonomik nedenlerle çalışmak durumunda kalmaktadır.

Uluslararası Kaynaklarda Çocuk ve Çocuk İşçiliği

Çocuk hukuku, öncelikli olarak uluslararası sözleşmeler, anayasa ve kanunlara dayanır. Uluslararası sözleşmeler Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne¹ göre erken reşit olma durumu hariç 18 yaşına kadar her

¹ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiş Türkiye tarafından 27 Ocak 1995 tarihli ve 22184 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak uygun bulunmuştur.

bireyin çocuk sayılmasıdır.¹ Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ne² göre 18 yaşına ulaşmayanlara bu sözleşmenin uygulanacağını ifade ederek ikinci maddesinde ise çocukların yüksek çıkarlarının korunmasından bahsetmektedir.³ AB'nin Genç İşçilerin Korunması Yönergesi, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi⁴, asgari çalışma yaşı olarak 15 yaşı öngörmekle beraber, bunun 14 yaşına kadar indirilebileceğini belirtmektedir.⁵ ILO'nun 182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Acil Önlemler Sözleşmesinde⁶ yine 18 yaşın altına bu sözleşmeyi uygulanacağını belirtmiştir. ⁷ Avrupa Birliği'nin 94/33/EEC Sayılı Konsey Direktifi 94/33 sayılı Direktifi'nde 15 yaşın altında olanlar çocuk, 18 yaşından küçüklere ise genel bir tanımlama ile "genç" tanımlaması yapmıştır. (AYDIN, 2014)

Ulusal Kaynaklarda Çocuk ve Çocuk İşçiliği

1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası⁸

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında çocuk yerine küçük ifadesi kullanılmıştır.⁹ Uluslararası anlaşmalar ile de kabul ettiğimiz ve özellikle 2010 referandumu ile anayasamıza giren "çocuğun yüksek yararı" ilkesine aykırı olmamak üzere devletin her türlü tedbiri alacağını, kadın ve çocukların özel olarak korunacağını en üst hukuk normu olarak alt mevzuatlara emretmekle beraber koruma ve yüksek yarar gözetilerek, düzenleme yapma talimatı vermektedir.

2. Türk Medeni Kanunu¹⁰

4271 sayılı Medeni Kanun'da kişiliğin başlangıcı sağ doğumla başlar. Medeni kanun 17 yaşını doldurmamış kişinin evlenmesine müsaade etmez, olağanüstü durumlarda ise bu sınırı 16 yaşına kadar çeker. 17 yaşını doldurmak, 18 yaşından gün almayı gerektirir. Küçük olanın evliliğini yasal temsilcinin iznine bağlarken, küçük kavramının karşılığı 16-18 yaş aralığı olarak ortaya çıkmaktadır. Medeni kanunda geçen "küçük" kavramına bu açıdan bakınca 18 yaş evlilik hürriyeti için yeterli görülürken, bu yaşların altında olanlar için hürriyetini bağlayıcı niteliktedir.¹¹

3. Türk Ceza Kanunu¹²

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda "çocuk" kavramını tanımlarken 18 yaşını doldurmamış kişinin anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.

4. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu¹³

1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre 12 yaş altı çocukların fabrikalarda, imalathane gibi her türlü işletme ve maden işlerinde işçi veya çırak olarak çalışması tamamen yasaklanırken, 12-16 yaş arasında olan çocuklara günde 8 saatten fazla çalışması yasaklanırken gece çalışma konusunda da yasak konulmuştur. 18 yaş altında olanlar için ayrıca bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamam gibi sektörlerde çalışma yasağı konulmuştur.¹⁴

5. Mesleki Eğitimi Kanunu¹⁵

¹ Bakınız, B.M. Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 1

² Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi Avrupa Konseyi tarafından Strazburg toplantısında 25.01.1996 tarihinde kabul edilmiş ve Türkiye tarafından 9 Haziran 1999 tarihinde imzalanarak 18 Ocak 2001 tarihli ve 4620 sayılı Kanun'la onaylanması uygun bulunmuştur.

³ Bakınız, Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Madde 1

⁴Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1973 yılında Cenevre'de yapılan 58. oturumunda kabul edilmiş ve Türkiye tarafından 23 Ocak 1998 tarihli ve 4334 sayılı Kanun'la onaylanması uygun bulunarak "İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 sayılı Sözleşme'nin onaylanması Bakanlar Kurulu'nca 25 Mayıs 1998 tarihinde kararlaştırılmıştır.

⁵Bakınız, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi, Madde 2

⁶ Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Acil Önlemler Sözleşmesi 17 Haziran 1999 tarihinde kabul edilmiş, Türkiye tarafından 25 Ocak 2001 tarihli ve 4623 sayılı kanunla kabul edilmiş, 27 Haziran 2001 tarihli ve 24445 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak uygun bulunmuştur.

⁷ Bakınız, ILO'nun 182 sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Acil Önlemler Sözleşmesi, Madde 2

⁸Anayasa, 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 18/10/1982'de halkoylamasına sunulmak üzere kabul edilmiş ve 20/10/1982 tarihli ve 17844 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmış; 7/11/1982'de halkoylamasına sunulduktan sonra 9/11/1982 tarihli ve 17863 mükerrer sayılı Resmî Gazete'de yeniden yayımlanmıştır.

⁹ Bakınız, T.C. Anayasası, Madde 24

¹⁰ Kanun; 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu 22/11/2001 tarihinde kabul edilerek 8/12/2001 tarih ve 24607 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

¹¹ Bakınız, Medeni Kanun Madde 28,126.

¹² Kanun; 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu 26/9/2004 tarihinde Kabul edilerek 12/10/2004 tarih ve 25611 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

¹³ Kanun; 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 6/5/1930 tarih ve 1489 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

¹⁴ Bakınız; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Madde 173,174 ve 176.

¹⁵ Kanun; 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu 19/6/1986 tarih ve 19139 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır,

3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu ilgili madde ve alt fıkralarında çırak olabilmek için sağlık açısından bir engelin olmaması şartıyla en az ortaokul mezunu olmak yeterli görülmüş olup üst yaş sınırı bulunmamaktadır. Ortaokulu bitirmek en erken ihtimal ile 13 yaşında mümkün olmaktadır.¹

6. İlköğretim ve Eğitim Kanunu²

222 sayılı İlgili kanunun 59. Maddesinde her ne sebeple olursa olsun ilköğretim çağında olanların çocuk işçi olarak çalıştırılmayacağı, okula devam edenlerin ise devamlarını belgelemek şartıyla ancak ders saatleri dışında çocukların çalıştırılması ile ilgili kanunların dışına çıkmamak üzere çalışabileceklerini belirtmektedir.³

7. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu⁴

2559 sayılı kanun 18 yaş altında olan bireylere yaş ve gelişim durumu gözetilerek eğlence, oyun, içki ve benzeri içerikli hizmet sektörlerinde çalışmalarını yasaklanmıştır. İçkili yerler ile oyun oynatılan işletmelere yanlarında velileri olsa bile 18 yaşın altında olanların girişi yasaklanmıştır.⁵

8. Türk Borçlar Kanunu⁶

6098 sayılı **Türk Borçlar Kanunu**'nda 18 yaş altında olanlar için pozitif ayırım yapılarak bedensel olarak daha fazla dinlenmeye ihtiyaç duyduklarından dolayı en az iki hafta olan yıllık izin süresini en az 3 hafta olarak işverenler tarafından verilmesini düzenlemiştir.⁷

9. Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu⁸

6356 sayılı kanunun işçi olarak bir sözleşmeye dayalı olarak çalışabilme asgari yaş sınırı olan 15 yaşını doldurmanın sendika üyeliğini kabul etmektedir.⁹

10. İş Kanunu¹⁰

4857 sayılı İş Kanunu çalışma yaşının başlangıcı olarak 14 yaş sınır olarak kabul edilmiştir. Özel şartlara bağlı olarak konulan bu sınırın altında çalışma hayatında bir kişinin olması kanunen yasaklanmıştır. 18 yaşına kadar ise çalıştırılacak işlere bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine engel olmayacak işler için sözleşme olmak kaydı ile müsaade edilmiş, hangi işlerde ve hangi koşullarda çalıştırılacağı ile ilgili ve yine sanat kültür ve reklam gibi faaliyetlerde çalışacak çocuklar içinde bir yönetmelik çıkarılması zorunlu tutulmuştur.¹¹ Yer ve su altındaki işlerde çalışma yasağı konulmuş ama burada çocuk yaşta olanlar için çalışma yasağı, işin kendisi değil işin yer ve su altında yapılıyor olmasıdır. Bu madde ile kadınlar için pozitif ayrımcılık yapılarak 18 yaşını doldursa da bu işlerde çalışması yasaklanmıştır. Yine aynı şekilde çocukların uykuya olan gereksinimlerinin yetişkinlere oranla çok daha fazla olduğu gerçeğinden yola çıkılarak (CENTEL, 1996, sayı.1-2) gece çalışması sanayide yasaklanmıştır.¹² 18 yaşını doldursa da kadın işçilerin çalıştırılması ise çalışmasında engel olmayacağına dair rapora bağlanmıştır. Fakat burada çocuk ve genç işçilerle ilgili sanayi dışında kalan işlerde çalışma ve çalıştırılma engeli bulunmamaktadır.

İç hukukumuzda var olan başta anayasa ve kanunlara bakıldığı zaman çocuk veya küçük tanımlamalarının aslında aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Çocuk kavramını bu kanunlar çerçevesinde değerlendirdiğimizde ortaya çıkan tanım 18 yaşını doldurmamayan kişilerin çocuk sayılması olacaktır. Yalnız iş kanunu ve alt mevzuatları bu konuda en detaylı ayrımı ortaya koymuştur.

İş Kanunu'nda Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Sınırları

Çocuk işçilerin çalışması için serbest bırakılan hafif işler, 16 yaşını tamamlamış olan 18 yaşını doldurmamayan genç işçilerin çalışabileceği ve çalıştırılabileceği işler yönetmelikte detaylı bir şekilde sayılmış ve kapsam dışında ki işlerde çalışma yasaklanmıştır.¹³ İlgili yönetmelik iş kanununun uygulama yolunu göstererek çocuk ve genç işçilere çalışma alanlarını ayrıntılı bir şekilde belirlemektedir. Belirlenen çalışma alanlarının dışındaki iş kollarında ise hukuktaki aksi ile kanıt kuralına göre çalışma ve çalıştırılma yasaklanmıştır. (GÖZLER, Hukukun Temel Kavramları, 2011,s.155)

İş Kanununa Aykırılığın Yaptırımı

Çocuk işçilerle ilgili en geniş düzenleme iş kanununda bulunmaktadır. Madde 104'te çalıştırma sürelerine uymayanlar, ara dinlenmelerine uymayanlar, 18 yaşını doldurmamayan erkek ve her yaştaki kadınların çalışma yasaklarını

¹ Bakınız; Mesleki Eğitim Kanunu Madde 10.

² Kanun; 222 sayılı ilköğretim ve eğitim kanunu 12/1/1961 tarih ve 10705 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır.

³ Bakınız; İlköğretim ve Eğitim Kanunu Madde 59.

⁴ Kanun; 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu 14/7/1934 tarih ve 2751 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır.

⁵ Bakınız; Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu Madde 12.

⁶ Kanun; 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 4/2/2011 tarih ve 27836 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır.

⁷ Bakınız; **Türk Borçlar Kanunu** Madde 422.

⁸ Kanun; 6356 sayılı Sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanunu 7/11/2012 tarih ve 28460 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır.

⁹ Bakınız; **Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu** Madde 17-1.

¹⁰ Kanun; 4857 sayılı İş Kanunu 10/6/2003 tarih ve 25134 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır.

¹¹ Bakınız; İş Kanunu Madde 71.

¹² Bakınız; İş Kanunu Madde 72, 73.

¹³ Bakınız; Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 06.04.2004 tarih ve 25425 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

aykırı hareket eden kişilerden işveren ve işveren vekillerine idari para cezası öngörülmektedir.¹

Psikososyal Gelişim Kuramlarına Göre Çocuk İşçi

Kimliğe Karşın Kimlik Karmaşası dönemi olarak kabul edilen 12-19 yaşlar arasında ergen olan bireylerin kendisini tanımlama dönemleridir. Bu dönemde yetişkinliğe doğru adım atan birey kişilik gelişiminde en fırtınalı dönemlerini yaşamaktadır. Kimlik karmaşası yaşayabileceği gibi aşırı taşkınlık veya tam tersi olarak anti sosyal bir kişiliğe de bürünebilir. Şizofren davranışları yanında, sorunlardan uzaklaşma ve rahatlama adına madde bağımlısı olma ihtimali bile yaşayabilir. Ergenler duyguları anlamında çok zirvelere çıkabileceği gibi inişleri konusunda da dip yapabilirler. Bunun nedeni henüz hayatlarında inişlerini ve çıkışlarını dengeleyecek bir hayat tecrübesinden mahrum olmalarıdır. Ruhi gelişimlerini bedensel enerjiden alan çocukların ağır işlerde enerjilerini sürekli tüketmeleri yetişkinlik dönemine sağlıklı bir şekilde geçmelerine neden olacaktır. (BİLDİK, 1998) Bu kadar hassas bir dönem ile ilgili mevzuat geliştirmek büyük bir hassasiyet gerektirdiği aşikârdır.

Uluslararası mevzuatta genel yaş sınırı 14-18 yaş arası çocuk olarak kabul edilmekte, genel çalışma yaşı 15 olarak kabul edilmektedir. Çalışma alt sınırını ise 16 yaşına çıkarma konusunda ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye'nin ulusal mevzuatında kanunlarda yeteri kadar net ifadeler olmamakla beraber iş kanunu ve alt mevzuatları bu açığı kapatır niteliktedir. 2004 yılında yayımlanan yönetmelikte bu konuda sınırlar çizilmiştir. Genç işçi için 15 yaşını bitirmiş 18 yaşını doldurmamış kişidir. Çocuk işçi ise 14 yaşını bitiren, 15 yaşını doldurmayan ve ilköğrenimini tamamlayan kişidir.² Kanunlarda olmayan en geniş tanım bu olmakla beraber yaygın kullanımda algı 18 yaş altı olan herkesin çocuk olarak kabul edilmesidir. Yönetmelikle yapılan düzenleme, henüz gelişme evresinde olan küçüklerin farklı fiziksel ve ruhsal yapılarında olacağı, dolayısı ile çalışacağı işlerinde bu yapıya uygun olması gerçeğine uygun bir düzenleme olduğu aşikârdır. Çünkü 18 yaşın altındaki herkesi aynı görmek mümkün değildir. Elbette ki kişiyi gelişim evrelerine göre gruplandırmak doğru bir yaklaşımdır.

Sonuç

Çocukların düşük ücretler ile aile ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla çalışma hayatına atılmaları sık karşılaşılan bir dudumdur. Belki devletin sosyal desteğinin yeterli düzeyde yapılması bu sorunu çözmeye yardımcı olacaktır. Özellikle mevsimsel işçiler her yıl göç yapmak zorunda kaldığı gibi yaşam koşulları da son derece zordur. Fakat bu gerçeği kısa vadede değiştirmek mümkün görünmüyor. O halde hukuk platformlarında bu alanda eksikleri giderici çalışmalar planlanmalıdır.

Çocuk işçi kavramı ile ilgili ulusal mevzuatımız uluslararası standartlar anlamında yeterli düzenlemeler içermektedir. Problem mevzuatın uygulama ve denetim mekanizmalarının tam anlamıyla çalıştırılmamasıdır.

Bir diğer geliştirilmesi gereken şey 4857 sayılı Kanun'un "istisnalar" başlıklı 4. Maddesine göre deniz ve hava taşıma işlerinde, 50'den az işçi çalıştırılan tarım ve orman işleri, aile ekonomisi içinde olan tarımla ilgili yapı işleri, üçüncü derece yakınlar dahil el sanatları yapımı, ev hizmeti görme, çıraklar, sporcular, rehabilite edilenler, esnaf ticareti yapanların yanında en az üç kişi çalışanlar ile ilgili iş kanunu hükümleri uygulanmamaktadır.³ İş Dolayısı ile çocuk işçiler de kapsam dışında kalmaktadırlar. Hâlbuki en yoğun çocuk işçilerin istihdam edildiği alan istisnalar başlığı altında sayılan alandır.

Bu istisnai durum Türkiye'nin de tarafı olduğu uluslararası anlaşmalara aykırı bir durum gibi durmaktadır. (AYKAÇ, 2016; Sayı 116) Çocuk işçilerle ilgili müstakil bir mevzuat çalışması yapılması gereğini de ortaya çıkarmaktadır. Yasal olarak çalışma yasağı konulmuş olsa da halen daha kayıt dışı çalışan çocuklar eğer gündeme geliyorsa hem denetim alanına daha sıkı tedbirlerin alınması, hem de cezaların daha caydırıcı olması gerekmektedir. Var olan yasal boşlukların doldurulması ideal hukuk anlamında toplumsal gerçeklikle de örtüşen yeni düzenlemelerin de yapılması kaçınılmazdır.

Sokak çocukları ayrı bir problemdir. Yaşanan savaşlar, göçler bu alanda var olan çocuk sayısını artırmaktadır. Bunun için merkezi hükümet kadar yerel yönetimlere de büyük iş düşmektedir. Bununla beraber halkın da doğru bilgilendirilmesine ihtiyaç vardır. Ama asıl ihtiyaç sokağa çıkan veya çıkmayı düşünen çocukları sokakların tehlikeleri konusunda bilinçlendirmek olacaktır.

KAYNAKLAR

AYDIN, F. (2014). *Çalışma Mevzuatı İle İlgili Avrupa Birliği Direktifleri*. Ankara: ÇASGEM.

AYKAÇ, H. B. (2016; Sayı 116). Hukuksal Açından Çocuk Ve Genç İşçiliği. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 336-386.

BAŞTAYMAZ, T. (1998, Ekim). Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar. 63. İstanbul: Mess MERCEK.

BİLDİK, T. (1998). Çalışan Ergenlerin Sorun Alanları ve Etkili Olan Psikososyal Faktörler. 20-45. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

CENTEL, T. (1996, sayı.1-2). Çalışan Çocukların Hakları ve Türkiye. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 19-38.

¹ Bakınız; İş Kanunu Madde 104.

² Bakınız; Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik

³ Bakınız; İş Kanunu Madde 4.

- EFE, H., & ULUOĞLU, S. A. (2015). Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta Ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler. *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt 13; Sayfa 46-72.
- GÖZLER, K. (2000, s.210). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- GÖZLER, K. (2011,s.155). *Hukukun Temel Kavramları*. Bursa: Ekin Yayınları.
- ILO. (2017, Kasım 23). *ILO*. <http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/lang--tr/index.htm>:
http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm adresinden alındı
- İNAN, A. N. (1996). Çocuk Hukuku Bakımında Korunma Kararı, Koruma ve Emniyet Tedbiri Kavramları, Şakir BERKİ'ye Armağan. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayfa1-2.
- MARX, K. (1993; s.408). *Kapital*. Sol Yayınları.
- SAPANCALI, F. (2002, Temmuz). Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar. *Çimento İşveren Dergisi*, 19-22.
- TDK. (2016, Mayıs 2). *Türk Dil Kurumu*. <http://www.tdk.gov.tr>:
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5726767d594f95.53589847 adresinden alındı
- TOK, H. (Sayı 2, 2010). Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 25-42.
- TÜİK. (2017, Kasım 15). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659> adresinden alındı
- UZUN, A. (2000). Sanayi Devrimi Esnasında Çalışma Şartları. *Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü kamu İşverenleri Sendikası 38 Nolu Yayını*, 203-218.
- ULUSAL VE ULUSLARASI MEVZUAT
Anayasa, 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi,
Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi
Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi
Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi
Kanun; 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu
Kanun; 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu
Kanun; 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu
Kanun; 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu
Kanun; 4857 sayılı İş Kanunu
Kanun; 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu
Kanun; 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu
Kanun; 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu
Kanun; 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu
Yönetmelik: Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik

Doç. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF

TÜRK İHRAÇ MALLARININ ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz: İhracat ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biridir. Bu bağlamda ülkeler dışa açık büyüme politikaları uygulamakta ve ihracatlarını arttırmanın yollarını aramaktadır. İhracatı arttırmanın önündeki en büyük engel uluslararası rekabettir. Bu çalışmada Türk ihracat mallarının uluslararası pazarlardaki rekabet gücü ödeme yöntemleri aracılığıyla incelenmeye çalışılmaktadır. Analiz sonucunda, rekabet düzeyini etkileyen öteki faktörlerin değişmediği varsayımı altında, Türk ihracat mallarının rekabet gücünün önemli ölçüde düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İhracat, Rekabet Gücü

AN EVALUATION ON THE INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF TURKISH EXPORT COMMODITIES

Abstract: Export is one of the main determinants of economic growth. In this context, countries are implementing an outward-open growth policies and seek ways to increase exports. The biggest obstacle ahead of the export promotion is international competition. In this study, it is tried to examine the competitive power of Turkish export goods in international markets through payment methods. As a result of the analysis, it is concluded that the competitive power of Turkish export goods is considerably lower under the assumption that the other factors affecting the level of competition have not changed.

Keywords: Turkey, Export, Competition Power

1. Giriş

Dış ticarete işlemlerinde iki farklı hareketlilik söz konusudur. Bunlardan biri malın ihracatçı ülkeden ithalatçı ülkeye taşınması, diğeri ise mal bedeli olan paranın ithalatçı ülkeden ihracatçı ülkeye transfer edilmesidir. Bunlardan hangisi daha önce gerçekleşmelidir? İhracatçı “Önce para gelsin daha sonra biz malı göndeririz.” şeklinde düşünebilir. İthalatçı ise “Önce mal gelsin daha sonra biz parayı transfer ederiz?” diyebilir. Burada hem ihracatçı, hem de ithalatçı kendini garanti altına almak istemektedir. Bu anlamda her iki yaklaşımın da doğru olduğu söylenebilir. Her iki tarafı da bekleyen riskler ve güvensizlikler mevcuttur. Risk ve güvensizliğin temel kaynağı dış ticarete tarafların farklı ülkelerde ve farklı kültürlerde yer almasıdır. Bu durumda taraflar birbirlerini ya hiç tanımamakta veya çok az tanımaktadırlar. İhracatçı ve ithalatçı ülkelerde farklı dış ticaret mevzuatı, farklı gümrük mevzuatı, farklı kambiyo mevzuatı, farklı mali mevzuat olabilmektedir. Ayrıca ülkeler arasında coğrafi uzaklık farkının büyük oluşu yurtdışı satışları yurtiçi satışlardan farklı kılmaktadır.

Çalışma giriş kısmından sonra iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dış ticaret işlemlerinde kullanılan ödeme yöntemleri açıklanmaktadır. İkinci bölümde ise Türkiye'nin toplam ihracatı ve toplam ihracatın ödeme şekillerine göre dağılımı incelenmektedir. Sonuç kısmında ise genel değerlendirme yapılmaktadır.

2. Dış Ticarete Ödeme Yöntemleri

Dış ticarete mal ile paranın eş zamanlı değiş tokuş yapılması hemen hemen imkânsızdır veya oldukça zordur. Dış ticarete bir zaman dilimine ihtiyaç duyulması döviz kuru sorununu da beraberinde getirmektedir. Malın taşınmasının bir maliyeti olduğu gibi, paranın transferinin de bir maliyeti söz konusudur. Tüm bu ayrıntılar dış ticaretin riskli ve güvensiz bir ortamda yapıldığını göstermektedir. Riskli ve güvensiz ortamı tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Ancak risk azaltılabilir, kısmen güvenli ortam sağlanabilir. Bu bağlamda dış ticaret işlemlerinde para transferi ile ilgili risk ve güvensizliğin azaltılması için para transferinin nasıl ve ne zaman yapılacağı satış sözleşmesinde açıkça belirtilmektedir.

Bu kapsamda uluslararası ticarete mal bedellerinin ödenmesine yönelik 5 farklı ödeme yöntemi geliştirilmiştir. Bunlar Peşin Ödeme Yöntemi, Mal Mukabili Ödeme Yöntemi, Vesaik Mukabili Ödeme Yöntemi, Kabul Kredili Ödeme Yöntemi ve Akreditifli Ödeme Yöntemi'dir.

2.1. Peşin Ödeme Yöntemi

Mal bedelinin, malın fiili ihracatı gerçekleşmeden ihracatçıya ödenmesine peşin ödeme yöntemi denilmektedir. Bir diğer ifadeyle, ilk önce ithalatçı mal bedelini ihracatçıya peşin olarak ödemekte, ihracatçı mal bedelini tahsil ettikten sonra söz konusu malları ithalatçıya göndermektedir. Peşin ödeme yöntemi tamamen güvene dayalı bir yöntemdir. İhracatçı tam güvence altında, ithalatçı ise tam risk altındadır. Uygulamada çok sıklıkla rastlanan bir ödeme yöntemi değildir. Yöntem genelde tarafların birbirlerini çok iyi tanımaları halinde tercih edilmektedir. Ayrıca ihracatçı pazarda söz konusu malın önemli bir satıcısı durumunda ve pazarlık gücü yüksek ise ithalatçıya bu ödeme yöntemini kabul ettirilebilir. İthalatçı peşin ödemede yapılacak iskontodan dolayı da bu yöntemi kabul ederek riski üstlenebilir (Çelik, 2016).

2.2. Mal Mukabili Ödeme Yöntemi

Mal mukabili ödeme, ithalatçıyı güvence altına alan bir ödeme şeklidir. İhracatçı için en riskli ödeme yöntemidir. Bu yöntemde, ilk önce ihracatçı malı ithalatçıya göndermekte; ithalatçı daha sonra uygun bir zamanda mal bedelini ihracatçıya transfer etmektedir. İthalatçı için ideal bir ödeme yöntemidir. Mal bedelini istediği zaman ihracatçıya gönderebilme esnekliğine sahiptir (Cantekin, 2012).

Uygulamada bu ödeme yönteminin tarafların birbirlerini çok iyi tanımaları halinde tercih edildiği görülmektedir. Burada ihracatçı büyük risk altında olduğundan, ithalatçıyı çok iyi tanıması ve güvenmesi halinde bu ödeme yöntemini kabul edebilir. Çünkü mal bedelinin ödeneceğine dair hiçbir güvence bulunmamaktadır. Şöyle ki, ihracatçı malı ithalatçıya gönderdikten sonra ithalatçı malı gümrükten çekmeyebilir. Bu durumda malların geri iadesi riski söz konusu olmaktadır. Veya ithalatçı malı gümrükten çeker, işyerine getirir, malı satar. Ancak ithalatçı parayı ihracatçıya hiç göndermez veya zamanında göndermez veya kesinti yaparak gönderir.

2.3. Vesaik Mukabil Ödeme Yöntemi

Vesaik mukabili ödemede (Belge Karşılığı Ödeme), ithalatçı ithal gümrüğünden malları çekebilmesi için gerekli belgelere mal bedelini ödedikten sonra sahip olabilmektedir. Bir başka ifadeyle, bir malın ihraç ülkesinden

sevkiyatının yapıldığını gösteren belgelerin ithalatçının bankasına ulaşması ve bankanın ihraç bedelini tahsil ettikten ya da gelecek bir tarihte tahsil edilmek üzere vadeli bir poliçe düzenledikten sonra malların çekilmesini sağlayacak söz konusu belgeleri ithalatçıya teslim ettiği ödeme yöntemidir (Çelik, 2016).

Bu ödeme yönteminde ödeme yapılmadan malların teslimi söz konusu olmadığından ihracatçı kısmen kendisini garanti altında almış bulunmaktadır. Aynı şekilde mallar sevk edildikten sonra ödeme yapıldığı için de ithalatçı kısmen güvence altında görülmektedir. Fakat tarafların tam güvence altında olduğu söylenemez. İhracatçı açısından hala risk büyüktür. Şöyle ki, mallar ithalatçının ülkesine gelmesine rağmen, ithalatçı değişik nedenlerden dolayı sevk evraklarını bankasından almaz ise, mallar gümrükte kalma riski ile karşı karşıyadır. Bu durumda malların geri iadesi veya yeni bir alıcı bulunması ihracatçıya yeni sorumluluklar ve maliyetler yükleyecektir.

2.4. Kabul Kredili Ödeme Yöntemi

Kabul kredili ödeme yönteminde, ihracatçı mal bedelinin ileriki bir tarihte ithalatçı tarafından ödenmesine onay vermektedir. Bir diğer ifadeyle, ihracatçı ithalatçıyı belli bir süre finanse etmektedir. Burada mal bedelinin belli bir vadede ödenmesi ithalatçı tarafından taahhüt edilmekte ve para yerine vadeli bir poliçe kullanılmaktadır. Usulüne uygun düzenlenen bir poliçe ile ihracatçı, poliçede belirtilen vade geldiğinde alacağını tahsil edebilme hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca ihracatçının vadeli poliçeyi vadesi gelmeden iskonto ettirme imkânı da bulunmaktadır (Çelik, 2016).

Kabul kredili ödemede ihracatçı ve ithalatçıya bankalar aracılık eder ve bunun karşılığında bir komisyon alırlar. İhracatçı, ithalatçıya yeterince güvenmiyorsa veya poliçenin vadesinden önce iskontosu için ithalatçının kabulü yeterli değilse ödemenin ithalatçının bankası tarafından garanti edilmesini isteyebilir. Poliçenin ödenmesinde ithalatçı ile birlikte ithalatçının bankası da garanti vermiş olmaktadır. Bu durumda ihracatçı alacağının tahsilini daha güvenli bir konuma getirmiş olmaktadır.

2.5. Akreditifli Ödeme Yöntemi

Uluslararası ticarete en sık kullanılan ödeme yöntemi akreditifli ödeme yöntemidir. Diğer ödeme yöntemlerin tamamında ya ihracatçı veyahut ithalatçı kısmen veya tamamen risk altında bulunmaktadır. Taraflar satışta sorumluluğunu yerine eksiksiz getirmiş olsa dahi zarara uğrama ihtimali sürekli vardır.

Bu durum dış ticaret işlemlerinde ödemenin daha güvenli bir yolla yapılabilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Uygulamada tarafların bu ihtiyacı akreditifli ödeme yöntemiyle giderilmektedir. Akreditifli ödemede hem ihracatçı, hem de ithalatçı güvence altına alınmaktadır. Akreditifli ödeme, ithalatçının talimatına dayanarak ithalatçının bankası tarafından ihracatçıya belirli şartları yerine getirmesi koşuluyla verilen şartlı bir ödeme garantisidir. Söz konusu şartlar, taraflar arasında yapılan sözleşmede belirtilen koşullara uygun olarak malların zamanında ihraç edilmesi ve malların ihraç edildiğini gösteren ilgili belgelerin ithalatçının bankasına ibraz edilmesidir. Yöntemin işleminde bankalar büyük rol almaktadır. Garanti bankalar tarafından sağlanmaktadır (Onursal, 2013).

Bu yöntemde ithalatçı kendi bankasına bir emir vermekte ve banka bu emir doğrultusunda ithal edilecek malın bedelini ihracatçının bankasına, mal ihraç edildiği takdirde ödemeyi taahhüt ettiğini bir kredi mektubu ile bildirmektedir. Bu kredi mektubu ile ihracatçı sözleşme koşullarını yerine getirdiği takdirde ithalatçının bankası tarafından her halükarda kendisine ödeme yapılacağı garanti edilmektedir. İthalatçı mal bedelini ödemesi dahi, ödeme ithalatçının bankası tarafından yapılmaktadır. İhracatçı kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği sürece, mal bedelini tahsil etme konusunda bir sıkıntıyla karşılaşmamaktadır (Özalp, 2007).

Akreditif işlemleri bankalar üzerinden ve belgeye dayandırılarak yapılmaktadır. Öncelikle sözleşme şartları akreditif metnine eksiksiz yansıtılmakta, daha sonrada bankalar bu şartları dayanarak işlemlerini gerçekleştirmektedir. Ancak bankalar malla veya taşıma ile ilgili herhangi bir fiili kontrol yapmamaktadır. Bankalar nezdinde her türlü işlem veya kontrol belge üzerinden yapılmaktadır.

3. Ödeme Yöntemlerine Göre İhracat Verilerin Analizi

Bu bölümde 1998-2016 dönemine ait Türkiye'nin ihracat verileri ödeme yöntemleri baz alınarak incelenmektedir. Buna göre Tablo 1'de yer alan verilere göre Türkiye'nin 1998 yılında toplam ihracatı 26.973.952 bin ABD dolarıdır. Bu tutarın peşin olarak ödenen kısmı 1.625.628 bin ABD doları; akreditifli olarak ödenen kısmı 4.832.716 bin ABD doları; mal mukabili olarak ödenen kısmı 11.774.676 bin ABD doları; vesaik mukabili olarak ödenen kısmı 8.118.659 bin ABD doları ve kabul kredili olarak ödenen kısmı ise 86.555 bin ABD dolarıdır.

**Tablo 1: Ödeme Yöntemlerine Göre Türkiye'nin İhracat Verileri
(1998-2016 Dönemi, Bin ABD Doları)**

Yıllar	Toplam İhracat	Peşin Ödeme	Akreditif Ödeme	Mal Mukabili Ödeme	Vesaik Mukabili Ödeme	Kabul Kredili Ödeme	Diğerleri
1 998	26.973.952	1.625.628	4.832.716	11.774.676	8.118.659	86.555	535.717
1 999	26.587.225	1.539.916	4.604.235	11.489.429	8.037.673	76.649	839.323
2 000	27.774.906	1.355.496	4.789.911	12.772.719	7.740.643	77.551	1.038.586
2 001	31.334.216	1.445.331	5.656.050	13.934.732	8.962.577	101.522	1.234.006
2 002	36.059.089	1.337.672	5.974.473	18.321.556	9.110.335	454.881	860.172
2 003	47.252.836	1.663.417	7.029.457	25.506.028	11.356.847	350.901	1.346.186
2 004	63.167.153	2.437.732	8.714.430	35.406.071	14.498.482	194.771	1.915.667
2 005	73.476.408	3.335.895	10.584.721	41.611.198	15.768.999	212.272	1.963.324
2 006	85.534.676	4.971.299	11.799.914	48.788.199	17.030.589	250.282	2.694.393
2 007	107.271.750	6.014.484	14.379.369	63.298.652	20.239.352	348.199	2.991.694
2 008	132.027.196	8.724.564	21.220.961	75.415.020	22.974.625	367.847	3.324.178
2 009	102.142.613	8.099.638	11.663.149	60.757.596	19.176.247	309.720	2.136.263
2 010	113.883.219	8.819.323	14.399.220	67.473.121	20.993.863	293.744	1.903.949
2 011	134.906.869	9.682.526	16.887.102	81.351.495	24.637.849	292.149	2.055.748
2 012	152.461.737	21.875.516	16.846.656	87.324.963	24.409.530	267.729	1.737.341
2 013	151.802.637	15.136.099	14.700.414	93.795.859	25.878.334	287.654	2.004.278
2 014	157.610.158	14.929.437	13.688.773	102.834.175	24.228.910	295.861	1.633.002
2 015	143.838.871	13.947.391	11.797.732	94.969.939	21.415.158	257.919	1.450.733
2 016	142.529.584	15.531.258	9.802.761	94.864.147	20.610.973	279.316	1.441.130

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

2016 yılı verilerine bakıldığında ise Türkiye'nin toplam ihracatı 142.529.584 bin ABD dolara yükselmiştir. Toplam ihracat tutarının 15.531.258 bin ABD dolarlık kısmı peşin olarak tahsil edilirken 9.802.761 bin ABD dolarlık kısmı ise akreditifli olarak tahsil edilmiştir. Ayrıca 94.864.147 bin ABD dolarlık kısmı mal mukabili olarak; 20.610.973 bin ABD dolarlık kısmı vesaik mukabili olarak ve 279.316 bin ABD dolarlık kısmı ise vesaik mukabili olarak tahsil edildiği görülmektedir.

Tablo 2'de 1998-2016 dönemi verilerine göre Türkiye'nin toplam ihracatı içinde ödeme yöntemlerinin payı yüzde (%) olarak verilmiştir. Buna göre 1998 yılında ihracat bedelinin % 6,03'lük kısmı peşin olarak tahsil; %17,92'lik kısmı akreditifli olarak; %43,65'lik kısmı mal mukabili olarak; %30,10'lük kısmı vesaik mukabili olarak ve % 0,32'lik kısmı ise kabul kredili olarak tahsil edilmiştir. 2016 yılında ise bu değerler sırasıyla %10,90; %6,88; %66,56; %14,46 ve %0,20 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi hem 1998 yılında hem de 2016 yılında ihracat bedelinin çok büyük bir kısmı mal mukabili olarak tahsil edilmektedir. İkinci sırada ise vesaik mukabili ödeme yöntemi ile ihracat bedelleri tahsil edilmektedir.

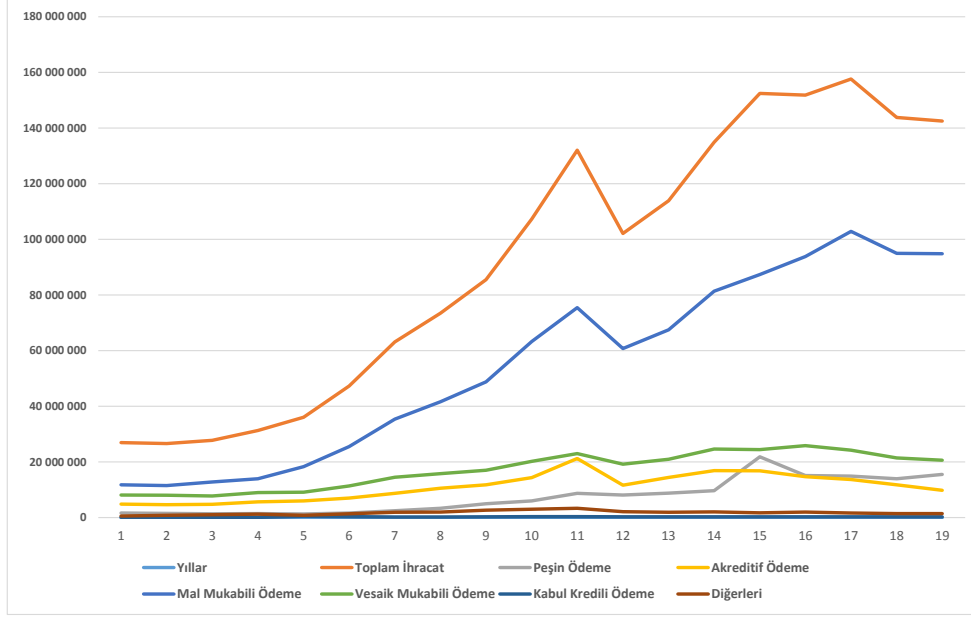
Tablo 2: Ödeme Yöntemlerine Göre Türkiye'nin Toplam İhracatı İçindeki Yüzde (%) Pay

Yıllar	Peşin Ödeme	Akreditif Ödeme	Mal Mukabili Ödeme	Vesaik Mukabili Ödeme	Kabul Kredili Ödeme	Diğerleri	Toplam İhracat
1 998	6,03	17,92	43,65	30,10	0,32	1,99	100,00
1 999	5,79	17,32	43,21	30,23	0,29	3,16	100,00
2 000	4,88	17,25	45,99	27,87	0,28	3,74	100,00
2 001	4,61	18,05	44,47	28,60	0,32	3,94	100,00
2 002	3,71	16,57	50,81	25,27	1,26	2,39	100,00
2 003	3,52	14,88	53,98	24,03	0,74	2,85	100,00
2 004	3,86	13,80	56,05	22,95	0,31	3,03	100,00
2 005	4,54	14,41	56,63	21,46	0,29	2,67	100,00
2 006	5,81	13,80	57,04	19,91	0,29	3,15	100,00
2 007	5,61	13,40	59,01	18,87	0,32	2,79	100,00
2 008	6,61	16,07	57,12	17,40	0,28	2,52	100,00
2 009	7,93	11,42	59,48	18,77	0,30	2,09	100,00
2 010	7,74	12,64	59,25	18,43	0,26	1,67	100,00
2 011	7,18	12,52	60,30	18,26	0,22	1,52	100,00
2 012	14,35	11,05	57,28	16,01	0,18	1,14	100,00
2 013	9,97	9,68	61,79	17,05	0,19	1,32	100,00
2 014	9,47	8,69	65,25	15,37	0,19	1,04	100,00
2 015	9,70	8,20	66,03	14,89	0,18	1,01	100,00
2 016	10,90	6,88	66,56	14,46	0,20	1,01	100,00

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Grafik 1’de Türkiye’nin 1998-2016 dönemine ait toplam ihracatı ile ödeme yöntemi türlerine göre ihracatı yer almaktadır.

Grafik 1: Ödeme Yöntemlerine Göre Türkiye’nin İhracatı (1998-2016 Dönemi)

Tablo 3’de 1998-2016 dönemi ihracat verilerinin yüzde (%) dağılımlarının ortalamaları alınmış ve toplu bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre söz konusu dönemde ihracat bedellerinin ortalama %55,99’luk kısmı mal mukabili olarak tahsil edilmiştir. Bir diğer ifadeyle ihracatın ortalama %55,99’luk kısmında önce malın ihracatı gerçekleştirilmiş, ihracat bedelinin tahsili ise daha sonra değişik zaman içerisinde tahsil edilmiştir. Bu durumda ihracatçının büyük bir risk altında olduğu ve bu riski göz önüne alarak ihracat işlemlerini gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

İhracat bedelinin tahsilinde ikinci sırada ise ortalama %21,05’le vesaik mukabili ödeme yöntemi yer almaktadır. Bu yöntemde de ihracatçı önemli bir risk altında ihracatını gerçekleştirmektedir. Şöyle ki öncelikle malı ithalatçı ülkeye gönderiyor. Malla birlikte mala ait belgelerde gönderiliyor. İthalatçı söz konusu malları kendi gümrüğünden çekebilmek için mala ait belgelere sahip olması lazım ki bu aşamada mal bedelinin ödenmesi bankalarca kendisinden istenmektedir.

Üçüncü sırada ortalama %13,40 ile akreditifli ödeme yöntemi yer almaktadır. Bu ödeme yöntemi banka güvencesine tabi olduğundan ihracatçının mal bedelini tahsil etmede oldukça düşük risk altında olduğu söylenebilir. Dördüncü sırada ortalama %6,96’ı ile peşin ödeme yöntemi bulunmaktadır. Bu ödeme yönteminde ihracatçının hemen hemen hiç risk almadığı, iç ticaret yapıyormuş gibi ihracat yaptığı bir ödeme şeklidir. Hem akreditifli ödeme yönteminde hem de peşin ödeme yönteminde ihracatçının mal bedelini tahsil etmede çok düşük risk altında olduğu düşünüldüğünde genel bir değerlendirme yapılırsa Türkiye ihracat bedelinin ortalama % 20,36’lık (13,40+6,96) kısmında tahsil etme sorununun çok düşük olduğu sonucuna varılabilir.

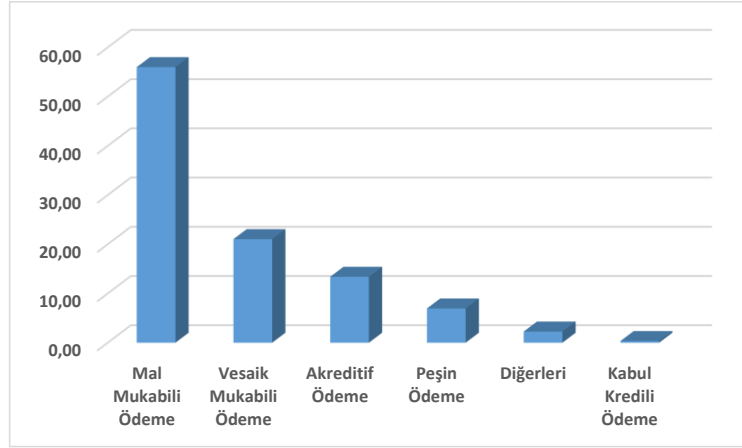
Ayrıca Türkiye ihracat bedellerinin ortalama %0,34’ünü kabul kredili ödeme yöntemi ile ve %2,26’lık kısmını da diğer ödeme yöntemleriyle gerçekleştirmektedir.

Tablo 3: Ödeme Yöntemlerine Göre Türkiye’nin Toplam İhracatı İçinde Ortalama Yüzde Payı (1998-2016 Dönemi)

Toplam İhracat İçinde Ortalama Yüzde (%) Payı (1998-2016 Dönemi)	Mal Mukabili Ödeme	Vesaik Mukabili Ödeme	Akreditif Ödeme	Peşin Ödeme	Diğerleri	Kabul Kredili Ödeme
	55,99	21,05	13,40	6,96	2,26	0,34

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr)

Grafik 2: Ödeme Yöntemlerine Göre Ortalama İhracatın Yüzde Dağılımı (1998-2016 Dönemi)

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada Türkiye'nin 1998-2016 dönemine ait ihracat verileri ödeme yöntemlerine göre dağılımı incelenmiştir. Analiz ve değerlendirme toplam ihracat verileri, toplam ihracat içerisinde ödeme yöntemlerinin yüzde payları, ortalama yüzde dağılımları ve bunlara ait grafiklerden oluşmaktadır.

Dış ticarete kullanılan ödeme yöntemleri genel olarak peşin ödeme, mal mukabili ödeme, vesaik mukabili ödeme, kabul kredili ödeme ve akreditifli ödeme olmak üzere beşe ayrılır. İhracatçı mal bedelini aldıktan sonra malı göndermeyi arzu ederken, ithalatçı ise malı aldıktan sonra mal bedelini ödemeyi istemektedir. Bu yöntemlerin neler olduğu ilk bölümde anlatılmıştır. Ödeme şekillerinden hangisinin kullanılacağı ise, mal ve sektör bazında yerleşik geleneklere, ihracatçı ile ithalatçı arasındaki güvenin derecesine, ülkenin genel politikasına, nakit ödeme gücüne, tarafların pazarlık gücüne gibi faktörlere bağlı olup, ihracatçı ve ithalatçı arasındaki pazarlık sonucu belirlenmektedir. Bu çalışmada yukarıda sıralanan nedenlerden tarafların pazarlık gücü dışındaki faktörlerin sabit olduğu varsayım altında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Buna göre; Türk ihraç mallarının 1998-2016 döneminde ortalama %55,99'luk kısmı mal mukabili ödeme yöntemine göre gerçekleşmektedir. Bu oran 2012 yılında %57,20; 2013 yılında %61,79; 2014 yılında %65,25; 2015 yılında 66,03 ve 2016 yılında ise 56,56 olmuştur. Bir diğer ifadeyle ihracatın yarısından çoğu mal mukabili ödeme şeklinde yapılmakta ve bu oran da her geçen yıl artmaktadır. Uluslararası rekabeti etkileyen öteki faktörlerin sabit olduğu varsayımı altında bu durumdan şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

- Türk ihraç mallarının yurtdışında pazarlık gücü düşüktür.
- Türk ihraç mallarının ikamesi uluslararası pazarlarda kolaylıkla bulunabilmektedir.
- Türk ihracat firmaları önemli bir kısmı yeterince kurumsallaşamamıştır.
- Türk ihracat firmaları, kurumsallaşmamış ithalatçı firmalarla ticaret yapmaktadır.

Kaynakça

- Argın, N. ve Bakkalcı, A.C., (2011), Türkiye'nin Dış Ticaret Tarihi Teori Uygulama Politika Mevzuat, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Cantekin, C., (2012), Dış Ticaret İşlemleri Ve Uluslararası Bankacılık, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çelik, K., Kalaycı C. ve Sandalcılar, A. (2016), Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, 10.Baskı, Trabzon: Celepler Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Gürsoy, Y., (2009), Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, Bursa: Ekin Yayınevi.
- International Trade Centre, (www.trademap.org)
- Kemer, O. B., (2005), Dış Ticaret Teknikleri Teori-Uygulama, İstanbul: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım.
- Onursal, E. (2013). Mevzuat Ve Teknik Yönleri İle Dış Ticaret, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özalp, A., (2004), Dış Ticarete Teslim Ve Ödeme Şekilleri, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Özalp, A., (2007), Dış Ticarete Yeni Kurallar, UCP 600'm Kullanılması ve Akreditif. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Seyidoğlu, H., (2015), Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama, 20. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, (www.gtb.gov.tr.)
- Türkiye İstatistik Kurumu, (www.tuik.gov.tr)

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Öz: Ülkeler daima refah seviyelerini arttırmayı amaçlarlar. Ekonomik kalkınma refah artışının en önemli göstergelerinden biridir. Toplumsal refah seviyesi artırılırken gelecek nesillerin kaynaklarının tüketilmemesi esas alınmalıdır. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma kavramı, bankacılık sektörü kavramı ve sürdürülebilir kalkınma ile bankacılık sektörünün ilişkisi incelenmektedir. Türkiye’deki bankacılık sektörünün sürdürülebilir kalkınmaya etkisi; ekonomik, sosyal ve çevresel olarak üç boyutta ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kalkınma, Sürdürülebilir Kalkınma, Bankacılık Sektörü.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND BANKING SECTOR

Abstract: Countries always seek to improve their welfare. Economic development is one of the most important indicators of wealth growth. While increasing the level of social welfare, it is essential that the resources of future generations are not consumed. In this study, the concept of sustainable development, the concept of banking sector and the relationship between sustainable development and banking sector are examined. The impact of the banking sector in Turkey on sustainable development is considered in three dimensions such as economic dimension, social dimension and environmental dimension.

Keywords: Economic Development, Sustainable Development, Banking Sector.

1.Giriş

Küresel iklim değişikliği ile baş göstermeye başlayan çevresel yok olma probleminin yanı sıra insanoğlunun sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları karışılmaya çalışma çabaları üzerine birde toplumsal olarak her şeyi tüketerek yok olma sorunu ile karşı karşıya kalmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Geleceği düşünerek, gelecek nesillerin kaynaklarına el uzatmadan kendi kaynaklarımızı ihtiyacımız kadar kullanarak, gereksiz kullanımdan kaçınılması gerektiği üzerine dünya ülkeleri ortak bir şekilde hareket etme çabaları ile toplantı, protokoller ve anlaşmalar gerçekleştirmeye başlanarak çözüm arayışı içinde olunmuştur.

Gelecek nesiller ve günümüz insanın sınırsız ihtiyaçları söz konusu oldukça bu her alanda ekonomik, sosyal ve çevresel olarak gereksinimlerde gereksiz kullanımdan kaçınılması gerekmektedir. Modernleşme, teknolojik ilerleme, sanayileşme başlığı altında gittikçe daha iyisini ve fazlasını isteyen bir toplum oluşumu ile yok olmakla karşı karşıya kalan bir çevre, tükenen hayvan nesilleri ve kıtlık, açlık gibi kavramlarla karşılaşacak olan gelecek nesiller olması durumuna çözüm arayışında olmak ve tükettiğini üreten bir toplum olunması gerektiğinden sürdürülebilir kalkınma kavramı anlatılmaktadır.

2. Sürdürülebilir Kalkınma

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Kökü Latince'den gelen "subtenir", "korumak" veya "aşağıdan desteklemek" anlamına gelmektedir. İngilizce de ise "sustainability" sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı; "çevre, insan, ekonomik sektör, şimdi ki ve gelecekteki toplumları etkileyen bir terim olarak kalkınma kavramına yeni bir yüz ve farklı bir yapı kazandıran ifade olarak tanımlanmaktadır (Akgül, 2010: 134; Oz Mehmet, 2012: 2-3). Farklı birçok alanda kullanılan bu kavramın temel özelliği insanın geleceğini konu alması ve hangi alanda kullanılıyorsa o alandaki kaynakların korunmasına ilişkin olmasıdır. Diğer taraftan sürdürülebilirlik kavramı, iktisat, sosyal adalet, çevre bilimi ve yönetimi, işletme yönetimi, politika ve hukuku birleştiren bir oluşumken aynı zamanda hak, demokrasi, dürüstlük ve diğer önemli toplumsal kavramlar ile şekillenen bir içeriktir (Sarıkaya ve Kara, 2007: 222).

2.2. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

Sürdürülebilir kalkınma, yeni bir ekonomik dönemin oluşturulması, yönetilmesi ve geliştirilmesi odaklı olarak "yoksulluk" olduğu bir dünyada bütün olumsuzluklara eğilimli olacağı için herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve daha iyi bir yaşam için gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin insanlığın şimdiki ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilme yeteneği olarak adlandırılmaktadır (Bruntland Report, 1987: 24-25). Sürdürülebilir kalkınmanın literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Bunlar çevresel, ekonomik uluslar, teknoloji, politik olarak farklı konularda ele alınmıştır (Ciegis, vd., 2009: 29).

Bruntland Raporun’ da yapılan sürdürülebilir kalkınma açıklamasını özetlenirse; adından anlaşıldığı üzere kalkınmanın bir anlık değil "sürdürülebilir" olmasını, süreklilik taşımasını ifade etmektedir. İnsan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynaklar tüketilmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkân

verecek şekilde bugünün ve gelecek nesillerin yaşamlarını planlanmasını ile ekonomik büyüme ve yoksulluk sorunun ortadan kalkacağını ifade etmektedir.

Özetle dünyamız için en önemli sorunlarından biri haline gelen, küresel ısınma, çevre kirliliği, toplumsal yoksullukta artışlar, açlık kavramları insanlık ve dünyamızın geleceği açısından çok önem taşımaktadır.

2.3.Sürdürülebilir Kalkınmada 2030 Gündemi ve Hedefleri

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve bu hedeflerde tüm insanlık için; yoksulluk, açlık, sağlık yani kısaca refah odaklı olmuştur. Binyıl Kalkınma Hedefleri başlığı altında başlangıçta evrensel olarak birliktelik oluşturma amaçlıdır ve toplam 17 temel hedeften oluşmaktadır (www.undp.org, E.T: 11.05.2017). Söz konusu hedefler şu şekilde sıralanabilir (Economic and Social Council, 2016: 3-22; Onay, 2015: 106-107; Özbakır, 2016: 7-20);

Hedef 1. Yoksulluğun bütün hallerinin ortadan kaldırılması,

Hedef 2. Sürdürülebilir tarımın desteklenmesi ve diğer taraftan açlığın sona erdirilmeye çalışılması, gıda güvenliğinin sağlanması ve daha iyi bir şekilde beslenme güvencesinin sağlanması,

Hedef 3. Sağlıklı yaşamların güvence altına alınması ve her yaşta esenliğin desteklenmesi,

Hedef 4. Eşitlikçi, nitelikli bir eğitimin oluşturulması, güvence altına alınması ve herkes için yaşam boyu eğitim-öğrenimin desteklenmesi,

Hedef 5. Toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesinin sağlanması,

Hedef 6. Herkes için suyun ve çevresel koşulların erişilebilirliği ve sürdürülebilir yönetiminin güvence durumunun sağlanması,

Hedef 7. Toplumda herkesin uygun fiyatla, güvenilir, sürdürülebilir bir modern enerjiye erişiminin sağlanması,

Hedef 8. Sürekli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin, tam ve üretken istihdamın desteklenmesi,

Hedef 9. Sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek, altyapıların inşası ve yenilikçiliğin güçlendirilmesi,

Hedef 10. Ülke içinde ve ülkeler arası eşitsizlik kavramının oluşumunu engellemek,

Hedef 11. İnsan yerleşim yerlerinin kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale gelmesini sağlama,

Hedef 12. Sürdürülebilir çapta tüketim ve üretimin sağlanması,

Hedef 13. İklim değişikliği ve sebep olduğu olumsuzluklar için mücadele edilmesi,

Hedef 14. Sürdürülebilir kalkınma için doğal kaynakların; okyanuslar, denizler ve deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı sağlanması,

Hedef 15. Karasal ekosistemlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması, korunması, geliştirilmesi ve desteklenmesi, ormanların sürdürülebilir yönetimi, çölleşme ile mücadele gerekliliğinin sağlanması karasal bozulmanın durdurulması,

Hedef 16. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik için barış ve toplumların desteklenmesi, tüm toplum için adalete erişimin sağlanması ve her düzeyde etkili, hesap verebilir kurumların oluşumunu destekleme,

Hedef 17. Sürdürülebilir kalkınma için küresel çapta ortalığın geliştirilmesi ve uygulama araçlarının iletilmeye çalışılması.

3. Sürdürülebilir Kalkınma Ve Bankacılık Sektörü

3.1. Bankacılık Sektörünün Tanımı

Banka, sermaye fazlalığı olan insanlar ile sermaye eksikliği veya ihtiyacı olan insanlar arasında aracılık işlemi gören kurumdur. Bu aracılık işlemleri başlığı altında asıl amacı; borç verme, ödünç alma, yatırım, tavsiye ve arabuluculuk, ödeme, garanti ve mülkiyetler, emlak güvencesi olarak sıralanabilir. Bankacılık sektörünün iki ana gelir kaynağı bulunmaktadır. Bunlar; faiz kazancı; kendi adına risk üstlenen çalışma biçimi iken; hüküm kazancı; hem kendi adına hem de müşteri adına alınan risktir (Jeucken and Bouma, 1999: 23).

3.2. Bankacılık Sektörü ile Sürdürülebilir Kalkınma Arasındaki İlişki

Sürdürülebilir kalkınma ve bankacılık kavramlarından diğer konu başlıkları altında bahsedilmiştir. Asıl olan bu iki konunun birbiriyle olan ilişkisidir. Yani sürdürülebilir kalkınma ve bankacılık sektörü arasında nasıl bir ilişki çerçevesi olduğu ve ekonomide bu çerçevenin nedenli önemli olduğu konusuna değinildiğinde sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olduğunu kısaca ekonomik, sosyal ve çevresel olarak değerlendirildiğini açıklanmıştır.

Sosyal ve çevresel bankalar 1970'lerin başında kurulmuş olsa da sürdürülebilir kalkınma ve bankacılık sektörü arasında ki ilişki 1980 dönemlerinde başlamıştır. Kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ve ABD de çevreyle ilgili düzenlemelerde sorumluluk yasası, tazminat, bir takım çevresel düzenlemelerin yürürlüğe girmesi nedeniyle; Avrupa' da toprak ve hava, bankaların gerçekleştirmeleri gerekli olan sorumluluk problemi ve finansal risk ile müşteriler çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır (Oyegunle ve Weber, 2015: 2-3).

Bruntland Raporunda yapılmış olan tanım kurumlar, işletmeler ve bankalar gibi finans kurumları için de geçerlidir. Şöyle ki; işletme veya bankalarda ki paydaşlarının ve müşterilerinin gereksinimlerini diğer gelecekte ki müşterilerin ihtiyaçlarını riske atmadan giderilmesi olarak değerlendirilmektedir (Onay, 2015: 110).

Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde yer alan tükettiğini üretme bilincidir. Bütün bireyler yaşamın her alanında tükettiklerinin bilincinde olunarak üretim gerçekleştirmek yani tükettiğini üretmek bilincinde hareket edilirse şimdiki toplumların refah ve yaşam süresi uzarken diğer taraftan gelecek nesillerinde yaşam imkânını ve refah seviyesini arttırmış olur. Her alanda uygulama derken sadece toplum ve birey olarak değil işletme, kurum vb. her yerde sürdürülebilir kalkınma sağlanma bilinci oluşturulmalı ve buna göre hareket edilmesi gerekmektedir. Bu bilincin

uygulanması gereken alanlardan biri de bankacılık sektörüdür. Finans kurumlarından olan bankalar hem kendi kullanımlarını denetlemek hem de toplumun kullanımını etkileme olanağına sahip olduğu için sürdürülebilir kalkınmada önemli bir yere sahiptir.

4. Bankacılık Sektörü Ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi

Türkiye’de bankacılık sektörü ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki üç boyut halinde incelenmektedir. Bunlar ekonomik boyut, sosyal boyut ve çevresel boyuttur.

4.1. Ekonomik Boyut

Örnekleme olarak Türkiye’de faaliyet gösteren bankalardan Şekerbank, Akbank ve Vakıfbank’ın üretime destek sağlama amaçlı gerçekleştirmiş olduğu uygulamalar değerlendirilecektir;

2013 yılının Şubat ayında, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı himayesinde, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu’nun (TESK) desteğiyle gerçekleştirilen ve her ayın 15. günü “Esnaf Günü” ilan edildiği “Açık” platformu kapsamında; esnafın iş hacminin artması ve bu sayede kapılarının hep açık kalması, üretimin ve beraberinde ülke ekonomisinin canlanması hedeflenmektedir. Ayrıca Şekerbank, ‘Açık’ platformu ile tüketicileri her ayın on beş’inde esnaftan alışveriş yapmaya teşvik etmektedir (Şekerbank Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 58). Şekerbank’ın gerçekleştirdiği bu uygulama ile ekonomik sektöre canlandırma adına katkı sağlarken bu sayede üretimi de ayakta tutmaya çalışmıştır.

Akbank, esnafa yönelik çalışmalarını “Esnaf Kardeşliği” altında 2016 yılında da sürdürmüştür. Akbank, esnafa yönelik hizmetlerini “Esnaf Kardeşliği” başlığı altında topladı. Bu başlık altında hazırlanan ilk ürün olan “Olduğunda Öde Kredisi” esnafa kredi geri ödemelerini kazançlarına göre yapma imkânı sağlamıştır (Akbank Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 8). Esnaflığın özünü oluşturan temel değerlerden anlayış ve dayanışmayı iletişim kampanyalarının merkezine koymuştur. Müşterilerinin nakit akış döngüsünü gözeterek oluşturduğu “Olduğunda Öde Kredisi” ile finansman ihtiyaçları için rahatça geri ödeme imkânı sağlayan Akbank, ayrıca “Gönlüne Göre Öde Esnafım”, Üye İşyeri Kampanyaları, “Siftah Biriktiren Hesap”, “Kuruşun Değerini Bilen Tarifeler” gibi esnafın ihtiyacına yönelik geliştirdiği ürün ve hizmetlerine geçtiğimiz yıl Eko POS Tarifelerini de eklemiştir (Akbank Faaliyet Raporu, 2016: 30-31).

Ayrıca bankacılık sektörü sağladığı finansman destek amaçlı bazı kredileri sürdürülebilir kalkınmaya etki etmektedir. Kredi; bir bankanın yapacağı istihbarat sonucunda, gerçek veya tüzel kişilere yasaları, iç politikaları ve kendi kaynakları da göz önünde alarak, teminat karşılığı ve teminatsız olarak para, teminat veya kefalet vermek şeklinde sağlanan olanak ve limitlerdir (Balkaş, 2004: 4).

Bankacılık sektörü bilindiği üzere krediyle işlem sürdüren ve sağlamış olduğu kredilerle toplumu ekonomiyi derinden etkileyen bir sektördür. Sağlamış olduğu bir kısım kredi türü ele alınarak sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile doğrudan veya dolaylı etkisi bulunmaktadır.

4.2. Çevresel Boyut

4.2.1. Enerji Verimliliği ve Karbon Salımı

Sürdürülebilir kalkınmada gerçekleştirilmeye çalışılan bir diğer önemli hedeflerden birisi enerji verimliliği sağlamak ve karbon salımını en aza indirgenmeye çalışmak olmuştur. Bundan dolayı bankacılık sektörü de finans sektörü olarak bazı uygulamalarla bu düşüşü sağlamaya çalışmıştır. Türkiye’de ki örnek inceleme olarak birkaç bankanın karbon salımı için gerçekleştirmiş olduğu uygulamalara şu şekildedir; bankacılık alanında enerji tasarrufu ve enerji verimliliği konusundaki ulusal ve uluslararası anlamda 2012 yılının mart ayı itibarıyla, EKOkredi ile enerji verimliliği alanında 320 milyon TL’e yakın kredi kullanılmıştır. Böylece, 22 bin 314 bireysel müşteri, 396 KOBİ ve 2 bin 775 esnaf, çiftçi ve küçük işletme, EKOkredi’nin finansman imkânından faydalanmıştır. EKOkredi’nin bir alt başlığı olan ve İZODER teknik danışmanlığında sunulan EKOkredi Yalıtım alanında 80 milyon TL finansman oluşturulmuştur. Yalıtım sayesinde konut enerji tüketiminde %50 oranında tasarruf gerçekleşmiştir. EKOkredi ile doğal kaynakların korunması, enerji üretiminin ve tasarrufunun sağlanması, bu alanda uzun vadeli yabancı kaynağın Türkiye’ye girişi gerçekleştirilmiştir. Böylece, Türkiye ekonomisinin önemli gündem maddelerinden biri olan enerji ithalatının azaltılması konusuna destek olunarak fayda sağlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012: 68).

4.2.2. Tarım

Toplum, çevre ve ekonomide büyük öneme sahip olan tarım toprak denilen doğada hazır halde bulunan sonu olmayan, ektikçe, ürettikçe verim elde edilebilecek önemli sermayelerden biridir. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde doğada hazır halde bulunan ve sonu olmayan kaynaklar değerlidir.

İlk etapta Türkiye’deki özel bankalardan olan Şekerbank’ a bakılacaktır.

Sürdürülebilir kalkınmayı iş yapış şeklinde görerek 2014’te Türkiye’de ve dünyada bir ilk olarak ve ana amacı kırsaldan kente göçü önlemek olan “Aile Çiftçiliği Bankacılığı” projesini geliştirmiştir. Birleşmiş Milletler (UN) tarafından Dünya Gıda ve Tarım Örgütü’nün (FAO) önerisi doğrultusunda 2014 yılının “Uluslararası Aile Çiftçiliği Yılı” ilan edilmesiyle başlanılan proje ile çiftçilerin ekonomik nedenlerle topraklarını terk etmesinin önüne geçmeyi, toprak bölünmesi sebebiyle meydana gelen kayıplarını azaltma amaçlı olmuştur. “Aile Çiftçiliği Bankacılığı” projesi ile 2015 yılında 60.000 çiftçi ailesine ulaşılmış ve 1,6 milyar TL üzerinde finansmanla destek olunmuş ve mobil satış ekipleri 2015 yılında 1.000’in üzerinde köyü ziyaret etmişlerdir (Şekerbank Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 22).

Şekerbank'ın aktif olarak gerçekleştirdiği çiftçilere yani tarıma öncelikli olarak sağlamış olduğu finans proje ve destekle sürdürülebilir kalkınma'ya da destek sağlamıştır.

Diğer bir Kamu sermayeli bankalardan olan Ziraat Bankası, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Kredi Garanti Fonu (KGF) arasında, KOBİ ölçekli işletmelere uygun koşullarda işletme sermayesi finansmanı ve kefalet desteği sağlanmasına amacıyla imzalanan anlaşma ile "Nefes Kredisi" ürünü uygulamaya geçirilmiştir. Diğer taraftan Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından uygulamaya konulan Genç Çiftçi Programı'ndan hibe almaya hak kazanan genç çiftçilerin daha kârlı, verimli ve sürdürülebilir işletmeler kurabilmeleri amacıyla Genç Çiftçi Kredisi tarımsal faaliyetle uğraşan müşterilere sunulmuştur. İşletmelerin yerli ve yeni makine-teçhizat alımları için uygun koşullarda finansal destek sağlanmasına yönelik olarak gerçekleştirilen KOSGEB ile Banka arasında "Makine Teçhizat Kredi Faiz Desteği Protokolü" imzalanmış, bu protokol ile müşterilere uygun faiz oranları ile kredi kullanma desteği sağlanmıştır (Ziraat Bankası Sürdürülebilirlik Raporu, 2016: 4).

4.3. Sosyal Boyut

4.3.1. Etik Bankacılık

Öncelikle etik kelime anlamı olarak, insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi ahlaki açıdan araştıran ölçülerin birleşimidir. Meslek etiği, meslek grubunu oluşturan bireylerin kendi aralarında ve toplum ile olan ilişkilerini düzenlerken, örgütsel etik, örgütün içinden ve dışından kaynaklanan sorunların çözümünde belirli kurallar getirerek örgüt içi davranış biçimini tanımlar (www.tbb.org.tr, E.T. 07.07.2017).

İlk olarak Türkiye İş Bankası; 2015 yılında, 1.372 çalışana risk, kontrol, denetim ve hukuk alanlarını kapsayan içerikte toplam 8.184 saat sınıf eğitimi verilmiştir. Bahse konu eğitimlerin içerik tasarımı, Banka'nın Rüşvet ve Yolsuzlukla Mücadele Politikasına uyumu teşvik etme amacı gözetilmiştir (Türkiye İş Bankası Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 14). Türkiye İş Bankası Etik bankacılık uygulamalarından yolsuzluk kavramına karşı uygulamış olduğu kontrol, eğitim gibi programlarla önlem almaya ve etik bankacılık yolunda adımlar atmıştır.

Garanti Bankası Etik ve Doğruluk İlkeleri adlı dokümanında; çalışanların müşterilere, diğer çalışanlara, işe ve topluma karşı sorumlulukları detaylı olarak tanımlanmaktadır. Garanti Bankası, Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSKP)'na göre, ulusal yasalarla Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla kısıtlanmış veya yasaklanmış olan hiçbir etkinliğe finansman desteği sağlamamıştır. Ayrıca, çocuk işçi çalıştırdığı veya insan haklarını ihlal ettiği belirlenmiş olan hiçbir projeye veya faaliyete finansman oluşturmamıştır. Garanti Bankası bu tür proje veya faaliyetler için gelen kredi taleplerini, daha ileri sosyal ve çevresel etki değerlendirme sürecine tabi tutmadan ve kredi tutarını dikkate almadan reddetmektedir (Garanti Bankası Sürdürülebilirlik Raporu, 2016: 66)

4.3.2. Sosyal Projeler

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için bireylerin, toplumun, kurumların, şirketlerin kısaca tüm ulusların ortak bir çerçevede geleceği, gelecek nesilleri düşünerek hareket edilmelidir. Yaşamın dengeli bir şekilde ilerleyebilmesi için tüm toplum ve kuruluşların destek olması gerekmektedir. Bu kuruluşlardan bankacılık sektörünü diğer birkaç başlık altında değerlendirildiği gibi sosyal olarak ne gibi projeler işlendiğine bakılacaktır.

Garanti Bankası, 2008 yılında Türkiye'nin öğretmenler için faaliyet gösteren ilk ve tek sivil toplum kuruluşu Öğretmen Akademisi Vakfı'nı ÖRAV kurmuştur. ÖRAV bugüne kadar; "Öğrenen Lider Öğretmen" başlığı ile devam eden "Öğretmenin Sınırı Yok" projesine ek olarak; "Liseler için Öğrenen Lider Öğretmen", "Çözüm Odaklı İletişim", "Öğretmenin Kimyası", "Eğitim Yöneticilerini Geliştirme Programı (EYGEP)", "Etiketsiz Eğitim" ve "Yaratıcı Çocuk Yaratıcı Beyin" ile toplamda seksen bir ilde yüz yirmi bin eğitimcinin gelişimine destek olmuştur. ÖRAV, MEB ile imzaladığı protokol ile işbirliği devam etmektedir (Garanti Bankası Faaliyet Raporu, 2016: 20). 2015'te Akbank, "Şehrin İyi Hali" projesi kapsamında üniversiteli gençlerin katılımıyla yirmi altı ilde kıyı temizliğinden eğitime, hayvan haklarından sağlık konularına kadar otuzdan fazla gönüllülük projesi gerçekleştirmiştir (Akbank Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 8). Gerçekleştirdiği bu proje ile Akbank sosyal açıdan çevre temizliği, eğitim, hayvan hakları gibi birçok konuyu ele alarak destek sağlamaya çalışmıştır.

4.3.3. Eğitim

Bankacılık sektörü sağlamış olduğu imkânlarla ve desteklerle topluma sosyal anlamda yardım ve dayanışma sağlayıp gelecek nesillere daha düzgün yaşam bırakmış olarak sürdürülebilir kalkınma için değer arz edecektir.

(Hedef 4) herkesi kapsayan ve herkese eşit derecede kaliteli eğitim sağlamak (<http://unesco.org.tr>, E.T: 20.09.2017) adlı maddesiyle sürdürülebilir kalkınma sürecinde eğitimin önemi açık bir şekilde belirtilirken eğitimle ilgili sorunlarda çözüm arayışı içinde olunması gerekliliğinden içinde ele alınmıştır. Türkiye'de bankacılık sektöründe sürdürülebilir kalkınma sürecinde eğitime vermiş olduğu proje ve yardımlarla sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesine destek sağlamıştır

Başlangıçta Akbank'a bakılırsa, Sabancı Üniversitesi işbirliği ile eğitim alanında büyük bir girişim olan destek sağlama amaçlı olarak Center of Excellence in Finance'in (CEF) kuruluşu için çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca; Akbank Çağrı Merkezi bünyesinde gerçekleştirilen iyileştirmeler ve çalışan eğitimleri sayesinde müşteri ihtiyacını ikinci bir çağrıya gerek olmadan karşılama konusunda önemli verimlilik artışları sağlamıştır. (Akbank Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 8,73). Görüldüğü üzere Akbank eğitime yönelik kuruluşların oluşumunda destek olma çalışmaları göstermiştir.

Şekerbank 2015 yılında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın başlattığı Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) ile KOSGEB'in katkılarıyla yürütülen "Tarımda Kadın Girişimciliğinin Güçlendirilmesi Programı" na destek sağlandı. Program kapsamında, Kırklareli, Gaziantep, Zonguldak, Muğla, Malatya, Balıkesir, Çankırı ve Konya'da 407 kadın çiftçiye 10 gün süreyle 70 saat "Uygulamalı Girişimcilik" eğitimi verildi. Eğitimlerin ardından söz konusu 8 ilde düzenlenen törenler ile sertifikalar dağıtıldı (Şekerbank Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 29). Şekerbank, verdiği eğitimlerle çiftçiye özellikle kadın çiftçiye destek olarak diğer taraftan kadınların iş hayatına atılma kolaylığı da sağlamıştır.

4.3.4. Toplumsal Eşitlik ve Kadınlara Destek

Eşitlik kadına destek topluma en çokta gelecek nesillere bırakılacak en güzel armağandır. Çünkü toplum kadınlı vardır. Sosyal düzenin sağlanabilmesi için kadına destek verilmeli çalışma hayatına daha fazla girebilmeleri için imkânlar tanınmalıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun en önemli konularından biridir. Bu yüzden insanlar, kurumlar ve toplumlar üstüne düşeni yapmalı ve destek olunmalıdır. Örneğin Türkiye'den birkaç banka kadınlara destek girişimi değerlendirilirse;

İlk etapta Şeker bank, tüm müşteri bölümlerinde kadın bankacılığı başlığı altında yaptığımız çalışmalar ile son bir yılda yaklaşık 11 bin kadın girişimciye 335 milyon TL'yi aşan finansman desteği sağladı (Şekerbank Sürdürülebilirlik Raporu, 2015: 28). Şekerbank, kadın girişimciliği destekleyerek kadınlara iş imkânı verirken diğer taraftan kadınları toplumuna kazandırmıştır.

İkinci ele alınan bankalardan biri Vakıf Bank, yurt dışından düşük maliyetli krediler temin ederek KOBİ'lerin kullanımına sunmaya sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda, Avrupa Yatırım Bankası'ndan 200 milyon Avro, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan, TurSEFF II'de 55 milyon ABD Doları tutarında ek kaynak ve TurSEFF III kapsamında 10 milyon ABD Doları olmak üzere toplam 65 milyon ABD Doları, Kadın Girişimci Destek Paketi olarak 25 milyon Avro ek gelir ile destek sağlamıştır (VakıfBank Faaliyet Raporu, 2016: 52). Vakıfbank, diğer kalkınma oluşturmaya çalışan kurumlara finansal destek olduğu görülmektedir.

4.3.5. Engelli Vatandaşlara Bankacılık Hizmetleri

Engelli vatandaşlar için tüm toplumların, bireylerin, kurumların yardımcı olması insanlık görevidir. Kurumlar ise, bütün müşterilerine karşı sorumludur. Özellikle ihtiyaç sahibi olanlara ise daha fazla sorumludur.

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun Geçici 2. Maddesi "Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmi yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl içinde engellilerin erişebilirliğine uygun duruma getirilir." hükmü mevcuttur (Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği, 2013).

Örneğin; Türkiye İş Bankası, engelli müşterilerin bankacılık hizmetlerine erişiminin önem vermiştir. 2016'da görme engelli müşterilerin işlem yapabildiği sesli işlem özellikli bankamatiklerin sayısı 2.438'dir. Engelli müşterilerin erişimini kolaylaştırmak amacıyla hizmete sunulan tekerlekli sandalye kullanımına uygun bankamatiklerin yaygınlaştırılması sağlanmıştır. 2016 yılsonu itibarıyla bu tanıma giren 161 bankamatik bulunmaktadır. Görme engelli müşterilerin Bankamatik kartı/kredi kartı alışverişlerinden sonra işlem tutarının Banka'da kayıtlı cep telefonlarına SMS ile gönderilmiştir. Akıllı cep telefonlarını erişilebilirlik olarak kullanan görme engelli müşteriler gelen SMS'de ki bilgileri dinleme imkânı bulmuşlardır.

5. Sonuç

Küresel iklim değişikliği sebebine çözüm arayışından dolayı ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma faktörü asıl olarak çevre kavramı dışında ekonomik ve sosyal boyut kavramları üzerinde de hayat bulmuştur. Gelecek nesilleri, geleceğimizi, tüm insanlığı düşünerek hareket etmek, gelecekte dünyanın yok olmasını engellemek, geleceğimizi düşünerek hareket etmek, gelecek nesillerimiz için bilinçli bir tüketici olmak, tükettiğini üreten bir toplum bilinci oluşturmak için ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda kısaca hayatımızın her alanında bizden sonraki geleceği düşünerek hareket etmemiz gerekmektedir. Toplumda tükettiğini üretme mantığı oluşturulmalıdır. Fakat bu durumu hayatımızın her alanında sağlamak gerekmektedir. Kurumlarda, işletmelerde, finans sektörlerinde vb. birçok alanda sürdürülebilir kalkınmanın dikkate alınarak ve destek sağlanarak tüm dünyada yer etmelidir.

Çalışmada değerlendirilen finans kurumlarından bankacılık sektörünün de yukarıda açıklandığı üzere üstüne düşen sorumlulukları yerine getirilmeli personellerine de bu bilinci oluşturacak seminerler, konferanslar ve eğitimler düzenleyerek ve bu gibi çeşitli yöntemler geliştirerek destek sağlamalıdır. Türkiye'de finans sektörlerinden önemli yer tutan bankacılık sektörünün, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sağlanmaya çalışma sürecinde krediler, projeler, eğitim ve çalışmalar ile destek sağlanmalıdır. Üstüne düşen sorumlulukların bilicinde olunmalıdır. Bankacılık sektörü gibi güçlü ve müşterileri, çalışanları, paydaşları, ortakları vb. ile etki edebileceği geniş bir kitleye sahip bir kurumun toplumda önemli sorun haline gelen sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için oluşturulan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde büyük destek sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbank Faaliyet Raporu (2016). http://www.akbank.com/tr-tr/Yatirimci-iliskileri/Documents/Faaliyet-Raporlari/2016_Akbank_Faaliyet_Raporu.pdf (19.06.2017).
- Akbank (2015). Sürdürülebilirlik Raporu. <http://www.akbank.com/tr-tr/Yatirimci-iliskileri/Documents/2015-Akbank-Surdurulebilirlik-Raporu.pdf> (19.06.2017).
- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. *Antropoloji Dergisi*, Ankara, sy. 14, 133-164.
- Balkaş K. (2004). *Kredi Kavramı ve Sektör Kredilerine Göre Türkiye'deki Belli Başlı Sektörlerin Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/536/840.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Bruntland Report (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. http://www.sswm.info/sites/default/files/reference_attachments/UN%20WCED%201987%20Brundtland%20Report.pdf (29.04.2017).
- Ciegis, R. vd. (2009). The Concept of Sustainable Development and its Use for Sustainability Scenarios, *The Economic Conditions Of Enterprise Functioning, Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*(2), 28-37.
- Economic and Social Council, (2016). Progress towards the Sustainable Development Goals Report of the Secretary-General, E/2016/75.
- Erişilebilirliği İzleme ve Denetleme Yönetmeliği. (2013). T.C. Resmi Gazete, 28713, 20.07.2013.
- Garanti Bankası (2016). Faaliyet Raporu. <https://www.garantiinvestorrelations.com/tr/images/pdf/Garanti-Bankasi-2015-Faaliyet-Raporu.pdf> (19.06.2017).
- Garanti Bankası (2016). Sürdürülebilirlik Raporu. https://www.garanti.com.tr/tr/garanti_hakkinda/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik_gelismeleri/raporlar.page (18.06.2017)
- Jeucken, M.H.A. & Bouma, J. J. (1999). The Changing Environment of Banks, GMI Theme Issue: Sustainable Banking: The Greening of Finance, 21-35.
- Onay, A. (2015). *Sürdürülebilir Kalkınma, Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik Raporlaması*. Bu çalışma IWCEA2015'de bildiri olarak sunulmuştur, Aralık (International Wire And Cable Exhibitors Association) Özel Sayısı, c. 3, 104-118.
- Oygunle, A. & Weber, O. (2015). Development Of Sustainability And Green Banking Regulations Existing Codes And Practices. *CIGI Papers*, sy. 77, 1-12.
- Ozmehmet, E. (2012). Dünyada Ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 3(12), 1-23.
- Sarıkaya, M. ve Kara, Z. (2007). Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık. *Yönetim Ve Ekonomi*, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa, 14(2), 221-233.
- Savram, M. ve Karakoç, A. (2012). Bankacılık Sektöründe İtibar Riskinin Önemi. *International Conference On Eurasian Economies*, Beykent University, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Turan University, 328-332.
- Şekerbank (2015). Sürdürülebilirlik Raporu. http://www.sekerbank.com.tr/docs/default-source/hakk%C4%B1m%C4%B1zda_doc/surdurulebilirlikraporu2015.pdf?sfvrsn=2 (9.06.2017).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2012). Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek. http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/1.Gelecegi_Sahiplenmek.pdf (11.05.2017)
- T.C. Ziraat Bankası (2016), Sürdürülebilirlik Raporu. <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/Bankamiz/YatirimciIliskileri/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2015.pdf> (19.06.2017).
- Türkiye Bankalar Birliği (2017). Görevleri. <https://www.tbb.org.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/hakkinda/gorevleri/13> (21.07.2017).
- Türkiye İş Bankası (2015). Sürdürülebilirlik Raporu. <http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2016.pdf> (15.07.2017).
- UNDP (United Nations Development Programme: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri. <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (11.05.2017).
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) (2017), 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri. <http://unesco.org.tr/dokumanlar/duyurular/skh.pdf> (20.09.2017).
- VakıfBank (2016). Faaliyet Raporu. http://www.vakifbank.com.tr/documents/yiliski/2016_faaliyet_raporu_v2.pdf (15.07.2017).

რიტმი და მელოდია პუბლიცისტურ ტექსტში

სამეცხველო ენის სილამაზე და მშვენიერება განსაკუთრებით საგრძნობია მხატვრულ ლიტერატურაში. ამის დასტურად არაერთი ლიტერატურული ძეგლი შეიძლება მოვიყვანოთ მაგალითად, მაგრამ სიტყვით გამოხატული სათქმელის ფერთა სიუხვე და მუსიკალურობა არანაკლებ საგრძნობია პუბლიცისტურ ტექსტებშიც. ოცდამეერთე საუკუნის პუბლიცისტურ ტექსტს მრავალი სასიკეთო თვისება გააჩნია და ყოველგვარი ხმაურის გარეშე ზედმიწევნით ზუსტად აღწევს სამიზნე დანიშნულებამდე. თანამედროვე ჟურნალისტის კალამი ან მიკროფონია, ან დიქტოფონი, ან კომპიუტერი, მაგრამ ვერც ერთი, ვერც მეორე და ვერც მესამე ვერ ცვლის ტექსტს, რომელიც ისეთად რჩება, როგორც „პირველად იყო“, თუ არ ჩავთვლით ტექნიკას, ტაქტიკასა და მიწოდების ხელოვნებას. მთავარი და მნიშვნელოვანი პროდუქტი, რომლითაც უნდა შევიგრძნოთ და განვიცადოთ კონკრეტული ფაქტი, როგორც ასახვის საგანი, პუბლიცისტური ტექსტია.

მუსიკას სმენით აღვიქვამთ. ის იმდენად მოგვწონს, რამდენადაც ჩვენი მუსიკალური გემოვნების შესაბამისია. ყოველ ადამიანში სხვადასხვა ჟანრის მუსიკალური გემოვნებაა კოდირებული და ადამიანებიც საკუთარი გემოვნების შესაბამისად დიფერენცირდებიან. ზოგს რეპი მოსწონს, ზოგს ჯაზი, ზოგსაც კლასიკა, ზოგიც ხალხურისაკენ ამქლავნებს მიდრეკილებას. პუბლიცისტური ტექსტის მუსიკალურობაც ასევეა. ის სხვადასხვა ჟანრის ტექსტებში ქმნის გარკვეულ რიტმს, ჰარმონიას, ჟღერადობას. უფრო ზუსტად კი, პუბლიცისტური ტექსტების მუსიკალურობა დამოკიდებულია კონკრეტული ამბის, მოვლენის, ფაქტის - ასახვის საგნის- თემატურობაზე, შინაარსზე. ამდენად, ნიუსის მუსიკალური აკომპანიმენტი განსხვავებულია, ვიდრე რეპორტაჟის ან ინტერვიუსი, ანალიზური ტექსტების მუსიკალური ბგერათკომპლექსი ასევე განსხვავებულია მხატვრულ-პუბლიცისტური ტექსტების მუსიკალურობისაგან. მუსიკა ადამიანის შინაგანი სამყაროს დაფარულს, მიუწვდომელს სწვდება და ან ახალისებს და აღაფრთოვანებს, ან სევდასა და ტკივილს გვრის, ან რწმენასა და იმედს ჰმატებს, ან პირიქით. სასიამოვნო მუსიკალური ჰარმონია მწველ სიცხეში გრილი ნიავევითაა, ანკარა წყაროს წყალივითაა, არა მხოლოდ გაგრილებს, არამედ გაპურებს და გასულდგმულებს, ძალასა და ენერგიას გმატებს, ახალი ძალმოსილებითა და ენერგიით გავსებს. როცა დადლილობისაგან თვალს ვერ ვახელოთ, როცა მარტოობა სულს გვიშფოთებს, როცა სევდა და მწუხარება გვეძალება, ამ დროს განუზომელია მუსიკალური ჰარმონიის ძალა.სიტყვის ძალმოსილება სწორედ მუსიკალური ჰარმონიულობით შემოედინება ადამიანის ცნობიერებაში. სულ სხვა ძალა აქვს პუბლიცისტური(ჟურნალისტური) ტექსტების რიტმს, ჰარმონიას და ჟღერადობას. პუბლიცისტურ ტექსტთა მუსიკალური ჰარმონია კურნავს ადამიანის გონებას, ხოლო თუ კონკრეტული ფაქტის არასწორი „მუსიკალური გაფორმება“ მოხდა, ასეთი ტექსტები ემსგავსება არასწორად მიღებულ სამედიცინო პრეპარატებს, რომელსაც შეუძლია დააზიანოს პაციენტის ჯანმრთელობა. ბევრი ჟურნალისტი შეგნებულად ამახინჯებს რეალობას, ფაქტებს სმენს მუქ კონტექსტს და სიტუაციას ხელოვნურად ამძაფრებს, ძაბავს და ამწვავებს. მართალია ასეთ „სიტუაციაშიც“ დევს გარკვეული მუსიკალური ჰარმონია, მაგრამ გადაჭარბებული ინტერპრეტირება და ზედმეტი ხელოვნურობა რეალობას ბუნდოვნად, ზედაპირულად წარმოგვიდგენს,ათავისუფლებს ყოველგვარი მუსიკალურ-რიტმული ჟღერადობისგან, რომელიც უშუალოდ ასაზრდოებს კონკრეტული ფაქტის წიაღს, ფილოსოფიას. ამდენად ფაქტი ანუ ასახვის საგანი არა თუ გააზრების, გაცნობის, შესწავლის შთაბეჭდილებას ტოვებს და საზოგადოება მისგან ლებულობს შევებას, განტვირთვასა და სიამოვნებას, პირიქით კიდევ უფრო მეტად იძაბება, მოტყუებული და სტრესული რჩება. ჟურნალისტი აუდიტორიას მარტო ინფორმაციას არ გადასცემს. ამ ინფორმაციასთან მიახლოების, შეხებისა და განცდის საშუალებასაც იძლევა. მეცხველების კეთილხმოვანება ადამიანის შემეცნების ბუნებრივი მოთხოვნილებაა. „...აღბათ ამით უნდა აიხსნას არა მარტო პოეზიის ტრფიალი, არამედ ხატოვნად, რიტმულად თქმის ის ძალუმი ტენდენცია, რაც ადამიანს

ბუნებრივად მოსდგამს“.(1). პუბლიცისტურ ტექსტებში ჟურნალისტის გზნებას, ემოციას-სათქმელის გადაცემის მანერას ლამის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. ასე, რომ მნიშვნელოვანია არა მარტო სათქმელი, არამედ თქმის ფორმაც. ეს გარემოება მეტყველების გასაოცარ თავისებურებას ცხადყოფს. ხმა, რომელიც კონკრეტულ მუსიკალურ რიტმთან ასოცირდება, სწორედ რომ კონკრეტული ადამიანის ფსიქიკაზე ახდენს გავლენას და ზემოქმედებს, აიძულებს ხმის მუსიკალური, რიტმული ჟღერადობის შესაბამისად მომართოს, მოაქციოს, აფიქროს, ააზროვნოს. ამიტომაც დიდია ხმის ძალმოსილება და ენერგია. დააკვირდით ნიჭიერი ორატორის გამოსვლისას გატრუნულ აუდიტორიას, როცა ყველა და ყველაფერი ლამისაა გაქვავებული უსმენს და გგონია აღარც კი სუნთქავს?! რატომაც რომ ლიდერების მოწოდებაზე ხალხი ქუჩაში გამოდის?! ეს პირველ რიგში კონკრეტული ფაქტის შინაგანი მუსიკალური, რიტმული ჟღერადობის დამსახურებაა. ხმა, როგორც ნიავი და ხმა, როგორც ქარიშხალი; ხმა, როგორც ტკივილი და ხმა, როგორც განკურნება; ხმა, როგორც სიმძიმე და ხმა, როგორც სიმსუბუქე. შესაბამისი ჰარმონიულობით დამუხტული ხმა წყაროს წყალივითაა - ანკარა, სუფთა და გამჭვირვალე, მაგრამ ხანდახან მთიდან დაქანებული ზვავის სიმარდით გამორჩეული, ხანაც ამღვრეული და აქაფებული, როგორც ტალღები ზღვისა. გამორჩეულია და ფასეული პუბლიცისტური ასახვის რიტმულობა. მართალია დღესდღეობით მოძალებულმა ტექნოლოგიებმა ამ მიმართებითაც ბევრი რამ შეცვალა, მაგრამ კონკრეტული ფაქტისა თუ მოვლენის გამომხატველი ბუნებრივი ექსპრესიულობა არასდროს იკარგება, არც იცვლება. თუ დაიკარგა ხმა, დაიკარგა მუსიკაც. მაშინ იკარგება ფაქტიც. აქ უკვე არა კონკრეტულად, არამედ აბსტრაქციულად. ჟურნალისტიკა კი უპირველეს ყოვლისა, კონკრეტული ფაქტია და არა ილუზიური წარმოდგენა. პუბლიცისტური ტექსტის მუსიკურობა ძლიერია იმდენად, რამდენადაც მას აქვს სივრცე, ძალა და ენერგია, თქვენ წარმოიდგინეთ, დროც და მანძილიც, რომელსაც თავადვე სწვდება, თავადვე ფარავს და თავადვე ზემოქმედებს. ამიტომაც განუზომლად დიდია პუბლიცისტური გამოსახვის ზემოქმედებითი შესაძლებლობები და მის გადამწყვეტ მნიშვნელობას მუსიკალური ტემპერამენტი განაპირობებს. ცალკეული ასახვის საგნის მიმზიდველი, მუსიკალურად გაფორმებული „გამაოგნებელი“ ძალმოსილება ხშირად მასებზე „გიურზას“ მომწუსხველი მზერის გამაქვავებელი, მაკიპნოზირებელი ძალმოსილებითაა აღჭურვილი და მისი ტყვეა ყველა, ვისაც კი სწვდება. სწორედაც ტექსტის მუსიკალურობას, ძალასა და ენერგიას შეუძლია მილიონების გული ერთდროულად შეატოკოს, შეძრას და ერთი კონკრეტული მიმართულებით წარმართოს. ამიტომაც გამორჩეულია პუბლიცისტური ტექსტის ბუნებრივი მუსიკალურ-კომპოზიციური, რიტმული ჟღერადობა და ძალმოსილება.

პუბლიცისტური ტექსტების მელოდიური ჟღერადობა პიროვნულ-ემოციური განცდის წყაროდ მოგვიანებით თუ ჩაითვლება, ან ყოველ შემთხვევაში, ამგვარი განცდა მხოლოდ მოგვიანებით იპოვის სიტყვიერ გამოხატულებას და თანდათანობით საყოველთაო აღიარებასაც მოიპოვებს. თანამედროვე საზოგადოება ჯერ კიდევ არ არის მზად დაინახოს და აღიქვას ეს ყველაფერი. სამწუხაროდ, არც სპეციალისტები თუ თეორეტიკოსები, რომლებიც ჟურნალისტიკის, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული ფენომენის 21-ე საუკუნისა, ავკარგაინაობაზე მსჯელობენ, ნაკლებს ან საერთოდ არ საუბრობენ პუბლიცისტური ტექსტების მუსიკალურ შესაძლებლობებზე. ტექსტის სიღრმეში, იმ წიაღში, სადაც რეალობა, ფაქტები, მოვლენები, პროცესები ერთმანეთს ეჯახება, იქ ანთია, იქ იწვის, იქ ანათებს... ყოველივე პუბლიცისტურ(ჟურნალისტურ) ტექსტში დევს და არა სხვაგან,- ეს ინფორმაციაა, სწორედ ინფორმაციაა ადამიანი. სწორედ აქ უნდა ჩავწვდეთ არა მხოლოდ პუბლიცისტური ტექსტების, არამედ ადამიანურ ესთეტიურ ფასეულობათა საუნჯეს, დავინახოთ არა მხოლოდ პროფესიული შესაძლებლობები, არამედ ვიზრუნოთ საზოგადოებრივ ღირებულებათა სიწმინდის დაცვისათვის. ჟურნალისტიკა ერთადერთი თუ არა, ერთ-ერთი უნიკალური, ძლიერმოქმედი და უსწრაფესი საშუალებაა კაცობრიობის გონების განწმენდისათვის და თუ მას სწორად და მიზანმიმართულად გამოვიყენებთ, ყველაზე დიდ სულიერ საზრდოსა და საშველს მივანიჭებთ მას.მუსიკალური გავლენა პირდაპირ აისახება ადამიანის ემოციაზე. დააკვირდით, რა ძალა აქვს „იავნანას,“ როდესაც დედა ატირებულ პატარას უმღერის?

პუბლიცისტური ტექსტები, შესაბამისი მუსიკალური ტემპერამენტითა და ჰარმონიულობით, რიტმითა და მელოდიით, საზოგადოების თითოეული წევრის, კონკრეტული ადამიანების სივრცითი აზროვნების გაფართოებასაც უწყობენ ხელს, რაც მასობრივი აუდიტორიის ჯანსაღ აზროვნებასა და მომავლისადმი იმედსა და რწმენაში გამოიხატება. სხვადასხვა ჟანრის პუბლიცისტურ ტექსტებს შესაბამისი კომპლექსური რიტმულ-რიტმული სტრუქტურა გააჩნიათ, რომლებიც ხელს უწყობენ საზოგადოებაში არა მხოლოდ მუსიკალური აზროვნებისა და გემოვნების განვითარება-გაფართოებას. თუმცა, ცალკეულ ჟანრში წარმოდგენილი ასახვის საგანი, კონკრეტული ფაქტის მუსიკალურ

აკომპანიმენტთან ერთად, კონკრეტული ჟურნალისტის ესთეტიურ-ემოციურ შესაძლებლობებსაც წარმოაჩენს, ამასთან საზოგადოების მუსიკალური გემოვნების შესაძლებლობებსაც გამოხატავს. ამდენად, ასახვის საგნის კონკრეტულ ჟანრში-ფორმაში გადაწყვეტა თავისდაუნებურად გულისხმობს მიგნებას იმ მელოდიისას, რომელი მელოდიაც ამა თუ იმ ჟურნალისტურ ინფორმაციას ბუნებრივად თან ჰყვება ხოლმე. რიტმი, რომელიც მუსიკაშია, მუსიკა, რომელიც კონკრეტულ ფაქტშია და პუბლიცისტური(ჟურნალისტური) ტექსტით გადმოიცემა, ცოცხალია და გულივით ფეთქავს. ასეთი ტექსტები ბუნებრივად რიტმულად ჟღერს. კონკრეტულ ტექსტში კონკრეტული ფაქტის, მოვლენის, პროცესის ამსახველი თავისებურებანი ვლინდება. საზოგადოებრივი განვითარების კონკრეტულ ეტაპზე კონკრეტული მედიატექსტები იქმნება. ისინი იმ მოცემულობას ასახავენ, რაც სინამდვილეშია. ამდენად, მუსიკა, როგორც კონკრეტული პიროვნების ხასიათის გამოვლენა, დროის კვალობაზედ ვითარდება და იცვლება და კონკრეტული ეპოქის მუსიკალური აზროვნების თავისებურებათა მანიშნებელიცაა.

რაც მეტია მუსიკალური აკომპანიმენტი ტექსტში, მით ნაკლებია სიმულაციის ენა მედიაში, ესეიგი საზოგადოებაში; ასევე ნაკლებია ეთიკური ნორმებისა და კრიტერიუმებისაგან გადახვევა. ამდენად, განუზომელია პუბლიცისტური ტექსტების მუსიკალურ-რიტმული ჟღერადობის აღმზრდელობითი როლიც. მართალია სამომავლოდ ყველა ჟურნალისტურ ნაწარმოებზე მუსიკა ვერ დაიწერება, როგორც ყველა ლექსზე, მაგრამ უნდა ვაღიაროთ, რომ მუსიკალური ტემპერამენტის მატარებელი პუბლიცისტური ტექსტები გაცილებით მეტად ფასეულია საზოგადოებისათვის. მუსიკა ისევე გვინდა, როგორც ძილი და სმა. მაგრამ ყველა ადამიანს ერთი და იგივე როდი ანიჭებს სიამოვნებას. სიამოვნება საუკეთესოა, როცა საუკეთესოა სიამოვნების განმცდელი ადამიანი და როცა მისი სწრაფვა ყველაზე უფრო კეთილშობილია. აქედან კი ნათელი ხდება, რომ თავისუფალი დროის გატარებისთვის, (ცალკეული მედიასაშუალება ყველაფერს უნდა აკეთებდეს), ადამიანი უნდა განათლდეს, რაღაცეები უნდა ისწავლოს - ოღონდ არა ის, რაც შრომისთვის სჭირდება, არამედ ის, რისი სწავლაც თვით მისი გულისთვის ღირს. სწორედ ამიტომ ჩათვლიათ ძველებს მუსიკააღზრდად, ჩამოყალიბებად, განათლებად, ესეიგი, იმად, რაც წერა-კითხვასავით აუცილებელი და სასარგებლო კი არ არის, არამედ მხოლოდ თავისუფალი დროის გატარებას ემსახურება. არისტოტელე ამბობს „...საბოლოო მიზანი, სრულყოფილებაა, ხოლო არასრულყოფილისათვის სრულყოფილი მიუღწეველია...მუსიკით ტკბობა ასეთ საბოლოო მიზანს - $\tau\epsilon\lambda\omicron\zeta$ -ს უახლოვდება, რადგან მას რაღაც მომავალი სიკეთის იმედით კი არა, თვით მისი გულისთვის ვესწრაფვით“. (2). ძველი ბერძნები მუსიკას მეტად მნიშვნელოვან ტექნიკურ, ფსიქოლოგიურ და მორალურ ფუნქციასაც აკისრებენ და მას მიზნადვე ხელოვნებად თვლიან. ამდენად, ყოველი მელოდია, იმის მიხედვით, კარგია თუ ცუდი, ლამაზია თუ არა ასახული რეალობა, შედეგში-პოზიტიური თუ ნეგატიური ეთიკური გრძნობების გამოფიხილებაში გამოიხატება. სწორედ ამშია მისი მაღალი ეთიკურ-აღმზრდელობითი ღირებულება. ბერძნები ყოველ ტონალობას გარკვეულ ზემოქმედებას მიაწერდნენ. პლატონი ბაძვის ცნებით ხელოვანის სამყაროსადმი დამოკიდებულებას მოხაზავს. „მზაძველმა, ამბობს პლატონი, - სულერთია, ავტორია იგი თუ შემსრულებელი, თვითონ არ უწყის, კარგია თუ არა ბაძვის საგანი. ბაძვამისთვის თამაშია და არა სერიოზული შრომა.“ (3) „არისტოტელეს მიაჩნდა, რომ "მუსიკას შეუძლია გარკვეული ზეგავლენა მოახდინოს სულის ეთიკურ მხარეზე; და რაკი მუსიკას ასეთი თავისებურება აქვს, მაშინ, ცხადია, ის უნდა შეიტანონ ახალგაზრდობის აღსაზრდელ სიაში". ჰიპოკრატეს აზრით, ისტერიის მორჩენა შესაძლებელი იყო ფლეიტაზე დაკვრით. გადმოცემით, ძველ ბერძენთა სამკურნალო ხელოვნების ღმერთი ესკულაპი ავადმყოფებს რადიკულისგან კურნავდა ბუკზე დაკვრით. ადამიანზე მუსიკის ზემოქმედების მექანიზმის შესწავლაში დიდი წვლილი მიუძღვის გამოჩენილ ფიზიოლოგს ი. თარხნიშვილს. 1893 წელს მან პეტერბურგში გამოაქვეყნა სტატია „მუსიკის გავლენა ადამიანის ორგანიზმზე“, (4) სადაც ყურადღება მიაქცია იმას, რომ მხოლოდ ჰარმონიული, კეთილხმოვანი მუსიკა ახდენს დადებით გავლენას გულისხსლძარღვთა, სუნთქვის, საჭმლის მომნელებელი სისტემების მოქმედებაზე, ანელებს პულსს, არეგულირებს არტერიულ წნევას. გამაღიზიანებელი მუსიკა კი იწვევს საპირისპირო ეფექტს.“ (5). ადამიანებივითანთავთ მუსიკალურ ენერგიას, რომელიც არეგულირებს ჩვენი სუნთქვის რიტმს, პულსს, წნევას, ტემპერატურას. ამიტომ ზუსტად შერჩეული პუბლიცისტური მელოდია სასიკეთო გავლენას ახდენს კონკრეტულფაქტებზე და აჩქარებს ადამიანებზე ზემოქმედებას. მუსიკა - კაცობრიობის უდიდესი ძალაა. მასშია არა მარტო ტალანტი და კულტურული მემკვიდრეობა, არამედ ადამიანის ემოციათა წყარო. ასე რომ, მოვეუსმინოთ პუბლიცისტურ მუსიკას და ცხოვრებაც აუცილებლად უფრო მშვიდი და ხალისიანი გახდება.

თანამედროვე მედიასაშუალებათა მიერ სხვადასხვა კატეგორიებად დიფერენცირებული ინფორმაცია, ხშირად დაცლილია ყოველგვარი მუსიკალური, რიტმულ-რიტმული ჟღერადობისაგან და

საზოგადოებაზე ადეკვატურ ასახვას პოულობს. შესაბამისად, საზოგადოების გარკვეულ ნაწილში იმატა აგრესიამ, სისასტიკემ, დაუნდობლობამ. სიძულვილისა და გაუტანლობის, შურისა და ბოროტების, დაპირისპირებისა და სისასტიკის განცდა, სამწუხაროდ, თანდათანობით მატულობს და კაცობრიობა ნელ-ნელა უახლოვდება მეტად საშიშ ზღვარს, რომელიც გარდაუვალ დაღუპვას უქადის. ამდენად, მუსიკა, რომელიც კაცობრიობის ხსნისა და გადარჩენის, ნერვული და სტრესული დაავადებებისაგან გათავისუფლებისა და განკურნების საშუალებაა, განსაკუთრებით პრიორიტეტულია დღეს, ახალი თაობის ჟურნალისტებისთვის და, შესაბამისად, ჟურნალისტური პროფესიული განათლებაც, სწორედ ამ მიმართულებით უნდა ახდენდეს ფოკუსირებას და უფრო მეტად აქცენტირდებოდეს.

ჯანსაღ ჟურნალისტურ შეტყობინებას ახალი ენერჯისა და პოზიტიური იმპულსის მიწოდება შეუძლია ადამიანისათვის; უარყოფითი კი ტკივილისა და სასოწარკვეთილების მომგვრელია. ამდენად, აირჩიეთ ტექსტი, რომელიც ჯანსაღ, ღირსეულ ადამიანურ ინფორმირებაზეა ორიენტირებული და მისით ისიამოვნეთ.

ლიტერატურა:

1. თ. ჯაგოდნიშვილი, ი. ჯაგოდნიშვილი, „ვერბალური კომუნიკაციები“, 2009, გვ.89-92
2. <https://ka.wikipedia.org/wiki>.
3. www.nplg.gov.ge
4. О влиянии музыки на человеческий организм. СПб, 1893, 62 с.
5. გაზ. „რეზონანსი“, 05.08.2015

Ioseb Sanikidze

Batumi Shota Rustaveli State University / Tbil Abuserisdze Teaching University of Georgian Patriarchate

RHYTHM AND MELODY IN JOURNALISTIC TEXTS

ABSTRACT

One of the most important components of the journalistic depiction during formation of public opinion is the emotional background leading to the musical euphony, rhythm and harmony of the publication. The essential term for adequately conveying the specific fact is appropriate vocabulary understanding, musical decoration of the text and the abundance of expression. Unfortunately, the modern media product turned out to be less competitive towards the mass of the auditory because of the lack of musical decoration of the text which as a result increased the language of hatred in media and distrust towards certain media products. That is why a special emphasis on the journalistic texts which establish a healthy social mood and attitudes by their musical-rhythmic sound.

İrfan SANCAK
Öğretim Görevlisi
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. **Kadir SANCAK**
Öğretim Üyesi
Gümüşhane Üniversitesi

MEDYANIN KAMUOYU OLUŞTURMA İŞLEVİ BAĞLAMINDA AZERBAIJAN MEDYASINDA TÜRKİYE – RUSYA UÇAK KRİZİNİN ELE ALINIŞI

ÖZET

Günümüzün küreselleşen dünyasında haber yayıncılığı internetin de sağladığı imkânlarla tarihte eşi görülmemiş bir hızla ve yaygınlığa kavuşmuştur. Dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen bir olay, anında dünyaya duyurulmakta ve mesafelere bağlı olmaksızın bütün dünya durumdan haberdar olmaktadır. Ancak olaylar çoğu zaman salt gerçekler olarak değil, işlenmiş ve işlendiği kabın şeklini almış olarak kamuoyuna sunulmaktadır. Bu bağlamda Türkiye - Suriye sınırında 24 Kasım 2015'te bir Rus savaş uçağının Türk F-16'ları tarafından düşürülmesi de sınır ihlalinin olup olmadığına dair tartışmaların da etkisiyle işlenmeye oldukça uygun bir haber konumundaydı. Tarihte ilk kez bir Rus uçağının bir NATO üyesi tarafından düşürülmüş olması sadece taraf ülkelerde değil, dünya çapında önemli bir olay olarak görüldü ve hem klasik medyada hem de sosyal medyada geniş yer buldu. Dünyanın geri kalanından farklı olarak, olayın tarafları olan Rusya ve Türkiye ile tarihi ve kültürel bağlara sahip olması münasebetiyle elbette Azerbaycan medyası da bu konuya büyük önem ve yer verdi. Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde Azerbaycan medyasının konuya bakış açısını yansıttığı düşünülen üç medya kuruluşunun yayınları incelendi. Taranan haber kaynaklarının olayın haberleştirilmesinde kullandıkları üslubun yanı sıra sayfalarında yer verdikleri yorum yazıları da konumuz açısından oldukça önemliydi. Bu haber ve yorumların değerlendirilmesi çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada önce kısaca medyanın kamuoyu oluşturma işlevine değinilmiş, sonrasında bu bağlamda uçak krizinin Azerbaycan medyasında ne şekilde ele alındığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Rusya, Türkiye, uçak krizi, medya

ABSTRACT

AIRCRAFT CRISIS DISCUSSED IN THE MEDIA OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF THE MEDIA'S FUNCTION OF MOLDING PUBLIC OPINION

In today's globalizing world, news publishing has achieved an unprecedented speed and popularity thanks to the possibilities provided by the internet. An event happening anywhere in the world is instantly announced to the world and the whole world becomes aware of the situation regardless of distances. However, events are often presented to the public as not absolute facts but in a modified form. In this context, the news that a Russian war plane was dropped by Turkish F-16s at the Turkish-Syrian border on November 24, 2015 was suitable to be modified with the effect of the debate about border violation. The fact that a Russian plane was dropped by a NATO member for the first time in history was regarded as an important event not only in the party countries but in the world and received widespread media attention. Unlike the rest of the world, the media of Azerbaijani gave great importance to this issue as it has historical and cultural ties with Russia and Turkey, the sides of the event. In the preparation process of this study, the publications of three media organizations, which are thought to reflect the perspective of Azerbaijani media on the issue, were examined. In addition to the style used in communicating the news, the commentaries posted on the pages were very important in terms of our study. The evaluation of these news and comments constitutes the main subject of the study. In this study, first, the media's function of molding public opinion was discussed and then how the plane crisis was addressed in the Azerbaijani media was examined in this context.

Keywords: Azerbaijan, Russia, Turkey, aircraft crisis, media

1. Giriş

“Bugün sabah saatlerinde tüm uyarılara rağmen hava sahamızı ihlal eden bir aidiyeti belli olmayan savaş uçağına angajman kuralları gereğı müdahale edilmiştir. Aidiyeti bilinmeyen bir uçak beş dakika içinde on defa uyarılmasına rağmen ihlalini devam ettirmiştir. Bunun üzerine F-16’larımız tarafından yapılan müdahale sonrası iki uçaktan bir tanesi düşürülmüştür” (Türkiye’nin Kendi Sınırlarını Koruma Hakkına Herkes Saygı Göstermelidir, 2015). 24 Kasım 2015 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında büyük bir krize sebep olan olay Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan tarafından bu şekilde duyuruluyordu. Daha sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin internet sitesinden yapılan açıklama da benzer bilgileri, daha diplomatik bir dille, “düşürüldü” ve “Rus uçağı” ibareleri olmaksızın veriyordu: “24 Kasım 2015 tarihinde saat 09.20 civarında Hatay Yayladağı bölgesinde Türk Hava Sahasını ihlal eden milliyeti bilinmeyen bir uçak defalarca (beş dakika içerisinde 10 kez) ikaz edilmesine rağmen Türk Hava Sahasını ihlal etmiştir. Söz konusu uçağına angajman kuralları çerçevesinde 24 Kasım 2015 saat 09.24’te bölgede hava devriye görevinde bulunan iki adet F-16 uçağı tarafından müdahalede bulunulmuştur. Kamuoyuna saygı ile duyurulur.” (Rus uçağı kim düşürdü? Üç farklı açıklama, 2015). Bu cümleler aynı zamanda Türkiye’nin olay hakkındaki resmi görüşünü ortaya koyuyordu.

Rusya tarafından ilk açıklamalar Devlet Başkanı Vladimir Putin’in sözcüsü Dmitry Peskov’dan geldi. Peskov mutedil bir dil kullanarak olayın çok ciddi olduğunu ancak durum tam olarak açıklığa kavuşmadan sonuçlar hakkında konuşmak için erken olduğunu söylüyordu (Russian Su-24 fighter jet shot down over Syria - Russian MoD, 2015). Ancak daha sonra Putin Türkiye’den yapılan açıklamaları yalanlayarak olaya oldukça sert bir tepki gösteriyordu: “Bu olay terörle mücadelenin ötesine geçmektedir. Elbette ki yetkililerimiz hayatlarını riske atarak teröre karşı kahramanca savaşmaktadır. Bugün olanlar, teröristlerin suç ortaklarının bizi arkamızdan bıçaklamasıydı. Bugün yaşananları başka bir biçimde tanımlayamıyorum”. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin bu cümlelerle başladığı açıklamasına aynı sertlikte devam ediyordu: “Uçağı Suriye hava sahası üzerinde bir Türk F-16’sı tarafından havadan havaya füze ile vuruldu. Suriye hava sahasına, Türkiye sınırından 4 kilometre öteye düştü. Vurulduğunda 6 bin metre yükseklikte, Türk topraklarından 1 kilometre uzaklıkta uçuyordu. [...] Bu olay Rusya ile Türkiye ilişkileri açısından çok ciddi sonuçlar yaratacak” (Putin: Uçağı teröristlerle savaşıyordu, 2015).

Tarafların olay hakkındaki temel tezleri yukarıdaki açıklamalarda özetlendiği gibiydi. Her iki taraf da iddialarını radar görüntü izleri, uydu görüntüleri gibi teknolojik verilerle destekliyordu. Böyle bir durumda konunun medya tarafından kamuoyuna sunulurken ne şekilde paketleneyeceği bu işi yapan medyanın bakış açısına göre şekillenecekti.

Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesi ile yayın yapan Azerbaycan medyasının Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizini haberleştiği bu bağlamda ele alınmaktadır. Bu konuda bir değerlendirme yapabilmek için çalışmanın hacmi ve derinliği ile uygun olacak şekilde Azerbaycan’da yayın yapan Müsavat, Azerbaycan ve Azadlıq gazetelerinin uçak krizi haberleri incelenmiştir. İnceleme basılı sayılarda değil bu gazetelerin internet sayfaları üzerinden yapılmıştır. Bu gazetelerin seçilme sebebi, gazetelerin internet sayfaları hakkında veri toplamaya ve sunmaya has dünya çapında bir arama motoru olan “international medya & newspapers” (www.4imn.com/) verilerine göre bu gazetelerin internet sayfa görüntülenme sayılarının diğer gazetelerin üzerinde olmasıdır. Bu verilere göre Azerbaycan gazeteleri internet sayfaları içinde 1. sırada Müsavat, 4. sırada Azerbaycan ve 5. sırada Azadlıq yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sırada yer alan Azenews ve Zerkalo gazeteleri İngilizce ve Rusça yayın yaptıkları için çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. (Top Newspapers in Azerbaijan (t.y.)).

2. Medyanın Kamuoyu Oluşturma İşlevi

Medyanın en önemli ve temel işlevi haber verme işlevidir (Tokgöz, 1981: 9). Haber nedir sorusunun klasik cevabı ise kısaca “bir olay, bir olgu üzerine edinilen, iletişim ya da yayın organlarıyla verilen bilgi” dir (Yüksel ve Gürcan 2005: 55). Ancak medyanın haber verme işlevi genelde bu kadar basit kullanılmaz. Medya elde ettiği bilgileri kamuya iletirken bir görüşe göre kamuoyunu yansıtır, diğer bir görüşe göre ise doğrudan kamuoyu oluşturur (Öksüz, 2007: 70). Bu görüşlerin ikisinin de doğru olduğunu, yani medyanın bir yandan kamuoyu oluştururken bir yandan da oluşan kamuoyunu yansıttığını söylemek yanlış olmaz. Bireylerin düşünceleri ağırlıklı olarak çevreden gelen bilgilerle şekillenir. Medya organlarına günümüzde sahip oldukları gücü kazandıran sebep de tam olarak budur. İnsanlara hangi haberin ne şekilde ulaşacağını kontrol edebilecek olan güçlerin bu sayede toplumun algılarını da yönetebileceği söylenebilir (Sancar, 2015: 445). Özellikle siyasi fikirleri kökleşmemiş kişilerin fikirlerini şekillendirmede medya son derece etkilidir (Meray, 1982: 208) ve hatta bu alanda muhtemelen en önemli araçtır (Kunczik, 2016: 1).

Haberin esası ile kamuya ulaştırılan içeriğin aynılığı ya da haberin bir bütün olarak gerçeği ne derece yansıttığı konusu bu bağlamda her zaman gündemde olan bir konudur (Güz vd., 2017: 343). Ancak genelde sanılanın aksine medya, toplumu çoğu zaman gerçek dışı haberdan ziyade kullandığı üslupla yönlendirir. Bu bağlamda 2003 Körfez Savaşı’nda Irak’ı işgal etmekte olan koalisyon güçlerinin ilerleyişini haberleştiği CNN ve El Cezire televizyon kanallarının bu haberi sunma şekilleri dikkat çekicidir. CNN bu habere ilişkin görüntüleri “koalisyon birlikleri ilerliyor” şeklinde sunarken El Cezire aynı görüntüleri “işgalci birlikler ilerliyor” açıklamasıyla sunmuştur (Nye, 2005: 59). Aslında aynı olan haberin bu iki kanalda farklı sunumları medyanın kamuoyu oluştururken kullandığı yöntemi göstermesi açısından oldukça ilginç bir örnektir.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere farklı haber kaynakları aynı haberi sunarken, içerikte önemli bir değişiklik yapmaksızın kullandıkları dille bile kamuoyunu yönlendirebilme imkanına sahiptirler. Bunun bilincinde olan devlet

yöneticileri bir yandan ülke içindeki medyayı kontrol etmeye ve bu sayede kendi iktidarları lehine kamuoyu oluşturmaya çalışırken bir yandan da uluslararası yayıncılık faaliyetleri yoluyla yabancı kamulara angaje olarak uluslararası zemini yönetmeye çalışmaktadırlar (Cull, 2009b: 21). Üstelik bu çabalar günümüze has değildir. Mesela on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Osmanlı padişahlarının Batılı gazetelerdeki Osmanlı aleyhtarı yayınları engellemek ve mümkünse bu yayınları Osmanlı Devleti'nin lehine çevirmek için bu gazetelerin muhabir, yazar ve yöneticilerini etkilemeye çalıştıkları bilinmektedir (Çakır, 2004: 458-460)

3. Azerbaycan Medyasında Uçak Krizi

Çalışmanın giriş bölümünde sözü edilen gazetelerin yayınları Rus uçağının düşürüldüğü tarih olan 24 Kasım 2015'ten başlanarak 30 Kasım 2015'e kadar taranmış, bu bir haftalık süre içerisinde gazetelerin olayla yakından ilgilendiği ve bu gazetelerde yayınlanan toplamda 100'e yakın haber ya da yorumda bu olayın ele alındığı gözlemlenmiştir. Aşağıda bu gazetelerin her birinin konu hakkındaki haber ve yorumları ayrı ayrı ele alınacaktır.

3.1. Müsavat

Azerbaycan'da yayın yapan en eski haber sitelerinden biri olan Müsavat uçak krizi ile ilgili ilk haberini 24 Kasım 2015'te öğle saatlerinde "Erdoğan Rusya uçağının vurulmasını doğruladı" başlığı ile verdi. Sadece yedi cümleden oluşan bu kısa haberin içeriğinde fazla ayrıntıya yer verilmemiştir. Ancak "Rusya'ya ait savaş uçağı bugün Türkiye'nin Suriye sınırındaki Hatay vilayetinde vuruldu" cümlesi uçağın Türkiye hava sahasında vurulduğu tezini yansıtmaya, buna karşın Rus iddialarına yer vermemesi münasebeti ile Türkiye lehine bir bakış açısını göstermektedir (Erdoğan Rusya tıyyarasının vurulmasını tısdıqladı, 2015). Aynı gün ilkinden de kısa bir haberde Moskova'daki Türk Askeri Ataşesinin Rusya Savunma Bakanlığı'na çağırılması haberi içinde Putin'in uçağın Suriye hava sahası içerisinde vurulduğu iddiasına da kısaca yer verilmiştir (Türkiyenin hırbı attası Rusiya Müdafie Nazirliyinı çağırılıb, 2015).

Müsavat'ın konu hakkındaki bu kısa haberlerinin ardından akşam saatlerinde Zahid Səfəroğlu imzalı bir köşe yazısı yayımlandı. "Rusya'nın büyük Türkiye yanlışı" başlıklı yazı "Türkiye, hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağını vurarak nihayet Rusya karşısında gücünü zamanında ve etkili bir şekilde gösterdi. Bundan sonra Putin'in ne dediğinin bir önemi yoktur." cümleleriyle başladı. Aynı coşkuyla devam eden yazıda Türkiye'nin Rus tarafını defalarca uyarmasına rağmen Rusya'nın ihlallerine devam etmesi karşısında böyle bir savunma yapmak zorunda kaldığı, uluslararası hukuka göre Türkiye'nin haklı bir karşılık verdiği belirtildi (Zahid, 2015, 24 Kasım). Rusya'nın Suriye'de bu olaydan sonraki pozisyonu hakkında, isabetli olmadıkları sonradan ortaya çıkan öngörülerin de yer aldığı yazı çok net bir Türkiye taraftarlığı ile yazılmıştı. Konumuz açısından bakıldığında yoruma yer bırakmayacak şekilde Türkiye lehine kamuoyu oluşturacak bir yazıydı şüphesiz. Yazıdaki coşkun üslup ayrıca dikkat çekiciydi.

Bu yazıdan birkaç dakika sonra verilen haber şu şekildeydi: "Rusya Savunma Bakanlığı tarafından "Rusya'nın Su-24 savaş uçağı "Hmeymim" hava üssüne giderken Suriye toprakları üzerinde Türkiye F-16'sı tarafından vuruldu" şeklinde açıklama yapıldı." (Rusiya MN: Vurulan Su-24 tıyyarəsi Türkiyenin hava məkanını pozmayıb, 2015). Yukarıdaki ilk haberde Türkiye'nin tezi doğrudan haberleştirilirken Rusya Savunma Bakanlığı'nın açıklamasının "açıklama yapıldı" ibaresiyle verilmesi Rus tezinin inandırıcılığını zayıflatıcı bir üsluptu.

Arada yine yukarıdakilere benzer üslupla verilen haberlerin ardından 26 Kasım sabahı Zahid Səfəroğlu imzalı ikinci bir köşe yazısı yayımlandı. İlkine benzeyen bu yazıda Səfəroğlu Rusya'nın Türkiye'ye karşı tepkilerini "nankörce ve akılsızca" olarak nitelendiriyordu. Yazının başlığında da ifade edildiği gibi Səfəroğlu'na göre Türkiye Rusya'yı imparatorluk gururundan vurmıştır. Türkiye, Suriye ya da Ukrayna gibi basit bir devlet değil; ciddi, bölgesel ve küresel bir güçtür. Rusya'nın bölgede dilediği gibi at oynatmasına, bu arada kardeş ülke Azerbaycan'ın çıkarlarına tehdit oluşturmasına da uzun süre seyirci kalmayacaktır. Azerbaycan bundan sonra kardeş ülke Türkiye ile daha da fazla yakınlaşmalıdır. Türkiye ile yakınlaşma aynı zamanda güçlü ve haklı olanla yakınlaşma, Batı dünyası ile ve ABD ile yakınlaşma anlamına gelecektir (Zahid, 2015, 26 Kasım). Bu yazıdaki Türkiye yanlısı bakış açısı hiçbir yoruma ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır.

Müsavat bir başka yazıda Azerbaycan seçkinlerinin ve halkının olaya bakış açısını doğrudan yansıtmıştır. "Azerbaycan'da Rusya'nın halk desteğı çok zayıfımış: Rusya diyenlere sert tepki..." başlıklı haberde "525-ci qəzet" in (525. Gazete) baş editörü Rəşad Məcid'in facebook sayfasında Türkiye'nin uçak krizi ile ilgili olarak Rusya'dan özür dilemesi gerektiğini yazması üzerine sosyal medyada sert eleştirilere muhatap olmasından söz edilmektedir. Yazıya göre Məcid'in açıklamasına milletvekili Aqıl Abbas gibi destek verenler olsa da toplumun geneli bu konuda Türkiye'yi desteklemektedir. Sosyal medyada bu iki şahsa karşı devam eden bir tepki vardır ve gerek fikir adamları gerekse de sıradan vatandaşlar Rusya lehine görüş bildirenleri sert bir şekilde eleştirmektedirler. Atlas Araştırma Merkezi'nden Elxan Şahinoğlu'nun açıklamaları bu durumun sebebini ortaya koyuyordu: "Türkiye Azerbaycan'ın askeri-stratejik müttefikidir. Dili ve dini bir olan milletiz. Bütün meselelerde Türkiye bizim yanımızdadır. Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekliyor ve Ermenistan'ı işgalci devlet olarak görüyor. Diğer taraftan Türkiye bu krizde haklı olan taraftır. [...] Elbette toplumda Türkiye'nin özür dilemesi gerektiği yönünde farklı düşünceler olsa da bunlar tepkiyle karşılanmakta ve toplum Türkiye'den yana olmaktadır." (Liftiyeva, 2015).

Bu örneklerde görüldüğü üzere Müsavat'ın krizle ilgili yayınları net bir şekilde Türkiye yanlısıydı. Bazı haber metinlerinde tamamen tarafsız bir dil kullanılırken önemli bir bölümünde özellikle uçağın Türk hava sahasında

vurulduğuna dair Türkiye'nin tezi öne çıkarılmıştır. Buna karşın Rus tezleri çoğu yerde "Rus yetkililerin açıklaması" şeklinde sunulmuştur. Taranan bir haftalık süre zarfında sitede yer alan üç yorum yazısı ise yukarıda görüldüğü şekilde hiçbir farklı yorumu yer bırakmayacak kadar net bir biçimde Türkiye'yi destekleyici niteliktedir. Bu yazılarda bir yandan Türkiye'nin haklılığı / Rusya'nın haksızlığı vurgulanırken diğer taraftan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağlara dikkat çekilerek Azerbaycan halkının Türkiye'den yana tavır almasının gerekliliği ortaya konulmuştur.

3.2. Azerbaycan

Çalışmada ele alınan ikinci yayın Azerbaycan gazetesidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin yayın organı, diğer bir ifade ile Azerbaycan'ın Resmi Gazetesi olan bu gazete Türkiye'deki Resmi Gazete'den farklı olarak günlük haber ve yorumlara da yer vermektedir. Ancak resmi gazete olmanın etkisi olsa gerek, uçak krizine çok daha düz, yorumsuz ve taraf belli etmeyen üslupla yaklaşmıştır.

Uçağın düşürüldüğü gün "Türkiye Rusya uçağını vurdu" başlıklı haberle olayı okuyucularına duyuran Azerbaycan Gazetesi ayrıntıları iki tarafın açıklamalarını olduğu gibi aktararak kapalı da olsa herhangi bir tarafa eğilimini belli etmemiştir (Türkiye Rusya tıyyarəsini vurdu, 2015). Aynı gün verilen daha sonraki haberlerde de gazetenin dikkatli ve tarafsız bir dil kullandığı gözlemlenmiştir. Haberler doğrudan değil, tarafların ağzından aktarılmıştır. Türkiye tarafından uçağın F-16'lar tarafından vurulduğuna ilişkin açıklamalar, Rusya tarafından yapılan uçağın muhtemelen yerden açılan ateşle vurulduğuna ilişkin açıklamalarla birlikte verilmiştir (D.Peskov: tıyyarə insidentinin Rusiya-Türkiyə münasibətlərinə təsirindən danışmaq tezdir, 2015).

Sonraki günlerde uçağın vurulma şartlarının netleşmesi ve taraflardan yeni açıklamalar gelmesi de gazetenin tarafsız çizgisini değiştirmemiştir. Krizin başlamasından itibaren yapılan haberlerde daha çok tarafları mutedil olmaya çağırın, Azerbaycan'ın her iki ülke ile sıkı bağları olduğunu vurgulayan ve yayınlarında Japonya ve Avustralya gibi ülkelerin taraflara yönelik itidal çağrılarına yer veren bir çizgi takip edilmiştir. Krizin ne Rusya'nın ne de Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edeceği, karşılıklı yaptırımların her iki ülkenin özellikle ekonomisine ciddi zararlar vereceği belirtilmiştir. Krizden sonraki bir haftalık sürede konuyla ilgili 22 haber yayınlayan gazete bunların dörtte birinde konunun iktisadi yanını haberleştirmiş ya da tarafların iktisadi açıklamalarını yayınlamıştır.

Bir bütün olarak bakıldığında Azerbaycan Gazetesi'nin konu ile ilgili haberlerde *hiç renk vermediğini*; yayınlarının, bu olay özelinde hiçbir tarafa yakınlaşmadan taraflar arasında arabuluculuk yapma iradesini açıklayan Azerbaycan yönetiminin resmi politikasının bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Bu yayın politikasının bir sonucu olarak uçak krizinde Azerbaycan'da herhangi bir taraf lehine kamuoyu oluşturma hedefi gütmeyeceği söylenebilir.

3.3. Azadlıq

Bir hafta içerisinde yayınladığı kırktan fazla haberle konuya en fazla ilgi gösteren gazetenin Azadlıq olduğu görülmektedir. Azadlıq uçağın düşürülmesini okuyucularına 24 Kasım günü öğle saatlerinde "Türkmenleri bombalayan Rusya uçağını Türkiye vurdu" başlığıyla duyurmuştur. Haberin içeriğinde farklı haber kaynaklarından gelen birbiriyle çelişen bilgiler, aktaran kaynaklar belirtilerek verilmiştir. İlk olarak Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklama özetlenerek verilmiş, Cumhurbaşkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamalardaki uçağın Türkiye hava sahasını ihlal ettiği için vurulduğuna dair bilgiler haber metninin ilk bölümünde okuyuculara aktarılmıştır. Uçağın kimliği ve ne şekilde vurulduğuna ilişkin yukarıdaki bölümlerde görülen ilk belirsizlikler Azadlıq'ın haberinde de görülmektedir. Rusya tarafından yapılan, uçağın yerden atılan roketle vurulduğuna ve sınır ihlali yapmadığına dair açıklamalar haberin son bölümlerinde yer almıştır. Haberin sonunda Rusya'nın Suriye'deki Türkmen grupları bombalaması üzerine Türkiye'nin önceki gün, sınır ihlali olması durumunda kurallara uygun davranacağına dair bu ülkeye nota verdiği hatırlatılmıştır (Türkmenləri bombalayan Rusiya tıyyarəsini Türkiyə vurdu, 2015).

Bu ilk haberdeki genel olarak tarafsız kabul edilebilecek haberden kısa bir süre sonra yayına verilen ve uçaktan atlayan Rus pilotları almaya giden helikopterlerin görüntüsünü paylaşan haberin altındaki iki cümlelik açıklamanın "Hatırlatalım ki uçağı Türkiye, sınır ihlali yaptığı için vurdu" şeklinde sona ermesi Türkiye lehine bir tutumun göstergesidir (Rusiya vurulan tıyyarəsini belə axtarır, 2015). Aynı gün yine benzer bir üslupla verilen ve aynı şekilde oldukça kısa olan haberde de "Türk ordusu tarafından Rus uçağının uçuş güzergâhının radar görüntülerinin paylaşıldığı ve bu görüntülerde uçağın sınır ihlali yaptığının net bir şekilde görüldüğü" herhangi bir karşı görüş belirtilmeksizin verilmiştir (Vurulan rus tıyyarəsinin hərəkət marşrutu açıqlanıb, 2015).

Azadlıq Müsavat'takine benzer yorum yazılarına yer vermeyeceği birlikte, haberlerinde daha çok Türkiye tarafından yapılan açıklamalara yer vermesi ve haber içeriklerini yukarıdakilere benzer şekilde Türkiye'nin bakış açısıyla şekillendirmesi onun yayın politikası hakkında fikir vermektedir. Ayrıca yayınlarında Saakaşvili, Merkel, Obama gibi devlet adamlarının yanı sıra sıradan Arap vatandaşlarının da bu olayda Türkiye'yi haklı bulduğunu ve desteklediğini gösteren haberlere yer vermesi de yine kamuoyunda Türkiye lehine bir algı oluşturabilecek türdendir.

Ancak Azadlıq'ın bu bir haftalık sürede Azerbaycan halkında Türkiye lehine algı oluşturacak özellikle üç önemli haber sunumu olmuştur. Bu haberlerden ilki 25 Kasım akşamı yayına verilen "Bakü'den rezil açıklamalar: "Türkiye özür dilesin"; YAP [Halen iktidarda olan Yeni Azerbaycan Partisi] Ankara'yı suçlu çıkardı" başlıklı haberdur. Bu haberde önce, yukarıda da sözü edilen 525. Gazete editörü Rəşad Məcid'in "Türkiye özür dilesin" çağrısına ve milletvekili Aqil Abbas'ın ona destek veren açıklamalarına yer verilmiş; sonrasında ise bu kişilere tepki gösteren

Azərbaycan Halk Cəbhəsi Partisi (AHCP) Başkanı Əli Kərimli'nin, eski millətvekili Gültəkin Hacıbəyli'nin, yazarlar Sevil Nuriyeva, Zümrüd Yağmur və Zərdüşt Əlizadənin açıqlamaları ayrıntılı bir şəkildə aktarılmışdır. Bu haberde Türkiyə – Azərbaycan kardeşliyi və Azərbaycan'ın zor zamanlarında ən böyük destekçisinin Türkiyə olduğu, adı geçen yazarlar və politikacıların ağzından aktarılaraq Azərbaycan halkına adeta “Türkiyə'ye minnet borcumuz var” mesajı verilmişdir (Bakıdan rüsvayçı açıqlamalar, 2015). Ertesi günkü “Azərbaycan kimi desteklemelidir” başlıklı haberde de bu defa AHCP Başkan Yardımcısı Nürəddin Məmmədli'nin benzer içerikli açıqlamaları aktarılmışdır (Azərbaycan kimi dəstəkləməlidir, 2015). 28 Kasım'da Azadlıq'ta yine Gültəkin Hacıbəyli'nin açıqlamalarına yer verilmişdir. Bu açıqlamalarda özellikle Ermenistan konusunda Türkiyə'nin kendi menfaatlerine uymasa da Batı dünyasını tümədən qarşısına alaraq Azərbaycan'ın yanında yer aldığı vurgulanmışdır (Türkiyə Azərbaycan hakimiyyətinin mövqeyindən razı qalacaqmı?, 2015).

Bu haberlere bəkiləndəndə Azadlıq'ın yayınlarının da Türkiyə lehine bir kamuoyu oluşturmaya yardımcı olacağı görülməkdədir. Özellikle olayın ayrıntılarının netleşməyə başlamasıyla yayınlardaki Türkiyə taraftarlığı daha belirgin bir hal almışdır.

4. Sonuç

Medya, özellikle halkın iradesinin yönetici seçkinler üzerinde baskı unsuru olduğu demokrasilerde şüphesiz önemli bir güçtür. Medyaya bu gücü veren, insanların yargılarını şekillendirmede çevrelerinden aldıkları bilgilerle oluşturdukları algıların etkili olmasıdır. İnsanlar ülke ve dünya gündemini medyadan takip edip çoğu zaman yargılarını da medyanın onlara sunduklarıyla, doğruluğunu araştırmadan oluşturmaktadırlar. Toplum üzerindeki bu gücüne istinaden medya “dördüncü kuvvet” olarak anılmaktadır.

Bu bağlamda Türkiyə ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinde Azərbaycan halkının konu hakkındaki görüşlerini şekillendirmekte Azərbaycan medyası muhakkak etkili olmuştur. Medyanın olayı nasıl gördüğü ve Azərbaycan halkına ne şekilde sunduğu Azərbaycan'daki Türkiyə imajı açısından önemlidir.

Yukarıda haberleri incelenen medya organlarını ikiye ayırarak haber içeriklerini yorumlayabiliriz. Resmi gazete olan Azərbaycan Gazetesi adeta Azərbaycan'ın hem Türkiyə hem de Rusya ile olan bağlarını yansıtırçasına uçak krizinde oldukça tarafsız ve yorumsuz bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Bu haberleri okuyan bir Azərbaycan vatandaşı konu ile ilgili tarafların yaptığı açıklamaların dışında herhangi bir etkiye maruz kalmayacaktır.

Diğer tarafta ise Müsavat ve Azadlıq'ın haber siteleri yer almaktadır. Onların yayınlarına bəkiləndəndə haberin ilk duyurulmasında nispeten tarafsız bir üslupla Türkiyə ve Rusya'dan yapılan açıklamalara yer verildiği görülməkdədir. Ancak sonraki süreçte her iki yayın organı da olaya Türkiyə tarafından bakmışlardır. Medya organları, bu çalışmanın birinci bölümünde verilen CNN – El Cezire örneğinde olduğu gibi, kamuoyunu şekillendirme işlevini çoğu zaman örtülü bir şekilde yaparlar. Ancak bu olayda Azadlıq ve Müsavat, yayınlarında Türkiyə lehine kamuoyu oluşturma çabalarını gizleme gereği duymaksızın, köşe yazıları ile ya da destek çağrısı yapan kanaat önderleri ağzından Azərbaycan halkını ve yönetimini Türkiyə'ye destek olmaya çağırılmışlardır. Bunu yaparken bir yandan Türkiyə'nin tezini ön plana çıkararak haklılığını vurgularken bir taraftan da geçmiş dönemlerde Türkiyə'nin Azərbaycan'a verdiği desteğe atıfta bulunarak halkın duygularına hitap etmişlerdir.

Bu çalışmanın hacmi ve niteliğinden dolayı bir bütün olarak Azərbaycan medyasının uçak krizine bakışını ve kamuoyunu yönlendirmesini ele almak mümkün değildir. Ancak okunma oranları dikkate alınarak seçilen üç medya kuruluşu bağlamında değerlendirildiğinde, bu kriz sürecinde resmi yayın organının normal karşılanabilecek şekilde tarafsız bir yayın politikası takip ettiği, diğer yayın organlarının ise net bir şekilde Türkiyə lehine yayın yaptıkları ve kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları görülmüştür.

Yararlanılan Kaynaklar

“Azərbaycan kimi dəstəkləməlidir – Rusiya, yoxsa Türkiyəni?” (2017, 26 Kasım), <https://www.azadliq.info/104364.html> Erişim tarihi: 23.11.2017

“Bakıdan rüsvayçı açıqlamalar: “Türkiyə üzr istəsin”; YAP Ankaranı günahkar çıxardı”, (2017, 25 Kasım), <https://www.azadliq.info/104142.html> Erişim tarihi: 23.11.2017

D.Peskov: təyyarə insidentinin Rusiya-Türkiyə münasibətlərinə təsirindən danışmaq tezdır (2015, 24 Kasım), <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=84126> Erişim tarihi: 23.11.2017

“Ərdöğan Rusiya təyyarəsinin vurulmasını təsdiqlədi” (2015, 24 Kasım), http://musavat.com/news/erdogan-rusiya-teyyaresinin-vurulmasini-tesdiqledi_307179.html Erişim tarihi: 22.11.2017

Güz, Nurettin vd., (2017), “Uçak Krizinin Çözümünün Türk Ve Kazak Basınında Ele Alınışı”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III «Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasının Geleceği» Bildiri Kitabı**, Türkistan (340-354). (Dijital kopya: http://ayu.edu.tr/yayin_detay/255)

Kunczik, Michael (2016), **Images Of Nations And International Public Relations**, New York: Routledge.

Liftiyeva, Nərgiz (2015, 27 Kasım), “Azərbaycanda Rusiyanın sosial dayaqları çox zəifmiş: “Rusiya” deyənlərə sərt reaksiya...”, http://musavat.com/news/azerbaycanda-rusiyanin-sosial-dayaqlari-cox-zeifmis-rusiya-deyenlere-sert-reaksiya_307952.html Erişim tarihi: 22.11.2017

- Meray, Seha L. (1982), **Toplum Bilim Üzerine**, 1. Basım, İstanbul: Hil Yayın.
- Nye, Josef (2005), **Yumuşak Güç**, (Çev. Rayhan İnan Aydın), 1. Baskı, Ankara: Elips Kitap.
- Öksüz, Onur (2007), “Kamuoyu Oluşum Sürecinde Basın-Siyaset Etkileşiminin Etik Açından Değerlendirilmesi: ‘Kıbrıs Müzakerelerinin Hürriyet Gazetesinde Sunumu’”, **Selçuk İletişim**, 5(1), 66-81.
- “Putin: Uçağımız teröristlerle savaşıyordu”, (2015, 24 Kasım), <https://tr.sputniknews.com/rusya/201511241019229213-rusya-putin-turkiye-ucak/> Erişim tarihi: 22.11.2017
- “Rus uçağını kim düşürdü? Üç farklı açıklama”, (2015, 24 Kasım), http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/430111/Rus_ucagini_kim_dusurdu_Uc_farkli_aciklama.html# Erişim tarihi: 21.11.2017
- “Rusya MN: Vurulan Su-24 tıyayaresi Türkiyenin hava mekanını pozmayıb”, (2015, 24 Kasım), http://musavat.com/news/rusya-mn-vurulan-su-24-teyyaresi-turkiyenin-hava-mekanini-pozmayib_307243.html Erişim tarihi: 21.11.2017
- “Rusya vurulan tıyayaresini belə axtarır”, (2017, 24 Kasım), <https://www.azadliq.info/103870.html> Erişim tarihi: 23.11.2017
- “Russian Su-24 fighter jet shot down over Syria - Russian MoD”,(2015, 24 Kasım), <https://www.rt.com/news/323215-warplane-crash-syria-turkey/> Erişim tarihi: 21.11.2017
- Sancar, Gaye Aslı (2015), “Kamu Diplomasisinde Medyanın Önemi: Anadolu Ajansı Örneği”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde** (439-464), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Səfəroğlu, Zahid (2015, 24 Kasım), “Rusiyanın böyük Türkiyə yanlışı”, http://musavat.com/news/rusiyanın-boyuk-turkiye-yanlisi_307241.html Erişim tarihi: 21.11.2017
- _____ (2015, 26 Kasım), “Türkiyə Rusiyanı imperiya qürurundan vurdu – yeni təfsilat, dərslər”, http://musavat.com/news/turkiye-rusiyani-imperiya-qururundan-vurdu-yeni-tefsilat-dersler_307570.html Erişim tarihi: 21.11.2017
- Tokgöz, Oya (1981), **Temel Gazetecilik**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- “Top Newspapers in Azerbaijan - by 2016 Newspaper Web Ranking” (t.y.), <http://www.4imn.com/az/> Erişim tarihi: 20.11.2017
- “Türkiyə Azərbaycan hakimiyyətinin mövqeyindən razı qalacaqmı?”, (2017, 28 Kasım), <https://www.azadliq.info/104841.html> Erişim tarihi: 23.11.2017
- “Türkiyə Rusiya tıyayaresini vurdu” (2015, 24 Kasım), <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=84118> Erişim tarihi: 22.11.2017
- “Türkiyenin hərbi attasesi Rusiya Müdafiə Nazirliyinə çağırılıb”, (2015, 24 Kasım), http://musavat.com/news/turkiyenin-herbi-attasesi-rusiyamudafie-nazirliyine-cagirilib_307230.html Erişim tarihi: 21.11.2017
- “Türkiye'nin Kendi Sınırlarını Koruma Hakkına Herkes Saygı Göstermelidir”, (2015, 24 Kasım), <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/36085/gectigimiz-13-yilda-turkiyede-her-alanda-tarihi-basari-lara-imza-atildi.html> Erişim tarihi: 23.11.2017
- “Türkmenleri bombalayan Rusiya tıyayaresini Türkiyə vurdu”, (2015, 24 Kasım), <https://www.azadliq.info/103818.html>
- “Vurulan rus tıyayaresinin hərəkət marşrutu açıqlanıb”, (2017, 24 Kasım), <https://www.azadliq.info/103910.html> Erişim tarihi: 23.11.2017
- Yüksel, Erkan ve Gürçan, Halil İbrahim (2005), **Haber Toplama ve Yazma**, Konya: Tablet Kitabevi.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI GÖÇ ve MÜLTECİLİK KAVRAMLARI/

INTERNATIONAL MIGRATION CONCEPT BY INTERNATIONAL RELATIONS THEORIES' PERSPECTIVE

ÖZET

Uluslararası ilişkiler disiplini ancak yüz yıllık geçmişi olan yeni bir disiplindir ancak bu kısa zaman diliminde oldukça hızlı bir gelişim göstermiştir. Disiplinin ortaya çıkışında idealist/liberal düşünce akımı etkin olmuş ancak 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde yaşanan gelişmeler durumu tersine çevirmiştir. Sırasıyla yaşanan Dünya Ekonomik Krizi, Japonya'nın Mançurya'yı İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi liberal tezlere ağır bir darbe vurmuş ve birçok yönden aksi tezlere sahip realist teorinin ortaya çıkmasına ve güçlenmesine vesile olmuştur.

Liberalizm ve realizm uluslararası ilişkiler disiplininin kurucu teorileridir ve daha sonra ortaya çıkan birçok uluslararası ilişkiler teorisi bu iki ana akımdan beslenmiştir. Bununla birlikte realizmin disiplin içerisinde ağırlığı daha fazla olmuş ve birçok teori kendi pozisyonunu realizmi merkeze alarak belirlemiştir. Realizmin söz konusu etkisinden dolayı uzun bir zaman boyunca askeri konular yüksek politika(high politics) olarak disiplini domine etmiştir. Ancak son dönemde realist yaklaşıma ciddi eleştiriler getirilmiş ve küreselleşmenin de etkisiyle birlikte çevre, iklim değişikliği, mülteci krizleri, büyük göç dalgaları, ekonomik az gelişmişlik ve benzeri konular disiplin içerisinde daha çok yer bulmaya başlamıştır.

Son dönemde uluslararası ilişkiler gündeminin en önemli meselelerinden biri uluslararası göç ve mültecilik konusu olmuştur. Bu çalışmada da uluslararası ilişkiler teorilerinin meseleye yaklaşımları konu edilecektir. Öncelikle göç ve mülteci kavramları ele alınacak ve hukuki tanımlamalarla birlikte söz konusu meselenin ortaya çıkış nedenleri anlatılacaktır. Sonrasında ise hangi teorilerin göç konusuna temas ettiği ve bu konuyu hangi bağlamda ele aldıkları kavramsal bir çerçevede aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Mülteci, Güvenlikleştirme, Kopenhag Okulu, Postmodern Teori

ABSTRACT

International discipline is a new discipline with only a hundred years of history, but in this short period of time it has developed quite rapidly. In the emergence of the discipline, the movement of ideological / liberal thought was effective, but the developments experienced in the second quarter of the 20th century reversed the situation. Following the World Economic Crisis, Japan's invasion of Manchuria, by Italy's invasion of Abyssinia and, finally, the outbreak of the Second World War struck a heavy blow to the liberal thesis and led to the emergence and strengthening of the realist theory with contradictory theses in many directions.

Liberalism and realism are the founding theories of the discipline of international relations, and many later theories of international relations emerged from these two main streams. However, within the discipline, realism dominates more, and many theories have set their position by taking realism in the center. For a long time due to the effect of realism, military issues have dominated the discipline as high politics. However, in the recent period, realistic approach has been brought serious criticism and with the impact of globalization, environment, climate change, refugee crises, big migration waves, economic underdevelopment and similar issues have started to find more place in the discipline.

Recently one of the most important issues of international relations agenda has been the issue of international migration. In this study, the approaches of international relations theories to this matter will be discussed. First of all, immigration

and refugee concepts will be dealt with and legal definitions will be explained along with the reasons for the emergence of the issue in question. Later, they will be conveyed in a conceptual framework on which theories come into contact with migration and in what context this context is addressed.

Key Words: International Migration, Refugee, Securitization, Copenhagen School, Postmodern Theory

GİRİŞ

Uluslararası göç ve mültecilik konuları son dönemde uluslararası ilişkiler yazınında en çok ele alınan meselelerin başında yer almaktadır. Özellikle Arap Halk hareketleri ile birlikte Orta Doğu’da baş gösteren çatışmalar bölgede bir göç ve mülteci akımına yol açtı. Bu bağlamda en fazla mülteci akımına uğrayan ülkeler başta Türkiye olmak üzere Pakistan, Lübnan ve Ürdün gibi ülkeler oldu.¹ 3 milyondan fazla Suriyeli mülteciye tek başına ev sahipliği yapan Türkiye ile kıyaslanmasa da Avrupa Birliği ülkelerinin yaklaşık 1 milyon mülteciyi kabul etmek durumunda kalması Avrupa merkezli olarak büyük tartışmalara yol açtı. Göç ve mültecilik konuları özellikle güvenlik tehdidi bağlamında yapılan birçok çalışmanın konusu oldu.

Uluslararası göç ve mültecilik konusu birçok yönden uluslararası ilişkiler disiplininin ilgi alanında yer almaktadır. Her şeyden önce uluslararası bir göç ve mültecilikten söz edilebilmesi için devletlerin varlığı ve geçiş yapılan siyasi sınırların mevcudiyetinin gerekliliği söz konusudur. Ayrıca sınır geçişlerinde uygulanacak hukuk, egemenlik hakları ve insan hareketliliklerinden kaynaklanan güvenlik tehditleri doğrudan uluslararası ilişkileri ilgilendiren alanlardır. Bununla birlikte göç ve mülteci konularının disiplin içerisinde ilgi görmesi daha çok son dönemde gözlenmeye başlamıştır. Bunda da temel neden uluslararası ilişkileri esas olarak askeri konulardan müteşekkil olarak gören realist yaklaşımın disiplin içerisindeki ağırlığı olmuştur.²

Bu çalışmada öncelikle göç ve mültecilik kavramlarının tanımlaması yapılacaktır. İki kavram arasındaki farklılık izah edildikten sonra göçü ve mülteciliği doğuran nedenlerden kısaca söz edilecektir. Sonraki bölümde ise uluslararası ilişkiler teorilerinden hangilerinin söz konusu meselelere ne şekilde temas ettikleri ele alınacaktır. Bu bağlamda Kopenhag Okulu ve post modern teorinin tezlerine yer verilecektir.

1.ULUSLARARASI GÖÇ VE MÜLTECİLİK

Uluslararası göç ve mültecilik sorunu dünya için yeni bir durum değildir³ ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra göçmenlerin sayısında yaşanan artış önceki dönemlerle kıyaslanmayacak kadar fazla olmuştur.⁴ Bu artış Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte devam etmiş ve son dönemde daha bir ivme kazanmıştır. Göçmen sayısı 2000 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde % 24 oranında artış göstererek 244 milyona ulaşmıştır.⁵ Dünya nüfusunun yaklaşık % 4’üne karşılık gelen bu sayı meselenin ne kadar büyük ve önemli olduğunu gözler önüne sermiştir.

Göçmen ve mülteci konularında son dönemde yaşanan tartışmalar ve yapılan haberlerde önemli artışlar olmakla birlikte zaman zaman bir kavram karmaşasının da yaşandığı gözlenmektedir. Söz konusu haber ve tartışmalarda sıklıkla ve bazen de yanlış yerlerde mülteci, göçmen, sığınmacı ve düzensiz göçmen tabirleri kullanılmaktadır. Bu insanlar doğdukları ülke dışında yaşamaları bağlamında ortak bir noktada buluşsalar da sahip oldukları hukuki statüler farklıdır.

Mülteci ifadesi “Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen”⁶ kişiler için kullanılmaktadır. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü ile bu şekilde tanımlanan mültecilik söz konusu uluslararası sözleşme ile hukuki bir statüye kavuşturulmuştur.

¹ “Dünyada en çok mülteci Türkiye’de”, <http://www.dw.com/tr/d%C3%BCnyada-en-%C3%A7ok-m%C3%BCltecit%C3%BCrkiyede/a-39302017>,

² Heather Johnson, “Immigration and International Relations”, <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0204.xml>

³ Nâsîh Sarp ERGÜVEN ve Beyza ÖZTURANLI (2013) “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, AÜHFD, 62/4, ss.1007-1061, s.1010

⁴ Sezai ÖZTÜRK (2015), “Suriye’den Göçün Etkileri”, GSA 2015 Global’i Yaşamak Uluslar Arası Konferansı Bildirisi, İstanbul.

⁵ “FAO to celebrate World Food Day Mon”, <http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=2646688&language=en>

⁶ Oğuzhan TÜRKÖĞLU (2011), “Mülteciler ve Ulusal/Uluslararası Güvenlik”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30/2, ss. 101-118, s.103.

Kendi ülkesi dışında yaşayan bir başka grup *sığınmacı*lardır. Sığınmacı, mülteci statüsüne tabi olmak isteyen ancak statüleri henüz resmi olarak tanınmamış kişilerdir. Bu kişiler mülteci olmak için yaptıkları başvuruların hükümetler ya da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından karara bağlanmasını beklemektedirler.¹

Sözü edilmesi gereken bir başka grup ise *göçmen*lerdir. Göçmenlerin kendi ülkelerinin dışında yaşama nedenleri mültecilerde olduğu gibi zulüm korkusundan kaynaklanan bir zorunluk değil daha iyi yaşam standartlarına kavuşma arzusudur.² Ülkeler arasındaki ekonomik gelişim oranlarındaki farklılıklar bazı insanları doğdukları topraklardan uzaklaştırarak refah seviyesi yüksek ülkelerde göçmen statüsünde yaşamaya itmektedirler.³ Göçmenler içerisinde “maddi imkânsızlık ya da suç kaydı olması sebebiyle vatandaşı olduğu ülkeden diğer bir ülkeye yasa dışı yollardan ulaşmaya çalışan, göç ettiği ülkede kalmak için yasal bir hakkı bulunmayan ve o ülkenin yasalarını ihlâl ederek giriş yapan kişilere” ise *düzensiz (yasadışı) göçmen* denilmektedir.⁴

Devletler arası savaşlar, etnik çatışmalar, sivil çatışmalar, baskıcı otoriter ve devrimci rejimler, doğal afetler ve çevre sorunları mülteciliği doğuran başlıca nedenler olarak gösterilmektedir.⁵ Öte yandan iletişim ve ulaşım imkanlarının da artmasıyla birlikte bazı insanların ekonomik ve sosyo kültürel nedenlerle kendi ülkeleri dışında daha gelişmiş ve müreffeh ülkelerde yaşamak istemeleri göçmenliğin temel nedenleri olarak kabul edilmektedir. Nedenler her ne olursa olsun çeyrek milyar insanın kendi ülkesini terkederek başka ülkelerde hayatını devam ettirmek durumunda olması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorun uluslararası bir sorundur ve bu yönüyle de uluslararası ilişkiler teorilerinin ilgi alanına girmektedir.

2. TEORİK YAKLAŞIMLAR

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler disiplinine genel itibariyle realist ve neorealist teoriler hakim olmuştur. Realist yaklaşımlar Soğuk Savaş atmosferine uygun olarak disiplin içerisinde en önemli konunun güvenlik olduğunu iddia etmiş ve güvenliği de askeri alanla sınırlı bir mesele olarak görmüşlerdir. Uluslararası ilişkilere dair meseleleri önemlerine binaen iki ayrı kategoriye tabi tutmuş ve sosyal ve iktisadi konuları düşük politika (low politics), askeri konuları yüksek politika (high politics) olarak tanımlamıştır.⁶ Ancak Yumuşama Dönemi ile birlikte nükleer gerilimin azalması ve 1973 yılındaki Petrol Krizi ile birlikte askeri olmayan sorunların da güvenliği tehdit edebileceğinin görülmesiyle realist tezler eleştirilmeye başlanmıştır.⁷

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte başlayan yeni dönemde tehdit algıları değişmiş ve güvenlik kavramı da bu bağlamda dönüşüme uğramıştır.⁸ Daha önce ülke güvenliği bağlamında değerlendirilmeyen birçok mesele bu dönemde tehdit olarak tanımlanmaya ve güvenlik konuları içerisinde yer almaya başlamıştır. Uluslararası göç ve mültecilik konusu da sözü edilen konulardan biri olmuştur. 90’lı yıllara kadar daha ziyade iktisadi ve sosyal bir mesele olarak değerlendirilen göç konusu, bu dönemde artık bir güvenlik meselesi olarak görülmüştür.⁹ 90’lı yıllardan itibaren yeni tehdit tanımlarının ortaya çıkması ve güvenlik alanlarının genişlemesi bağlamında disiplin içerisinde yapılan teorik tartışmalarda göç ve mültecilik konusu bir güvenlik meselesi olarak görülmüş ve kavramsal tartışmalarda bu bağlamda ele alınmıştır.

Meseleye uluslararası ilişkiler teorileri perspektifinden bakıldığında Kopenhag Okulu’nun ve post modern teorinin konuya ilişkin yaklaşımları ile disiplin içerisinde ön plana çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada da söz konusu iki teori bağlamında göç ve mültecilik konusu ele alınacaktır.

2.1. Kopenhag Okulu/Ekolü

¹ Göç İstatistik Raporu, Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, Mayıs 2017, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf.

² Göç İstatistik Raporu, A.g.e.

³ GÖK (2016), “Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31, ss. 65- 82.s.66

⁴ Göç İstatistik Raporu, A.g.e.

⁵ TÜRKOĞLU, A.g.e., s.105-108

⁶ GÖK, A.g.e., s.69

⁷ Mehlika Özlem ULTAN,, “Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Yaklaşımları Ve Genişletilmiş Güvenlik Kavramları”, Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt 2, Kocaeli :Kocaeli Üniversitesi Yayınları, No:447, s.647

⁸ Kadir SANCAK, (2013), “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 123-134, s.129.

⁹ GÖK, A.g.e., s.67

İlk olarak 1985 yılında Kopenhag Üniversitesi bünyesinde kurulan Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nde hazırlanan *Avrupa Güvenliği'nin askeri olmayan boyutları* konu başlıklı bir proje ile Kopenhag Okulu'nun temelleri atılmıştır.¹ Projenin adından da anlaşılacağı üzere Okulun hareket noktası, realistlerin güvenliği sadece askeri konulara indirgeyen yaklaşımına karşı durmak olmuştur. Wilde, Waever ve Buzan'ın çalışmaları ile 90'lı yıllarda şekillenen ve olgunlaşan Okul², literatüre kazandırdığı yeni kavramlarla ve getirdiği çok boyutlu ve kapsamlı güvenlik anlayışı ile disipline önemli katkılar sunmuştur. Askeri meselelerin yanında, ekonomik, toplumsal ve çevreye ilişkin konuları da güvenlik bağlamında ele alarak *genişletilmiş güvenlik* anlayışını disipline kazandırmıştır.³

Tek bir teori bağlamında tanımlanamayan Kopenhag Okulu, liberal, post yapısalcı, konstrüktivist ve neorealist teorilerin bileşimi olarak değerlendirilmiştir.⁴ Okulun en önemli katkısı *güvenikleştirme* yaklaşımını disipline kazandırması olmuştur. Güvenikleştirme, en yalın haliyle daha önce bir güvenlik meselesi olmayan konuların tehdit unsuru olarak yansıtılarak güvenlik konusu haline getirilmesi sürecini ifade etmektedir.⁵ Okul, güvenliği bir söz edimi/eylemi (speech act) olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda güvenlik gerçekte olan bir şey değildir, gerçek olan söylemdir. Yani güvenlik kavramı nesnel bir kavram değildir. Herhangi bir konu, bir grubun ya da toplumun onu tehdit olarak algılaması ile güvenlik meselesi haline gelmektedir.⁶

Başlangıçta herhangi bir sorun siyasal alanın dışında ise devlet bu konu ile ilgilenmemektedir. Konu siyasal alana taşınıp kamu politikasının bir parçası haline getirilirse siyasallaşmış olur. Söz konusu sorun olağanüstü tedbirler almayı gerektirecek varoluşsal bir tehdit olarak sunulursa ve bu durum kabul görürse artık güvenlik konusu haline gelmiş demektir.⁷ Devlet, bu aşamada uyguladığı olağan dışı politikalara böylece meşruiyet sağlamış olur. Söz gelimi çevreye ilişkin bir sorun sadece dar bir çerçevede bir grup insan tarafından konuşulursa bu durum devletin ilgi alanına girmez, yani mesele siyasallaşmaz. Ancak sorun bir grubun tartışması olmaktan çıkarılıp kamusal alana taşınırsa ve kamu politikasının bir parçası haline getirilirse siyasallaşmış olur. Bu durumda devlet söz konusu meseleye ilişkin olarak adımlar atmamak durumunda kalır. Soruna ilişkin olarak kaynak aktarımında bulunur ve politikalar geliştirir. Eğer bu çevre sorunu devlet için bir beka meselesi ve varlığı için tehdit olarak tanımlanırsa siyasallaşmış olan konu bu defa güvenlik alanına dahil edilmiş olur. Daha önce herhangi bir çevre sorunu iken artık olağanüstü yöntemlerle ve öncelikli olarak mücadele edilmesi gereken bir sorun haline gelir. Böylece güvenikleştirme süreci tamamlanmış olur.

Göç ve mültecilik konusu da –konunun başında da ifade edildiği gibi- daha önce iktisadi ve sosyal bir konu iken sözü edilen güvenikleştirme sürecini yaşayarak bugün toplumsal güvenlik meselesi haline getirilmiştir. Kopenhag Okulu, toplumsal güvenliğin kimlik güvenliğiyle özdeşleşebileceğini düşünmektedir.⁸ Bunu açıklamak için verilen örnekte; herhangi bir A ülkesinde yaşayan toplumun B ülkesinden gelen göçlerle zayıflatıldığı bir durumda A ülkesinin toplumsal yapısının bundan etkileneceği öngörülmektedir. Gelen göçmenler A ülkesindeki toplumsal yapıyı yeniden şekillendireceklerdir. Böylece A ülkesinde demografik yapı ile birlikte toplumsal kimlik de değişmiş olacaktır.⁹ Toplumsal kimlik din, gelenekler, etnik yapı ve benzeri değerlerden oluşmaktadır. Bu nedenle de söz konusu değerlere yönelik tehditler devletler tarafından bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilmektedirler.¹⁰

Göçlerin bir güvenlik meselesi haline dönüştürülmesinin bir başka yönü de küresel terörle bağlantı kurularak yapılmaktadır. Özellikle 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Batı'da gerçekleşen terör eylemlerinde saldırganların Arap/Müslüman/Orta Doğulu oldukları iddiası göç ve mülteci hareketlerinin güvenlik konusu haline getirilmesine vesile olmuştur.¹¹ İnsanlarda tehdit altında oldukları algısının yerleş(tiril)mesi bu sonucu doğurmuştur. Bu durum Batılı

¹ Sühal ŞEMŞİT (2010), *Avrupa Birliği Göç Politikasının Güvenikleştirilmesi ve Dışsallaştırılması: Türkiye'ye Yansımaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Çalışmaları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.44

² Gökay ÖZERİM, (2014), "Avrupa'da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi Ve Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem Mi?," *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5/1, ss.11-48, s.14.

³ Atilla SANDIKLI ve Bilgehan EMEKLİER, "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim Ve Dönüşüm", http://www.bilgesam.org/incele/645/-guvenlik-yaklasimlarinda-degisim-ve-donusum/#.WhdLnVVI_IU, s.45

⁴ Nilüfer KARACASULU (2007), "Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3/9, s. 97.

⁵ Şeref ÇETİNKAYA (2012-2013), "Güvenlik Algılaması Ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıkları", *21.Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2. s.255

⁶ ŞEMŞİT, A.g.e., s. 48

⁷ Nebi MİŞ, (2011), "Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6/2.s.348-350

⁸ SANDIKLI ve EMEKLİER, A.g.e., s.51

⁹ Nazif MANDACI ve Özerim GÖKAY (2013), "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü:Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenikleştirilmesi", *Uluslararası İlişkiler*, 10/39, Güz, ss.105-130., s.108.

¹⁰ ÇETİNKAYA, A.g.e. s.245

¹¹ Bülent ŞENER (2017), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu Ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6/1, 01-31. s.17

hükümetlere uygulamak istedikleri politikalar açısından bir hareket serbestisi kazandırmıştır. Normal koşullarda uygulayamayacakları politikaları göç konusunu güvenlikleştirerek uygulama ve meşrulaştırma imkanı bulmuşlardır.

2.2. Postmodern Kuram

80'li yılların sonu ve 90'lı yılların başında disiplin içerisinde önemli bir yer edinmeye başlayan postmodern kuram¹ küreselleşme ile birlikte kavram ve olgulardaki dönüşüme dikkat çekmektedir.² Modernizm eleştirisi üzerinden kendilerine alan yaratan postmodernistler, klasik güvenlik yaklaşımlarının olayları açıklamada ve çözüm üretme noktasında yetersiz olduklarını ifade etmektedirler. Dünya üzerinde birçok farklı din, dil ve kültürün var olduğundan yola çıkarak tek ve kesin bir gerçekliğin olamayacağını düşünmektedirler. Bu bağlamda Batılı yaklaşımların ve değerlerin evrenselleştirilmesine ve idealleştirilmesine karşı çıkmaktadırlar.³

Postmodernistler güvenlik kavramına da aynı perspektiften bakmakta ve klasik güvenlik anlayışını Batı merkezli olmakla ve bireyin güvenliğini dikkate almamakla eleştirmektedirler. Postmodernist eleştirileri destekleyen alanlardan birini de göç meselesi oluşturmaktadır. Batıda yapılan çalışmalarda göçü bir sorun olarak görenler meseleye sadece göç edilen ülke güvenliği perspektifinden bakmaktadırlar. Göç eden toplumların güvenliği ve içinde buldukları psikolojik durum tamamen göz ardı edilmektedir. Postmodernistler soruna sadece toplumsal güvenlik bağlamında bakılmasının doğru olmadığını, göç eden bireylerin psikolojilerinin ve güvenliklerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Güvenlik konularına psikolojik bakış açısını dahil eden postmodernistler literatürün genişlemesine ve zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır.⁴

Postmodernistler, toplum güvenliğinden söz edilirken bunun Batılı toplumların güvenliğine indirgenmesinin yanlış olduğunu ifade etmektedirler. Göç konusunun Batıda güvenlikleştirilmesinde önemli bir yeri olan 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin kendi güvenliğini evrenselleştirerek Afganistan ve Irak'ta binlerce sivil öldürmesini meşrulaştırması bir anlamda postmodernistlerin eleştirdiği duruma işaret etmektedir.

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrasında yaşanan savaflara son dönemde Arap Halk Hareketleri ile birlikte yeni birçok savaş/çatışmanın eklenmesiyle birlikte uluslararası insan hareketliliğinde büyük bir sayı artışı gerçekleşmiştir. Bu bağlamda son dönemde uluslararası gündemin ilk sıralarında yer alan konu, doğal olarak disiplin içerisindeki çalışmalarda da kendisine önemli bir yer bulmuştur. Yapılan çalışmalarda göç ve mültecilik konusu ağırlıklı olarak Batı merkezli ve toplumsal güvenlik bağlamında ele alınmıştır. Göç edilen ülkenin güvenliğini esas alan çalışmalarda meselenin çözümüne ilişkin olarak sınır güvenliğinin sağlanması odaklı düşünceler ve politikalar üretilmeye çalışılmıştır.

Meselenin sadece bir güvenlik konusu olarak algılanması göçmenlerin ve mültecilerin *ötekileştirilmesine* sebep olmuştur. Bu durum göçmen karşıtı düşüncenin yaygınlaşmasını ve Avrupa ve ABD'de siyasal alanda güç kazanmasını beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak da son dönemde Batıda yapılan seçimlerde göçmen karşıtlığı üzerine kurulu rıçılığın gittikçe daha fazla destek görmeye başladığı gözlenmiştir.

Göç ve mültecilik konularının Batı merkezli ve sadece gidilen ülke bağlamında değerlendirilmesine postmodernistler karşı çıkmaktadır. Meselenin diğer yüzünün de, yani göç eden insanların güvenliğinin ve içinde buldukları psikolojik durumların da önemli olduğuna işaret etmektedirler. Ancak bu konuda disiplin içerisinde yapılan çalışmalarda mesele ağırlıklı olarak göç alan ülkenin güvenliği bağlamında değerlendirilmektedir. Bu durumun değiştirilebilmesi için postmodernist görüşlerin daha fazla dillendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ÇETİNKAYA, Şeref (2012-2013), "Güvenlik Algılaması Ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları", 21.Yüzyılda Sosyal Bilimler, 2.

ERGÜVEN, Nasıh Sarp ve ÖZTURANLI, Beyza (2013) "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", AÜHFD, 62/4, ss.1007-1061.

¹ ULTAN, A.g.e., s.650

² SANDIKLI ve EMEKLİER, A.g.e., s.33

³ ULTAN, A.g.e., s.650

⁴ SANDIKLI ve EMEKLİER, A.g.e., s.34,35

Göç İstatistik Raporu, Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, Mayıs 2017, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/88360142_goc-istatistik-raporu-mayis-2017.pdf, Erişim Tarihi: 16.11.2017.

GÖK, Gonca Oğuz (2016), “Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31, ss. 65- 82.

JOHNSON, Heather, “Immigration and International Relations”, <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0204.xml>, Erişim Tarihi: 15.11.2017.

KARACASULU, Nilüfer (2007), “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım”, Uluslararası Hukuk ve Politika, 3/9.

MANDACI, Nazif ve GÖKAY Özerim (2013), “Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü:Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi”, Uluslararası İlişkiler, 10/39, Güz, ss.105-130.

MİŞ, Nebi (2011), “Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi”, Akademik İncelemeler Dergisi, 6/2.

ÖZERİM, Gökay (2014), “Avrupa’da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi Ve Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem Mi?,” Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 5/1, ss.11-48.

ÖZTÜRK, Sezai(2015), “Suriye’den Göçün Etkileri”, Global’i Yaşamak Uluslar Arası Konferansı Bildirisi, İstanbul.

SANCAK, Kadir (2013), “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 123-134,

SANDIKLI, Atilla ve EMEKLİER, Bilgehan, “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim Ve Dönüşüm”, http://www.bilgesam.org/incele/645/-guvenlik-yaklasimlarinda-degisim-ve-donusum/#.whdlnvvl_ru,

ŞEMŞİT, Sühal (2010), Avrupa Birliği Göç Politikasının Güvenlikleştirilmesi ve Dışsallaştırılması: Türkiye’ye Yansımaları, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Çalışmaları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ŞENER, Bülent (2017), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu Ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 6/1, 01-31.

TÜRKOĞLU, Oğuzhan(2011), “Mülteciler ve Ulusal/Uluslararası Güvenlik”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30/2, ss. 101-118.

ULTAN, Mehlika Özlem, “Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Yaklaşımları Ve Genişletilmiş Güvenlik Kavramları”, Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt 2, Kocaeli :Kocaeli Üniversitesi Yayınları, No:447.

URL, “FAO to celebrate World Food Day Mon”, <http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=2646688&language=en>, Erişim Tarihi: 16.11.2017.

URL, “Dünyada en çok mülteci Türkiye’de”, <http://www.dw.com/tr/d%C3%BCnyada-en-%C3%A7ok-m%C3%BClteci-t%C3%BCrkiyede/a-39302017>, Erişim Tarihi: 15.11.2017.

Yrd. Doç. Dr. Ali ACARAY
aliacaray@hotmail.com
Yrd. Doç. Dr. Saadet Ela PELENK
saadetela.pelenk@erdogan.edu.tr
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

GÜÇLENDİRME İKLİMİ VE İŞE ADANMIŞLIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BANKACILIK VE FİNANS SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

Adanmışlık, pozitif bir ruhsal durum ve örgüt hedeflerine yönelik bir çalışan davranışı olarak, çalışanın örgütü ile olan bağını güçlendiren bir davranıştır. Güçlendirme ise, örgüt tarafından verilen destek ve güven sayesinde çalışanın yaptığı işin yetki ve sorumluluklarını üstlenmesini sağlayan bir kavramdır. İşe adanmışlığı artırabilmek güçlendirmenin başarıyla uygulanması, örgüt ikliminin uygunluğuna da bağlıdır. Dolayısıyla güçlendirme ikliminde çalışan birey, öz yeterliliğinin farkına varmakta ve kararlarında otonomi sahibi olarak, kendini işi ile ifade edebilmektedir. Böylece işletmenin sorumlu bir çalışanı olarak amacını görevi ile bütünleştirmektedir. Bu bakımdan güdüleyici bir süreç olan adanmışlık, güçlendirme iklimi ile ilişkilidir. Ayrıca yazında konunun gittikçe artan bir önemi söz konusudur. Bu çalışmanın amacı güçlendirme iklimi ve işe adanmışlık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çeşitli bankalarda görevlerini yapan 151 çalışandan anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Verilerin analizinde regresyon ve korelasyon analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, güçlendirme iklimi çalışanların işe adanmışlıklarını pozitif ve anlamlı yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güçlendirme İklimi, İşe Adanmışlık, Bankacılık ve Finans

EXAMINING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPOWERMENT CLIMATE AND JOB ENGAGEMENT: A STUDY ON BANKING AND FINANCE SECTOR

ABSTRACT

Engagement is a positive mood, and an employee behavior that strengthens the relationship between organization and employee, and related to organizational goals. Empowerment is a concept that provides employee to assume the authority and responsibilities thanks to the support and trust given by organization. Increasing job engagement depends on suitability of organization's climate and practicality of empowerment successfully. Therefore, employee in empowerment climate is aware of his/her self-efficacy and able to express himself/herself as being autonomy in his/her decisions. Thus, employee unifies his/her mission and goal. In this respect, job engagement as motivating process is related to empowerment climate. In literature, job engagement has an important topic increasingly. The aim of current study is to examine the relationship between empowerment climate and job engagement. Data were gathered from the questionnaires of 151 employees working in various banks. Regression and correlation analyzes were used to analyze the data. The current research results indicate that empowerment climate effects job engagement positively and significantly.

Keywords: Empowerment Climate, Job Engagement, Banking and Finance

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında yöneticiler görevini benimsemiş, alanında uzmanlaşmış, performansı ve motivasyonu yüksek pozitif işgörenler ile çalışmak istemektedir. Bu noktada adanmışlık, yöneticilerin istediği rekabet avantajını sağlayabilmesinde (Harter, Schmidt ve Hayes, 2002; Schaufeli ve Bakker, 2004) önemli iş tutumu olabilmektedir. Bir çalışanın işine bağlılık derecesi ya da kendine verdiği değer gösterdiği performanstan etkilenmesi adanmışlığın göstergesidir. Çalışanların verimliliğini etkileyen işe adanma, sadece astlarla ilgili bir kavram olmayıp, tüm çalışanlarla ilgili olmalıdır. Ayrıca bu noktada çalışanın, kendisini görevine vermesi ve meşguliyetinden duyduğu haz, yöneticiler tarafından güçlendirme ile desteklenmelidir. Çeşitli uygulamalarla güçlendirilen çalışan, görev ile ilgili aldığı kararlarında özerklik elde edebilmekte ve geleceğini yönlendirebilmektedir. Dolayısıyla çalışan, örgüt yararına çalışarak, öznel iyi oluş sağlamaktadır.

Adanmışlık, çalışanın içinde bulunduğu atmosfer ya da örgütsel özelliklerden etkilenmektedir. Eğer çalışan, yöneticisini, çalışma arkadaşlarını ve örgütün özelliklerini benimserse adanmışlığı bu durumdan pozitif olarak etkilenecektir. Schaufeli vd. (2002)'ye göre işe adanma dinçlik, adanma ve yoğunlaşma unsurlarını içeren bir düşünce yapısıdır. Bu kalıplardan dinçlik sıkı çalışmayla, adanma görev ile meşguliyet ve yoğunlaşma ise meşguliyetten

mutluluk hali ile ilgilidir. Bu bağlamda çalışanların performanslarına ilişkin geribildirim, bilgi paylaşma, takım çalışması, öğrenme imkânları, yetenek değerlendirme ve otonomi gibi özellikler adanmışlığı pozitif olarak etkileyebilmektedir. Birçok araştırmacı, adanmışlığın yüksek enerji ve görev ile ilgili mantıksal fikir yürütme ilişkili olduğu konusunda hemfikirdir. İşe adanan çalışan, görevine dönük yüksek derecede fiziksel çaba sarf etmektedir (Kahn, 1990). Çalışanların iş rollerine dönük -fiziksel, bilişsel ve duygusal- durumları işe katkı dereceleri olan performanslarını etkilemektedir. Güçlendirme iklimi ile sağlanan objektif, sürekli gelişim ve ilerleme imkânı sağlayan güdüleyici ortam, çalışanın hem kendini hem de takım arkadaşlarını işe adanmaya yönelmesini sağlamaktadır.

Çalışmanın ampirik kısmının yapıldığı bankalar, kâr odaklı ticari kuruluşlardır. Bu kurumlarda çalışanların her anı performansları açısından değerlendirilmektedir. İşe adanma, çalışanların bankalardaki verimlilikleri yanında motivasyonlarını da tetikleyebilmektedir. Güçlendirilen çalışan, elde ettiği güvenin hakkını verebilmek için daha çok çalışacak ve performansını arttıracaktır. Bu noktada adanmışlık her zaman şube müdürleri ya da tepe yöneticileri tarafından çalışana hissettirilen güven, karar alma özgürlüğü, hataları tolere etme, bilgi paylaşma ve takım sorumluluğu gibi fonksiyon ve uygulamalar olan güçlendirme iklimi ile sağlanmalıdır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, güçlendirme iklimi ile adanmışlık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yazında örgüt iklimini tanımlayan çeşitli çalışmalar söz konusudur. Tagiuri'ye (1968:25) göre iklim, belli bir yerde çalışanlar tarafından hissedilen ve onların davranışlarını etkileyen tüm çevrenin özellikleridir. Davis (1985:120)'e göre ise iklim, odadaki hava gibi örgütte meydana gelen her şeyi etkilemektedir. Dolayısıyla iklim, çalışanların davranışlarını etkileyen ve örgütü diğerlerinden ayıran bir kimlik gibidir (Gilmer, 1971:28). Örgüt ikliminin iyi ya da kötü olduğu çalışanların takdirine bağlıdır. İklimi iyi bulan çalışan görevine daha bağlanırken, iklimi kötü olarak değerlendiren çalışan örgütten ayrılabilir (Mondy, Holmes ve Flippo, 1983: 416-417). Bu noktada örgüt iklimi, iş çevresi içinde çalışanların doğrudan ya da dolaylı algıladıkları, davranışları ve motivasyonlarını etkileyen ölçülebilir özellikler bütünüdür (Litwin ve Stringer, 1968: 45-46). Çalışma bağlamında ele alınan temel değişkenlerden olan güçlendirme iklimi bir iklim çeşidi olarak Seibert vd. (2004) tarafından yapılan, çalışanları güçlendiren örgütsel özelliklere ilişkin algılamalardır. Bu algılamalar ise örgüt içindeki bilginin paylaşılmasına, otonomi düzeyine ve takımların sorumluluğuna ilişkindir.

Çalışmanın diğer temel değişkeni olan adanmışlık ise, ilk olarak Lodahl ve Kejner (1965) tarafından çalışanların görevini örgütün amaç ve değerleri ile ilişkili olarak yerine getirmesi olarak tanımlanmıştır. Allen ve Meyer (1990) de adanmışlığı, çalışanı örgütüne bağlayan psikolojik bir durum şeklinde ele almıştır. Bir bakıma çalışanın görevine ilişkin güç, özümseme, görevine kendini verme düşüncesi (Shaufeli vd., 2002) ve örgüt amaç ve değerlerine yönelik davranışlarıdır (Celep, 2000). Kahn'a (1990) göre adanmışlık, benzersiz bir tatmin edici araç olarak çalışanların görevine bağlılığını etkilemektedir. Maslach ve Leiter (1997)'a göre adanmışlık enerji, katılımcılık ve etkililik ile ilişkilendirilmekte olup, bu üç unsur ile doğru orantılıdır.

Birçok araştırma, pozitif kişisel değerlerin -amaç odaklılık, talep edilen çıktılar, motivasyon- (Judge, V. Vianen ve De Pater, 2004) daha çok performans artışı sağlamakta ve bu durumun bireylerin çevrelerini kontrol ya da çevrelerine etki etme sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Hobfoll, Ennis, ve Jackson, 2003). Ancak bu noktada çalışanların görevleri ile ilgili kararları alırken, ihtiyaç duydukları gücün yöneticileri tarafından verilmesi gerekir ki personel güçlendirme (Schermerhorn,1995: 151) olan bu kavram, örgütte bulunduğu sürece çalışanlar, örgütün amaçlarına odaklanarak görevlerine bağlanırlar, problemler ve hatalar açık bir platformda tartışılır, kötü performans ve hataların nedenleri tespit edilir (Carroll, 1994). Organ (1988), adanmış çalışanların kendilerine daha çok yatırım yaptıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla yöneticilerinden destek alarak güçlendirilen ve işini anlamlı bulan çalışanlar, daha fazla tatmin olmakta ve kariyerlerinde ilerleme sağlayabilmektedirler (Spreitzer, Kizilos ve Nason; 1997:679-704). Böylece sıkı çalışan ve işiyle meşgul iken mutlu olan işine adanmış çalışanlar (Shaufeli vd., 2001:422-428), güçlendirme ikliminin etkisiyle bir seçim hakkı elde edip, geleceklerini ve kariyerlerini yönetebilmektedirler (Doğan, 2006: 79). Güçlendirme ikliminde performans odaklı geri bildirim, kendini geliştirme ve öğrenme fırsatları için esastır (Gupta, 2007).

Motivasyonel bir faktör olarak adanmışlık, çalışanların görevine dönük kararlarında özerklik sağlamakta, bilişsel, fiziksel ve duygusal olarak iletişimini etkileyerek performansına katkı sağlayabilmektedir (Kahn,1990:692-724). Bakker'a göre adanmış çalışan, adanmamış çalışana göre daha iyi performans sergilemektedir. Çünkü adanmış çalışan coşku, işi eğlenceli hale getirme gibi pozitif duygulara, daha iyi bir psikolojiye, kendi iş kaynaklarını yaratma potansiyeline ve adanmışlığını diğer çalışanlara transfer etme özelliklerine sahiptir (Bakker, 2008). Spreitzer (1995) da, güçlendirmenin adanmışlığı arttıracığı görüşündedir.

Rich, Lepin ve Crawford (2010:617-635), 245 çalışan ve amirleri ile yaptıkları çalışmada işe adanmış çalışanların yüksek görev performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışına sahip olduğunu tespit etmiştir. Ericson (2005)'e göre adanmışlık, örgüt iklimi ölçmede bir araç olarak kullanılabilir. Bakker, Demerouti ve Verbeke (2004:83-104) adanmışlık ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit etmiştir. Gierveld ve Bakker (2005), yaptığı çalışmada işe adanmış sekreterlerin yüksek derecede göreve dönük ve ekstra iş performansına sahip olduklarını ortaya koymuştur. Rothmann ve Storm (2003) tarafından yapılan çalışmada ise adanmış polis memurlarının problem çözme

becerilerinin daha yüksek olup stres faktörlerine karşı daha proaktif bir yapı sergiledikleri tespit edilmiştir. Konu ile ilgili yapılan başka bir çalışmada ise Salanova, Agut ve Peiro (2005), İspanya’da yer alan otel ve restoranlardaki 100 personelden elde ettikleri verilerle iklim, adanmışlık ve örgütsel kaynaklar arasındaki ilişkiyi incelemişler ve ulaşılan sonuçlara göre günlük finansal kazançlar (örgütsek kaynaklar) ve adanmışlık, iklimi etkilemektedir. Ayrıca müşterilerden alınan bilgilere göre, tesislerin günlük kazançları arttıkça, çalışanların adanmışlıkları artmaktadır. Dolayısıyla adanmışlık, gözlemlenebilir bir davranıştır.

Schaufeli, Taris ve Bakker (2006) adanmışlık ile performans arasında pozitif bir ilişki saptamışlardır. Alderfer (1972), adanmışlığı çalışanın performans sergilerken, görevine dönük öz yeterliliği olarak tanımlamaktadır. Salanova vd., (2001:117-134) işe adanma ve öz yeterlilik arasında olumlu ilişki tespit etmiştir. Dolayısıyla, işe adanmış bir çalışan iş stresini faydaya dönüştürebilmektedir (Britt, Adler ve Bartone, 2001:53-63). Ancak bu durum aşırı iş yükü söz konusu olduğunda, adanmışlığın unsurlarından dinçlik-yüksek enerji ve performans düşmektedir (Lorist vd., 2000:614-625; Schellekens vd., 2000:37-56). Kahn (1990) da adanmışlığın, günlük aktivitelerden etkilendiğini savunmuştur. Sonnentag (2003:518-528), hizmet sektöründe 425 kişi ile yaptığı çalışmada adanmışlık ile proaktif davranışlar arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Farklı bir sektörden örnekte ise Caymaz, Erener ve Gürer (2013), duygusal adanmışlık ve gruba aidiyetin gönüllü çalışma performansı üzerinde liderlik karizmasından daha etkin olduğu sonucunu bulmuşlardır.

Rekabetçi iş dünyasında adanmış çalışanı işe çekmek ve elde tutmak işletme başarısı için önemli hale gelmiştir (Lee ve Ok, 2015:2). Yapılan yazın incelemesinden de görüleceği üzere iş performansı üzerine olumlu etkileri görülen işe adanmışlık, örgütlerin rekabet avantajını sürdürebilmesi için güçlendirilmiş bir iklimi gerekli hale getirmektedir (Stringer, 2007).

Değişkenlerin kavramsal tanımlamalarından ve yazındaki yapılan çalışmalardan hareketle geliştirilen hipotezler aşağıdadır:

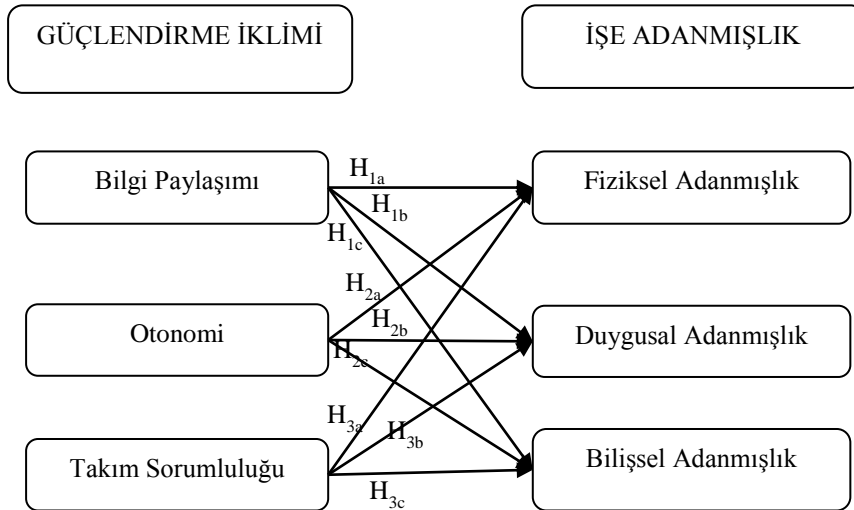
H₁: Güçlendirme ikliminin a) bilgi paylaşımı, b) otonomi ve c) takım sorumluluğu boyutu fiziksel adanmışlık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₂: Güçlendirme ikliminin a) bilgi paylaşımı, b) otonomi ve c) takım sorumluluğu boyutu duygusal adanmışlık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₃: Güçlendirme ikliminin a) bilgi paylaşımı, b) otonomi ve c) takım sorumluluğu boyutu bilişsel adanmışlık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

YÖNTEM

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi, bankacılık ve finans sektörünün farklı kurumlarında çalışmakta olup, hazırlanan anket sorularını tam olarak cevaplamış 151 kişi oluşturmaktadır. Anketler kolayda örneklem yöntemiyle dağıtılmıştır.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Hazırlanan anket formu üç bölümden oluşmakta olup, başlangıçta, çalışanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik yedi adet soru sorulmuştur. İkinci kısımda, çalışanların güçlendirme iklimi algılamalarını Blanchard, Carlos ve Randolph (1995) tarafından geliştirilen otuz ifade ve üç boyuttan oluşan **Güçlendirme Ölçeği** kullanılarak ölçülmüştür.

Bu ölçekteki sorulardan birisi “Kurumun performansına ilişkin bir bilgiye ihtiyacım olduğunda, bu bilgiye kolaylıkla ulaşabilirim.” şeklindedir. Üçüncü kısımda ise işe adanmışlıklarını ölçmek için Rich (2006) tarafından geliştirilen on sekiz ifade ve üç boyuttan oluşan **İşe Adanmışlık Ölçeği** kullanılmıştır. Bu ölçekteki sorulardan birisi “İşimi tamamlayabilmek için mümkün olan en yüksek çabayı sarf ederim.” şeklindedir. Araştırmada kullanılan her iki ölçek 5’li Likert tipi olup; “Kesinlikle katılıyorum (1)” ve “Kesinlikle katılmıyorum (5)” arasında cevaplandırılan ve puanlanan bir ölçektir.

Araştırma sorunsalının çözümünde geliştirilen hipotezler çoklu regresyon ile test edilmiş ve ilişkilerin belirlenmesinde ise korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Örneklemin Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırma örnekleminin demografik özellikleri incelendiğinde, %53’i erkek, %55’i 26-35 yaş arasında, %80’i lisans mezunu; çalışanların %69’u evli; %40’ı 1-5 yıl kıdeme sahip olup %86’sı personel olarak ve %65’i kamu sektöründe çalışmaktadır.

Faktör ve Güvenilirlik Analizlerine İlişkin Bulgular

Güçlendirme ikliminin bilgi paylaşımı boyutundan iki ifade, otonomi boyutundan üç ifade ve takım sorumluluğu boyutundan ise dört ifade farklı boyutlar oluşturdukları ve düşük faktör yüklerine sahip oldukları ve dolayısıyla bağımsız değişkenin içerik geçerliliğini olumsuz olarak etkilemeyecekleri değerlendirilerek analizden çıkarılmıştır. İşe adanmışlığın sadece fiziksel adanmışlık boyutundan bir ifade faktör yükünün düşük olması nedeniyle analize katılmamıştır. Böylece araştırmanın değişkenlerine yönelik yapılan geçerlilik analizleri değerlendirildiğinde yazına uygun olarak güçlendirme iklimi ve işe adanmışlık ayrı ayrı üçlü bir boyut olarak ortaya çıkmışlardır. Güçlendirme ikliminin kalan yirmi iki ifadesinin toplam varyansın %69.62’sini, işe adanmışlığın ise kalan on yedi ifadesinin toplam varyansın %72.75’ini açıkladığı görülmüştür.

Örneklemden toplanan verilerin faktör analizi için yeterliliğe sahip olup olmadığını ortaya koyabilmek için yapılan ölçüm neticesinde güçlendirme iklimi için KMO değeri ,869 (Bartlett testinin p değeri ,000) ve işe adanmışlık için KMO değeri ,929 (Bartlett testinin p değeri ,000) olarak bulunmuştur. Dolayısıyla araştırma değişkenleri faktör analizine uygundur.

Tüm faktörler güvenilirlik testine tabi tutulmuş ve tamamının güvenilir olduğu görülmüş olup, sonuçlar Tablo 1’de sunulmaktadır.

Araştırma Sorunsalının Çözümlemesi

Değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda modeldeki üç adet içsel değişken olan bilgi paylaşımının, otonominin ve takım sorumluluğunun hem kendileri hem de dışsal değişkenler olan işe adanmışlığın boyutları ile aralarında anlamlı ve çift yönlü ilişkiler olduğu görülmüştür. (Tablo 1)

Tablo 1: Korelasyon, Ortalama, Standart Sapma ve Cronbach Alpha Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
(1) Bilgi Paylaşımı	($\alpha=.90$)					
(2) Otonomi	,513**	($\alpha=.89$)				
(3) Takım Sorumluluğu	,481**	,510**	($\alpha=.84$)			
(4) Fiziksel Adanmışlık	,531**	,437**	,417**	($\alpha=.93$)		
(5) Duygusal Adanmışlık	,470**	,497**	,518**	,535**	($\alpha=.85$)	
(6) Bilişsel Adanmışlık	,430**	,482**	,398**	,506**	,479**	($\alpha=.91$)
Ortalama	3,73	3,72	3,74	4,14	3,91	3,97
Std. Sapma	,7777	,7694	,6292	,7865	,8831	,7645

** .01 seviyesinde korelasyon anlamlıdır. (çift taraflı).

* .05 seviyesinde korelasyon anlamlıdır. (çift taraflı).

Hipotez Testleri

Araştırma sorunsalını çözmek amacıyla geliştirilen hipotezler yapılan çoklu regresyon analizi ile test edilmiş olup, sonuçlar Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Güçlendirme İkliminin İşe Adanmış Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Fiziksel Adanmışlık			Duygusal Adanmışlık			Bilişsel Adanmışlık		
	Model 1			Model 2			Model 3		
	β	t	Sig.	β	t	Sig.	β	t	Sig.
Bilgi Paylaşımı	.330	2.896	.005	.171	1.527	.130	.262	2.368	.020
Otonomi	.324	2.761	.007	.223	1.936	.042	.429	3.785	.000
Takım Sorumlu.	.127	1.261	.211	.412	4.139	.000	.108	1.103	.273
F		26.931			28.710			30.658	
R ²		.482			.497			.514	
Adj. R ²		.464			.480			.497	

** : p < .01, * : p < .05

Tablo 2’deki sonuçlara göre; bilgi paylaşımı ($\beta=.330$; $p<0,01$) ve otonomi ($\beta=.324$; $p<0,01$) fiziksel adanmışlığı; otonomi ($\beta=.223$; $p<0,05$) ve takım sorumluluğu ($\beta=.412$; $p<0,01$) duygusal adanmışlığı ve bilgi paylaşımı ($\beta=.262$; $p<0,01$) ve otonomi ($\beta=.429$; $p<0,01$) ise bilişsel adanmışlığı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla **H_{1a}**, **H_{1b}**, **H_{2b}**, **H_{2c}**, **H_{3a}** ve **H_{3b}** hipotezleri kabul edilmiştir. Ancak bilgi paylaşımının duygusal adanmışlık, takım sorumluluğunun ise fiziksel ve bilişsel adanmışlık üzerine bir etkisi tespit edilememiş; **H_{1c}**, **H_{2a}** ve **H_{3c}** hipotezleri desteklenmemiştir. Dolayısıyla **H₁**, **H₂** ve **H₃** hipotezleri kısmen kabul edilmiştir.

R² katsayısı, araştırma modelindeki bilgi paylaşımı, otonomi ve takım sorumluluğunun işe adanmışlığı ne kadar açıkladığını ortaya koyan bir katsayıdır. Önerilen modelin gücü değerlendirildiğinde bağımsız değişkenler fiziksel adanmışlığın %48’ini, duygusal adanmışlığın %49’unu ve bilişsel adanmışlığın ise %51’ini açıklamaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Örgütlerin rekabetçiliklerini artırabilmesinde ve sürdürebilmesinde çalışanların tutum ve davranışlarını istedikleri şekilde yönelebilmeleri bağlamında çeşitli uygulamalara sahiptirler. Sosyal mübadele teorisi (Blau, 1964) bağlamında da örgütsel uygulamaların çalışanların sahip olacakları tutumları ve gösterecekleri davranışları değiştirebileceği düşünülmektedir. Örgütün çeşitli uygulamalarına ilişkin çalışanlarda oluşan algılamalar tutum ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Adil bir sosyal değişim ilişkisi çalışanları pozitif olarak yönlendirebilmektedir (Organ, 1990). Bu çalışmada, güçlendirme ikliminin çalışanların işe adanmışlıklarına etkisi, bankacılık ve finans sektöründe çalışanlardan elde edilen verilerin analizi ile ortaya çıkarılmıştır.

Çalışanların kurumlarına yönelik güçlendirme algılamaları değerlendirildiğinde bilgi paylaşımı, otonomi ve takım sorumluluğu boyutları aynı şekilde ortaya çıkmıştır. İşe adanmışlıklarına ilişkin ise sırasıyla fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak neticelenmiştir.

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan işe adanmışlığı ortaya çıkaran faktörlere ilişkin ulaşılan sonuçlarına göre; bilgi paylaşımı ve otonomi fiziksel ve bilişsel adanmışlığı, otonomi ve takım sorumluluğu ise duygusal adanmışlığı pozitif olarak etkilemektedir. Bu sonuçlar, Spreitzer’in (1995) işe adanmışlık duygusunu örgütteki güçlendirmeye yönelik uygulamaların arttırabileceği ve Stringer’in (2007) ise işe adanmışlık için mevcut iklimin güçlendirilmesi gerekir görüşünü desteklemektedir.

Araştırma örneklemin sadece tek bir sektörün çalışanları ile sınırlandırılması, önemli bir kısıttır. Buna karşılık çalışanların performansları üzerinde çok önemli etkileri çeşitli araştırmalarla ortaya konulan güçlendirme iklimi ve işe adanmışlık davranışının kendi arasındaki ilişkinin ortaya konulması yazına çok değerli sonuçlar arz etmektedir. Bu iki temel değişkenin çeşitli iş çıktılarına yönelik etkileri gelecek çalışmalarda bir bütün olarak başka örneklem üzerinde değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Alderfer, C.P. (1972). *Human Needs In Organizational Settings*, Newyork: Free Press Of Glencoe.
- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization, *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Bakker, A.B., Demerouti, E. ve Verbeke, W. (2004). Using The Job Demands-Resources Model to Predict Burnout and Performance, *Human Resource Management*, 43(1), 83-104.
- Bakker, A.B. (2008). Building Engagement in the Workplace. In C. Cooper ve R. Burke (Eds.), *The Peak Performing Organization*. London: Routledge.
- Bayrakçı, M. (2009). Eğitimsel Değişimin Moral, İş Doyumu ve Motivasyon Üzerindeki Etkileri, *Üniversite ve Toplum*, 9 (1), 1-16.
- Blanchard, K., Carlos, J. P., & Randolph, A. (1995). *The Empowerment Barometer*. San Diego: Blanchard Companies.
- Blau, P. M. (1964). Justice in Social Exchange, *Sociological Inquiry*, 34(2), 193-206.
- Britt, T. W., Adler, A. B. ve Bartone, P. T. (2001). Deriving Benefits From Stressful Events: The Role of Engagement in Meaningful Work and Hardiness, *Journal of Occupational Health Psychology*, 6, 53-63.
- Carroll, A. (1994). What's Behind "e" Word: Myths About Empowerment and Why You Need It?, *Interaction Design*, 1-18.
- Caymaz, E., Erener, F. ve Gürer, B. (2013). Liderlik Karizması, Adanmışlık ve Gruba Aidiyetin Gönüllü Çalışma Performansına Etkileri: AKUT Arama Kurtarma Derneği Örneği, *International Journal of Human Science*, 10(1), 129-147.
- Davis, K. (1988). *İşletmede İnsan Davranışı, Örgütsel Davranış*, Çev. Tomris Somay, İstanbul: İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını.
- Doğan, S. (2006). *Personel Güçlendirme*, İstanbul: Kare Yayınları.
- Erickson, T.J. (2005). Testimony Submitted before The U.S. Senate Committee on Health, Education, *Labor and Pensions*.
- Gierveld, J.H. ve Bakker, A.B. (2005). De Invloed Van De Secretaresse [The influence of the secretary], Diemen, The Netherlands: Manpower.
- Gilmer, B.V.H. (1971). *Endustrial and Organizational Psychology*, Newyork: Mc Grawhill, Inc.
- Gupta, K. S. (2007). Empowerment: A Comparative Study, *Journal of Organizational Behavior*, 6(4), 37-52.
- Harter, J. K., Schmidt, F. L. ve Hayes, T. L. (2002). Business Unit-Level Relationship Between Employee Satisfaction, Employee Engagement, and Business Outcomes: A Meta-analysis, *Journal of Applied Psychology*, 87, 268-279.
- Hobfoll, S.E., Johnson, R.J., Ennis, N. ve Jackson, A.P. (2003). Resource Loss, Resource Gain, and Emotional Outcomes Among Inner City Women, *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 632-643.
- Judge, T.A., Van Vianen, A.E.M. ve De Pater, I. (2004). Emotional Stability, Core Self-Evaluations, and Job Outcomes: A Review of The Evidence and an Agenda For Future Research, *Human Performance*, 17, 325-346.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work, *Academy of Management Journal*, 33, 692-724.
- Lee, J. H. (Jay) ve Chihyung, M. Ok (2015). Drivers of Work Engagement: An Examination of Core Self-Evaluations and Psychological Climate Among Hotel Employees, *International Journal of Hospitality Management*, 44, 84-98.
- Litwin, G.H. ve Stringer, R.A. (1968). *Motivation and Organizational Climate*, Division and Research, Boston: Harvard Business Scholl,
- Lodahl, T.M. ve Kejner, M. (1965). The Definition and Measurement of Job Involvement, *Journal of Applied Psychology*, 49, 24-33.
- Lorist, M. M., Klein, M., Nieuwenhuis, S., Jong, R., Mulder, G. ve Meijman, T. F. (2000). Mental Fatigue and Task Control: Planning and Preparation, *Psychophysiology*, 37, 614-625.
- Maslach, C. ve Leiter, M.P. (1997). *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It*, San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Mondy, R.W., Holmes, R.E. ve Flippo, E.B. (1983). *Management: Concept and Practices*, U.S.A: Allyn and Bacon Inc.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome*, Lexington: Lexington Books.
- Organ, D. W. (1990). The Motivational Basis of Organizational Citizenship Behavior, *Research in Organizational Behavior*, (12), 43-72.

- Rich, B. L. (2006). Job Engagement: Construct Validation and Relationships with Job Satisfaction, Job Involvement, and Intrinsic Motivation. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Florida Üniversitesi.
- Rich, B.L., Lepine, Jeffrey A. ve Crawford, E. R. (2010). Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance, *The Academy of Management Journal*, 53(3), 617-635.
- Rothmann, S. ve Storm, K. (2003). Work Engagement In The South African Police Service. Paper presented at the 11th European Congress of Work and Organizational Psychology, *Lisbon, Portugal*.
- Salanova, M., Schaufeli, W.B., Llorens, S., Pieró, J.M. ve Grau, R. (2001). Desde el ‘burnout’ al ‘engagement’: una nueva perspectiva [From burnout to engagement: A new perspective], *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 16, 117-134.
- Salanova, M., Agut, S. ve Peiro, J.M. (2005). Linking Organizational Resources and Work Engagement to Employee Performance and Customer Loyalty: The Mediation of Service Climate, *Journal of Applied Psychology*, 90, 1217-1227.
- Schellekens, J. M. H., Sijtsma, G. J., Vegter, E. ve Meijman, T. F. (2000). Immediate and Delayed After-Effects of Long Lasting Mentally Demanding Work, *Biological Psychology*, 53, 37-56.
- Schermerhorn, J. R. (1995). Basic Organizational Behaviour, New York: John Wiley & Sons.
- Schaufeli, W.B., Taris, T.W., Le Blanc, P., Peters, M., Bakker, A.B. ve De Jonge, J. (2001). Maakt Arbeid Gezond? Op Zoek Naar De Bevlogen Werknemer [Does Work Make Happy? In Search of The Engaged Worker], *De Psycholoog*, 36.
- Seibert, S. E., Silver, S. R., ve Randolph, W. A. (2004). Taking Empowerment to the Next Level: A Multiple-Level Model of Empowerment, Performance, and Satisfaction, *Academy of management Journal*, 47(3), 332-349.
- Schaufeli, W., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. ve Bakker, A.B. (2002). The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach, *The Journal Of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Schaufeli, W.B. ve Bakker, A.B. (2004). Job Demands, Job Resources, and Their Relationship With Burnout and Engagement, *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293-315.
- Schaufeli, W.B., Taris, T.W. ve Bakker, A.B. (2006). Dr. Jekyll and Mr. Hyde: On the Differences Between Work Engagement and Workaholism. R.J. Burke (Ed.), In Research companion to working time and work addiction (193-217). Northampton: Edward Elgar.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological Empowerment in The Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation, *The Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Spreitzer, G.M., Kizilos, M.A. ve Nason, S.W. (1997). A Dimensional Analysis of The Relationship Between Psychological Empowerment and Effectiveness, Satisfaction and Strain, *Journal of Management*, 23, 679-704.
- Stringer, C. (2007). The Relationship Between Strategic Alignment, Meaningful Work, and Employee Engagement. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The University of New Mexico, Mexico.
- Sonnentag, S. (2003). Recovery, Work Engagement, and Proactive Behavior: A New Look at the Interface Between Nonwork and Work, *Journal of Applied Psychology*, 88(3), 518-528.
- Tagiuri, R. ve Litwin G.H. (1968). Organizational Climate, Explanations of A Concept, Division Of Research Graduate Scholl of Business Administration, Boston: Harvard University.

TEHLİKELİ EŞYA TAŞIMALARININ REJİMİ (TTK 861. Madde Çerçevesinde İnceleme)

ÖZET

Tehlikeli eşya ve tehlikeli eşyanın taşınması, gerek ülkemizde ve gerekse tüm dünyada önemli bir yeri olan kavramları ifade etmektedirler. Bu çalışmamızda, Türk Ticaret Kanunu'nda (TTK) tanzim edilen taşıma işlerinin tehlikeli eşya boyutunu, hem konuya ilişkin uluslararası anlaşmalar hem de yurt içi düzenlemeler çerçevesinde açıklamaya çalıştık. Tehlikeli eşyanın tabiatı gereği, taşınmasında özel önlemler alınması gerektiği izah edilmiştir. Çalışmamızda öncelikle, eşya kavramı, tehlikeli eşya kavramı ve bu eşyanın karayoluyla taşınmasının ne anlama geldiği, bu taşıma işlemine bağlanan hukuki sonuçlar ve nihayet tehlikeli eşya taşımalarının rejimi ile ilgili olarak Türk Ticaret Kanunu 861. maddesinde tanzim edilen gönderenin yükümlülükleri ile taşıyıcının hakları üzerinde durulmuştur. TTK'da özel olarak tanzim edilen gönderenin yükümlülükleri ile taşıyıcının hakları, Türk Borçlar Kanunu'nda (TBK) yer alan aynı paraleldeki düzenlemeler ve tüm bu hususların birbirleri ile bağlantılarıyla birlikte izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tehlikeli Eşya, Taşıma Hukuku, Taşıma İşleri, Tehlikeli Eşya Taşıma.

REGIME FOR TRANSPORTATION OF DANGEROUS GOODS (Examination within the framework of Article 861 of TCC)

ABSTRACT

The concepts of “dangerous goods” and “transportation of dangerous goods” have an important place both in our country and all over the world. In this study, we tried to explain the “dangerous goods” dimension of the transportation works set forth in the Turkish Commercial Code within the framework of both international agreements on the issue and domestic regulations. It is self-evident that special measures should be taken while transporting dangerous goods. First, the study discusses the meanings of the concepts of goods, dangerous goods, and transportation of these goods by road, and legal consequences of this transportation process. The obligations of the consignor and the rights of the carrier related to the regime for transportation of dangerous goods regulated in Article 861 of the Turkish Commercial Code are also emphasized in the study. The obligations of the consignor and the rights of the carrier specially set forth in the Turkish Commercial Code have been explained together with similar regulations in the Turkish Code of Obligations and relations between these matters.

Key Words: Dangerous Goods, Transport Law, Transportation Works, Transportation of Dangerous Goods.

GİRİŞ

Tehlikeli eşya taşıma işleri, üzerinde gerektiği kadar ehemmiyetin gösterildiğinin söylenemeyeceği bir alanı ifade etmektedir. Tehlikeli eşya taşımının taşıdığı riskleri, hem taşıyan hem de taşıtan (gönderen) açısından yüksek sesle dile getirmek, herkesin mal ve can güvenliği açısından gereklidir.

Mal ve can güvenliğinin Anayasa ile güvence altına alınmış haklar olmaları² nedeniyle, kanun koyucu, can ve mal güvenliğine zarar verme ihtimali olan tehlikeli eşyaların taşınması işlerini özel yasal düzenlemelere tabi tutmuştur.

¹ Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Rize-Türkiye, suleyman.kandemir@erdogan.edu.tr, hasan.orucu@erdogan.edu.tr, tolgaha.safak@erdogan.edu.tr

² Anayasanın 17. maddesinde “herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu” 19. maddesinde “herkesin kişi hürriyeti ve güvenliğine sahip olduğu” hükmüne yer verilmiştir. Kişilerin can ve mal güvenliğinin korunması Devletin asli görevidir.

Konunun önemi çerçevesinde, uluslararası anlaşmaların, iç düzenlemelerimizde ilham kaynağı olduğunu da özellikle belirtmek gerekir. Konuya ilişkin yasal düzenlemeler incelendiğinde, başlıca şu mevzuata rastlanmak mümkündür:

- a) Tehlikeli Malların Karayolu İle Uluslararası Taşımacılığına İlişkin Avrupa Anlaşması (ADR)
- b) Karayoluyla Eşya Taşınmasına İlişkin Uluslararası Anlaşma (CMR)
- c) 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu
- d) 4925 sayılı Karayolu Taşıma Kanunu
- e) 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu
- f) Karayolu Taşıma Yönetmeliği
- g) Karayolları Trafik Yönetmeliği
- h) Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik
- i) Tehlikeli Madde Güvenlik Danışmanlığı Hakkında Tebliğ

Çalışma konumuz, tehlikeli eşya taşıma işlerine mahsus genel içerikte değil, TTK, md. 861 kapsamında taşıyıcının hakları ile gönderenin yükümlülükleri üzerinde durulmak suretiyle oluşturulmuştur.

Amacımız, tehlikeli eşya taşıma işinde taşıyıcıya tanınan haklar ile gönderene yüklenen yükümlülüklerin neler olduğunun açık bir şekilde ortaya konması olduğundan, fazla detaya girilmekten kaçınılmıştır.

I. TEHLİKELİ EŞYA KAVRAMI

Tehlikeli eşya kavramı ve tehlikeli eşya taşıma işlerinden bahsederken, öncelikle temel kaynaklardan biri niteliğinde olan Tehlikeli Malların Karayolu İle Taşınmasına İlişkin Avrupa Anlaşması (ADR)'nin dikkate alınması gerektiğinde şüphe yoktur. ADR'de tehlikeli eşya olarak dokuz sınıf belirtilmiştir¹: “Sınıf 1 (Patlayıcı maddeler ve nesnelere), Sınıf 2 (Gazlar: sıkıştırılmış, sıvılaştırılmış veya basınç altında çözünmüş), Sınıf 3 (Yanıcı sıvılar), Sınıf 4 (Yanıcı katılar, kendi kendine tepkimeye giren maddeler, hassasiyeti az patlayıcılar, Kendiliğinden yanmaya yatkın maddeler, Su ile temas ettiğinde yanıcı gazlar çıkartan maddeler), Sınıf 5 (Yükseltgen maddeler, Organik peroksitler), Sınıf 6 (Zehirleyici maddeler, Bulaşıcı maddeler), Sınıf 7 (Radyoaktif malzeme), Sınıf 8 (Aşındırıcı maddeler) ve Sınıf 9 (Çeşitli tehlikeli maddeler ve nesnelere).

Tehlikeli eşyalar ADR'de bu şekilde kategorize edilirken TTK'da bir sınırlandırmanın, tehlikeli eşya tanımının dahi yapılmadığını belirtmek gerekir. O halde taşıma işine konu edilecek eşyanın tehlikeli eşya olup olmadığı, tehlikenin nasıl algılanması gerektiği iç mevzuatımız bakımından da tespit edilmelidir.

Konumuzu aydınlatacak yasal düzenlemelere; Karayolları Trafik Yönetmeliği, Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik ve ayrıca Tehlikeli Madde Güvenlik Danışmanlığı Hakkında Tebliğ'de rastlamamız mümkündür. Söz konusu düzenlemelerde şu ifadeler yer verilmiştir:

- Fiziksel ve kimyasal yapı ve nitelikleri bakımından patlayıcı, parlayıcı, yanıcı, yakıcı, kendi kendine veya kolayca ateş alıcı, zehirli ve radyoaktif maddeler ile bunların benzerleri **tehlikeli madde** sayılır (Karayolları Trafik Yönetmeliği, md.132).

- **Tehlikeli madde (Tehlikeli yük)**: ADR Bölüm 3.2'deki tehlikeli malların listelendiği Tablo A'da yer alan maddeleri ifade eder (Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik, md.4/ü).

- **Tehlikeli madde**: ADR/RID Ek A Bölüm 3.2'deki Tablo A'da yer alan maddeleri ifade eder (Tehlikeli Madde Güvenlik Danışmanlığı Hakkında Tebliğ, md. 4/ğ).

Tehlikeli maddeler; kimyasal yapılarına (yanıcı, basınçlı), şekillerine (katı, sıvı, gaz) ve tehlikelerine göre (patlayıcı, zehirli) gruplandırılırlar. **Tehlikeli maddeler**, doğaları gereği, içerik ve durumları itibarıyla dikkatsizlik ve kazalar sonucunda çevre güvenliğini, hayvanları, insanları ve genel güvenliğini tehlikeye düşüren maddeler olarak tanımlanmışlardır².

Sonuç olarak tehlikeli eşyayı, **“doğal özellikleri veya taşıma sırasındaki durumu sebebiyle genel emniyet ve düzeni; insanların ve diğer canlıların hayatını ve beden bütünlüğünü, kendisi dışındaki eşyaların varlığını veya çevreyi tehdit eden her türlü katı sıvı ve gaz halindeki nesnelere”** olarak tanımlamak mümkündür. Eşyaların tehlikeli eşya olarak kabulü için bu eşyaların normal bir taşımayla ani bir tehlike oluşturma potansiyeline sahip olması gerekir³.

Taşıma konusu eşyanın tehlikeli eşya mı olup olmadığına başvurulması gereken kriterler, yukarıda verilen açıklamalardan sonra belirginleşmiş olmakla birlikte taşıyıcının, taşınan eşyanın tehlikeli olduğuna kanaat getirmesinin

¹ Gümrük Yönetmeliği Ek:62 (Genelge 2012-20) Gümrük Yönetmeliğinin EK-62'si (Genelge 2012/26) Sayı:B.21.0.GGM.0.17.01.00-10.06.01 Genelge (2012/20).

<http://www.orgtr.org.tr/gumruk-yonetmeliği-ek62-genelge-201220> (Erişim: 09.04.2017).

² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Tehlikeli Madde Taşımacılığı* (Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2011), s.5.

³ Süleyman Kıran, *Taşıma Hukukunda Karayoluyla Tehlikeli Eşya Taşınması* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2015), s.14,15.

de bir kriter olarak dikkate alınabileceğini, ancak tek başına yeterli olmayacağını da burada ifade etmek gerekir. Bu kanaate, TTK, md.861 gerekçesinden yola çıkılarak ulaşılabilmektedir. Gerçekten, söz konusu gerekçede şu ifadeler yer verilmiştir: “Tehlikeli eşya” genel anlayışa uygun ve nesnel olarak tanımlanır. Tanımda genel anlayış kadar taşıyıcı da dikkate alınmalı ve onun ikaz edilmeyi bekleyebileceği eşya tehlikeli sayılmalıdır. Tehlikeli eşyanın tanımında taşımaya ilişkin diğer uluslararası sözleşmelerle de bağlantı kurulması doğru olur¹.

Kanun koyucu, tehlikeli eşyanın belirlenmesinde objektif kıstasların yanında taşıyıcının uyarılarının da dikkate alınması gerektiğini belirtmekte ise de, bunun bir kıstas olarak değil, tehlikeli eşyayı tespit için yardımcı unsur olarak kullanılabilmesini ifade etmiştir. Bu kanaate, devamındaki cümle ile ulaşmak kolaydır. Zira burada, tehlikeli eşyanın tanımlanmasında uluslararası sözleşmelerden de faydalanılmasının “doğru olacağı” ifade edilmiştir. Bu ifade, tavsiye niteliğindedir.

II. TEHLİKELİ EŞYAYI GÖNDEREN VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

A. Genel Olarak

Tehlikeli eşya taşıma işinde, üçlü bir ilişki vardır: “Tehlikeli eşyayı gönderen”, “tehlikeli eşyayı taşıyan” ve “tehlikeli eşyayı teslim alan (gönderilen)”.

Tehlikeli eşya taşıma işinde, elbette ki bir *taşıma işi* söz konusu olacaktır. Taşıma işinde, taşıma konusu olacak eşyanın bir gönderileninin ve taşıyanının olması kaçınılmazdır. O halde, öncelikle bir taşıma sözleşmesinin varlığını aramak gerekir. Taşıyıcıyı tanımlayan TTK, md. 850 hükmünde şu ifadeler yer verilmiştir: “(1) *Taşıyıcı, taşıma sözleşmesiyle eşya veya yolcu taşıma işini veya ikisini birlikte üstlenen kişidir. Eşya her türlü yükü de kapsar.* (2) *Taşıyıcı, taşıma sözleşmesiyle eşyayı varma yerine götürmeyi ve orada gönderilene teslim etmeyi veya yolcuyu varma yerine ulaştırmayı; buna karşılık, eşya taşımada gönderen ve yolcu taşımada yolcu, taşıyıcıya, taşıma ücretini ödemeyi borçlanır.* (3) *Taşıma işleri ticari işletme faaliyetidir.*”

Görüldüğü üzere, taşıma işinden bahseden kanun, taşıma sözleşmesinden ısrarla bahsetmektedir. Ancak, taşıma senedi için öngörülen şekil şartları, taşıma işlerinde katı halde uygulanmamakta, şekil serbestliği uygulanmaktadır. “Taşıma senedi” başlığını taşıyan TTK, 856. maddesinde de şu ifadeler yer vermiştir: “*Taşıma senedi düzenlenmemiş olsa bile, tarafların karşılıklı ve birbirine uygun iradeleri ile taşıma sözleşmesi kurulur. Eşyanın taşıyıcıya teslimi, taşıma sözleşmesinin varlığına karinedir.*”

Taşıma sözleşmesinde, taşıma konusunun “tehlikeli eşya” olması halinde özel bir kısım düzenlemelere ihtiyaç duyulacaktır. Zira tehlikeli eşya, yukarıda da izah ettiğimiz üzere, hem insan, hem hayvan, hem de bilimum çevre için tehlike arz edecek nitelikte olabilecektir. İşte TTK, md. 861, bu çerçevede ihdas edilmiş bir düzenlemedir. Bu düzenlemede şu ifadeler yer verilmiştir: “(1) *Tehlikeli eşya taşınacaksa gönderen, taşıyıcıya zamanında açık, anlaşılabilir içerikte ve yazılı şekilde, tehlikenin türü ve gerekiyorsa alınması gereken önlemler konusunda bildirimde bulunmakla yükümlüdür.* (2) *Taşıyıcı, eşyayı teslim alırken tehlikenin türünü bilmiyorsa veya kendisine herhangi bir bildirimde bulunulmamışsa, gönderene karşı herhangi bir tazmin yükümlülüğü doğmaksızın, tehlikeli malın boşaltılmasını, depolanmasını, geri taşınmasını veya gerektiğinde imhasını ve zararsız duruma getirilmesini ve bu önlemler sebebiyle gerekli giderlerin karşılanmasını, gönderenden isteyebilir.*”

Taşınacak eşyanın konusunun *tehlikeli eşya* olması nedeniyle, gönderen ve taşıyıcıya ilişkin bir kısım hak ve yükümlülükler öngörülmüştür. Şimdi, bu hak ve yükümlülükler üzerinde durulacaktır.

B. Gönderenin Bildirim Yükümlülüğü

Gönderenin taşıma konusu eşya ile ilgili sorumluluğu, tehlike hakkında taşıyıcıyı bilgilendirmektir. Taşıyıcı, ne taşıdığını bilmeli ki, buna göre taşıma vasıtasını belirlesin ve taşıma işini buna göre yapsın. Gerçekten, taşıyıcıya gerekli bildirim yapılmamış olması halinde; ham petrolün, süt taşımaya elverişli vasıta ile taşınması, zehirli nitelikte olan kimyasal ürünün, su taşımaya elverişli tankerle taşınması gibi ciddi sorunların yaşanması muhtemeldir.

Bildirim yükümlülüğü, TTK, md. 861’de şu şekilde düzenlenmiştir: “*Tehlikeli eşya taşınacaksa gönderen, taşıyıcıya ... bildirimde bulunmakla yükümlüdür.*” Bu yükümlülüğe aykırı hareket edilmesi halinde doğacak sonuçlar, yine aynı maddenin devamında yer almakta olup, aşağıda bu hususta ayrıca açıklama yapılacaktır.

Madde gerekçesinde bu düzenlemenin ilham kaynağının CMR’nin 22.maddesi olduğu ifade edilmektedir. O halde CMR’nin 22. maddesine de kısaca göz atmak faydalı olacaktır: “1. *Gönderici taşımacıya yük verdiğinde, kendisine tehlikenin gerçek özelliklerini bildirir ve gerekiyorsa alınacak önlemleri belirtir. Eğer bu bilgiler sevk mektubuna yazılmamış ise, bu yükü taşımanın oluşturduğu tehlikenin gerçek içeriğini taşımacının bildiği başka yollarla*

¹ TTK Madde Gerekçeleri, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0324.pdf>, s.252. (Erişim:09.04.2017)

kanıtlamak gönderici veya alıcıya düşer. 2. Bu maddenin 1 inci paragrafında belirtilen durumlarda taşımacının tehlikeli olduğunu bilmediği tehlikeli yük, taşımacı tarafından herhangi bir yerde veya zamanda boşaltılabilir veya imha edilebilir veya tazminat talep etmeksizin zararsız hale getirilebilir. Bundan başka gönderici bu çeşit yükün taşınmak üzere tesliminden veya taşınmasından doğacak bütün zarar ve ziyandan sorumludur.”

Tehlikeli eşyanın taşınması için gönderen tarafından taşıyıcıya gerekli bildirim yapılması, taşıyan bakımından olduğu kadar gönderen bakımından da önemlidir. Gönderen, taşıyacağı eşyanın güvenli bir şekilde gönderilmesini sağlamanın ötesinde, tehlikeli eşya olması nedeniyle kamu menfaatini dikkate almak ve kamu düzeni ile ilgili sorumluluğunu da yerine getirmek zorundadır.

TTK, md.861’göre, tehlikeli eşya taşınacaksa gönderen, taşıyıcıya; zamanında, açık, anlaşılabilir içerikte ve yazılı şekilde, tehlikenin türü ve gerekiyorsa alınması gereken önlemler konusunda bildirimde bulunmakla yükümlüdür. Hükümün kaynağı CMR m.22 ve HGB (Alman Ticaret Kanunu) § 410¹’dur. Düzenleme, 6762 sayılı TTK’da yer almayan ve taşıma hukuku açısından önemli bir yükümlülüğü ortaya koyan bir madde olarak yeni kanunda sevk edilmiştir².

Gönderenin bildirim yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde kusursuz sorumluluk hali ortaya çıkacaktır. Kusursuz sorumluluğa ilişkin yaptırım gönderenin sadece tehlikeli malın varlığı ile ilgili bildirim yükümlülüğünü ihlal etmesi halinde ortaya çıkmakta, ancak TTK m. 861/1’de öngörülen, alınması gereken önlemlerin bildirilmesinin ihmal edilmesi halinde söz konusu olmamaktadır. Aynı şekilde taşıma sözleşmesinden doğan diğer bildirim yükümlülüklerinin ihlali de gönderenin kusursuz sorumluluğu kapsamında değerlendirilemeyecek ancak bu hususta genel sorumluluk hükümlerine başvurulabilecektir³.

1. Zamanında Bildirim

Gönderenin bildirim yükümlülüğü, zaman bakımından sınırlandırılmıştır. Eşyanın yüklenmesinden ve taşıma işleminin başlamasından sonra yapılacak bildirim, tehlikeli eşya için alınması gerekebilecek önlemlerin alınmasını sağlamayacağından, bildirim mutlaka yükleme işleminden önce yapılması gerekli ve zorunludur.

TTK madde gerekçesinde bildirim ile ilgili olarak şu açıklamalara yer verilmiştir: “...Gönderen için özel ve amaca uygun bir bildirimle önlem alınması ikazında bulunma yükümlülüğü öngörülmüştür. Yükümlülük 857 nci maddenin birinci fıkrasının (g) bendinde taşıma senedi yönünden ifade edilmiştir. “Tehlikeli eşya” genel anlayışa uygun ve nesnel olarak tanımlanır. Tanımda genel anlayış kadar taşıyıcı da dikkate alınmalı ve onun ikaz edilmeyi bekleyebileceği eşya tehlikeli sayılmalıdır. Tehlikeli eşyanın tanımında taşımaya ilişkin diğer uluslararası sözleşmelerle de bağlantı kurulması doğru olur. Yükümlülük iki alt yükümlülüğü içerir: (1) Tehlikeli eşya bulunduğu ve tehlikenin türünün bildirilmesi, (2) gerekiyorsa alınması gerekli tedbirler. Taşıyıcı sadece önerilen tedbirleri değil, gerekli tedbirleri almalıdır. **Bildirim yazılı olarak yapılır. Alm TK 410 (1) paragrafı, “veya okunabilir şekilde” ibaresine yer vermiştir. Kastedilen “piktogram” diye adlandırılan uluslararası düzeyde anlaşılabilir resim ve şekille ifadedir. Çoğu kez ambalaj üzerine konulan bu resim ve işaretlerin amaca uygunluğu şüphe götürdüğünden ve CMR’de de bulunmayan Alm TK’ya özgü bu ek kanuna alınmamıştır. Bildirim gerekçesizin yapılmalıdır. Bu kavramı gerekli önlemleri, iş isten geçmeden almaya olanak sağlayacak ana kadar, şeklinde anlamak doğru olur. Yükümlülüğün ihlaline 864 üncü maddenin birinci fıkrasının (c) bendi uygulanır. **Sorumluluk için kusur şart değildir.**”**

Madde gerekçesinden de anlaşılacağı üzere, “iş isten geçmeden gerekli önlemleri almaya olanak sağlayacak an” zamanında bildirim için gerekli zaman dilimini ifade edecektir. Kıran, zamanında bildirim için “**taşıyıcı tarafından teslim anına kadar bildirim yapılmasından**”⁴ bahsetmekte ise de, teslim anında yapılacak bildirim dahi geç kalabilecektir. Zira taşıyıcı, tehlikeli eşyayı taşımak için gerekli hazırlığını yapmış, uygun olup olmadığı belli olmayan bir vasıtayı bu iş için tahsis etmiş olduğu halde, yükleme aşamasında, diğer bir ifadeyle tehlikeli eşyanın teslim alınması aşamasında bildirilen tehlike, taşıyıcıya ek külfetler ve yeni hazırlıklar yapma zorunluluğunu getirecektir ki,

¹ § 410 “Tehlikeli Mal

(1)Tehlikeli Malın nakliyesi yapılacaksa, gönderen yükü Taşıyacak olan sürücüye yükün çeşidi ve tehlikesi hakkında tam vaktinde yazılı olarak gerektiğinde alınması gereken tedbirleri bildirmekle yükümlüdür. (2) Sürücü şunları yapabilir, tehlikeli malın teslimatında tehlikenin çeşidi ve tehlikesi hakkında hiç bir şekilde bilgi verilmemiş ise veya bildirilmemiş ise, 1. tehlikeli malı boşaltmak, indirmek, depolamak, geri nakliyesini yapmak veya gerektiğinde imha etmek ve onu zararsız hale getirmek ve bunları gönderene tazminat ödeme yükümlülüğü olmadan yapabilir.”

2. ve istenen bu tedbirler dolayısı ile yaptığı hizmetlerin bedelini gönderenden isteyebilir.”

² Burak Adıgüzel, “Yeni Türk Ticaret Kanunu’nda Eşya Taşıma Hukuku Alanında Getirilen Yenilikler”, M.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, 18.2 (2012), s.769–791 <<http://dosya.marmara.edu.tr/huk/fakultedergisi/2012C.18.S.2/16.oturum.pdf>> (Erişim:10.04.2017).

³ Cafer Eminoğlu, “Türk Ticaret Kanunu’nun 864. Maddesi Kapsamında Gönderenin Kusursuz Sorumluluğu”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XIX.3 (2015), 25–53 <http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/19_3_2.pdf> (Erişim: 15.03.2017).

⁴ Kıran, s.77.

bunun hakkaniyete uygun olmadığı söylenebilecektir. Bu nedenle, bildirim zamanının, taşıyıcı ile taşıma konusunda anlaşma yapıldığı anda yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

2. Açık Anlaşılabilir İçerikte Bildirim

Kanun koyucunun, yapılacak bildirim açık ve anlaşılabilir içerikte olmasını araması, işin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Açık ve anlaşılabilir içerikten anlaşılması gereken, tehlikeli eşya taşımalarına ilişkin gerekli olan bilgilendirmedir.

Tehlikeli eşya taşınacaksa gönderen, taşıyıcıya zamanında açık, anlaşılabilir içerikte ve yazılı şekilde, tehlikenin türü ve gerekiyorsa alınması gereken önlemler konusunda bildirimde bulunmakla yükümlüdür (TTK m. 861/1). Gönderen, taşınacak eşyanın tehlikeli mal olması halinde malın bu niteliğini taşıyıcıya bildirmekle yükümlüdür. Aksi takdirde bu yükümlülüğün yerine getirilmemiş olmasından kaynaklan taşıyıcı zarar ve giderlerini kusuru olmasa da karşılamak durumunda kalacaktır (TTK m. 864/1-c). Açıklık, tereddüde mahal bırakmayacak açıklık olup, taşıyıcının anlayabileceği ibarelerin kullanılmasıdır. Zira yapılan işe mahsus özel terimler, taşıyıcı dışındaki kişilerce anlaşılacakları iddiası ile açık ve anlaşılabilir olmadığından bahsetmek mümkün olmayacaktır.

3. Tehlikenin Türünün Bildirimi

Tehlikenin türü, tehlikeli eşya için alınacak önlem ve tehlikeli eşyanın taşınacağı aracın seçiminde önem arz etmektedir. Bu nedenle gönderenin bildirim yükümlülüğünde tehlikenin türünün de bildirilmesi öngörülmektedir.

4. Alınması Gereken Önlemlerin Bildirimi

Tehlikenin türünün açık ve anlaşılabilir içerikte bildirilmesini müteakip, alınması gereken önlemlerin de bildirilmesi gerekmektedir. Gönderen, tehlikeli eşyanın nasıl taşınması gerektiğini, bu tehlikeli eşya için hangi tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmekle yükümlü kılınmıştır. Ancak, TTK m. 861/1'de öngörülen, alınması gereken önlemlerin bildirilmesinin ihmal edilmesi halinde söz konusu olmamaktadır. Taşıma sözleşmesinden doğan diğer bildirim yükümlülüklerinin ihlali de gönderenin kusursuz sorumluluğu kapsamında değerlendirilemeyecek, ancak bu hususta genel sorumluluk hükümlerine başvurulabilecektir¹.

C. Bildirimin Şekli: Yazılı Bildirim

TBK, kural olarak şekil serbestisini öngörmektedir. Bununla birlikte, özel önem atfedilen bazı muameleler için şekil şartları öngörülmüştür. Resmi şekil, yazılı şekil ve özel merasim şeklinde öngörülmüş şekil şartlarından, taşınmaz alım satımı, taşınmaz satış vaadi sözleşmeleri, alacak temlik sözleşmeleri için öngörülen şekil şartları örnek verilebilir.

Tehlikeli maddelerin bildirim de özel şekil şartına bağlanmıştır. Bildirim, mutlaka **yazılı** olmalıdır. Bununla birlikte kanun koyucu bu yükümlülüğü, tüketiciler² için farklı tanzim etmiştir. Buna göre, taşıma işine konu olacak eşya taşınma eşyası ise ve gönderen de tüketici ise, taşıyıcı sadece eşyadan kaynaklanacak tehlike hakkında genel olarak bilgilendirilir. Bu bilgilendirme herhangi bir şekle bağlı değildir (TTK m. 896/2)³.

Taşıma konusu eşyanın taşınma eşyası olması ve bu eşyanın tehlikeli eşya niteliğinde olması söz konusu ise, gönderenin tüketici olması koşulu ile gönderenin taşıyıcıya açık ve anlaşılabilir içerikte ve yazılı şekil şartı olmaksızın sözlü olarak bilgilendirme yapması yeterli olacaktır⁴.

Yazılılığın usulü açıklanmamış olduğundan, **sadece yazılı olması yeterli** olacaktır⁵. Yapılacak bildirim açıklığı, ticari örf ve adet ve ticari teamüle uygun olarak tespit edilebilecektir.

III. TEHLİKELİ EŞYAYI TAŞIYAN (TAŞIYICI) VE HAKLARI

TTK, md. 861'de hem gönderenin yükümlülükleri, hem de taşıyıcının hakları öngörülmüştür. Taşıyıcının haklarından bahsedebilmek için öncelikle taşıyıcının kim olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Kanun koyucu, bu maddede taşıyandan bahsetmiş, taşıma işini üstlenen ve fiilen taşıyan ayrımı yapmamıştır. Bununla birlikte 888. maddede fiili taşıyıcıdan bahsedilmektedir.

“Fiilî taşıyıcı” başlıklı 6102 sayılı TTK m.888/1 c.1'de “Taşıma, kısmen veya tamamen üçüncü bir kişi olan fiilî taşıyıcı tarafından yerine getirilirse, bu kişi **eşyanın zıyaı, hasarı veya gecikmesi** nedeniyle kendisi tarafından yapılan

¹ Eminoğlu, s.41.

² “Tüketici, sözleşmeyi ticari veya meslekî faaliyeti ile ilgili olmayan bir amaçla yapan bir gerçek ya da tüzel kişidir.” (TTK, md.864/5). “Taşıma işleri ticari işletme faaliyetidir” (TTK, md.850).

³ Eminoğlu, s.40.

⁴ Kıran, s.78.

⁵ Madde gerekçesinde şu ibarelere yer verilmiştir: “Bildirim yazılı olarak yapılır. Alm TK 410 (1) paragrafı, “veya okunabilir şekilde” ibaresine yer vermiştir. Kastedilen “piktogram” diye adlandırılan uluslararası düzeyde anlaşılabilir resim ve şekille ifadedir. Çoğu kez ambalaj üzerine konulan bu resim ve işaretlerin amaca uygunluğu şüphe götürdüğünden ve CMR'de de bulunmayan Alm TK'ya özgü bu ek kanuna alınmamıştır. Bildirim gerekmezsiniz yapılmalıdır...”.

taşıma sırasında ortaya çıkan zarardan asıl taşıyıcı gibi sorumludur” denmiştir. Fiilî taşıyıcının buradaki sorumluluğu TTK, md.875’de belirtilen zıya, hasar ve gecikme sorumluluğu olup, zararın taşıma sözleşmesinin ifa edilmemiş olması halinde, taşıma senedindeki bir kayda aykırılıkla veya verilen bir talimatın ifası sırasında meydana gelmiş olması gerekmez. Fiilî taşıyıcının sorumluluğu, TTK m.875 uyarınca taşınmak üzere eşyayı teslim aldığı andan itibaren başlar ve eşyayı başka bir taşıyıcıya veya gönderilene teslim ettiği anda sona erer. Fiilî taşıyanın bu sorumluluğu, kanundan doğan bir sorumluluk niteliğindedir¹.

Belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus da aşağıda belirtilecek hakların taşıyıcı tarafından bizzat kullanılması mı yoksa belirtilen hususlarda gönderenden talepte bulunma yetkisi mi olduğu kanunda açık olmadığıdır. TTK, 861. madde metninde, taşıyıcıya tanınan hakkın, “gönderenden isteyebilir” şeklinde ifade edilmesi tereddüt oluşturmaktadır. Taşıyıcı, “gönderene karşı herhangi bir tazmin yükümlülüğü doğmaksızın, tehlikeli malın boşaltılmasını, depolanmasını, geri taşınmasını veya gerektiğinde imhasını ve zararsız duruma getirilmesini” yapabilecek midir, yoksa bunları gönderenden isteyebilecek midir?

İşin niteliğine bakıldığında, taşıma işlemi esnasında taşıdığı eşyanın tehlikeli olduğunu öğrenen taşıyıcının, Kanunda belirtilen işlemleri gönderenden istemesinin işin esasına uygun olmadığını düşünmekteyiz. Söz konusu önlemlerin taşıyıcı tarafından alınmasına mani bir engel de söz konusu değildir. Zira hüküm, “ister” değil, “isteyebilir” şeklindedir. Bu sebeple, taşıyıcı ister kendisi hükümde belirtilen önlemleri alabilecek iken isterse de söz konusu önlemlerin alınmasını gönderenden talep edebilecektir².

Şimdi sırası ile taşıyıcıya tanınan hakları kısaca izah edelim.

A. Tehlikeli Malın Boşaltılması

Taşıyıcı, taşıdığı eşyanın tehlikeli olduğunu ve derhal boşaltılması gerektiğini anlarsa ki, burada sübjektif tespitten ziyade, boşaltılması gerektiğine yönelik objektif tespit önem arz etmektedir, bu durumda tehlikeli eşyayı boşaltabilecektir. Taşıyıcıya tanınan bu hakkın mutlak ve sınırsız bir hak olarak değil, koşullara bağlı ve sınırları belirlenmiş olması gerekir. Taşıyıcının tehlikeli malı boşaltmasının öncelikli koşulu “eşyayı teslim alırken tehlikenin türünü bilmemesi veya kendisine bu hususta herhangi bir bildirimde bulunulmamış” olmasıdır. Bu koşul altında tehlikeli olduğunu öğrendiği ve taşınmasının risk teşkil edeceğinin anlaşılması üzerine, taşınan eşyayı, uygun bir yere boşaltabilecektir. Boşaltma işleminin de belli prosedürü olduğunu belirtmekte fayda vardır.

B. Depolanması

Taşıyıcıya tanınan haklardan bir diğeri de tehlikeli eşyanın depolanmasıdır. Depolama işlemi, ancak depolanması fiilen mümkün olan ve depolanması halinde tehlikesi bertaraf edilebilecek eşyalar için geçerlidir. Bu çerçevede taşıyıcı, taşıdığı eşyaya uygun bir depo tespit edecek ve tehlikeli eşyayı bu uygun yerde depolayacaktır.

C. Geri Taşınması

Taşıma konusu eşyanın geri taşınması mümkün ise, taşıyıcı tehlikeli eşyayı gönderene geri taşıyabilecektir. Gönderenin böyle bir durumda, geri taşınan eşyayı kabul etmemesi söz konusu olmayacaktır.

D. İmhası Ve Zararsız Duruma Getirilmesi

Yine benzer şekilde, tehlikeli eşyanın imha edilmesi ve zararsız hale getirilmesi gerekli ise, yine taşıyıcı tarafından yapılacak tespit üzerine insan, hayvan ve çevreye zarar vermeyecek şekilde imha edilmesi ve zararsız hale getirilmesi mümkün olacaktır.

E. Alınan Önlemler Sebebiyle Gerekli Giderlerin Karşılanması

Yukarıda dört madde halinde verilen ve taşıyıcıya tanınan hakların ifade edildiği durumla, taşıyıcıya tanınmış haklar olmasına karşın, taşıyıcıya bir külfet olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten taşıyıcı, sıralanan tüm durumlar sebebiyle ek maliyetlere duçar olacaktır. Bu ek maliyetlerin ne olacağına ilişkin Kanunda açık düzenleme yapılarak, bu maliyetlerin gönderenden talep edilebileceği açıkça ifade edilmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, yapıldığı beyan edilecek masrafların gerçekten bu işler için yapıлып yapılmadığının tespit edilmesidir. Örneğin, karayoluyla taşınan ham petrolü, ham petrol olduğu kendisine bildirilmeyen taşıyıcının bu tehlikeli eşyayı geri getirmesi veya depolaması için vinç yardımı ile işlem yaptığını beyan etmesi ve bu masrafi talep etmesi, işin niteliğine uygun düşmeyebilecektir. Bu nedenle, yapıldığı beyan edilecek masrafların mutlaka işin niteliğine ve hakkaniyete uygun masraflar olması gerekmektedir. Elbette ki, hakkın kötüye kullanılması durumuna da müsaade etmemek gerekir.

Harcamaların sayılan önlemlerden biri için harcanmış olduğu tespit edilmiş ise o önlemin alınması için harcanan

¹ Burak Adıgüzel, “Yeni Türk Ticaret Kanununda Fiilî Taşıyıcı Kavramı Ve Fiilî Taşıyıcının Sorumluluğu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71.2 (2014), 3–20 <<http://dergipark.gov.tr/iuhfm/issue/9189/115232>> s.10. (Erişim: 22.03.2017).

² Kiran, s.80.

giderlerin harcanmasının zorunlu olup olmadığının da tespit edilmesi gerekmektedir¹.

SONUÇ

Taşıma işleri, ticaret hukukumuzda, uluslararası düzenlemelere uygun olarak tanzim edilmeye çalışılmış hükümleri ihtiva etmektedir. Gerek ADR ve gerekse de CMR, taşıma hukukunda genel belirleyici kaynakları oluşturmaktadır. Çalışmamızda, iç mevzuatımız esas alınmış ve söz konusu kaynaklar üzerinde çok fazla durulmamış ise de, özellikle ADR'nin tehlikeli eşya taşımalarında belirleyici olduğunu, hatta tehlikeli madde taşımacılığına ilişkin danışmanlığın zorunlu hale getirilmiş olduğunu da belirtmeliyiz.

Çalışmamızda varılan neticede; mevcut düzenlemelere göre, birçok hususun subjektif olarak tespit edilmesinin mümkün olması karşısında, keyfiliğe mahal vermeden objektif kriterlere uygun işlemler yapılmasını temin etmenin uygulayıcılara bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Taşımacılıkta, karayolu ile taşımacılığın hâlâ çok üst seviyede olması nedeniyle, bu hususta yeni ve farklı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu düşünmekteyiz. Özellikle, uluslararası ticarete etkin rol alabilmek için uluslararası kriterlere göre hareket etme zarureti bulunduğundan, canlıların sağlığı için büyük önem arz eden tüm tehlikeli eşyaların taşınması işleri için uluslararası arenada kabul görecektir, objektif olarak tespiti kolay kriterlerin belirlenmesine ve bu hususta sıkı bir şekilde denetlenmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Burak, “Yeni Türk Ticaret Kanunu’nda Eşya Taşıma Hukuku Alanında Getirilen Yenilikler”, *M.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 (2012), 769–91 <<http://dosya.marmara.edu.tr/huk/fakultedergisi/2012C.18.S.2/16.oturum.pdf>> [erişim 10 Nisan 2017]
- , “Yeni Türk Ticaret Kanununda Fiilî Taşıyıcı Kavramı Ve Fiilî Taşıyıcının Sorumluluğu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71 (2014), 3–20 <<http://dergipark.gov.tr/uhfm/issue/9189/115232>> [erişim 22 Mart 2017]
- Antalya, Gökhan, *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu’na Göre Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 1.Baskı (İstanbul: Beta Basım, 2012)
- Caner, Oğuz, “Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımından Doğan Zararlardan Sorumluluk Ve Tazminata Dair Basel Protokolü”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2009), 65–89 <<http://www.ticaret.edu.tr/uploads/kutuphane/dergi/s16/065-089.pdf>> [erişim 22 Mart 2017]
- Eminoğlu, Cafer, “Türk Ticaret Kanunu’nun 864. Maddesi Kapsamında Gönderenin Kusursuz Sorumluluğu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIX (2015), 25–53 <http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/19_3_2.pdf> [erişim 15 Mart 2017]
- Esener, Turhan, ve Kudret Güven, *Eşya Hukuku*, 6.Baskı (Ankara: Yetkin Yayınları, 2015)
- Kıran, Süleyman, *Taşıma Hukukunda Karayoluyla Tehlikeli Eşya Taşınması* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2015)
- Oğuzman, M.Kemal, ve Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 9.Bası (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2012)
- Oğuzman, M.Kemal, Seliçi Özer, ve Saibe Oktay-Özdemir, *Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler)*, 12.Bası (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2012)
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Tehlikeli Madde Taşımacılığı* (Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2011)
- Uslu, Murat, *CMR Hükümleri Çerçevesinde Taşıyıcının Gecikmeden Doğan Sorumluluğu* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2010)

¹ Kıran, s.81.

Yrd. Doç. Dr. **Haydar KARADAĞ**
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. **Mustafa ŞİT**
Harran Üniversitesi

Öğr. Gör. **Ahmet ŞİT**
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

EKONOMİK GELİŞİMDE ULUSLARARASI FİNANS MERKEZLERİNİN ÖNEMİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

ÖZET

Uluslararası finans merkezleri sayesinde finans sektöründe sağlanabilecek verimlilik artışı ile makroekonomiler üzerinde istihdam, yurtdışından fon akışları ve ticari kurumların piyasalarda hızlı kuruluşu gibi pozitif etkiler oluşabilir. Bu durum ise gelişmekte olan ülke ekonomileri için ekonomik gelişmelerini sağlama adına bir fırsattır. Bu çalışmanın amacı, Uluslararası Finans Merkezlerinin, ülkenin ekonomik yapısı içerisindeki öneminin araştırılması, İstanbul Finans Merkezi projesi örneğinde Uluslararası Finans Merkezi olmanın öneminin anlatılması, 2009 yılından bu yana yapılan çalışmalar ışığında, İstanbul'un mevcut durumunun değerlendirilmesidir. Değerlendirme İngiltere merkezli London Finance isimli kuruluşun hazırladığı Küresel Finans Merkezleri Endeksi (Global Financial Centres Index-GFCI) verileri üzerinden yapılmıştır. Çalışma sonucunda İstanbul'un bölgesel bir finans merkezi olarak görülebileceği ve istikrarlı politikalarla daha iyi bir noktaya taşınabileceği görülmektedir. Ancak olumsuz konjonktürel ve içsel gelişmeler bir Uluslararası Finans Merkezi olma yolunda İstanbul'un önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Gelişim, Uluslararası Finans Merkezi, GFCI Endeksi, İstanbul.

THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL FINANCIAL CENTERS IN ECONOMIC DEVELOPMENT: THE CASE OF ISTANBUL

ABSTRACT

With the increase in productivity that can be achieved in the financial sector by means of international financial centers, it can be leave a positive effects on macroeconomics, fund flows from abroad, and rapid establishment of commercial institutions in the markets. To make economic improvements, this is an opportunity for developing country economies. The purpose of this study is to investigate the importance of International Finance Centers in the economic structure of the country, explaining the importance of becoming an International Finance Center for the Istanbul Financial Center Project, accompanied by studies evaluating the existing position of Istanbul since 2009. The assessment was based on data from the Global Finance Centers Index (Global Financial Centres Index-GFCI) prepared by London Finance based the United Kingdom. As a result of the study, Istanbul can be seen as a regional financial center and it can be predicted will move better position with stability policies. However, as one of the biggest obstacles in front of Istanbul towards becoming an International Finance Center is seen adverse cyclical and internal developments.

Keywords: Economic Development, International Finance Center, GFCI, İstanbul.

1. GİRİŞ

Ekonomi küreselleştikçe uluslararası sermaye akışları yoğun olarak ülke ekonomisine girmeye başlamaktadır. Ekonomiye yoğun bir sermaye girişi olduğunda mali piyasalar derinleşmektedir. Derinlik kazanan mali piyasalar, belli büyüklükteki sermaye çıkışlarında ekonomideki kırılğanlıkları azaltabilmektedirler (Çevik, 2011: 137). Bu durum ise gelişmekte olan ülke ekonomileri için ekonomik gelişimlerini sağlama adına bir fırsattır. Şirketler faaliyetlerini sürdürdükleri yerlerde bulunan finansal kurumlardan hizmet almak istemektedirler. Dolayısıyla finans merkezleri de şirketlerin yoğun olarak buldukları merkezlerde konumlandırılmaktadırlar (SERPAM, 2012: 4).

Uluslararası Finans Merkezleri (UFM), yatırımcılara düşük işlem maliyeti, düşük risklilik ve sermayeye kolay ulaşım imkanı sağlarlar. Nitelikli iş gücü, politik istikrar, gelir potansiyeli gibi hususlar finans merkezleri açısından en önemli özellikler olarak ortaya çıkmaktadır. Finans merkezlerinin başarısında havayolu erişimi, yasal ortam, düzenleyici çerçeve, ticari vergi rejimi ve altyapı gibi faktörler önem arz etmektedir (Apak ve Elverici, 2008: 12-13). Ayrıca Uluslararası nitelikte bir finans merkezi olabilmek için uluslararası finansal hizmet talebi, talebi karşılama isteği hukukun üstünlüğü, finansal alt yapı ve kaliteli çevre koşulları gibi özellikler gereklidir (Yılmaz, 2011: 149).

Sanayi Devrimi sonrasında Londra, Amsterdam ve Paris gibi merkezler ticari ve finansal merkez olarak ön plana çıkmıştır. İstanbul dünya ticaretinde gittikçe azalan önemine rağmen bölgesel olarak önemli merkez olma özelliğini 20. yy. başına kadar sürdürebilmiştir. 19. yy. ortalarından itibaren bankaların ortaya çıkması ve yaygınlaşması neticesinde finansal merkez olma niteliğini kaybeden İstanbul, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkılması, yeni bir devlet kurulması sürecinde bölgesel ticari merkez olma ünvanını da yitirmiştir. Yakın dönemde ise Dubai, Katar gibi yeni finansal merkezleri oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte İstanbul'un ticari ve finansal merkez olma özelliğini kaybetmesine rağmen bölge ticaretinde oluşan boşluk giderilebilmiş değildir.

Türkiye ekonomisinde makroekonomik göstergelerde olumlu gelişmelerin yaşanması, politik ve ekonomik istikrar neticesinde finansal sektörün her alanında görülen büyüme, konjonktürel olarak Körfez ülkelerinde yaşanan likidite bolluğu ülkemizde de bölgesel bir finans merkezi oluşturulması yönünde görüşlerin dile getirilmeye başlamasına yol açmıştır (Apak ve Elverici, 2008: 11-12). Sonrasında ise 2009 yılında İstanbul Uluslararası Finans Merkezi projesi uygulamaya konulmuştur.

Bu çalışmada İstanbul Finans Merkezi projesine özelinde UFM olmanın önemi anlatılmış, GFCI endeksi verileri ışığında, İstanbul'un mevcut durumunu değerlendirilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde UFM'ler teorik olarak ele alınmış ve ekonomik gelişim açısından UFM olmanın neden önemine değinilmiştir. Sonrasında ise bir finans merkezi olarak İstanbul'un yıllar itibariyle gelişimi ve son durumu irdelenmiştir.

2. Uluslararası Finans Merkezi Teoriği

Uluslararası düzlemde coğrafi alanın kuramsallaştırılması ve alanın ekonomi üzerinde çevresel avantajlar sağlaması yaklaşımı söz konusu oldu. Küreselleşmedeki başarıyı yerel koşullara bağlayan bu yeni yaklaşım, bölge ve kent düzeyine inen rekabet gücü tanımlaması yapmaktadır. Bu amaçla; birbiriyle ticari nitelikli karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olan firmaların tüm kamu ve teknolojik alt yapının sağlandığı alanlarda, söz konusu coğrafyanın koşullarına uygun endüstri kolunda ana ve yan sanayi sağlayan bütünlük sanayi odağı 'cluster-küme modeli' adını almaktadır (Taşdemir, 2008: 42-43).

Bu model klasik uluslararası ticaret ve üretim teorilerinin 21. yüzyıldaki en gelişmiş modelidir. Klasik uluslararası ticaret teorileri, nispi avantajların, ülkelerin gelecek nesillere bırakabileceğini söylemektedir. Bu faktör havuzları ülke toprağı, doğal kaynaklar ve nüfus gibi kavramları içine almaktadır (Taşdemir, 2008: 46).

3. Ekonomik Gelişimde Uluslararası Finans Merkezi Olmak Neden Önemli?

Uluslararası finans merkezlerinin bulunduğu civardaki ülke ekonomilerinin kalkınması ve gelişmesi için ihtiyaç duydukları fonları kendilerine çekebilme yetenekleri aynı zamanda finansal merkezlerin ne kadar derin ve geniş olduğunu göstermektedir. Bu yönleriyle uluslararası finans merkezlerinin çevresindeki ekonomilere pozitif dışsallık aktarmaktadır (Akyol ve Baltacı, 2015: 358).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde kalkınma ve ekonomik büyüme noktasında finansal hizmetler sektörünün gelişmesi ve finansal piyasaların derinleşmesi önem arz etmektedir. İşte bir ekonomide uluslararası finans merkezinin bulunması o ekonomide finans sektörünün ilerlemesi ve bu piyasaların derinleşmesinde önemli katkılar sağlayabilir. Uluslararası finans merkezleri sayesinde finans sektöründe sağlanabilecek verimlilik artışı ile istihdam, yurtdışından fon akışları ve ticari kurumların hızlı kuruluşu gibi makroekonomiler üzerinde pozitif etkiler oluşabilir. Aynı zamanda uluslararası finans merkezleri ekonominin liberalleşme sürecine katkı sağlayarak söz konusu ekonomilerin şeffaflaşmasına ve uluslararası yatırımları çekmesine yardımcı olabilmektedir. Bu durumda ekonomik büyüme için gerekli fon ihtiyaçlarının giderilmesi anlamına gelmektedir.

4. Bir Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Mevcut Durumu

İstanbul'un kurulduğu coğrafyanın jeostratejik yapısı, kıtalararası geçiş konumunda olması, tarihi değerleri, genç, vasıflı ve kozmopolit kent yapısı, iklim ve doğal dokusunun ticaret ve turizme elverişli olması, özel sektör ağırlıklı kurumsallaşmış iş hayatı ve ticaret kültürü, ülkenin GSMH'sında aldığı pay İstanbul için küresel metropol olma adına avantajlar teşkil etmektedir (Taşdemir, 2008: 41-42).

Ayrıca Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelerin büyüklükleri açısından sıralamasına Fortune500 sıralamasına göre; en büyük aktif büyüklüğe sahip 10 firmadan 4'ünün İstanbul'da olması, en fazla net satış hasılatına bakıldığında yine en fazla satış hasılatına sahip 10 firmadan 7 firmanın İstanbul'da olması UFM olması planlanan İstanbul'da faaliyet gösteren bu işletmelere de avantaj sağlayacaktır. Böylelikle ekonomi ve ticaret canlanarak ekonomik büyümeye yol açacaktır.

Bununla birlikte Türkiye ekonomisinde 2000-2001 krizi sonrasında özellikle bankacılık kesiminde düzenleyici/denetleyici yapının güçlendirilmesi, 2008 küresel finans krizinin Türk finansal sistemi üzerindeki bozucu etkilerinin sınırlı olması ve Türk ekonomisinin artık güvenli liman haline geldiği düşüncesinin savunulduğu görülmektedir. Ayrıca dünyada değişen siyasi iklimin yeni bir ekonomi politik doğurduğu ve bunun da ülkemiz lehine ekonomik avantaja dönüştürülebileceği gündeme getirilmektedir (Coşkun, 2011: 527).

Long Finance isimli finans kuruluşu 2007 yılından itibaren her yıl mart ve eylül aylarında Küresel Finans Merkezleri Endeksini (Global Financial Centres Index-GFCI) yayımlanmaktadır. Söz konusu endeks dünyadaki mevcut finans merkezlerinin veya finans merkezi olmaya aday şehirleri rekabet düzeylerine göre altı alanda kıyaslamaktadır. Bu alanlar beşeri sermaye, vergilendirme, iş ortamı, alt yapı tesisleri, marka değeri(itibar) ve finansal sektörlerin gelişimidir.

Tablo 1. Küresel Finans Merkezleri Endeksi (GFCI) Sıralaması ve Puanları

UFM	GFCI 8		GFCI 16		GFCI 22	
	Sıralama	Puan	Sıralama	Puan	Sıralama	Puan
London	1	772	2	778	1	780
New York	2	770	1	777	2	756
Hong Kong	3	760	3	756	3	744
Singapore	4	728	4	746	4	742
Tokyo	5	697	6	718	5	725
Shanghai	6	693	20	690	6	711
Chicago	7	678	12	702	24	683
Zurich	8	669	7	717	9	704
Geneva	9	661	13	701	15	694
Sydney	10	660	23	682	8	707
Frankfurt	11	659	16	695	11	701
Toronto	12	656	11	703	7	710
Boston	13	655	9	705	19	690
San Francisco	14	654	5	719	16	693
Beijing	15	653	32	668	10	703
Washington	16	649	10	704	28	676
Paris	17	645	31	669	26	680
Taipei	18	639	27	677	27	677
Luxembourg	19	634	15	697	14	695
İstanbul	70	496	42	655	78	617

Kaynak: Long Finance, Global Financial Centres Index 8, 16, 22.

Tablo 1'de GFCI endeksine göre ilk sıraları paylaşan köklü UFM'ler ile İstanbul'a ait veriler bulunmaktadır. Veriler GFCI 8-16-22 verileri üzerinden değerlendirilmektedir. GFCI-8 2010 Eylül, GFCI-16 2014 Eylül, GFCI-22 ise 2017 Eylül ayında yayımlanmıştır. Bu verilere göre endeks sıralamasında ilk dört şehir (Londra, New York, Hong

Kong, Singapur) hiç deęişmemiştir. Bu UFM'ler arasında ki rekabette yıllar itibariyle göze çarpmaktadır. Yine dięer UFM'lere bakıldığında gelişmişlik anlamında yıllar itibariyle dalgalı bir seyir kaydeden şehirler Shanghai, Sydney, San Francisco görülmektedir.

UFM projesi olarak İstanbul ise projenin uygulanmaya koyulduğu 2009 yılından sonra 2010'da 496 puanla 70. sırada iken sonrasında hızlı bir gelişme kaydederek 42. sıraya yerleşmiş ancak 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan olumsuz gelişmelerle tekrar 78. sıraya gerilemiştir.

Tablo 2'de ise UFM'lerin şehir profilleri görülmektedir. İstanbul finansal şehir profilleri analizinde uluslararası finans merkezleri grubunda bulunmaktadır. Bu kategoride uluslararası çeşitliliğe sahip olduğu belirtilmiştir.

Tablo 2. Uluslararası Finans Merkezlerinin Şehir Profilleri

Köklü UFM	Uluslararası Çeşitlilik	Uluslararası Uzmanlık	Rakipler
Boston	Bangkok	İngiliz Virgin Adaları	Almatı
Chicago	Brüksel	Kasablanka	Bahamas
Johannesburg	Busan	Cayman Adaları	Doha
Los Angeles	Copenhagen	Dalian	Gibraltar
Melbourne	Edinburgh	Guangzhou	Man Adası
Montreal	İstanbul	Jersey	
San Francisco	Kuala Lumpur		
Seul	Madrid		
Stockholm	Milan		
Vancouver	Münih		
	Roma		

Kaynak: Long Finance, (Global Financial Centres Index 22, 2017:13)

GFCI endeksine göre daha önceleri Afrika ve Orta Doğu grubunda yer alan İstanbul GFCI-16 yayımında Doğu Avrupa ve Orta Asya grubuna dahil edilmiştir. GFCI 22 endeksinde ise Varşova, Talinn, Riga, Prag gibi rakiplerinin gerisinde kalmıştır. Buna rağmen Almatı, Moskova, Atina şehirlerinin önüne geçmiştir.

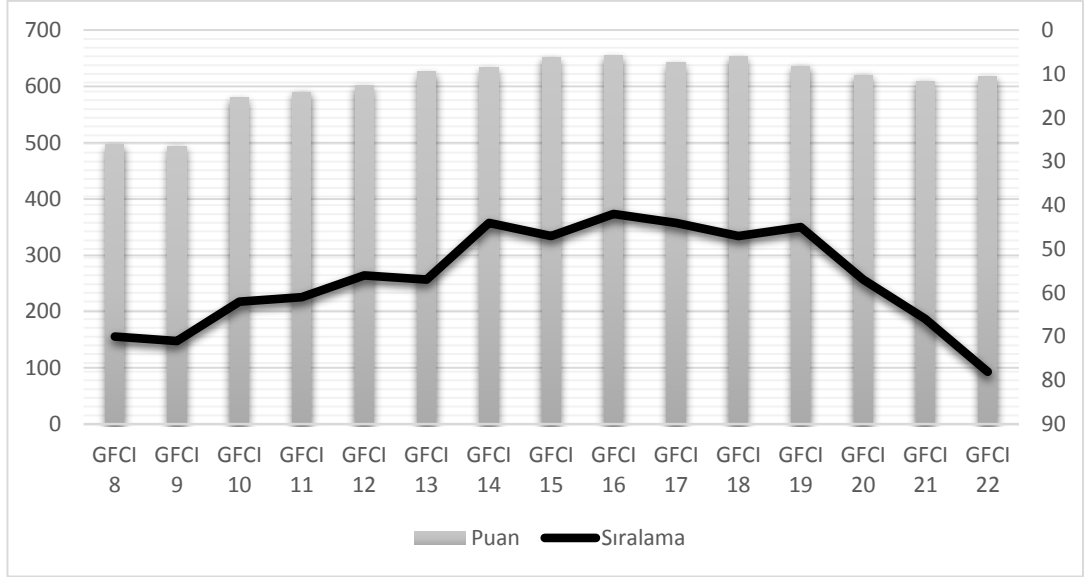
Tablo 3. Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki UFM'ler

UFM	Sıralama	GFCI 22 Puanı	Sıralama	GFCI 21 Puanı	Sıralamadaki Değişim	Puandaki Değişim
Varşova	36	664	41	645	▲ 5	▲ 19
Talinn	44	653	42	640	▼ 2	▲ 13
Riga	53	642	45	631	▼ 8	▲ 11
Prag	58	637	69	606	▲ 11	▲ 31
Budapeşte	72	623	70	604	▼ 2	▲ 19
Kıbrıs Rum K	76	619	79	590	▲ 3	▲ 29
İstanbul	78	617	66	609	▼ 12	▲ 8
Almatı	80	615	80	589	----	▲ 26
Atina	84	611	88	522	▲ 4	▲ 89
St Petersburg	87	603	86	565	▼ 1	▲ 38
Moskova	89	601	85	566	▼ 4	▲ 35

Kaynak: Long Finance, (Global Financial Centres Index 22, 2017:2)

Grafik 1 yıllar itibariyle İstanbul'un GFCI endeks verilerine göre performansını resmetmektedir. 2010 yılında GFCI 8 verileri ile başlayan ve 2017 Eylül ayında yayımlanan GFCI 22 endeksine kadar geçen süre içerisinde İstanbul'un bir UFM olarak puanını arttırdığı tespit edilmiştir. Ancak sıralamada dalgalı bir seyir izlemiştir.

Grafik 1. İstanbul'un GFCI Kriteri Performans Grafiği (2010-2017)

Kaynak: Long Finance, Global Financial Centres Index verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

5. SONUÇ

Uluslararası finans merkezleri sayesinde finans sektöründe sağlanabilecek verimlilik artışı ile makro ekonomiler üzerinde istihdam, yurtdışından fon akışları ve ticari kurumların hızlı kuruluşu gibi pozitif etkiler oluşabilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için UFM'e sahip olmak önemli bir gerekliliktir. Bu amaçla Türkiye'de ekonomi yönetimi 2009 yılında İstanbul Uluslararası Finans Merkezi projesini başlatmıştır. Ekonomi yönetimi tarafından orta ve uzun vadede, İstanbul'un uluslararası bir finans merkezine dönüştürülme çabası yerinde bir politika olarak görülebilir.

Bu çalışmada da İstanbul Finans Merkezi projesine özelinde UFM olmanın önemi anlatılmış, 2009 tarihinden bu yana yapılan çalışmalar ışığında, İstanbul'un mevcut durumunu değerlendirilmiştir. Değerlendirme İngiltere merkezli London Finance isimli kuruluşun hazırladığı Küresel Finans Merkezleri Endeksi (Global Financial Centres Index-GFCI) verileri üzerinden yapılmıştır. Buna göre, endeks sıralamasında ilk dört şehir (Londra, New York, Hong Kong, Singapur) hiç değişmez iken, gelişmişlik anlamında yıllar itibariyle dalgalı bir seyir kaydeden şehirler Shanghai, Sydney, San Francisco olarak görülmektedir.

İstanbul ise projenin uygulanmaya koyulduğu 2009 yılından sonra 2010'da 496 puanla 70. sırada iken sonrasında hızlı bir gelişme kaydederek 42. sıraya yerleşmiş ancak 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan olumsuz gelişmelerle tekrar 78. sıraya gerilemiştir. İstanbul 2012-2015 yılları arasında rakiplerine göre üst sıralara tırmanırken 2016 yılında ülke içinde ve özellikle İstanbul merkezli yaşanan olumsuz olaylar sonucu hem puan hem de sıralamada geriye düşmüştür. Özellikle 2016 Temmuz ayında yaşanan hain darbe girişiminde İstanbul'un hedef seçilmesi endeksin kriterlerinden biri olan "marka değeri (itibar)" kriterinde İstanbul'u olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında 2017 yılında İstanbul toparlanma sürecine girmiş GFCI endeksinde puan olarak toparlansa da (609 puandan 617 puana) sıralama olarak gerilemiştir (66. sıradan 78. sıraya). Diğer rakiplerin daha iyi puan alıp İstanbul'un önüne geçmesi bu durumun sebebi olabilir. Ayrıca finansal şehir profilleri analizine göre İstanbul'un uluslararası finans merkezleri kategorisinde uluslararası çeşitliliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

İstanbul geçmişten gelen tarihi zenginliği ve kozmopolit çeşitliliği, dünya coğrafyasındaki seçkin konumu ve birçok mesafeye erişim kolaylığı sunması, yerel pazarının büyüklüğü gibi sebeplere dayanarak genel anlamda bölgesel bir finans merkezi olarak görülebilir ve istikrarlı politikalarla birlikte İstanbul'un UFM olması ile Türkiye ekonomisi daha iyi bir noktaya gelebilir. Yine üçüncü havalimanının sonlandırılması, enerji borsasının kurulması gibi hedefler İstanbul'u daha üst sıralara taşıyabilir. Ancak olumsuz konjonktürel ve içsel gelişmeler bir UFM olma yolunda İstanbul'un önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Ayrıca İstanbul'un UFM olması durumunda Türkiye finansal piyasalarında ciddi iyileşmeler olabileceği tahmin edilmektedir. İstanbul'da yeni borsa/borsalar kurulabileceği, yeni yabancı yatırımların ülke ekonomisine katılabileceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Akyol, Hikmet ve Baltacı, Nuri, (2015). Uluslararası Bir Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Değerlendirilmesi, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S: 12, s. 353-387.

Apak, Sudi ve Elverici, Görkem, (2008). "İstanbul'un Finans Merkezi Olması Projesinin Değerlendirilmesi," **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S: 38, s. 9-20.

Arslan, Halil ve Kayhan, Temur, (2015). "Kira Gelirine Dayanan İcare Sukuk İçin Fiyatlandırma Modeli," http://bmd.com.tr/content/userfiles/files/Alternatif_Fiyatlandırma_Modeli.pdf, Erişim Tarihi: 22.04.2016.

Coşkun, Yener, (2011). "Ekonomi Politik ve Düzenlemenin Gücü İstanbul'u Finans Merkezi Yapabilir Mi?," **Mülkiyeliler Birliği Armağanlar Dizisi**, Yayın No.: 9.

Çevik, Fatih, (2011). Uluslararası Finans Merkezleri, Ülke Ekonomilerine Etkileri ve İstanbul'un Potansiyeli, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2011-7.

Global Financial Centres Index 8, (2010), Long Finance Report, <http://www.zyen.com/GFCI/GFCI%208.pdf> (Erişim Tarihi: 21/11/2017)

Global Financial Centres Index 16, (2014), Long Finance Report, http://longfinance.net/images/GFCI16_22September2014.pdf (Erişim Tarihi: 21/11/2017)

Global Financial Centres Index 22, (2017), Long Finance Report, http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_22.pdf (Erişim Tarihi: 21/11/2017)

SERPAM İstanbul Üniversitesi Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, (2012). İstanbul Bölgesel ve Uluslararası Finans Merkezi (İFM), Araştırma Dizisi-1.

Taşdemir, İnci, (2008). "Uluslararası Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Yapılanması ve Finans Kümelenmesi," İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2008-51.

Yılmaz, Hüseyin, (2011). "İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezleri ile Rekabet Düzeyinin Saptanmasına Yönelik Bir Çalışma," **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:61, S: 2, s. 143-163.

Öğr. Gör. Tolgahan ŞAFAK*
Öğr. Gör. Süleyman KANDEMİR*
Öğr. Gör. Hasan ÖRÜCÜ*

İNSAN TİCARETİ SUÇUNUN TÜRK HUKUK SİSTEMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

ÖZET

İnsan Ticareti insanın eşya gibi ticarete konu edilmesi biçimidir ve tamamen insanlık dışıdır. İnsan Ticareti, hem temel hak ve özgürlükleri hem de kamu yararını, kamu düzenini, uluslararası ilişkileri derinden etkileyen bir durumdur. 21'inci Yüzyılda modern kölelik olarak bilinen İnsan Ticaretini sona erdirebilmek için bölgesel veya dünya genelinde uluslararası belgeler düzenlenmiş ve taraf devletlere insan ticareti suçunun kendi kanunlarında açıkça düzenlenmesi için zorunluluklar getirilmiştir. Türkiye, birçok uluslararası belgeye taraf olduğu gibi Sınırışan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol'ü de imzalamış ve protokolün gereği olarak İnsan Ticaretini Türk Ceza Kanunu'nda ayrı bir suç olarak düzenlemiştir. Böylece Türkiye, İnsan Ticareti suçu ile mücadelede etkin hukuki alt yapıyı sağlamış, önemli adımlar atmış ve varlığını uluslararası alanda göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan ticareti, kölelik, modern kölelik

*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu, Türkiye, Rize.

PLACE AND IMPORTANCE OF THE CRIME OF HUMAN TRAFFICKING IN THE TURKISH LEGAL SYSTEM

Lecturer Tolgahan ŞAFAK*
Lecturer Süleyman KANDEMİR*
Lecturer Hasan ÖRÜCÜ*

ABSTRACT

Human trafficking makes people be involved in commerce like goods and it is an entirely inhuman treatment. Human trafficking is a crime that affects both fundamental rights and freedoms as well as public interest, public order and international relations. In the 21st Century, international or regional documents were issued to end human trafficking, known as modern slavery, and obligations were imposed on States parties to clearly regulate the crime of trafficking in human beings. Türkiye has signed a protocol to prevent, suppress and punish human trafficking, especially women and children trafficking, and the United Nations Convention against Transnational Organized Crime as well as many other international instruments, and has enacted Human Trafficking as a separate offense under the Turkish Penal Code as a requirement of this protocol. Thus, Türkiye has become an effective legal substructure in combating with Human Trafficking, made a significant progress in this direction and shown its presence on the international scene.

Keywords: Human trafficking, slavery, modern slavery

*Recep Tayyip Erdogan University , Vocational School of Justice, Türkiye, Rize.

GİRİŞ

İnsanın sahip olduğu büyük değerlerden dolayıdır ki insanın kendisi ve insanın sahip olduğu manevi ve birçok maddi değer dışında kalan bütün her şey ticarete konu edilebilmektedir. 19'uncu yüzyıla kadar maalesef insanoğlunun yeryüzündeki değerine rağmen tıpkı eşya gibi ticarete konu edildiği görülmüştür. Ancak 19'uncu yüzyıldan sonra özellikle ulaşım ve haberleşme neticesinde suç teşkil eden birçok fiil sınıraşan boyut almıştır. İster bedenen çalıştırılma amacıyla olsun ister fuhuş yaptırma amacıyla veya başkaca bir hukuk dışı amaç için olsun insan ticareti konusunda etkin mücadelenin yalnızca ulusal mevzuatlar yoluyla gerçekleştirilemeyeceği ortaya çıkmıştır ve insan ticareti suçu uluslararası bağlamda düzenlenmek zorunda kalmıştır. Kölelik ve benzeri uygulamaları ortadan kaldırmak, bunlar ile etkin mücadele sergileyebilmek için birçok uluslararası sözleşmeler düzenlenmiş, imzalanmış ve böylece taraf devletler ulusal mevzuatlarını uluslararası belgelere uygun hale getirmeyi taahhüt etmiştir. Türkiye de insan ticareti konusunda birçok uluslararası belgeyi imzalamış ve sözleşmelere taraf olmuştur.

Savunmasız olan veya savunmasız bırakılan insanlar genel olarak modern kölelik olarak adlandırabileceğimiz insan ticareti ile rızaları dışında zorla çalıştırılmak, esarete benzer uygulamalara tabi kılmak, fuhşa sürüklemek, vücut organlarının verilmesini sağlamak üzere tedarik edilmekte, nakledilmekte, kaçırılmakta, sevk edilmektedir. Kısacası insanlar, değersiz birer obje olarak görülmenin de ötesinde acı ve ıstıraba maruz bırakılmaktadır. Özellikle de insan ticareti suçunun mağdurlarının genellikle kadın ve çocuklardan oluştuğu, hala mağduriyetlerin olabildiğince fazla olduğu düşünüldüğünde bu suç türü üzerinde daha fazla çalışılması gerektiği açıktır.

Türkiye, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi merkezli gerçekleştirilen uluslararası çalışmalara katıldığı gibi diğer devletlerle yeknesak uygulamaların sağlanabilmesi adına ulusal mevzuatında da gerekli ve önemli değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Şöyle ki 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'na 03.08.2002 tarih ve 4771 sayılı Kanun ile 201/b düzenlemesi eklenmiş ve ardından 5237 sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu'nun 80'inci maddesinde de ayrıca İnsan Ticareti Suçu başlığıyla düzenleme getirilmiştir. İnsan Ticareti ile mücadele konusunda Türkiye üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirme konusunda birçok alanda çalışmalar yapmakla birlikte çalışma konumuz nedeniyle burada sadece hukuki düzenlemeleri çerçevesinde açıklamalarda bulunulmuştur.

Çalışmamız içerisinde insan ticaretinin kavramsal açıklamaları yapılarak insan ticareti ile ihlal edilen hukuki menfaatlerin çeşitliliği üzerinde durulmuş ve ardından da insan ticaretinin uluslararası belgelerdeki yerinden kısaca bahsedilmiştir. Son olarak ise Türkiye'de insan ticareti suçunun düzenlenme şekline ilişkin olarak gerekli ve ayrıntılı açıklamalar yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

I.KAVRAMSAL OLARAK İNSAN TİCARETİ

İnsan ticareti suçunda insanın aslında bir mal ya da meta olarak görüldüğü dikkat çekmektedir. Nitekim tacirler kişileri, kanunlarca tanınan güvencelerine ve insan olmalarına aldırmaşızın alınıp satılabilen basit bir eşya olarak

görmektedir¹. Günümüzde *modern kölelik* olarak da ifade edilen ve insanın en temel haklarının ihlallerinden birisi olarak kabul edilen insan ticareti, hem dünya genelinde neredeyse tüm ülkeleri hem de bireylerin bizzat kendisini derinden etkileyen sosyal bir problem olarak kendini göstermektedir². İnsan ticareti 21'inci yüzyılda dahi devam eden bir kölelik sistemi olup dünya genelinde bütün insanlığı derinden etkileyen ve insanlığa karşı işlenen bir suçtur³.

Kökünü itibarıyla İlkçağ ve Ortaçağ'a dayanmakta olan çağdışı bir uygulamanın adı olan İnsan Ticareti, iletişim ve seyahat imkânlarının hızla gelişmesi, kentleşmedeki düzensizlikler ve göç olgusundaki koordinasyon eksikliklerinden ortaya çıkan birçok durum neticesinde yaygınlaşmış ve insan tacirleri böylece geniş bir hareket alanı bulabilmişlerdir. Bu gibi durumlara ek olarak ekonomik eşitsizlik, insanların can güvenliğinden endişe etmeleri, politik kaos, iç savaş, terörizm ve şiddet vakalarının yaygınlaşması da bireylerin insan ticareti amacıyla kurulan örgütlerin eline düşmelerinde önemli etkenler olmuştur⁴.

Küreselleşme neticesinde başta siyasal ve ekonomik ilişkiler alanında olmak üzere birçok alanda önemli gelişmeler gerçekleşmekle birlikte özellikle hukuk ve güvenlik gibi alanlarda da olumsuz etkilerin ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuç ve gerçeklik olmuştur. İnsanın kendisinin çeşitli sebeplerle ticarete konu edilmesi ve bu durumun da sınıraşan bir boyut halini alması uluslararası ilişkilerin, küreselleşmenin bir sonucu olmaktadır⁵. Bir insanın kendi bedeni üzerinde dahi mutlak bir tasarruf hakkı bulunamazken insanın tıpkı eşya gibi alınıp satılması, üzerinde diğer insanların çeşitli şekillerde tasarrufta bulunması ve insanların kendisini bu yönde hakka sahip olarak görmesi kabul edilemez bir gerçektir.

İnsan ticareti suçu ile aslında birden fazla hukuki yararın korunmak istendiğini söylemek yerinde olacaktır. İnsan ticareti suçu ile kişinin kişisel özgürlüğü, uluslararası toplumsal ve kamu düzeninin yanı sıra mağdurların maddi ve manevi bütünleri, kamu sağlığı ve kamu ahlakı da korunmaktadır. Şöyle ki bu suç ile kişiler iradi olarak karar alabilme, hareket edebilme hürriyetinden çeşitli şekillerde (baskı, tehdit, kandırma, nüfuzu kötüye kullanma, hizmet ettirme, zorla çalıştırma, fuhuş yaptırma, cebir uygulama, esarete tabi kılma) mahrum bırakılmaktadır. Bunun sonucu olarak da kişisel özgürlüğe saldırı ortaya çıkmaktadır⁶. Ayrıca küreselleşmenin de neticesi olarak insan ticareti sınıraşan boyuta ulaşmış olup birçok devlet de bundan zarar görmektedir ki böylece uluslararası toplum düzeni bozulmaktadır⁷. Toplumsal huzur ve güvenliği tehlikeye sokabilecek boyutu nedeniyle insan ticareti, kamu düzenini ve mağdurların içine düştükleri durum dolayısıyla kişilerin bedensel ve ruhsal yapılarını da bozabildiğinden maddi ve manevi bütünlüklerini bozmaktadır⁸.

Bireysel ve toplumsal, özellikle de uluslararası bağlamdaki etkileri nedeniyle İnsan Ticaretinin engellenebilmesi ve böylece toplumsal huzur ve güvenin korunabilmesi veya sağlanabilmesi için ulusal mevzuatın zaman zaman gözden geçirilmesi ve değişen dünya şartlarına uygun hale getirilmesi şarttır. Bunun için de öncelikle İnsan Ticareti ihlallerinin kontrol edilmesi ve dünya genelinde insan ticaretinin engellenebilmesi için benzer hukuki mevzuatın oluşturulması zaman içerisinde bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır.

II. İNSAN TİCARETİ SUÇUNUN ULUSLARARASI BELGELERDEKİ YERİ

A) Genel Olarak Uluslararası Belgeler

İnsanın haysiyetini ve varlığındaki değerini başka insanlara hiçe sayılması nedeniyle aslında insan ticareti olgusunun cezalandırılması uluslararası ilişkilere konu olmuştur. İnsan ticareti suçuna konu edilen fiillerin yasaklanarak önlenmeye çalışılması aslında insan haklarına tarih içerisinde verilen değere paralel şekilde bir eğilim göstermektedir. İnsana verilen değer zaman içerisinde artmasına paralel olarak insan ticaretini yasaklamak amaçlı birçok bölgesel veya uluslararası belge, sözleşme⁹ bulunmaktadır.

İnsan ticaretine ilişkin ilk uluslararası belge 1904 tarihli *Beyaz Kadın Ticaretinin Yasaklanmasına Dair Uluslararası Sözleşme*'dir¹⁰. Bu belge ile asıl amaçlanan durum insan ticareti fiillerini gerçekleştiren faillerin

¹ Kocasakal, Ümit, İnsan ticareti suçu, *Galatasaray Üniversitesi Dergisi*, 2003, 1, (2) , s.40

² http://www.goc.gov.tr/icerik6/genel-bilgi_409_561_562_icerik , Erişim Tarihi: 01.11.2017

³ Benzer açıklamalar için bkz. Ahmet Caner Yenidünya, *İnsan Ticareti Suçu*, Turhan Yayınevi, Ankara 2007, s.5-11.

⁴ Erhan Akgün, "Modern Kölelik İnsan Ticareti ve Rakamlarla Türkiye Gerçeği", *MÜHFD*, 22 (1), s.158

⁵ Aynı yönde görüş için bkz. Çetin Arslan, "İnsan Ticareti Suçu", *AÜHFD*, 53 (4), s. 27

⁶ Mahmut Koca, "İnsan Yağması (Sömürüsü) Suçu, (TCK m. 201/b)", *AÜHFD*, 52(2), s. 145-146.

⁷ Durmuş Tezcan, Erdem Ruhan, Önok Murat, *Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*, Yetkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 105; Zaten 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 80'inci maddesinde, uluslararası suçlar kısmında düzenlenmiş olması da bu suçun uluslararası boyuttaki önemini göstermektedir.

⁸ Çetin Arslan, Bahattin Azizağaoğlu, *Yeni Türk Ceza Kanunu Şerhi*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 331.

⁹ İnsan Ticareti suçunun bahsettiğimiz ehemmiyeti dolayısıyla uluslararası arenada ilgili suç konusunda birçok uluslararası belge, anlaşma olmakla birlikte çalışmamızın kapsamı nedeniyle birçoğunun yalnızca ismi zikredilecektir.

¹⁰ 1815 tarihli Köle Ticaretinin Kaldırılmasına İlişkin Evrensel Bildirisi daha eski tarihli bir uluslararası belge olmakla birlikte günümüzde İnsan Ticareti olarak genel bir nitelendiriminin hâkim olması ve doktrin açısından İnsan Ticareti Suçunun uluslararası bazda ilk kabul edilen belgenin, sözleşmenin, 1904 tarihli Beyaz Kadın Ticaretinin Yasaklanmasına Dair Uluslararası Sözleşme olarak kabul edilmesi açısından 1815 tarihli bildiri sayılmamıştır. Aksi halde ilgili bildiri de İnsan Ticareti kavramının içeriği geniş tutularak ilk belge olarak nitelendirilmesi de mümkün olabilecektir. Hatta Kölelik ve benzeri uygulamaların yasaklanmasına ilişkin olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na kabul edilen 7 Eylül 1956 tarihli "Kölelik, köle ticareti, köleliğe benzer uygulama ve

cezalandırılmasından ziyade insan ticareti mağdurlarının korunması olmuştur¹. Bu sözleşmenin ardından 1910 tarihli *Beyaz Kadın Ticaretinin Yasaklanmasına Dair Uluslararası Sözleşme*, 1921 tarihli *Kadın ve Çocuk Ticaretinin Yasaklanmasına Dair Sözleşme* ve 1933 tarihli *Tüm Yaşlarda Kadın Ticaretinin Yasaklanmasına Dair Uluslararası Sözleşme* imzalanmıştır. Son olarak ise insan ticaretine ilişkin yukarıda zikrettiğimiz bu sözleşmeler Birleşmiş Milletler (United Nations-UN) tarafından 1949 yılında *İnsan Ticaretinin ve İnsanların Fuhuş Yoluyla Sömürülmesinin Yasaklanmasına Dair Sözleşme* adı altında birleştirilmiştir².

İnsan ticaretini yakından ilgilendiren bu uluslararası belgeler dışında “*İnsan Hakları Evrensel Beyanname*; *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*; *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme*; *İşkence ve Diğer Acımasız, İnsanlık dışı ya da Aşağılayıcı Muamele veya Cezalara Karşı Sözleşme*; *Çocuk Hakları Sözleşmesi*; *Göçmen İşçiler ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme*; 25 Eylül 1926 tarihli *Köleliğe Dair Sözleşme- Cenevre*; 7 Eylül 1956 tarihli *Kölelik, Köle Ticareti ve Köleliğe Benzer Kurum ve Uygulamaların Lağvına Dair Ek Sözleşme- Cenevre*; *Cebri Çalıştırmaya Dair Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmesi No. 29*; *Cebri Çalıştırmanın Kaldırılmasına Dair ILO Sözleşmesi No. 105*; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS) ve AB Temel Haklar Sözleşmesi*” gibi birçok uluslararası sözleşmeyi de saymak mümkündür³.

B) Birleşmiş Milletler Nezdinde Yapılan Uluslararası Çalışmalar

1. Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi

Ülkemizin de taraf olduğu bu sözleşme, 147 ülke tarafından imzalanmış, 56 ülke tarafından onaylanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 30.01.2003 tarih ve 4800 sayılı Kanun⁴ ile sözleşmenin onaylanmasını uygun bulmuş ve bu şekilde Türk Hukukuna dâhil olmuştur.

Sözleşmenin 1’inci maddesinde geçtiği üzere ilgili sözleşme ile güdülen amaç , sınıraşan örgütlü suçların önlenmesi ve bu suçlarla daha etkili bir şekilde mücadele edilmesi için devletlerarası işbirliğinin geliştirilmesidir. Ayrıca sözleşmenin amacının gerçekleştirilmesi bakımından örgütlü suç “*örgütlü suç grubu doğrudan veya dolaylı olarak mali veya diğer bir maddi çıkar elde etmek amacıyla belli bir süreden beri var olan ve bu sözleşmede belirtilen bir veya daha fazla ağır suç veya yasadışı eylemi gerçekleştirmek amacıyla birlikte hareket eden, üç veya daha fazla kişiden oluşan yapılanmış bir grup anlamına gelir*” şeklinde tanımlanmıştır⁵.

2. Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi’ne Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol (Palermo Protokolü)

İnsan ticareti kavramını Dünya genelinde en kapsamlı şekilde açıklayan ve en geniş alana hitap etmekte olan, 12-13 Aralık 2000 tarihlerinde Palermo’da düzenlenen konferansta kabul edilen ve Palermo Protokolü olarak bilinen bu Protokol, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ne ek olarak hazırlanmıştır⁶.

Protokol’de insan ticareti kavramı, 3/a düzenlemesinde “*kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması anlamına gelir.*” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda yer alan istismardan ne anlaşılması gerektiği de aynı maddede “*asgari olarak, başkalarının fuhuşunun istismar edilmesini veya cinsel istismarın başka biçimlerini, zorla çalıştırmayı veya hizmet ettirmeyi, esareti veya esaret benzeri uygulamaları, kulluğu veya organların alınmasını*

---

geleneklerin ortadan kaldırılmasına dair Ek Sözleşme”nin TBMM tarafından uygun bulunmasına ilişkin kanun da bulunmaktadır. İlgili Kanun için bkz.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc047/kanuntbmmc047/kanuntbmmc04700361.pdf

Erişim Tarihi: 10.11.2017; Ayrıca konumuz gereği öneme haiz olması nedeniyle belirtmek gerekir ki 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 4’üncü madde düzenlemesi kölelik, kulluk ve zorla çalıştırmayı yasaklamakta ve hangi durumlarda gerçekleştirilen fiillerin cebri çalıştırma ya da angarya sayılmayacağı da ayrıca belirtilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi için bkz. <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf> Erişim Tarihi: 11.11.2017

¹ Turan Kuloğlu, *Uluslararası Belgelerde Ve Türk Hukukunda İnsan Ticareti*, Selçuk Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, s. 56.

² Ayrıntılı açıklamalar için bkz.

<http://www.abgm.adalet.gov.tr/yayinlar/belgeler/e-kutuphane/TurkHukukundaInsanTicaretisucuElKitabi.pdf> Erişim Tarihi: 30.10.2017

³ Çalışma konumuzun kapsamı sebebiyle ilgili uluslararası belgelerin sadece isimlerinin zikredilmesiyle yetinilmiştir.

⁴ Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (2003), *T.C. Resmi Gazete*, 25014, 04.02.2003.

⁵ Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ tam metni için bkz. http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/bm/bm_45.pdf Erişim Tarihi: 03.11.2017

⁶ Yenidünya, s.5-721-23.

içerecektir.” şeklinde düzenlenmiştir¹. Protokol ile insan ticaretinin kavramı sadece açıklanmamış ayrıca Protokol’ün 5’inci maddesiyle taraf devletlere ulusal mevzuatlarında bu yönde düzenlemeler getirmesi yönünde zorunluluk getirmiştir². Ayrıca Protokol’de yer alan İnsan Ticareti tanımının Varşova’da karara bağlanan 16.05.2005 tarihli Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi’nin 4/a madde düzenlemesinde³ de aynen kabul edildiğini görmekteyiz.

Türkiye de 4804 Sayılı Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın Ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına Ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ile Protokol’ü 30.01.2003 tarihinde kabul ederek Türk Ceza Kanunu’nda gerekli düzenlemeleri yapmayı da aslında kabul etmiştir⁴. Aynı şekilde Türkiye 6667 Sayılı Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun⁵ ile 30.01.2016 tarihinde ilgili sözleşmeyi uygun bulmuş ve insan ticareti konusunda Palermo Protokolü dışında bir başka uluslararası belgeyi de mevzuatına eklemiştir.

III. İNSAN TİCARETİ SUÇUNUN TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ

A) Genel Olarak

765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun⁶ (TCK) ilk şeklinde insan ticareti suçu, ayrıca yer almamakla birlikte ilk kez 03.08.2002 tarih ve 4771 sayılı kanunla düzenlenmiştir. İlgili düzenleme TCK’nın “*Hürriyet Aleyhine İşlenen Cürümler*” başlığı altındaki bölümde “*İş ve Çalışma Hürriyeti Aleyhindeki Cürümler*” başlıklı altıncı fasılda 201/b madde⁷ düzenlemesinde yer almıştır. Böylece Palermo Protokolü’ne taraf olan Türkiye, İnsan ticaretine ilişkin olarak Protokol’ün gereğini yerine getirmeyi amaçlamıştır⁸. Aksi halde insan ticareti suçunun ayrıca düzenlenmeden ilgili Protokol’ün TBMM tarafından 30.01.2003’te kanun ile uygun bulunmasının ehemmiyeti olmayacaktır.

5237 Sayılı TCK’da (Yeni TCK) İkinci Kitabının Uluslararası Suçlar başlığı altında yer alan birinci kısmındaki “*Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti*” başlıklı İkinci Bölümdeki 80’inci maddede⁹ *İnsan Ticareti Suçu* başlığıyla

¹ Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi’ne Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4804.html> Erişim Tarihi: 03.11.2017.

² Taraf devletlere Protokol’ün 2’nci maddesi uyarınca insan ticareti ile mücadele konusunda etkin olunabilmesi amacıyla 3’üncü maddede geçen tanıma uygun düzenlemeleri getirme yükümlülüğünü aşağıdaki şekliyle getirmiştir.

“Madde 5

Suç haline getirme

1. Her Taraf Devlet bu Protokol’un 3. maddesinde belirtilen eylemlerin kasten gerçekleştirilmesi halinde cezalandırılmalarını teminen gerekli yasal ve diğer önlemleri alacaktır.

2. Her Taraf Devlet, aşağıdaki eylemlerin de suç sayılmaları için gerekli yasal ve diğer önlemleri alacaktır:

(a) Kendi hukuk sisteminin temel kavramlarına bağlı kalmak kaydıyla, bu maddenin 1. fıkrası uyarınca ihdas edilen bir suçun işlenmesine teşebbüs edilmesi,

(b) Bu maddenin 1. Fıkrası uyarınca tesis edilen bir suçta, suç ortağı olarak iştirak edilmesi,

(c) Bu maddenin 1. Fıkrası uyarınca ihdas edilen bir suçta işlemek için başkalarının örgütlenmesi veya suçta teşvik edilmesi.”

³ Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi tam metni için bkz. <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0433.pdf> Erişim Tarihi: 05.11.2017.

⁴ Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın Ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına Ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (2003), *T.C. Resmi Gazete*, 25014, 04.02.2003.

⁵ Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, (2016), *T.C. Resmi Gazete*, 29629, 31.01.2016.

⁶ Türk Ceza Kanunu, (2004), *T.C. Resmi Gazete*, 25611, 12.10.2004.

⁷ 765 Sayılı Eski Türk Ceza Kanunu, Madde 201/b:

“Zorla çalıştırmak veya hizmet ettirmek, esarete veya benzeri uygulamalara tabi kılmak, vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla, tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri tedarik eden, kaçıran, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden, barındıran kimseye beş yıldan on yıla kadar ağır hapis ve bir milyar liradan az olmamak üzere ağır para cezası verilir.

Birinci fıkra da belirtilen amaçlarla girişilen ve suç oluşturulan eylemler var olduğu takdirde, mağdurun rızası yok sayılır. Onsekiz yaşını doldurmamış çocukların birinci fıkra da belirtilen maksatlarla tedarik edilmeleri, kaçırılmaları, bir yerden diğer bir yere götürülmeleri veya sevk edilmeleri veya barındırılmaları hallerinde suça ait araç fiillerden hiçbirisine başvurulmuş olmasa da faile birinci fıkra da belirtilen cezalar verilir. Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçlar örgütlü olarak işlendiği takdirde failere verilecek cezalar bir kat artırılarak hükmolunur.”

⁸ Ali Parlar, Muzaffer Hatipoğlu, *5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Yorumu (Maddelerin açıklamaları, Yeni TCK ile İlgili Yargıtay Ceza Genel Kurul ve Özel Daire Kararları)*, 1. Cilt, Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2007, s. 644; Mehmet Emin Artuk, Ahmet Gökçen, Ahmet Caner Yenidiünya, *Ceza Hukuku Özel Hükiimler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s.127.

⁹5237 Sayılı TCK Madde 80 düzenlemesi,

İnsan Ticareti Suçu

“Zorla çalıştırmak, hizmet ettirmek, fuhuş yaptırmak veya esarete tâbi kılmak ya da vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim

ayrıca ve açıkça yeniden düzenlene yapılmıştır. Aslında Yeni TCK'nın 80'inci madde içeriği 765 Sayılı Eski TCK'nın 201/b maddesinde yer alan düzenleme ile suçun unsurları açısından farklılık göstermemektedir. Sadece yeni düzenlemede insan ticareti suçunun yaptırımının daha da ağırlaştırılmış olması, tüzel kişiler açısından güvenlik tedbirlerinin getirilmiş olması ve suçun örgütlü olarak işlenmesinin nitelikli hal olarak ayrıca düzenlenmemiş olması temel farklılıklardır¹.

B) 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Uyarınca İnsan Ticareti Suçu

TCK 80'inci maddede düzenlenen insan ticareti suçu, en genel şekliyle, belli amaçlar için (*zorla çalıştırmak, hizmet ettirmek, fuhuş yaptırmak, esarete tabi kılmak, vücut organlarının verilmesini sağlamak*) belli araçlarla (*tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanmak*) ve belli hareketlerle (*ülkeye sokmak, ülke dışına çıkarmak, tedarik etmek, kaçırmak, bir yerden başka bir yere götürmek veya sevk etmek ya da barındırmak*) işlenebilen bir suçtur².

Korunan Hukuki Yarar

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere insan ticareti suçuna ilişkin olarak getirilen yaptırım ile aslında birden fazla hukuki değer korunmak istenmektedir. Öncelikli olarak insanın doğası gereği sahip olduğu temel hak ve özgürlükler ile kişiliği korunmaya çalışılmaktadır. Zira insanın tıpkı bir eşya gibi ticarete konu edilmesinin 21'inci yüzyılda kabulü mümkün değildir. İnsan ticareti suçunda mağdurların iradesi, TCK 80'inci maddede sayıldığı üzere, "*tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek*" suretiyle kısıtlanmakta ve irade özgürlüğü, ifade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, cinsel özgürlüğü, kişinin vücut bütünlüğü, kişinin kendi geleceğini belirleyebilme özgürlüğü gibi birçok temel hak ve özgürlüğü kısıtlanmakta, bunlara bağlı olarak da kişiliğine saldırı gerçekleştirilmektedir. Bunlar dışında özellikle cinsel sömürü amaçlı insan ticareti suçu açısından mağdurun cinsel özgürlüğü yanında kamu ahlakı ve kamu sağlığı da korunmaya çalışılmaktadır. Son olarak ise insan ticareti suçunun TCK'da uluslararası suçlar kısmında düzenlenmesi ve Palermo Protokolü de göstermektedir ki korunan menfaatler arasında uluslararası ilişkiler de bulunmaktadır³.

Suçun Faili ve Mağduru

İnsan ticareti suçunun yalnızca belli niteliğe sahip olan kişilerce işlenebileceği düzenlenmediğinden, yani özgü suç olmadığından, suçun faili herkes olabilecektir. Öyle ki suçun örgüt kapsamında işlenmesi şartı da aranmayıp tek bir kişi tarafından da bu suç işlenebilecektir.

Suçun mağduru da tıpkı failinde olduğu gibi herhangi bir kimse olabilir. Sadece suçun mağdurunun yaşına ilişkin olarak bir farklılık bulunmaktadır. Zira insan ticareti suçunun işlenebilmesi için kişinin iradesini ortadan kaldıran "*tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanmak*" şeklindeki araç fiillerden birine başvurulması gerekli iken 18 yaşından küçük mağdurlar için fail bu araç fiillere başvurmasa bile suç oluşabilecektir⁴.

Suçun Maddi Unsuru

Suçun maddi unsuru, hareket unsuru, zorla çalıştırmak, hizmet ettirmek, fuhuş yaptırmak, esarete tabi kılmak, vücut organlarının verilmesini sağlamak amaçlarıyla yurt dışından insan getirmek, yurt dışına insan götürmek, tedarik etmek, kaçırmak, sevk etmek ve barındırmaktır. Tedarik etmekten mağdurun araştırılarak bulunması ve zorla çalıştırma, fuhuş, hizmet ettirme, organlarının verilmesini sağlama... gibi amaçlara hazır hale getirilmesi anlaşılacaktır⁵. Kaçırmayı, mağdurun rızası dışında kendi hukuksal alanından çıkarılıp failin kendi tasarruf alanına sokulması⁶; bir

---

olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri ülkeye sokan, ülke dışına çıkaran, tedarik eden, kaçıran, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden ya da barındıran kimseye sekiz yıldan oniki yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adli para cezası verilir.

(2) Birinci fıkrada belirtilen amaçlarla girilen ve suçu oluşturan fiiller var olduğu takdirde, mağdurun rızası geçersizdir.

(3) Onsekiz yaşını doldurmamış olanların birinci fıkrada belirtilen maksatlarla tedarik edilmeleri, kaçırılmaları, bir yerden diğer bir yere götürülmeleri veya sevk edilmeleri veya barındırılmaları hallerinde suça ait araç fiillerden hiçbirine başvurulmuş olmasa da faile birinci fıkrada belirtilen cezalar verilir.

(4) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur."

¹ Parlar, Hatipoğlu, s. 645.

² Manav Hakkı, *Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti (Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti, Suçunu Sübutunda Esas Alınacak İlkeler, Cezanın Tespitinde Esas Alınacak Ölçütler, Yargıtay Kararları)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, 227.

³ Seyhan O., Akgül A., *Türkiye'de İnsan Ticareti Mağdurları. İçinde, Hukuki Açından Cinsel Sömürü Amaçlı İnsan Ticareti*, Benlioğlu Emel Baykal, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s.99.

⁴ Suçun oluşması için her ne kadar 18 yaşından küçük mağdurların iradesini ortadan kaldırmak için cebir, baskı, şiddet, tehdit... gibi araç fiillere kanunen gerek duyulmamış olsa da kanaatimce 18 yaşından küçük mağdura karşı bu araç fiillere başvurulması ayrıca ağırlaştırıcı neden olarak düzenlenmeliydi kanaatindeyim. Benzer yönde açıklama için bkz. Soyaslan Doğan, *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Yetkin Yayıncılık, Ankara 2014, s.122.

⁵ Kocasakal, 67.

⁶ Rifat Murat Önok, *5237 s. TCK'ya Göre Uluslararası Suçlar (Uluslararası Suçlar)*, Hukuk ve Adalet Dergisi, Sayı 5, Nisan 2005, s.208.

yerden bir yere götürülmesi ise mağdurun ister yurt içinde ister yurt dışında fail ile veya failin tasarrufunda başka birileri ile yerinin değiştirilmesi olarak anlayabiliriz¹.

Suçun Manevi Unsuru

İnsan ticareti suçu ister cinsel amaçlı olsun isterse zorla çalıştırma, vücut organlarının verilmesini sağlama, esarete tabi kılmak gibi amaçlarla işlensin, özel kast ile işlenebilen ve taksirle işlenemeyen bir suçtur².

Suçun Özel Görünüş Biçimleri

İnsan ticareti suçunun tamamlanması için amaç fiillerin (zorla çalıştırma, vücut organlarının verilmesini sağlama, esarete tabi tutma, fuhuş gibi) gerçekleşmiş olması gerekmez. Failin suçu işleyebilmek için gerekli olan araç fiillerin icrasına başlayıp da failin elinde olmayan nedenlerden dolayı bu fiillerin tamamlanamaması durumunda insan ticareti suçuna teşebbüs mümkün olabilecektir. Ayrıca suça iştirak da mümkündür. Öyle ki suçun araç fiillerini (örneğin tehdit) bir kişinin gerçekleştirmesi, diğer kişilerin ise suçun maddi unsurunu oluşturan seçimlik hareketlerden bir kısmını (örneğin yurt dışına insan götürmek, kaçırmak...) gerçekleştirilmesi durumunda iştirak hükmü³ dolayısıyla müşterek fail sayılarak cezalandırılabilirlerdir.

TCK 80'inci maddede İnsan ticareti suçu konusunda içtima açısından bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla içtima konusunda TCK 42-44 madde hükümleri gözetilecektir. Şöyle ki insan ticareti suçu suçun hukuki tanımında yer alan araç fiiller ve suçun maddi unsurunu oluşturan seçimlik hareketler açısından aslında bileşik bir suç⁴ görünümündedir. Dolayısıyla İnsan ticareti Suçunu oluşturan seçimlik fiillerden dolayı faile ayrıca ceza verilmemektedir. Fakat fail, örneğin araç fiillerden olan cebir konusunda suçun unsuru olabilecek sınırı aşarsa İnsan ticareti Suçu dışında ayrıca faile kasten yaralama suçundan da ceza verilecektir. Aynı şekilde İnsan ticareti suçunun işlenmesi sırasında sahte belge düzenlenmesi ve kullanılması, araç fiillerden biri olan tehdit için ruhsatsız silah kullanılması gibi fiillerde de bulunulmuşsa gerçek içtima gereğince bu fiillerden de ayrıca ceza verilmesi gerekecektir. Suçun unsurları içerisinde yer alamayan fiillerde bulunulmuşsa (örneğin cinsel saldırı, organ satışı) ve bu fiiller de ayrıca kanunen suç olarak düzenlendiğinden bu fiiller ayrı ve bağımsız suç kabul edilerek ayrıca ceza verilmesi gerekecektir⁵.

Kovuşturma, Görevli Mahkeme, Suçun Yaptırımı ve Dava Zamanaşımı

Suçun soruşturma ve kovuşturması re'sen yapılmakta olup görevli mahkeme de Ağır Ceza Mahkemeleridir. Bu suç dolayısıyla yabancı bir ülkede mahkûmiyet veya beraat yönünde karar verilmiş olsa dahi Adalet Bakanının talebi ile Türkiye'de yeniden yargılama yapılabilmektedir.

Suçun failine uygulanacak olan yaptırım sekiz yıldan on iki yıla kadar hapis ve on bin güne kadar da adli para cezası olarak düzenlenmiş⁶ olup dava zanaşımı süresi ise 15 yıldır.

SONUÇ

İnsan ticareti ile insanoğlu aslında dünyada bulunan en değersiz şeye dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Zira en değerli varlık olmasına rağmen tıpkı bir eşya misali ticarete konu edilmekte, dolayısıyla insan yaşayan bir mal olarak değerlendirilmekte söylemi dahi yerinde olacaktır. Bunun dışında ticarete konu edilen insanın maruz kaldığı muameleler ve çektiği sıkıntılar, acılar da düşünüldüğünde insanın ticarete konu edilmesi insanın maddi ve manevi varlığını doğrudan ortadan kaldırmak için gerçekleştirilen bir saldırdır aslında. *Modern kölelik* olarak da ifade edilen insan ticareti, insanın en temel haklarının ihlallerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde neredeyse tüm ülkeleri ve özelde ise bireylerin bizzat kendisini derinden etkileyen büyük bir problem olarak kendini gösteren insan ticareti 21'inci yüzyılda dahi devam eden bir kölelik sistemidir. Bundan dolayıdır ki genellikle Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi merkezli birçok uluslararası belge, sözleşme düzenlenmiş olup günümüz köleliği olan insan ticaretini ortadan kaldırmak için etkin bir mücadele sergilenmeye çalışılmaktadır. Uluslararası sözleşmeler ile insan ticareti kavramından ne anlaşılması gerektiği açıkça düzenlenmiş olup taraf devletlere ulusal mevzuatlarında insan ticaretini suç olarak düzenlemeleri, içeriğinin şekli konularında açıkça çerçeve çizilmiştir.

¹ Veli Özer Özbek, Mehmet Nihat, Kanbur, Koray Doğan, Pınar Bacaksız, İlker Tepe, *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014, s.91.

² Bir suçun taksirli şeklinin cezalandırılabilmesi için Suç ve Cezada Kanunilik İlkesi'nin gereği olarak taksirli şeklinin kanunda düzenlenmiş olması gerekmektedir. Suç ve Cezada Kanunilik İlkesi ayrıntılı açıklaması için bkz. Hakeri Hakan, *Ceza Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s. 11-29.

³ TCK 37/1 madde hükmü uyarınca cezalandırılacaklardır. Bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>

⁴ Bileşik suç, TCK 42'nci maddede "*Biri diğerinin unsurunu veya ağırlaştırıcı nedenini oluşturması dolayısıyla tek fiil sayılan suçta bileşik suç denir. Bu tür suçlarda içtima hükümleri uygulanmaz.*" şeklinde düzenlenmiştir. Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>

⁵ Parlar, Hatipoğlu, 649.

⁶ Fakat yukarıda da bahsettiğimiz üzere mağdurun 18 yaşından küçük olması failin alacağı cezaı ağırlaştırmamaktadır. Hatta mağdur, araç fiillere maruz bırakılmamış olsa dahi fail cezalandırılırken küçük mağdurun araç fiillere maruz bırakılması durumunda failin cezası ağırlaştırılmıyor. Dolayısıyla bu durumun hukuki bir eksiklik olduğunu düşünmekteyiz.

ტურქიე, სწრაშან ორგუტლუ სუჟლარა კარში ბმ სოჟლესმეი ვე სწრაშან ორგუტლუ სუჟლარა კარში ბმ სოჟლესმეი'ნე ეკ ინსან ტიკარეტინი, ოჟელლიკე კადინ ვე ოოუკ ტიკარეტინი ონლენმესინე, დურდურულმასინა ვე ცეზალანდირილმასინა ოლიშკინ პროტოკოლ'უ იმზალამიშ არდინან და გერე 765 საილი ტკკ გერეკსე 5237 საილი ტკკ'და ინსან ტიკარეტი სუჟ კონუსუნდა დეგისიკლიკერ გეტირმიშტი.

5237 საილი ტკკ'ნინ 80'ინცი მადდესინდა ინსან ტიკარეტი სუჟუნუნ გერეკლესტირეილბილმესი კონუსუნდა ბელირენი (*თეჟდტი, ბასკი, ცებირ ვეა შიდეტი უყგულამაკ, ნუფუზი კოტიუე კულანმაკ, კანდირმაკ გიბი*)არაჟ ფილერინ უყგულანმასი შარტი მაგდურლარინ კუჩუკ ოლმასი დურუმუნდა არანმამაკტადირ. ფაკატ უაჟი კუჩუკ მაგდურლარა ბუ გიბი არაჟ ფილერინ უყგულანმასი ჰალინდე ისე ცეზაი არტირან ბირ ნედენ დე ბუნუნმამაკტადირ. დოლაიუსილა ინსან ტიკარეტი სუჟუნუნ მაგდურლარინინ კუჩუკ ოლმასი დურუმუნდა არაჟ ფილერე მარუზ ბირაკილმარაი ჰალინინ ინსან ტიკარეტი სუჟუნუნ ნილელიკი ჰალი ოლარაკ დუნენლენმესი გერეკტიგი კანაატიინდეი.

კაიუნაკჟა

აკგუნ, ერჰან, "Modern Kölelik İnsan Ticareti ve Rakamlarla Türkiye Gerçeği", *MÜHFD*, 22 (1).

არსლან ოეტინ, "İnsan Ticareti Suçu", *AÜHFD*, 53 (4).

არსლან ოეტინ, აზიზაგოგლუ ბაჰატიინ, *Yeni Türk Ceza Kanunu Şerhi*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

არტუკ მეჰმეტი ემინ, გოკოენ აჰმეტი, ენიდუნია აჰმეტი კანერ, *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

ავრუპა კონსეი ინსან ტიკარეტინე კარში ეილემ სოჟლესმეი'ნინ ონაილანმასინინ უყგუნ ბუნუნდუნა დაირ კანუნ, (2016), *T.C. Resmi Gazete*, 29629, 31.01.2016.

კოკასაკალი, ომიტი, ინსან ტიკარეტი სუჟი, *Galatasaray Üniversitesi Dergisi*, 2003, 1, (2).

კოკა, მაჰმუტი, "İnsan Yağması (Sömürüsü) Suçu, (TCK m. 201/b)", *AÜHFD*, 52(2).

კულოღლუ ტურან, ოლუსლარარასი ბელგელერდე ვე ტურკ ჰუკუკუნდა ინსან ტიკარეტი, სელოუკ ონივერსიტი კამუ ჰუკუკი ანაბილიმ დალი, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010

მანავ ჰაკკი, *Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti (Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti, Suçunu Sübutunda Esas Alınacak İlkeler, Cezanın Tespitinde Esas Alınacak Ölçütler, Yargıtay Kararları)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2010

ონოკ რიფათ მურათ, *5237 s. TCK'ya Göre Uluslararası Suçlar (Uluslararası Suçlar)*, Hukuk ve Adalet Dergisi, Sayı 5, Nisan 2005

ოზბეკ ველი ოზერ, კანბურ მეჰმეტი ნიჰათ, დოგან კორაი, ბაკასიზ პინარ, ტეპე ილკერ, *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2014.

პარლარ ალი, მუზაფერ ჰატიპოღლუ, *5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Yorumu (Maddelerin açıklamaları, Yeni TCK ile İlgili Yargıtay Ceza Genel Kurul ve Özel Daire Kararları)*, 1. Cilt, Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2007.

ტეჯკან დურმუშ, ერდემ რუჰან, ონოკ მურათ, *Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*, Yetkin Yayıncılık, Ankara 2008.

ენიदუნია აჰმეტი კანერ, *İnsan Ticareti Suçu*, Turhan Yayınevi, Ankara 2007.

ხალიანა ჩიტაბე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტი

ტურიზმის განვითარება სტატისტიკა და პერსპექტივები საქართველოში

ტურიზმის ინდუსტრია მსოფლიო ეკონომიკის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და მნიშვნელოვანი დარგია. ტურიზმის განვითარება აახლოებს მსოფლიოს ხალხებს. ტურიზმი ის სფეროა, სადაც ტურისტის მოთხოვნები და უსაფრთხოება არის უზრუნველყოფილი და დაცული. საქართველო ეს ის ქვეყანაა, რომელიც ოდითგანვე განთქმული არის ქართველი ხალხის სტუმარმასპინძლობით. დღეისათვის საქართველოს ულამაზესმა კურორტებმა და ტურისტულმა პოტენციალმა უკანასკნელ პერიოდში უცხოელი ვიზიტორების მოზიდვა განაპირობა. საქართველო მსოფლიო ტურისტული ორგანიზაციის წევრი ქვეყანაა. მსოფლიო ტურიზმის ორგანიზაციის მიერ მიღებული კლასიფიკაციით

მსოფლიო დაყოფილია 6 ტურისტულ რეგიონად. ევროპა ქართული ბაზრისათვის ძირითადი ორიენტირია. ევროკავშირთან ხელმოწერილი ასოცირების ხელშეკრულება წინადადებული ნაბიჯია ევროკავშირში ინტეგრაციის გზაზე. საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი, უმთავრესი პრიორიტეტი იყო ვიზალიბერალიზაციის პროცესი, ევროკავშირთან უვიზო რეჟიმის შემოღება. მიზანი მიღწეულია. 2017 წლის 28 მარტს საქართველოს მოქალაქეებმა უპრობლემოდ შეძლეს ევროპის საზღვრის გადაკვეთა. სწორედ ეს წარმოადგენდა ევროინტეგრაციის ერთ-ერთ ყველაზე მამოძრავებელ შედეგს მოკლევადიან პერსპექტივაში, რომელიც საქართველოს რიგით მოქალაქეებს ბევრ სარგებელს მოუტანს. ეს გადადგმული ნაბიჯი ხელს შეუწყობს ჩვენი ქვეყნის და ევროპის ქვეყნების კიდევ უფრო მეტად დაახლოებას, ტურიზმის დარგის კიდევ უფრო განვითარებას, საგანმანათლებლო - კულტურული ხასიათის პროექტების განხორციელებას.

საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის ძირითადი მისია არის მდგრადი ტურიზმის განვითარების უზრუნველყოფა და საერთაშორისო ბაზარზე საქართველოს, როგორც უნიკალური ტურისტული ქვეყნის პოზიციონირება. ტურისტების რაოდენობის ზრდის ხელშეწყობა, რაც პირდაპირ მოქმედებს ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაზე. სამომავლო პერსპექტივაში, ქვეყნის როგორც ბრენდის განვითარება და პოზიციონირება საერთაშორისო ბაზარზე. დაგეგმილია ინფრასტრუქტურის განვითარება და მომსახურების სფეროს გაუმჯობესება, ინვესტორების მოზიდვა, ეფექტური პარტნიორობით ადგილობრივი კერძო სექტორის ხელშეწყობა და განვითარება.

ტურიზმი საქართველოში განვითარების ახალ ეტაპზე იმყოფება და ქვეყანაში მიმდინარე რეფორმების ფონზე ეს პროცესი საკმაოდ აქტიურად მიმდინარეობს. ფაქტია, რომ საქართველოში საერთაშორისო ტურისტების რაოდენობა იზრდება, ეს დასტურდება ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემებით. 2005 წლიდან სახეზეა ვიზიტორების რიცხოვნობის აბსოლუტური ზრდის ტენდენცია.

2017 წლის დასაწყისიდან მონაცემების მიხედვით ვიზიტორების ზრდაში მნიშვნელოვანი წვლილი მეზობელი ქვეყნებიდან შემოსულ ტურისტებს ეკუთვნით. თუ თვალს გადავავლებთ მიმდინარე და წინა წლის საერთაშორისო შემოსვლელი ტურისტების რაოდენობის მონაცემებს, აქ უკვე ლიდერის ფუნქციას უპირობოდ ასრულებს აზერბაიჯანი. (იხ. ცხრილი 1)

ცხრილი 1

საერთაშორისო ვიზიტორების გეოგრაფიული სტრუქტურა(ტოპ ხუთეული ქვეყანა)

ქვეყანა	2016 - შემოსვლა	2017 - შემოსვლა	პროცენტული ცვლილება
აზერბაიჯანი	353 279	368 068	4.19%
სომხეთი	229 133	264 067	15.25%
თურქეთი	274 450	236 156	-13.95%
რუსეთი	144 935	185 624	28.07%
ირანი	16 499	55 568	236.80%
სხვა	118 425	156 642	32.27%

წყარო: საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია.

<http://stats.gnta.ge/Default.aspx>

2017 წლის იანვრიდან მაისის ჩათვლით საქართველოს 2 329 677 საერთაშორისო მოგზაური ეწვია, რაც +9,7%-ით მეტია წინა წლის ანალოგიურ პერიოდთან. (იხ. ცხრილი 2)

ქვეყანა	2016 – 5თვე	2017: 5 თვე	ცვლილება	ცვლილება %
აზერბაიჯანი	571,013	602,840	31,827	5.6%
სომხეთი	445,375	504,112	58,737	13.2%
თურქეთი	525,353	431,833	-93,520	-17.8%
რუსეთი	303,963	371,102	67,139	22.1%
ირანი	25,553	82,804	57,251	224.0%
უკრაინა	53,833	64,703	10,870	20.2%
ისრაელი	20,586	31,897	11,311	54.9%
ინდოეთი	9,490	21,136	11,646	122.7%
გერმანია	11,489	14,556	3,067	26.7%
ყაზახეთი	11,813	14,004	2,191	18.5%

წყარო: საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია.
<http://stats.gnta.ge/Default.aspx>

მოცემულ პერიოდში საერთაშორისო მოგზაურების რაოდენობის ზრდა 142 ქვეყნიდან დაფიქსირდა, რაც რაოდენობრივად 302 473-ს შეადგენს. 3 000-ზე მეტი ზრდა დაფიქსირდა 9 ქვეყნიდან ჯამში 285 199 (მთლიანი ზრდის 85%)

მიმდინარე წლის მაისის თვეს საქართველოს 552 958 საერთაშორისო მოგზაური ეწვია, რაც წინა წლის ანალოგიურ პერიოდთან შედარებით +5,7%-ით მეტია. მათ შორის 24 საათი და მეტი დროით საქართველოში 245 403 საერთაშორისო ვიზიტორი გაჩერდა(ზრდა+19,6%).

2017 წლის მაისში ყველაზე მეტი ვიზიტი აზერბაიჯანიდან(+8,5%), სომხეთიდან (+8,9%), თურქეთიდან (-24,4%) რუსეთიდან (+16,8%) და ირანიდან (+212,1%) განხორციელდა. განსაკუთრებული ზრდა დაფიქსირდა შემდეგი ქვეყნებიდან: ირანი +212%, უზბეკეთი +216%, ინდოეთი +78%, ჩინეთი +70% და ისრაელი +41%.

აღსანიშნავია, რომ მნიშვნელოვანი ზრდა სწორედ იმ ქვეყნებიდან ფიქსირდება, სადაც საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის მარკეტინგული კომპანიები ხორციელდება.

ევროკავშირის მოქალაქეების წილი საერთაშორისო მოგზაურების რაოდენობაში იზრდება.

ევროკავშირის ქვეყნების მიმართულებიდან საქართველოში ჩამოსვლების რაოდენობის ზრდის კუთხით მაის-ივნისის თვეში გამოირჩნენ ავსტრია +68%, ნიდერლანდები +31%, საფრანგეთი +20%, იტალია +18%, და გაერთიანებული სამეფო+14%. (იხ. ცხრილი 3)

ევროკავშირის ქვეყნები	2013	2014	2015	2016	2017	ცვლილება	ცვლილება %
იანვარი	7,081	7,810	7,660	8,513	10,673	2,160	+25.4%
თებერვალი	7,598	8,882	9,243	10,361	12,235	1,874	+18.1%
მარტი	10,897	12,142	15,095	14,489	15,860	1,371	+9.5%
აპრილი	13,760	17,300	18,489	18,161	26,305	8,144	+44.8%
სულ	39,336	46,134	50,487	51,524	65,073	13,549	+26.3%

წყარო: საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია.
<http://stats.gnta.ge/Default.aspx>

იანვარ-აპრილში საქართველოს 65 073 ევროკავშირის მოქალაქე საერთაშორისო მოგზაური ეწვია, ზრდა წინა წლის ანალოგიურ პერიოდთან შედარებით +26,3%-ია. ზრდის კუთხით იანვარ-აპრილში გამოირჩეოდნენ გერმანია +43%, პოლონეთი +30%, გაერთიანებული სამეფო +26% და ლიტვა +25%.

შედეგად, ოთხი თვის მონაცემებით ევროკავშირის მოქალაქეების წილი 3,2%-იდან 3,7%-მდე გაიზარდა. მნიშვნელოვანი ფაქტორია ისიც, რომ ევროკავშირის მოქალაქეების უმეტესობა ტურისტული მიზნებით მოგზაურობს საქართველოში. (იხ. ცხრილი 4)

ცხრილი 4

	2016 (4 თვე)	2017 (4 თვე)	ცვლილება	ცვლილება %	წილი %
24 საათი და მეტი (ტურისტი)	46,431	59,317	12,886	27.8%	91.2%
ერთდღიანი ვიზიტი	3,461	4,021	560	16.2%	6.2%
ტრანზიტი	1,632	1,735	103	6.3%	2.7%
სულ	51,524	65,073	13,549	26.3%	100.0%

დღეს საქართველოში მთავრობამ უნდა შეასრულოს წამყვანი როლი ტურიზმის განვითარების სტრატეგიის განსაზღვრაში, რომელშიც სრულად იქნება გათვალისწინებული ეკონომიკური, ეკოლოგიური, სოციალური და ორგანიზაციული ასპექტები. საქართველოში ტურიზმის განვითარებისათვის და წინსვლისათვის უნდა განვიხილოთ შემდეგი პრობლემები და ღონისძიებები:

- ქვეყანაში არსებული პოტენციალის და რესურსების მონაცემთა სრულყოფილი ბაზის შექმნა;
- ტურიზმის სხვადასხვა სახეების განვითარება ქვეყანაში;
- ბუნებრივი რესურსების გონიერი და ეფექტური გამოყენება;
- ეკონომიკური განვითარება, ბიზნესისათვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა.

ეს მცირე ჩამონათვალია იმ პრობლემების და ღონისძიებების, რომლებიც ამ დარგის განვითარებისათვის სახელმწიფოს აქტიური მხარდაჭერის შემთხვევაშია შესაძლებელი.

საქართველოში ტურიზმის განვითარება ხელს შეუწყობს ქვეყნის ეკონომიკის აღმავლობას, პირველ რიგში ხელს შეუწყობს მოსახლეობის დამატებითი შემოსავლების გაზრდას, რაც გამოიწვევს ქვეყანაში ეკონომიკის ზრდას.

ლიტერატურა:

ნ. აბეაძე, რ. ქინქლაძე, ქ.იტალაძე, სტატისტიკა ტურიზმისათვის, 2015.
 ნ. აბეაძე, ტურიზმის სტატისტიკა საქართველოში: რეალობა და პრობლემები, 2017.
<http://www.geostat.ge/>
<http://stats.gnta.ge/Default.aspx>

Khaliana Chitadze
Gori State Teaching University
STATISTICS AND PERSPECTIVES OF TOURISM DEVELOPMENT IN GEORGIA
ABSTRACT

Tourism industry is one of the biggest and most important economies in the world economy. The development of tourism brings people closer to one another all over the world. Tourism is the area where the requirements and safety of tourists are satisfied and protected. Georgia is the country that has been known for its hospitality by the Georgian people. Today, the most beautiful resorts of Georgia and the tourist potential have attracted foreign visitors in recent times. Georgia is a member of the World Tourism Organization. The world is divided into 6 tourist regions by the classification of the World Tourism Organization. Europe is a major focus for the Georgian market. The Association Agreement signed by the European Union is a step forward on the way to EU integration. One of the key priorities of Georgia was the process of visa liberalization, introduction of visa-free regime with the EU. One of the most important key priorities of Georgia was the process of visa liberalization, introduction of visa-free regime with the EU. The goal

has been reached. On March 28, 2017, Georgian citizens could easily cross the European border. This was one of the most driving outcomes of European integration in the short term, which will bring many benefits to Georgian ordinary citizens. This step will facilitate further getting closer of our country and European countries, further development of tourism, implementation of educational and cultural projects. The main mission of the Georgian National Tourism Administration is to ensure sustainable tourism development and to position Georgia as a unique tourist country on the international market. The growth of tourists, directly affects on the development of the country's economy. In the future perspective, the country's brand development and positioning on the international market. The following steps are planned: the development of Infrastructure and improvement of service sector, investor attractions, promotion and development of local private sector with effective partnership. Tourism is in a new stage of development in Georgia and this process is very active on the background of ongoing reforms in the country. The fact is that the number of international tourists in Georgia is growing, this is confirmed by official statistical data. Since 2005, there has been a tendency of absolute growth of number of visitors. From the beginning of 2017, a significant contribution to the growth of visitors has been made by tourists from neighboring countries. In Georgia today, the government should play a leading role in determining the development strategy of tourism, which will be fully considered for economic, ecological, social and organizational aspects. For the development of tourism in Georgia, we should take into consideration the following problems and measures:

- Creating a comprehensive base of existing potential and resource data in the country
- Development of various types of tourism in the country
- Intelligent and effective use of natural resources
- Economic development, creating a favorable environment for business

This is a small list of the problems and measures that can be taken in the active support of the state for the development of this sector.

Development of tourism in Georgia will contribute to the growth of the country's economy, first of all, to increase the income of the population, which will lead to economic growth of the country.

თეა ხორგუაშვილი
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
ნათია ხორგუაშვილი
ევროპის სასწავლო უნივერსიტეტი

რისკების მართვის კონცეპტუალური საკითხები საჯარო ფინანსების მართვაში

რისკების მართვა ეს არის ეფექტი, გაურკვეველობა რომელიც ადგება დასახულ მიზნებს. (ISO31000) ამრიგად, რისკებმა შეიძლება გამოიწვიოს დადებითი და უარყოფითი შედეგების ზემოქმედება. რისკის არსებობამ შეიძლება გაზარდოს საფრთხე, გამოიწვიოს ზიანი ან დანაკარგი. რისკებს შეუძლიათ შექმნან გარკვეული ჯგუფები.

რისკის მართვა ნიშნავს მოვლენების განვითარებას, რათა უზრუნველყოს უფრო მეტი გარანტია იმისა, რომ შესაძლებელია ჩვენს მიერ დასახული მიზნების მიღწევა?

რისკის მართვა მოითხოვს: რისკების სისტემატურ იდენტიფიკაციას ორგანიზაციების ყველა ასპექტში, რაც გავლენას მოახდენს დასახულ მიზნებზე და ამ რისკების შესახებ ინფორმირებული გადაწყვეტილებების მიღებას, მათ შორის, შესუსტებას.

რისკების წარმატებული მართვა იქნება: შეამცირონ განზრახ საფრთხეები იმ დონეზე, რომ მაქსიმალურად გაიზარდოს შესაძლებლობები, რომლებიც შეიძლება წარმოიშვას.

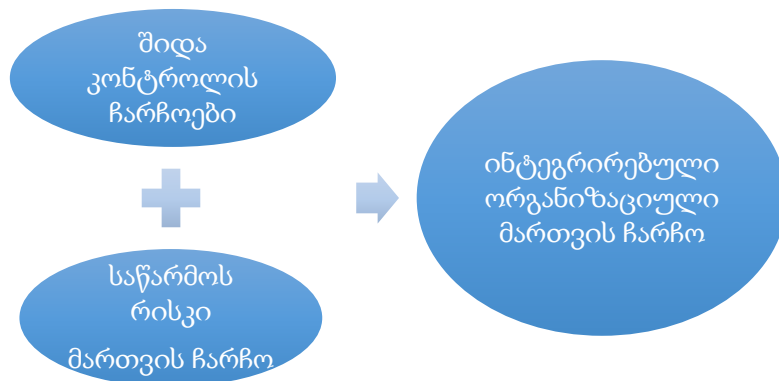

მაშინ, როდესაც სამყარო გლობალურად არის დაკავშირებული, რისკის მასშტაბები იზრდება. ასევე იზრდება სირთულე და მას ნეგატიურ შედეგები მოაქვს მაშინ, როდესაც რისკის მოვლენა მატერიალიზდება. საზოგადოება და მთავრობა უნდა შეეცადოს თავიდან აიცილოს და შეამციროს მოსალოდნელი რისკები.

გარემოს მუდმივად გაუმჯობესება და შეფასება, მათ შორის, რისკების შემოწმება და რისკის შერბილების სტრატეგიის შემუშავება ბევრ ქვეყანაში "ნორმად" იქცა.

COSO (The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) საერთო მისიის გათვალისწინებით, COSO- ს საბჭომ 2004 წელს გამოუშვა და გამოაქვეყნა საწარმოს რისკების მართვის ინტეგრირებული ჩარჩო. გასული ათწლეულის მანძილზე, ამან მოიპოვა ორგანიზაციების მიერ ფართო აღიარება რისკის მართვის მიზნით. თუმცა ამ პერიოდის განმავლობაში, რისკის სირთულე შეიცვალა, ახალი რისკები წარმოიშვა, აღმასრულებლები გააძლიერებდნენ საწარმოთა რისკის მართვის ინფორმირებულობას და ზედამხედველობას გაუმჯობესების რისკის შესახებ. ეს განახლება 2004 წლის პუბლიკაციაში მიუთითებს საწარმოს რისკის მართვის ევოლუციაზე და ორგანიზაციების საჭიროებაზე, რათა გაუმჯობესდეს მათი მიდგომა რისკის მართვის მიზნით, რომ პასუხობდეს განვითარებადი ბიზნესგარემოს მოთხოვნებს.

COSO-ს მოდელი

შიდა კონტროლის ჩარჩოები, თავის მხრივ, მოიცავს:

- მონიტორინგს - შიდა აუდიტსა და სხვა მენეჯმენტის მიმოხილვას;
- ინფორმაციასა და კომუნიკაციას - ტრენინგი და ინფორმაცია პერსონალისა და დაინტერესებული პირებისათვის;
- საკონტროლო საქმიანობას - როგორ შეამციროთ რისკის მოვლენების ალბათობა;
- რისკის შეფასებას - რისკების სფეროების განსაზღვრა, რომელიც უნდა შევამსუბუქოთ;
- საკონტროლო გარემოს - სისტემები, პოლიტიკა და პროცედურების ადგილი.

ორგანიზაციის ძირითადი მისიიდან გამომდინარე, მთავარია, განისაზღვროს: რა არის თქვენი მისია, რა არის მისი ძირითადი საქმიანობა, რა არის საქმიანობის ძირითადი მიზნები, ვინ არიან თქვენი ძირითადი დაინტერესებული მხარეები და რა ფაქტორებია, რომლებსაც შეიძლება ჰქონდეთ დადებითი ან უარყოფითი გავლენა ორგანიზაციის მიზნების მისაღწევად.

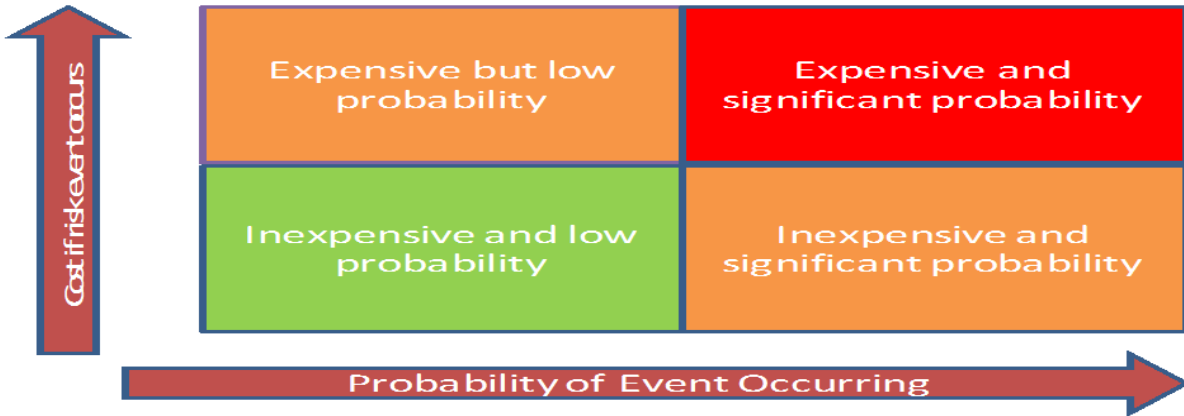
ამდენივე შეიძლება შეიმუშაოს სტრატეგიული გეგმებიდან - ეს არ არის ცალკე პროცესი, მაგრამ უნდა იყოს ერთი ინტეგრირებული პროცესის ნაწილი.

რისკის მართვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია რისკების იდენტიფიცირება. ორგანიზაციაში მუდმივად უნდა ხდებოდეს რისკების გამოვლენა და შესაბამისი ზომების მიღება, რათა შემცირებული იქნეს რისკის საფრთხეები. პრაქტიკაში რისკების იდენტიფიცირების სხვადასხვა მეთოდები არსებობს, ესენია არსებული რისკების ჩამონათვალი, კითხვარები, ინდივიდუალური ინტერვიუები, ჯგუფური მეთოდები, როგორცაა SWOT ანალიზი, ექსპერტთა მიერ ჩატარებული მიმოხილვები, როგორცაა PEFA ან ბიზნესპროცესების შეფასება, რისკის შეფასების სემინარები, შიდა და გარე აუდიტის დასკვნები.

რისკების იდენტიფიცირება შესაძლებელია გავრცელების არეალის მიხედვით, საიდანაც მნიშვნელოვანია ტრადიციული, რომელიც მოიცავს ეროვნულ საკანონმდებლო ბაზას და მოთხოვნებთან

შესაბამისობას, კორუფციას და თაღლითობას და გავრცელების ფართო მასშტაბებს - მომსახურების მიწოდება, რეპუტაცია, საზოგადოება და კულტურა, ბიზნეს უწყვეტობა, უსაფრთხოების ზომები და სხვა.

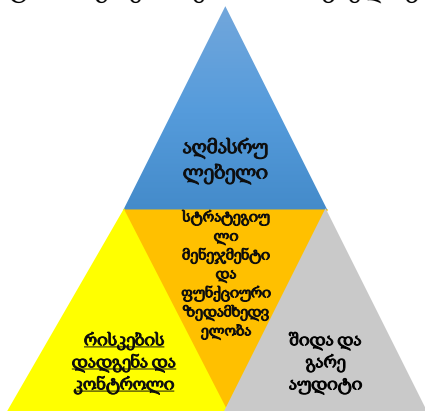
რისკების მართვა თავისთავად გულისხმობდ რისკების ანალიზს და რისკების შეფასებას. მას შემდეგ, რაც მოხდება რისკების იდენტიფიცირება, აუცილებელია მოსალოდნელი შედეგების იდენტიფიცირება, ანუ გარკვეული ღონისძიება, რომელიც ზემოქმედებას ახდენს დასახულ მიზნებზე. შედეგების იდენტიფიცირების ალბათობა არის მოვლენის მომენტის შანსი, იდენტიფიცირება ნებისმიერი კონტროლის მექანიზმით, რომელიც უკვე არსებობს ან შედის სამოქმედო გეგმაში, რათა თავიდან იქნას აცილებული მოვლენა, რომელმაც შეიძლება გამოიწვიოს ან შეამციროს შესაძლო შედეგების გავლენა. ასევე შეფასება იმისა, არის თუ არა ეს კონტროლი ადეკვატური.

საერთაშორისო პრაქტიკაში დადგენილია რისკების მართვის პარამეტრები:

- საქმიანობის შეწყვეტა, რომელიც ქმნის რისკს;
- რისკის შემცირება (საფრთხის შემთხვევაში) შეამციროს ალბათობა და/ან შედეგი შესაძლებლობის შემთხვევაში;
- რისკის მიღება/დათანხმება;
- რისკის გაზიარება ან გადაცემა;

რისკების მართვა უნდა იყოს ეფექტური, პრაქტიკული და სათანადო რისკის დონეზე. რისკების ეფექტური მართვა გულისხმობს რისკის რეესტრის წატმობას, სადაც აღრიცხული ყველა რისკი, რომელიც გამოვლენილია, გაანალიზებულია, კლასიფიცირებული და არსებობს ალბათობა რისკის შემცირებისა. ეს არის რისკების მართვის საუკეთესო პრაქტიკა. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ რისკები აღმოფხვრილია. რისკების მართვა უწყვეტი პროცესია. მუდმივად უნდა განხორციელდეს შეფასება, რამდენად ეფექტურია რისკების მართვა, მუდმივად უნდა ხდებოდეს განხილვა საფრთხის შესახებ. რისკები იცვლება, რისკი შეიძლება შეჩერდეს ან გამოჩნდეს ახალი რისკი. აქედან გამომდინარე, რისკების მონიტორინგი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტია რისკების მართვაში.

რისკების მართვა დიდად არის დამოკიდებული ქვეყნის კულტურაზე. რისკების მართვა არ არის ცალკე პროცესი, ეს არის კორპორატიული მმართველობის ნაწილი და გამიზნულია იმისათვის, რომ რისკების ჩამონათვალი არ იყოს სტატიკური, რისკების დროთა განმავლობაში განვითარდება.

Tea Khorguashvili

Gori State Teaching University

Natia Khorguashvili

European Teaching University

**RISK MANAGEMENT CONCEPTUAL ISSUES IN PUBLIC FINANCE MANAGEMENT
ABSTRACT**

In the article the methodological questions of risk evaluation and management are highlighted. The methodological scheme of the risky decisions are presented by two large blocks: 1. Risk estimate and/or analysis; 2. Risk management.

The aim of the first block is identification of risks threats, evaluation of their impact and results, risk characterization and comparison with other risks for determination of acceptability degree and elaboration of management priorities. The aim of the second block is building of risk reduction and control plans, their efficiency estimation and elaboration of recommendations for risk reduction and control.

New approach to term-positions concerned with risk category is defined. It is regarded that risk is possibility of not only losses, but gains as well. Hence, risk is interpreted as uncertainty of consequences, the solution of which will influence the results of decision making, that can lead both to losses and gains.